

BANATICA

12

I

REȘIȚA, 1993

<https://biblioteca-digitala.ro>

BANATICA

12

I

REȘIȚA, 1993

COLEGIUL DE REDACȚIE

DUMITRU ȚICU — redactor responsabil

VALERIU LEU — secretar de redacție

DANA BĂLANESCU

NICOLAE BOCȘAN

OVIDIU BOZU

PETRU CĂLIN

GEORGETA EL SUSI

COSTIN FENEȘAN

MARIAN GUMĂ

GHEORGHE LAZAROVICI

VASILE M. ZABERCA

*Responsabilitatea pentru conținutul articolelor și calitatea rezumatelor
în limbi străine revine în întregime autorilor.*

„BANATICA“

Orice corespondență se va adresa:
Muzeul de Istorie al Județului
Caraș-Severin, Reșița, 1700, B-dul
Republicii nr. 10, ROMÂNIA

„BANATICA“

Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse: Muzeul de Istorie al
Județului Caraș-Severin, Reșița,
1700, B-dul Republicii nr. 10,

Please send mail to the following
address: Muzeul de Istorie al Județu-
lui Caraș-Severin, Reșița, 1700,
B-dul Republicii nr. 10, ROMÂNIA

ROMÂNIA

Richten Sie bitte jedwelche Kor-
respondenz an die Adresse: Muzeul
de Istorie al Județului Caraș-Seve-
rin, Reșița, 1700, B-dul Republicii
nr. 10, ROMÂNIA

Profesorului **MARIUS MOGA**

Omagiu la împlinirea vârstei de 80 de ani

CUPRINS — CONTENTS — INHALT — SOMMAIRE

GHEORGHE LAZAROVICI, IOAN DRAGOMIR,	O nouă sculptură neolitică în Clisură	7
	Nouvelle sculpture néolithique découverte dans la Vallée du Danube	15
SABIN ADRIAN LUCA, ADRIANA OPRINESCU,	A new special discovery from Turdaş	21
	Die menschen- und tiergestaltige Plastik der äneolitischen Siedlung von Cuptoare „Sfogeia“ (Kreis Caraş-Severin)	25
GEORGETA EL SUSI,	La faune de l'établissement énéolithique de Cup- toare „Sfogeia“ (Dép. Caraş-Severin)	53
ZOIA MAXIM, CAIUS SĂCĂRIN,	L'habitation Coţofeni de Piatra Ilîşovei	65
	Descoperiri Gârla Mare în zona Porţilor de Fier Descouvertes Gârla Mare de la région de Portes de Fer	75
NIKOLA TASIĆ,	Die Verbindungen zwischen den spätbronzezeit- lichen Kulturen in den Südkarpaten und im Donaugebiet	85
RASTKO VASIĆ,	Chronologische und ethnische Fragen der Eisen- zeit in Zentralbalkanraum	91
MILORAD STOJIC,	Étendue, chronologie et interprétation de la cé- ramique tremblée sur la Péninsule Balkanique et la région danubienne moyenne	103
MILOŠ JEVTIĆ,	On tools for ornamentation of the pottery in the Basarabi Culture	113
VALERIU SĂRBU,	Credinţe şi practici magico-vrăjitoareşti la traco- geto-daci	129
	Croyances et pratiques magico-sorcières chez les thraco-géto-daces	143
FLORIN MEDELEŢ,	Au sujet d'une grande spirale dacique en argent du Musée National de Belgrade	177
DOINA BENEĂ,	Castrul de pământ (I) de la Tibiscum	213
	Der römische Lager (I) von Tibiscum	218
OVIDIU BOZU,	Bemerkungen über weniger bekannter altchrist- lichen Bronzegegenstände im 4.—5. Jahrhundert datiert: die Fingerkunkeln	219
DUMITRU ŢEICU,	Necropole medievale (sec. X—XIV) din sudul Banatului	229
	Mittelalterliche Nekropolen (10.—14. Jahrhundert) im süden des Banats	254
ADRIAN BEJAN,	Contribuţii istoriografice privind continuitatea daco-romană, etnogeneza românească şi încep- turile feudalismului românesc în sud-vestul Ro- mâniei (Banat)	273
	Contributions historiographiques sur la continuité daco-romaine, l'éthnogenèse et les débuts de la féodalité roumaine dans le sud-ouest de la Rou- manie (le Banat)	294

GHEORGHE LAZAROVICI,	Şantierul arheologic Gornea, 1989	295
ZOIA MAXIM,	Archäologischer Forschungsbericht Gornea, 1989	302
DUMITRU ŢEICU,		
ADRIANA OPRINESCU,	Descoperiri monetare din sudul Banatului (VI) .	
DANA BĂLANESCU,	Münzenentdeckungen im Süden des Banats (V)	321
ADRIAN PORUCIUC,	On Palaeo-Balkan Elements in Romanian onomastics	339
MARIA BOCŞE,	Rituri funerare pentru viaţă	347

RECENZII

Tri numizmatička legata Univerziteta u Beogradu (Trois legs numismatiques à l'Université de Belgrade), Univerzitet u Beogradu, Filozofski Fakultet, Centar za Arheološka Istraživanja, Beograd, 1991, (Dana Bălănescu)	361
Skordisci i starosedeooci u Podunavlju (Skordisci and the native population in the middle Danube Region), Balkanološki Institut, Beograd, 1992, (Dana Bălănescu)	364

IN MEMORIAM

RADU POPA (Dumitru Ţeicu)	367
ABREVIERI BIBLIOGRAFICE, BIBLIOGRAPHISCHE ABKÜRZUNGEN . .	369

O NOUĂ SCULPTURĂ NEOLITICĂ DESCOPERITĂ ÎN CLISURĂ

GHEORGHE LAZAROVICI, IOAN DRAGOMIR

În luna decembrie a anului 1981 Ioan Dragomir, directorul școlii din Gornea și a unui important muzeu sătesc din Clisură, a fost anunțat despre descoperirea unei sculpturi făcută pe malul Dunării de către locotenentul major — Petcu Dumitru. În luna septembrie a anului următor cu prilejul unei sesiuni de comunicări de la Gornea am avut posibilitatea de a studia, împreună cu N. Vlassa descoperirea.

O cercetare la fața locului, efectuată în acele zile nu ne-a permis a face observații mai amănunțite asupra locului exact în care s-a găsit piesa deoarece în momentul descoperirii și a primei vizite pe care a făcut-o I. Dragomir, apele lacului erau scăzute permițând constatări mai amănunțite asupra diverselor descoperiri arheologice efectuate cu acel prilej¹.

Din informațiile pe care le-a adunat I. Dragomir rezultă că piesa s-a găsit pe stânga pârâului Elișova de cca. 25 m de un dig de pe pârâu și la 85 m sud de șoseaua națională 57, loc ce se află între Cozla și Svi- nița, în apropierea pichetului de grâniceri. Locul se găsea la cca 15 m sud de vechea șosea, între aceasta și malul Dunării (Fig. 1).

În urma spălării straturilor superioare de către apele râului, o serie de obiecte arheologice au fost dezvelite, la retragerea apelor fiind vizibile. În zonă, la vest de pârâu, în amonte de vechea șosea s-au descoperit două urne cinerare de epoca bronzului, un depozit hallstattian și alte obiecte².

Cu prilejul vizitei noastre din septembrie 1982 au fost descoperite două așchii de silex în zona de vest. La cca 0,500—0,700 Km răsărit, pe malul actual al Dunării, vis-à-vis de stațiunea de la Lepenski Vir, pe o terasă largă, s-au găsit urme de locuire din vremea culturii Starčevo-Criș, dar și din alte perioade, terasă ce se deschide spre cele două ogășele care trec pe lângă Trescovăț. Toate acestea ne arată că ne găsim în fața unui complex de stațiuni, a căror cercetare sistematică și continuă supra- veghere sunt mai mult decât necesare.

Sculptura care face obiectul studiului nostru este lucrată din gresie cu cuarț, dură, finisată nu prea cu grijă. (O determinare geologică, precisă, a piesei avem, geologii din zonă au confirmat că asemenea material se găsește în zona respectivă³).

Piesa face parte din colecția Muzeului sătesc din Gornea.

Dimensiunile piesei sunt: lungimea 31 cm, lățimea 20 cm, grosimea între 15 și 22 cm (minimum la obraz, maximum la frunte).

Piesa a fost sculptată dintr-un bolovan, inițial de formă ovală. Acesta a fost cioplit în mod brut apoi finisat. Asupra unor părți anatomice s-a insistat, altele au fost neglijate.

Sculptura reprezintă o figură umană. Fața este ovală, barba rotundă, cioplită fără a fi finisată. Gura este schițată, buzele puțin redată. Nasul este puternic, triunghiular, bine conturat. Ochii sunt bulbucăți, migdaloiți ca formă. Pomeții obrazului au fost ușor schițați. Fruntea este acoperită de o coafură retezată deasupra ochilor și ceva mai jos la urechi și spate. Urechile nu au fost schițate clar. Niște ușoare umflături laterale le-ar putea sugera. Atenția sculptorului s-a concentrat asupra nasului, ochilor, gurii, bărbii și coafurii (sau tichie, noi optăm pentru coafură). Creștetul a fost cu grijă netezit, încât lasă imaginea unui cap ud, cu părul retezat, ieșit atunci din apă. Asupra restului părților nu s-a insistat nici la spate, nici pe laterale.

În spate se observă și o desprindere a unei așchii mai mari produsă la cioplirea brută sau existentă inițial, în bolovan. Partea inferioară a fost neglijată în întregime, nefiind urme de finisări.

Sculptura descoperită la Elișova nu are, după cunoștințele noastre, legături directe cu sculpturile descoperite în Clisură (sau zona Porților de Fier), stilistic piesa se leagă de descoperirile aparținând culturii Lepenski Vir. Înainte de a analiza posibilitățile unor comparații cu sculpturile acestei civilizații, socotim de datoria noastră să atragem atenția că piesa ar putea aparține și altor perioade istorice decât epocii neolitice. Unele deosebiri față de sculpturile culturii Lepenski Vir ar putea fi invocate. De asemenea, lipsa unor dovezi arheologice sigure, până la viitoare sondaje pe care avem intenția să le executăm îndată ce apele se vor retrage, nu ne permit concluzii mai amănunțite.

Fiindcă sculptura reprezintă doar un cap nu putem să nu ne gândim la cultul capului întâlnit la celți pe stele⁴. O asemenea idee au avut-o și alți colegi cu ocazia descoperirii piesei de la Haidučka Vodeniča⁵, unde însă, mai apoi, s-au descoperit materiale mezolitice atribuite culturii Lepenski Vir⁶. Deoarece descoperiri celtice sunt extrem de rare în zona Clisurii, în schimb, sunt numeroase descoperiri dacice⁷ dar la daci sculpturi de capete nu sunt cunoscute⁸.

Pentru încadrarea descoperirii în alte perioade istorice nu avem nici un fel de date. Pentru plasarea acesteia între sculpturile culturii Lepenski Vir sunt mai multe argumente, mai mult sau mai puțin convingătoare:

— un motiv care ne-a determinat să ne gândim la posibile legături între sculptura noastră și cele de tip Lepenski Vir este faptul că acesta a fost descoperită la numai cca 800 m amonte de terasa de la Lepenski Vir, pe malul stâng al Dunării. De altfel, tot pe malul stâng mai există o piesă sculpturală de tip Lepenski Vir Ib - Ic, piesă descoperită în poziție secundară, după cât se pare, în stațiunea de la Dubova-Cuina Turcului⁹.

— Această piesă este lucrată dintr-un bolovan pe care s-a intervenit mai mult sau mai puțin, în funcție de ceea ce a dorit „artistul” să sugereze¹⁰. Asemenea bolovani pe care s-a intervenit foarte puțin însă există și la Gura Baciului¹¹.

— Intenția de a fi sugerată barba, apare la Lepenski Vir Ib¹² cât și la Gura Baciului¹³.

— Dimensiunile piesei, mai ales grosimea, sunt aproape identice cu grosimea celor din seria de la Lepenski Vir și Gura Baciului¹⁴.

— Redarea ochilor în relief, de formă eliptică sau migdaloidă este întâlnită la Lepenski Vir II¹⁵.

— Forma nasului amintește de cea a sculpturii „Danubius“ de la Lepenski Vir¹⁶.

— Gura este schițată după aceleași principii ca ale aceloră de la Lepenski Vir¹⁷.

— Toate aceste elemente, luate separat, apar în cultura Lepenski Vir, dar forma finită a piesei este diferită de ceea ce a ajuns, față de cele de la Lepenski Vir.

În legătură cu interpretarea și încadrarea cronologică pe care o putem da sculpturii, în raport cu evoluția sculpturilor de tip Lepenski Vir, este mai dificil de precizat. Sculpturile figurale de la Lepenski Vir reprezintă de cele mai multe ori, o figură umană având gură de pește¹⁸, dar și reprezentări umane fără gură de pește cum sunt „Zeița mamă“ (sau „Patroana“), „Magul“, „Lady of Lepenski Vir“ și altele¹⁹.

Observăm că tendința de redare nu este atât de naturalistă cât de anatomică, cum de altfel se manifestă în Lepenski Vir II, dar tot atunci și stilizările om-pește ating maximum evoluției lor²⁰.

Prin prisma evoluției de la Lepenski Vir piesa descoperită la *Elișova* ar trebui încadrată la acest orizont sau poate mai târziu, dacă evoluția de la Lepenski Vir s-ar fi continuat în altă parte. S-ar putea ca această piesă să reprezinte o evoluție paralelă cu cea de la Lepenski Vir, ca o manifestare spirituală a unor comunități a căror economie nu este bazată în primul rând pe pescuit ci pe agricultură.

În neoliticul timpuriu din Balcani, la populațiile agricole există figurine din lut cu capul ținut sau cu părul grupat sau legat²¹, cu ochii migdaloidi²² dar incizați. Realismul sculpturii noastre o deosebește de aceste figurine, cât și datorită faptului că sunt lucrate din lut și la dimensiuni mai mici.

Dimensiunile mari ale piesei noastre, monumentale față de plastica preistorică, dar apropiate de cele de la Lepenski Vir ne face să punem în discuție o problemă asupra semnificației acestei plastici monumentale. Fără îndoială, complexul de la Lepenski Vir reprezintă o stațiune cu numeroase construcții cu caracter cultic, loc în care se desfășurau practici magico-religioase legate în primul rând de pescuit. Existența unor complexe, începând din cele mai timpurii perioade, cum este „Sanctuarul de sub stâncă“, unde se află o piatră mare, străjuită de două figurine, loc tipic pentru depuneri de ofrande²³. La fel se repetă situația în nivelul Lepenski Vir II din locuința-sanctuar XLIV — cea în care s-a găsit sculptura „Portret“ precum și alte piese²⁴, și în alte situații²⁵.

Prezența unei asemenea sculpturi la *Elișova* ne determină a atrage atenția asupra unei asemenea situații și pe malul românesc al Dunării. În arealul respectiv sunt încă mari posibilități de cercetare, deși zonele cele mai propice sunt submerse.

O asemenea ipoteză nu ni se mai pare lipsită de interes, după ce în ultimii ani am descoperit, din epoca neolitică târzie, la Parța, un sanctuar neolitic, cu statui monumentale, tăvi și mese pentru depunerea ofrandelor²⁶.

Nu este aici locul și momentul de a insista asupra acestor probleme, dar noile descoperiri largesc mereu orizontul de interpretare. În legă-

tură cu posibilitățile de a încadra descoperirea sculpturii de la *Elișova*, socotim că aceasta ar putea aparține unor comunități neolitice timpurii sau a unora în curs de neolitizare, proces care s-ar petrece în etapele târzii ale culturilor Lepenski Vir—Schela Cladovei. Caracterul antropomorf al piesei o deosebește de cele de la Lepenski Vir și o leagă de manifestările plasticii antropomorfe din neoliticul timpuriu. Lipsa unor cercetări de mare amploare în stațiuni principale din neoliticul timpuriu îngreunează cunoașterea reală a acestor probleme nerămânând loc decât pentru ipoteze.

În încheiere socotim că piesa ar aparține epocii neolitice din Clisură. În schimb, se impune ca o necesitate continuarea cercetărilor de salvare din Clisură care ridică noi și importante probleme pentru epoca neolitică timpurie²⁷, dezvoltată, epoca bronzului²⁸, dacică și altele²⁹.

ADDENDA

După momentul redactării au apărut încă trei piese noi și elemente care ne permit să aducem noi date asupra problemei:

1) Locul descoperirii: Gura Baciului, în campania din 1992, bloc D2, carou D7, la adâncimea —20 —30 cm, pe platforma 24, în nivelul Gura Baciului II (după Vlăsa). Capul de piatră a fost depus peste resturile unui incinerat fiind îngropat într-o locuință părăsită, după cât se pare, cu prilejul ritualurilor de înmormântare. Cu prilejul abandonării locuinței și după depunerea resturilor incinerate au fost aruncate în locuință resturi menajere (oase și pietre ascuțite, fragmente ceramice)³⁰.

„CAPUL DE PIATRĂ“ avea o formă ovoidală, fiind cu axa lungă pe direcția E-V. La răsăritul soarelui se observau umbre ce formau ochii și gura. Aspectul uman este sugerat clar, deși efortul de „sculptare“ era minim. Acesta a fost așezat deasupra oaselor incinerate, craniene. După poziție, orientare și loc, acest bolovan juca un rol în ritualul cultic.

Capul de piatră, ca de altfel, și cei semnați de N. Vlăsa, este lucrat dintr-o rocă locală, în forma sa naturală fiind ovoidală. Pe partea mai groasă, spre mijlocul bolovanului, au fost marcate prin ușoare intervenții ochii și gura. Roca este din zonă, făcând parte din calcarele de Baci. Analizele geologice asupra ei sunt în curs.

Capetele de piatră de la Baci au fost găsite atât în mormântul de incinerare, cât și în cele de inhumare (exemplu la M2 și M4) sau în vecinătatea locuințelor³¹.

Socotim că aceste capete au fost puse intenționat, ca semn ale unor morminte de strămoși, ale căror spirite ar fi putut sau ar fi trebuit, să sălășluiește în ele. Asupra acestor „capete“ insistase adesea Vlăsa, dar observațiile sale au fost private cu rezerve de către specialiști. Privind înapoi, spre imaginile publicate de Vlăsa sesizăm că la M2, în vecinătatea capului, se găsea un bolovan pe a cărui suprafață se pot observa doi ochi și o gură, deși fotograficul nu a sesizat atunci figura umană și nu a insistat cu fotografierea dintr-un unghi mai potrivit. Piesa nu a fost reținută de Palko. În groapă mai erau alți 2 bolovani.

2—3) La Velesnica, într-o stațiune aparținând culturii Starčevo-Criș, într-un mormânt, se afla, alături de un vas, un altar de piatră scobit. R. Vasić îl socotea a fi în poziție secundară³². Privind fotografia publicată³³ rezultă tocmai depunerea intenționată a pietrei deasupra oaselor mormântului 1 de acolo, în perimetrul locuinței și într-o poziție funcțională. Că aceste fapte nu sunt întâmplătoare, observăm tot acolo situația depunerii unui asemenea „altar” în secțiunea X, bloc A. Mai reținem atenția cu datarea mormântului 1 de la Velesnica, socotit mai recent decât cel de la Padina, având un vas atribuit, pe bună dreptate, orizontului recent al culturii Starčevo-Criș³⁴. După părerea noastră, materialele publicate de Vasić, deși nu cu elemente caracteristice, indică un orizont Starčevo-Criș IIB—IIIA. Aceasta presupune un orizont similar celui de la Gura Baciului II.

*

Din situațiile de mai sus se desprind câteva idei pe care încercăm a le schița.

Decapitarea rituală și transimbolizarea antropofagiei rituale. Craniul a fost considerat sediul forței fizice și spirituale, creatoare de viață, pe pământ. Orice acțiune asupra capului reține una din cele două principale caracteristici. El poate marca mormântul, iar sufletul celui mort trece din capul ars în capul de piatră (idee întâlnită și la Tokarev). Prin trăinicia acestui material, acest suflet devine astfel nemuritor, clădit pentru eternitate. Ideea este cunoscută, de altfel, mai târziu, când mormintele sunt marcate de statui, de menhiri, când sufletul celui mort trece în idolul care acoperă mormântul³⁵.

Păstrarea acestui „spirit” al strămoșilor, al nemuririi lui, în cazul de la Gura Baciului se leagă de păstrarea lui în locuință, după câte se pare părăsită, deoarece îngroparea oaselor s-a făcut imediat sub nivelul obiectelor din locuință, iar capul de piatră era pe groapa și peste nivelul cioburilor din locuință, marcând desigur acest mormânt, cum de altfel o fac și alte capete (la M1, M2, M5 de exemplu). Obiceiul a fost studiat pe un spațiu larg de colegul P. Raczy³⁶.

Despărțirea capului de trup. Pe de o parte, se leagă de cultul craniului, iar pe de altă parte, are la origine o serie de mituri privind moartea, relațiile cu zeii morților, dar și de aspecte ale problemei „vânătorilor de capete” privind atitudinea față de dușman, de forța lui, de dobândirea ei. În final, tot o reflecție ale unor atribute ale cultului capului și craniului.

Așadar capul sau craniul poartă adesea simbolul sufletului și a altor virtuți ale individului, pe care dușmanul sau ruda dorește să și le însușească sau să le păstreze în vecinătate. Semnificațiile lor sunt legate de ideea păstrării nemuririi sufletului, spiritului, trăinicia, veșnicia pe care o dă piatra în care acesta ar sălășui.

Cultul capului și al craniului, a localizării sufletului, a spiritului în cap a fost susținută cu numeroase exemple de către M. Eliade și alții. Cultul craniilor este cunoscut încă din paleolitic, neolitic și mai târziu³⁷. Despărțirea capului de trup, situație întâlnită în morminte, nu se poate preciza totdeauna dacă este un ritual sau un fapt petrecut în urma războaielor³⁸.

Legat de viața ulterioară și de cultul capului sau craniului, de existența unui drum spre paradis, întâlnite în diferite religii străvechi³⁹, ideea își găsește expresia în diferite alegorii referitoare la un Zeu al Morții, definit de M. Gimbutas⁴⁰. Astfel, pe o imagine de altar ceresc apare un craniu sau cap străjuit de doi vulturi, în vreme ce pe altul, din aceeași imagine, doi vulturi aduc o figură schematizată. Din scenă lipsește al al treilea altar. Din acele altare cerești, reprezentate ca turnuri, coboară scări. Credem că acele scări simbolizează legătura cu muntele, cu altarul ceresc, legătura cu sacrul, cum sublinia Eliade⁴¹. Nu știm ce reprezintă primul altar, ce avea pe el și ce simboliza, dar observăm că de pe acele scări coboară o figură în patru labe având aripi⁴². Al doilea altar simbolizează desigur spiritul, redat prin craniul sau cap, străjuit de vulturi. În al treilea altar apare o figură adusă de vulturi, care îi simboliza pe morții fără cap, vezi alte imagini⁴³, ce urmau a o depune pe altar cu capul în jos. Din acest din urmă altar coboară pe scări figuri umane, imagine ce exprimă ideea renașterii. Mai reținem atenția cu diferite simboluri (săgeata dublă, securea dublă, tridentul, diferite grupe de incizii scurte), pe care le poartă acești vulturi ai morții, simbolul morții, simboluri întâlnite adesea pe obiecte sau în situații de cult.

Merită de reținut situația subliniată de către Srejiović și de M. Gimbutas, privind reprezentarea poziției umane dintr-un cap de piatră, o vatră și câteva piese de la Lepenski Vir. Acestea subliniază, pe de o parte, metamorfozarea vetrei în figură umană, în diferite ipostaze (una marcând o imagine umană în poziție născândă), fapt întâlnit și în alte situații⁴⁴. În această alegorie, capul de piatră de la Lepenski Vir prelua ideea nemuririi. Pântecul ce cuprinde vatra, altarul ar marca viața, focul vieții, nașterea, „... pântecul ordinii cosmice...”.⁴⁵ Aceste imagini dovedesc ideile ce se ascund în spatele unor obiceiuri, credințe, rituri și ritualuri funerare legate de „Mama-Pământ”, una dintre ipostazele „Marii zeițe mame”.

„Pietre dintr-un bolovan — altare”. Problema care se ridică în legătură cu acest tip de pietre socotite „altar”, ceea ce nu este exclus, este ideea legării de rășnitul cultic⁴⁶, practică întâlnită adesea în locuri sacre, de oferire Soarelui și Lunii cum este și situația din Sanctuarul de la Parta⁴⁷.

Descoperiri de cranii:

— încă din mileniul 7, în sanctuarele de la Catal Huyuk, apare un craniu uman împreună cu altare cu capete de tauri; într-o altă scenă vulturii atacă oameni fără capete; tot acolo sunt și vulturii cu picioare umane. Acestea ne fac să ne gândim la zeița cu trup de vultur și cap de leoaică, Imdugud, de la Ronat⁴⁸;

— cranii umane pe postamente de altare, închinat cultului ȋaurului,

— cranii umane pe postamente de altare, închinat cultului ȋaurului, sunt la Catal Huyuk⁴⁹;

— cranii umane cu fruntea vopsită există la Tell Ramad⁵⁰;

— în Melanezia, legat de cultul morȋilor, se pun sculpturi cu chip de om cu cranii. Craniile sunt păstrate în sanctuarele bărbaȋilor⁵¹;

— depuneri de cranii sau resturi de craniu în gropi rituale este un obicei adesea semnalat de arheologi în: locuri de sacrificii, locuri

sacre, în care fragmente de craniu de copil apar în mai multe nivele la Obre, descoperiri pe care le puneau în legătură cu cultul soarelui datorită vetrei⁵²;

— în puțuri rituale (bothros): o bază de craniu a fost găsită la Parța-Șaitos, în puțul VII, cultura Banatului; un maxilar inferior a fost descoperit într-o groapă din S6 c. 5B, cultura Banatului⁵³;

— o mandibulă de copil izolată a fost găsită la Aldeni și la Tangăru⁵⁴;

— fragmente de cranii: un fragment de craniu a fost găsit la Iclod în mîna defunctului; tot la Iclod a fost găsit îngropat un craniu de copil cu un vas (posibil, corpul să fi fost distrus) aflat pe traseul palisadei⁵⁵;

— depunerea, pe un strat de ocru, a unui craniu în două vase, mărginite de pietre, în care vasele redau forma unui ou, descoperire aparținând culturii vaselor în formă de pâlnie⁵⁶;

— La Mangalia, în cultura Hamangia sunt amintite înmormântări rituale de cranii izolate, dispuse după un anumit ritual funerar și cu alte piese marcând ofrande de carne sau umane⁵⁷;

— În cultura Gumelnița s-au găsit cranii: la Vărăști-4, iar la Vidra sunt cranii izolate⁵⁸;

— Într-o cutie de piatră, la Cheile Aiudului a fost depus un craniu uman, aparținând epocii bronzului, culturii Wietenberg⁶¹;

— Cranii umane izolate au fost descoperite la Frumușica, cultura Cucuteni⁵⁹;

— La Cârcea, în vecinătatea șanțului neolitic au fost descoperite fragmentele unui craniu uman din faza Cârcea III⁶⁰;

NOTE

1 Cu acel prilej au mai fost descoperite alte puncte arheologice la: A) *Locurile Lungi* — *Ornița*; S. Luca, I. Dragomir, *Banatica*, VIII, 1985, p. 73—77; *Idem*, *Banatica*, IX, 1987, p. 199—283; S. Luca, *România — file de istorie*, București, 1, 1989, p. 29—31; în afară de acestea sunt resturile unui schelet neolitic de etate Starčevo-Criș IC/IIA; B) în același loc mai mulți tumuli romani cu manta din pietre și morminte de incinerare; o porțiune din drumul roman ce mergea de-a lungul Dunării, aflată la cca 50 m de malul actual traversând zona *Locurile Lungi* și *Ornița* de la Liubcova. Lățimea pe care pietrele s-au păstrat este de cca 3,5 m, drumul fiind ușor bombat în pratea centrală; C) Gornea — *Căunița de Sus* sub drum continuau complexe neolitice Vinča A și urmele de locuire din vremea culturii Starčevo-Criș; D) din perioade diferite sunt și alte descoperiri la: Berzasca și Liubcova: M. Gumă, I. Dragomir, *Banatica*, VI, 1981, p. 107—124; *Idem*, *Banatica*, VIII, 1985, p. 107—122.

2 La Drencova II, referiri la M. Gumă, în *Symposia Thracologica*, 9, București, 1992, 30 și bibl.

3 Determinări E. Stoicovici.

4 J. Filip, *Kelskaja civilizacija i ee naslednie*, Praga, 1981, p. 92, 154, 156—157, 158, 163, fig. 35; pl. XX; sau mai târziu în sec. IV sau mai târziu cum ar fi cea de la Iam: E. Jaroslavschi — Gh. Lazarovici, *ActaMN*, XVI, 1979, p. 461, fig. 9/3.

5 B. Jovanović, *ArchJug*, VII, 1966, p. 31—34, pl. 1—2 și bibl. problemei.

6 *Idem*, *Balkanica*, III, Belgrad, 1972, p. 49—58, pl. II—III.

- 7 M. Gumă, *op. cit.*, p. 38—43 .
- 8 Este de amintit doar un cap de la Costești: H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 197.
- 9 Piesa este de tipul altarelor de jertfă = *Opferaltarschen*.
- 10 D. Srejović, *Lepenski Vir*, Belgrad, 1969, fig. 40—63; *Idem*, *Lepenski Vir — Menschlichen bilder einer frühen eoropaischen Kultur*, Köln, 1981, p. 14/15, 29/32, 34/35, 38/39.
- 11 N. Vlassa, *ActaMN*, IX, 1972, p. 7, 28, 33, 44; *Idem*, *PZ*, 47, 2, 1972, p. 174 și urm., fig. 19/1, 20/1—2.
- 12 D. Srejović, ..., 1969, fig. 39. .
- 13 N. Vlassa, *ActaMN*, fig. 32.
- 14 N. Ljamić-Valović, *ArchKoresp*, 12, 1982, p. 432.
- 15 D. Srejović, ..., 1969, fig. 49; *Idem*, ..., 1981, cat. 5, p. 60, și color 5, p. 31.
- 16 *Idem*, ..., p. 128/129; *Idem*, 1981, p. 38/39, cat. 28, p. 69, fig. 2.
- 17 *Idem*, ..., 1969, fig. 39, 58. .
- 18 *Idem*, fig. 39, 53; *Idem*, ..., 1981, p. 60, cat. 2, 28, 30—31.
- 19 *Idem*, ..., 1969, fig. 42, 49, 51, 60; *Idem*, ..., 1981, cat. 4, 5, 17 ș.a.
- 20 *Idem*, ..., 1969, fig. 29.
- 21 D. R. Theocharis, *Neolithic Greece*, Atena, 1973, fig. 16—17, 20—21.
- 22 *Idem*, fig. 18, 21.
- 23 D. Srejović, ..., 1969, fig. 53; *Idem*, 1981, cat. 28, fig. 8.
- 24 *Idem*, cat. 30, fig. 16c, ș.a.
- 25 *Idem*, ..., 1969, fig. 54.
- 26 Gh. Lazarovici — Fl. Drașovean — L. Tulbure, *Sanctuarul neolitic de la Parța*, Timișoara, 1991 și bibl.; Gh. Lazarovici, *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 50—58 și bibl.; *Idem*, *ActaMP*, XII, 1988, p. 23 și urm.; *Ibidem*, 1990—1991, p. 11 și urm.
- 27 Privind problemele vezi Gh. Lazarovici, *Banatica*, VII, 1983, p. 9—34.
- 28 C. Săcărin, *Symposia Thracologica*, 9, București, 1992, p. 20—22 și bibl.
- 29 M. Gumă, in *Symposia Thracologica*, 9, București, 1992, 30 și bibl.
- 30 Gh. Lazarovici, comunicări la simpozioanele de la Constanța (septembrie), Cluj — Etnoarheologie (octombrie), Zalău (decembrie) legat de teme rituale sau săpăturile de la Baci.
- 31 Vlassa, *ActaMN*, IX, 1972, fig. 49—50; Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, BMN, IV, Cluj-Napoca, 1979, pl. II/1—4.
- 32 R. Vasić, *DzerZvec* 1984, 110/1; *Ibidem*, 1986, 273—274, 277, fig. 7; N. Kalicz, *Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn*, *Inventaria Praehistorica Hungariae*, Budapest, 1990, 47.
- 33 R. Vasić, 1986, 277, fig. 8—9.
- 34 *Ibidem*, fig. 2, p. 268, fig. 23/9.
- 35 Vulcănescu, 1982, 170—172; S. A. Tokarev, *Religia în istoria popoarelor lumii*, București, 1976, 133—134; M. Eliade, ..., 1981, 122.
- 36 P. Raczky, *Origin of the Customs of Burying the Dead inside Houses in South-East Europe*, MFMEvk, 1982—1983, apud N. Kalicz, 1990. .
- 37 M. Eliade, ..., 1981, 34, 122, 143, 145.
- 38 Exemple la B. Hänsel — N. Kalicz, *BerRGK*, 67, 1986, p. 27, fig. 14/1.
- 39 M. Eliade, ..., 1991, p. 27.
- 40 M. Gimbutas, *The Civilization of the Goddess*, 1991, 238—242, fig. 7/26.2.
- 41 M. Eliade, ..., 1991, 27.
- 42 M. Gimbutas, 1991, 7/26.2.
- 43 J. Mellaart, *AS*, 14, 1964, pl. VIIb; VIII, IXb, AIVa, fig. 20, sanctuar VII, 8; XIIb, fig. 21—22, sanctuar VII, 21.
- 44 M. Gimbutas, *The Language of the Goddess*, San Francisco, 1989, 156, fig. 242 și p. 151—155; D. Srejović, ..., 1981, p. 25, 28, 40—41, ș.a.

- 45 M. Eliade, . . ., 1991, 31.
- 46 J. Makkay, *ActaArchHun*, 38, 1978, 13—36; N. Liamić-Valović, *ArchKorresp*, 12, 4, 1982, 429—431.
- 47 Gh. Lazarovici, 1987; 1990—1991, 17 și bibl.
- 48 N. Vlassa, *ActaMN*, VII, 1970, p. 3 și urm.; *Idem*, *Apulum*, IX, 1971, p. 21—63; *Idem*, *Neoliticul Transilvaniei*. Studii, articole, note, Cluj-Napoca, 1976, 181—183, fig. 20.
- 49 J. Mellaart, *op. cit.*, 67—68, pl. XII, fig. 21—22; M. Eliade, . . ., 1981, 47; M. Gimbutas, . . ., 1989, 187—190, fig. 285—286; *Ibidem*, 1991, 7/26.
- 50 M. Eliade, . . ., 1981, 46.
- 51 S. A. Tokarev, 1976, 106.
- 52 Al. Benać, *Obre I*, Sarajevo, 1973, 351, M7, 359.
- 53 Gh. Lazarovici, . . ., 1990—1991, p. 13, fig. 1=14; pentru acestea vezi și Cârcea, Lanyesok și Zlatara (N. Kalicz, . . ., 1990, 46); în Grecia la Atena put Schacht: Fr. Schachermayr, *Die Altesten Kulturen Griechenland*, Stuttgart, 1955, 73, 75.
- 54 E. Comșa, *OmD*, Cluj, 1960, p. 91—92.
- 55 Gh. Lazarovici — Z. Kalmar, *Apulum*, XXIV, 1987, fig. 2, M31; tot la Iclod a fost găsit îngropat un craniu de copil cu un vas (posibil ca corpul să fi fost distrus), aflat pe traseul palisadei.
- 56 M. Gimbutas, . . ., 1991, 281—282. 7/99.
- 57 E. Comșa, *op. cit.*, p. 89—91.
- 58 *Ibidem*, p. 94.
- 59 *Ibidem*, p. 94.
- 60 M. Nica, *Dacia*, NS, XXI, 1977, 30, fig. 14/4.
- 61 N. Vlassa, M. Takacs, Gh. Lazarovici, *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 61.

NOUVELLE SCULPTURE NÉOLITHIQUE DÉCOUVERTE DANS LA VALLÉE DU DANUBE

(Résumé)

À Clisura Dunării, à la proximité de la rivière d'Elișova, entre les localités Cozla et Șvinița, vis-à-vis de Lepenski Vir, sur la terrasse où, entre les années 1969—1981 j'ai collecté quelques matériaux céramiques appartenant à la culture Starčevo-Criș, on a relevé, au cours d'une passagère retraite des eaux du lac d'accumulation, une tête humaine. La pièce est faite d'une pierre roulée dont la provenance géologique c'est de la zone, c'est à dire le massif de Trescovăț.

Pendant nos propres recherches sur-place, on a trouvé deux fragments de silex (à environ 700 m à l'est), les dimensions de la pièce sont: 31 cm de longueur, 20 cm en largeur et 15—22 cm en diamètre.

La sculpture représente une face humaine, ovale et barbue, sculpté sans être trop bien terminé avec soin. Le front paraît couverte d'une coiffure, les yeux sont à fleur de tête, en amande, le nez proéminent, triangulaire.

La sculpture est en liaison avec toute une série de découvertes du voisinage, les bien connues sculptures de Lepenski Vir. Dans l'ouvrage sont analysées les différentes hypostases et situations de représentations des têtes en pierre datant des diverses périodes historiques. Les auteurs considèrent que cette pièce fait

partie de la série de découvertes du type Lepenski Vir-Gura Baciului. L'ouvrage cite des autres nouvelles découvertes de pierres déposées sur les tombes, sur des squelettes, autour des squelettes, dans des logements, ayant le plus souvent un rôle cultique.

Analysant les diverses situations, les auteurs mettent en évidence le fait que la pièce s'encadre dans le culte de la tête ou du crâne, de la signification et du symbole liées au culte mortuaire, de l'idée d'une vie d'au delà de la mort ou de la trouvaille d'une siège de l'esprit.

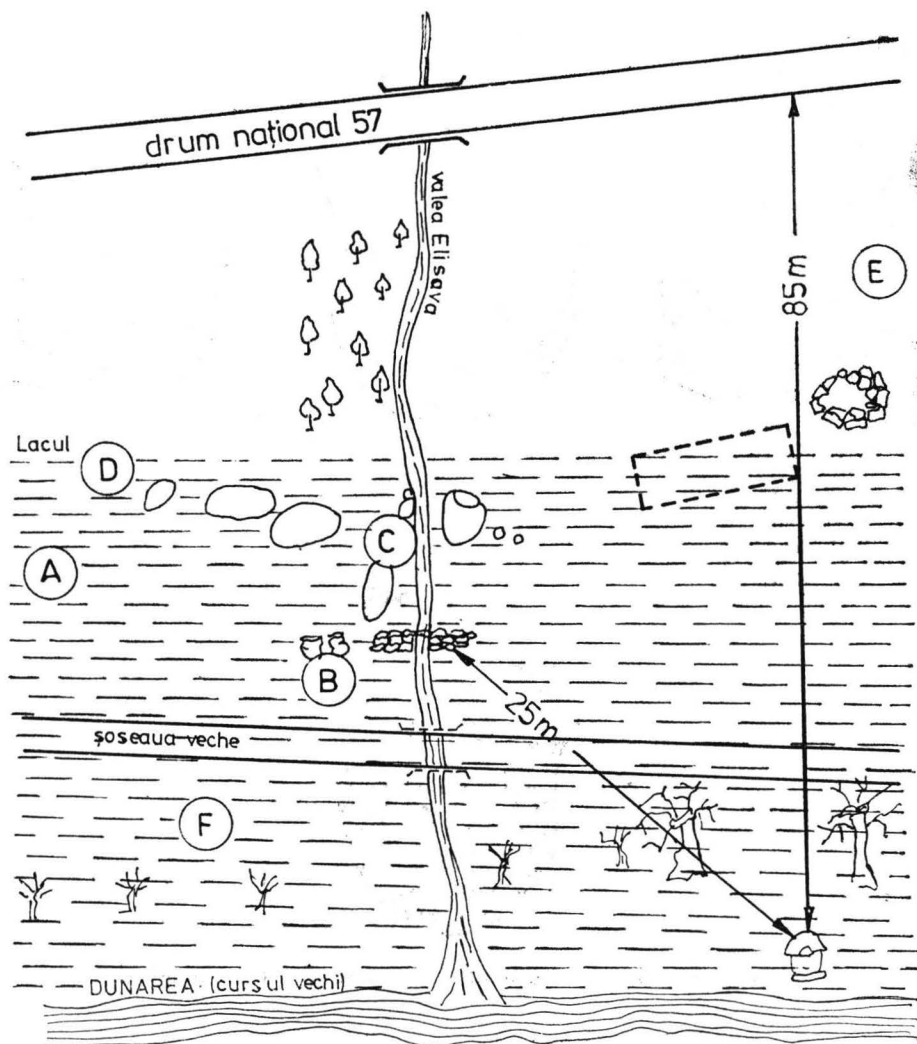

Fig. 1. Cozla — Piatra Elișoară. A—D Locul unor descoperiri arheologice. Săgețile indică locul capului.

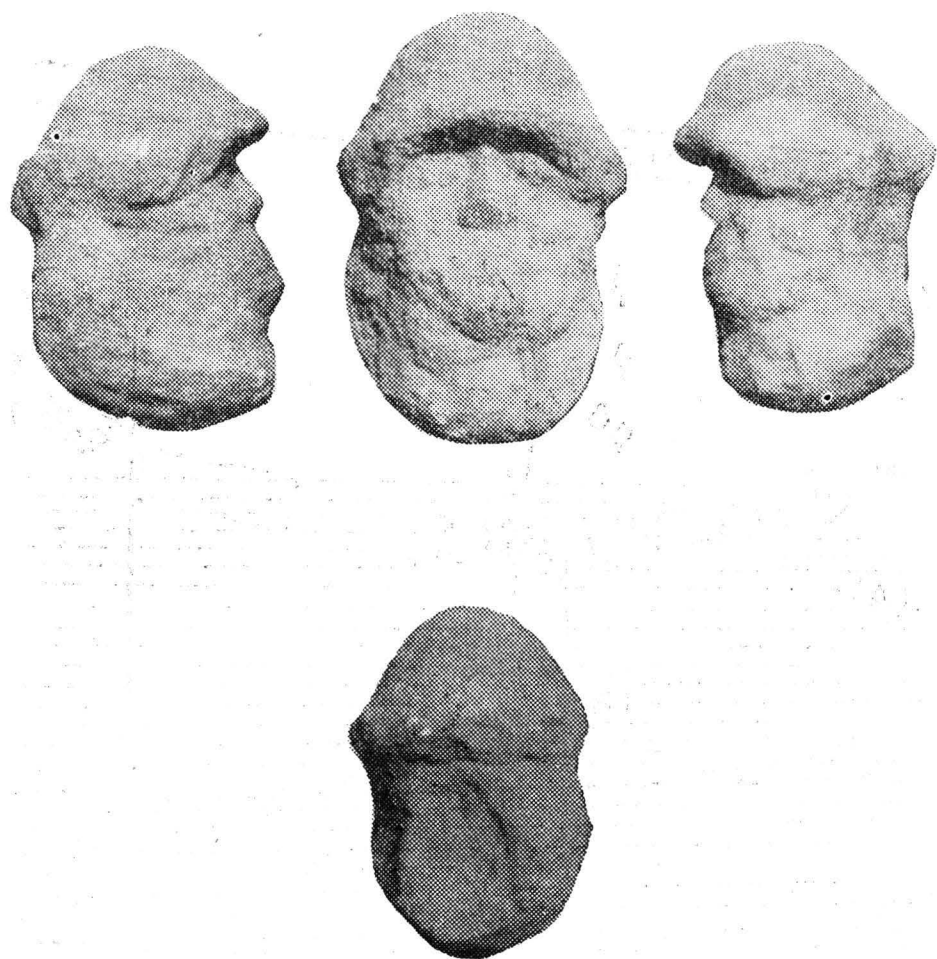

Fig. 2. Cozla — *Piatra Elişova*. Capul văzut din părţi.

Fig. 3 Cozla — Piatra Elișova. Detalii ale capului.

A NEW SPECIAL DISCOVERY FROM TURDAŞ

SABIN ADRIAN LUCA

The 1992 season occasioned for us to reopen¹ the archaeological excavations in the neolithic site from Turdaş². Right from the start we uncovered a surface placed on the Mureş bank, where in the break profile one can observe a very deep step dwelling³. We discovered six complete vessels on the bottom level and a clay object (fig. 1) in the ash of the dwelling by emptying of this one. According to stratigraphical situation, this pit rather took part of a granary, as we found in a vessel burnt remainders of some seeds (perhaps millet?).

In this article we treat the problems concerning the principal object from this archaeological site: incised amulet.

Description of piece: the amulet has a round form of 7.5 cm in diameter. It is made of clay carefully choiced. Degreasing substance is the

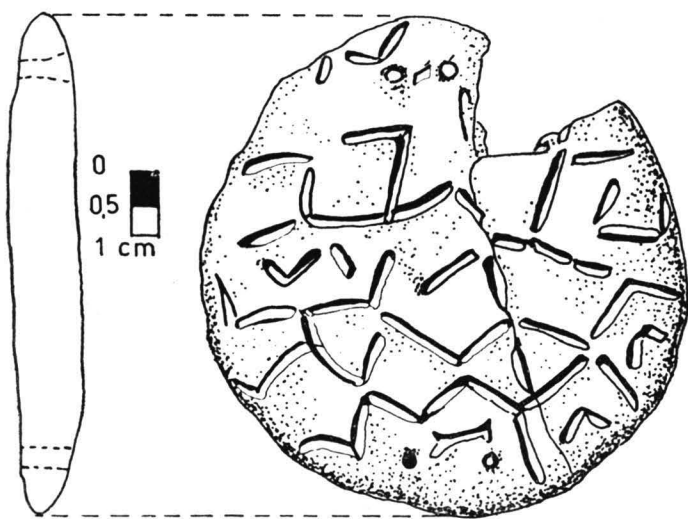

Fig. 1. Turdaş. Incised amulet.

sand mixed with little stones and mica spangles. The paste burning is very good and because of a new burning at the same time with the dwelling destruction. The amulet clay is brick-red coloured.

The objects has four orifices disposed two by two. Orifices of 0.3 cm in diameter and 0.5 cm distance between them, placed on the upper side. Those ones on the lower side have the same diameter and the distance between them being 1 cm. We mention the orifices of the upper

side have on the other side vertical ditches disposed towards the extremity. So-called „wearing“ ditches are not visible on the incised side. Perforations were realised, as it seems, from the incised face towards the back side.

The incisions were made as it strikes us by means of a small stick and they are about 0.15 cm in breadth (average). There are disposed on the whole surface of amulet „face“. To all appearances is not distinguishable in an obvious manner „messages“ or „speeches“. Nevertheless we can distinguish — on the upper part — on its left side a sledge¹, with the necessary prudence. Under this one it is visible a human silhouette in a specific posture of dancers that appear, especially, applied on vessels during the early and middle neolithic (Starčevo-Cris and Vinča Cultures)⁵. Also it exists like the second slate from Tărtăria⁶ incised signes in a sharp angle form, in our case these ones repet four times. The right side of amulet, as well as the central one are much more difficult to explain both — firstly — the absence of 10% out of it and excessive stylisation of a possible „message“.

As for the employment manner, at the bearer or in complex for protection against malefic spirits, we option for the second variant because the amulet was found approximately in the middle of the pit, with its face on the ground (maybe it was hung up?). We recall the whole vessels from the pit exclusively belong to usual category of ceramic having — certainly — a role in the nourishment preservation. All them were found around the amulet on the very brink of pit.

The amulet carries a clear message for the neolithical man, it seems to be an incontestable fact. It ensures a protective „halo“, benefactor for food, by its presence. Of this supposition till to assert that we are in the presence of a writing, we believe, it's a much longer way.

The amulet from Turdas is, in our opinion, an argument moreover for to certify the discovery from Tărtăria⁷, calling attention once more to the original character both Turdaş Culture as the expression possibilities of neolithical man.

N O T E S

1 Systematic excavations on this place were initiated by: M. Roska; see *Stațiunea neolitică de la Turdaş*, in *Publicațiile Muzeului județean Hunedoara—Deva*, 1928. Archaeological finds that urged the research wish for the site by M. Roska belong to Szófia Torma's collection, that were published as a title *Die Sammlung Szófia von Torma*, Cluj, 1941. Diggins on a little surface were made by the dear departed prof. Vladimir Dumitrescu and prof. dr. Iuliu Paul. Shallow researches and soundings were performed ever since by Florin Brașoveanu and Tiberiu Mariș. We thank all them for information and suggestions offered to us.

2 This one was started like an archaeological saving site, for to clear out, in the first place, the complexes menaced with destruction by the collapse of river bank. The research staff was and is constituted by Sabin Adrian Luca (University from Sibiu) and Ioan Andrițoiu (Romanian Institute of Thracology). We thank in this way to Departmental Museum Hunedoara—Deva, especially to Mrs. warden Adriana Rusu for her aid as to university's leading from Sibiu that assured the money and logistics support.

- 3 We admit that we are being surprised by the similitude between this pit and that one described by N. Vlassa publishing the stratigraphy of Tărtăria: N. Vlassa, *Probleme ale cronologiei neoliticului mijlociu în lumina stratigrafiei de la Tărtăria*, in *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj, 1976, fig. 2.
- 4 N. Vlassa, *Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat*, in *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj, 1976, fig. 15/11 and fig. 11.
- 5 These are surprised either in a ritual dancing or represent characters that convey to us signs of well come.
- 6 N. Vlassa, *Probleme ale cronologiei neoliticului mijlociu în lumina stratigrafiei așezării de la Tărtăria*, in *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj, 1976, the second slate, fig. 8/2.
- 7 We mention once again our discovery belongs to a closed complex, joined with Turdaș Culture, maybe in a later period than that one of N. Vlassa.

DIE MENSCHEN — UND TIERGESTALTIGE PLASTIK DER ÄNEOLITHISCHEN SIEDLUNG VON CUPTOARE „SFOGEA“ (KREIS CARAŞ — SEVERIN)

ADRIANA OPRINESCU

Die archäologische Station Cuptoare¹ befindet sich im Flurgang Timiş-Cerna und ist durch ihren historischen und kulturellen Auftrag wichtig. Sie ist in der Fachliteratur wegen der mittelalterlichen Nekropole² und der Siedlung der Sălcuța-Kultur (Phase II b-c und eventuell III) angehörend bekannt³.

Im Laufe der Grabungskampagne wurden in der Siedlung, die sich auf dem Hügel Sfogea befindet, zoomorphe und anthropomorphe Statuetten, sowie auch Keramikgegenstände mit solchen Attributen, gefunden und die zahlenmässig kunstlerisch und spirituell den Patrimonium der oben genannte Kultur ergänzen. Die Präsentation einer ersten Gruppe solchen Materials erlaubt uns eine Klassifizierung der Typen ohne das man die Kategorien aufbraucht und die die Evolutionsart der äneolithischen Plastik auch für dieser Gegend Banats illustrieren.

A. Anthropomorphe Darstellungen

1. Menschengestaltige Statuette, fragmentarisch, Taf. I/1.

Das Bruchstück stammt von den Oberteil einer flachen Figurine die den linken Arm abgebrochen hat. Das Fehlen der Brüste und des Unterteils verhindert die Feststellung des Geschlechts. Der Körper hat eine rechteckige Form und ist rechteckig in waagerechten Durchschnitt. Der erhaltene Arm, genug lang im Vergleich zu der Körpergrösse, ist kegelförmig, abgerundet an der Spitze und hat eine von vorn nach hinten gebohrte Durchlöcherung. Das Loch befindet sich an der Zusammensetzung mit den Kopf, den es senkrecht artikuliert. Der kurze, trapezförmiger Hals macht den Anschluss mit den Kopf, ohne das man die zwei Bestandteile genau unterscheiden kann. Der flache Schädeldach mit den ein wenig abgerundeten dreilappigen Hinterkopf repräsentiert die fast dreieckigen Ohrenprojektion und der senkrechten reliefierten Nase. Beiderseits der Nase befinden sich zwei Löcher die die Augen scheinen zu markieren. Das Gesicht, in allgemeinen betrachtet, obwohl es nicht deutlich abgegrenzt ist erscheint als ein Dreieck. Rückwärts wurden die Kopf- und Armlöcher relativ gut vollendet.

Die Paste ist wenig fest, sandig, enthält ziemlich viele Steinchen und ist gut gebrannt. Im Bruch hat das Stück eine schwarz-graue Farbe; auswärts befindet sich ein dicker Überzug von derselben Farbe, mit kaffeebraune Flecken auf dem Arm und auf dem Kopf. Die Glättung ist genug gut ausgeführt und man kann die

Spuren des Glättungsinstrument beobachten. Auf beiden Seiten existieren Polierungsspuren.

Maximallänge=4,3 cm; Breite=2,7 cm; Dicke=1,1 cm; Armbreite=4,1 cm.

a. 1982; b. SII; c. 5; d. —0,52; e. E.367⁴

2. Menschengestaltige Statuette, fragmentarisch, Taf. I/2.

Die Figur ist die kleinste von den beschriebenen Exemplaren; sie ist sorgfältig modelliert, respektiert die Grössenverhältnisse und beachtet auf den Bestandteilen. Das Stück repräsentiert beinahe die Hälfte des Körpers; die hintere Seite des Rumpfes ist bis zu der Terminalzone der Hinterbacken senkrecht halb abgebrochen. In dieser Region kann man am besten die Vereinigungsart den zwei Beinen und des Bauches durch Nebeneinanderstellung bemerken. Diese Linienstrecke kann in der Zone des Fußsohlen, in der tiefe Rille die die Beine abgrenzt und auf den Rücken steigt, sich nach links und nach rechts trennend, beobachtet werden. Zwei kleine seitige Anschwellungen, von einer leichte Abflachung begleitet, markieren den ein wenig gewölbten Bauchanfang, der von einer kaum angedeutete halbtiefe Rille begrenzt ist. Diese Bildung, sowie auch das Fehlen der Steatopygie verleiht den Stück eine zierliche Gestalt, die auch von der schmaler Taille betont ist. Die Vorfüsse sind durch Zusammendrücken und Tonziehung nach vorn realisiert und sind von den Knöcheln durch eine waagerechte Linie getrennt. Das rechte Bein hat die Knie durch einer sanfte Profilierung markiert.

Die Paste ist fein, homogen, kompakt, enthält viel Sand und sehr seltene kleine Kalksteinbruchstücke. Sie ist sekundär gebrannt und hat dieselbe kaffeebraune Farbe mit undeutliche graue Flecken, so innen als auch aussen. Der Überzug ist dick und unpoliert. Man sieht die Vollendungsspuren die von der Glättung stammen, aber sind auch manche Einkratzungen, kleine Einschnitte und Nägelspuren sichtbar.

Länge=4,5 cm; Maximalbreite=2,6 cm; Maximaldicke=1,6 cm; Breite an der Basis=1,7 cm; Dicke an der Basis=0,7 cm

a. stammt von den äneolithischen Schacht; e. E.392

3. Menschengestaltige Statuette, fragmentarisch, Taf. II/4.

Primitiv hergestellt, mit einer stark ausgeprägten Steatopygie, die Statuette repräsentiert das linke Bein und ein Stück des Körperteils einer weiblichen Darstellung derer Geschlechtsdreieck, tief eingeschnitten, grosse Dimensionen beträgt. Man kann sehr gut beobachten dass die Gesamtheit der Statuette von zwei einzelne Bestandteile gefertigt wurde. Die Kontaktzone ist flach, mit einen dreieckigen Kontur, vollendet, ein reliefierten Streifen der so gegen den vorderen als auch gegen den hinteren Teil sichtbar ist; sie hat eine gewundene Strecke wegen den unregelmässigen Bruch. Sie repräsentiert die dicke oberflächliche Schicht die diese Kontaktzone maskiert und ganz bedeckt und endet 0,5 cm ober den Vorfuss. Die Fußsohle ist dreieckig und hat die Spitze abgebrochen. Im allgemeinen ist die Statuette durch die Zusammenfügung der Pläne, ohne Modellierungsversuche, hergestellt so dass die Formen viel kantiger erscheinen. Von vorn ist sie ganz flach ohne Differenzierungen zwischen den Rumpf und das Bein. Das letztere hat den Unterteil innenseitig ein wenig ausgehöhlt und seitwärts gewölbt. Das Profil ist wie eine Kombination zwischen zwei Rechtecken (des Rückens und des Beines)

hergestellt und reliefiert den massiven Gesichtsdreieck. Erst hinten bekommt wieder das Bein seine Abrundung, wahrscheinlich als Weiterführung einer solcher Modellierung der Zone mit Steatopygie. Ein Vorsprung den man mehr fühlt als man ihn sieht wünscht sich die Anschwellung zu sein die den Unter- von den Oberteil trennt.

Die Paste ist halbfine, kompakt, kieselig, gut geknetet und gebrannt, enthält viel Sand. Im Bruch ist sie kaffeebraun und sind Glimmerfragmenten und seltene Kalksteinbruchstücke sichtbar. Der Überzug ist dick, ein wenig rauh beim Tasten, enthält viel Glimmer und Sand, ist unpoliert und hat eine dunkelgraue Farbe. Man kann manche Unebenheiten bemerken, die das Resultat einer wenig aufmerksameren Glättung sind. Es existieren nur einige Vertiefungen die mit den Nagel angebracht wurden.

Länge=6,5 cm; Maximalbreite=1,9 cm; Maximaldicke=2,7 cm; Breite der Fußsohlen=1,4 cm

a. 1982; b. SII; c. 3a; d. 0,27; e. E.369

4. *Menschengestaltige Statuette*, fragmentarisch, Taf. I/7.

Das Stück repräsentiert das Unterteil einer weiblichen Statuette. Die Beine wurden jeder getrennt modelliert und nacher zu einer Einheit zusammengegliedert, Impression die von der tiefe Linie die sie trennt und von den Spalt der dieselbe Strecke verfolgt und der sich in der Alveole befindet die auf dem Oberteil der Hinterbacken existiert, gegeben ist. Durch diese Alveole wurde der flache Kopf — der bei unseren Stück fehlt — angeschlossen. Der Übergang von den Knöcheln zu den Vorfüsse wird durch eine Abflächung in senkrechten Plan realisiert was den Eindruck gibt dass die Person auf den Zehenspitzen steht und ihr eine gewisse Schlantheit verleiht, die — mit der natürlichen Modellierungsart kombiniert — ihr eine kunstvolle Harmonie überträgt. Vom technischen Standpunkt aus scheint der Unterteil in einen Sockel vereinigt zu sein, so wie es sich von dem erhaltenen, irgendwie ovalen, Teil ergibt. Der kleine Geschlechtsdreieck der von drei Linien (zwei schräge und eine senkrechte), nicht sehr tief eingeschnitten, gebildet ist und die wenig betonte Steatopygie rahmen sich der Reihe realistischer Darstellungen der Volumen ein.

Die Paste ist fein, homogen, enthält Sand, Kalksteinfragmenten und Steinen, ist kompakt und gut gebrannt. Im Bruch ist die Farbe grau. Die oberflächliche Ausserschicht ist dick, poliert, sandig, mit einer schwarz-graue Farbe. Die Glättung ist gut, mit senkrechten sichtbare Spuren.

Maximallänge=4,9 cm; Breite des Oberteils=3,4 cm; Breite des Unterteils=1,9 cm; Dicke des Oberteils=2 cm; Dicke des Unterteils=1 cm; Sockel=1,5×2 cm.

a. 1991; b. SI; c. 33; d. +1,25 m; e. Cu.58.

5. *Menschengestaltige Statuette*, fragmentarisch, Taf. II/5.

Der kegelstumpfförmiger Bruchstück repräsentiert das linke Bein einer Figurine, und zwar den Teil zwischen den Knöchel und die Hüfte. Der Geschlechtsdreieck ist nicht markiert. Auf der Innenseite, auf einen Abstand von 3,8 cm kann man die Vereinigungslinie mit dem anderen Teil der Statuette sehen, Teil der eine bröckeligere Oberfläche hat. Weil sie in der Knöchelzone besser geglättet und sogar poliert ist, schliessen wir nicht die Möglichkeit aus dass die Beine sich nach dieser

Reliefierung trennen. Bei den erhaltenen Fragment ist sichtbar dass die Steatopygie nicht besonders übergetrieben wurde.

Die Paste ist halbfine, enthält viel Sand, Glimmerflitter, kleine Kalksteinfragmenten und Steinchen. Sie ist gut geknetet und gebrannt, kompakt, mit einer kaffeebraune-graue Farbe im Bruch. Der Überzug, sandig und glimmerig, ist gut geglättet, poliert, an manche Stellen ist er grau mit dunklere oder lichtere Flecken die manchmal auch kaffeebraun sind.

Länge=5,4 cm; Oberdurchmesser=2,4 cm; Unterdurchmesser=1,2 cm

a. 1991; b. SI; c. 4A; d. —1,25 m; e. Cu.33

6. *Menschengestaltige Statuette*, fragmentarisch, Taf. I/6.

Das Stück ist ein Fragment des rechten Beines das einer anthropomorphen Darstellung angehört und repräsentiert den Teil zwischen der Knie und den Oberschenkel. Die Vereinigung mit dem anderen Bein wurde durch die Kontaktzone — in senkrechten Plan — gemacht, flachgedruckt, vollendet, ohne dass man die Spuren einer Verbindungsschicht bemerkt. Der Beindurchschnitt ist oval, flachgedruckt auf der vordere Seite, auf dem Hinterteil ist der Oberschenkel gerade gearbeitet und die Steatopygie ist wenig ausgeprägt.

Die Paste ist halbfine, enthält viel Sand und Steinchen von verschiedenen Größen, ist gut geglättet. Der Überzug ist dick, rauh beim Tasten, enthält viel Sand und ist auch gut geglättet. Im Bruch ist die Farbe grau und auf der Aussen-seite ist sie dunkelgrau.

Länge=3,5 cm; Oberdurchmesser=1,6 cm; Breite=1,5 cm; Dicke=1,3 cm

a. 1991; b. SI; c. 3A; d. 1,50 m; e. Cu.149

7. *Menschengestaltige Statuette*, fragmentarisch, Taf. I/3.

Das Stück ist nur durch das rechte Bein dargestellt, das die Komponente eines Ensemble mit flachgedruckten und abgerundeten Unterteil ist. Die Fersen sind differenziert aber die Spitzen sind nicht individualisiert. Massiv, kurz und dick — das sind die Attributen die die Darstellungsart dieser Figurine kennzeichnen und die eine Kegelstumpfform mit der Basis nach oben gerichtet hat. Das einzige Anschlusselement mit der andere Hälfte — ausser dem Sockel und dem wenig flachgedruckten Unterteil — befindet sich in der Zone des Geschlechtsdreieck. In dieser Region überragt der gekniffene Ton die hergestellte Form um sich durch Nebeneinanderstellung zusammenzufügen. Eine eingeschnittene, wenig tiefe Linie — ähnlich deren des Geschlechtsdreieck — beginnt in dieser Zone und wird oberhalb des Vorfusses beendet. Es ist ein selbstständiges Stück denn der Oberteil ist ganz, abgerundet und hat die Rille, die durch der rechteckigen Form die Befestigung einen flachen Körper erlaubt, vollendet.

Die Paste ist halbfine, mit viel Sand, hart, gut geknetet und homogen. Sie wurde sekundär gebrannt, im Bruch ist sie ziegelrot. Aussen ist der Überzug ziegelrot-braun, dick, unpoliert, etwas rauh beim Tasten. Man kann alle Unebenheiten bemerken die einer wenig aufmerksameren Glättung zu verdanken sind. Man sieht ebenfalls sehr viele kleine Einkratzungen und Nägelspuren.

Länge=4,3 cm; Oberbreite=2,2 cm; Basisbreite=1,2 cm; Oberdicke=2,4 cm; Basisdicke=1,5 cm; Sockeldurchmesser=2 cm

a. 1981; b. SII; c. 4; d. 0,60 m; e. E.368

8. Menschengestaltige Statuette, fragmentarisch, Taf. 1/4.

Das Stück repräsentiert das linke Bein einer weiblichen Figurine, deren Geschlecht durch eine tief eingeschnittene, von rechts nach links laufende Linie dargestellt ist. Der Oberteil ist in der Hinterbackenzone abgebrochen, die Stelle ist durch eine Alveole die sich schräg-senkrecht gegen der vordere Seite erhebt, markiert. Eine kleine, seitwärts befindliche Strangulation der Paste und eine leichte Biegung nach vorn schaffen den Eindruck einer Anschwellung die die Anfangsstelle des Körpers bezeichnet. Die elegante Art der Beinherstellung verleiht diesem Schlankheit und die Steatopygie ist nicht betont. Das Bein verdünnt sich gegen den Knöchel und hat die Knie durch eine kaum bemerkbare Biegung markiert. Der Unterteil ist in der Zone einer waagerechten Durchlöcherung abgebrochen; die Durchlöcherung befindet sich neben einer anderen die aber nur halbgebohrt ist. Eine wenig tiefe, eingeschnittene Linie vereinigt die zwei Extremitäten. Auf der innere Seite, in der Vereinigungszone der Beine, neben einer eingeschnittene Linie, ziemlich in der Gegend der Projektionslinie die den Geschlechtsdreieck vorstellt, befindet sich ein Loch von 1,7 cm tief und das ein wenig schräg von oben nach unten gefertigt wurde. 0,5 cm oberhalb diesem Loch durchbohrt eine waagerechte Perforation das Bein. Sie befindet sich auf der Diagonale zwischen der vorigen hergestellte Durchlöcherung und den senkrechten, wenig reliefierten Rand des Geschlechts.

Die Paste ist halbfine, enthält viel Sand, Glimmerstückchen und seltene Steinchen. Sie ist homogen, gut geknetet und gut gebrannt. Im Bruch hat sie eine dunkelgraue Farbe. Der Überzug ist dick, gut geglättet, schwarz-grau, poliert; nur innenseitig ist die Glättung weniger sorgfältig angebracht und fehlt die Polierung. Auch der Überzug enthält viel Sand.

Länge=5,5 cm; Oberbreite=2,1 cm; Maximaldicke=2 cm; Knöcheldicke=1 cm
a. 1982; b. SI; c. 5a; d. —0,50 m; e. A.52360

9. Menschengestaltige Statuette, fragmentarisch, Taf. 1/5.

Als Herstellungsart ist sie fast mit der oben beschriebene Figurine identisch. Weil es sich ums rechten Bein handelt, haben wir anfangs geglaubt dass beide Stücken denselben Ensemble angehören, aber die weniger sorgfältig ausgeführte Vollendung des letzten Stückes hat uns herangelassen diese Idee aufzugeben. Auch wenn sie nicht eine Einheit repräsentieren, das Bild das sich durch ihre Nebeneinandersetzung herausstellt ist fast reell. Das Stück hat eine einzige waagerechte Durchlöcherung die es durchdringt und die eine ovale Form mit relativ grossen Dimensionen hat: $0,4 \times 0,3$ cm. Ein kleines senkrechtes Loch, 0,5 cm tief, scheint der Befestigung des Rumpfes gedient zu haben. In Inneren des Geschlechtsdreiecks, gegen der Unterteilzone, befindet sich ein kleiner oberflächlicher Stich. Wir wiederfinden auf der Innenseite die schon bekannte eingeschnittene Linie die den Ober- mit den Unterteil vereinigt.

Die Paste ist halbfine, homogen, mit viel Sand, Glimmerfragmenten und Steinchen, gut gebrannt. Der dicke Überzug enthält auch viel Sand, ist auswärts schwarz-grau, mit Glättungsfehler, stellensweise ist er poliert. Beiderseits, überhaupt hinten, befinden sich sehr viele mit den Nagel realisierte Einschnitte, die beinahe eine parallele Strecke haben. Im Bruch ist die Farbe grau, mit dunkle kaffeebraune Flecken.

Länge=5,1 cm; Maximalbreite=1,9 cm; Maximaldicke=1,9 cm; Basisdurchmesser=1,8 cm.

a. 1982; b. SI; c. —; d. 0,60 m; e. A.52359.

10. *Menschengestaltige Statuette, fragmentarisch, Taf. II/3.*

Von denselben Typus mit der obenbeschriebene Figurine, dieses Stück hat ein Loch als Befestigungssystem und repräsentiert das linke Bein. Der Geschlechtsdreieck ist nicht markiert denn an der betreffende Region ist ein Teil der oberflächlichen äusseren Schicht verlagert. Die muldenförmige Rille, wo die Kopfoberseite angebracht wurde, war absichtlich so modelliert, was man auch von der Glättungsart beobachten kann. Die innenseitige Kontaktzone mit dem anderen Bein ist vollständig gerade. Das Stück ist gleich unter der Hinterbacken abgebrochen und hat keine sehr starke Steatopygie.

Die Paste ist halbfein, mit Sand und seltene Steinchen, gut geknetet und gut gebrannt. Im Bruch hat sie eine dunkelgraue Farbe. Aussen ist der Überzug schwarz-grau, poliert und sorgfältig geglättet.

Länge=3,4 cm; Breite=2,5 cm; Dicke=2,9 cm.

a. 1991; b. SI; c. 1C; d. 0,90 m; 1,00 m; e. Cl.31.

11. *Menschengestaltige Statuette, fragmentarisch, Taf. II/2.*

Der Unterteil und der rechter Arm sind schon von frühen Alter abgebrochen; der Kopf, getrennt modelliert, ist auch nicht erhalten geblieben. Die Figurine ist von rückwärts nach vorn flachgedruckt mit einer kaum bemerkbare hintere wulstige Seite und die Rückenlinie leicht auswärts gebogen. Ein waagerechter Durchschnit ergibt das Bild eines Rechtecks mit den kürzeren Seiten am Rand befindlich. Die seitlichen Teile fangen in der Halszone an, schreiten der Form der Armen vor, markieren die Taille und biegen sich gegen die Hüften. Der erhaltene Arm beträgt eine Länge von 2,5 cm und auf beiden Seiten hat er die Form eines gleichschenkligen Dreieckes mit abgerundeten Winkeln. Der Rumpf, ohne Brüste, deutet nicht das Geschlecht an. Die Stelle wo das Loch für die Kopfeinsetzung angefertigt wurde, ist ebenfalls sorgfältig bearbeitet und ist durch Drucken, von hinten nach vorn, mit den Fingerspitzen hergestellt worden. Man erhielt so eine niedrigere Zone (1,1×1,0×0,21 cm) die von einen reliefierten Streifen von vorn ausgehend, an der rechten Seite und rückwärts weiterläufend, begrenzt ist. In dieser Aushöhlung, an der linken Seite geklebt, befindet sich das ovale Loch (0,7×0,5×3,2 cm) und das nur teilweise die Statuette durchbohrt.

Die Paste ist aus halbfeinen, festen Ton geknetet und enthält Sand und sehr seltene Steinchen. Sie ist homogen und gut gebrannt. Der äussere Überzug ist dick, braun und bedeckt den grauen Kern mit einer oberflächliche dunkelgraue Schicht. Um den Armen und den Hals befinden sich braune Flecken. Im allgemeinen ist die Glättung nachlässig, man kann Einritzungen und Fingerabdrucke bemerken. Wenn der Überzug auf der vordere Seite eine gewisse Polierung aufweist, auf der hintere ist er rauh beim Tasten.

Maximallänge=5,3 cm; Breite=4 cm; Basisdicke=1,7 cm; Halsdicke=1,3 cm; Armenbreite=7,1 cm

a. 1985; b. SI; c. 2 m5; d. —0,35 m; e. E.655

12. Gefäßbruchstück mit anthropomorphe Applikation, fragmentarisch, Taf. II/1.

Es handelt sich um eine kreuzförmige anthropomorphe Darstellung dessen Unterteil — der eigentlich fehlt — in einen Henkel umgestaltet wurde. Was sich als erstens absondert ist die Grössenverhältnis dieser Figurine, denn die drei Dimensionen — die Höhe des Kopfes, die Arm- und Körperbreite —, wo sie sich vom Gefäß differenzieren, sind — mit kleine Unterschiede — fast identisch. Die waagerechten und dicken Arme, der linke ist etwas länger, sind rechteckig modelliert, reliefiert, an den Enden sind sie gerade abgeschnitten und in ihrer Verlängerung befinden sich zwei kegelförmige Stummeln die die erhobene Position der Hände suggerieren. Auf dem linken Arm ist eine von oben nach unten gebogene Einritzung zu beobachten die mit weisse Farbenspuren umringt ist. Der kurzer dicker Hals stützt den reliefierten gewaltigen Kopf, der eine dreieckige Projektion hat und dessen gespitzter Teil nach unten gerichtet ist. Dieses Bild ist von der Gegenwart eines ein wenig nach aussen gebogenen Einschnittes gegeben. Der Einschnitt fängt unter den Kinn an und reicht bis zum linken Ohr. Der Kopf hat einen prismatischen dreieckigen Dachschrädel, die Nase „en bec d'oiseau“ und den Unterteil abgerundet. Die Arme und die Hälfte des Kopfes machen gemeinsamen Körper mit der Gefäßwand; die Applikation der Statuette ist sorgfältig gemacht, die Befestigungsfläche wurde geglättet und danach mit rote und weisse „crusted“ Farbe bemalt. Die weissfärbigen Flecken in der Armegegend und die roten von den linken Kopfteil und Handseite beweisen dass das Gefäß auch bemalt war. Auf der Figurine sind Spuren von rote Farbe auch auf dem rechten Arm und auf der Wange, ebenfalls weisse Spuren an der Vereinigungszone der Armen sichtbar. Der Kopf setzt sich auf derselben Linie fort auf deren sich der Hals befindet, aber weicht ein wenig von der Wand des Gefäßes ab, ermöglichend in dieser Weise die Formierung des Henkels der im Profil durch eine runde Durchlöcherung sichtbar ist. Im Durchschnitt ist er rechteckig mit dem oberen Teil abgerundet.

Die Paste ist halbfein, mit viel Sand und seltene kleine Kalksteinfragmenten abgemagert. Sie ist gut geknetet und gut gebrannt. Im Bruch ist die Farbe grau, während aussen- und innenseitig, den dicken Überzugs wegen, die Farbe schwarzgrau ist. Die Innenseite des Gefäßes wurde poliert und die äussere bemalt.

Länge=4,3 cm; Breite=1,5 cm; Armlänge=4 cm; Armbreite=1,6 cm; Dicke=1 cm

a. 1985—1986; b. SI; c. 2B; d. —0,84 m; e. A.57258

B. Zoomorphe Darstellungen

13. Tiergestaltige Statuette, Taf. IV/3.

Die Statuette ist plastisch modelliert, den Rücken ein wenig gekrümmt, präzisiert zwei Unebenheiten und wird durch einen kurzen, abgebrochenen, nach unten gerichteten Schwanz beendet. Der zylindrische, schräger Hals — schon im frühen Alter abgebrochen — scheint sehr lang gewesen zu sein. Er ist deutlich vom Rücken und dem Vorderteil abgegrenzt. Die Beine — nur eins blieb ganz erhalten — sondern sich vom Bauch durch den Andrücken in der Kontaktzone ab und treten schräg aus dem Körper hervor. Das ganze Bein ist lang, zylindrisch, verdünnt sich gegen den End und ist gerade abgeschnitten. Der Hals und der

Schwanz überschreiten den Beinenplan. Auf dem Rumpf sind manche Nagelabdrücke zu beobachten.

Die Paste ist kompakt, halbfein mit viel Sand und kleine Steinchen, gut geknetet und gut gebrannt. Auswärts ist ein schwarzgrauer Überzug zu sehen, dicker an mancher Stellen und weniger sorgfältig geglättet, unpoliert. Im Bruch hat sie eine dunkel-graue Farbe.

Maximallänge=5,8 cm; Höhe=4,3 cm; Dicke=2,4 cm; Breite=2,2 cm; Beineöffnung=2,5 cm

a. 1986; b. Geländeforschung; e. E.370

14. Tiergestaltige Statuette, Taf. III/2.

Das Tier repräsentiert ein Schwein, denn der schematisierte, nicht vom Hals getrennter Kopf, hat das Rüssel durch Tonspitzen gut vorgestellt und ist vom Rumpf durch einen schrägen Kamm abgegrenzt; der letzte sondert sich vom Rückgrat durch einer Vertiefung ab. Das abgebrochene Rüssel, waagrecht ungleich gebohrt ist durch eine Rille vom Kamm getrennt. Auf der Oberseite des Kamms ist der Überzug abgesprungen, doch die Form blieb erhalten dank der Glättung die man bevor die oberflächliche Schicht gegossen wurde, schuff. Seitwärts erscheint er wie ein senkrechter Vorsprung der eine Verlängerung der vorderen Beine ist. Die vier Beine, von frühen Alter abgebrochen, rund im waagerechten Durchschnitt, sind auswärts gerichtet. Der kegelförmiger Schwanz hat die Spitze abgebrochen und setzt, ein wenig nach oben führend, die Rückenlinie fort.

Die Paste ist halbfein, sandig und kieselig, homogen und gut gebrannt. Der äussere Überzug ist dick, wenig poliert, hat eine schwarz-graue Farbe mit kaffeebraune Flecken auf dem Schwanz und auf den hinteren Pfoten. Man kann sehr gut die Spuren des Glättungsgegenstand beobachten. Im Bruch ist die Farbe dunkelgrau.

Maximallänge=7,8 cm; Höhe=4,5 cm; Breite=3,6 cm; Dicke=2,8 cm; Beineöffnung=4,2—4,6 cm

a. ohne stratigraphische Angaben

15. Tiergestaltige Statuette, fragmentarisch, Taf. IV/5.

Es handelt sich um eine kleine Figurine, ziemlich schematisiert dargestellt. Die Anwesenheit des Kopfes ist durch zwei abgebrochenen Ohren — die durch nach oben gezogenen und dann flachgedruckten Ton, parallel mit den vorderen Beine hergestellt wurden — markiert. Die aerodynamische Oberseite des Rumpfes verdünnt sich gegen den gespitzten Schwanz der eine schräg-aufwärts Direktion hat. Von den vier Beine sind drei erhalten geblieben die — mit den Kopf verglichen — ziemlich massiv modelliert sind. Kaum sichtbare Alveolen trennen sie von den Kopf. Über die hintere Beine kann man sehr gut die Herstellungs- und Glättungsart bemerken. Die ganze Oberfläche ist mit Nagelabdrücke bedeckt.

Die Paste ist kompakt, halbfein, mit Sand und sehr seltene kleine Steinchen gemagert. Die Masse enthält auch organisches Material (Spren) wie es der verkohlte Fragment der in einen kleinen Loch das sich auf der linke Seite befindet, beweist. Sie ist sorgfältig geknetet, gut gebrannt und hat eine dunkelgraue Farbe. Den dicken schwarz-grauen äusseren Überzug gelingt es nicht die schlechte Glättung zu bedecken.

Maximallänge=4,4 cm; Höhe=3,5 cm; Breite=2,6 cm; Dicke=2,1 cm; Beineöffnung=2,8 cm

a. 1991; b. SI; c. 4C; d. 0,80 m; e. Cu.29.

16. Tiergestaltige Statuette, fragmentarisch, Taf. III/3.

Durch gerade Senk- und Waagerechte Pläne, kantig zusammengefügt, mit der Ausnahme des rechten Beines das im frühen Alter schon abgebrochen wurde, ist die Statuette ganz. Der flache Rücken, mit leicht trapezoidale Form, frontal gebreitet unf gewölbt, endet mit einen abgerundeten Schwanz dessen Spitze flach ist. Der Umriss des Rückens ist gut durch eine Rippe reliefiert und leicht abgerundet. Ein Kamm mit einer langen, dreieckigen, prismatischen Form, beginnt bei der Durchlöcherung und endet beim Schwanz; der vordere und obere Teil sind flach, durch leichten Drucken gemacht und dessen Abflächungsspuren auf der rechten Seite sichtbar sind; man bemerkt keine Glättung. Das Loch, schräg, von oben nach unten angebracht, befindet sich an der Basis des rückseitigen Vorsprungs, durchdringt die vordere Seite und ist gut bearbeitet. Rechts vor ihr befindet sich ein kleiner Bruch, der von nach der Entdeckung stammt. Die Beine sind kurz, durch einen stumpfen Winkel seitig vereinigt; die vorderen sind gerade, die hinteren ein wenig schräg.

Die Paste ist kompakt, halbfine, mit viel Sand und Glimmer, seltene kleine Steinchen, ist gut geknetet und gut gebrannt. Der Überzug ist sandig, dünn, dunkelgrau mit lichtere Flecken, unpoliert und grob. Das Stück ist gut geglättet. Im Bruch ist die Farbe dunkelgrau.

Maximallänge=7,5 cm; Höhe=5,7 cm; Maximalbreite=3,3 cm

a. 1979; b. SV; c. 1; d. 0,95 m; e. E.522.

17. Tiergestaltige Statuette, fragmentarisch, Taf. IV/2.

Die Form ist fast zylindrisch und primitiv modelliert. Der Kopf und der Schwanz sind oberflächlich, durch den seitlichen Zusammendruck des Tons zwischen den Finger gefertigt. Die Frontalseite des Kopfes ist abgerundet und rückwärts, auf der linken Seite, an der Stelle wo er mit dem Körper verbunden ist, bemerkt man ein schräger, wenig tiefer Einschnitt. Die Beine, im frühen Alter schon abgebrochen, scheinen kurz zu sein. Man kann das dargestellte Tier nicht bestimmen.

Die Paste ist kompakt, halbfine, mit Sand und seltene kleine Steinchen, gut geknetet und gut gebrannt. Auswärts ist der Überzug dünn, die Farbe ist braungrau, gut geglättet, mit sehr seltene Nagelspitzeindrücke. Auch im Bruch ist Farbe braun.

Maximallänge=4,8 cm; Höhe=2 cm; Breite=2,3 cm

a. 1991; b. SI; c. 1A; d. 0,76 m; 0,82 m; e. Cu.32.

18. Tiergestaltige Statuette, fragmentarisch, Taf. IV/4.

Das Stück ist unvollständig hergestellt und als plastische Darstellung ist es mehr schwerfälliger. Es fehlt der hintere Teil; nur das vordere blieb erhalten, zusammen mit den von frühen Alter schon abgebrochenen Vorderpfoten. Der Rumpf hat einen runden Durchschnitt, seitwärts leicht flachgedrückt; das Rückgrat ist stark betont und modelliert. In seiner Verlängerung, auf derselben Linie befindet

sich der Kopf der sich vom Unterteil des Leibes durch einen dicken Hals, der von zwei Teilen gefertigt ist, absondert. Die Schnauze und ein Teil des Scheitels sind abgebrochen. Der Modellierungsart nach ist die Schnauze kegelstumpfförmig, die Basis nach oben gerichtet und der obere Kopfteil, soviel er erhalten blieb, ist ein wenig seitwärts ausgebreitet und auf dem Rücken scheint eine Vertiefung vorhanden zu sein die die Ohren (oder die Hörner) suggerieren.

Die Paste ist halbfine, mit viel Sand und Glimmer, innensetig grau, enthält kleine Steinchen, ist gut geknetet und gut gebrannt. Auswärts befindet sich ein dicker brauner Überzug der gut geklätet aber rauh beim Tasten ist.

Maximallänge=6,9 cm; Höhe=3,7 cm; Dicke=2,7 cm

a. 1982; B. SII; c. 5A; d. —0,30 m; e. A.52362.

19. *Tiergestaltiges Gefäss*, fragmentarisch, Taf. IV/1.

Es handelt sich um einen Fragment der von einem tierförmigen Gefäss stammt und einen Igel darstellt. Die kleine, halbgeöffnete Schnauze, deren Nüstern durch zwei plastisch realisierte Löcher markiert sind, hat eine wenig schräge Position der Öffnung gegenüber und ist mit kleine stachelartige Vorsprünge bedeckt die sich auf dem ganzen oberen Teil verbreiten. Die Spitzen wurden mit schwarze Farbe gefärbt, zwischen den Stacheln — kaum bemerkbar — befinden sich kleine weisse Flecken; die gegenständige Seite wurde sehr gut geglättet. Innen befindet sich eine ziemlich verwischte Zone mit einer schwarze polierte Farbe bemalt und die eine Spirale zu öffnen scheint. Diese Spirale ist mit einer anderen, unpolierte, mit weissen Farbenspuren kombiniert.

Die Paste ist halbfine, kompakt, gut geknetet, homogen, enthält Sand, Glimmer und seltene kleine Steinchen. Der Brand ist sehr gut. Der dünne, fein geglätteter unpolierter Überzug hat sowohl auswärts als auch innen eine schwarz-graue Farbe. Im Bruch ist die Farbe dunkelgrau, fast schwarz.

Maximallänge=3,8 cm; Schnauzenbreite=1,7 cm; Öffnung=5,8 cm.

a. 1985—1986; b. SI; c. von der Geraderichtung des Profils; e. A.57259.

20. *Tiergestaltiger Deckel*, fragmentarisch, Taf. III/1.

Die konische Form und die reduzierten Dimensionen geben den Stück mehr einen miniaturalen Aspekt. Auf dem Kopf sind drei Vorsprünge gruppiert die denselben Ensemble darstellen und durch die Expressionsmöglichkeit verbunden sind- Zwei kleine Kegeln die sich auf derselben Linie befinden — der linke ein wenig auswärts gebogen, an der untere Seite von gegenständige Direktionen waagerecht durchlöchert — sind ganz und von den dritten Kegel, der an der Basis abgebrochen ist, kann man die Umfangslinie und ebenfalls zwei Löcher verschiedener Grössen bemerken. An seiner Anbringungsstelle verleiht dieses dritte Element den Deckel eine gewölbte Form, komparativ zu der gegenständige Seite die gerade ist.

Die Paste ist kompakt, halbfine, sandig, mit kleine und seltene Steinchen, homogen und gut gebrannt. Der innere und äussere fette Überzug enthält kleine glimmerige Flittern und ist nicht eingeglättet. Die Polierung ist ziemlich nachlässig, innen sind Einkratzungen die sich nach alle Richtungen ordnen, zu bemerken und auswärts beträgt das Stück die Spuren des Glättungsgegenstand. Der Deckel, infolge der sekundären Brennung, hat eine ziegelrote-braune Farbe bekommen, die auch graue Flecken aufweist.

Erhaltener Basisdurchmesser=4,7 cm; Durchmesser der Vorsprungszone=3 cm; Höhe=3,8 cm.

a. 1985—1986; b. SII; c. 2; d. —1,50 m; e. E.237.

Von den anthropomorphen Figurinen, zwei bieten das Bild der oberen Hälfte an, eine repräsentiert ein Oberkörper mit einen Befestigungsloch für den Kopf, die anderen beschränken sich nur auf der Darstellung des unteren Teils oder auch nur den einzelnen Beinen.

Die erste Statuette (Taf. I/1), durch rechteckige Pläne hergestellt, mit den Rücken durch eine leichte Vertiefung, die man mehr beim Tasten spürt, nur wenig modelliert, reiht sich den Vorstellungen mit flachen Kopf und kreuzförmige Arme an.

Die Statuetten mit den seitwärts ausgebreitete Arme und den relativ flachen Oberteil⁵ sind eine unmittelbare Erbe der Gumelnița-Kultur und kennzeichnen ihre älteste Stufe, sie stammen von der Boian-Kultur und sind das Resultat einer direkten Abstammung die an der Basis den Vinča-Kern haben⁶. Bezüglich der Ausführungsart der Arme — die manchmal durch Löcher markiert sind, andermal aber auch nicht — kann man bemerken dass sie oft einen rechteckigen Umriss besitzen, so wie man in den verschiedenen Phasen der Boian-Kultur begegnet⁷, die dann von der Vinča-Kultur übernommen wurden und weniger abgerundet, ziemlich dick und mehr in Facetten modelliert wurden⁸. Diese Formen sind in den Gumelnița-⁹, Stoicani-Aldeni-¹⁰ und Vorcucuteni-Kulturen¹¹ übertragen worden. Andermal sind die Arme stümmelförmig, haben den Anschein einen schiefwinkligen Dreiecks oder einen längeren oder kürzeren Kegelstumpf, Formen die man in den Vinča-¹², Petrești-¹³, Gumelnița-¹⁴, Stoicani-Aldeni-Kulturen¹⁵ begegnet und die ein charakteristisches Merkmal der Vor- und Cucuteni-Kulturen sind.

Die beste Analogie für unseren Stück repräsentiert die Figurine der Gumelnița-Kultur von Poroschia¹⁶. Beide Stücke sind identisch hinsichtlich der kreisförmigen Löcherherstellungen, die die Augen und die Schultern markieren; die Ausnahme ist von den kurzen Arme der ersten Figurine realisiert.

Als allgemeine Behandlungsweise — in Flächen, Kanten und Löcher — nähert sich die Statuette deren durchbohrten, von Knochen gefertigten Stücke die die Gumelnița-Kultur kennzeichnen. Tondarstellungen die das Bild der flachen, von Knochen hergestellten Figurinen widerspiegeln, begegnen wir schon in der Boian-Kultur. Das Gesicht hat eine pentagonale Form, ist beideseits durchlöchert, hat den Oberteil relativ flach und die Arme bestehen aus kleine, rechteckige, durchgebohrte Stümmeln¹⁷.

Ebenfalls nähern sich die beide Statuetten deren der Cucuteni-Kultur angehörende Figurinen¹⁸, überhaupt denen der Phasen AB und B anbelangend und mit denen sie als plastische Darstellungen identisch sind¹⁹. Sie besitzen einen scheibenförmigen Kopf mit eine stark „en bec d'oiseau“ reliefierte Nase, mit den seitigen Lappen durchgebohrt, die Schultern sind betont dreieckig und deuten die Arme — die mit ein- und zwei Löcher auf jeder Seite versehen sind — an. Die Art des Gesichts-

darstellung repräsentiert den primitiven Typus der Gumelnița-Kultur, der durch Pressen zwischen den Finger des weichen Tons realisiert ist und bei den die Anwesenheit von zwei oder mehr Löcher die Augen oder die Ohrläppchen markieren. Schon bei den Vinča-Statuetten wurden die Ohren immer markiert und manchmal sind sie durchgebohrt oder besitzen mehrere kleine Löcher²⁰. In der Vădrasta-Kultur ist der Kopf oft mit zwei Ohren modelliert, die sich „ähnlich den Hundsohren nach unten ziehen“²¹, die nicht die Entzifferung des Vorhabens des Künstlers erlauben und die eher eine Maske repräsentieren. Die schematisierte Herstellungsart der gumelnitzaer Gesichter könnte mit einer Maske verbunden werden. Dieselbe Idee suggeriert auch die Statuette von Cuptoare, überhaupt weil die Projektion im waagerechten Plan uns das Bild einen Kopfes der einen Horntier angehört, gibt (Taf. I/1). Die Tatsache dass in den Vinča-, Gumelnița- und Cucuteni-Kulturen nebst der stark stilisierten Figurinen auch andere, realistische, gut plastisch und künstlerisch vorgestellte Stücke auftauchen, berechtigt uns zu glauben dass, in allgemeinen, die schematisierten Darstellungen den Kanons angehören die man nicht ignorieren kann. Sie können auch mit der Gegenwart einer rituellen Maske verbunden sein, ohne dass man ausser Betracht lassen kann dass in manche Fälle die Geschicklichkeit des Künstlers fehlt²².

Der Hals des vorgestellten Exemplars ist flach, trapezförmig, beginnt unmittelbar von den Schultern und hat keine abgegrenzte Gesichtszone; diese Darstellung ist kennzeichnend auch für manche Figurinen die der Gumelnița-Kultur zuzuweisen sind²³. In Cucuteni AB und B ist der Hals genug natürlich modelliert, doch sehr oft ist er weniger abgerundet²⁴.

Die in den Arme befindlichen Löcher, so wie die der Gumelnița-Kultur angehörende Statuetten und die von Knochen gefertigt wurden oder die der Cucuteni-Kultur zugehörende und von Ton gemacht, dienten für das Aufhängen der Figurine die eine apothropäische Rolle hatte — die der Verweisung allen Bösen²⁵.

Im Bereich der Sălcuța-Kultur, ein fragmentarischer Oberkörper von Piscul Cornișorului stammend ist mit Einschnitte dekoriert, hat die mit einen dreieckigen Umriss durchlöchernte Arme seitwärts ausgebreitet²⁶. Der Art nach wie er sich nach unten fortsetzt, reiht er sich den „glöckenförmige“ Darstellungen an. Denselben Typus gehört auch eine andere Figurine die an dieser Stelle entdeckt wurde und ebenfalls der Phase Sălcuța IIc zuzuweisen ist und die eine leicht reliefierte Nase und kurze seitliche Arme besitzt²⁷.

Andere zwei Statuetten mit kreuzförmige, gespitzte und durchgebohrte Arme stammen von Valea Anilor (Kreis Mehedinți)²⁸ und sie unterscheiden sich von unseren Exemplar durch die primitive Modellierung des Kopfes, die nach gumelnitzaer Muster gemacht wurde. In einen Fall besteht er nur aus einen einfachen Vorsprung, der senkrecht angebracht ist. Diesen ähnlich ist ein Exemplar von Brătești (Kreis Dimbovița)²⁹, das den Kopf gleicherweise hergestellt hat und dessen Arme nicht durchgebohrt sind. Mit kurze Arme, seitwärts ausgebreitet, nicht durchlöchert ist auch das kopflose Stück das in Almăjel (Kreis (Mehedinți))³⁰ entdeckt wurde.

Durchlöchernte Köpfe wie die Gumelnița-Knochenfigurinen besitzen, doch von eine verschiedene Vorstellung als der hier vorgetragene Idol,

finden wir in Piscul Cornişorului³¹ und Valea Anilor³², die die Ohren und den Mund durch drei Perforationen betont haben.

Man bemerkt dass, obwohl der Oberteil des Exemplars von Cup-toare erhalten blieb, das Fehlen der Brüste uns nicht die Bestimmung des Geschlechts erlaubt, was aber schon lange nicht bedeutet dass alle in dieser Weise hergestellten Statuetten männliche Vorstellungen sind. In der Phase A der Cucuteni-Kultur sind sie selten modelliert, während in den Phasen AB und B sie viel öfter und manchmal sogar realistischer dargestellt sind³³. Das Fehlen der Statuetten mit Brüste in der Phase A bedeutet nicht dass damals die männliche Repräsentationen das Übergewicht hatten, denn in alle Phasen und Stufen der Kultur die Mehrzahl der anthropomorphen Cucuteni-Figurinen die weibliche Vorstellungen waren³⁴.

Ebenfalls, die Anwesenheit der Brüste auf manche Statuetten mit männliches Aussehen, mit den Geschlecht nicht angedeutet — das den fragmentarischen Zustand zu verdanken ist — betont die Gegenwart mancher Darstellungen mit androgyne Züge³⁵, die eine kleine Gruppe repräsentieren und schon von früheren Entdeckungen von Rumänien und Republik Moldawien bekannt sind. Die Existenz der Brüste auf der männliche Figurinen bedeutet nicht unbedingt dass es sich um androgyne Personen handelt, denn im Fall des „verliebten Paares“ von Gumelnița³⁶, die männliche Figurine ist schlanker als die weibliche, hat das Geschlecht gut vorgestellt und beide haben reliefierte Brüste. Obwohl sie das Geschlecht und auch die Brüste nicht markiert hat, repräsentiert die doppelköpfige Darstellung des Altars von Truşeşti die Oberkörper von zwei Personen die das göttliche Paar vorstellen³⁷.

Ohne eine Darstellung des Geschlechts ist auch das zweite Stück (Taf. I/2)³⁸, die kleine Dimensionen hat, sorgfältig gefertigt ist, ohne eine ausgeprägte Steatopygie. Die schlanke Taille biegt sich gegen die Hüften, die beinahe gerade und nur durch eine kleine Anschwellung markiert sind; der Bauch ist durch eine leichte, kaum skizzierte Erhebung repräsentiert. Die Beine sind plastisch modelliert, mit Knie- und Fußsohlenvorstellungen. Ähnliche Darstellungen, von relativ kleine Dimensionen wurden in Gumelnița (IIc) verzeichnet³⁹, wo wir uns schon vor einen Untergangsprozess der Herstellungsart der plastischen Expression befinden. Wie im Fall des Exemplars von Sultana (A2)⁴⁰, wir auch hier auf den Details behartet — die Knie, die Beineherstellung, die Fußsohlen; die Präsentierung dieser Einzelheiten bildet eine Charakteristika der gumelnitzaer anthropomorphen Statuetten. Modellerte Fußsohlen repräsentieren zwar nicht ein charakteristisches Merkmal, aber sie werden bei manche Statuetten der Phase AB der Cucuteni-Kultur bemerkt⁴¹.

Das Fehlen des Geschlechtsdreieck bildet nicht eine Anomalie denn, obwohl der Dreieck das Geschlecht markiert, seine Existenz ist nicht unerlässlich. Er fehlt fast immer in der Phase Cucuteni A⁴², in den Phasen AB und B ist er selten angedeutet⁴³, die Mehrzahl den Cucuteni-Statuetten sind weibliche Darstellungen.

Eine nahe Analogie in Raum und Zeit für unser Stück ist die Figurine von Niveau Herculane I (Sălcuța IIc—III) von Peștera Hoților (Räuberhöhle)⁴⁴. Mit ähnliche Dimensionen, präsentiert sie eine stärkere Statopygie, die Hüften sind mehr gewölbt und der Geschlechtsdreieck ist tief eingeschnitten.

Als technische Herstellungsart bemerken wir dass das Stück durch den Anschluss in longitudinalen Plan der zwei Hälften realisiert ist; die Anschlusslinie ist weniger ausgeprägt in der Zone des Rückenbruchs und der Fußsohlen. Diese Methode finden wir schon in der Phase B2C der Vinča-Kultur und ist oft auch in anderen neo-äneolithischen Kulturen — Cucuteni, Gumelnița, Sălcuța —⁴⁵ begegnet.

Eine andere Statuette, auch durch Zusammensetzung den zwei längstgerichteten Hälften realisiert, ist das dritte Stück (Taf. II/4). Die Zusammensetzungsart ist sehr gut auf der Innenseite des Beines illustriert, die gut durch Glättung vollendet ist, auf den Seiten befindet sich eine unregelmässige reliefierte Linie mit einer Dicke von 0.5 mm. Sie gehört der oberflächliche Schicht die die ganze Aussenseite bedeckt, die Zusammensetzungszonen einschliessend. Die Oberfläche, die direkt an den Zusammenschluss teilnimmt, ist wenig konkav, was die Idee suggeriert dass am unteren Teil die Füße getrennt gefertigt wurden. Die Meinung ist auch von der individuelle Modellierung der dreieckigen Fußsohlen gegeben. In der Gumelnița-Kultur ist die separate Darstellung der Beinen in der Knöchel- und Fußsohlenzonen eine Methode gut durch den flachen Knochenfigurinen illustriert⁴⁶. In derselber Art scheint auch ein anderes Stück von Cuptoare (Nr. 5, Taf. II/5) hergestellt zu sein. Dieses repräsentiert ein kegelstumpfförmiger Beinfragment. Auf der Innenseite ist die reliefierte Zusammensetzungslinie sichtbar und die Kontaktfläche — durch Glättung vollendet — verdünnt sich von oben nach unten bis sie gänzlich verschwindet, das Platz einer beinahe polierten Portion hinterlassend die sich in den Trennungspunkt der Füße verdünnt.

Zu der vorherige Darstellung zurückkehrend (Taf. II/4) kann man bemerken dass der Schöpfer weniger die Ausdrucksart der Volumen des menschlichen Körpers betont hat. Der eingeschnittene Geschlechtsdreieck beträgt grosse Dimensionen und ist das einzige Element das das Bein von Bauch trennt; alles befindet sich im selben Plan. Dank seiner hermetische Herstellungsart, scheint das Stück sich den Sălcuța-Exemplaren von Almăjel⁴⁷ und Brătești⁴⁸ zu nähern, mit denen sie durch die gewölbte Hüfte und die stark reliefierte Hinterbacke, das ihr eine betonte Steatopygie verleiht, ähnelt.

Mehr Aufmerksamkeit wurde der Statuette Nr. 4 (Taf. I) geschenkt, die poliert ist und in fragmentarischen Zustand gefunden wurde. Die Grössenverhältnisse bleiben erhalten, die Hüftenwölbung ist sacht, die Steatopygie kennt normale Grenzen. Sie wurde auch durch die Zusammengliederung der Hälften hergestellt, aber die Vorfüsse sind in eine ovalen Sockel übergegangen, der wahrscheinlich nach der Zusammensetzung realisiert wurde. Bei einer aufmerksame Beobachtung der Stelle wo der Körper mit den Unterteil zusammengegliedert ist, kann man eine teilweise geglättete Vertiefung bemerken, was bedeuten könnte dass der Oberkörper getrennt modelliert wurde und erst danach mit der restliche Statuette vereinigt wurde. Der Geschlechtsdreieck — durch tiefe Einschnitte dargestellt — ist durchdrungen von einer senkrechte, eingeschnittene Linie, Methode die wir auch am manche Gumelnița-Statuetten feststellen kann⁴⁹. Er beträgt kleine Dimensionen, so wie er in der Endstufe der Vădrasta-Kultur zu finden ist⁵⁰.

Die Existenz der Statuetten die von longitudinale und auch von transversale Ensembles hergestellt sind, ist sehr gut durch das Exemplar Nr. 7 (Taf. I/3) illustriert. Das individualisierte rechte Bein, mit gut vorgestellten Fersen vereinigt sich mit der anderen Hälfte durch die rund modellierte Fußsohlenspitze und die ein Art Sockel formieren. In diesem Bruch befindet sich eine Rille die zur Vereinigung mit der Spitze des anderen Fusses dient. Die Einigkeit mit den anderen Teil in der Zone des Geschlechtsdreieck ist gut sichtbar und ist durch eine kleine reliefierte Anschwellung hergestellt. Auf der oberen Seite ist eine rechteckige, gut vollendete Vertiefung formiert, in der Zone wo der Körper mit den Beinen befestigt wurde. Das bedeutet dass, so die Füße als auch der Oberkörper getrennt gefertigt waren und erst danach zusammengesetzt wurden.

Manchmal hat man sie vor den Trocknen und Brennen in einen feinen Ton untergetaucht der dann die ganzen Rauheiten bedeckte. Die Herstellungsart kann man bei den Statuetten von Rost bemerken, die die Übergangsperiode von B2 zu C der Vinča-Kultur repräsentieren⁵¹. Andermal wurden sie ganz einfach durch einen Sockel vereinigt. Die Vorstellungsart charakterisiert auch das fragmentarische Stück das bei Nr. 6 vorgetragen ist (Taf. I/6).

Eine andere Möglichkeit der Herstellung einer Statuette besteht von der Ausführung des Ensembles durch einer anderen Vereinigungsart der Bestandteilen. So ist die untere Seite durch getrennt modellierte Beine hergestellt; diese sind nachher mit Stäbchen die in transversale Löcher hineindringen befestigt. Diesen Ziel entsprechen die ganzen oder nur partiellen Löcher die die Figurine Nr. 8 (Taf. I/4), Nr. 9 (Taf. I/5) und Nr. 10 (Taf. II/3) durchbohren.

Im Fall der Statuette Nr. 8 (Taf. I/4), auf dem Oberteil befindet sich eine längstgerichtete Perforation von 0,5 mm, die wahrscheinlich eine bessere Fixierung den getrennt modellierten Körper erlaubte. Das Stück Nr. 10 (Taf. II/3) beträgt grosse Dimensionen, ist fragmentarisch und der Fixierungssitz der Oberseite ist rechteckig, halbvertieft, gut geglättet und weist sogar Spuren von einen Überzug auf. Diese Befestigungsmethode der Füße wurde noch nicht in der Bereich der Sălcuța-Kultur von Runänien begegnet. Sie wurde von den Cucuteniträger benutzt, so wie die Entdeckungen von Drăgușeni, Ruginoasa, Hăbășești beweisen und wie es noch im Rahmen der Vorcucuteni-Kultur dokumentiert wurde²⁵.

Im allgemeinen betrachtet, ebenfalls denen der Endstufen der Petrești-, Gumelnița-, Cucuteni-Kulturen, die vorgestellten Statuetten der Sălcuța-Kultur sind anthropomorphe Idole, ohne eine betonte Steatopygie, die die Grössenverhältnisse des menschlichen Körpers respektieren.

Sehr interessant ist die bruchstückige Figurine (Nr. 11, Taf. II/2). Sie repräsentiert den Oberteil einer Statuette mit kreuzförmige Arme, flachen Kopf, die ziemlich kurze Taille durch der Wölbung zwischen den Arm und die Hüftenlinie markiert. Auf der Brust das Dasein einer kaum erkennbaren Alveole suggeriert die Existenz einer Perlenreihe oder anderen Schmuck. Wie schon gezeigt, der Oberteil wurde so modelliert dass er die Befestigung einen beweglichen Kopfes erlauben kann. Die Existenz solcher Löcher die das Stück nicht durchbohren erlaubt ihre Einrahmung

in den „thessalischen Typus“, und zwar einer verwandten Variante die durch den Statuetten von Vinča⁵³ dokumentiert ist. Sie erfasst die Gruppe der Statuetten die den Körper ganz dargestellt haben, jedoch der Kopf wurde getrennt modelliert und erst danach in dem Loch das sich zwischen den Schultern befindet, fixiert ist⁵⁴. Stücke diesen Typus kennt man in den Phasen B2C der Vinča-Kultur von Rost und Turdaş⁵⁵. In der Gumelnița-Kultur erschienen sogar Idole „thessalischen Typus“⁵⁶. Der kulturelle Stoicani-Aldeni-Aspekt bestätigt in der Siedlung Aldeni II von Mălăești de Sus (Kreis Prahova)⁵⁷ die Existenz einer anthropomorphen Figurine ohne Kopf, an dessen Stelle sich eine Spur befindet die uns beweist dass dieser getrennt modelliert und danach durch einen Stab fixiert wurde. Es handelt sich um einer glöckenförmige Statuette, mit erhobenen, seitwärts ausgebreitete Arme. Bezüglich der kreuzförmige Arme, ausser den Analogien vom Bereich der Sălcuța- und Gumelnița-Kulturen, andere finden wir ebenfalls in den Stücken der oben erwähnte Kultur⁵⁸.

Idole denselben Typus angehörend wurden im Bereich Bubanj angetroffen⁵⁹, aber im Rahmen der Sălcuța-Kultur ist unser Exemplar das erste bekannte Stück. Die Serie geht weiter und man begegnet sie auch in der Cernavodă III-Kultur⁶⁰.

Zu den reliefierten anthropomorphen Darstellungen die auf Keramik ausgedruckt wurden gehört auch das Exemplar Nr. 12 (Taf. II/1). Es stellt den Oberkörper einer kreuzförmige Statuette vor, deren Henkelrolle von der Abweichung in schrägen Plan des Körpers vom Wandgefäss, gegeben ist:

Der Starčevo-Criș-Tradition angehörend, solche Stücke wurden in den neo-äneolithischen Kulturen, durch dem Weg der Linearkeramik und Vinča-Turdaş vehikuliert⁶¹. Sie kennen ihre grösste Erblühen in Gumelnița während den Phasen A₂—A₄ der Cucuteni-Kultur; danach verschwinden sie⁶². Von der Gumelnița-Kultur sind sie in Sălcuța übernommen. Interessant ist dass auf der Cucuteni-Keramik — mit einer einzigen Ausnahme, die von Bîrlădești⁶³ — alle Vorstellungen dieser Art rückseitige Stücke sind, was eine Individualisierung dieser Kultur bedeutet. Ihre eigene Erschaffung ist die symbolische Repräsentierung der Geschlechtszone⁶⁴.

Im allgemeinen, die dekorative Funktion der anthropomorphen, reliefierten Statuetten oder ihre abgekürzte Form als Kopf hergestellt, rahmt sich der tektonischen Rolle des Henkels ein. Die Art dieser Anpassungsmethode kennt zwei Möglichkeiten⁶⁵: a) die der Henkelmodellierung in „ronde bosse“, wann ihnen anthropomorphen Züge übertragen werden, aber der funktionelle und formale Charakter bleibt erhalten; b) die transversale Durchbohrung der anthropomorphen Figurinen, die ihnen so sie Henkelrolle verleiht. Das macht dass die Dekoration mit das Nützliche verbunden ist. Der Herstellungsart nach, besitzen die Gefässe mit anthropomorphen Verzierungen auch Figurinen die nur auf Körper oder Köpfe sich beschränken und die als Vorsprünge hergestellt sind.

Die Sălcuța-Kultur hat uns seltene solche Vorstellungen angeboten. Die organische Unterstreichungen die mit einer schematisierte Darstellung des menschlichen Gesichts beendet sind, von Piscul Cornișorului⁶⁶, die zwei Gefässfragmenten mit reliefierte anthropomorphe Repräsentie-

rungen von Valea Anilor⁶⁷ sind die einzig bis heute bekannte Stücke. Zu diesen setzt sich das Exemplar von Cuptoare (Taf. II/1) zu. Der schematisierte Kopf hat das Gesicht prismatisch bearbeitet, ohne der Schilderung den morphologischen Details, die eine Charakteristika der Gumelnița⁶⁸ und Sălcuța⁶⁹ Kulturen ist.

So die Statuette, als auch das Gefäß wurden „crusted“ mit rot und weiss bemalt, so wie man — dank den einzelnen Spuren die auf der Oberfläche sichtbar sind — bemerken kann. Durch die Dekorierungsart findet man Ähnlichkeiten mit zwei Figurinen die von Niveau Sălcuța IIB von Piscul Cornişorului⁷⁰ stammen und die weisse, mehligte Spuren aufweisen. Eine beinahe perfekte Analogie für unser Stück — der Form bezüglich — bildet eine menschengestaltige Figurine mit einen beinahe ovalen Körper, ohne Brüste, ebenfalls von Niveau IIB-Sălcuța stammend⁷¹. Die Arme, durch die erhobenen Hände beendet, sind stilisiert und finden Ähnlichkeiten mit dem Stück von Valea Anilor⁷². In der späte Phase Cucuteni A₃, ein Korrespondent für diesen Stück ist durch den Henkel von Poieniști (Kreis Vaslui)^{72a} repräsentiert.

Die mit anthropomorphe Figurinen versehene Gefässe sind so wirtschaftliche als auch rituelle Stücke, denn äder heiliger Charakter der vorgestellten Bilder ist nicht mit der Nützlichkeitsfunktion unverträglich⁴⁷³.

Die tiergestaltige Figurinen ergänzen den mythischen und rituellen Ensemble der anthropomorphen Stücke und sind gleicherweise an der Umgebung gebunden, so dass sie — mehr als die zuletzt erwähnten — auch die Realität widerspiegeln. In Banat sind sie in der Vinča B-Phase zahlreicher, während sie in Vinča A Phase sehr selten vorkommen⁷⁴.

Die meisten neo- und äneolithischen Kulturen, soweit die Ausbildungsmethode dies erlaubt, sind durch einer Vorliebe für die Horntierdarstellungen charakterisiert⁷⁵, und das dank den eingenommenen Platz dieser Tiere in der Wirtschaft⁷⁶, so wie auch im geistlichen Leben (hier empfangen sie verschiedene Formen — Sanktuäre, kleine Plastik usw). Diesen Vorzug für die Horntiere beseitigt nicht die Existenz anderen Statuettentypen die Haus- und Wildtiere mehr oder weniger schematisiert repräsentieren, ohne eine gewisse Regel zu respektieren. Das Bild das sich aus der zoomorphen Plastik von Cuptoare zusammensetzt zeigt eine Mehrzahl an der Darstellung des Haus- oder Wildschweins: drei Exemplare scheinen dieser Kategorie zugeordnet zu sein. Eigentlich, in den Sălcuța-Gemeinschaften, in deren Wirtschaft die Schweinezucht den zweiten Platz besitzt⁷⁷, ändert sich das Haus- und Wildtiervverhältnis⁷⁸ dieser Siedlungsentwicklung.

Die tierische Repräsentierungen sind oft ungeschickt gefertigt, manchmal handelt es sich um eine richtige Schematisierung, andermal um eine gewisse Unbeholfenheit, aber das bedeutet schon lange nicht dass sehr gute Stücke, die sogar durch Bewegungsimpression und manche anatomische Einzelheiten überraschen, fehlen. Von diesen Standpunkt aus sondert sich die Figurine mit den langen, zierlichen Beinen, den runden verlängerten Hals, der gut differentiert von den Beinen ist und den abgerundeten Rücken, mit einen kurzen Schwanz, die aber keine Ziege oder Schaf darstellt, aus (Taf. IV/3)⁷⁹. Der Umfangsgefühl ist durch Zusammenfügungen von gewölbten Linien und Tonmodellierung die den

Bauch plastisch vorstellen und ihm von den Glieder trennen. Die ungleiche, wirbelnde Glättung gibt den Eindruck der Bewegung, und scheint das Fell des Tieres zu repräsentieren. Obwohl viel besser durch Glättung und Polierung ausgeführt, die Statuette mit Kamm, deren Rüssel durch das Ziehen der Paste von den vorderen Beine hergestellt wurde und die ein Schwein vorstellt (Taf. III/2), ist viel statischer. Analogien für dieses Stück existieren im Raum der Cucuteni-Kultur, in Hăbășești⁸⁰.

Der Behandlung der Oberfläche hinsichtlich findet man eine ähnliche Ausbildung wie beim ersten beschriebenen Stück, aber massiver, bei einer Figurine die wahrscheinlich ebenfalls ein Schwein vorstellt (Taf. IV/5). Der schräge Schwanz, nach oben gerichtet und der eine Verlängerung des Rückens ist, macht dass die Figurine von den Statischen ausschreitet. Die vordere Seite ist stilisiert, der Kopf und das Rüssel fehlen und ihr Platz ist von zwei abgebrochene Ohren oder von einen durchbohrten Kamm eingenommen.

Eine andere Schematisierungsmethode besteht aus der geometrisierung, so dass — den Schwanz und die Pfoten nicht im Betracht nehmend — man das Gefühl hat sich vor einen rechteckigen Hüttenmodell zu befinden (Taf. III/3). Der obere Kamm und die auswärts kantige Profilierung der Körperseiten geben den Eindruck eines Daches. Der Askos von Kodzadermen (Gumelnița A₂), ein Sondertypus, ist auch kantig modelliert und hat „die Form einer rechteckigen Hütte, mit der Oberseite in zwei kantig zusammengestellte Wässer, die einen Dach ähnlich ist, Ähnlichkeit die auch durch die rückenseitige Rippe und den eingeschnittenen Dekor betont ist“⁸¹. Fast identisch ist das tierdarstellendes in Gumelnița gefundenes Gefäß, dessen Kopf abgebrochen ist⁸².

Der Eindruck der Unbeweglichkeit der zoomorphen Gefäße von Traian (Cucuteni AB)⁸³ und Sipești (Cucuteni B)⁸⁴ ist von den weniger kantig, aber gebogenen Kontur, den hohen und gerade Rand gegeben.

Dieselbe „statische“ Massivität kennzeichnet auch unsere Statuette und durch diesen Ereignis nähert sie sich deren von Hăbășești (Cucuteni A-Phase)⁸⁵, die wegen den geraden Linien schwerfällig wirkt. Dass diese Repräsentationart nicht eine Charakteristika der Sălcuța-Kultur ist, beweist die Näherung mit dem Exemplar von Balta Sărată (Vinča B₁)⁸⁶ welches — mit einen queren, stark reliefierten Kamm und ein waagrechtes Loch für den Kopf — ein fortgeschrittenes Stück diesen zoomorphen Typus repräsentiert.

Die frontale Ausbildung des Tieres betreffend, die besten Ähnlichkeiten finden wir in der Gumelnița-Kultur, wo der Kopf durch einen senkrechten (Sultana)⁸⁷ oder schrägen (Gumelnița)⁸⁸ durchlöcherten Vorsprung repräsentiert wurde.

Weil der andere Teil des Kopfes fehlt, können wir nicht entscheiden ob das Exemplar (Taf. IV/4) ein Horntier oder ein Bär darstellt. Die ziemlich gewaltige runde Form des Kopfes, das gut reliefierte Rückgrat — das plastisch modelliert ist —, die sehr dicken und kurzen (auch wenn abgebrochenen) Pfoten geben den Eindruck dass es sich um ein Bär handelt. In dem geographischen Areal der Station von Cuptoare lebten solche Tiere und ihre Gegenwart ist durch die Anwesenheit eines Anhängers der aus einen Bärenzahn hergestellt ist, bewiesen.

Die Figurine (Taf. IV/2) ist am nachlässigsten bearbeitet, eigentlich ist sie ein von hinten nach vorn gedruckter Zylinder, der Kopf, der Schwanz und die Beine sind durch eine einfache Modellierung, zwischen den Finger, gearbeitet. Die primitive Herstellungsart braucht keine Analogien denn sie ist eine spontane Repräsentierungsmethode die jederman benützen kann. Des kleinen Kopfes und den kurzen Beinen wegen ist es ausgeschlossen dass es sich um einer Schafsdarstellung handelt.

Die zoomorphe Gefässe — Verbindungselementen zwischen Keramik und Plastik — können sicher auch ein Symbol vorstellen. „Die Benutzung tierischen Formen als Gefässe entspricht einer gleichzeitlichen rituellen Notwendigkeit, die gleicherweise das Opfergefäß und die Gegenwart des substituierten Tieres manipuliert“⁸⁹.

Wenn die Vinča-Turdaş-Kultur uns die anthropomorphen und zoomorphen Gefässe gebracht hatte⁹⁰, dann war es die Gumelnița-Kultur diejenige die diese Plastik zur Blühen brachte, so zahlenmässig, als auch artistisch. Sie hat diesen Darstellungstypus auch in der Sălcuța-Kultur weiter fortgesetzt.

Der Fragment einer Igelrepräsentierung (Taf. IV/1) stammt entweder von einem Deckel oder von einem Gefäß mit ausladendem Mund, innen befindet sich ein Spiralmuster das durch eine schwarze polierte Malerei angebracht wurde und sich mit unpolierte weiss bemalte Felder abwächselet. Die Stacheln wurden auch schwarz bemalt und die Eintiefungen die sich dazwischen befinden sind unpoliert und haben noch Spuren von weisser „crusted“ Bemalung. Die Abwächslung von polierten Zonen mit den bemalten trifft man oft auf den Gumelnița-Gefässe an⁹¹. Sehr gute Analogien diesen Typus finden wir in der Gumelnița-Kultur. Die Igelstatuetten, plastisch dargestellt, die kleine Schnautze halbgeöffnet und der Kopf mit Vorsprünge bedeckt, die die Stacheln repräsentieren, sind von Căscioarele⁹² und von der Höhesiedlung neben den bulgarischen Dorf Rojak⁹³, derselben Kultur angehörend, bekannt. Sehr gelungen ist auch das Igelgefäß ohne Kopf, mit vier Beine, die Stacheln plastisch nachgeahmt und den Mund in der Halsverlängerung. Es wurde im Tell von Gyurdshiiska, neben Stara Zagore gefunden und gehört der Kodzadermen-Gumelnița-Karanovo VI-Kulturen⁹⁴ an.

Die Anfertigungsart der Stacheln des Deckels mit menschlichen Gesicht von Vidra⁹⁵ nähert sich sehr viel den Igelförmigen Gefäß das im Tell von Gyurdshiiska gefunden wurde und ähnelt in allgemeinen der Modellierungsart der plastischen Statuetten solcher Art. Wir befinden uns vor einer zoomorphe androzephale Darstellung — eine oft begenete Form in dem Gumelnița-Bereich — und wir erwähnen hier den Askos von der eponymen Siedlung (Gumelnița B.)⁹⁶, der ein Horntier vorstellt, doch der Kopf ist durch eine dreieckige Maske, mit reliefierten Konturen und eine verlängerte kielförmige Nase repräsentiert; das vierbeinige Gefäß von Hirşova⁹⁷, das anstelle des Vorsprungs ein stilisierten menschlichen Kopf in Gumelnițastil besitzt und der mit seitigen Löcher und weiss-rote Malerei versehen ist. Ein anderes Stück dieser Art ist der zoomorphe Askos mit anthropomorphe Maske von Karanovo VI⁹⁸.

Der Deckel von Crivăț⁹⁹ ist ein Bestandteil des Ensembles mit Igel-darstellungen. Da die künstlerischen Modellierungen die Konzepten des magisch-religiösen Denkens widerspiegeln, kann man die Igelrepräsen-

tierung feststellen, die so wie wir schon gesehen haben, sehr oft im Bereich der Kodzadermen-Gumelnița-Karanovo VI-Komplex vorkommen und durch Analogien mit der Bedeutung der Gefäße die Horntiere oder menschlich-horntierische Gestalten, an einen Stier errinnend, bestimmen zu sind¹⁰⁰.

Dies betreffs, könnte die Existenz der Gefäße mit Igelform und —repräsentierungen mehr als nur einfache Unstellungen der Realität in der Plastik bedeuten, auch wenn sie nicht unbedingt die Symbole vereinigen die ihnen zugeschrieben worden sind, und diese möchte sein: die Verjüngung und Verschönerung, Wunderheilung und sexuelle Einflüsse¹⁰¹.

Das Stück (Taf. III/1) gehört der Gefäßgruppe die der Form nach zoomorphe Protomen sind, „förmlich und funktionell abgeleitet von der rituelle Substitution des Kopfes oder Hörner und die das geopferte Tier ersetzen“¹⁰². Die Mehrzahl der Gegenstände, dieser Gruppe angehend, sind Deckel. Da eine der drei Protomen abgebrochen ist, stehen zwei Repräsentierungsmöglichkeiten zur Verfügung:

a) es handelt sich um eine plastische Darstellung eines Ensembles an dem die zwei kleine Ohren oder Hörner an der Basis waagrecht durchlöchert sind; die Löcher suggerieren wohl die Augen und das fehlende Stück scheint die Schnautze zu sein, wie die senkrechten, auf den Deckel befindlichen Löcherspuren es beweisen;

b) es handelt sich um eine henkelartige „ronde-bosse“ Protome.

Die hörnige Vorsprünge der Sălcuța-Keramik haben ihren Ursprung in der Gumelnița-Kultur die, ebenfalls der Cucuteni- und Gumelnița-Keramik, dieselbe gemeinsame genetische Abstammung in der Linearkeramik haben¹⁰³. Durch Stilisierung gelang man zu schematische Protomen die nur das Hörnerpaar noch behalten und der Kopf allein durch einen durchgebohrten Vorsprung angedeutet ist¹⁰⁴.

Nebst der plastischen Funktion haben die Deckel dieser Variante auch dekorativ-symbolische Attribute — die Hörner repräsentieren die Virilität¹⁰⁵ —, auch wenn von künstlerischen Standpunkt oder der Anfertigungsart die Stücke weniger gepflegt bearbeitet sind. Analogien für diesen Stück finden wir im Raum der Phase B2/C der Vinča-Kultur¹⁰⁶.

Als Vorsetzung der unmittelbare Abstammung von Gumelnița, die anthropomorphen und zoomorphen Darstellungen der Sălcuța-Kultur verbinden sich manchmal bis zur Identifizierung mit denen dieser Kultur angehörende. Die Gumelnița-Plastik entwickelt sich direkt von der Boian-Kultur die der Basis eine starke Vinča-Tradition besitzt. So kann man die Widerspiegelung manches Vinča-Element in den Sălcuța-Figuren erklären. Andererseits, die innere Verbindung der Cucuteni A-Skulpturen mit den Vorcucuteni-Inhalt und mit die Gumelnița-Einflüsse ergibt ein kulturellen Rahmen wo sehr viele gemeinsame Elementen zusammenkommen.

Mehr als in anderen äneolithischen Kulturen, finden wir in Sălcuța — durch ihre Verhältnisse mit Gumelnița — Hinweisen zu der Cucuteni-Kultur und zu den neolithischen Vinča-Hintergrund.

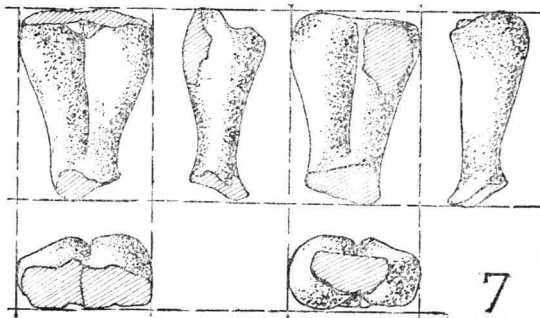
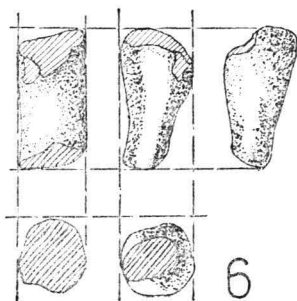
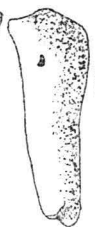
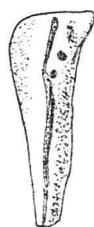
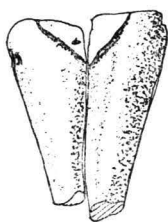
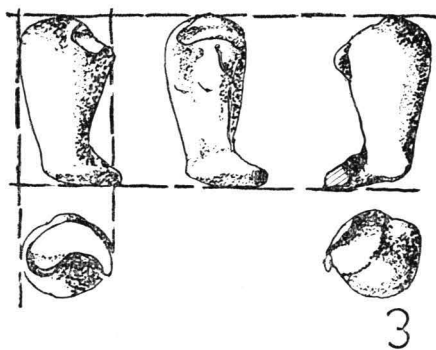
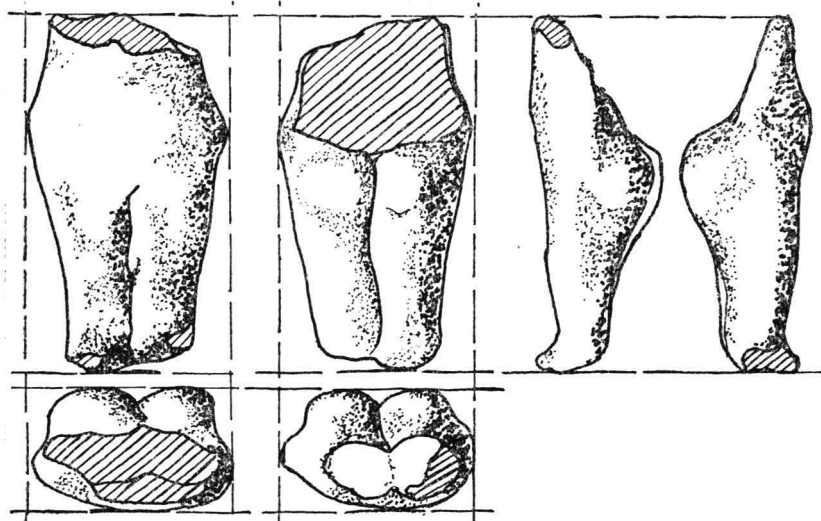
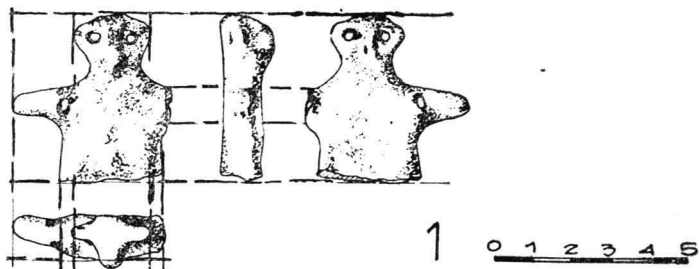
(Übersetzung: ANITA FLOARE)

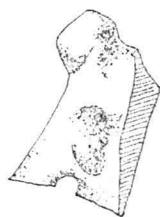
ANMERKUNGEN

- 1 In 1975 von den Forscher Gh. Lazarovici entdeckt. Die Jahre 1975—1976 wurden der Ausgrabung des äneolithischen Schachts gewidmet und von 1977 wurden die Ausgrabungen in der mittelalterliche Nekropole und in der Siedlung weitergeführt. Sie wurden von Dr. Gh. Lazarovici, I. Uzum, M. Gumă, O. Bozu geleitet und bis 1986 fortgeführt. In 1991 haben wir die Ausgrabungen wiederholt, und zwar auf einer grosse Fläche die von den Toten schon befreit wurde. Wir möchten hier alle danken die uns die Leitung diesen Lager und die frühere Ausgrabungsergebnisse anvertraut hatten.
- 2 I. Uzum, in *Banatica*, IX, 1987, S. 281—314.
- 3 Gh. Lazarovici, in *NeolitBan*, 1979, S. 173—175; A. Oprinescu, in *Symposia Thracologica*, Nr. 9, 1992, S. 17.
- 4 Die Zeichnungen wurden von Arh. Ioana Mihăiescu hergestellt. Stratigraphische Angaben: a. Entdeckungsjahr; b. Fläche; c. Karo; d. Tiefe; e. Markierung; inv. Nr.
- 5 Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, Editura Meridiane, București, 1974, S. 225.
- 6 D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Editura Academiei R.P.R., București, 1961, S. 171.
- 7 *Ibidem*, Abb. 191/7; 192/a—b; 193/1, 3.
- 8 Vl. Dumitrescu, in *ActaMN*, XXIV—XXV, 1987—198, S. 33.
- 9 Idem, in „IPEK“, 8. Band. 1932/33, Taf. 13/1, 3.
- 10 I. T. Dragomir, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, Editura Academiei R.S.R., București, 1983, Abb. 49/8; 50/2; 51/12.
- 11 R. Florescu, I. Mică, *Preistoria Daciei*, Editura Meridiane, București, 1980, Nr. 113, 114, 115, S. 71—72.
- 12 Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, Editura Meridiane, București, 1974, Abb. 190/12.
- 13 I. Paul, *Cultura Petrești*, Editura Museion, București, 1992, S. 98, Taf. L/1; LI/9.
- 14 Vl. Dumitrescu, a.a.O., Abb. 251/3.
- 15 I. T. Dragomir, a.a.O., Abb. 48/3; 51/8; 55/3; 55/7.
- 16 Vl. Dumitrescu, in „IPEK“, 8. Band, 1932/33, Taf. 13/8.
- 17 Idem, *Arta preistorică în România*, Editura Meridiane, București, 1974, S. 192, Abb. 199/6.
- 18 Idem, in „IPEK“, 8. Band, 1932/33, S. 59; 63.
- 19 Idem, *Arta culturii Cucuteni* (weiter *Arta culturii Cucuteni...*), Editura Meridiane, București, 1979, S. 84.
- 20 Idem, *Arta preistorică...*, S. 195, Abb. 203.
- 22 S. Marinescu-Bilcu, B. Ionescu, *Catalogul sculpturilor eneolitice din Muzeul Raional Oltenița*, (weiter *Catalogul...*), S. 8.
- 23 *Ibidem*, S. 17, Nr. 25, Taf. III/1, XVI/6; S. 18, Nr. 30, Taf. III/6; XVI/3.
- 24 Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, S. 85.
- 25 Idem, in „IPEK“, 8. Band. 1932/33, S. 67.
- 26 D. Berciu, a.a.O., S. 332, Abb. 153/3.
- 27 *Ibidem*, S. 333, Abb. 156/3.
- 28 I. Stângă, in *RevMuz*, 6, 1988, S. 36—37, Abb. 2, 3.
- 29 E. Tudor, in *DaciaNS*, XXII, 1978, S. 80, Abb. 7/2.
- 30 D. Galbenu, in *Cercetări arheologice*, VI, 1983, S. 156, Abb. 3/16.
- 31 D. Berciu, a.a.O., S. 333, Abb. 154/3.
- 32 I. Stângă, a.a.O., S. 36, Abb. 1.
- 33 Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România* (weiter *Arta neolitică...*), Editura Meridiane, București, 1968, S. 66—67.
- 34 *Ibidem*, S. 66.
- 35 G. Dumitroaia, in *Memoria Antiquitatis*, XV—XVII, 1983—1985, S. 26, Anm. 19, Abb. 11.
- 36 Vl. Dumitrescu, a.a.O., S. 106, Nr. 90.
- 37 Idem, *Arta culturii Cucuteni...*, S. 79—80, Abb. 169. Näher, C. Magda Mantu, in *SCIIV*, 43, 1992, 3, S. 313; zeigt dass es sich um das „weibliche Paar“ handelt.
- 38 Gh. Lazarovici, a.a.O., 1987, S. 174.
- 39 D. Berciu, a.a.O.

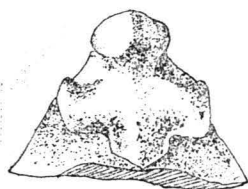
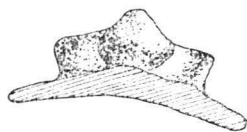
- 40 C. Isăcescu, in *Cercetări arheologice*, VII, 1984, S. 39, Abb. V/8.
- 41 G. Dumitroaia, a.a.O., S. 26, Abb. 12.
- 42 Vl. Dumitrescu, in „IPEK“, 8. Band, 1932/33, S. 64.
- 43 Idem, *Arta culturii Cucuteni*, S. 85.
- 44 P. Roman, in *DaciaNS*, XV, 1971, Abb. 19/10.
- 45 Vl. Dumitrescu, in *ActaMN*, XXIV—XXV, 1987—1988, S. 31.
- 46 R. Florescu, I. Miclea, a.a.O., Abb. 213.
- 47 D. Galbenu, a.a.O., Abb. 3.16.
- 48 E. Tudor, a.a.O., Abb. 7/1.
- 49 Vl. Dumitrescu, in „IPEK“, 8. Band, 1932/33, S. 64.
- 50 M. Nica, in *Historica*, II, 1971, S. 29, Abb. 13/5.
- 51 Vl. Dumitrescu, in *ActaMN*, XXIV—XXV, 1987—1988, S. 31.
- 52 A. Crișmaru, *Drășugeni. Contribuții la o monografie arheologică*, Botoșani, 1977, S. 69, Abb. 58/3.
- 53 Vl. Dumitrescu, in *SCIV*, XI, 1960, 2, S. 257.
- 54 *Ibidem*, S. 254.
- 55 Idem, in *ActaMN*, XXIV—XXV, 1987—1988, S. 45.
- 56 Idem, in *SCIV*, XI, 1960, 2, S. 245—260, enthält die ganze Problematik.
- 57 E. Comșa, V. Georgescu, in *SCIV*, 34, 1983, 4, S. 341, Abb. 5/1.
- 58 I. T. Dragomir, a.a.O., Taf. 48/3; 55/3.
- 59 Gh. Lazarovici, a.a.O., S. 96, Abb. 8, Typus I.
- 60 Vl. Dumitrescu, a.a.O., S. 257, Abb. 2/7.
- 61 C. Magda Mantu, in *SCIV*, 43, 1992, 3, S. 313.
- 62 *Ibidem*.
- 63 *Ibidem*, S. 312.
- 64 A. Nițu, in *Carpica*, IV, 1971, S. 87.
- 65 *Ibidem*, S. 83—84.
- 66 D. Berciu, a.a.O., Abb. 155/1, 158/2.
- 67 I. Stingă, a.a.O., S. 38, Abb. 6, 7.
- 68 S. Marinescu-Bîlcu, B. Ionescu, a.a.O., S. 16, Nr. 24, Taf. III/4 und XVII/9.
- 69 D. Berciu, a.a.O., Abb. 152/2, 153/1.
- 70 *Ibidem*, S. 330, Abb. 152/1 und S. 331, Abb. 152/4.
- 71 *Ibidem*, S. 332, Abb. 152/2.
- 72 I. Stingă, a.a.O., S. 38, Abb. 6.
- 72^a A. Nițu, M. Mantu, in *La civilisation de Cucuteni en contexte européen* (weiter *La civilisation...*); Iași, 1987, S. 302—303, Abb. 1/1.
- 73 A. Nițu, in *Danubius*, II—III, 1969, S. 38.
- 74 Gh. Lazarovici, a.a.O., S. 101.
- 75 *Ibidem*; Vl. Dumitrescu, in *Arta culturii Cucuteni...*, S. 89; Idem, *Arta neolitică...*, S. 81; S. Marinescu-Bîlcu, B. Ionescu, a.a.O., S. 36.
- 76 G. Trăncă, in *Banatica*, VII, 1981, S. 52, Anm. 7.
- 77 *Ibidem*, S. 53; G. El Susi, in *Symposia Thracologica*, Nr. 9, 1992, S. 77.
- 78 Idem, das Studium das in diesem Nummer der *Banatica* erscheint.
- 79 Die Analyse der zoomorphen Plastik hat uns erlaubt zu bemerken dass, in allgemeinen die Schaf-Ziege Darstellungen durch einen langen Hals hergestellt sind.
- 80 Vl. Dumitrescu, in *Památky Archeologické*, XLIX, 1958, 14/2.
- 81 A. Nițu, in *ArchMold*, VII, 1972, S. 23, Taf. 7/7.
- 82 R. Florescu, I. Miclea, a.a.O., Nr. 206; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică...*, Abb. 79.
- 83 Idem, *Arta neolitică...*, S. 71—72, 106; Abb. 83.
- 84 A. Nițu, a.a.O., S. 17, Abb. 20/8.
- 85 Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni...*, Abb. 189/3.
- 86 Gh. Lazarovici, a.a.O., S. 101, Taf. XX, K/2.
- 87 S. Marinescu-Bîlcu, B. Ionescu, a.a.O., S. 37, Nr. 62, Taf. XII/2 und XXI/2.
- 88 *Ibidem*, S. 37, Nr. 63, Taf. XII/4 und XXI/3.
- 89 A. Nițu, a.a.O., S. 15, Anm. 35.
- 90 Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică...*, S. 57.
- 91 A. Nițu, a.a.O., S. 18.
- 92 Vl. Dumitrescu, a.a.O., S. 82, Nr. 109.
- 93 *Keramik und Gold. Bulgarische Jungsteinzeit im 6. und 5. Jahrtausend*, Frankfurt am Main, 1983, S. 198, Nr. 225.
- 94 *Ibidem*, S. 131, Nr. 147.

- 95 R. Florescu, I. Miclea, *a.a.O.*, S. 85, Nr. 200; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică...*, S. 235, Abb. 259.
- 96 A. Nițu, *a.a.O.*, S. 24, Abb. 11/7; Vl. Dumitrescu, *a.a.O.*, S. 254, Abb. 278.
- 97 *Ibidem*, S. 254, Abb. 280.
- 98 A. Nițu, *a.a.O.*, S. 24.
- 99 R. Florescu, I. Miclea, *a.a.O.*, S. 85, Nr. 219.
- 100 S. Marinescu-Bilcu, B. Ionescu, *a.a.O.*, S. 35.
- 101 *La civilisation...*, S. 101.
- 102 A. Nițu, *a.a.O.*, S. 13.
- 103 *Ibidem*, S. 42.
- 104 *Ibidem*, S. 39; Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni...*, S. 90.
- 105 *Ibidem*
- 106 Gh. Lazarovici, *a.a.O.*, Taf. XXIII, D, 20—21.

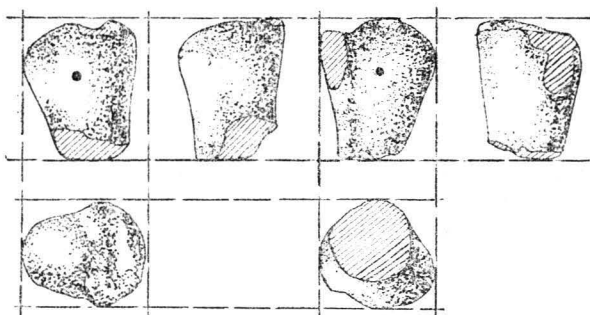
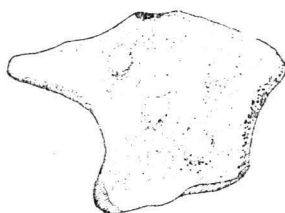

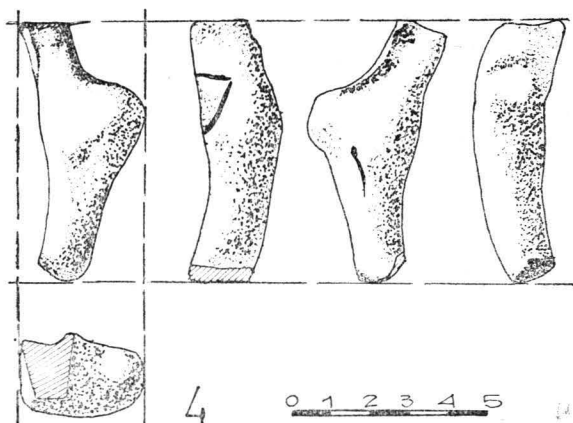
1

2

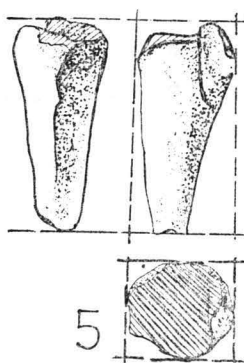

3

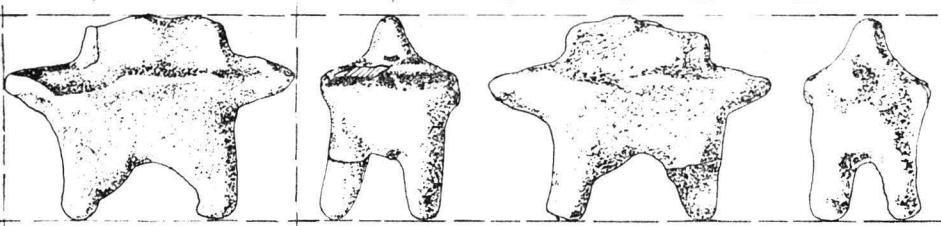
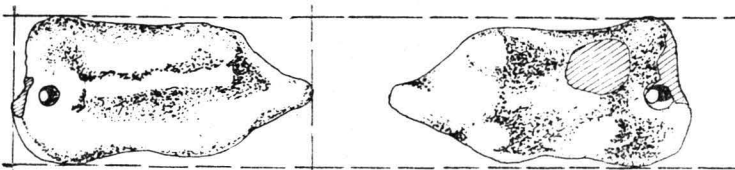
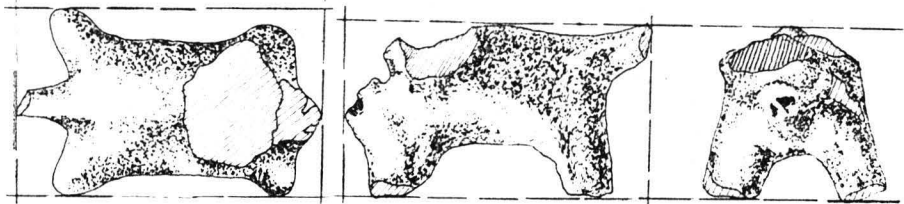
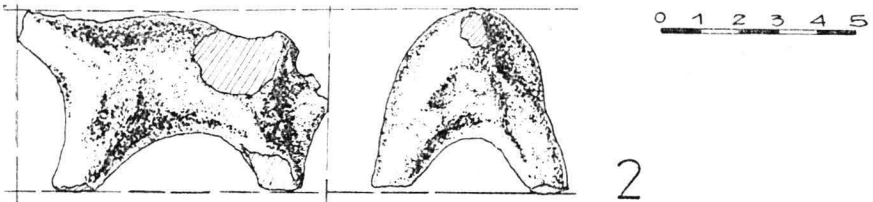
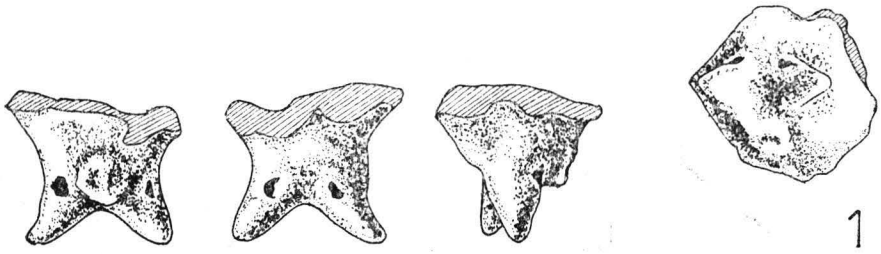
4

0 1 2 3 4 5

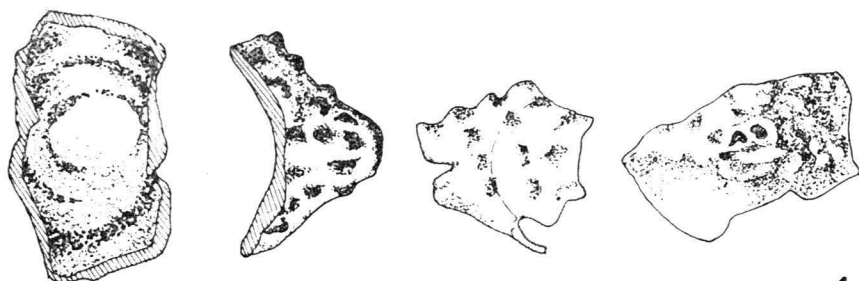

5

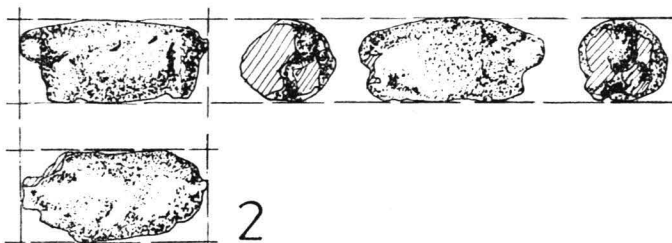
Tafel II=Planşa II

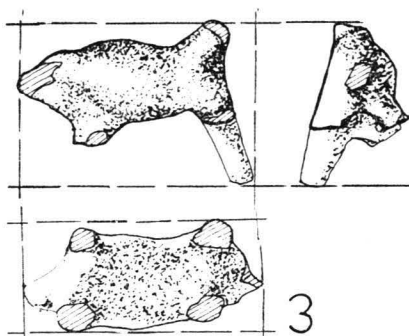
Tafel III = Planşa III

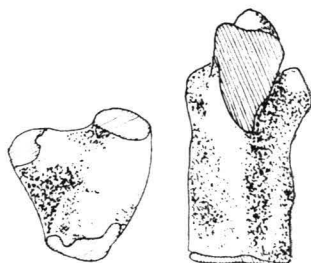
1

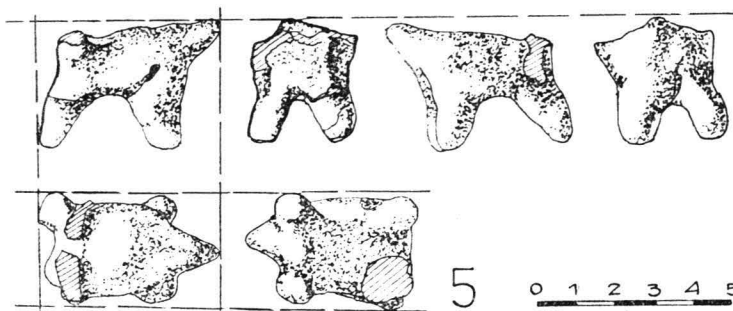
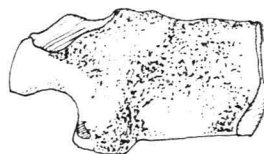
2

3

4

5

0 1 2 3 4 5

Tafel IV = Planșa IV

LA FAUNE DE L'ÉTABLISSEMENT ÉNÉOLITHIQUE DE CUPTOARE „SFOGEA“ (DÉP. CARAȘ-SEVERIN)

GEORGETA EL SUSI

Le matériel envisagé dans cet article provient d'une station appartenant à la culture Sălcuța de Cuptoare — „Sfogea“. Du point de vue géographique le site est éplacé dans la depression Mehadica, elle-même située au coin sud-estique des Montagnes de Semenice. Le relief de la depression est prépondérant collinaire et l'emplacement proprement-dit du site étant sur une terrasse, dont le lieu se trouve, pas par hasard, à la confluence des rivières Mehadica et Cornea. De nos jours la surface boisée est de beaucoup plus restreinte, étant réduite à des petits morceaux de *quercetum mixtum*, mêlés avec des terrains cultivés et des pâturages. A l'époque, il parait que la zone couverte de forêts était plus étendue qu'au présent.

L'échantillon est réduit, en dépit du fait qu'il est résulté des plusieurs campagnes archéologiques (1975—1991). Les restes ont été coléctés des logements, étant extrêmement fragmentaires, consequence directe de leur consommation, de la brûlure ou de l'activité d'obtenir des outils; la plupart a subi un évident processus de calcification, grâce à la l'humus.

D'une manière générale, la situation se présente comme il suit (tab. 1). Le lot comprend quelques os de poisson, mollusques (16 frg.), 76 outils confectionnées en cornes de cerf, de chevreuil, ou tout simplement en os.

Conformément aux données stratigraphiques établies par l'archéologie¹ on a réalisée une différenciation et aussi une analyse des espèces par les niveaux (chronologiques ou de destruction des logements); en partant des plus anciennes la succesion stratigraphique compte sept couches numérotées comme il suit: 7, 6—5, 4, 3, 2—1 (fig. 1). Dans la partie interne des cercles ont été représentés sur un fond noire les pourcentages des espèces domestiques et sur le fond grillé ceux des mammifères chassés. À l'extérieur sont notées les fréquences des différentes espèces. Ignorant les données offertes par la stratigraphie on peut constater que les niveaux 7, 6—5 (les plus anciens de l'établissement) relèvent des rapports domestiques: sauvages semblables; les niveaux 4, 3 configurent un autre groupement avec un évident décroissement des mammifères domestiques en faveur des ceux chassés et dans une phase tardive du loger, se remarquant un visible récul de la chasse, en corrélation avec un accroissement du pourcentage des espèces domestiques. C'est difficile de préciser si les trois oscillations majeures de ce rapport reflètent vraiment la réalité économique; le site n'est pas integralément fouillé, les résultats s'appuyant sur un lot réduit. D'autre part, il existe la possibilité q'une importante quantité de restes ménagères soit déposée dehors

Tab. 1

La distribution du matériel par espèce

Espèces	Frgm.	%	NMI	%	
Bos taurus	213	24	26	15,1	
Sus domesticus	191	21,5	51	29,6	
Ovis aries	11	66	4	15	8,7
Capra hircus	14		7		
Ovicaprius	41		4		
Canis familiaris	20	2,2	5	2,9	
TOTAL	490	55,2	97	56,3	
Cervus elaphus	193	21,1	23	13,3	
Sus ferrus	112	12,6	22	12,7	
Capreolus c.	66	7,4	15	8,7	
Bos primigenius	6	0,6	2	1,1	
Meles meles	5	0,5	2	1,1	
Martes martes	4	0,4	3	1,7	
Ursus arctos	3	0,3	2	1,1	
Vulpes vulpes	2	0,2	2	1,1	
Canis lupus	2	0,2	1	0,5	
Lepus europaeus	2	0,2	1	0,5	
Lynx lynx	1	0,1	1	0,5	
Castor fiber	1	0,1	1	0,5	
TOTAL	397	44,7	75	43,7	
Suides	31				
Bos/Cervus	27				
Ovic/Capreolus	18				
Aves	2				
Pisces + Unio	16				
Outils	76				
Débris façonnés	28				
Costes + Indéterminés	500				
TOTAL LOT	1 585				

NMI nombre minim individus

du périmètre des logements, n'existant pas la possibilité de leur accumulation dans les niveaux archéologiques. Dans la phase actuelle de la recherche, les données statistiques obtenues reflètent, sinon une réalité économique, au moins un tableau sur la prévalence dans l'alimentation de quelques animaux.

Aussi cette figure met en évidence que la première place est occupée par les suines domestiques; leur fréquence oscille autour de 28—31% aux niveaux 7, 6—5, baissant jusqu'à 23—26% vers ceux supérieurs, se stabilisant autour de 33%. La seconde place est occupée par les bovins, leur quote-part marquant des fluctuations d'un niveau à l'autre: les pourcentages les plus réduits se sont enregistrés aux couches inférieures et les plus hauts à 2—1 (20,1%). En ce qui concerne les ovicaprius, leur élevage étant fortement négligé, la plus basse fréquence existe au 4-emè niveau (3,8%) et la plus haute dans le 6—5-emè (17,2%). Il suit le chien sans importance directe dans l'économie.

Au secteur de la chasse on observe la concurrence de trois espèces: le cerf, le sanglier et le chevreuil. Le premier mammifère a une vigoureuse représentation dans les couches anciennes qui amoindrit vers celles tardives. Le sanglier, auprès du précédent, enregistre une fréquence faible dans les 7, 6—5-ème niveaux, en croissant fortement vers la fin de l'établissement et un déclin net aux niveaux 2—1. Seulement le chevreuil a une évolution assez constante dans tous les cas. Le groupement „autres espèces“ inclut: le loup, le lynx, le renard, la martre, le blaireau, l'aurochs, le lapin, le castor et l'ours. Leur fluctuation est autour de 4—8%, accroissant d'une manière surprenante au 4-ème. niveau jusqu'à 15,3%.

Bref, les trois oscillations majeures enregistrées peuvent être pointées par les suivantes particularités: dans les couches 7, 6—5, un pourcentage de 28—31% porc, à côté d'une fréquence de 22—24% ovicaprins + bovins, associée avec une intensive exploitation du cerf et plus faible des autres. Dans les niveaux 4—3, on assiste à une réduction du pourcentage des ruminants (17—19%), à côté de celui du cochon (23—26%), et dans la faune sauvage, un accent important mis sur l'exploitation du sanglier vis-à-vis d'un amoindrissement du cerf. Enfin, vers le fin de l'habitation (2—1) gagne en importance l'élevage, surtout celui des suines qui dépassent avec quelques pourcents seulement la fréquence des ruminants. Au domaine de la chasse, on préfère également les trois mammifères (cerf, chevreuil, sanglier). Ces fluctuations pourrait-on les corréler avec des oscillations de nature écologique (variation de la densité du gibier dans la région) ou purement et simplement, d'une temporaire stabilisation ou redressement de l'économie, surtout vers le fin de l'établissement, quand les mammifères domestiques paraissent remplacer le groupement des sauvages, associé à une perte d'intérêt pour les dernières.

De toute façon, par ensemble, ce modèle économique hypothétique est axé sur l'élevage en spécial du porc, mais sans négliger la chasse, bien importante, concernant l'emplacement biogéographique du site. Pour une quelconque comparaison avec des autres diagrammes fauniques on a utilisé une synthèse comme celle de la fig. 1 (niveaux 1—7). Une analogie avec l'établissement de Poljanitza² (N-E de Bulgarie), ayant un emplacement à peu près comme le nôtre, ne laisse s'entrevoir aucune ressemblance. À Poljanitza, la chasse représente seulement 18,4% et l'élevage est axé en principal sur les bovins. Vis-à-vis du tel de Drama³ (un autre site de Balcani), un point de toute corrélation n'est pas possible. En envisageant la faune des couches énéolithiques de Novačka—Čuprija (Vallée de Morava)⁴, on relève un haut pourcentage pour les mammifères domestiques (97%) et l'un négligeable pour les autres dans le site mentionné. Pourtant une parallèle entre Cuptoare et les niveaux Tiszapolgár de Parța⁵ (à titre de pure supposition) met en évidence quelques similitudes:

- un accroissement de la quote-part des porcins
- l'abaissement des bovins face au néolithique
- la réduction sous 10% des ovicaprins
- l'intensification de la chasse.

Face aux niveaux Vinča C de l'habitation de Liubcova-„Ornița“ (Vallée du Danube)⁶ on peut souligner comme éléments communs, peut-être, la place tout à fait importante du gibier dans l'alimentation des deux communautés et la diversité des espèces exploitées. En reste, les différences majeures sont visibles sur la 2-è figure.

En ce qui concerne l'abattage des principaux groupes des mammifères (fig. 3, 4), peut-on souligner les aspects suivants: comme on observe sur la fig. 3, les suines assuraient un pour-cent très important de viande. Il n'est pas si difficile d'imaginer que l'espèce disposait des meilleures conditions de développement libre, sans des efforts humaines spéciaux, dans les environs du site. Les porcins étaient sacrifiés en proportion de 80,3% jusqu'à deux ans, surtout entre 1,5—2 ans, quand il est possible que l'animal atteignit le poids optimal. Seulement 9% était gardé pour la reproduction. Pour le sanglier, jusqu'à 3 ans le pourcentage de sacrifice est de 18,1%, croissant vers 60% après cette limite (fig. 4).

La taille du porc est autour de 65,38—78,25 cm, $m=73,28$ cm ($n=34$) et celle du sanglier de 91,29—105,05 cm, $m=98,6$ cm ($n=9$). Les données métriques prélevées (tab. 2) n'indiquent aucune différence envers la population de la Vallée du Danube; de même est possible un quelconque métissage entre les deux espèces, plus visible aux individus sous-adults de qui proviennent un nombre assez important des fragments maxillaires (fig. 5).

Les bovins. C'est sûr qu'ils n'étaient pas employés seulement pour viande, mais pour le lait et la traction, fait présumé par le pourcent de 53,8% animaux abattus après 3 ans (fig. 3). Probablement que l'économie n'était fondée sur ce groupement, l'élevage nécessitant des mesures spéciales pour leur entretien. Le stock étant assez réduit, les habitants ne se permettaient pas un élevage du bétail seulement pour la viande, en négligeant l'emploi dans des autres buts domestiques. On rappelle ici la découverte d'un inventaire riche et diversifié des outils en corne et os⁷ lié aux différentes activités de la vie économique de la communauté. Du point de vue de l'osthéométrie, on enregistre des valeurs (tab. 3)

Les données métriques des suides

Tab. 2

	SANGLIER			PORC		
	Nr.	Variab.	M	Nr.	Variab.	M
MANDIBULE						
Lg. M_3		48,5		9	28,5—38,5	31,8
M_1-M_3				6	51—66	60,6
SCAPULA						
Larg. col.	3	30,5; 31; 33		7	20—28,5	23,1
HUMERUS						
Larg. dist.	10	46—60	51,7	4	33,5—37	35,3
DAP dist.	9	45,5—58	52,7	4	32,5—36	34,6
RADIUS						
Larg. prox.	6	35—55	45,5	2	27; 30	
TIBIA						
Larg. dist.	4	37—38	37,3	3	26,5; 26,5;	27,5
DAP dist.	4	32,5—35,5	33,8	3	24; 22; 24	

Tab. 3

Les données métriques des bovins

	Nr.	Variab.	M	
SCAPULA				
Larg. col.	10	47—53,5	51,3	
Larg. artic.	7	63—72,5	66,8	
RADIUS				
Larg. prox.	6	77—85	80,8	100*
DAP prox.	7	40—46	41,9	48
MÉTACARPE				
Larg. prox.	6	55,5—62,5	57,7	
DAP prox.	6	33—38,5	34,6	
Larg. dist.	3	56; 57,5; 60		78,5*
DAP dist.	3	29,5; 30,5; 33,5		36,5
ASTRAGALE				
Long. latérale	7	62—75	66,8	
Larg. max.	7	38,5—47,5	42,9	
CALCANÉUS				
Long. max.	4	134—139,5	136	

* représente *Bos primigenius*

plus réduits qu'aux niveaux Vinča C de Liubcova „Ornița“, n'ayant pas la possibilité de calculer l'hauteur au garrot pour cette espèce. L'exploitation de petits ruminants se faisait d'une manière semblable à celle des taurins (fig. 3), en gardant un important pourcentage pour des autres buts que la viande. Dans le groupement des ovicaprins on remarque une prédominance des caprins, leurs identification étant facilitée par l'existence d'un important nombre de cornes. Le rapport par sexes c'est de 5 : 3 (F : M). Pour femelles, à l'exception d'un animal sous 10 mois, la grande majorité ont été sacrifiées après 2,5 ans.

Tab. 4

Les données des cornes des caprins

Long. max.	(160)	—	—	195	161	181	—	(191)
Diam. grand base	29,5	31	(21)	30	34	53,5	56	54
Diam. petit base	—	(21)	14	22	22,5	34,5	33,5	36,5
Circonférence	—	—	—	91	94	142	141	142
Sexe	F	F	F	F	F	M	M	M

La morphologie de ces pièces les rapprochent en général du type „prisca“. Pour les trois Ovis, deux sont abattus entre 1,5—2 ans et un vers 3 ans. Pour un individu femelle on a calculé une taille de 56 cm (Talkin).

En ce qui concerne les espèces sauvages, partout on constate la présence des exemplaires capturés après la maturité corporelle (fig. 4). Parmi les artiodactyles chassées, le cerf présentait, en général, le plus grand nombre de fragments. On peut constater que la population de cerf du Banat était, en moyenne, plus petite que celle de l'énéolithique

de Bulgarie⁸, n'existant des différences entre la population d'au centre du Banat (ou est emplacée la station Cuptoare) et la Vallée du Danube. On n'a pas trouvé des bois sur péduncule, mais seulement des portions de perches façonnées, ou purement et simplement des débris résultés de l'activité d'obtenir des outils. Ils cumulent 44 pièces ou fragments. Du chevreuil provient un matériel assez nombreux des bois (19), d'entre qui 9 sont ramassés. Tous à quelques exceptions (tab. 5), sont transformés en outils. Les données métriques prélevées ne diffèrent pas des ceux des périodes antérieures pour Banat, étant en même temps basses que celles de la population de N-E de Bulgarie⁹ (énéolithique).

Rappelons que ces conclusions se sont issues en tenant compte de la qualité et la quantité du matériel obtenu des fouilles effectuées jusqu'au présent. Il est possible que ce tableau général soit modifié à mesure que l'activité archéologique soit continué.

Tab. 5

Les données métriques des cervides

CERF			CHEVREUIL			
	Variabilité	M	Nr.	Variabilité	M.	Nr.
BOIS						
Diam. peduncule				14,5—20	16,9	5
MANDIBULE						
Long. jugale				65; 67		2
M ₁ —M ₃	86,5; 87		2	38; 39		2
Long. M ₃	34; 35		2	16; 17		2
SCAPULA						
Larg. col.	40—47	42,8	4	16—19	17,7	5
Long. artic.	49—68	60,6	4	25—30,5	27,7	5
HUMÉRUS						
Larg. dist.	57—73	64,2	4	28; 30		2
RADIUS						
Long. max.				183		1
Larg. prox.	55—67	60,6	5	26; 26,5; 28		3
Larg. dist.				27; 22,5;		2
TIBIA						
Larg. dist.	49		1	26,5; 23; 23,5		3
MÉTACARPE						
Larg. prox.	40—51,5	44,6	4	24; 24,5		2
Larg. dist.	42,5—50	46,8	5			
MÉTATARSE						
Larg. prox.	34—46	40,5	6	19; 19,5; 20		3
Larg. dist.	43—53,5	50,4	5			

NOTES

- 1 A. Oprinescu, qui nous a fourni tous les renseignements archéologiques nécessaires pour l'article.
- 2 S. Bökönyi, *A Béri Balogh Múzeum*, XIII, 1986, p. 69—88.
- 3 S. Bökönyi, *Bericht über die bulgarisch-deutschen Ausgrabungen in Drama*, (1983—1988), 70, 1989, p. 124.

- 4 H. J. Greenfield, *Zbornik Narodnog Muzeja, arheologija*, XII—1, 1986, p. 68—69.
- 5 A. Bolomey, *SCIVA*, 3, T 39, 1988, p. 213.
- 6 G. El Susi, *Banatica*, 11, 1991, p. 13.
- 7 Il sera traité à une autre occasion, car il est extrêmement riche et intéressant.
- 8 S. Ivanov, V. Vasiliev, M. Todorova et al., *Seliščinata moghila pri Goljamo Delcevo*, Sofia, 1975, p. 245—302.
- 9 E. von Lehmenn, *Studia Praehistorica*, 10, 1990, p. 229—232.

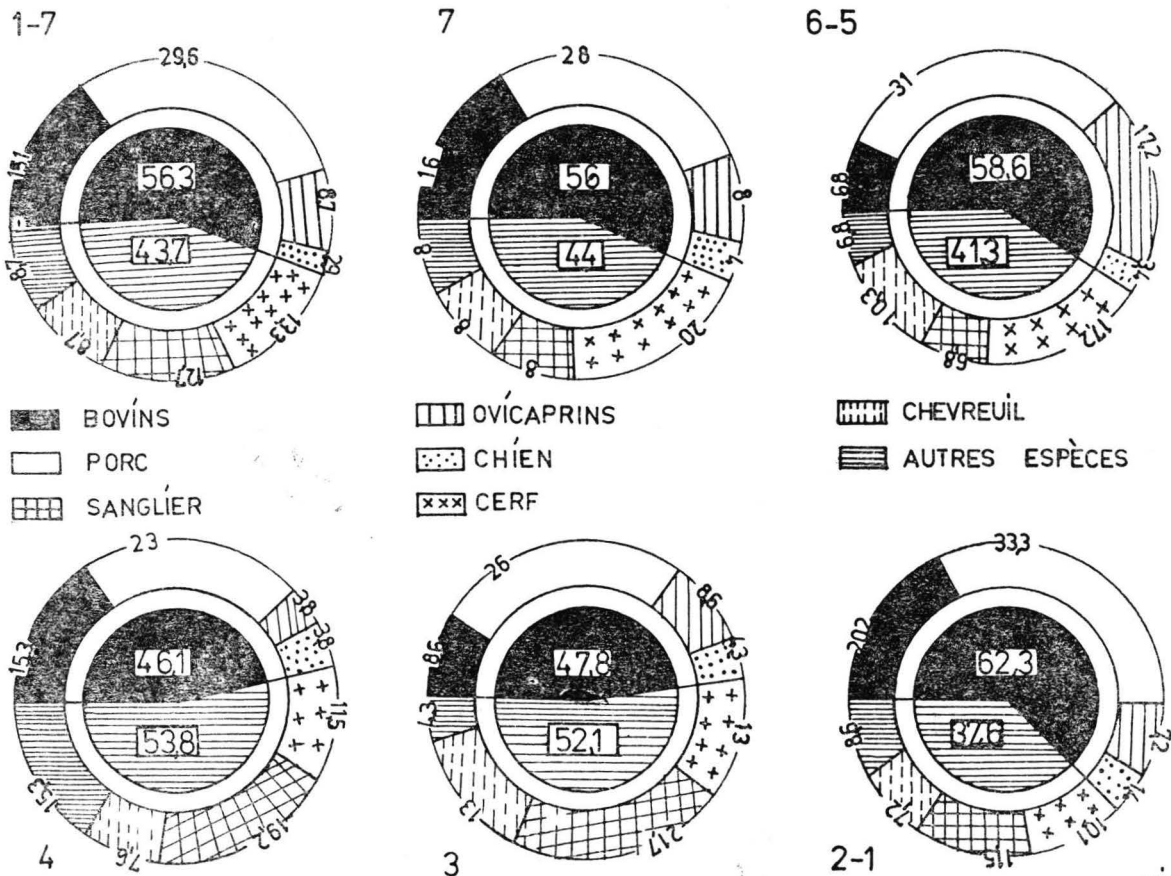

FIG.1

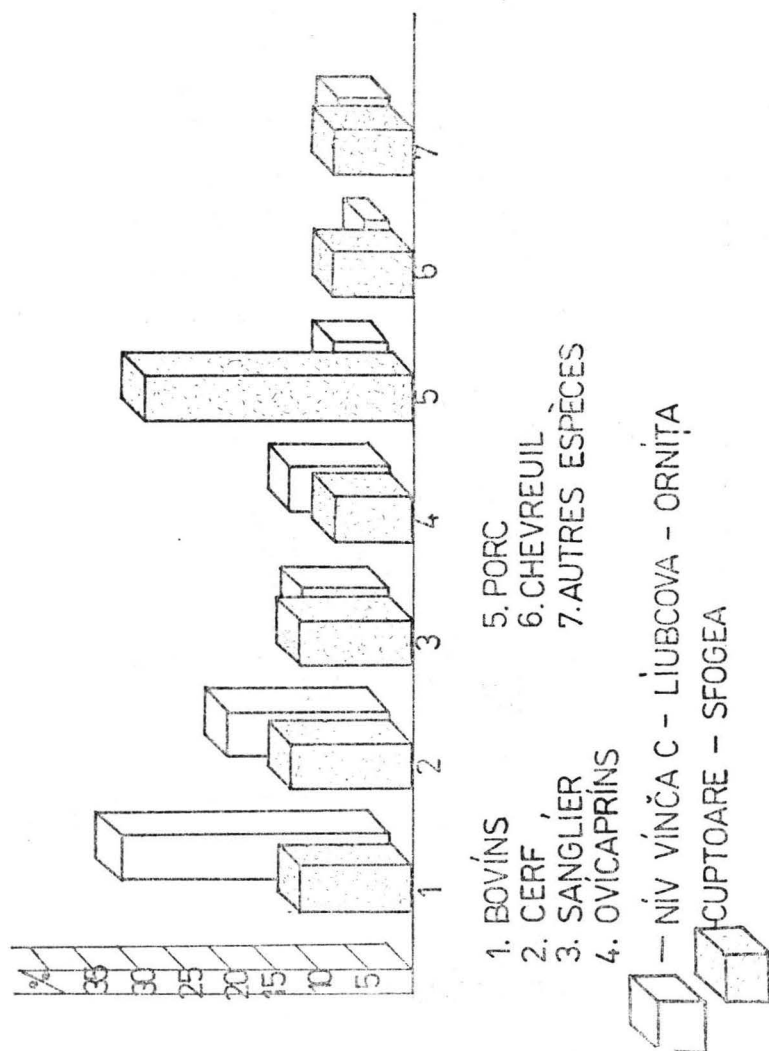
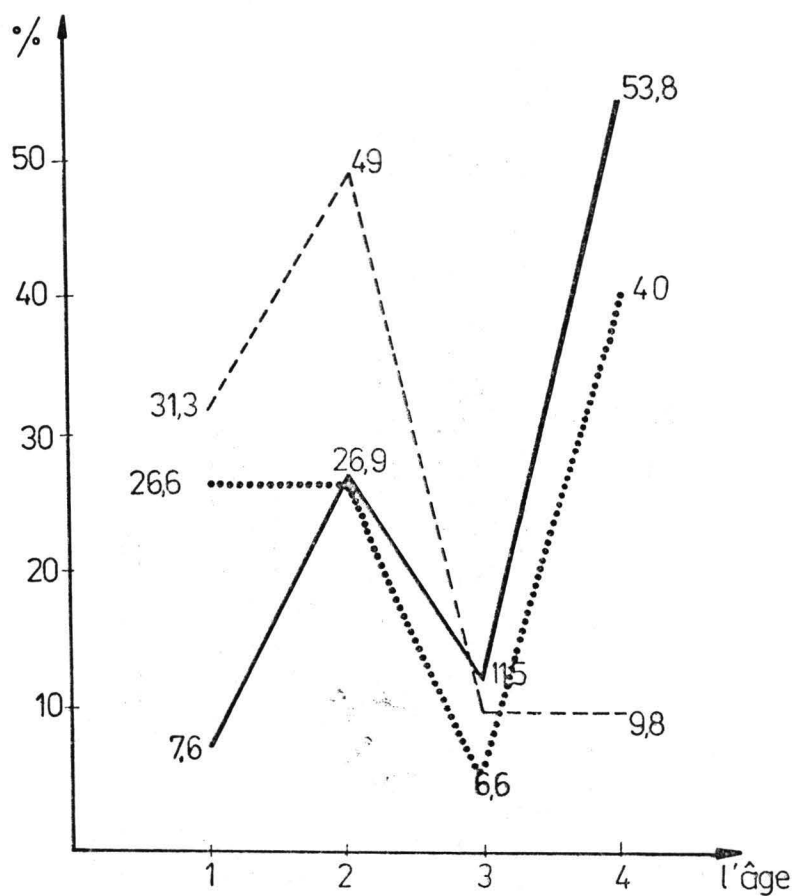
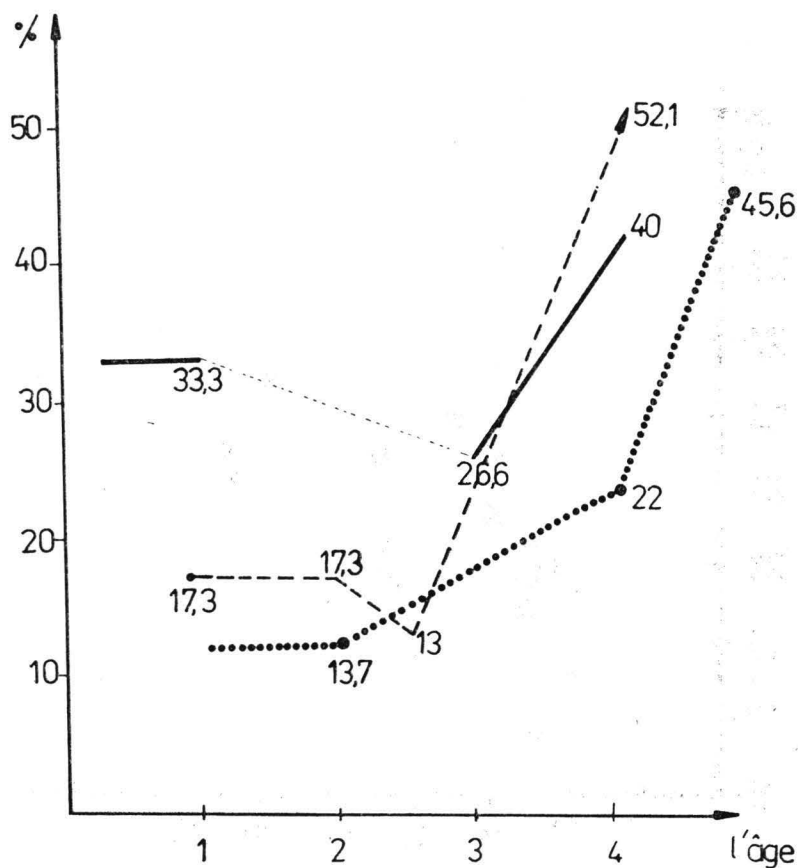

FIG. 2

— BOVINS
- - - PORC
..... OVICAPRINS
NIV 1-7

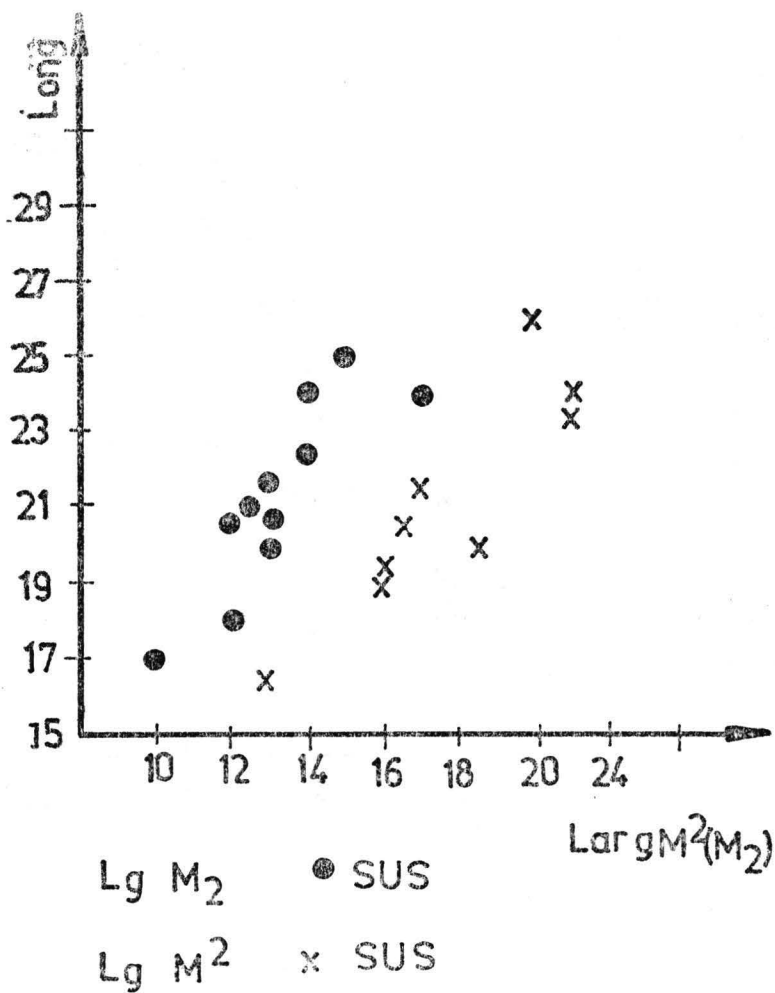
FIG.3

- - - CERF
 SANGlier
 ——— CHEVREUIL

NIV 1-7

FIG.4

L'HABITATION COȚOFENI DE PIATRA ILISOVEI

ZOIA MAXIM

Le massif Cerni Vir (fig. 1), orienté nord-est, est situé entre la Vallée Cerna et Domașnea, au sud-est du Banat. Le massif est constitué de roches cristallines, à une longueur de 7 km, une largeur d'environ 1—1,75 km et une altitude maximale de 1 350 m (*Piatra Cuților*). *Piatra Ilișovei* (fig. 2) est une cime rocheuse (altitude 1 200 m) qui se trouve à l'extrémité nordique de massif. Au pied de ces roches il y a une terrasse inclinée vers la côté de nord-est. Les roches ont des crevasses, des gouffres et des petites grottes. Au pied nord-est des roches il y a des sources.

Le massif Cerni Vir a été soumis à des recherches interdisciplinaires dans le cadre d'un programme ethno-archéologique roumain-anglais entre les années 1982—1989 (Kalmar—Lazarovici—Bagoski 1987). Par ce programme ont été entreprises des fouilles sur la terrasse de *Piatra Ilișovei*, où se trouvent, une habitation appartenante à la culture Coțofeni et, sporadiquement, des traces hallstattiennes.

La couche de culture Coțofeni a une épaisseur à peu près 1 m, les niveaux sont marqués par la présence des âtres et par les traces de constructions (fig. 3—4). L'habitation commence dans la deuxième phase de la culture Coțofeni et finit au milieu de la troisième. La terrasse a été aménagée, les grands blocs ressortis des roches ont été mis au bord de la terrasse comme pour former une clôture (fig. 2).

Les premières habitations sont de surface, avec la planche aménagée d'argile sur un lit de cailloutis piétiné. Les murs étaient confectionnés de deux fils de pieu plantés verticalement (le diamètre des pieux était de 6—7 cm) avec la soustraction formée par des piliers massifs (fig. 4/D). Près du mur long on a été trouvé un âtre à forme ovale, confectionné de pierres. Les murs ont été, très probablement, collés avec argile. Le faible incendie qui a détruit partiellement la construction n'a pas bien conservé ces traces. Pendant l'exécution des travaux de construction ont été utilisés les abris qui se trouvent sous les roches.

Dans l'étape suivante ont été bâties des grandes constructions avec des pieux massifs, dans les fosses desquels ont été placés des cailloux (fig. 4/C).

Les constructions en bois, avec les murs collés avec argile (au moins partiellement), car on peut trouver des fragments d'une sorte de brique en torchis dans tous les niveaux, et avec les pieux qui soutiennent le toit sont saisissables dans tous les niveaux, mais elles ont été bien conservées dans les premiers deux.

Le matériel archéologique. Les outils taillés (fig. 5/4—5) sont en silex, calcédoine, carnéole, quartz et obsidienne. La présence des noyaux et échardes des calcédoines suggèrent la préparation sur place des lammelles,

des raclettes et des grattoires, en utilisant les roches qui existaient dans la zone. Il y a des nombreuses hâches faisonnées et perforées (fig. 5/3), des percuteurs (fig. 5/2), des broies, des meules et des polisseuses confectionnées en cailloux. Digne d'attention est une hache polie avec une grand art, qui nous rappelle les formes en métal et qui semble représenter une pièce de culte. En argile a été confectionnée une série d'objets et d'outils d'usage dans la maison; divers types de fousaillons (fig. 5/9—10), des cuillères (fig. 5/13), des biberons (fig. 5/12). Parmi les objets en cuivre découverts il y en a des poinçons (fig. 5/6—8) à section quadrilatère, la lame d'une hache (fig. 5/11) à trancher arrondie et une aiguille. Les morceaux de cuivre natif et les petits grains de cuivre découverts, indiquent l'usinage du cuivre et peut-être l'exploitation des oxydes des filons qui se trouvent dans les roches qui dominent la terrasse. Les recherches archéologiques qui n'ont fait que commencer, n'ont pas encore permis la découverte des possibles fourneaux.

Les matériels céramiques sont plus nombreux et ont été emmagasinés entièrement dans le système BAZARH, en insistant sur la facture (mélange, lissage, chauffage), les ornements, la forme (Kalmar 1987). Dans ce travail nous présenterons seulement une synthèse des résultats obtenus après ces études. La céramique se partage dans les catégories suivantes (fig. 5/14): grossière 10%, demi-fine 75% et fine 15%. L'étude de la céramique, en tenant compte de la technique du chauffage et de la couleur, a donné des résultats intéressants (fig. 5/15) et voilà la répartition: brune 41%, rouge-brique 25%, brune-pâle 17%, jaunâtre 6%, noire 5,7%, tandis que les autres nuances représentent de 4% jusqu'à 0,01%. La note caractéristique du matériel est donnée par la couleur brune, présente en grande proportion sur la céramique fine. Après l'étude des techniques d'ornementation et du registre décoratif, on peut tirer des conclusions significatives. Des motifs décoratifs qui sont connus dans toute l'aire de diffusion de la culture ne font pas le sujet de cet étude (Kalmar 1987; Kalmar—Lazarovici—Bagoszkzi 1987, 74—78) et nous insisterons sur les ornements importants pour établir des liaisons chronologiques et culturelles.

Pour les premières étapes de l'habitation, prédominent les ornements de *type B* (typologie de Roman 1976), formés par des lignes obliques qui apparaissent en quelques variantes et sont caractéristiques pour la deuxième phase de la culture. Coțofeni (fig. 6/1—4). Des matériaux semblables se trouvent à Dăbica (inédits dans MIT) et à Colțani (Gumă—Săcărîn 1981, 83, XVII/2). Le même motif ornemental combiné avec des stries ou avec des incisions est visible dans le bassin du Someș, en Transylvanie (Kalmar 1983, 65, VIII/31), où on trouve aussi, les lignes verticales groupées en bandes parallèles. Dans les niveaux ultérieurs apparaissent des éléments similaires, mais groupés différemment et d'un type plus évolué, en association avec des éléments Coțofeni-Kostolač et qui se trouvent aussi dans la deuxième phase de la culture (Roman 1976, 139, type B4). Ces données complètent les informations qui concernent la diffusion et l'évolution de ces motifs dans le Banat (Roman 1976, 39, fig. 4, le motif était inconnu dans le Banat) jusqu'à la rédaction

du travail de doctorat du Monsieur Roman, étant signalé seulement dans la Transylvanie et dans l'Olténie.

Les pointilles successives et le décor pointé qu'on trouve à Piatra Ilișovei, après deux niveaux d'habitation, existent aussi en Voivodina dans les plus anciens horizons de la culture Kostolac, ce qui nous permet une synchronisation de l'horizon second de Piatra Ilișovei avec la culture Kostolac (Jovanović 1975, 160; Tasić 1979, 235).

En général, les matériaux s'encadrent parfaitement entre ceux découverts dans les zones centrales et sudiques de Banat, où en connaît environ 50—60 objectifs, parmi lesquels nous faisons mention des plus importants: Bocșa — Colțani, — Gruniul Cetății, Gruniul Cetățuica; Băile Herculane — Grotă Hoților; Mehadica — Cioaca Mică; Eftimie Murgu — Piatra Olarului; Bănia — Cracul Otor et ceux de la zone de Clisura, sur la rive roumaine et aussi sur celle yougoslave (Roman 1976; Petrovsky—Cădăriu 1979, 35—70; Jovanović 1975; Kalmar—Oprinescu 1983).

La richesse du matériel archéologique découvert sur la terrasse de Piatra Ilișovei, à l'altitude de 1 200 m, a mis de nombreux problèmes dans le cadre des recherches interdisciplinaires, en regardant spécialement les matériaux ostéologiques qui manquent, à cause du sol acide, fait qui nous prive d'une série d'informations sur les occupations et la vie quotidienne des communautés humaines investiguées.

Généralement nous pouvons esquisser leur manière de vivre en utilisant les informations données par la recherche ethno-archéologique, que nous avons corroboré avec les informations archéologiques des autres habitations de la zone. L'élevage des petites bêtes, la cueillette des plantes et fruits de forêt et la chasse étaient les principales occupations ici, en haut. Mais la communauté pratiquait aussi l'agriculture plus en basse, à l'altitude de 500—600 m, terrasses situées à une distance de 500—1 000 m. La présence des meules et les broies confirment la pratique de l'agriculture. Les petits grains de cuivre et les morceaux de cuivre, indiquent, peut-être, l'exploitation et l'usinage du cuivre. La découverte des outils et des armes d'obsidienne et de silex, étrangères de la zone, nous fait supposer des échanges à des grandes distances.

L'épaisseur d'environ 1 m de la couche pour la troisième phase de la culture Coțofeni, spécialement, la multitude des âtres, les conditions climatiques et l'étude des habitudes traditionnelles nous indiquent un caractère saisonnier pour l'habitation de Piatra Ilișovei; en hiver la communauté était retirée dans les grottes ou dans les zones abritées pendant le mauvais temps.

La fonctionnalité de cette habitation doit être élucidée par des nouvelles recherches, parce-que la richesse et la qualité des matériaux découverts présentent une „habitation“ avec un caractère particulier, qui se rapporte, non seulement à l'élevage des animaux, mais peut-on parler aussi d'une „zone sacrée“, où la fonctionnalité laïque s'enchaîne avec celle magique-religieuse, liées à l'usinage du cuivre, à la chasse, à la cueillette et à l'élevage des animaux.

traduit par GRAȚIANA ALICU

BIBLIOGRAPHY

- Gumă—Săcărin 1981 — MARIAN GUMĂ—CAIUS SĂCARIN, *Découvertes „Coțofeni” inédites de Bocșa Montană — Colțan*, in *Banatica*, VI, p. 66.
- Jovanović 1975 — BORISLAV JOVANOVIĆ, *Pozni eneolit. Preistorja Vojvodina*, Novi Sad.
- Kalmar 1983 — ZOIA KALMAR, *Descoperiri Coțofeni în Bazinul someșan, (Someșuri, Crasna, Almaș)*, in *ActaMP*, VII, p. 61—69.
- Kalmar 1987 — *Prelucrarea datelor arheologice de la Piatra Ilișovei cu ajutorul calculatorului*, in *Ziridava*, 17, s.t.
- Kalmar—Oprinescu 1986 — ADRIANA OPRINESCU, *Descoperiri Baden-Coțofeni în Banat*, in *Tibiscum*, VI, p. 199—209.
- Kalmar—Bagozki—Lazarovici 1987 — CLAUDIU BAGOZKI—GHEORGHE LAZAROVICI, *Cercetări etno-arheologice și sondaje în Munții Banatului*, in *Banatica*, IX, p. 65—87.
- Petrovsky—Cădăriu 1979 — RICHARD PETROVSZKY—ȘTEFAN CĂDĂRIU, *Așezări ale culturii Coțofeni în jud. Caraș-Severin*, in *Banatica*, V, p. 35—70.
- Roman 1976 — PETRE ROMAN, *Cultura Coțofeni*, București.
- Tasić 1979 — NICOLA TASIĆ, *Kostoločka kultura. Preistorja Jugoslavenskih Zemalja*, III, Eneolit, Sarajevo.

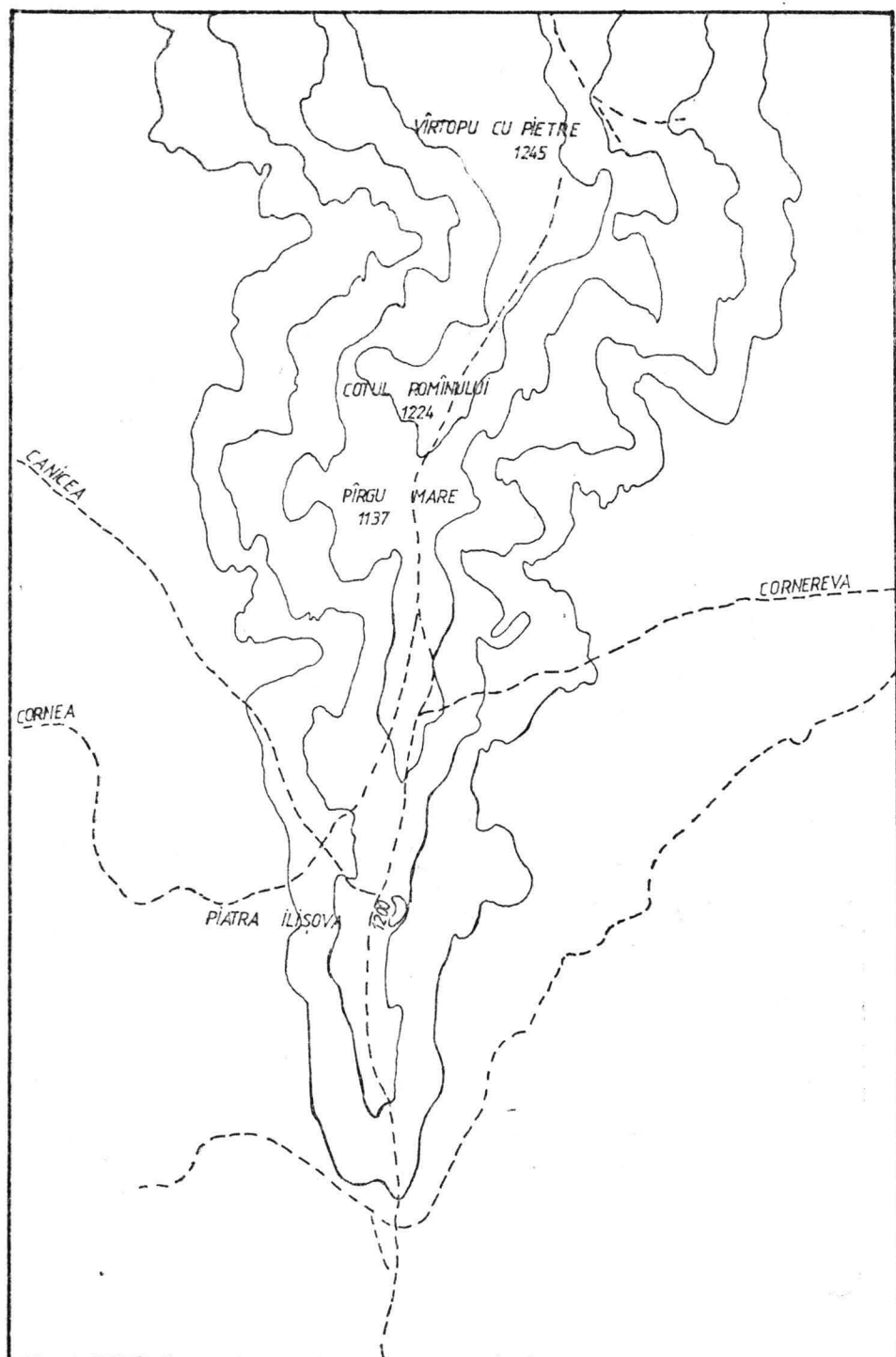

Fig. 1. Le massif Cerni Vir.

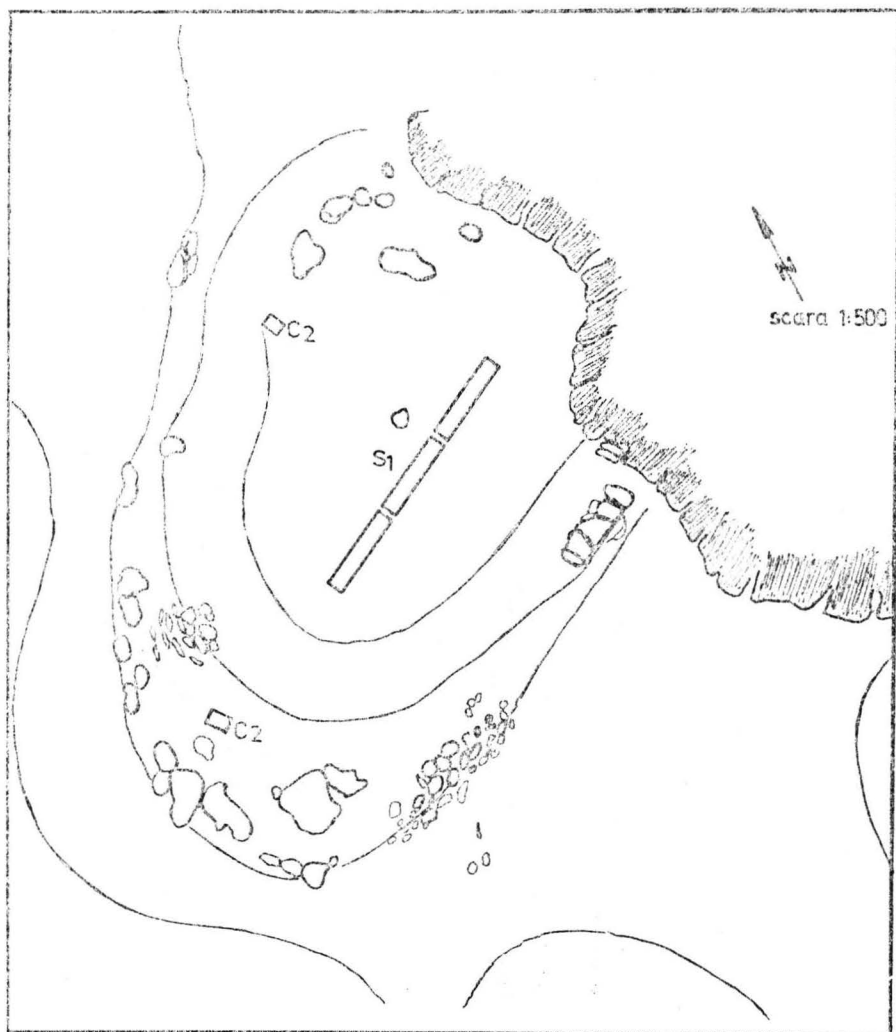

Fig. 2. La terrasse Piatra Ilișovei

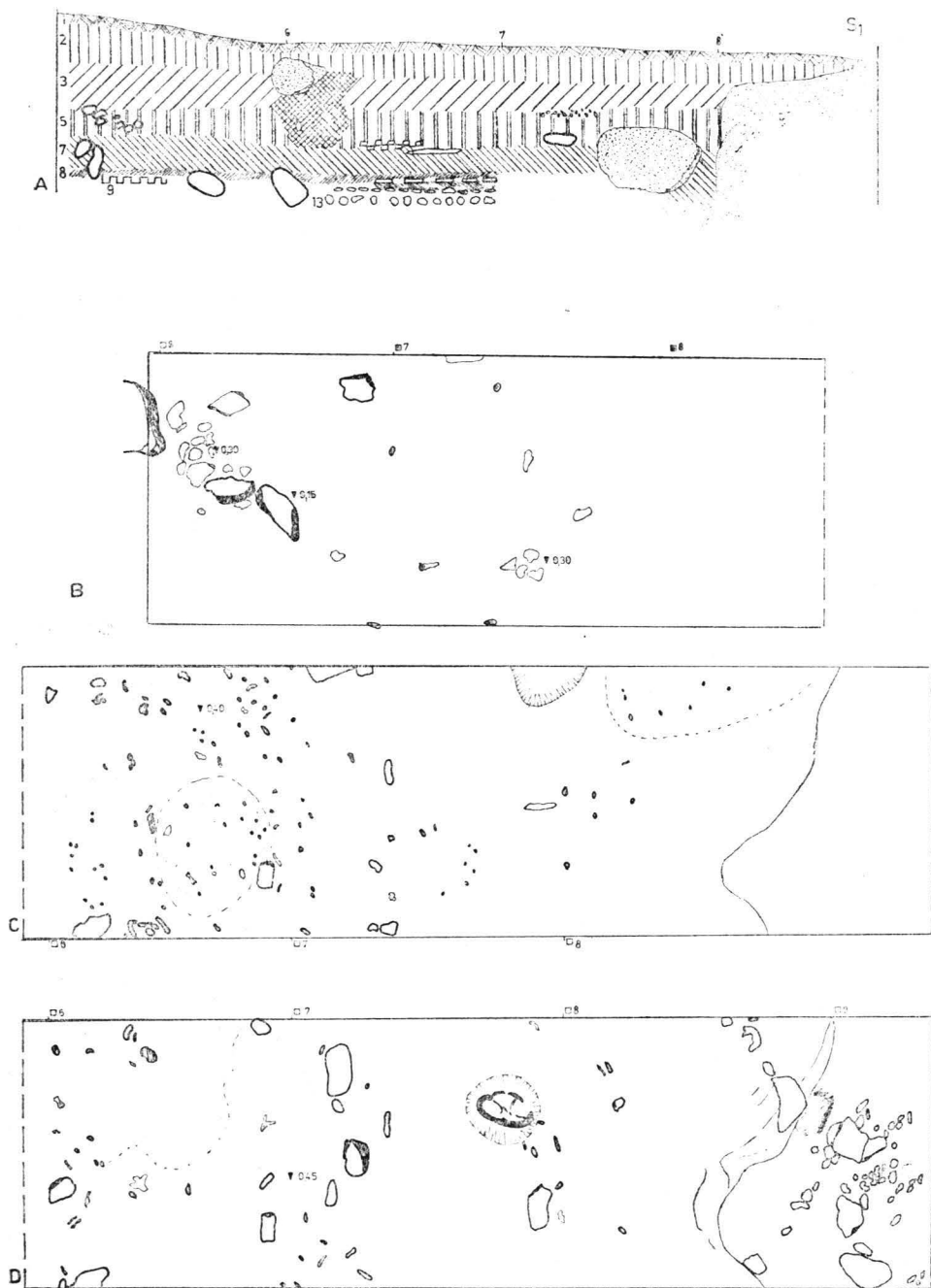

Fig. 3. Piatra Ilișovei, S₁, les carreaux 6—10. A. profil estique, B—D les plans.

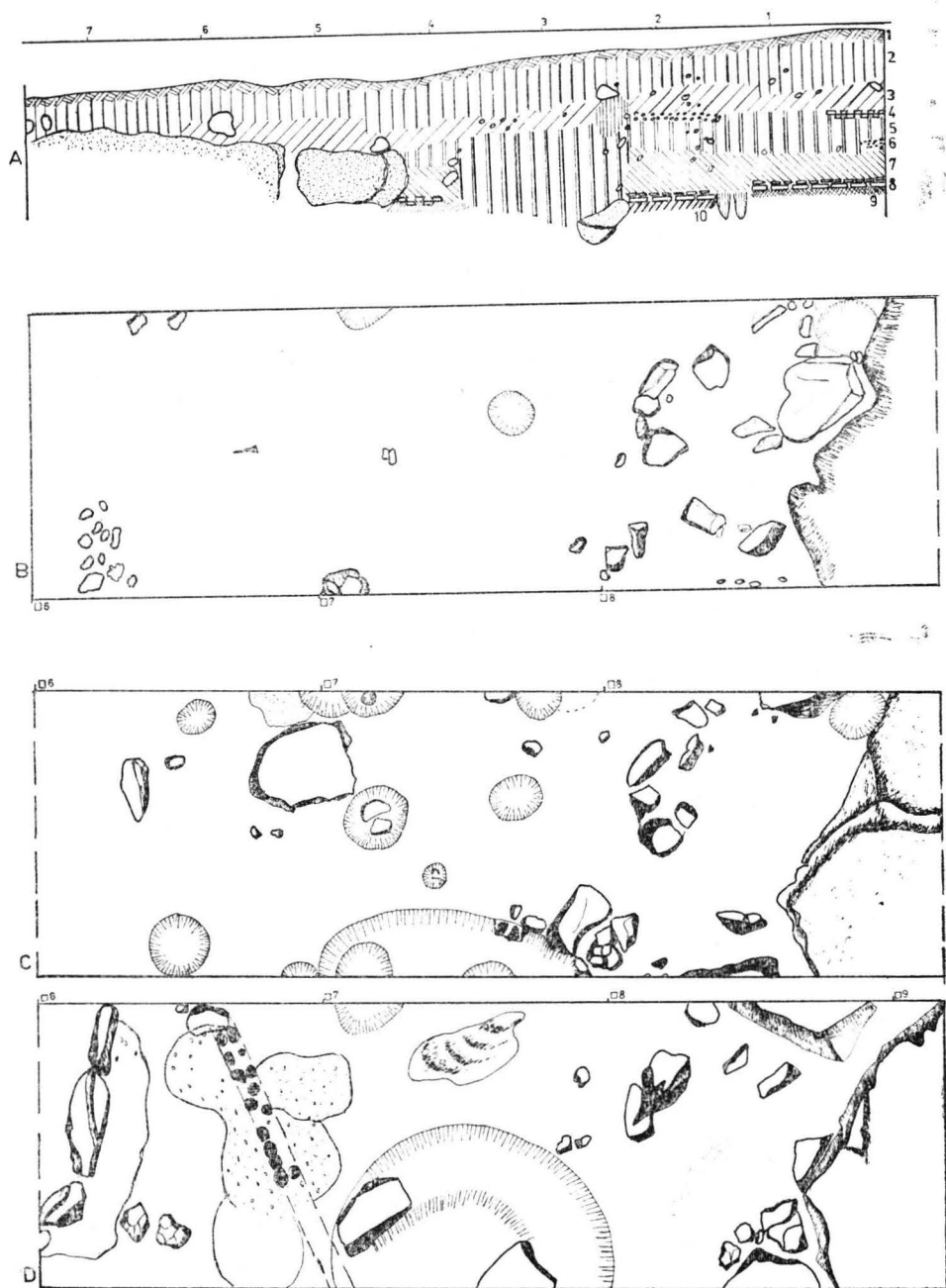

Fig. 4. Piatra Ilișovei, S₁, les carreaux 6—10. A: profil ouestique, B: plan a —0.6 m; C: plan a —0.85 m; D: plan a —1.05 m.

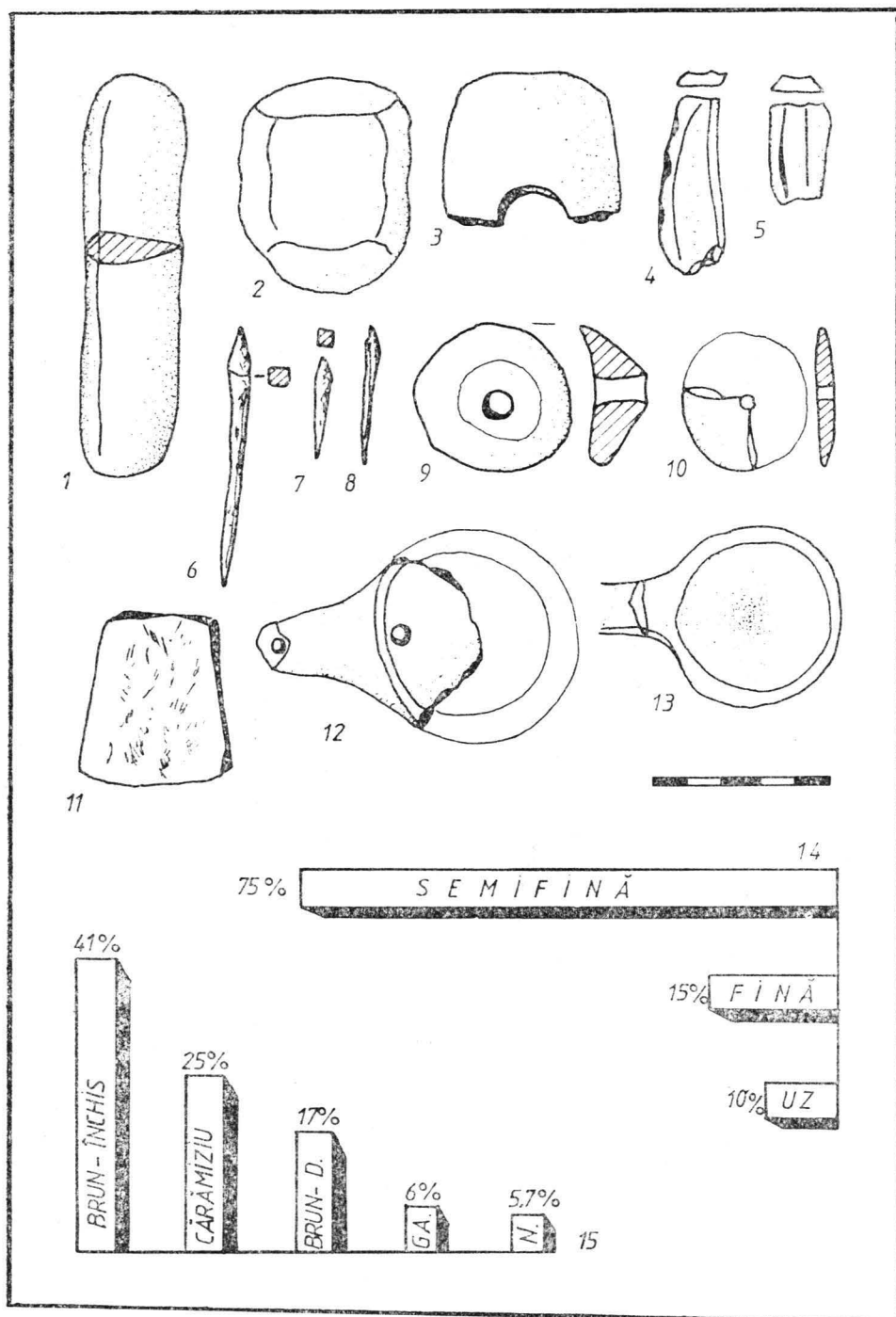

Fig. 5. Piatra Ilîșovei. 1—13: les matériaux archéologiques, 14: la statistique sur les catégories céramiques; 15: la statistique de la couleur du céramique.

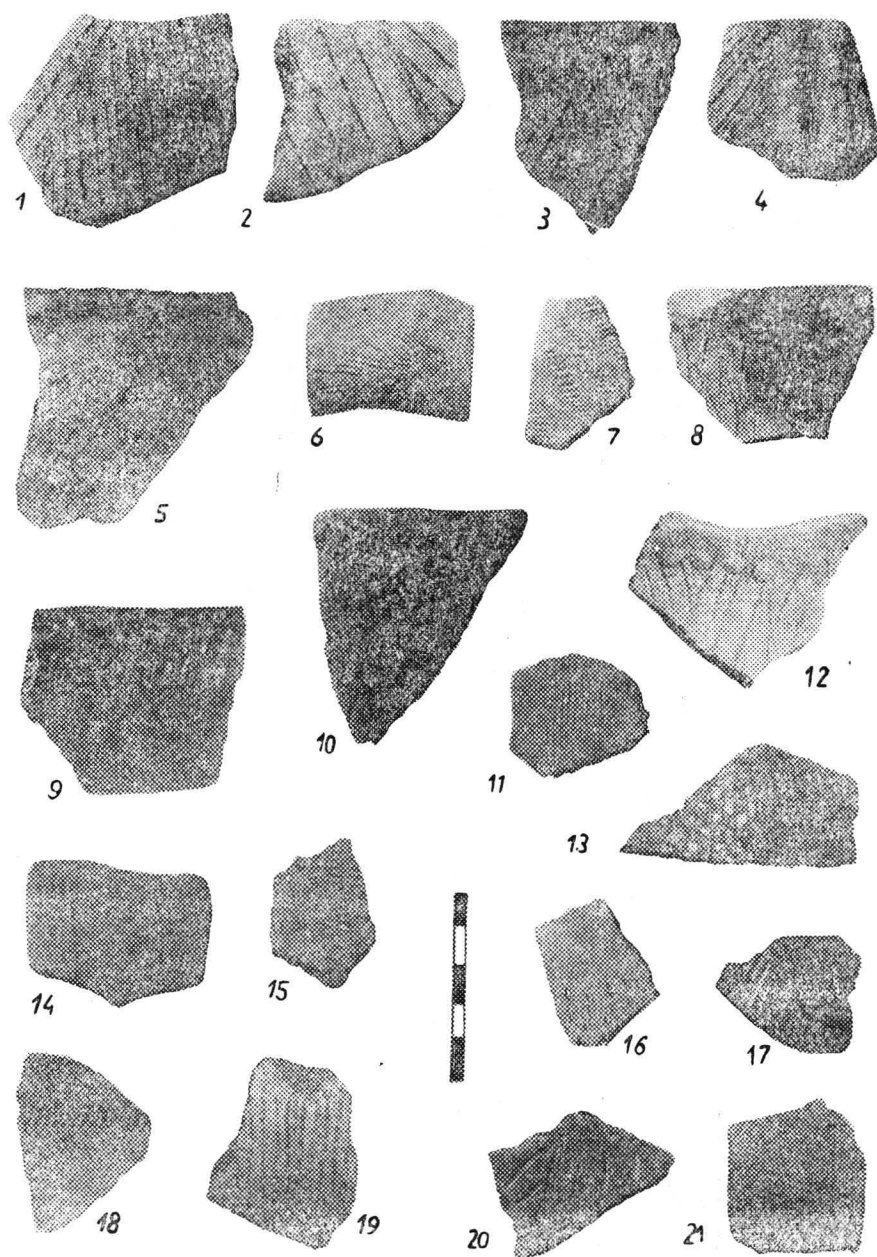

Fig. 6. Piatra Ilișovei, la culture Coțofeni.

DESCOPERIRI GÂRLA MARE ÎN ZONA PORȚILOR DE FIER

CAIUS SĂCARIN

Cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de Clisura Dunării pe malul românesc și de Djerdap pe cel iugoslav, regiune cuprinsă între intrarea Dunării în țară la Baziaș și ieșirea ei din Defileul Cazanelor, în aval de Drobeta Turnu-Severin, poartă denumirea de zona Porților de Fier.

Acest defileu lung de 150 km care permite scurgerea apelor tuturor râurilor în Dunăre și de aici spre Marea Neagră, a constituit un sistem de comunicații între vechile civilizații de la noi și cele din Europa centrală, cât și pentru cele din Balcani care se răspândesc pe teritoriul României prin intermediul Banatului.

Din punct de vedere geomorfologic cele două maluri ale Dunării se deosebesc ca înfățișare. Malul românesc oferă numeroase depresiuni ca: Berzasca, Orșova, Moldova Veche, Pojejena, care au permis de-a lungul timpului dezvoltarea comunităților umane încă din preistorie.

Cuprinzând teritoriul a două județe din România, (Caraș-Severin și Mehedinți), precum și partea dunăreană a malului iugoslav, zona Porților de Fier oferă spre cercetare multe descoperiri aparținând epocilor istorice, care s-au succedat de-a lungul timpului, noi oprindu-ne numai la cele ce aparțin culturii Gârla Mare.

Cercetările efectuate începând din secolul trecut până în prezent în Slovacia de sud, Ungaria, Iugoslavia, România și malul bulgăresc al Dunării, au dus la descoperirea unor culturi caracterizate printr-o ceramică variată ca forme, având ca principală caracteristică încrustația cu alb, majoritatea acestei ceramici provenind din necropole plane de incinerare¹.

Devenind o caracteristică principală a acestor culturi, încrustația cu alb a dat acestui complex cultural denumirea de complex cultural cu ceramică încrustată. Ținând seama de teritoriul pe care se dezvoltă acest complex cultural, în cadrul lui, prin cercetările întreprinse până în prezent, au fost evidențiate mai multe culturi, în funcție de aria lor de răspândire².

În spațiul cuprins între intrarea Dunării în artă și până la grupul energetic de la Porțile de Fier II, s-au descoperit până în prezent mai multe puncte, unde a apărut material ce aparținea culturii cu ceramică încrustată, cunoscută în Iugoslavia sub numele de cultura Dubovac—Zuto Brdo, iar în România sub numele de cultura Gârla Mare.

Aceste denumiri nu delimitează culturi care se deosebesc esențial între ele, ci uneori ele se aseamănă până la identitate, folosindu-se astfel, denumirea Dubovac—Zuto Brdo la vest de Porțile de Fier, iar la est cea de Gârla Mare³.

După această scurtă introducere privind aria de dezvoltare a complexului cultural cu ceramică încrustată, cunoscut sub numele de Dubovac—Zuto Brdo—Gârla Mare, vom prezenta punctele unde au fost descoperite materiale ce aparțin acestor culturi. Descoperirile din Caraș-Severin cuprind porțiunea de la Baziaș și până la punctul numit Piatra Ilișovei, care este punctul ce desparte cele două județe. În continuare, descoperirile se află pe teritoriul județului Mehedinți. Trecând mai departe prezentăm descoperirile în ordinea așezării localităților de la Baziaș în aval.

Descoperiri Gârla-Mare pe teritoriul județului Caraș-Severin

Socol — Încă din secolul trecut pe raza comunei au fost descoperite fragmente ceramice preistorice. Astfel, pe platoul dealului Camendin, situat la capătul sud-estic al satului, la o distanță de aproximativ 2 km de mănăstirea Baziaș, este menționată o așezare preistorică fortificată. Printre materialele recoltate se aflau și câteva fragmente dintr-o urnă, ornamentată cu puncte și semicercuri încrustate. Această așezare este probabil cea pe care o amintește Milleker, având un val de pământ ca întăritură și datând din epoca bronzului⁴.

Divici — Situat la jumătatea distanței dintre Baziaș și Moldova Veche, satul Divici este cunoscut în literatura de specialitate prin cercetările care se efectuează în așezarea dacică din punctul Grad⁵.

Având în vedere faptul că localitatea Divici este amintită de colectivul de cercetare din cadrul șantierului arheologic Porțile de Fier I⁶, cu mențiunea că, într-un punct de la marginea de vest a satului au fost descoperite fragmente ceramice din epoca bronzului, cât și descoperirea de către militarii pichetului de grăniceri din localitate, a unor fragmente care aparțineau culturii Gârla-Mare, ne-au determinat să cercetăm locul respectiv.

Sondajul de verificare pe care l-am făcut în vara anului 1991, în punctul numit „Ribîș“, a scos la lumină existența unei așezări ce aparține culturii Dubovac-Zuto Brdo — Gârla Mare. Deși sondajul a fost de mici dimensiuni, având în vedere faptul că terenul era semănat cu porumb, noi săpând la marginea lui, materialul descoperit aparține culturii Gârla Mare fiind încadrat de noi în faza finală a ei⁷. Această descoperire aduce pe hartă un nou punct, a cărui cercetare sperăm să ducă la o mai bună cunoaștere a culturii Gârla Mare în zonă⁸.

Moldova Veche — Încă de la sfârșitul secolului trecut Moldova Veche este menționată în literatura de specialitate prin descoperirile făcute aici. Astfel, în afara unor materiale ce aparțin perioadei romane și post-romane, sunt menționate și piese și ceramică preistorică, inclusiv ceramică care aparține culturii Gârla Mare. Aceste materiale au fost descoperite în diferite puncte de pe raza orașului, cât și din insula numită de localnici Ostrovul Mare. În punctele Kalinovăț și Humca de pe insulă, în afara așezărilor ce aparțin culturii Coțofeni și Vucedol-Kostolac, sau culturii Vatina din bronzul mijlociu, au fost descoperite și fragmente ceramice, cât și morminte în urnă aparținând culturii Dubovac-Zuto Brdo — Gârla Mare⁹.

Descoperirile din insulă au fost încadrate ca făcând parte dintr-o arie restrânsă a culturii, cuprinsă între gura râului Morava și Moldova Veche, această arie restrânsă fiind în interiorul arealului de răspândire a culturii. Materialele descoperite aici se caracterizează prin unele forme specifice cum sunt: suporturile relativ cilindrice frumos ornamentate cu motive spiralice și meandrice, urnele piriforme cu gura în formă de pâlnie și fundul îngust¹⁰, ele fiind descoperite numai în această zonă.

În afara descoperirilor din Ostrov, pe raza localității Moldova Veche a mai fost cercetată o necropolă aparținând culturii Gârla Mare, situată între biserica ortodoxă sârbă și fosta vamă a portului¹¹. Materialul ceramic rezultat în urma săpăturii efectuate în acest punct nu a putut fi văzut și cercetat cu toate demersurile făcute, el aflându-se la cercetătorul E. Bujor¹².

Descoperirile cunoscute și prezentate până în prezent, de pe raza localității Moldova Veche, au permis celor care s-au ocupat de studierea lor, câteva concluzii referitoare la încadrarea lor cronologică, materialul de aici fiind definit ca un aspect regional al culturii, elementele transdanubiene dându-i în faza timpurie o coloratură specifică¹³.

Liubcova — Situată la cca. 40 km de Moldova Veche, pe șoseaua care leagă Moldova de Orșova, localitatea Liubcova este cunoscută prin vestigiile descoperite pe raza ei. În acest sens, amintim punctele: „Ornița“ situat pe malul Dunării, în dreapta șoselei la intrarea în sat¹⁴, iar la ieșirea din sat înspre Berzasca, la locul numit „Depozitul de lemne Fischer“ de la „Țiglărie“ unde s-au descoperit fragmente ceramice încrustate cu alb. Pe dealul numit de localnici „Stenca“, a fost cercetată o așezare dacică fortificată, care suprapunea o alta aparținând epocii bronzului și anume culturii Vatină¹⁵.

Ca urmare a scăderii nivelului apelor Dunării în anul 1979, elevul Rubaș Ignat, a strâns de la locul numit „Țiglărie“ un număr de șase urne și vase aparținând culturii Gârla Mare.

Recuperarea acestor vase, cât și scăderea apelor Dunării în anul următor ne-au făcut să executăm o săpătură de salvare în punctul respectiv.

Aceste cercetări au continuat pe parcursul a cinci campanii, atunci când apele Dunării erau în scădere și permiteau executarea săpăturilor. Campaniile arheologice efectuate au scos la lumină existența unei necropole de incinerare aparținând culturii Dubovac-Zuto Brdo — Gârla Mare. În campaniile în care am putut executa săpături au fost descoperite un număr de 64 morminte.

O parte dintre aceste morminte au fost întregi, cea mai mare parte a lor a fost distrusă de apele Dunării, cât și de lucrările agricole și a celor de la țiglărie pentru scoaterea pământului¹⁶.

Materialul ceramic compus din urna de incinerare, cu etaj sau fără etaj, având un decor bogat compus din: romburi, spirale, zigzaguri, ghirlande, cercuri solare, majoritatea decorului este încrustat cu alb, precum și alte tipuri de vase, exemplu: castroane, străchini, diferite vâscioare de mici dimensiuni, toate ornamentate cu un decor încrustat cu alb, caracteristic acestei culturi.

În afară de ceramica tipică, în câteva vase au fost găsite câteva vâscioare de mici dimensiuni, de formă vatinoidă, iar pe plajă, la retrage-

rea apelor, fragmente de vase tipice pentru cultura Vatina, faza târzie. Referindu-ne la formele de vase descoperite la Liubcova — „Țiglărie“ putem constata că, dintre ele lipsesc unele cum ar fi: suporturile de vase, vasele duble, statuetele, în afară de un fragment descoperit pe plajă întâmplător. Lipsa unor forme care au fost incluse într-o arie regională de dezvoltare a culturii¹⁷, cât și existența altora cu analogii în descoperirile din Iugoslavia¹⁸, Ungaria¹⁹, precum și în cele de la Cârna²⁰, Balta Verde²¹, Gogoșu²², ne permit să facem o încadrare a necropolei. Ținând seama de faptul că necropola se întindea pe o suprafață de aproximativ 1,5 ha, cât și de formele și decorul ceramicii, putem constata că necropola a funcționat o lungă perioadă de timp, din prima fază timpurie și până la ultima fază, cea târzie.

Deși obiectele din metal, în speță cele de bronz, s-au găsit în necropola de acest tip în număr mic, în mormintele de la Liubcova au fost găsite o serie de obiecte de bronz, care, din cauza arderii pe rug a cadavrului sunt torsionate, arse, în mare parte distruse, alte piese fiind descoperite întâmplător pe plajă. Pe lângă acestea, în secțiunea notată S, a fost descoperit un depozit de bronzuri compus din 43 de piese²³.

Analizând piesele din depozit am văzut că unele au analogii și se încadrează în Bz. D²⁴, iar altele în Ha. A²⁵, pe această bază încadrarea depozitului a fost făcută în Bz. D—Ha. A²⁶.

Încadrarea cronologică a necropolei am făcut-o într-o fază preliminară, având în vedere că cercetarea nu este încheiată, iar materialul ceramic analizat are corespondențe atât în fazele de început, cât și în cele din finalul culturii.

La acestea se adaugă faptul că între sfârșitul culturii Vatina și începuturile Hallstattului, în zonă nu au fost descoperite urme ale altor culturi, ceea ce ne permite să credem că, în regiune, cultura Dubovac-Zuto Brdo — Gârla Mare, dăinuie până în pragul Hallstattului²⁷. La această datare contribuie și depozitul de bronzuri descoperit în necropolă, având unele piese datate sigur în Bz. D²⁸ iar altele la începutul hallstattului, Ha. A.²⁹

Piatra Ilișovei — Situat în dreapta șoselei Moldova Veche—Orșova, punctul numit „Piatra Ilișova“ sau „Ilișovei“ este lângă pichetul de grăniceri cu același nume. Retragera apelor Dunării în primăvara anului 1981, a permis militarilor de la pichet să recolteze de pe mal materiale arheologice, constând din ceramică și obiecte din metal. În urma sesizării primite am efectuat o cercetare de suprafață, recoltând material ceramic și din metal aparținând mai multor epoci³⁰. Materialul ceramic din acest punct care aparține epocii bronzului, este fragmentar, iar decorul de pe fragmentele ceramice descoperite, ne permit încadrarea lui în cultura Gârla Mare, faza a doua, după V. Dumitrescu³¹. Această descoperire reprezintă ultimul punct cunoscut până în prezent pe teritoriul județului Caraș-Severin, cu materiale ce aparțin culturii Gârla Mare.

Descoperiri Gârla Mare în județul Mehedinți

Depășind punctul Piatra Ilișovei pătrundem în a doua parte a Cazanului și deci pe teritoriul județului Mehedinți. Și în acest județ au fost descoperite până în prezent o serie de așezări cu materiale ce apar-

țin culturii Gârla Mare. Primele mențiuni în acest sens sunt făcute privind unele materiale de la Orșova³² și Turnu Severin³³.

Ostrovul Mare — Cunoscută mai demult în literatura de specialitate pentru așezările câmpurilor de urne cu ceramică încrustată³⁴, zona din apropierea localității a fost cercetată mai bine de către colectivul arheologic al Porților de Fier.

Săpăturile efectuate aici în ultimii ani au dus la descoperirea unei așezări, care aduce noi lămuriri privind cultura Gârla Mare la est de Porțile de Fier³⁵.

Așezarea de aici pune unele probleme privind evoluția culturii la est de Porțile de Fier. Aceste descoperiri atestă un aspect timpuriu al culturii Gârla Mare, aspect care, cronologic, corespunde primei faze a culturii Zuto Brdo³⁶. Succesiunea stratigrafică a descoperirilor de la Ostrovul Mare este prezentată astfel: ceramica Vatina târzie, ceramica încrustată transdanubiană, ceramica Zuto Brdo și ceramica specifică culturii Verbicioara III³⁷. Această succesiune a permis descoperitorului să evidențieze direcția din care au venit populațiile purtătoare ale acestor culturi, cât și rolul lor în formarea culturii Dubovac-Zuto Brdo — Gârla Mare³⁸.

Tot în Ostrov au fost efectuate cercetări și de către Muzeul Porților de Fier din Turnu Severin. Săpăturile efectuate au dus la descoperirea unei așezări a culturii Gârla Mare, care în urma studierii materialului a fost încadrată în faza a III-a a culturii³⁹. Tot în Ostrov, în punctul numit „Botul Piscului“, a fost descoperită o necropolă aparținând aceleiași culturi⁴⁰.

Balta Verde — Încă din perioada interbelică, localitatea este cunoscută prin descoperirile de materiale ceramice care aparțin culturii Gârla Mare⁴¹.

Săpăturile arheologice efectuate la Balta Verde în anii 1949 și 1950, în punctul numit de localnici „La Morminți“ au dus la descoperirea unei necropole de incinerare, a culturii Gârla Mare⁴². Materialul recoltat a permis, pe baza studiului ceramicii și a altor obiecte, să se delimiteze două faze⁴³.

Prima fază este considerată cea a cărui inventar ceramic cuprinde urnele cu corpul bombat și gâtul trompetiform, cu ornamentarea formată din grupuri de cercuri concentrice imprimate, frânturi de spirală, semicercuri alăturate, precum și figurinele frumos ornamentate⁴⁴.

Faza a II-a sau mai nouă, este caracteristică prin urne de același tip, dar față de multitudinea de variante din faza I-a, acestea au forme mai simple, iar figurinele păstrează forma celor din faza I-a, dar nu mai sunt ornamentate⁴⁵.

În ceea ce privește problema cronologiei descoperirilor de la Balta Verde, o importanță deosebită o are bucla de păr din sârmă de bronz, cât și fragmentul unei alte bucle similare, ele fiind găsite în aceeași urnă. Astfel de bucle se găsesc în inventarul culturii Unetice, aceasta putând fi un indiciu important pentru datarea primei faze de la Balta Verde⁴⁶.

Gogoșu — Descoperirile de la Gogoșu se limitează la o serie de fragmente ceramice, descoperite la locul numit „Apa Roșie“ de lângă „Fântâna lui Mărgărit“, pe malul carierei de pietriș⁴⁷. Aceste fragmente aparțin culturii Gârla Mare⁴⁸.

Gruia — Cercetările de teren efectuate în ultimul timp pe teritoriul județului Mehedinți, au dus la descoperirea la Gruia⁴⁹, la cca. 1 km de sat, pe terasa inundabilă a Dunării, a unei necropole Gârla Mare⁵⁰.

Orevița Mare — Pe raza localității la cca. 2 km est de sat, în punctul cunoscut sub numele de „La părau”, în urma eroziunii malului au ieșit la iveală materiale arheologice aparținând mai multor culturi⁵¹. Printre acestea se află și materiale ceramice care aparțineau culturii Gârla Mare. Forma și ornamentația au permis încadrarea lor în ultima fază a culturii⁵².

Izvoare — În satul Izvoare, în punctul cunoscut de localnici „Aria lui M. Anderca” de pe terasa Dunării, au fost găsite fragmente ceramice aparținând culturii Gârla Mare, printre ele aflându-se și partea superioară a unei statuete frumos ornamentate⁵³.

Ostrovul Corbului — Materialul descoperit aici aparține culturii Gârla Mare, fiind încadrat în faza a III-a a culturii⁵⁴.

Gârla Mare — Descoperirile de la Gârla Mare cunoscute deja, au dat și numele culturii, acestea fiind menționate încă din perioada interbelică⁵⁵.

În afara localităților menționate, pe raza județului Mehedinți au mai fost descoperite urme de locuire cu materiale ce aparțin culturii Gârla Mare, în următoarele localități: Batotî, comuna Devesel, Izvorul Frumos în comuna Burila Mare, Bistreț în comuna Devesel, Drobeta Turnu-Severin în castru⁵⁶.

Desigur că din prezentarea acestor puncte, în care au fost descoperite urme și așezări sau necropole ale culturii Gârla Mare, nu poate fi omisă necropola de la Cârna. Deși ea este situată în județul Dolj, mult la est de Porțile de Fier, necropola de la Cârna a fost cercetată, iar prin publicarea ei, a fost adusă o mare contribuție la cunoașterea și încadrarea cronologică a culturii cu ceramică încrustată, de tipul Dubovac-Zuta Brdo — Gârla Mare⁵⁷.

Deși în material am prezentat și localități cu descoperiri de materiale Gârla Mare, ce sunt mai departe sau mai aproape de cadrul de care ne ocupăm, acestea au un rol important în cunoașterea ariei de răspândire a culturii în teritoriu, cât și de faptul că, în câteva din aceste localități, materialul Gârla Mare a fost găsit împreună cu ceramică Verbicioara fazele III—IV, sau Vatina, lucru foarte important pentru stabilirea relațiilor cu alte culturi, cât și pentru cronologia culturii.

Făcând parte din marele complex cultural al câmpurilor de urne cu ceramică încrustată cum a fost denumit⁵⁸, cultura Dubovac-Zuto Brdo — Gârla Mare se întinde din zona orașului Belgrad până în apropiere de Corabia, de o parte și de alta a Dunării.

În zona Porților de Fier de care ne ocupăm, sunt cunoscute o serie de descoperiri, atât pe malul românesc cât și pe cel iugoslav, care permit unele concluzii cu privire la începutul culturii, durata ei în timp, cât și legăturile pe care le are cu alte culturi.

În privința începutului manifestărilor aparținând culturii Dubovac-Zuto Brdo — Gârla Mare, cercetările făcute au demonstrat că în spațiul cuprins între Baziaș și Drobeta, ea acoperă perioada dintre sfârșitul culturii Vatina și începutul Hallstattului⁵⁹.

În privința originii ei, aceasta trebuie studiată, având în vedere culturile care au participat la formarea sa. Studiind materialele din Iugoslavia, N. Tasić a ajuns la concluzia că formarea culturii s-a produs prin procesul de transformare a ceramicii transdanubiene, grefată pe elemente autohtone, respectiv Vatina⁶⁰.

Desigur, în cadrul culturii Dubovac-Zuto Brdo — Gârla Mare sunt asemănări care merg până la identitate, dar se pot sesiza și deosebiri, care au însă o semnificație cronologică, mai ales că elementele transdanubiene grefează aspectul cultural din vestul Porților de Fier, iar la est, unele descoperiri caracterizează finalul culturii⁶¹.

În privința momentului final sunt păreri diferite. Tasić pune sfârșitul culturii pe seama apariției mormintelor tumulare și a culturii Cručeni — Belegiš⁶², iar S. Morintz este de părere că evoluția culturii este paralelă cu evoluția culturii Cručeni — Belegiš, ea mergând până în pragul Hallstattului⁶³.

Cercetările efectuate până în prezent ne permit să fim de acord cu cea de-a doua concluzie, având în vedere materialul descoperit, cât și alte descoperiri din zonă⁶⁴.

Toate datele prezentate până acum oferă un cadru general al descoperirilor Gârla Mare din zona Porților de Fier, cu încadrarea lor cronologică, urmând ca acest catalog al descoperirilor să fie completat prin cercetările viitoare.

NOTE

- 1 B. Milleker, Delm., I, 1897, p. 122; Vosinsky Mor, *Az. Oskor*, 1904; M. Garašanin, *Neolithicum und Bronzezeit*, p. 83.
- 2 P. Patay, *Disertationes Panonicae*, II, 13, 1936; M. Garašanin, *op. cit.*; VI. Dumitrescu, *Cirna*; D. Berciu, E. Comșa, *Materiale*, II; N. Tasić, *Prai. Voij.*; D. Berciu, *Arheologia*, p. 103; S. Morintz, *Contribuții*, p. 27.
- 3 S. Morintz, *op. cit.*, p. 28.
- 4 B. Milleker, *op. cit.*, p. 103; M. Roska, *Repertorium*, p. 277; R. Petrovsky, *Banatica*, IV, 1977, p. 455.
- 5 M. Gumă, S. A. Luca, C. Săcărin, *Banatica*, IX, 1987, p. 199.
- 6 D. Tudor și colectiv, *SCIV*, XVI, 2, 1966.
- 7 C. Săcărin, *Săpătura de la Divici. Punctul Ribîș*. Raport pregătit pentru sesiunea de rapoarte din 1992.
- 8 Cercetările din punctul *Ribîș* au fost îngreunate de faptul că pământul a intrat în posesia cetățenilor, săpăturile noastre au fost efectuate în limita în care ne-au fost permise de posesorii terenului.
- 9 B. Milleker, *op. cit.*, p. 79; M. Roska, *op. cit.*; D. Tudor și colectiv, *op. cit.*; D. Popescu, *Dacia NS.*, XII, 1968, p. 443; R. Petrovsky, *op. cit.*, p. 444; S. Morintz, *op. cit.*, p. 31.
- 10 S. Morintz, *op. cit.*, p. 31; N. Tasić, *op. cit.*, p. 464.
- 11 D. Tudor și colectiv, *op. cit.*
- 12 Cu toate demersurile făcute pe lângă cercetătorul E. Bujor, nu am putut vedea materialul respectiv. Cunoștințele noastre se rezumă doar la cele spuse de muncitorii care au lucrat pe șantier.
- 13 S. Morintz, *op. cit.*, p. 31.
- 14 E. Comșa, *Drobeta*, I, 1974, p. 20; E. Comșa, *Apulum*, XIII, 1975, p. 12; Gh. Lăzarovici, *Gornea Preistorie*, 1977; S. A. Luca, *Banatica*, X, 1990, p. 6; M. Gumă, *Banatica*, IV, 1977.

- 15 B. Milleker, *op. cit.*; M. Roska, *op. cit.*, pct. 4; C. Săcărin, *Necropola de tip Gârla Mare de la Liubcova*. Al XII-lea colocviu de preistorie, București, 1—3 dec., 1983.
- 16 Din spusele foștilor proprietari ai pământului, necropola se întindea pe o suprafață de aprox. 1,4 ha. Din această suprafață am cercetat aprox. 100 m².
- 17 N. Tasić, *Prai. Voi.*, p. 446; S. Morintz, *op. cit.*, p. 3.
- 18 D. Iacanović, A. Dordević, *Viminacium*, 4—5, 1989—1990; N. Tasić, *op. cit.*, p. 465; S. Morintz, *op. cit.*, p. 42.
- 19 T. Covacs, *Bronze*, 1977, pl. 18.
- 20 Vl. Dumitrescu, *op. cit.*
- 21 D. Berciu, E. Comșa, *op. cit.*
- 22 *Ibidem*.
- 23 C. Săcărin, *Banatica*, VIII, 1985, p. 91.
- 24 *Ibidem*.
- 25 *Ibidem*.
- 26 *Ibidem*.
- 27 S. Morintz, *op. cit.*, p. 37.
- 28 M. P. Dimbovița, *Depozitele*, p. 269; M. Rusu, *Sargetia*, IV, p. 17; Idem, *Dacia NS*, VII, 1963, p. 184; A. D. Alexandrescu, *Dacia NS*, VII, 1966, p. 170; Fr. Holste, *Hortfunde*, p. 16.
- 29 M. P. Dimbovița, *op. cit.*, p. 261; Hampel, *Bronzokor*, p. 2; T. Bader, *Fibeln*, p. 32; Idem, *Studii și Comunicări*, Satu Mare, 1969, p. 73; S. Foltiny, *Zur Chronologie*, Taff. 3/1; C. Schaeffer, *Stratigraph*; I. Szatmári, *Alba Regia*, XX, 1983, p. 25.
- 30 C. Săcărin, *Banatica*, VII, 1983, p. 59; M. Gumă, *STCom Caransebeș*, IV, 1982, p. 155.
- 31 C. Săcărin, *op. cit.*, p. 61; Vl. Dumitrescu, *Cirna*, pl. CVL; G. Crăciunescu, *Drobeta*, V, 1982, p. 198.
- 32 S. Morintz, *op. cit.*, p. 30.
- 33 *Ibidem*.
- 34 D. Berciu, *Arheologia*, p. 103.
- 35 B. Hänsel, P. Roman, *PZ*, 59, 1984, Heft 2.
- 36 Idem, p. 19; S. Morintz, *op. cit.*, p. 37.
- 37 B. Hänsel, P. Roman, *op. cit.*, p. 18.
- 38 *Ibidem*, p. 19.
- 39 G. Crăciunescu, *Drobeta*, IV, 1980, p. 43; Idem, *Drobeta*, VI, p. 47.
- 40 Informație G. Crăciunescu.
- 41 D. Berciu, *Arheologia*, p. 103; A. Bărcăcilă, I, 1924; G. Childe, *The Danube*,
- 42 D. Berciu, E. Comșa, *Materiale*, II, p. 263.
- 43 Idem, p. 471.
- 44 *Ibidem*.
- 45 *Ibidem*.
- 46 D. Berciu, E. Comșa, *op. cit.*, p. 472.
- 47 Idem, p. 406.
- 48 *Ibidem*.
- 49 G. Crăciunescu, *Drobeta*, V, 1980, p. 196.
- 50 Idem, p. 197.
- 51 Idem, p. 193.
- 52 Idem, p. 184.
- 53 Idem, p. 196.
- 54 D. Berciu, *Arheologie*, p. 103.
- 55 *Ibidem*.
- 56 Informație G. Crăciunescu.
- 57 Vl. Dumitrescu, *Cirna*, 1961.
- 58 Vosinsky Mor, *op. cit.*
- 59 C. Săcărin, *Necropola de la Liubcova*, comunicare, București, 1983.
- 60 N. Tasić, *op. cit.*, p. 463.
- 61 S. Morintz, *op. cit.*, p. 31.
- 62 N. Tasić, *op. cit.*, p. 462.
- 63 S. Morintz, *op. cit.*, p. 37.
- 64 C. Săcărin, *op. cit.*; M. Gumă, *ActaMN*, XVI, 1979, p. 481; D. Iacanović, *Viminacium*, 6, p. 5.

DÉCOUVERTES GÂRLA MARE DE LA RÉGION DE PORTES DE FER

(Résumé)

Cet étude présente les découvertes appartenant à la culture Gârla Mare dans la zone d'entre Baziaș et Drobeta Turnu-Severin, zone connue également comme „Clisura” ou „Porțile de Fier”. Pendant des années on a découvert des plusieurs points d'ou ont été récoltés des matériaux appartenant à cette culture. Une partie des stations découvertes à été fouillée, le matériel tiré à la lumière en permettant aux spécialistes d'étudier la chronologie de ces cultures voisines. Selon l'examen du matériel archéologique, on a détaché quelques importantes conclusions concernant le commencement et, respectivement, la fin de la culture en discussion, dans la zone mentionnée. Ainsi, la culture Gârla Mare occupe l'espace délimité par la fin de la culture Vatina et le commencement du Hallstatt, dans l'aréal d'entre Baziaș et les Portes de Fer; en aval entre en contact avec les cultures Verbicioara. Tei et Zimnicea. Ces sont les conclusions issues notamment par les recherches effectuées sur les matériaux provenus des nécropoles. Les investigations prochaines dans des établissements, nous l'espérons, qu'ils nous apportent des importantes résultats dans ce domaine.

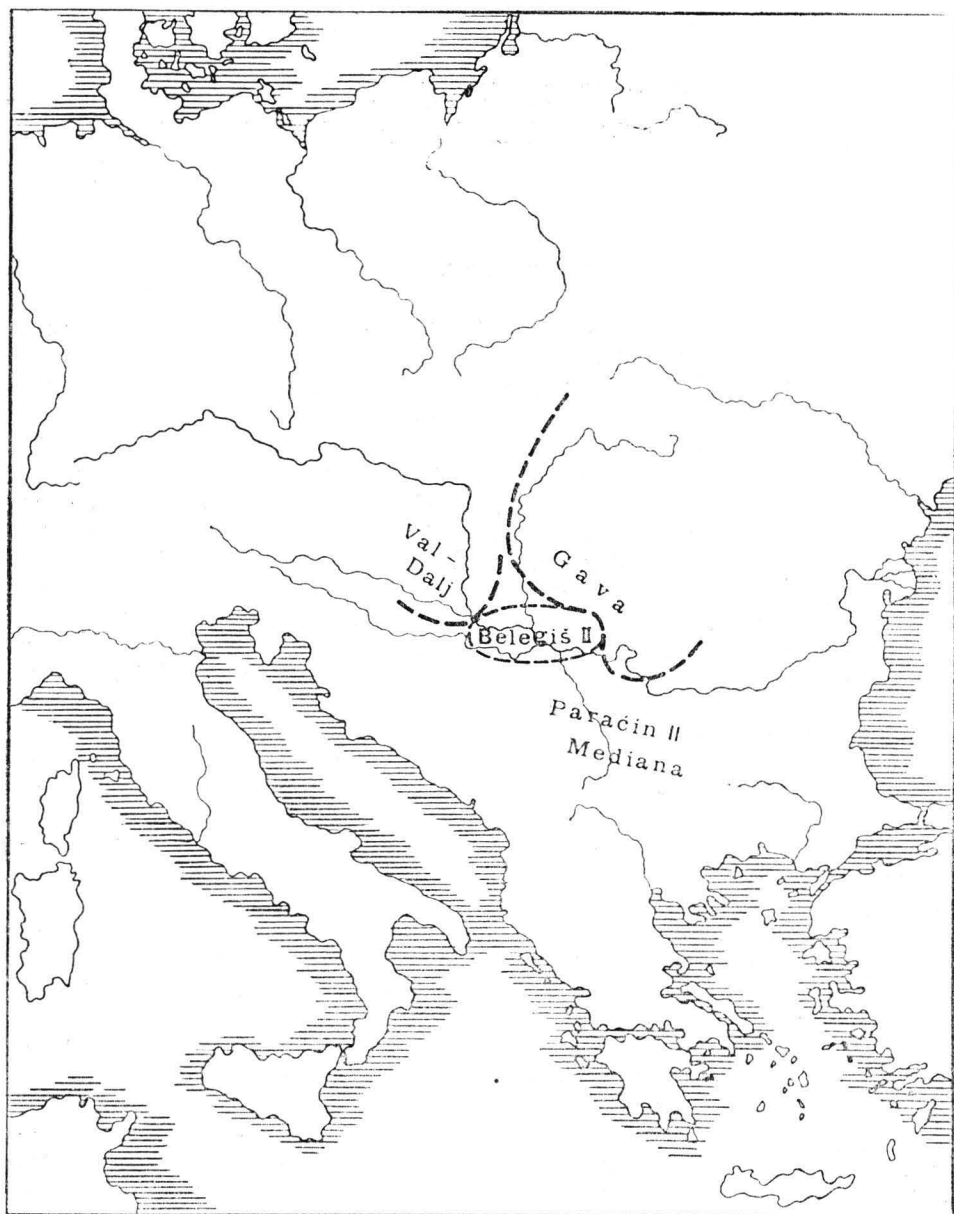
DIE VERBINDUNGEN ZWISCHEN DEN SPÄTBRONZEZEITLICHEN KULTUREN IN DEN SÜDKARPATEN UND IM DONAUGEBIET

NIKOLA TASIĆ

Das Territorium, auf dem wir die Entwicklung der Kulturen und ihr Verhältnis zur späten Bronzezeit betrachten wollen, bilden die süd-westlichen Teile Rumäniens, das jugoslawische (serbische) Donaugebiet und der nördliche Balkanraum. Wir wählten es, da es sich im Laufe der Entwicklung der urgeschichtlichen Kulturen als eine „Kontaktzone“ deklarierte — ein Gebiet mit vermischten Stillrichtungen und starker wechselseitiger Einflüsse. Andererseits befinden sich in diesen Gebieten die traditionellen Wege, auf denen sich die Bevölkerung bewegte, besonders jene, die sich mit Viehzucht befaßte, welche ab dem frühen Äneolithikum (Salcuta-Bubanj) über die Kulturen der mittleren Bronzezeit (Govora-sat, Verbicioara IV — Paraćin-Gruppe) bis zum Belegis II — Gava-Komplex zuverlässig registriert wurden, der die Grundlage unserer Erörterungen in dieser Studie bilden wird. Einer der wichtigsten Wege der Viehzüchter verband die Hänge der südlichen Karpaten, führte über die Donau stromaufwärts vom Eisernen Tor (Djerdap), über die Weiden des Homolje-Gebirges weiter nach Süden, über die Gebirgspässe des Kopaonik und Jastrebac bis nach Kosovo und Metohija, und von dort weiter in die Viehzuchtzone des Pindus-Gebirges. Die Bewegungen der Viehzüchter auf der Relation Karpaten-Sara-Pindusgebirge hielten bis zum Mittelalter an, wo die Bewegungen der walachischen- und Zinzaren-Viehzüchter sowie der Sarakaten besonders intensiv waren.

Die Endphase der Bronzezeit in der pannonischen und Donauregion wird durch zwei grundlegende Erscheinungen charakterisiert: die kannelierte Keramik vom Belegis II — Gava-Typ und eine Großzahl von Depots mit Bronzegegenständen, vor allem im Gebiet von Srem und Slawonien, und weiterhin auch im serbischen Donaugebiet (Eisernes Tor, Vraška gorje). Sie stehen in wechselseitiger Abhängigkeit, und oft deckt sich die Dichte der Fundorte mit der Zahl der Hortfunde in diesem Raum. Daneben bestehen Angaben, daß die Bronzegegenstände in Gefäße der Belegis II — oder Gava-Kultur gelegt wurden, was nur beweist, daß die Hortfunde in diesem Raum der Belegis II — bzw. Gava-Kultur angehören. Diese Angabe bekräftigt auch das Depot mit Bronzegegenständen aus der „Ekonomija Sava“, das sicheren Umständen nach (Funde von Metallgegenständen in den Gruben innerhalb der Siedlungen) der Belegis II — Kultur angehört¹.

Eingangs wurde festgestellt, daß die Belegis II eine weitere Evolution der Belegis I — Kultur darstellt. Zu diesem Schluß veranlassen uns folgende Angaben: 1. Nahezu dasselbe Territorium, auf dem sie auftreten

Spätbronzezeitliche Kultur (Ha A-B) in den Südkarpaten,
in Donaugebiet und im Nordbalkanraum.

(Srem, südliche Bačka, der Großteil des jugoslawischen und rumänischen Banat und das serbische Donaugebiet); 2. Die Tatsache, daß an allen erforschten Nekropolen Gräber sowohl der älteren als auch der jüngeren Phase dieser einmaligen Kultur auftreten (Belegiš, Karaburma, Rospi ćuprija, die Nekropole bei Pančevo, weiterhin die Fundstätten in Rumänien — Cruceni, Bodba u.a.); 3. Durch eine typologische Analyse des Keramikmaterials, besonders der Urnen und Becher, können die Übergangsformen deutlich unterschieden werden, die in ihrem Stil ältere Formen oder die Verzierungsweisen mit neuen Tendenzen vereinen (z.B. die Gräber 84, 109, 163, 234, 294, 317 u.a. aus Karaburma)². Dies wird besonders hervorgehoben, da in der Literatur lange Zeit die Meinung vorherrschend war, daß die Belegiš I und II unterschiedliche Kulturen sind, die zeitlich sogar bis zu 100 Jahren getrennt waren. Diese Auffassung wurde zugunsten dessen verlassen, daß die Belegiš-Kultur als eine einmalige Erscheinung der Bronzezeit mit zwei chronologischen Phasen gedeutet wird, die sich stilistisch ihrer Formen und der Verzierungsweise nach unterscheiden³. Veränderungen dieser Art bedeuten jedoch nicht auch Änderungen ihrer Träger, umso eher da die Evolution des Stils auf dem Keramikmaterial registriert wurde.

Die Keramik- und anderen Funde der Belegiš II — Kultur sind vorwiegend aus Nekropolen und seltener aus Siedlungen bekannt. Die Nekropolen sind dieselben, welche auch in der älteren Phase dieser Kultur bestanden haben. Das sind allem voran Karaburma, Belegiš, Ilandža, Rospi ćuprija, die Nekropolen bei Pančevo und zwei Nekropolen in Rumänien — Cruceni und Bodba. An ihnen wurden Ausgrabungen durchgeführt, und es wurde eine größere Anzahl von Gräbern mit Urnen und Beilagen der jüngeren Phase der Belegiš-Kultur entdeckt. Im Vergleich zur Zahl der Nekropolen sind die Angaben über die Siedlungen mehr als bescheiden. Mit Sicherheit gehört dieser Phase die Siedlung „Ekonomija Sava“ bei Jakovo (Srem) an, weiterhin die Schicht IVc auf Gomolava und eine kleinere Siedlung Gradac in Belegiš, die sich in unmittelbarer Nähe der Nekropole bei Stojića gumno befindet. Die meisten Angaben über die materielle Kultur und den Siedlungstyp dieser Kultur bietet die Fundstätte bei „Ekonomija Sava“. Anlässlich kleinerer Rettungsausgrabungen wurden mehrere Gruben entdeckt, von denen manche den Charakter von Wohngruben oder teilweise eingegrabenen Wohngruben aufweisen. Das in ihnen gefundene Keramikmaterial ist mannigfaltiger und bietet einen besseren Einblick in diese Art materielle Kultur, als das bei den Nekropolen der Fall ist. Neben einer schwarzgeglätteten Keramik, ähnlich den Funden aus den Nekropolen der jüngeren Phase dieser Kultur, treten häufig Becher mit einem überrandständigen Henkel auf (eine sehr häufige Form in der Gava-Kultur), außerdem Schüsseln, die mit Girlanden-Kannelüren verziert sind, Töpfe mit plastischen Bändern, größere Pithoi u.s.w.⁴ Die Bedeutung dieser, wie im übrigen auch der anderen zwei Siedlungen der Belegiš II — Kultur liegt darin, daß sich gemeinsam mit dem Keramikmaterial oft auch Bronzegegenstände finden: Keulenkopfnadeln, zylinderförmige Armbänder und andere Gegenstände, die gewiß dem Inventar des „Hortfundes des Ha A2 Horizonts angehören“. Zum selben Horizont zählt auch das Depot aus „Ekonomija Sava“, das mit Gewißheit die Siedlung und andere Hortfunde dieser Periode

verbindet. Die Relationen zwischen den Siedlungen und den Nekropolen können gleichfalls neben einer analogen Keramik auch aufgrund der Metallfunde aufgestellt werden. Leider sind sie in den Urnen selten, und obwohl sie oft vom Feuer entstellt sind, kann gefolgert werden (Nadeln, Armbänder, Anhänger), daß sie demselben Horizont wie auch die Gegenstände aus den Hortfunden angehören.

Die Lage der Belegiš II — Kultur gegenüber den Nachbarn kann einerseits in Hinblick auf die Urnenfelderkultur im Westen, weiterhin gegenüber der Csorva-Kultur in der nördlichen Nachbarschaft, der Gava-Kultur im Osten und der Medijana-Kultur im Süden aufgestellt werden.⁵ Diese Beziehungen gründen sich auf die Erscheinung der schwarzgeglätteten Keramik (Val-Dalj I, Gava, Medijana), und weiterhin auf die Erscheinung desselben Metallinventars. Diese Angaben sind bedeutend, da sie die Belegiš II — Kultur in eine breitere kulturelle Umgebung stellen, die im Karpatenbecken und im zentralen Balkanraum das Ende der Bronzezeit kennzeichnet. Daher kann auch die Dauer der jüngeren Phase der Belegiš-Kultur (Belegiš II) in einen chronologischen Rahmen zwischen die Jahre 1250 und 1000 gesetzt werden, wobei er die Abschnitte Br C2, D und Ha A/1—2 nach der Periodisierung von P. Reinecke erfaßt.

Im Osten der Belegiš II — Kultur entwickelt sich die Gava-Kultur (der Komplex, die Gruppe, der Typ oder Stil, wie alles benannt wird), eine Erscheinung, die, wie es scheint, in der urgeschichtlichen Archäologie noch immer keine adäquate Deutung bekommen hat. Ihre Keramik, die sich durch eine gute, schwarzglänzende, nahezu polierte Oberfläche auszeichnet, meistens mit Kannelüren verziert (ähnlich wie auch in der Belegiš II — Kultur), tritt auf dem breiten Raum von der Slowakei bis Böhmen im Norden (Munkačevo, Barca) auf, dann über dem oberen und mittleren Theißgebiet (Gáva, Nagykállo), Transsylvanien, das rumänische und jugoslawische Banat (Stanislau, Satu Mare, Lugoj Mare, Valea lui Mihai und besonders der große Tumulus Susana bei Lugoj, in dem sich eine Großzahl vollständiger Gefäße verschiedener Formen befand), bis hin zum serbischen Donaugebiet, mit Fundstätten im Gebiet des Stausees Eisernes Tor II⁶. Zweifellos muß auf einem derart großen Raum mit einer Reihe regionaler Gruppen gerechnet werden, die sich untereinander auch einigen Merkmalen in der materiellen Kultur nach unterscheiden. Die Fundorte im südlichen Banat und jene beim Eisernen Tor II bilden eine solche regionale und stilistische Ganzheit, die aufgrund des Fehlens einer größeren Zahl erforschter Fundstätten und eines vollständigeren Bildes von der materiellen Kultur heute schwer kulturell zu trennen sind. Dies umso mehr, da es sich am häufigsten um zufällige Funde und einige Grabkomplexe handelt. Die Präsenz der Gava-Keramik und zuverlässige Analogien, über die wir verfügen, lassen die Annahme zu, daß das Territorium der östlichen Bačka (Feudvar), des südlichen Banat und des serbischen Donaugebietes von der Ausbreitung der Träger der „schwarzgeglätteten Keramik vom Gava-Typ“ erfaßt war. Neben einer Anzahl zufälliger Funde (Keramik und Metall) möchten wir hier als sichere Angaben auch die Keramikgefäße vom Fundort Rudine bei Banatska Palanka anführen (wahrscheinlich ein Grab), weiterhin Urnen (?) aus der Nekropole in der Straße Vuka Karadžića in Kovin, die Urne aus Batka und die Keramik von den früheren und jüngeren Untersuchungen in

Feudvar bei Mošorin⁷. Das gemeinsame Merkmal, allem voran der Keramikfunde, bezieht sich auf die Erscheinung der schwarzgeglätteten Keramik, verziert mit horizontalen und vertikalen Kannelüren oder vertieften Girlandenmotiven. Bedeutend mehr Angaben über die Präsenz der Gava-Kultur in diesem Raum bieten neue Untersuchungen im Gebiet des Stausees Eisernes Tor II, (rechtes Donauufer zwischen Kladovo und Prahovo). Hier möchten wir an erster Stelle die Funde aus Male Vrbice (Livade) und Vajug-Pesak, einige Kilometer flußabwärts von Korbovo nennen⁸. Bei Male Vrbice wurde eine Schicht mit der Gava-Keramik festgestellt, aber auch ein außerordentlich bedeutendes Grab mit 6 Gefäßen und einer Peschiera-Fibel, die den gesamten Fund mit Gewißheit in die Zeit der Ha A1—A2 — Periode datiert. Ähnlich ist auch die Situation mit dem Grab aus dem Fundort Vajug-Pesak (Grab 1), in dem sich 11 Gefäße befanden (Urnen, Schüsseln, ein Topf, Tassen mit bandförmigem Henkel), eine knieförmige Fibel (vom Peschiera-Typ) und ein Teil eines Gefäßes aus Bronzeblech mit einem Henkel, der in Form eines Ochsenkopfes stilisiert ist. Dieses Grab könnte aufgrund der Metallbeilagen aber auch der Analogien mit den Funden aus Rumänien (Susana bei Lugoj) mit Gewißheit in das Ende der Bronzezeit, Anfang der älteren Eisenzeit, etwa 1000 v.u.Z. datiert werden⁹. In diesem Sinne könnte auch die Angabe benutzt werden, daß an diesem Fundort in den oberen Schichten eine mit runden Kieselsteinen bedeckte Grabplattform mit einer Keramik vom Basarabi-Stil entdeckt wurde, und gleich unter ihr ein Gefäß, das der Gava-Kultur angehören könnte¹⁰.

Bei der Analyse der stilistischen Merkmale des Gava-Materials im Raum des südlichen Banat und im serbischen Donaugebiet drängt sich der Schluß auf, daß die Funde aus dem Banat (ausgenommen jener bei Banatska Palanka) der Belegiš II — Kultur näher stehen, und jene vom rechten Donauufer (Livade und Vajug) gravitieren zu den Funden aus Rumänien, besonders jenen aus dem Tumulus bei Lugoj. Unter Berücksichtigung der vorangegangenen kulturellen Entwicklung und der Nähe der entsprechenden Zentren sind diese Beziehungen verständlich. Nun, ungeachtet dessen gehören sie einer neuen kulturellen Erscheinung in diesen Gebieten an, die das Ende der Bronzezeit in der Region Pannoniens und im Donaugebiet kennzeichnen. Chronologisch betrachtet gehören die Belegiš II — Kultur einerseits und die Gava-Kultur andererseits aufgrund ihrer festen Verbundenheit mit den Hortfunden der späten Bronzezeit an, zum Br D und Ha A1—2 Horizont, einere Zeitspanne, die in absoluten Zahlen zwischen 1250 und 1000 v.u.Z. bestimmt werden könnte, unter der Anmerkung, daß der Belegiš II — Kultur (besonders in den Anfangsphasen) ein gewisser zeitlicher Vorrang eingeräumt wird, was bedeutet, daß der Vorstoß der Gava-Kultur in den Südwesten Rumäniens und das serbische Donaugebiet in die Zeit nach 1200 fällt.¹¹

Aufgrund der Tatsache, daß sich die Gava-Kultur in einem großen Raum unterschiedlicher paläoethnischer Eigenschaften befindet, ist ihre Zugehörigkeit zu bestimmten urgeschichtlichen und protohistorischen Gruppierungen schwer zu bestimmen. Grosso modo kann die Gava-Kultur in das dakomysische Substrat gesetzt werden. Dieses kann in diesem Gebieten bereits seit der mittleren Bronzezeit, seit der Erscheinung ge-

meinsamer Elemente in der materiellen Kultur verfolgt werden, die die Region der Südkarpaten mit dem Donaugebiet und dem zentralen Balkanraum verbinden. Diese Verbindungen beziehen sich auf die Erscheinung von Kantharoi und einiger anderen Formen in der Govora-sat-Gruppe, der Verbicioara IV — einerseits und Zimnicea-Plovdiv — sowie Paraćin-Kultur andererseits¹². Diese Verbindungen werden auch danach in den spätbronzezeitlichen Kulturen gewahrt (Gava — Belegiš II — Medijana) und weiter bis zur Konstituierung der paläobalkanischen Stämme, und zwar in der Art, wie wir in den frühesten antiken Quellen darauf stoßen.

ANMERKUNGEN

- 1 N. Tasić, *RadVodMuz*, 11, 1962, T. I, II, III, IV, p. 127—130; Derselbe, *Bronzana ostava iz Jakova-Ekonomija Sava. Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini I*, Fontes I, Beograd, 1975, T. XXVI—XX, p. 27—34.
- 2 J. Todorović, *Praistorijska Karaburma II*, Beograd, 1977, passim. Vgl. Gräber 84, 109, 163, 234, 294, 317 usw.
- 3 V. Trbuhović, *Starinar*, XI, 1960 (1961), 163 ff.; N. Tasić, *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974, 240 ff.
- 4 N. Tasić, *RadVodMuz*, 11, 1962, T. IV, 4—12.
- 5 O. Trogmayer, *ActaArchHung*, 15, 1963, 85 ff.
- 6 Vgl.: A. Mozsolics, *ActaArchHung*, 8, 1957, 121; T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarn*, Budapest, 1984, 58 ff. und cit. lit.; I. Stratan, A. Vulpe, *Die Hügel von Susani*, *Praehistorische Zeitsch* 52, 1977, 28 ff.; M. Vukmanović, P. Popović, *Livade, Mala Vrbica, Djerdapske sveske II*, 1984, 87 Sl, 51; A. Premk, P. Popović, Lj. Bjelajac, *Vajuga-Pesak, Djerdapske sveske II*, 1984, 112 ff. Sl. 98—99.
- 7 N. Tasić, *Praistorija Vojvodine*, Sl. 204 a—c, 210; R. Rašaski, M. Šulman, *RadVodMuz*, 2, 1953, 117; T. II, 2, 5, 6—9; N. Tasić, *Jugoslovensko Podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita*, Novi Sad, 1984, 102, Sl. 61; B. Hänsel, P. Medović, *Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin*, *Bericht der RGK* 72, 1991, T. 45/1.
- 8 A. Premk, P. Popović, Lj. Bjelajac, *op. cit.*, 112, ff. Sl. 85, 98, 99.
- 9 *Ibidem*, 113—114, Fig. 99/6.
- 10 *Ibidem*, 114, Fig. 89—90.
- 11 N. Tasić, *Jugoslovensko...*, 1984, 102—104.
- 12 B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, 56; T. 4/5—6, 9, 1—3, 10/3; S. Morintz, *Contribuții la istoria tracilor*, București, 1979, 55 ff. Fig. 32/3, 34, 35, 38/6, 40, 41; N. Tasić, *Starinar*, XL—XLI, 1989—1990 (1991), 121 ff. Sl. 1—3.

CHRONOLOGISCHE UND ETHNISCHE FRAGEN DER EISENZEIT IM ZENTRALBALKANRAUM*

RASTKO VASIĆ

Der Zentralbalkanraum umfasst die Mitte der Balkanhalbinsel, etwa zwischen den Tälern von Drina im Westen und Isker im Osten. Im Norden ist der Raum durch das Mitteldonaugebiet, und im Süden durch das Tal von Vardar begrenzt. Die Täler von Morava und Vardar, die den Norden und den Süden des Zentralbalkanraums verbinden, stellten in der ganzen Urgeschichte die Hauptverkehrsroute zwischen Mitteleuropa und dem Ostmittelländischen Meer vor. Leute, Waren und Ideen bewegten sich die ganze Zeit durch dieses Gebiet, was auch viele Spuren auf die Entwicklung der lokalen Kulturen gelassen hatte. In der Eisenzeit kommen diese Vorfälle besonders zum Ausdruck.

Als Eisenzeit betrachtet man die Zeit als das Eisen in Gebrauch für die Verarbeitung verschiedener Gegenstände — Geräte, Waffen, Schmuck usw. kam und in der materiellen Kultur regelmässig erschien. Das war die Zeit der häufigen Stammesbewegungen auf dem breiten Raum, die Zeit der häufigen Unruhen und Konflikte, doch auch die der Stabilisierung und fester Formierung der Stammesgruppen. Die Siedlungen befinden sich auf gut befestigten Hügeln — Gradinen. Die Bestattungssitten bestehen meistens von Grabhügeln mit Körper — und seltener Brandbestattung, die oft reiche Beigabe — Waffen, Keramik, Schmuck, usw. enthalten. Während der Eisenzeit verstärkt sich die soziale Differenzierung und erscheint eine Adelsschicht mit grösserer Autorität und Macht als früher. Die hervorragenden Chefs wurden manchmal die Führer der grossen Stämme und Stammesvereinigungen. Das ist auch die letzte Phase der Urgeschichte, noch immer ohne schriftliche Dokumente aber die Berichte griechischer und römischer Schriftsteller erwähnen Namen und Unternehmen einiger balkanischen Stämme, die auf diesem Weg in die Geschichte eintreten. In diesen Jahrhunderten beginnt hier die Geschichte in der Wirklichkeit.

Die genaue Zeit wann das Eisen in Gebrauch kam, kann man nicht präzise bestimmen. Die ältesten Funde im Zentralbalkanraum, die Eisen enthielten, datieren aus dem VIII Jahr. Man vermutet also dass Eisen schon im IX Jahr. hier bekannt war¹. In der weiteren kulturellen Entwicklung dieses Gebietes, trotz den Unterschiede in einigen Mikroregionen, kann man klar drei chronologische Phasen unterscheiden:²

Die erste ist charakterisiert durch vollständige Verwendung des Eisens, mit der Domination der groben und starken Formen der Waffen und Schmuck und reicher Dekoration auf der Keramik.

Die zweite ist die Periode des griechischen und italischen Einflusses auf die einheimische Kultur und eine gewisse Weichheit der Formen

zusammen mit der Imitation einiger fremder Gegenstände. Gold und Silber sind häufiger gebraucht.

Die dritte Phase ist die Zeit der keltischen Invasion der Balkanhalbinsel, die Mischung keltischer und hellenistischer Elemente mit der einheimischen Kultur und die Formierung der neuen kanonisierten Formen der materiellen Kultur.

Im Verhältnis zur mitteleuropäischen Chronologie korrespondieren die beiden ersten Phasen mit der Hallstattzeit und die dritte mit der Latènezeit, obwohl diese Termini man in Zentralbalkanraum im gleichen Sinn als in Mitteleuropa nicht verwenden kann.

Die erste Phase datiert etwa zwischen dem VIII und VI Jahr. v. C. Sie ist durch reich dekorierte Keramik gekennzeichnet, die als der letzte bedeutende Ausdruck des prähistorischen Geistes in der Keramikdekoration gelten kann³. Am Ende des VIII und in der ersten Hälfte des VII Jahr. erreicht diese Strömung ihren Höhenpunkt. Das sind meistens bikonische Gefäße, dekoriert mit Kanneluren am Rand und Bauch wie auch mit Verzierung — Dreiecke, Kreuze, Spiralen und vor allem „S“ Motiv, das ohne Grenzen läuft, beschränkt auf beiden Seiten mit dem falschen Schnurband. Diese Keramik, nach einer Lokalität in Rumänien Basarabi genannt, ist auf einem grossen Territorium verbreitet, von Südrussland bis Südösterreich, aber nicht immer mit gleicher Intensität. Am häufigsten kommt sie in der Vojvodina, im Nordserbien, Nordwestbulgarien und Südwestrumänien vor. Diese Keramik war wahrscheinlich durch die Bewegungen der Nomaden verbreitet, doch der exakte Mechanismus ist noch nicht klar geworden. In kleinen Gebieten hat man die Haupt-Basarabi-Elemente variiert. Die Beispiele, die wir vorstellen, kommen aus zwei Siedlungen neben Svetozarevo: Lanište und Panjevački Rit⁴, dann aus Porečka Reka im Eisernen Tor Gebiet⁵ und aus Poljska Ržana neben Piro⁶. Am Ende des VII Jahr. bemerkt man eine Verarmung der Dekoration und bald verschwindet sie ganz.

Die Metallgegenstände sind aus Eisen und Bronze gemacht oder kombinieren beide Metalle. Bei den Fibeln kommen zuerst Brillenfibeln vor, manchmal mit eisernen Nadeln⁷. Andererseits herrscht hier die zweischleifige Bogenfibel in verschiedenen Varianten des Fusses vor, mit einfachen, kugeligen und Knotenbogen⁸. Diese Form ist besonders für den Zentralbalkanraum charakteristisch. Der ästhetische Höhenpunkt dieser Fibeln stellt die Variante mit dem Fuss in der Form des Boeotischen Schildes vor, oft am Bogen und Fuss reichlich dekoriert. Diese Variante war sehr verbreitet, was von seiner Popularität spricht⁹. Sie ist zwischen dem VII und V Jahr. datiert und danach verschwanden die zweischleifigen Bogenfibeln überhaupt.

Neben den Fibeln kommen auch Armringe, Halsringe mit seltsamen „T“ Enden, Gürtelstücke verschiedener Art, kreisförmige und glockenförmige Anhänger, Knöpfe, Ringe usw., dann Lanzen und Beile, vor¹⁰. Besonders auffallend ist das Pferdegeschirr aus Bronze und später aus Eisen, das wahrscheinlich unter dem Einfluss vom Osten zuerst erschien.¹¹

* Vgl. auch, I Symposium Illyro-Thrace: Tribus paléobalkaniques entre la Mer Adriatique et la Mer Noire de l'Eneolithique jusqu'à l'Epoque Hellenistique, Sarajevo 1991.

Hier müssen wir auch die Stirnschutzteile vom Pferdegeschirr erwähnen wo zusammen mit der Funktion einige aesthetische Tendenzen hervor- kommen. Diese Reihe aus verschiedenen Orten datiert zwischen dem VII und V Jahr., zeigt am besten den Geist und Möglichkeiten der ein- heimischen Werkstätte, die Grobheit und Stärke der Form, aber auch ein Verständnis für die Komposition und eine gewisse Harmonie.¹²

Es gibt auch einige Besonderheiten, die wohl dieser Phase angehören. Ein ungewöhnliches Objekt mit Federspiralen am Enden, das in einem Grab in Globoder bei Kruševac gefunden ist¹³, stellt wahrscheinlich eine Fibel dar. Dies ermöglicht die Datierung anderer Gegenstände im Grab, vor allem eine bronzene Brillenfibel mit eiserner Nadel, die dem VIII oder VII Jahr. angehört. Ein seltsamer Gegenstand mit Vogel- und Rinderprotomen aus Paraćin, 7 cm lang., ist nach Stil und Bearbeitung in diese Periode zu stellen.¹⁴ Seine Funktion ist nicht klar, vielleicht war er Teil eines kleinen Wagens oder eines anderen kultischen Objektes.

Die zweite Phase datiert man vom VI bis dem IV Jahr.v.C. Sie ist durch die Erscheinung der griechischer und italischer Ware kennzeichnend, die man meistens in Fürstengräber der einheimischen Aristokratie findet. Die importierten Gegenstände ermöglichen auch eine präzisere Datierung der lokalen Produkte. In der vorigen Phase trifft man auch manche griechische und italische bronzene Gefässe und Schutz Waffen, aber jetzt sind sie sehr häufig und verschieden: Waffen, Metallgefässe, Keramik, Schmuck usw.; sie datieren meistens aus der zweiten Hälfte des VI und ersten Hälfte des V. Jahr. Verschiedene und viele Beigabe in den Fürsten- gräbern in Trebenishte, Novi Pazar, Atenica usw. sprechen klar von dem Reichtum dieses Imports. Die goldene Masken und Sandalen von Tre- benishte waren für lange Zeit ein wirkliches Rätsel der balkanischen Archäologie.¹⁵

Die einheimische Kultur stellt in dieser Phase einen neuen Geist dar. Die Keramik enthielt nicht mehr den früheren Reichtum in Orna- mentik, es überwiegen einfache Formen. Ein Kuriosum stellen die Becher mit abgeschnittenem Rand aus dem Morava gebiet dar, deren Ursprung nicht ganz klar ist.¹⁶

In Schmuck herrschen Doppelnadeln vor, meistens mit zweischlei- figem Kopf und Kopf in der „M“ Form, die vom VI bis dem II Jahr in Gebrauch waren.¹⁷ Sie kommen im Westen und Süden vor und selten im Osten. Fibeln dieser Phase zeigen auch regionale Merkmale — die Bogen- fibeln mit verlängertem Fuss verschiedener Form. öfters mit Anhängern, Ringen und Kettchen, sind im Westen verbreitet.¹⁸ In dieser Phase domi- nieren Fibeln mit rechtwinkligem Fuss, eine makedonische Form, die im V Jahr. im Zentralbalkanraum sehr populär war und eigene Charakteris- tika entwickelte. Diese Fibeln sind oft aus Gold und Silber gemacht.¹⁹

Einen besonderen Platz beansprechen in dieser Zeit viele kreisförmige und viereckige Plättchen und Platten, die wahrscheinlich als Trachtapp- liquen dienten. Im Vorherrschen der Geometrik zeigt sich eine tiefe bal- kanische Tradition, die es vermeidet figurliche Elemente anzuwenden.²⁰

Die prunktvollen Produkte dieser Zeit im Zentralbalkanraum, die den Höhepunkt der einheimischer Toreutik darstellen, sind grosse Silber- blechgürtel vom Typ Mramorac.²¹ Ihre Länge geht bis zu 120 cm und zwar in verlängerter dreieckiger Form; im Punktbuckelmanier dekoriert,

mit Bänden, Mäandern und Palmetten, stellen sie richtige künstlerische Denkmale vor. Sie dienten als Grabbeigaben, sie werden paarweise gefunden, ihren Ursprung kann man mit den Einflüssen von Süden und Nordwesten in Verbindung stellen, aber trotzdem, dennoch bleiben noch viele Fragen offen.

Im IV Jahr. bemerkt man stärkere Nachahmungen griechischer und makedonischer Formen, als einheimische Meister auch ihre eigene Neigungen und Wünschen zeigen. Das beste Beispiel sind sog. Scharnierfibeln, eine makedonische Form, die im Süden schon am Ende des VI Jahr erschien und sich im Norden erst hundert Jahre später verbreitete. Die frühesten Stücke aus der Donaugegend waren wahrscheinlich makedonische Importe, später hat man diese Fibeln weiter entwickelt.²² Die Variante Čurug, nach dem Schatzfund in Čurug genannt wo solche Fibeln gefunden wurden, stellt eine lokale Fibelform vor, die makedonische Elemente freilich variiert. Zusammen mit den Fibeln wurden silberne Blecharmbänder mit Tierköpfen am Enden entdeckt, die möglicherweise makedonische Armbänder mit den Schlangenköpfen kopieren.²³

Die dritte Phase, datiert vom III bis dem I Jahr., ist durch die keltische Invasion nach Süden gekennzeichnet. Nach der Niederlage bei Delphi im Jahre 279, sind einige keltische Gruppen zurück bis zur Donau gekommen und haben sich dort mit den lokalen Stammesgruppen vermischt. Die Spuren dieser Symbiose sind häufig anzutreffen. Die keltische Nekropole von Pećine bei Kostolac, dem römischen Viminacium, enthielt dagegen rein keltisches Material vom Beginn des III Jahr., woran sich das keltische Ankommen in diesen Gebiet markiert.²⁴

In Hinterland sind die archäologischen Reste aus dieser Periode selten. Eine Ausnahme bildet der Grabhügel in Krajčinovići neben Priboj in Südwestserbien mit etwa 25 Skelettgräbern. Die Beigaben — Keramik, Bronzegefäße, Schmuck, Waffen — sind zahlreich und zeigen eine Mischung der keltischen und hellenistischen Elemente mit der einheimischen materiellen Kultur.²⁵

Trotz einer gemeinsamen kulturellen Entwicklung im Zentralbalkanraum, kann man gewisse Unterschiede in einigen Regionen bemerken und dort bestimmte kulturelle Gruppen herausarbeiten. Es ist charakteristisch, dass diese Gruppen meistens dem VII und VI Jahr. gehören. Später ist es nur in einigen Regionen möglich von einer gewissen Gruppierung zu sprechen. (Abb. 1).

Die Glasinacgruppe,²⁶ genannt nach der Hochebene Glasinac in Ostbosnien, sehr bekannt in urgeschichtlicher Archäologie seit hundert Jahren, umfasst Ostbosnien, Südwestserbien und Nordmontenegro. Das ist eine typische eisenzeitliche Gruppe mit Siedlungen auf den Hügeln, Hügelnekropolen mit Körper- und seltener Brandbestattung, groben und starken Formen der Waffen, Schmuck und Pferdegeschirr und einfachen keramischen Gefäßen. Fürstengräber enthielten auch Importware. Der Ursprung der Gruppe ist mit der Jungbronzezeit zu verbinden doch ihren Höhenpunkt muss man in das VI Jahr. setzen. Seit der Mitte des V Jahr. verliert sie ihre Stärke und Wichtigkeit, sie lebt aber weiter bis etwa in III. Jahr.v.C. Das Material von Krajčinovići, auch in Südwestserbien, ist später und kann nicht mit dieser Gruppe in Verbindung stehen.

Südlich der Glasinacgruppe entwickelt sich in Nordalbanien die Matigruppe im Tal von Mati und in der Gegend von Skodra²⁷. Sie zeigt viele Parallelen mit der Glasinacgruppe, aber auch einige Unterschiede im Bestattungsritual und Material, so dass der Ausdruck „kultureller Komplex Glasinac-Mati“ für das ganze Gebiet nur mit Einschränkungen berechtigt ist. Parallelen und Unterschiede kann man auch zwischen der Glasinacgruppe und der Gruppe Kukës-Romaja²⁸ in Nordwestalbanien und Metohija feststellen, die generell auch mit der Glasinacgruppe verbunden werden können. Beide albanischen Gruppen erreichen ihren Höhepunkt im VI und V Jahr, also gleichzeitig als die Glasinacgruppe.

Die Bosutgruppe in der Vojvodina und in Nordserbien ist meistens durch Siedlungen bekannt, die viel Keramik gegeben haben. Einen ähnlichen Befund zeigt auch die Moravagruppe im Morava Tal.³⁰ Die

Abb. 1. Zentralbalkanische Gruppen der älteren Eisenzeit.

Metallgegenstände kommen nur aus Sammel- und Einzelfunden und können nicht immer mit Keramik in Verbindung gebracht werden. Gräber in diesem Gebiet sind fast unbekannt. Nach der Stratigraphie in den Siedlungen datiert man die Keramik vom X bis V/IV Jahr., doch sind die letzten Phasen arm und oft unbestimmbar.

Im Ostserbien und Nordwestbulgarien kann man vor der Gruppe Zlot-Sofronievo sprechen, die nach der Siedlung in der Höhle Zlot und dem reichen Brandgrab in Sofronievo genannt wurde³¹. Leider sind alle Elemente dieser Gruppe nicht gut bekannt. Die Nekropolen umfassen Hügelgräber mit Brand- und Körperbestattung; die Keramik zeigt Parallelen mit den Moravagruppe, die Hauptmerkmale sind durch einen dekorativen Stil meistens auf Metallgegenstände ausgedrückt. Die Gruppe datiert man in das VII und VI Jahr, danach verschwindet sie aus Ostserbien, sie lebt aber weiter in Nordwestbulgarien.

Im Gebiet von Südserbien, dem Kosovo und vom Nordmakedonien kann man von einem kulturellen Komplex sprechen, der einige Gruppen umfasst und nach der Keramik und dem Schmuck gekennzeichnet ist.³² Der Komplex, den wir pauschal Lapotince-Vlaštice nach dem Grabfund in Lapotince und der Hügelnekropole in Vlaštice nennen.³³ datiert ins VIII und VII Jahr., doch kann man in den Siedlungen eine Kontinuität bis das V/IV Jahr. verfolgen. Leider ist das Material nicht ganz publiziert und Übersicht einer klaren kulturellen Entwicklung fehlt noch immer.

Am Ende erwähnen wir die Gewgeligruppe im mittleren Vardartal, die am besten aus der Gegend von Gewgeli bekannt ist aber mit Parallelen in Ostmakedonien wie auch im unteren Vardartal und auf den Tell-Siedlungen Kasatnas, Vardarovtya usw.³⁴ Die Keramik ist auf der Drehscheibe gemacht; die Krüge sind mit bemalten horizontalen Bändern verziert. Es gibt ferner verschiedenen Schmuck, besonders Anhänger (sog. makedonische Bronzen). Skelettgräber in Steinkisten ohne Hügel sind kennzeichnend für die Gruppe, die sich klar von den Hügelgräbern im Balkan-Hinterland abtrennen lässt. Die Gewgeligruppe ist auch im VII und VI Jahr. datiert.

Die oben erwähnte Gruppen umfassen nur die haupt Gruppen der Eisenzeit im Zentralbalkanraum und nicht alle Erscheinungen dieser Periode.

Wie wir schon gesagt haben, existieren in unserer Kenntnis der Eisenzeit noch viele Lücken die nur durch die neue Forschungen aufgefüllt werden können. Deshalb sind Versuche, diese Gruppen mit den Stammesnamen in Balkanhinterland vor der römischen Eroberung zu verbinden, immer mit gewisser Reserve anzusehen.

Die vorher verbreitete Meinung, dass auf der Balkanhalbinsel vor der römischen Okkupation illyrische und thrakische Stämme wohnten, wurde in den letzten Jahrzehnten korrigiert. Die neue Forschung hat nämlich gezeigt, dass zwischen den Illyriern im Westen und Thraken im Osten eine unabhängige Stammesgruppe existierte, genau in der Mitte der Balkanhalbinsel.³⁵ Die Bezeichnung Dako-Moeser, die man dieser Gruppierung gegeben hat, ist nicht ganz passend — die beiden Namen erscheinen in den Quellen erst im letzten Jahrhunderte v.C., während die oben analysierten Gruppen manchmal schon seit dem Anfang der Eisenzeit bekannt sind. Um diese Unsicherheiten zu vermeiden, werden

wir hier zuerst die Resultate der Historiker über die Lokalisierung vorrömischer Stämme im Zentralbalkanraum auf Grund der Schriftquellen darlegen, und dann diese Resultate mit den archäologischen Ergebnissen vergleichen.

Hier geben wir die Karte mit der Lokalisierung der Zentralbalkanstämme nach der Historikerin Frau Fanula Papazoglu, auf der das Territorium der Autariater, Triballer, Dardaner und Päoner bestimmt wurde.³⁶ (Abb. 2).

Die Autariater,³⁷ der grösste und mächtigste illyrische Stamm, wohnten im oberen Tal der Drina, das ist in Westzentralbalkanraum. Die antiken Quellen sprechen von ihren Konflikten mit der Ardiäern im Südwesten und der Triballern im Osten. Beide Kriege haben die Autariater gewonnen. Die Autariatergeschichte endet etwa am Ende IV Jahr. ab

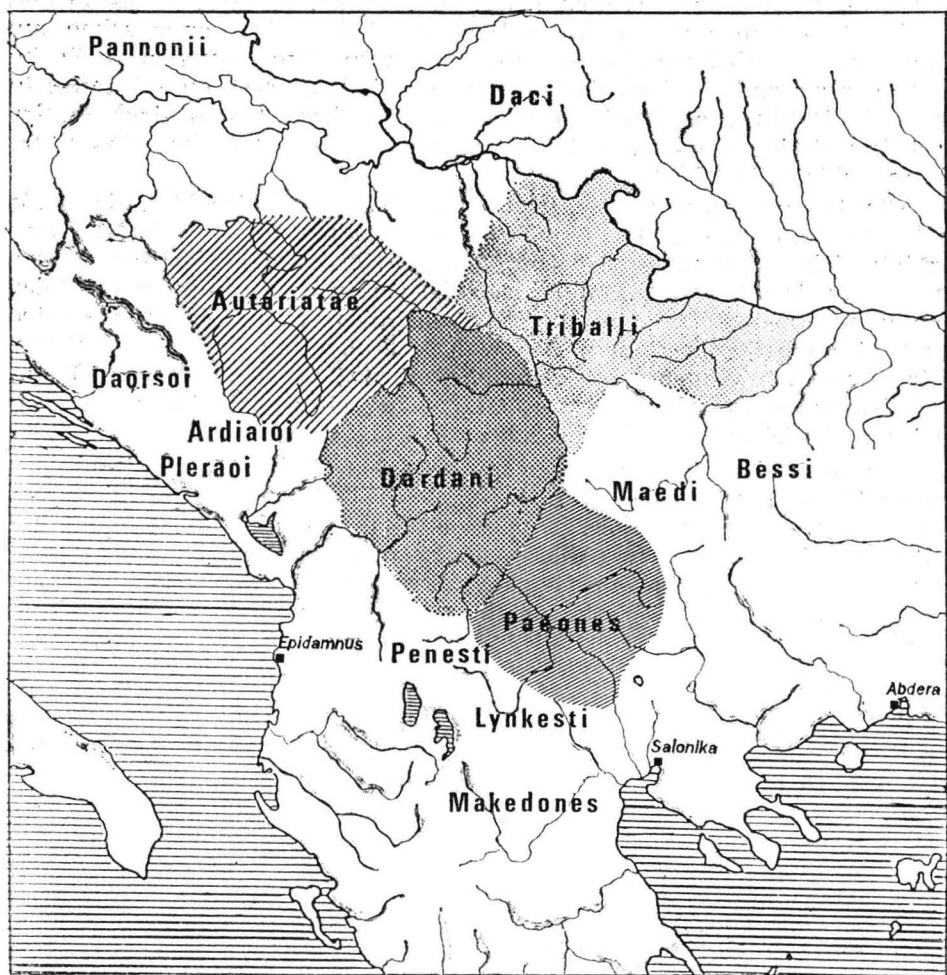

Abb. 2. Zentralbalkanische Stämme um 500 v.C. (Nach F. Papazoglu).

dann erscheinen sie nicht mehr in historischen Vorfällen. Der Höhepunkt ihrer Macht muss man viel früher datieren.

Die Triballer³⁸, der mächtige balkanischen Stamm, die in den Quellen gewöhnlich unabhängig von Illyrern und Thrakern erwähnt sind, wurden zwischen der Morava und Isker lokalisiert. Die Schriftsteller sprechen von ihrer Niederlage gegen die Autariater, aber auch von ihrem erfolgreichen Kampf gegen den Odrysischen König Sitalkes in 424, dann der Plünderung der Stadt Abdera an der Ägäischen See in 375, und den Kämpfen gegen den makedonischen König Phillip in 399. Deshalb hat Alexander seine Expedition gegen die Triballer in 335 organisiert und die Donau erreicht. Nach diesem Datum verlieren die Triballer ihre vorherige Wichtigkeit.

Die Dardaner³⁹ wurden als Illyrer und auch als Thraker bezeichnet aber auch unabhängig von diesen erwähnt. Nach den Historikern dehnte sich das dardanische Territorium auf Südserbien, Kosovo, Metohija und Nordwestalbanien aus. In Klein-Asien erscheinen Dardaner schon am Ende des II Jahrtausends; vermutlich waren ihre Gruppen auch im Balkan anwesend. In historischen Quellen sind sie erst im IV Jahr., in der Zeit Phillips, erwähnt. Der Höhepunkt ihrer Macht liegt in der Periode zwischen dem III und I Jahr., also vor der römischen Eroberung dieses Gebietes in 28/27.

Die Päoner⁴⁰ werden als Illyrer und Thraker betrachtet, dann als Makedoner aber auch als ein unabhängiges Volk. Ihr Territorium verbreitete sich zwischen Vardar und Struma: Homer lokalisiert die Päoner bei der Vardarmündung, Thukidides setzt sie an dem mittleren Lauf der Vardar, und noch später sind die Plätze der päonischen Könige neben der Bregalnica Quelle zu finden. Am wahrscheinlichsten haben die Päoner unter dem Vordringen der Makedoner ihre Hauptzentren von Süden nach Norden verschoben, aber es sind sicher einige päonische Gruppen auch am südlichen Lauf Vardar geblieben.

Ein Vergleich von zwei Karten — jene mit der Verbreitung der eisenzeitlichen kulturellen Gruppen im Zentralbalkanraum und diese mit der Verbreitung der Stammesgruppen, etwa um 500 v.C. — gibt interessante Übereinstimmungen. (Abb. 1, 2). Es ist auffallend, vor allem, dass autariatisches Territorium im Ganzen mit dem Gebiet der Glasinacgruppe korrespondiert. Chronologisch auch. Der Höhepunkt der Entwicklung der Glasinacgruppe datiert ins VI und Beginn des V Jahr. Danach verliert sie ihre Rolle und verschwindet etwa am Anfang III Jahr. Die Autariater, einmal der mächtigste illyrische Stamm, sind in der Zeit Alexanders des Grossen schwach und seit dem III Jahr. erscheinen sie nicht mehr in den Schriftquellen. Ihre grösste Macht, also, kann man nicht ins IV Jahr. setzen, auch nicht in die zweite Hälfte des V Jahr., da die Triballer, die von den Autariatern einmal geschlagen wurden, in dieser Zeit stark und erfolgreich erscheinen. Es folgt, dass man den Höhepunkt der autariatischen Macht spätestens in die erste Hälfte des V Jahr. setzen kann. Diese Datierung stimmt überein mit der Datierung der reichen Fürstengräber der Glasinacgruppe, wie auch mit der Verbreitung einiger Glasinacformen des VI und V Jahr. auf einem grossen Raum, besonders der Glasinacbogenfibeln mit verlängertem Fuss und den oben erwähnten Mramoragürteln.⁴¹

Die Verbindung der Triballer mit den oben bestimmten Gruppen ist nicht so auffallend, doch einige Annahmen sind möglich. Das Territorium der Gruppe Zlot-Sofronievo stimmt mit dem Gebiet überein wo nach den Historikern Triballer wohnten. Die Gruppe Zlot-Sofronievo war für das VII und VI Jahr. kennzeichnend. Die Kontinuität in Ostserbien aufhört, und nachdem in Nordbulgarien aber den Charakter der materiellen Kultur wechselt, ist sie jetzt mehr mit Ostbalkan als mit Zentralbalkan verbunden. Aufgrund dieser Beobachtungen kann man vielleicht folgende Hypothese wagen:

Im VI Jahr. waren die Triballer ein mächtiger Stamm und ihren Einfluss spürt man weit nach Westen, bis Westserbien und ins Sremgebiet. Nach einer Periode der möglichen Koexistenz, kommen sie im Konflikt mit den Autariatern deren Macht und Bedeutung sich zu dieser Zeit vergrößert — und zwar am Ende VI und Anfang V Jahr v. C. Die Triballer wurden geschlagen und zogen sich nach Nordwestbulgarien zurück, wo einige Stammeszentren während der ganzen Zeit sich halten. Von diesem Moment an ist ihr Hauptinteresse nach Osten und Süden gerichtet, wo man bessere Möglichkeiten für Plünderung und Rauberei der reichen thrakischen und griechischen Städte fand. Am Ende musste Alexander selbst eine Expedition gegen die Triballer organisieren, um sie zu beruhigen. Eine solche Vermutung bestätigen viele reiche Funde thrakischer und griechischer Herkunft auf dem triballischen Boden, wie z.B. den neulich entdeckten Schatzfund von Rogozen mit 165 silbernen Gefässen, 31 davon vergoldet, die man in der Mitte des IV Jahr. datiert.⁴²

Mit den Dardanern ist die Situation etwas komplizierter. Ihr Territorium antwortet mehr oder weniger dem kulturellen Komplex, der Südserbien, Kossovo und Nordmakedonien umfasst, eine Verbindung aber kann man nicht ohne weiteres herstellen. Die Dardaner sind im Zentralbalkan vielleicht schon vom II Jahrtausend anwesend, aber historisch sind sie erst vom IV Jahr. bekannt und der in Frage kommende Komplex hat sich am besten im VIII und VII Jahr. ausgezeichnet. Es ist möglich, dass in dieser Zeit verschiedene Stämme, dardanische und andere, hier wohnten und eine kulturelle Symbiose schafften. Im VI und V Jahr., in der Zeit der Autariater und Triballer, sind alle anderen Gruppen in den Hintergrund getreten, einige könnten auch Teile des autariatischen oder tribalischen Stammesverbund geworden sein. Erst im IV Jahr., nach dem Niedergang der zwei genannten Stämme, sind die Dardaner wieder vorgedrungen.

Die Päoner kann man mit der Gewgeligruppe des VII und VI Jahr. in Verbindung setzen. Eine starke Hellenisierung der Umgebung von Skopje, die sich weiter nach Norden verbreitet — in der zweiten Hälfte des V und im IV Jahr., spricht vielleicht vom weiteren Vordringen der Päoner nach Norden, die in dieser Gegend neue Zentren organisierten. Eine neulich entdeckte Grabkammer in Brazda bei Skopje vom Ende des V. Jahr. — vielleicht eine Herrschergruft — bestätigt diese Vermutung⁴³. Weitere Forschungen und Analysen in diesem Hinsicht sind sehr nötig.

Die Gruppe Mati in Nordalbanien, die sich in einem grossen Raum ausbreitete und Ähnlichkeiten mit der Glasinacgruppe zeigt, kann man

vielleicht mit dem illyrischen Stamm der Taulanter verbinden. Sie lebten nach den Quellen im Hinterland von Epidamnos, sicher aber auf einem grösserem Raum.⁴⁴ Jedenfalls ist das albanische Material nicht im Ganzen publiziert, so dass man weitere Vermutungen erst später machen darf. Die Gruppe Kukës-Romaja gibt zur Zeit keine sicheren Anhaltspunkte für eine ethnische Identifizierung. Die verschiedenen Vermutungen, dass sie Autariater, Dardaner oder einfach Illyrer waren, können zur Zeit nicht mit Sicherheit bestätigt werden.⁴⁵

Kurz gesagt, vom archäologischem Standpunkt gesehen, sind die Glasinacerguppe wie auch die Gruppen Mati und Romaja-Kukës kulturell von den Gruppen in den Tälern von Morava und Vardar getrennt. Die ersten Gruppen hat man mit den illyrischen Stämmen Autariatern und Taulantern zu identifizieren versucht — also mit den Illyren, und die zweite Gruppe mit den Tribalern, Dardanern und Päoniern, die all sog. Dako-Moesische ethnische Gruppe betrachtet werden können.

Am Ende soll man noch einmal unterzeichnen, dass die Eisenzeit eine Periode von Unruhen und Konflikten, grösseren und kleineren Migrationen vieler Stämme und Gruppen war. Das war auch die Zeit der Formierung der mächtigen Stammesverbünde, mit einem starken und tüchtigen Führer an der Spitze, die später schwächer wurden, ihre Rolle verloren haben und manchmal auch den Name des führenden Stammes verschwand. Auf diesem Grund soll man mit grosser Reserve eine Identifizierung der hervorragenden kulturellen Gruppen des VIII und VII Jahrhunderts, die nachdem verschwanden, mit den Stammesnamen, bekannt erst in den letzten Jahrhunderten v. Chr. in der Zeit der römischen Eroberung der Balkanhalbinsel, annehmen. Nur in jenen Fällen wo eine klar ausgedrückte kulturelle Kontinuität durch viele Jahrhunderte sichtbar wurde, kann man eventuell von einer Verbindung dieser frühen Gruppen mit den späteren ethnischen Namen sprechen. Im Zentralbalkanraum war das bis jetzt nicht der Fall. Doch kann man nicht ausschliessen dass die zukünftige archäologische Erforschungen dieses Raums eines Tages erfolgreichere Antworten auf diese ethnische Fragen geben werden.

ANMERKUNGEN

* Vgl. auch, I Symposium Illyro-Thrace: Tribus paleobalkaniques entre la Mer Adriatique et la Mer Noire de l'Eneolithique jusqu'à l'Epoque Hellenistique, Sarajevo 1991.

1 R. Vasić, *O početku gvozdenog doba u Srbiji*, *Starinar* N.S. XXXII, 1981, 1 ff.

2 Diese drei Phasen entsprechen einigermaßen Garašanins Gliederung der Eisenzeit in Serbien und Makedonien wo man vier Stufen unterscheidet: Eisenzeit I=BrD-Ha B; Eisenzeit II=Ha C; Eisenzeit III=Ha D; Eisenzeit IV=Latenezeit (M. Garašanin, *Chronologische und Ethnische Probleme der Eisenzeit auf dem Balkan*, *Atti del VI Congresso UISPP I*, Roma 1962, 179 ff.; ders., *Praistorija na tlu SR Srbije*, Beograd 1973, 401 ff. Vgl. auch Vasić Gliederung der älteren Eisenzeit in vier Horizonten 1—4), die etwa Eisenzeit II—III Garašanins entsprechen (R. Vasić, *The Chronology of the Early Iron Age in Serbia*, Oxford 1977).

- 3 N. Tasić, *Bosutska grupa — nova kultura starijeg gvozdenog doba na području Vojvodine i uže Srbije*, *Materijali Arh. društva Jugosl.* VII, 1970, 61 ff.; ders., *Balkanica* II, 1971, 26 f.; P. Medović, *Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju*, Beograd 1978; A. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi Kultur)*, *Dacia N.S.*, IX, 1967, 105 ff.; ders., *Zur Definition und Verbreitung der Basarabi-Kultur*, *Materijali Sav. Arh. Društva Jugosl.* XIX, 1981, 179 f.
- 4 M. Stojić, *Gvozdeno doba u basenu Velike Morave*, Beograd 1986, passim.
- 5 R. Vasić, *Umetničke težnje na tlu Jugoslavije u gvozdeno doba*, *Starinar* XXXVII, 1986, 2 Abb. 1.
- 6 R. Vasić, *Praistorijski predmeti iz Poljske Ržan kod Pirota*, *Glasnik srp. arh. Društva* 8, 1992, 99 Taf. 1, 1.
- 7 Generell, T. Bader, *Fibeln in Rumänien*, PBF XIV, 6, München, 1983, 56 ff. mit Karte.
- 8 *Ibid.*, 77 ff.
- 9 *Ibid.*, 85 ff.
- 10 R. Vasić, *Nove beleške o starijem gvozdenom dobu u Srbiji*, *Starinar N.S.* XXXIX, 1988, 1 ff.
- 11 S. Gallus, T. Horvath, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*, Budapest 1939; G. Kossack, *Pferdegesschirr aus Gräbern der älteren Hallstattzeit Bayerns*, *Jahrbuch RGZM* 1, 1954, 111 ff.
- 12 R. Vasić, *Starinar* XXXVII, 1986, 4 Abb. 3.
- 13 A. Palavestra, H. A. Bankhoff, F. Winter, *Humka iz starijeg gvozdenog doba u Globoderu kod Kruševca*, *Glasnik Srp. Arh. Društva* 5, 1990, 84 ff., Abb. 5.
- 14 Praistorijski metal Pomoravlja, Beograd 1992, 42 Nr. 44.
- 15 B. Filow, K. Schkropil, *Die archaische Nekropole von Trebenishte bei Öchrida-See*, Berlin—Leipzig 1927; Lj. Popović, *Katalog nalaza iz nekropole kod Trebeništa*, Beograd 1956; Dj. Mano-Zisi/Lj. Popović, *Novi Pazar, ilirsko-grčki nalaz*, Beograd 1969; M. Djuknić/B. Jovanović, *Illyrian Princely Necropolis at Atenica*, *Arch. Jugoslavica* VI, 1965, 1 ff. Auch, B. Čović, *Importation of Bronze Vessels in the Western Balkans (7th to 5th Century)*, in *L'Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nel antichità*, Taranato 1983, 147 ff.; O. H. Frey, *Jugoslawien unter dem Einfluss der griechischen Kolonisation*, in *Jugoslawien, Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart*, Göttingen 1984, 29 ff.
- 16 Vgl. *Praistorija jugoslovenskih zemalja (weiter PJZ) V*, *Željezno doba*, Taf. LXVII, 1.2.
- 17 R. Vasić, *Ein Beitrag zu den Doppelnadeln im Balkanraum*, *Prach. Zeitschr.* 57, 1982, 220 ff.
- 18 B. Teržan, *The Early Iron Age Chronology of the Central Balkans*, *Arch. Jugoslavica* 24, 1987 Abb. 11—14.
- 19 R. Vasić, *Prilog proučavanju lučnih fibula sa pravougaonom nogom na Balkanu*, *Arh. vestnik* 38, 1987, 41 ff.
- 20 Vgl. Dj. Mano-Zisi, Lj. Popović, *op. cit.*, Taf. XVII—XXIV.
- 21 M. Garašanin, *Praistorija na tlu Srbije*, 505 ff; R. Vasić, *Ein neuer späthallstattzeitlicher Silbergürtel vom Typ Mramorac*, *Arch. Korrespondenzblatt* 18, 1988, 43 ff.
- 22 R. Vasić, *Prilog proučavanju šarnirskih fibula u Jugoslaviji*, *Godišnjak. Centar za Balkanološka ispitivanja*, Sarajevo XXIII/21, 1985, 121 ff.
- 23 Vgl. PJZ V, 1987, Taf. LVI—IVII.
- 24 B. Jovanović, *Les sépultures de la nécropole celtique de Pećine près de Kostolac (Serbie du Nord)*, *Etudes Celtiques* XXI, 1984, 63 ff.
- 25 M. Zotović, *Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdenog doba Zapadne Srbije*, Beograd 1985, 100 ff.
- 26 B. Čović, *Glasinačka kultura*, in PJZ V, 1987, 575 ff.
- 27 F. Prendi, *Un aperçu sur la civilisation de la première période de fer en Albanie, Iliria III*, 1975, 113 ff.; D. Kurti, *Nouveaux éléments sur la civilisation illyrienne des tumuli de Mati, Iliria IV*, 1976, 237 ff.
- 28 N. Djurić, J. Glišić, J. Todorović, *Praistorijska Romaja*, Beograd 1975. B. Jubani, *Tumati ilire te Kenetes, Iliria XIII/2*, 1983, 92 ff.; A. Hoti, *Varreza tumulare e Bardhocit në rrethin e Kukësit, Iliria XII*, 1, 1982, 15 ff.
- 29 Vgl. Anm. 3. Auch, R. Vasić, *Bosutska grupa*, in PJZ V, 1987, 536 ff.
- 30 Vgl. Anm. 4; auch, R. Vasić, *Pomoravlje*, in PJZ V, 1987 652 ff.

- 31 R. Vasić, *Istočna Srbija*, in *PJZ* V, 1987, 660 ff.; N. Tasić, *Zlotska pećina*, Bor 1968; B. Nikolov, *Trakijski pamećnici v Vračansko*, *Izvestija Arh. Inst. Sofija* XXVIII, 1965, 164 ff.
- 32 R. Vasić, *Oblast istočnog Kosova, južne Srbije i severne Makedonije*, in *PJZ* V, 1987, 673 ff.
- 33 M. Garašanin, *Praistorija na tlu SR Srbije*, 310 f.; R. Vasić, *The Dating of the Lapotince Urn*, *Arch. Jugoslavica* XVIII, 1977; *PJZ* V, 1987, Taf. LXXI.
- 34 R. Vasić, *Djevdjeliska grupa*, in *PJZ* V, 1987, 701 ff.; Vgl. auch, D. Mitrevski, *Dedeli, nekropola od železnoto vreme vo dolne Povardarje*, Skopje 1991; ders., *Prilog kon vrednuvanjeto na dolnovardarskata-pajonska grupa na železnoto vreme*, *Macedoniae Acta Archaeologica* 12, 1991, 161 ff.
- 35 A. Benac, *O teničkim zajednicama starijeg gvozdenog doba u Jugoslaviji*, in *PJZ* V, 1987, 737 ff.; besonders, 768 ff.
- 36 F. Papazoglu, *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times*, Amsterdam 1978. Vgl. Die Karte am Ende des Buches.
- 37 *Ibid.*, 87 ff.
- 38 *Ibid.*, 9 ff.
- 39 *Ibid.*, 131 ff.
- 40 Die letzte, E. Petrova, *The Paeonian Tribes and the Paeonian Kingdom in the second and the first Millenium B. C.*, *Macedoniae Acta Archaeologica* 12, 1991, 9 ff. (Haupt-Text in Mazedonisch; 86 ff. — Zusammenfassung in Englisch).
- 41 R. Vasić, *Notes on the Autariatae and Triballi*, *Balkanica* II, 1972, 117 ff.
- 42 A. Fol, B. Nikolov, R. F. Hoddinot, *The new Thracian Treasure from Rogozen*, Bulgaria, British Museum, London 1986.
- 43 I. Mikulčić, V. Sokolovska, *Grobnića vo Brazda kaj Skopje*, *Macedoniae Acta Archaeologica* 11, 1987—89, 79 ff.
- 44 Thukidides I., 24; N. Ceka, *Die Illyrer und die antike Welt*, in *Albanien, Schätze aus dem Land der Skipetaren*, Mainz 1988, 33 ff.
- 45 N. Djurić, J. Glišić, J. Todorović, *op. cit.*, 119 ff.; auch Vasić, *PJZ* V, 1987, 687 ff.

ÉTENDUE, CHRONOLOGIE ET INTERPRÉTATION DE LA CÉRAMIQUE TREMBLÉE SUR LA PÉNINSULE BALKANIQUE ET LA RÉGION DANUBIENNE MOYENNE

MILORAD STOJIC

Sous le terme de „céramique tremblée“ ou „céramique trémolo“ on entend un style spécifique d'ornementation de la céramique, caractérisé par une ligne tremblée, dite ligne trémolo.¹ La céramique ainsi décorée est synonyme d'une phase de développement de la culture de l'âge de fer, qui couvre un grand territoire de la Péninsule Balkanique et de la région du bassin du Danube moyen.²

Les recherches archéologiques les plus récentes dans le bassin de la Morava (site de Panjevački rit à Svetozarevo), dans le bassin de la Nišava (site de Mali grad à Pirot), dans la vallée du Timok (sites de Kadijin krst à Knjaževac et du Palais de Galerius à Gamzigrad), et dans le bassin de la Kolubara (site de Petnica près de Valjevo), ainsi que les résultats déjà publiés des recherches d'un assez grand nombre de sites à céramique tremblée dans les bassins de la Morava et du Danube, permettent de déterminer l'étendue de ce phénomène culturel, sa chronologie et son interprétation culturo-historique.³

On a été enregistré 52 sites de céramique tremblée dans les bassins de la Morava et du Danube moyen, dans la vallée de la Kolubara, en Serbie orientale et dans le nord-ouest de la Bulgarie (carte).⁴ La densité des sites dans ce vaste territoire culturellement compact n'est pas uniforme, ce qui est certainement la conséquence du degré différent des recherches atteint dans les diverses régions. Il est caractéristique que les agglomérations à céramique tremblée se trouvent exclusivement dans les parties les plus fertiles de ce territoire.

La plupart des agglomérations présentant de la céramique tremblée sont petites et ont eu une brève existence. Les exceptions sont les grandes agglomérations à couche trémolo importante, comme Crvena livada à Svetozarevo, qui dépasse 0,8 m, l'agglomération Panjevački rit dans la même ville, avec un nombre important d'habitations, et la fortification à couche unique Djula-groblje à Ostrikovac. La nécropole Basarabi dans le bassin du Danube entre dans la catégorie des grands sites.⁵

Ce sont les agglomérations à couches multiples et à stratification verticale de Crvena livada à Svetozarevo, de Gradac à Lanište, la Gradine sur le Bosut, la nécropole Basarabi, et tout spécialement, les nombreux ensembles culturels fermés du site Panjevački rit à Svetozarevo, qui fournissent le plus de données sur la chronologie et l'interprétation des manifestations culturelles représentées par la céramique tremblée.⁶

La stratification de ces agglomérations à couches multiples, les colonies à couche unique et les ensembles culturels fermés montrent que les strates et les constructions à céramiques trémolo représentent une phase spécifique de développement à l'âge de fer ancien, appelée âge de fer II B.⁷ Sur la base de la stratification, on a été établi également que cette manifestation culturelle avait suivi une phase au cours de laquelle dominait la céramique avec „S“ faite au sceau comme style de décoration.⁸ Sur ces mêmes sites ont été confirmés les rapports des porteurs de la céramique tremblée envers la populations autochtone, rapports qui ont pour preuve l'incendie, la destruction des fortifications situées sur des sommets et l'anéantissement des agglomérations de plaines, de la phase précédente (âge de fer II a).⁹

En raison de bouleversements, le strate relativement important de céramique trémolo du site de Crvena livada à Svetozarevo ne permet pas de déterminer l'étape du développement et la chronologie interne.¹⁰ Cependant que la mince couche trémolo de la fortification de Gradac à Lanište ne nous documente que sur l'étape initiale du développement culturel des porteurs de la céramique tremblée.¹¹ À Gradine sur le Bosut, on n'a pas effectué la chronologie détaillée d'une période exceptionnellement longue (environ du VII au IIIème siècle avant Jésus-Christ) de l'âge de fer dont la céramique tremblée est caractéristique des couches les plus profondes du strate.¹²

Comme nous l'avons souligné, de nombreux ensembles fermés (vestiges d'habitations, fosses) sur le site de Panjevački rit à Svetozarevo permettent de définir le stade de développement et la chronologie interne.

Sur la base des caractéristiques de style de la céramique, les ensembles culturels fermés de la phase âge de fer II b sont divisés en 3 groupes (1er, 2ème et 3ème). Dans plusieurs fosses (1er groupe) outre des ustensiles ornés exclusivement de lignes tremblées, on trouve des céramiques ornées d'une combinaison de motifs en S sigillés et de lignes tremblées (T I).

Il est intéressant de constater une telle combinaison d'ornementation sur les formes les plus typiques de céramique trémolo, tels que les ustensiles à étages et les écuelles légèrement biconiques. C'est de plusieurs ensembles fermés (2-ème groupe) que provient la céramique décorée exclusivement dans le style trémolo (T II). Dans quelques fosses (troisième groupe) on a trouvé, outre des céramiques ornées de lignes trémolo, des ustensiles décorés seulement de cannelures, dans un style qui est caractéristique de la couche cannelée dans le bassin du Danube, pour la phase Bosut III c (T III).¹³

La céramique du 1-er groupe des ensembles fermés a les mêmes caractéristiques que la céramique trémolo du strate plus récent du site Gradac à Lanište — outre la céramique décorée en style trémolo, on trouve de façon sporadique de la céramique ornée d'une combinaison de lignes tremblées et de motifs en S sigillés. À l'heure actuelle, on ne peut pas répondre avec précision à la question de savoir si l'on peut considérer les motifs en S, le plus souvent combinés avec des lignes trémolo, comme une preuve qu'il existait une composante locale dans l'apparition de la manifestation culturelle que représente la céramique tremblée,

ou si, au contraire, ces motifs peuvent être expliqués comme l'expression d'une tradition culturelle locale, quand la situation s'est apaisée après un changement de culture.

La céramique décorée exclusivement dans le style trémolo de la majeure partie des ensembles fermés (2ème groupe) est la preuve qu'il a existé une étape de développement où dominait cette technique de décoration.

Les ustensiles décorés de lignes trémolo trouvés avec des céramiques ornées exclusivement de cannelures, démontrent l'existence d'une étape particulière dans le développement de l'âge de fer IIb, caractérisée par un double style d'ornementation.

La céramique des couches inférieures a les mêmes caractéristiques que le strate Bosut III c de Gradina à Vašica et dans quelques autres sites du bassin moyen du Danube.¹⁴

Si l'on considère les analogies des trois groupes d'ensembles culturels fermés du site Panjevački rit de Svetozarevo à strates, sur sites à couches multiples avec stratification en bon état, la succession des étapes de l'âge de fer II b est la même que celle que présentent les groupes d'ensembles fermés faisant l'objet de la présente étude. Ainsi, il existe trois étapes de développement dans la culture des porteurs de céramique trémolo, c'est-à-dire de l'âge de fer II b, à savoir: la plus ancienne, l'âge de fer II b 1 (strate plus récent du site Gradac à Lanište et premier groupe d'ensembles fermés du site Panjevački rit à Svetozarevo), l'âge de fer II b 2 (deuxième groupe d'ensembles fermés du site Panjevački rit à Svetozarevo) et l'âge de fer II b 3 (couches les plus anciennes de la phase Bosut III c de Gradina à Vašica et troisième groupe d'ensembles fermés du site Panjevački rit à Svetozarevo). De plus, le développement complet de l'âge de fer se retrouve sur les sites de Crvena livada à Svetozarevo et de Djula-groblje à Ostrikovac. En raison du bouleversement des couches à céramique trémolo du site Crvena livada, et de l'insuffisance des recherches sur la fortification à couche unique d'Ostrikovac, à l'heure actuelle il n'a pas été possible d'effectuer la chronologie de la culture des porteurs de céramique trémolo, c'est-à-dire de l'âge de fer II b, que selon la manière proposée.

Plusieurs questions se posent quant à la céramique trémolo, tout d'abord celle de son origine et celle de l'appartenance ethnique de ses porteurs. Le territoire de la céramique trémolo (bassin de la Morava, bassin moyen danubien, Serbie orientale, nord-ouest de la Bulgarie, vallée de la Kolubara) est caractérisé par son haut degré d'unité culturelle pendant la période dite de transition entre l'âge de bronze et l'âge de fer (âge de fer I, selon Garašanin, ou Br D—Ha B—2, selon Reinecke) et pendant la phase initiale de l'âge de fer ancien (âge de fer II a, selon Stojić, ou Ha B—3, selon Reinecke).

Cette unité culturelle s'est maintenue au cours des périodes plus tardives de l'âge de fer ancien, et on peut la suivre grâce à la céramique et à certaines sortes d'objets métalliques trouvés.¹⁵

Les strates relativement importants de céramique trémolo du site Crvena livada et les nombreux ensembles fermés du site Panjevački rit, ainsi que quelques autres sites du bassin de la Morava confirment la durée et l'intensité de la vie sur ce territoire.

Une contribution importante à la thèse de la possibilité de l'origine autochtone des porteurs de céramique trémolo est donnée par les agglomérations à couches multiples de l'âge de fer ancien habitées également pendant la phase précédente de l'âge de fer (âge de fer II a), par certains motifs décoratifs pris dans le répertoire ornemental de cette phase (motifs en S sigillés) et par la technique de décoration de la céramique (utilisation d'outils en céramique pour faire des stries).

D'autre part, les formes des céramiques et certaines autres caractéristiques des ustensiles trémolo et, surtout, les rapports hostiles envers la population locale (que prouve la destruction des agglomérations de l'âge de fer II a par les porteurs de céramique trémolo) remettent en question l'existence de liens ethno-culturels étroits entre ces deux communautés.

Et malgré toutes ces circonstances, il semble que ce soit dans une des régions du bassin moyen du Danube, ou, plus probablement, dans le bassin de la Morava, qu'est apparue cette manifestation culturelle, puisque, dans les autres régions, aucun élément ne permet de le penser. Il n'est pas exclu que des facteurs étrangers aient joué un rôle important dans son apparition, et notamment, peut-être, les Tracosimériens, et l'on pourrait expliquer les changements intervenus lors du passage de l'âge de fer II a à l'âge de fer II b (fin du VIIIème siècle avant Jésus Christ) comme la réaction de la population autochtone à la situation nouvelle. Quelles qu'en soient les causes, ces changements sont intervenus de façon très rapide et ils se reflètent dans tous les aspects de la culture, dans les objets d'usage quotidien, dans le nouveau style de décoration de la céramique, dans un système original de défense et dans une hostilité vis-à-vis des autres peuples qui n'ont pas transformé leur culture. Ainsi, les porteurs de la céramique trémolo sont vraisemblablement les descendants de la population du bassin de la Morava et du bassin du Danube moyen, dont on peut suivre la continuité sur ces territoires depuis le début de la période du passage de l'âge de bronze à l'âge de fer (âge de fer I selon Garašanin, environ 1300 avant Jésus Christ).

Les strates de la phase de l'âge de fer Bosut III c dans le bassin danubien et les sites de l'âge de fer III dans le bassin de la Morava montrent qu'après la phase représentée par la céramique trémolo, rien n'a changé de façon importante le plan ethnique dans ce vaste territoire. Il est intéressant cependant de constater qu'au cours de la période post-trémolo sont intervenues certaines différences entre le développement culturel dans le bassin danubien et celui du bassin de la Morava. Dans les agglomérations du bassin du Danube, la vie s'est maintenue dans les agglomérations existantes, dont le caractère a peu changé par rapport au temps où dominait la céramique trémolo. Alors que dans le bassin de la Morava apparaissaient des changements importants se reflétant dans presque tous les aspects de la culture, et principalement dans le fait que la communauté est devenue nettement belliqueuse (ce que prouve le grand nombre d'exemplaires d'armes trouvées), dans un nouveau système de défense, dans la structure de la société et dans le nombre relativement élevé de trouvailles du type Mramorac. Il est évident également que dans le bassin de la Morava l'agriculture perdit l'importance qu'elle avait auparavant, contrairement au bassin du Danube où le caractère

agricole de la communauté se conserva. Dans le bassin de la Morava, l'influence de la Grèce et des colonies grecques est de plus en plus grande, ce qui se reflète dans l'importation et l'imitation des formes grecques: céramiques, bijoux et armes. Malgré ces différences, l'unité culturelle de ces deux territoires s'est maintenue jusqu'à l'âge de fer récent, ce que l'on peut constater par la céramique et certaines espèces d'objets en métal.

Sur la majeure partie du territoire où s'est développée la culture des porteurs de céramique trémolo, vivaient des Triballes (comme en témoignent Hécatée, Hérodote et Thucydide).¹⁶ Si l'on prend en considération la continuité ethno-culturelle sur ce territoire depuis le début de la période de transition entre l'âge de bronze et l'âge de fer, jusqu'à la fin de l'âge de fer ancien, il est clair que les porteurs de la céramique trémolo sont les Triballes.

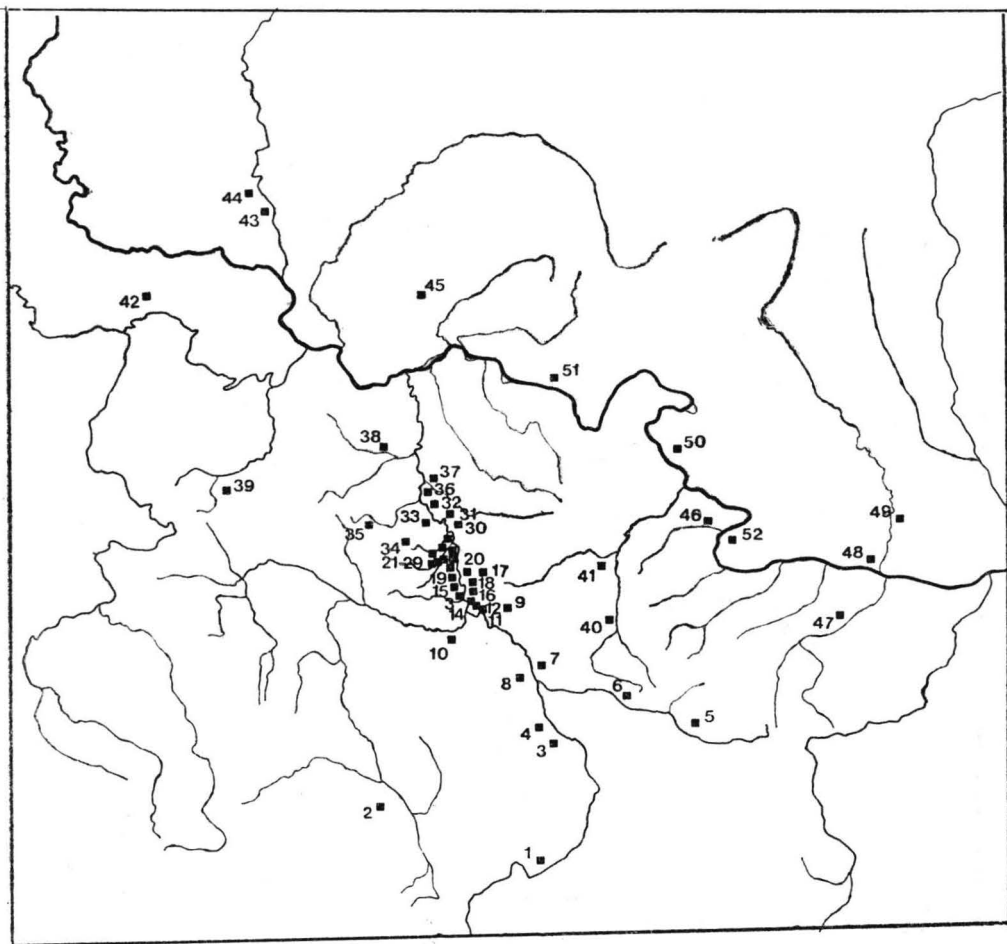
SITES

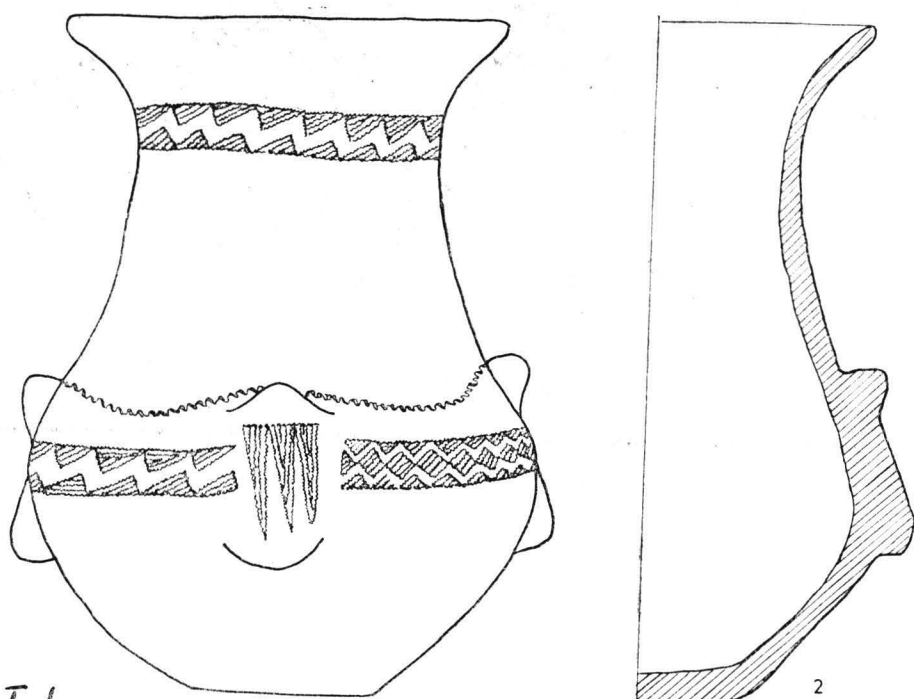
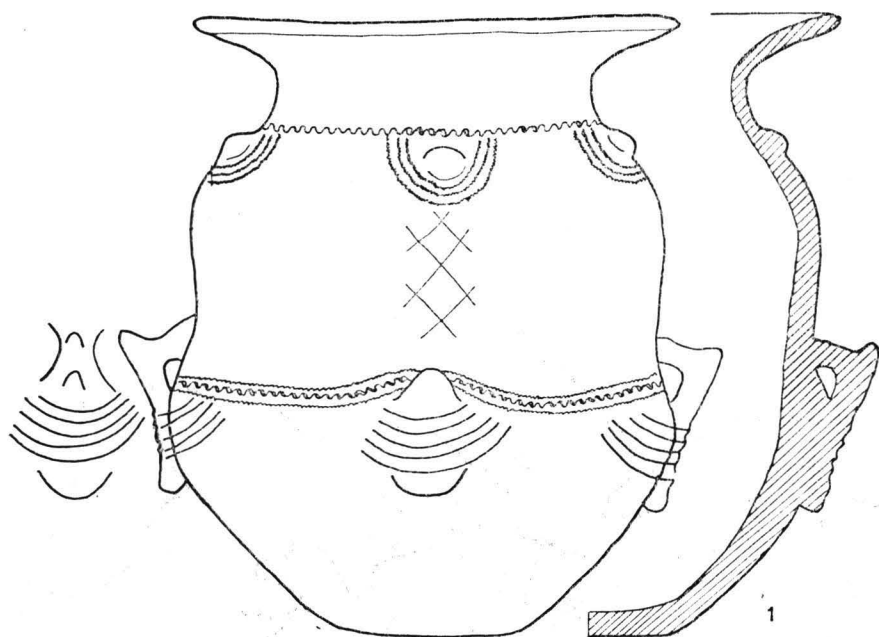
1 Oraovica, site de Kacipup ¹⁷	27 Majur, site de Vecina mala
2 Belačevac ¹⁸	28 Bukovče, site de
3 Lipovica ¹⁹	Bukovačka česma
4 Jerničiste	29 Lanište, site de Gradac
5 Piroć, site de Mali grad	30 Mali Popovič, site d'Obala
6 Bela Palanka, site de Babin kal	31 Duboka, site de Ključ-bare
7 Miljkovac	32 Vojska, site de Jerinin grad
8 Trixpale	33 Bagrdan, site de Ceramidište
9 Rujište, site de Crnokalačka bara	34 Korman, site de Samar
10 Kruševac, site de Lazarica	35 Borci, site de Rtovi
11 Drenovac, site de Slatina ²⁰	36 Svilajnac, site de Groblje
12 Čepure, site d'Ogradje	37 Svilajnac, site de Čair
13 Svojnovo, site d'An	38 Glibovac, site de Crkvina
14 Tekija, site de Bekina bara	39 Petnica, site de Petnica ²¹
15 Potočac, site de Momčilov grad	40 Knjaževac, site de Kadijin krst ²²
16 Paraćin, rue Zelengorska	41 Gamzigrad, site de
17 Popovac, site de Petrus	Galerijeva palata
18 Cuprija, site de Briketnica	42 Vašica, Gradina sur le Bosut ²³
19 Ostričkovac, site de Djula-groblje	43 Mošorin, site de Feudvar ²⁴
20 Supska, site de Stublina	44 Čurug ²⁵
21 Kolare, site de Ljuba vode	45 Židovar ²⁶
22 Dragocvet, site de Vrbica	46 Rabiša pešćera ²⁷
23 Vinorača, site de Bare	47 Sofornijevo ²⁸
24 Svetozarevo, site de	48 Bistreč ²⁹
Crvena Livada	49 Cırcea ³⁰
25 Svetozarevo, site de Sarina medja	50 Balta Verde ³¹
26 Svetozarevo, site de	51 Gornea ³²
Panjevački rit	52 Basarabi ³³

NOTES

- 1 Sur le style trémolo en céramique: M. Stojić, *Gvozdeno doba u basenu Velike Morave*, Beograd — Svetozarevo, 1986, 75—77; M. Jevtić, *Prilog istraživanja naselja starijeg gvozdenog doba sa Crnokalačke bare kod Ražnja*, *Zbornik Narodnog muzeja*, XIV—1, Beograd, MCMXCI, 251—253.

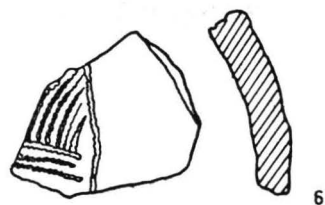
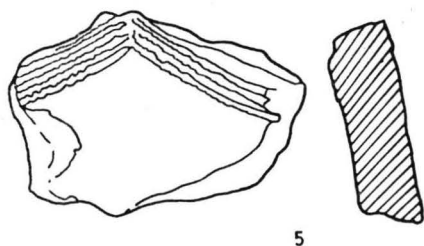
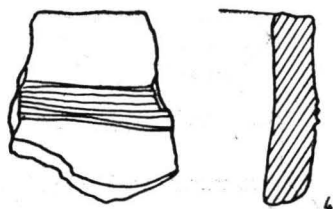
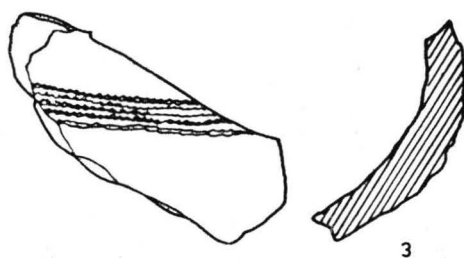
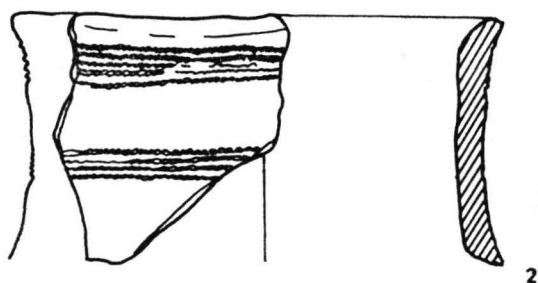
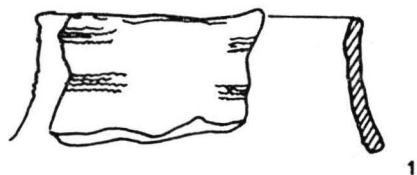
- 2 M. Stojić, *op. cit.*, 93, 99, 101.
- 3 Les recherches sur le site de Panjevački rit sont effectuées dans le cadre du projet. L'âge de fer dans le bassin de la Morava, que dirige M. Garašanin, membre de l'Académie; B. Deljanin — P. Pejić, *Pirotski grad, Glasnik srpskog arheološkog društva*, 5, 1987, 149—154, slika 2. Je remercie à M. Jevtić pour les renseignements sur la vallée du Timok, et à mon collègue M. Starović pour les renseignements sur Petnica.
- 4 Littérature de base: N. Tasić, *The Bosut Group of the Basarabi complex and the „Thraco-Cimmerian“ finds in Yugoslav regions, the Danube and the central Balkans, Balcanica*, 2, 1971, 28—67; M. Stojić, *op. cit.*, 1986, 78—79; N. Djurić, *Gradina kod Belacévcu, Glasnik muzeja Kosova i Metohije*, X, 1965—1970, Priština, 1971, 281—298; V. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi, Dacia n.s.*, XII, 1968, 177—260; A. Vulpe, *Zur etstehung der Geto-Dakischen zivilisation die Basarabi-kultur, Dacia n.s.*, XXX, 49—89; B. Nikolov, *Izvestija*, 28, Sofija, 1965, 166, abb 4—8; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und Chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, 171—172, Taf 22/15—18, 22, 26—29, 68/8—10. Je connais la céramique des sites du bassin de la Nišava et de la vallée de Južna Morava par l'examen des dépôts des musées locaux. Il existe de la céramique décorée de lignes trémolo dans différents sites du bassin du Danube inférieur, et principalement dans le cours inférieur du Siret et du Prut (comparer A. Vulpe, *op. cit.*, Abb 16/1—5, 8—12, 16/17, 16/25—27).
- 5 V. Dumitrescu, *op. cit.*
- 6 M. Stojić, *op. cit.*, 22, 18; P. Medović, *Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju*, Beograd, 1978, 51; V. Dumitrescu, *op. cit.*
- 7 M. Stojić, *op. cit.*, 92—93.
- 8 *Ibidem.*
- 9 *Ibidem.*, 101.
- 10 *Ibidem.*, 22, 63.
- 11 M. Stojić, *op. cit.*, 77.
- 12 P. Medović, *op. cit.*, 52—55.
- 13 *Ibidem.*, 33—37.
- 14 Je connais la céramique décorée de lignes trémolo du site Feudvar à Mošorin.
- 15 M. Stojić, *op. cit.*, 81—88.
- 16 Her IV, 49 Thuk, 96.
- 17 M. Vukmanović, E. Popović, *Sondazna istrazivanje gradinskih naselja na području Vransko-presevlke kotline, Godišnjak, knjige XX*, Centra za balkanološka ispitivanja, knjiga, 18, Sarajevo, 1982, T. XV/7.
- 18 N. Djurić, *Gradina kod Belacévcu, Glasnik muzeja Kosova i Metohije*, X, 1965—1970, Priština, 1971, T. I/1, T. V/1.
- 19 Je connais les céramiques des sites No 3—10 pour les avoir examinées.
- 20 Pour les sites No 11 à 38, comparer M. Stojić, *op. cit.*, T. 30—33, T. XI.
- 21 Renseignement fourni par A. Starović.
- 22 Renseignements sur la céramique trémolo des sites No 40 et 41 fournis par M. Jevtić.
- 23 P. Medović, *op. cit.*, T. XIV/4.
- 24 Je connais la céramique pour l'avoir examinée.
- 25 P. Medović, *op. cit.*, T. LXX/3—4.
- 26 *Ibidem*, T. LVI/3.
- 27 B. Hänsel, *op. cit.*, T. 22/15—18, 22, 26—28.
- 28 *Ibidem*, T. 68/8—10.
- 29 A. Vulpe, *op. cit.*, Abb 12/2.
- 30 *Ibidem*, Abb 5/3.
- 31 *Ibidem*, Abb 4/4.
- 32 *Ibidem*, Abb VII/7.
- 33 V. Dumitrescu, *op. cit.*, Fig. 24—34.

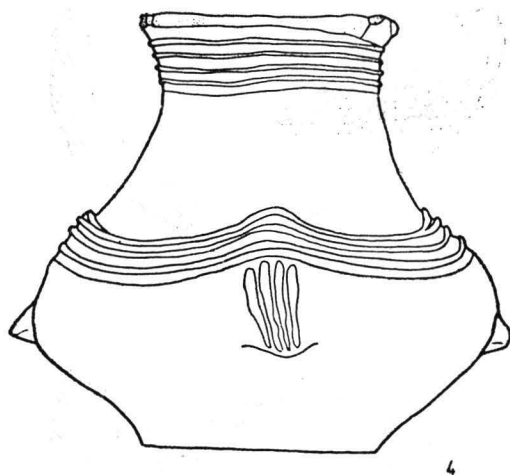
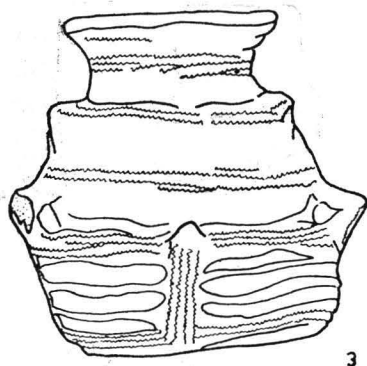
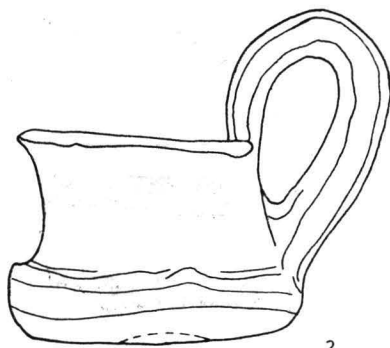
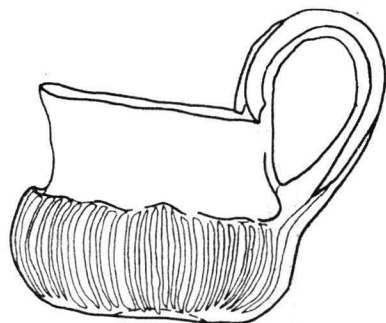

T. 1

Scala 1:2

T. II

T. III

ON TOOLS FOR ORNAMENTATION OF THE POTTERY IN THE BASARABI CULTURE

MILOŠ JEVTIĆ

By impression of any tool into the wet clay of a vessel, we get various stamped or impressed motifs; in the majority of the prehistorical cultures they are arranged in straight line strings, or, more seldom, are symmetrically grouped into simple geometrical figures on the most prominent parts of a vessel. The stamp impression are often filled with the whitewash mass which contributes to the prominence of the impressed motifs on the smooth surfaces of vessels of a finer texture. The stamped and encrusted pottery was especially favoured in the cultures of the Late Bronze and Early Iron Ages throughout the wider area of the lower Danube¹. According to the manner of impression two groups of stamped motifs can be distinguished. The first group consists of stamp impressions that leave impressed „S“ motifs: small rhombic fields, mini-rosette or small cross-divided circles. The second group is made of stamp impressions which produce so-called pseudo-cord motif. These two manners of impression were used simultaneously and often were applied on the same vessel.

Tools for ornamentation of pottery are precious and rare finds, most commonly discovered in settlements. Apart from individual finds of small stamps made of bone or baker clay, we can mention some rare tools which, judging by their shape, were probably used to polish ceramic pots and to make shallow grooves. Several polished stone tools in the shape of short knives with thinned blade were discovered along with the bone tools for the impression of the pseudo-cord, in Târpești settlement (the Sabatinovka-Noua culture) in East Romania (T. 1/9—11)².

The remains of a pottery shop from the Early Iron Age settlement (VIII—VII century) in the village of Sava (Varna district), in S-E of Bulgaria, deserve particular attention³. Along with a rectangular room, the remains of a kiln and numerous finds of badly baked, deformed vessels, there were discovered several tools for ornamentation of pottery made of baked clay, bone and polished stone. Along with smaller stone polishers, a stone tool with a very thinned, arched end was found, which was probably also used to ornament vessels. A short, cylindrical bone stamp is at the one end shaped to leave small impressions of double hexagons. Two small, cylindrical tools made of baked clay terminate at both ends in stamps for the impression into the wet clay of a vessel (T. 1/1, 2). One stamp was used to impress two small concentric circles, with/or without a point in the center. Another stamp terminates at one end in plastically modelled double circles, with a point in the center, and at the other, in a narrow and short rib in the shape of letter „S“. It can be noted that

the imprint of the „S“ stamp, if it is drawn correctly, belongs to the so-called angular „S“ motif (the upper parts of the letter „S“ are angularly broken) which is most commonly impressed in the upright position into the vessels of the Psenicevo culture. According to the find of fibula with so-called nodular appendage on the arch, discovered in the waste pit near a kiln, the shop for the making of baked clay vessels dates from the end of VIII or the first half of VII century. Let us remark that a ceramic stamp for the impression of the pseudo-cord motif from the Sava settlement was published (T. II/2)⁴.

Stamps for the ornamentation of pottery were mostly discovered in the Early Iron Age settlements on the territory of Eastern Europe. As far as we know, the majority consists of tools for the impression of the so-called pseudo-cord motif, while among the others, the stamps with stamped motifs rarely were the subject of a special paper, such as the find of ceramic tool for the impression of the pseudo-cord motif from the Cozia settlement (Iași county), which is classified as belonging to the Babadag group (Babadag II phase) (T. II/3)⁵. B. Hänsel has collected several ceramic and bone stamps from the early and developed phase of the older Iron Age settlements in the area from Gate to East Moldavia⁶. We have attempted, without any pretension to completeness, to append the list of finds of this kind, limiting ourselves mainly to the baked clay tools, also discovered in the Basarabi culture settlements (Map. 1).

Bone tools were particularly used in the settlements of the Noua-Sabatinovka complex⁷. The tools are commonly made from tubular bones, while the functional part which is impressed into the wet clay is serrated at the end, or the joint (T. I/6—8), while the use of platoid bone, probably a part of a shoulder blade, is rarer. The serrated tools made from a triangular platoid bone comes from Solončeny (Rezina district), in Moldavia⁸, while stamps made of bones with a joint preserved, apart from the above mentioned bone tools from Tirpești settlement, were discovered in the late Bronze Age settlement Lupșanu (Ialomița county), belonging to the Coslogeni culture (S-E Romania, between The Danube and Ialomița rivers)⁹, at the Fundenii-Doamnei site (Tei V phase or Noua group), near Bucharest¹⁰, and in the Valea Lupului settlement, in Moldavia which belongs to the Noua culture¹¹. Even seven tools made of bones with a joint preserved are discovered in Sebeș — „Podu Pri-pocului“ (Noua culture); published in *Symposia Thracologica*, 9, pl. 56. Let us mention the similar tools from the early Černoles culture (Belogradovka phase) originating from a settlement in the village of Keljmenici (T. I/8) and Oselivka (T. I/7), from the Early Iron Age in the southern Russian steppes¹². The bone tools for the impression of serrated pseudo-cord motif were not discovered west of Muntenia. We know only a bone tool from the Ghidici settlement, belonging to the Žuto-Brdo Grla Mare culture, in Oltenia, used for the impression of mini-rossetes, at the one end, and of concentric circles with a point in the center, at the other. (T. I/3)¹³.

Ceramic stamps for ornamentation of vessels are of small dimensions, only a few centimeters (most commonly 3—5 cm). Beside above mentioned ceramic stamps from Sava settlement in S-E Bulgaria, un-

usual appearance distinguishes the stamps from the Early Iron Age fortified settlement in the village of Grigorovka, near Vinica, in the central Dniester area (S-W Podoli) i.e. a part of Western Ukraine. On the pre-Scythian horizon of Grigorovska gradina, along with intoned and stamped pottery of so-called early Zabotin type of the Černoles culture, three ceramic stamps were found¹⁴. Two stamps by their appearance resemble bear's paws, while only a half of the third stamp was preserved, of usual appearance in the form of a small knife with a short handle and the arch shaped blade. Along with obliquely serrated functional part of the damaged stamp, and clearly distinguished teeth in the form of nails of the bear's paws, in the text are mentioned the stamps in the form of the letter „S“, probably modelled with the same tools, which are not visible in the drawings (we must admit that the text is not quite clear to us, as it is rather succinct and speaks of baked clay bear's paws as being figurines). This seems particularly significant if one bears in mind that the stamped pottery from Grigorovska gradina (fortified settlement) is connected with the break-through of the younger Babadag and Basarabi culture from the lower Danube area.

Several ceramic stamps in the form of small knives, along with the functional part for the impression of the pseudo-cord motif, also contain small, generally circular stamps, modelled at the end of short handle. Such are the stamp from the Insula Banului settlement in Iron Gate (T. II/4), Babadag in Dobruja (T. I/4), Cavadinesti in South Moldavia (T. II/2), Noșlac in Transylvania (T. II/8), and Cozia in Moldavia (T. III/6)¹⁵.

Ceramic tools for the ornamentation of vessels by the technique of stamping, by whose imprint the so-called pseudo-cord motif, of *Pseudoschnur*, is obtained, are mainly of similar shape, with arch modelled functional part and a short, usually conical handle held by three fingers. The differences in the shape of tools depend on the vertical, oblique or horizontal position of the short handle in the relation to the toothed or serrated functional part of the tool which is turned downwards¹⁶.

The impression of this stamp into wet clay of vessel before baking, leaves narrow strings of multiform short (generally, transverse or oblique) notches, similar to the impression of a thin, pleated cord, which gave this technique its name. Differences we note in the shapes of the pseudo-cord depend on the manner in which the functional part of the stamping tool is modelled. Although drawings of individual ceramic tools are insufficiently clear to ascertain the manner in which the stamping part of the tool was made, we can assume that the stamps for the impression in the Noua-Sabatinovka, Babadag and Insula Banului groups, or from the Early Iron Age level in the lower Danube and South Russia areas, most frequently had a serrated functional part which leaves the impressions resembling a small wheel or the teeth of a comb, like the bone tools¹⁷. Two baked clay tools from the Popești-Novaci settlement, near Bucharest, belonging to the Basarabi culture, have somewhat differently modelled functional part that is impressed (T. II/5, 7). The final, arched part of the tools „blade“ is somewhat thicker and in the first case- obliquely serrated, while in the other it seems that indented crosses were on the part that is impressed into wet clay of a vessel. Pot-

tery ornamented by this kind of pseudo-cord has shallowly impressed, narrowly grooved lines with small holes. Two tools from Remetea Mare, and Valea Timișului settlements, belonging to the Basarabi culture level in Banat, also leave the impressions with obliquely serrated, small rhomboid fields within narrow, shallow grooves, making so-called „small“ pseudo-cord¹⁸. Drawings of these tools do not provide certain appearance of the functional part which is presented as finely serrated. The cross-section of this tool with a level „blade“, and the appearance of the impressed lines of the pseudo-cord rather suggest the serrated tools (T. III/1, 3).

We have recognized a baked clay tools in the shape of a sector, resembling a bourek knife, from the prehistorical site in the Borec village, near Plovdiv, Tracia. Judging by the opening in the upper part (that served to hang the tool on a string), the author has proclaimed it — an appendage or an amulet¹⁹. According to the published photograph, this tool is of somewhat larger dimensions, and, it seems, lacks the serrated functional part; possibly it was used to impress shallowly stamped lines or narrow grooves (T. III/4).

Before pointing to several baked clay tools discovered on the Early Iron Age in Serbia, we can also mention a bone tool originating from the Ormož settlement on the Drava²⁰. Transversally serrated longer side of the tool, in the shape of abtunted blade, may have been used for the stamping of wet clay of a vessel in order to produce the pseudo-cord found on vessels from the late phase of the Ruše group. Let us note that the pottery decorated with the pseudo-cord, along with rare vessels ornamented with the impressions of „S“ motif and small concentric circles, connected by tangents of the pseudo-cord, was found in this settlement belonging to the younger *Urnenfelder* and the Early Iron Age cultures. The manner of the organization of the pseudo-cord strings and other shapes of the impressed motifs point to the similarities to the pottery of Insula Banului and Babadag groups, which probably came to those parts in the time of Thraco-Cimmerians invasion. We even think that some of the appendage is in the shape of semicircular thin tablets made of bronze with finely serrated base side, like the one found on the Early Iron Age site in Vinica, south of Bela Krajna, were possibly used for the ornamentation of pottery by the pseudo-cord technique²¹. In any case it would be useful to compare the impressions of those bronze, comb-like appendages, found in several Early Iron Age cultures in N—E Balkans and S—E Alpine region, with the impression of the pseudo-cord on vessels from the same cultures. E. Voss (a professional conservator) has recently, while investigating manners of ornamentation of the hallstatt pottery, supposed that the pseudo-cord motif technique, as a part of pottery encrustation technique, consists in the impression of a tool made of bone, metal or wood²². The author has also presupposed the appearance of a wooden tool for the impression of the pseudo-cord motif, in the form of a small knife with the serrated blade (T. I/5), pointing out the erroneous term *Rollrädchenzier*, i.e. that is not the case of ornamentation by a small wheel.

So far we collected ten baked clay tools from the territory of Serbia that were used for the ornamentation of vessels by the pseudo-cord

technique (T. IV/1-8; V/1-2). These tools were discovered in the early and later stage of the older Iron Age settlements, often with the pottery ornamented by them. Most remarkable is the find of a small tool in the shape of a sector, discovered in a low earthen tumulus from the site in the village of Melaje, on the Pester plateau. This ceramic stamp was found in the base of the mound, together with remains of a pyre, and along with fragments of vessels ornamented by the pseudo-cord technique. All tools are of similar shape, with more or less prominently arched functional part impressed into vessels.

According to the manner the functional part of the tool, i.e. the stamp itself, is shaped, we can distinguish three kinds of *imprese* motifs; all can be designated as the result of the pseudo-cord technique. Most numerous are the tools with narrow functional part, alternately serrated on both sides. Here belongs two tools from the Crvena livada settlement, near Svetozarevo; the tool from the settlement in the village of Donje Štiplje, near Svetozarevo; the tool from the tumulus in Melaje near Novi Pazar; and the tool from the village of Mazgoš, near Dimitrovgrad. These tools have similar shape, with a short handle at the top, above arch-shaped and serrated „blade“. A small ceramic tool-stamp in the form of a sector, was recently discovered in the multi-level open prehistorical settlement of Svetozarevo-Panjevaci rit (T. V/2). The regularly modelled fan-like part of the tool, has on its sides long, very narrow notches which densely go down and confront themselves on the narrow, thinned part of the stamp, i.e. the part is impressed into the wet clay of a vessel.

When impressed into the wet clay of a vessel, these ceramic stamps leave narrow, so-called tremolated lines. Two tools are similar by manner of impression; one originates from the Early Iron Age settlement in the village of Velesnica, in the Iron Gate (T. IV/6), and the other from the developed Iron Age settlement Oraovica, Preševo (T. IV/7). Both ceramic stamps — the one from Velesnica is in the shape of a small knife with a short handle, while the other, from Oraovica is in the form of a pyramid with narrow, rectangular basis — consist of narrowly modelled functional „blade“ which is regularly serrated. „teeth“ of those two stamps are of uneven length, and by the shallow impression into the walls of a vessel leave small rectangular stamp within a narrow groove (Velesnica), or unconnected impression in a straight line, resembling a small wheel (Oraovica). A ceramic stamp in the shape of an anchor, from a multilevel prehistorical settlement in Alibunar, in the south part of Banat (where the Early Iron Age pottery was also found) was published recently (T. IV/8). Apart from its shape, this tool is distinguished by somewhat wider functional part, i.e. half-arch curved „blade“ on the bottom part with shallow, oblique notches on it. The form of the pseudo-cord produced by this tool we usually call „big pseudo-cord“ because within the wider groove we find somewhat larger rectangular fields.

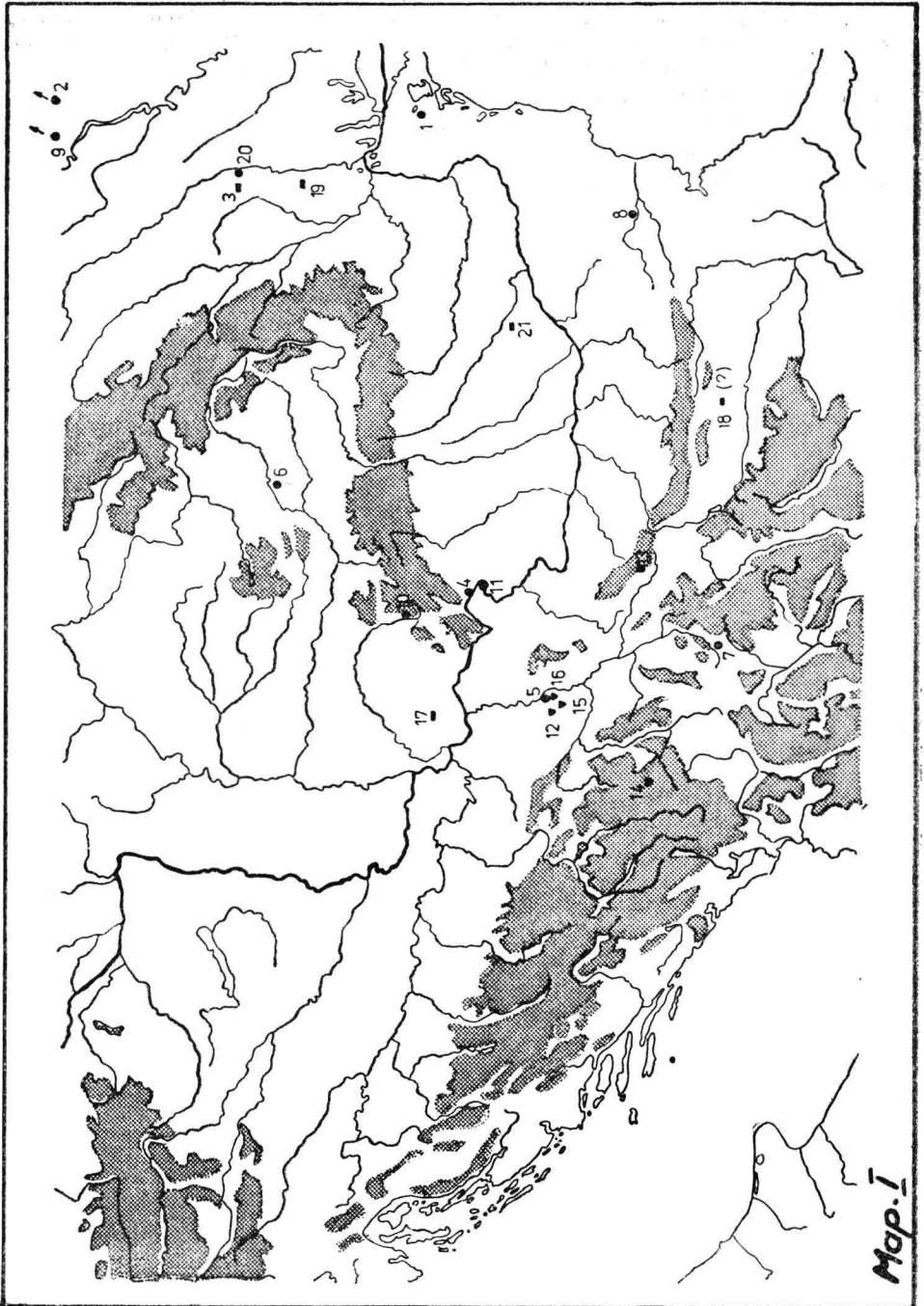
At the present it is difficult to say how significant are the differences in the shape of ceramic tools we have established, at the same time distinguishing three particular variants of the pseudo-cord (Map. 1). Especially as the differences among the pseudo-cord impressions are

less noticeable when filled-up with white encrustation. We would like to stress the fact that the tools with serrated functional part leaving so-called tremolated lines, were not found only in the Basarabi culture settlement in the central Morava Valley region, but also on sites beyond the southern border of the Basarabi complex (Melaje, near Novi Pazar; Vuči Dol, near Skopje). In any case, the tools for the ornamentation of Basarabi pottery with stamped motifs, confirm closeness of our region, i.e. the northern part of the Central Balkans, to the Carpathian-lower Danube region. Foregoing remarks on tools for the ornamentation of vessels by technique of the pseudo-cord motif, also confirm the ties of the Basarabi culture to the Early Iron Age cultures in the lower Danube area. We can say that the border where the pseudo-cord motifs, characteristic for the Early Iron Age cultures, pass into so-called „small pseudo-cord“ or into „tremolated pseudo-cord“, which seems to be the youngest and maybe the only belonging exclusively to the Basarabi culture — is rather elusive. The technique of the ornamentation of the vessels with the pseudo-cord strings reaches its peak in the Basarabi culture, and vanishes with the disappearance of the Basarabi style in pottery. It is important to note that recently the difference between the Basarabi complex, frequently identified with the horizon of pottery ornamented in rich Basarabi style, and the classical Basarabi culture, is more clearly recognized. We believe that the debate on the forms of the pseudo-cord motif within the Basarabi complex can contribute to the solution of these questions.

NOTES

- 1 S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978, p. 28—40; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an den unteren Donau*, Bonn, 1976, p. 118—229; G. Tonceva, *Studia Thracica*, 5, 1980, p. 24—60.
- 2 S. Marinescu-Bîlcu, *Thraco-Dacica*, II, 1981, fig. 1/8—12, 15, p. 23—36.
- 3 G. Tonceva, *op. cit.*, Pl. XXVIII, p. 71—73.
- 4 H. Todorova, *Thracia*, 1, 1972, Abb I/1, p. 67—100; B. Hänsel, *op. cit.*, T. 43/4.
- 5 A. László, *MemAntiq*, I, 1969, p. 319—325.
- 6 B. Hänsel, *op. cit.*, Taf. 43, abb 1—10.
- 7 B. N. Grakov, 1977, p. 182—194; S. Morintz, *Contribuții...*, p. 152—160.
- 8 A. I. Meliukova, *MIA*, 64, 1958, Ris 27/5, p. 5—102.
- 9 S. Morintz, *Contribuții...*, fig. 80/9, 10 (two tools), p. 141.
- 10 V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966, fig. 7/3, p. 65—67.
- 11 S. Morintz, *Contribuții...*, fig. 89/7, p. 154.
- 12 A. I. Meliukova, *op. cit.*, Ris 1/15, 16, p. 10.
- 13 M. Nica, *Thraco-Dacica*, VII, 1—1, 1987, fig. 16/2 and 9/4, pg. 35.
- 14 G. I. Smirnova, *Thracia*, V, 1980, Ris 1/4, 11, 12, p. 130.
- 15 S. Morintz, P. Roman, *SCIV*, 20, 1969, 3, fig. 7/10, p. 400 (Insula Banului); S. Morintz, *Thraco-Dacica*, VIII, 1987, 1—2, fig. 11/2 (Babadag); B. Hänsel, *op. cit.*, T. 43/5, 6 for Cozia and Cavadinești; T. Soroceanu, 1984, abb 2, s 436 (T IX/9) for Noșlac.

- 16 According to B. Hänsel the impression is based on the principle of the meat cleaver (*Wiegemesser prinzip*) and some tools resemble miniature cleavers with a short handle and a wide, massive blade (B. Hänsel, *op. cit.*, p. 119.
- 17 See tools collected by B. Hänsel, 1976, T. 43/2, 7—9.
18. M. Gumă. *Banatica*, VII, 1983, Pl. XXXII/1, 2, p. 65—138.
- 19 P. Detev, *GAMP1*, V, 1963, Obr 3/4, p. 50.
- 20 B. Lamut, 1989, 238 ff.
- 21 J. Dular, 1975, 111. 4, p. 562.
- 22 E. Voss, 1988, p. 15.

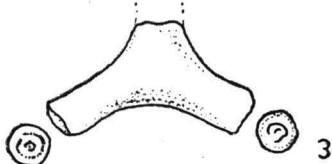

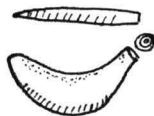
1

2

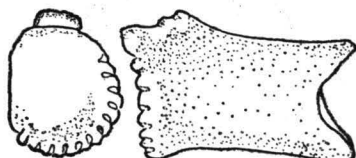
3

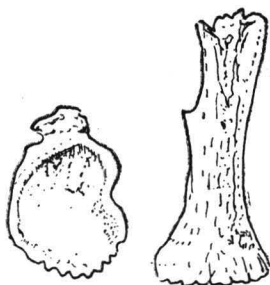
4

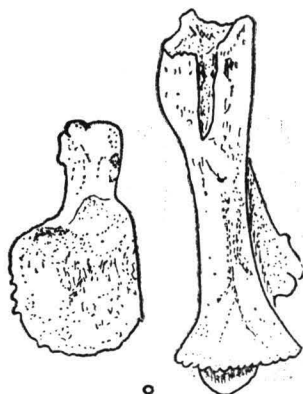
5

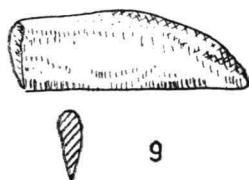
6

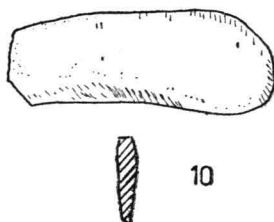
7

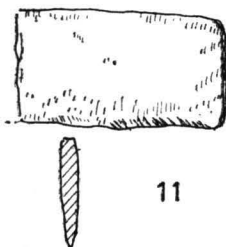
8

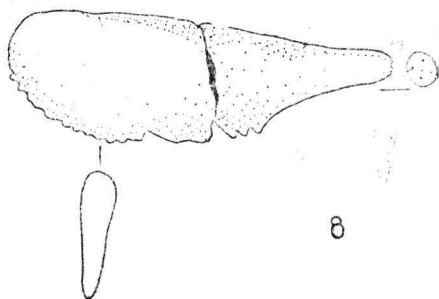
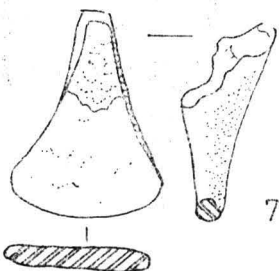
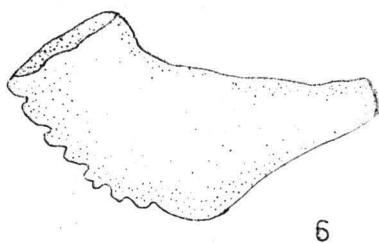
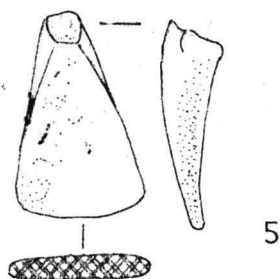
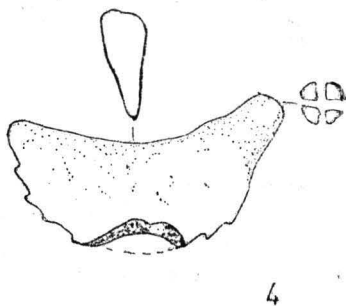
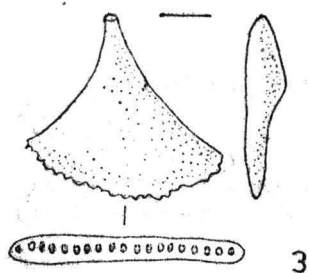
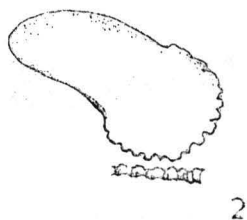
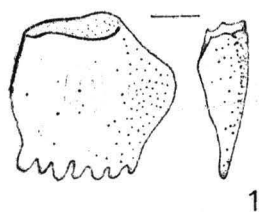
9

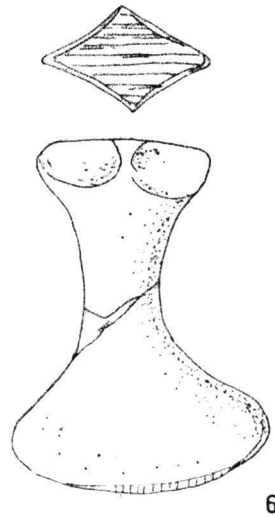
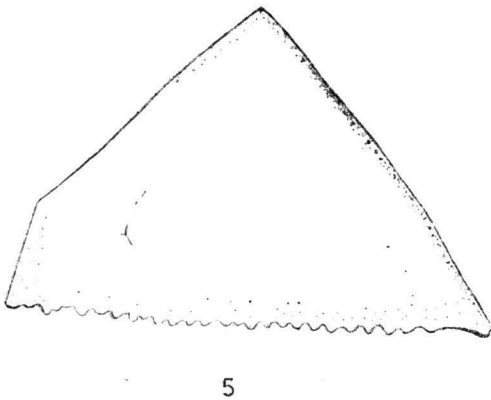
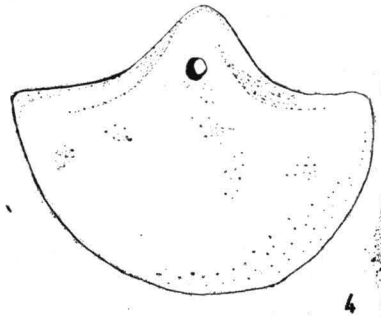
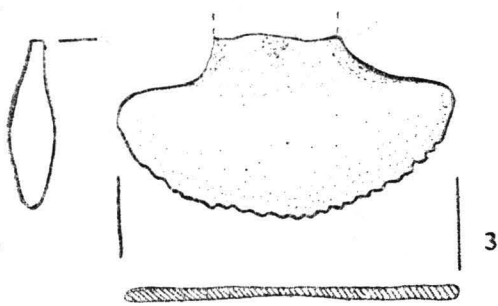
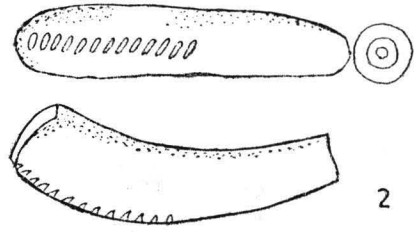
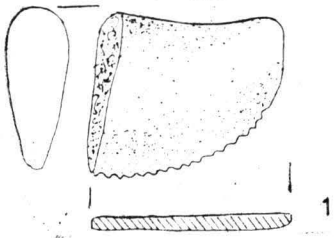

10

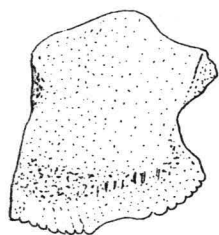

11

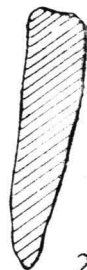
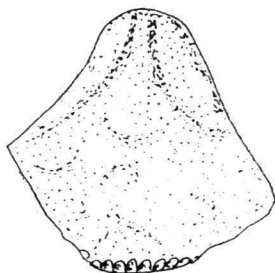

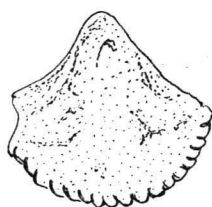
T. III

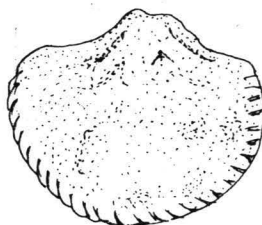
1

2

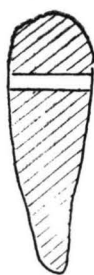
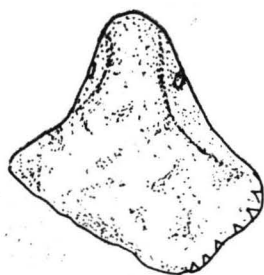

3

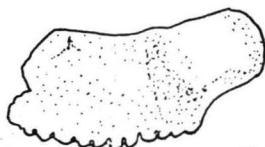

4

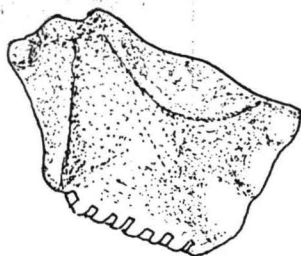
T. IV

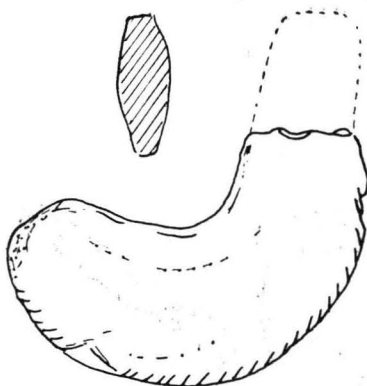
5

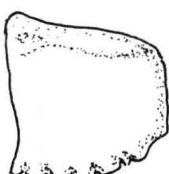
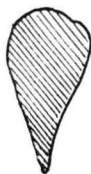
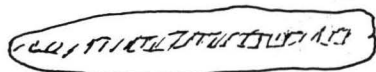
6

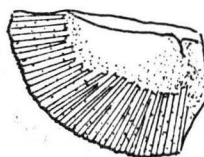
7

8

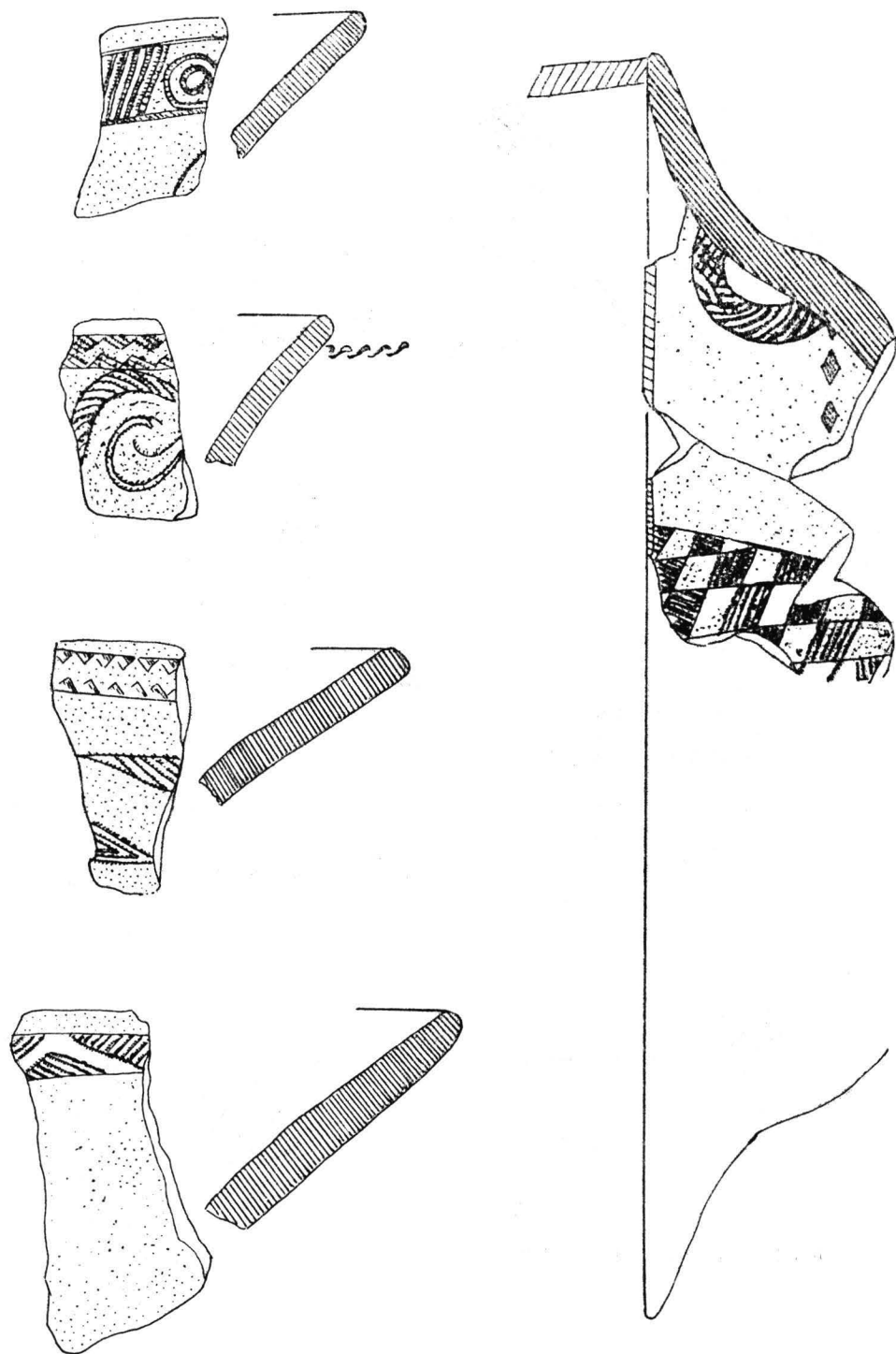

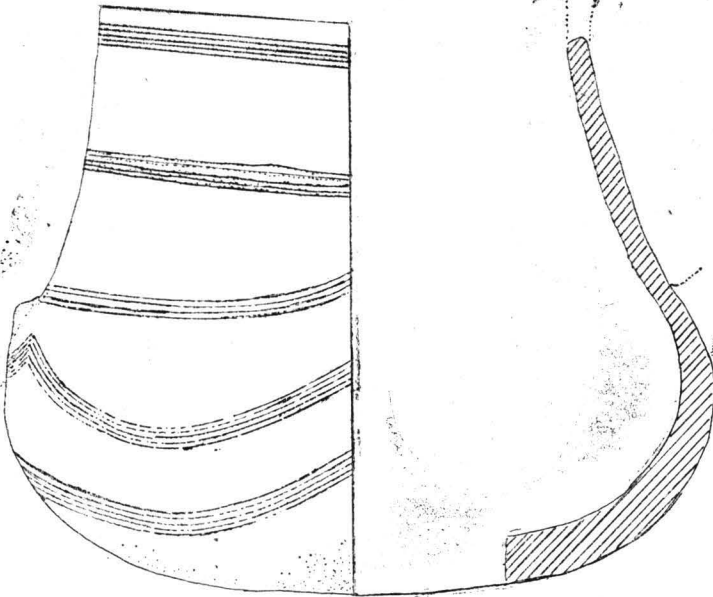
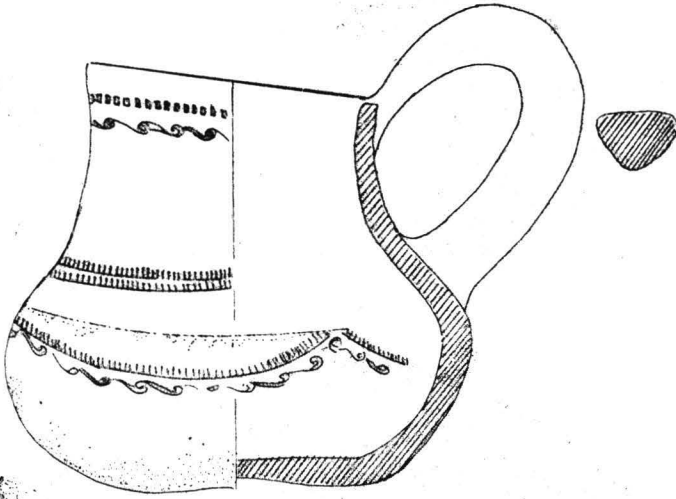
1

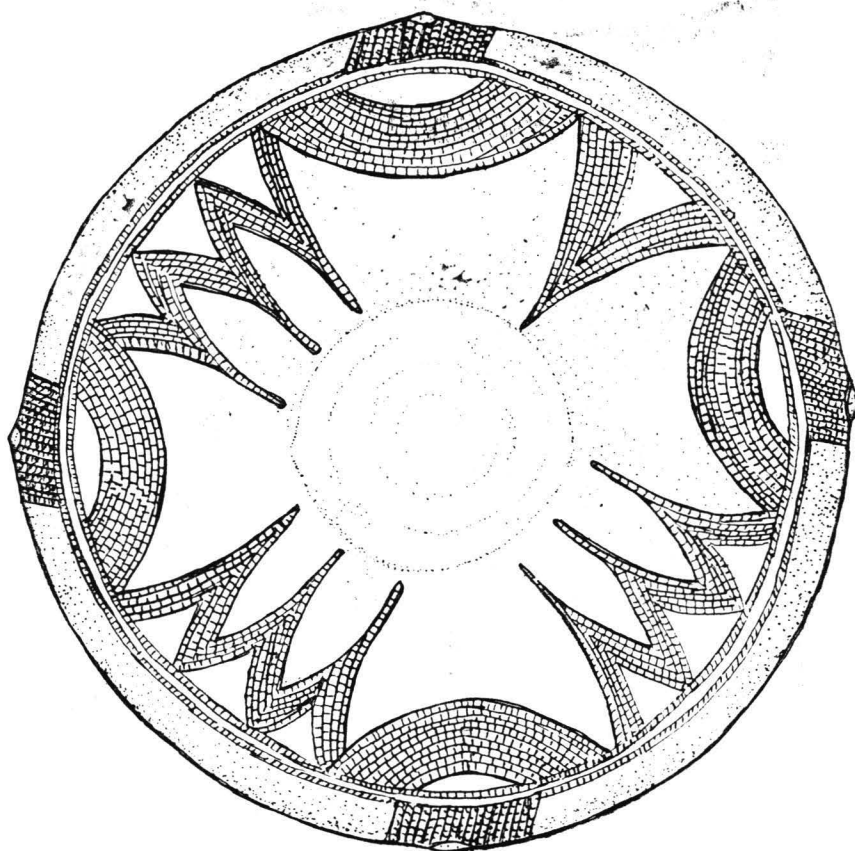
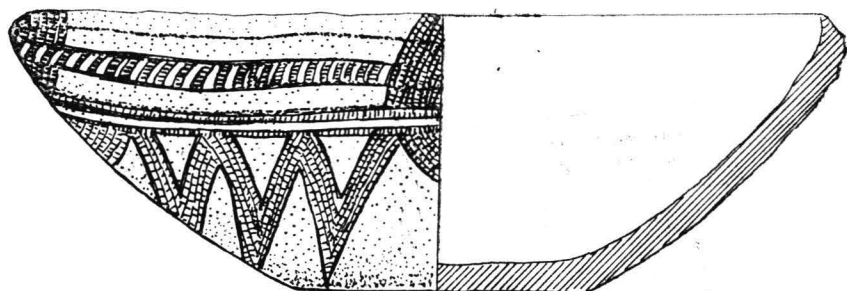

2

T. IV (continued: 5, 6, 7, 8); T. V (1, 2).

T. VIII

CREDINȚE ȘI PRACTICI MAGICO-VRĂJITOREȘTI LA TRACO-GETO-DACI

VALERIU SIRBU

I. Analiza descoperirilor

Scopul studiului nostru îl constituie analiza a 30 de descoperiri, provenind din 23 de localități care, prin elementele lor fundamentale — contexte arheologice, categorii de piese, structură și morfologie — reflectă credințe și practici magice și vrăjitoarești la traco-geto-daci.

Apreciem că o analiză pe verticală a fenomenului prezintă o serie de avantaje în sesizarea și evidențierea elementelor de continuitate și discontinuitate, de tradiție și inovație, cu toate că, pe parcursul mileniului I î.e.n., pe teritoriul locuit de traco-geto-daci, au loc profunde prefaceri socio-economice, politice și culturale datorate atât evoluțiilor interne, cât și influențelor externe.

A. CRITERII DE SELECTIE. Am ales acest eșantion de descoperiri, pe care le-am apreciat ca fiind cele mai semnificative pentru studierea și elucidarea subiectului abordat, din mai multe considerente.

Cronologic, descoperirile cuprind un interval de peste un mileniu (± 1000 î.e.n. — 106 e.n.), iar geografic, ele se plasează în arealul în care descoperirile arheologice și izvoarele scrise îi atestă pe traco-geto-daci.

Descoperirile arheologice provin, în mod echilibrat, din diverse tipuri de monumente-cetăți, așezări și necropole, ca și din variate contexte — locuințe, gropi în așezări, sanctuare (?) și morminte, tocmai pentru a constitui un eșantion reprezentativ.

Desigur că truse cu asemenea categorii de piese, mai mult sau mai puțin numeroase, se cunosc și din alte monumente tracice nord sau sud-dunărene (P. Balabanov 1980, p. 137—139; V. Sârbu 1987, p. 316), dar noi am selectat pe cele care le-am apreciat mai semnificative pentru ilustrarea fenomenului.

În privința categoriilor de piese, sunt truse atât cu figurine antropomorfe, cât și cu figurine zoomorfe, sau fără figurine dar cu celelalte tipuri de piese.

Precizăm că un studiu exhaustiv al acestei categorii de descoperiri nu este posibil acum deoarece multe nu sunt publicate complet, iar altele sunt încă inedite; cu toate acestea, numărul descoperirilor analizate acum și structura lor ne vor permite importante concluzii.

B. ARIA DE RĂSPÂNDIRE

Cele 30 de descoperiri provin din cea mai parte a ardealului locuit de traco-geto-daci (Anexa nr. 6). O concentrare deosebită se constată în zona dintre Carpați și Nistru (10 descoperiri și 128 de piese) și în estul Bulgariei. Lipsa „truselor“ din ardealul vest-tracic reflectă, apreciem noi,

mai degrab un stadiu de cercetare decât o realitate istorică. Pe de altă parte, însă, este foarte probabil că aceste concentrări din anumite zone să reflecte manifestări mai pregnante ale fenomenului.

C. CONTEXTUL DESCOPERIRII. Cele 30 de descoperiri provin din: a) locuințe — 7 descoperiri, 2 cu 9 figurine antropo- și 5 cu 23 zoomorfe; b) gropi din așezări — 3 descoperiri cu 18 figurine antropomorfe; c) vase depuse în gropi din așezări — 3 descoperiri cu 33 de figurine antropomorfe și una cu 11 zoomorfe; d) în sanctuare (?) — 2 descoperiri 3 figurine antropomorfe și e) în morminte — 6 descoperiri cu 12 figurine antropo- și doar una cu o piesă zoomorfă, plus 7 descoperiri, toate în morminte, fără figurine (Anexa nr. 1).

Se remarcă numărul de figurine antropo- și zoomorfe descoperite în trusele din locuințe — 32 (28%) și din vase — 49 piese (43%) (Anexa nr. 1). Pe ansamblu, din așezări provin 16 descoperiri, 10 cu 63 de figurine antropomorfe și 6 cu 34 de figurine zoomorfe, iar din necropole 14 descoperiri, din care 7 cu figurine (a descoperiri cu 12 figurine antropo- și doar una cu o figurină zoomorfă) și 7 fără figurine; 7 din morminte de incineratie și 7 din morminte de înhumatie (Anexa nr. 1).

D. CATEGORII DE PIESE. În ceea ce privește categoriile de piese cuprinse în aceste truse, noi le-am împărțit în 11 categorii (Anexa nr. 1):

a) FIGURINE ANTROPOMORFE: s-au descoperit 75 de exemplare (17%), în 16 complexe, pe raza a 13 localități. Ele sunt, rar, fie singurele piese din trusă — ex. Poiana (1931), Lechința de Mureș, fie numărul lor variază în compoziția acestora. De remarcat că 36 de exemplare, deci aproape 50% din toate, au orificii, împunsături sau cavități (Anexa nr. 1.). De semnalat că nici o trusă nu cuprinde, împreună, figurine antropomorfe și zoomorfe; de asemenea, numărul primelor — 75 ex. (68%), este mai mult decât dublul celorlalte — 35 ex. (32%). De remarcat că ele s-au descoperit în toate tipurile de complexe.

b) FIGURINE ZOOMORFE: s-au găsit 35 de ex. (8%) în 7 complexe (5 în locuințe și câte una într-un vas din groapă și alta în mormânt) pe raza a 6 localități. De remarcat numărul mare de piese din bordeiele de la Grănicești (19 ex.) și din vasul de la Lechința de Mureș (11 ex.) S-au identificat următoarele specii de animale — cabaline, bovine, ovicaprine și porcine, cu precădere domestice. De remarcat că nici un exemplar nu are orificii sau împunsături.

c) PIESE DIVERSE: această categorie cuprinde acele piese, din materiale și de tipuri diverse, care n-au putut fi incluse într-o singură categorie, ele însumând 24 ex. (5,5%) 6 dăltițe, toporașe și amulete în miniatură, vase sau fragmente ceramice, împungător din os etc.

d) PIESELE DIN LUT DE DIFERITE FORME — 176 ex. (40%), plus două complexe cu număr neprecizat de piese, includ piese în miniatură ce redau pâinișoare, covrigi, semințe și sămburi sau au diverse forme geometrice — discuri, cilindri, bile, cuburi, piramide, paralelipipede etc. Ele au apărut în toate tipurile de monumente și complexe, fiind prezente în majoritatea descoperirilor (în 20 de truse — 67%).

e) VASE ÎN MINIATURĂ — 20 exemplare (4,5%), în 11 complexe, raza a 10 localități (plus 2 complexe cu număr neprecizat de exemplare). Ele reprezintă următoarele tipuri de vase; ceșcuțe, borcane, cupă cu picior, lingură, capac, vâscior cu trei picioare și ryton. S-au găsit în toate

tipurile de monumente și complexe, în asociere atât cu figurinile antropo-, cât și cu cele zoomorfe.

f) *instrumente pentru modelat și ornamentat vasele*: este vorba de 5 piese pentru modelat vasele, din care 4 ex. s-au găsit în cele două complexe de la Hanska — „Toloacă“, plus în instrument din lut pentru ornamentat vasele de tip Babadag II din așezarea eponimă culturii.

g) *cochilii* de Myrex, Cardium, Cyprae, *Carapace* de broască țestoasă și *canini* — 13 ex. (3%).

h) *pietricele*, de obicei plate și lustruite: 37 (8,3%) din 5 complexe, pe raza a 5 localități (plus un număr mare de piese la Răcătău); în variate tipuri de așezări și complexe.

i) „*fusaiole*“, *rondele* — 51 exemplare (11,5%), din care 37 sunt rondoale și 14 „fusaiole“, în 13 complexe pe raza a 10 localități; s-au descoperit în toate tipurile de monumente și complexe.

j) *zornăitori*; piese de formă ovală, goale la mijloc și cu orificii, cu pietricele sau bile din argilă în interior — 7 piese (1,5%) s-au găsit doar în trusele din vasele de la Bunești-Averești, Hanska-„Toloacă“ și Poiana (1993).

Deci, în compoziția acestor descoperiri vom remarca următoarele: a) marea lor majoritate (19 localități și 231 de complexe) conțin fie figurine antropomorfe, fie figurine zoomorfe, dar niciodată ambele categorii; b) majoritatea (8 localități și complexe) au mici piese din lut de diverse forme, multe în formă de pâinici, covrigi, chifle, sămburi și semințe; c) prezența unor piese insolite, ca zornăitorile și clopoțeli, apoi zaruri, dăltițe și toporașe în miniatură; d) piese cu presupuse calități magice — carapace de broască țestoasă, canini perforați, cochilii de Myrex, Kauri, Cardium.

În același timp, însă, se observă și o răspândire numai în anumite zone a unor tipuri de piese: discurile plate cu incizii în cruce sau orificii sunt numai în descoperirile sud-balkanice (Sozopol, Kabye etc.), pe când zornăitori și calapoade numai în cele nord-dunărene.

De la Sevtopolis (Bulgaria), pe lângă 4 figurine antropomorfe, provin numeroase discuri mici, majoritatea cu incizii și împunsături, pe una sau pe ambele fețe, piese de alte forme, toate din lut și în miniatură (Fig. 22); din păcate, nu cunoaștem exact contextele în care au fost descoperite pentru a propune interpretări mai nuanțate (L. Ognenova-Marinova 1984, p. 210—213, fig. 380—397).

De asemenea, truse cu multe figurine antropo- sau zoomorfe se cunosc numai în zona nord-dunăreană (Bunești-Averești, Grănicești, Lechința de Mureș și Poiana).

Subliniem valoarea culturală cu totul aparte a figurinelor antropo- și zoomorfe, ca expresii plastice „populare“, adevărate și indubitabile, ale credințelor comunităților traco-geto-dacilor în care s-au descoperit, spre deosebire de alte piese (de ex., cele din metale prețioase, vase de lux etc.) care puteau fi produse în alte centre sau să fi suportat puternice influențe străine.

E. *CRONOLOGIA*. Pe etape cronologice, figurinele se repartizează astfel: sec. XI—VII î.e.n. — 36 ex. (33%), sec. V—II î.e.n. — 19 ex. (17%), sec. II—I î.e.n. — 53 ex. (48%) și sec. I—II e.n. — 2 ex. (2%) (Anexa nr. 1).

Se observă procentul mai mare de figurine din sec. XI—VIII î.e.n., ca și din sec. II—I î.e.n. și lipsa unor descoperiri din sec. VII—VI î.e.n., în special din grupul cultural Basarabi. Dacă figurinele zoomorfe provin, în marea lor majoritate — 30 ex. (peste 85%) din Hallstatt, în cazul figurinelor antropomorfe, în schimb, 69 ex. (92%) aparțin epocii La Tène.

Este de remarcat că nici o figurină antropomorfă sau zoomorfă nu s-a descoperit în mormintele dacilor liberi sau ale daco-romanilor (V. Sârbu 1987).

F. SEMNIFICAȚIA

Considerăm că este necesar să facem câteva precizări privind religia, magia, vrăjitoria și mitologia pentru a putea sesiza, mai verosimil și mai nuanțat, semnificația „truselor“ pe care le discutăm.

Religia necesită smerenie, evlavie, cucernicie și comportă două nivele: unul teoretic — credința în puteri supranaturale ce domină lumea și altul practic — efortul de a le câștiga bunăvoința (G. H. Luquet 1926, p. 206—207). În mentalitățile religioase cursul naturii, al fenomenelor și al societății nu este nici invariabil și nici rigid, deoarece prin credință și rit omul poate convinge divinitățile să devieze fenomenele și evenimentele în favoarea lui (G. Frazer 1935, p. 189).

Pe planul magiei, esențială este cunoașterea legilor naturii și societății, căci magicianul, prin tehnici speciale, poate să le constrângă și să le forțeze să acționeze în favoarea sa. Magia tratează forțele transcendente „tehnologic“, deoarece ea are un caracter eminentemente practic, apelul la ea datorându-se unor nevoi cotidiene, rezultate din teamă, speranță primejdie etc.

Vrăjitoria este un tip de „magie populară“ a cărei sferă de aplicabilitate este mai specializată.

Dacă la magie se apelează, în genere, pentru nevoi materiale, în sfera atitudinii religioase accentul afectiv va căpăta o coloratură etică și se va concretiza în credința mântuirii sufletului (G. Lukács 1972, p. 371—448).

Eficacitatea magiei, nota C. Lévi-Strauss (1978, p. 199), necesită trei elemente complementare: a) credința magicianului în eficacitatea tehnicilor și exigențele opiniei colective, care formează un fel de câmp granicilor sale, b) credința „obiectului“ în tehnica magicianului, c) încredințat în mijlocul căruia se definesc și se situează relațiile dintre subiect (vrăjitor) și obiect (persoană vizată).

„Atât magia cât și religia apar și funcționează, notează B. Malinovski (1948, p. 87), în situații de tensiune emoțională: crize ale vieții, lacune în activități importante, moarte și inițiere în misterele tribale, iubire nefericită și ură nesatisfăcută“.

Magia, spre deosebire de religie, nota N. Petrescu (1944, p. 39) nu are un cult organizat, riturile nu sunt obligatorii pentru credincioși, spiritul ei este mai mult individual decât social și are un caracter fundamental practic.

Deși de peste o jumătate de secol se depun eforturi susținute, suntem încă departe de a avea o imagine cât de cât completă și corectă asupra fenomenului sacru la traco-geto-daci, deoarece sunt lacune esențiale în privința „panteonului“ divinităților lor, a modului cum și le reprezentau, a sistemelor de organizare a locurilor sacre, a „instrumentelor“ folosite

în aceste rituri sacre etc. (I. H. Crișan 1986)). Aceste lacune se datorează, în principal, sărăciei surselor scrise. Din acest motiv, importanța descoperirilor arheologice abia dacă mai trebuie evidențiată.

Analiza structurii, compoziției și morfologiei descoperirilor prezentate acum, ne arată că ele sunt aproape similare cu trusele magice și vrăjitoarești întâlnite la numeroase populații arhaice studiate de etnografi și antropologi sau menționate de diverși călători (J. Lips 1958).

În aria tracică s-au descoperit, în peste 10 localități, aproape 50 de figurine antropomorfe și peste 150 de figurine zoomorfe provenind din Hallstatt și în circa 50 de localități peste 250 de figurine antropomorfe și în circa 30 de localități aproape 200 de figurine zoomorfe din epoca La Tène (V. Sîrbu 1992). Se poate, deci, afirma că figurinele antropo- și zoomorfe, deși se întâlnesc și la alte populații „barbare“, totuși ele sunt specifice, în primul rând, tuturor traco-geto-dacilor.

În privința figurinelor zoomorfe, s-au modelat numai specii de animale, domestice sau sălbatice, specifice ariei locuite de traco-geto-daci, lipsind cu desăvârșire cele exotice, fantastice sau compozite (V. Sîrbu 1987, p. 116).

Aproape o treime din figurinele antropomorfe au canale longitudinale, cavități, orificii și împunsături, ceea ce denotă intervenții premeditate asupra lor încă din momentul modelării. (Anexa nr. 1). Din contră, asupra figurinelor zoomorfe nu se constată asemenea intervenții care ar putea sugera acte de „magie neagră“.

Faptul că aceste truse se foloseau în sfera sacrului este indubitabil, concluzia fiind susținută de contextele în care au fost descoperite, de tipurile de piese care intră în compoziția lor, de morfologia și intervențiile asupra unor piese (canale, orificii, împunsături), ca și de analogiile etnografice (J. G. Frazer 1980, J. Lips 1958). Căci, așa cum notează M. Eliade (1968, p. 142): „Adorarea unui obiect cosmic sau teluric pentru el însuși nu se găsește niciodată în istoria religiilor“, fenomenul datorându-se sacrului care se manifestă în ele.

Trebuie să răspundem doar în ce sfere ale sacrului erau ele întrebuințate, dacă erau de natură religioasă, mitologică, magică și vrăjitoarească. Pentru a ajunge la concluzii pertinente trebuie să avem în vedere contextele arheologice, asocierile de piese, morfologia și starea lor, toate privite în contextul general al fenomenului sacru la traco-geto-daci.

O constatare se impune încă de la început: în nici unul din cele peste 50 de edificii publice de cult (sanctuare, clădiri cu absidă, altare decorate) din perioada Burebista—Decebal nu s-au descoperit asemenea truse, ca de altfel nici figurine antropo- sau zoomorfe (nici măcar la Sarmisegetuza Regia, centrul religios al dacilor!), realitate care nu mai poate fi pusă pe lipsa cercetărilor.

În schimb, situația din sanctuarele grecești ca, de exemplu, al Athenei de la Lindos, al Artemisei de la Lusoi, al lui Zeus de la Dodona și al lui Apollo de la Amyklai este cu totul alta decât în lumea geto-dacică. La Lindos, 12 divinități sunt reprezentate prin aproximativ 160 de figurine din totalul de peste 4 000, la Lusoi 4 divinități își împart 13 piese dintr-un total de cel puțin 165, la Dodona 10 divinități sunt ilustrate prin 22 de figurine dintr-un număr incert de piese (E. Alroth 1987, p. 9—19).

Analiza pe ansamblul sanctuarelor din sec. VI—IV î.e.n. a arătat că Athena „a vizitat“ cei mai mare număr de sanctuare și divinități, urmată de Hermes, Pan și Herakles (E. Alroth 1987, p. 9—19).

În privința gallilor, Caesar, VI, 17, ne informează că „Zeul pe care galii îl cinstesc cel mai mult este Mercur; imaginile lui sunt cele mai numeroase“, iar în descoperirile arheologice din edificii publice de cult s-au găsit figurine antro- și zoomorfe (A.-M. Romeuf 1986, p. 65—89; *Die Kelten in Gallien*, 1979).

Despre germani, Tacitus, IX, 2, ne informează că „germanii cred că nici a-i închide pe zei între pereți, nici a-i plâsmui în chip de om nu se potrivește cu măreția celor de sus“.

Herodot, IV, 59, ne spune despre sciți: „Statui, altare și temple n-au obiceiul să ridice, decât lui Ares“. În această situație, trebuie discutată și apartenența etnică a descoperirilor de figurine antro- și zoomorfe din nordul Mării Negre și din Peninsula Crimeea, mai ales că toate piesele sunt modelate cu mâna și se deosebesc net de statuetele grecești executate în tipare.

Noi vom aduce, aici și acum, în discuție câteva truse descoperite în această zonă.

În cetatea de la Belskoe (Rusia) s-au găsit peste 200 de figurine antro- și zoomorfe datând din sec. VI—V î.e.n., din care o bună parte într-o zonă cu 7 altare, plus alte piese de cult: modele ale unor organe de animale, „pânișoare“, opaițe, vase în miniatură (B. A. Šramko 1976, p. 194—208). Se remarcă prezența a 6 figurine antropomorfe găsite într-un sanctuar (Fig. 12). B. A. Šramko (1976, p. 204) apreciază, pe bună dreptate, că locuitorii de la Belskoe nu puteau fi sciții, deoarece știm din izvoarele scrise (ex., Herodot IV, 94) că ei nu ridicau statui, altare și temple divinităților, iar porci nu numai că nu le sacrificau acestora, dar nici să-i crească nu voiau (Herodot, IV, 63), ori oasele de porci predomină în sanctuarele de aici!

În cetatea de la Caravan (Ucraina), din sec. V—IV î.e.n., într-un complex considerat sanctuar, format dintr-o vatră, o alee pietruită și trei gropi s-au găsit — o figurină antropomorfă fragmentară, un fragment de la un vas cu perforații, 5 fragmente de la vase în miniatură și 17 piese mici din lut de diverse forme (Fig. 11) B. A. Šramko 1957, p. 178—198).

La Chersones (Crimeea), într-un strat anterior fondării orașului grecesc, din jurul anului 400 î.e.n., s-au descoperit 2 figurine antropomorfe, 3 fragmente de coloane cilindrice, un fragment de ceașcă-opaiț, plus alte 3 fragmente de vase modelate cu mâna (A. A. Zedgenidze 1976, p. 28).

La Semenovka (Crimeea) s-au găsit 15 figurine antropomorfe, toate în locuințe, de obicei lângă vetre, unele vopsite cu roșu sau negru, în marea majoritate de sex feminin. Varietatea argilei, a arderii, ca și cea tipologică sugerează modelarea lor în cadrul familial; toate piesele se datează în sec. II—III e.n. (I. T. Kruglikova 1970, p. 108—109).

Cine sînt „barbarii“ care modelează aceste figurine? Noi apreciem că nu poate fi vorba de sciți. La argumentele anterioare, vom mai adăuga alte două: în miile de morminte scitice nord-pontice nu s-au găsit figurine din lut antro- sau zoomorfe, iar în regiunile stepice locuite de sciți nu s-au găsit nici statuete grecești, deși aici s-au descoperit bogate și

variate importuri grecești (*Terrakoty Severnogo Pričernomor'a* 1970, p. 120).

Pornind de la aceste constatări, apreciem că aceste tipuri de piese aduc dovezi și argumente solide, în plus, privind o prezență etnică tracică în zonele nord-pontice din apropierea litoralului, de la care s-a răspândit și perpetuat la populațiile sedentaare prescitice obiceiul modelării figurinelor antropo- și zoomorfe, ca expresie plastică a unor credințe și rituri magice cu semnificații similare ca la traco-geto-daci (V. Sirbu 1992).

N-am inclus în repertoriul nostru descoperirea de la Cărlomănești, jud. Buzău, unică în lumea „barbară” europeană, deoarece prin contextul arheologic (sanctuar și gropi de cult), număr de piese (sute de fragmente de la minimum 100 de piese), varietate de specii de animale (minimum 5), dimensiuni (statuete de 20—30 cm, așezate pe suporturi de 20—25 cm) și realizarea artistică, ea se deosebește esențial de toate celelalte (M. Babeș 1977, p. 319—352). Considerăm că aici a fost un sanctuar mitologic al comunității getice sau, mai probabil, al uniunii tribale, iar statuetele sunt *ex-voto*, probabil folosite în povestiri mitice, în beneficiul unor divinități, strămoși sau „spirite ale animalelor”, fără a se exclude și o conotație religioasă (V. Sirbu 1987, p. 117—118).

De altfel, va trebui să ne fie clar și modul cum definim un sanctuar la traco-geto-dacii din mileniul I î.e.n. Putea fi el oriunde? Ce dimensiuni, ce formă, ce organizare internă avea? Ce „instrumente” se foloseau în riturile sacre? Căror domenii ale sacrului le erau dedicate riturile din ele — religiei, mitologiei, magiei? Oare diferența de structură dintre religie și magie era conștientizată numai în rândurile „specialiștilor sacrului” (preoți, magicieni, vrăjitori) sau și în rândurile întregii populații? Deci, de cînd se poate vorbi de o separație netă între gândirea/manifestările de tip magic și cele de tip religios la traco-geto-daci?

Cel puțin pentru epoca Burebista—Decebal, în zona carpato-dunăreană, unele din aceste lucruri sunt destul de bine definite — atât sanctuarele (ca loc, dimensiuni, mod de organizare, mai puțin cunoscute rămân „instrumentele” și riturile, ca și divinitățile cărora le erau dedicate), cât și separația clară între manifestările de tip religios și cele de tip magic și vrăjitoresc.

Dar le putem noi extinde, geografic — pe toată aria locuită de traco-geto-daci și cronologic — pînă la începutul Hallstatt-ului? Părerea noastră este că sunt probabile importante diferențieri zonale, atât datorate dezvoltării interne, cât și influențelor externe diferite (grecești, ahemenide, scitice, celtice etc.).

Care era semnificația truselor acum analizate?

Dacă descoperirile din locuințe (Bunești-Averești, Cucorăni, Dumbrava, Grănicești, Morești, Polovragi) indică caracterul lor încă funcțional, iar cele din morminte (Arabadji, Drumevo, Independența, Kabyle, Musovica, Sbaryanovo, Sozopol, Staroselka, Zimnicea) fie profesiunea avută în viață (magician, vrăjitor), fie protecția specială ce trebuia acordată defuncților, piesele depuse în vase (Hanska-„Toloca”, Lechința de Mureș, Poiana) sunt expresia evidentă a unor rituri magice, pe când cele depuse în gropi (Babadag, Ocnița, Răcățău) sunt „depozite” ce exprimă grija de a nu fi profanate după efectuarea unor rituri sacre (V. Sirbu 1987, p. 310).

Ar fi de remarcat că asemenea truse nu s-au descoperit în morminte exclusiv de copii, ci doar în cele ale maturilor. Lipsa unor analize antropologice ne împiedică să avansăm în aprecieri mai profunde. Deseori s-a considerat, doar pe baza inventarului arheologic (V. Mikov 1958, p. 657—671), că este vorba de femei, dar argumentul nu poate fi decisiv. Se cunoaște că, de obicei, atât în comunitățile arhaice (B. Malinovski 1948), cât și în cele sătești sau în târgurile din evul mediu (J. Palou 1992), magicienii erau bărbați, iar vrăjitoarele femei. De aici se poate deduce importanța unor expertize antropologice pentru problema care ne preocupă.

Deoarece în comunitățile arhaice magicienii și vrăjitorii erau, de regulă, și medicii acestora, apreciem că vasele în miniatură se foloseau fie la prepararea unor alifii și medicamente necesare vindecării bolnavilor, fie la obținerea unor substanțe cu presupuse capacități magice, sau la ambele (V. Sirbu 1987₂, p. 310).

În cazul prezenței figurinelor zoomorfe, trusele puteau fi folosite în rituri magice ce vizau fie înmulțirea și creșterea animalelor, fie în apela la ajutorul „spiritelor animalelor” pentru succes la vânătoare.

Așa cum s-a constatat la diverse populații arhaice, dacă se străpunge ochiul, capul sau abdomenul unei figurine, „primitivii” sunt convinși că persoana vizată va orbi, va avea dureri la cap sau la stomac, dar dacă se dorește moartea, figurina trebuie străpunsă toată, din creștet până la bază (J. Lips 1948, p. 458).

Acestea trebuie să fie și semnificațiile împunsăturilor, orificiilor, canalelor și cavităților efectuate asupra figurinelor antropomorfe la traco-geto-daci (V. Sirbu 1987₁, p. 114; 1987₂, p. 317). De remarcat că nici una din figurinele zomorfe nu are canale sau împunsături care să sugereze practici de „magică neagră” (V. Sirbu 1987₁, p. 118).

Prezența unor mici piese din lut în formă de pâine, covrigi, chifle, ca și a unor mici plăcuțe din piatră (râșnițe în miniatură?) ar sugera anumite rituri conexe credințelor agrare. Tot în această sferă a sacralului ar trebui incluse și descoperirile cu piese de lut în formă de semințe sau sămburi de diverse plante și pomi fructiferi.

Piese pentru modelat sau ornamentat vasele din aceste truse ar sugera și unele practici magice în legătură cu olăritul.

Faptul că o serie de truse s-au descoperit în apropierea vetrei sau în gropi a căror umplutură conține vetre fragmentate, cenușă și cărbune argumentează practici conexe cultului focului și vetrei, cunoscută fiind dificultatea aprinderii și întreținerii focului în comunitățile vechi.

Numeroasele discuri mici din lut cu incizii perpendiculare („cruce”) sau cu orificii ar sugera credințe legate de puterea și binefacerile Soarelui. Poate că în același sens trebuie interpretată și existența rondelilor, ca și a fusaiolelor, (13 descoperiri, deci 43%).

Nu poate fi total exclusă nici o legătură cu unele credințe legate de astrul nopții, în cazul a numeroase piese ce pot să redea diferite faze ale Lunii, cunoscute fiind conexiunile dintre aceasta și fecunditate (Eliade 1992, p. 155—180).

Extrem de sugestive pentru conotația magică sunt cochiliile de *Cardium*, *Cyprae*, *Myrex*, carapacele de broască țestoasă, caninii perforați sau „zornăitorile” prezente în opt descoperiri.

Din nefericire, nu avem date complete nici în privința poziționării truselor în cadrul complexelor și nici a diverselor categorii de piese în truse, informații care ne-ar putea sugera anumite interpretări mai nuanțate. „Fiecare obiect sacru trebuie să fie la locul lui“ observa un indigen. Deci, nu întâmplător, de ex., figurinele de la Răcătau erau așezate în cerc cu fața în jos, împreună cu multe pietricele, sau figurina de la Hanska-„Toloacă“ era pusă într-o valvă de scoică etc.

Folosirea figurinelor antropo- și zoomorfe, dacă nu exclusiv, cel puțin cu precădere în sfera magiei și vrăjitoriei este susținută și de alte două observații esențiale.

În primul rând, așa cum am menționat, în nici unul din cele peste 50 de edificii publice de cult geto-dacice nu s-au descoperit nu numai asemenea truse, dar nici figurine antropo- sau zoomorfe!

În al doilea rând dacă figurinele antropomorfe ar reprezenta divinități sau „instrumente“ de adorare a acestora, „enoriașii“ nu și-ar masaca propriile divinități încă din momentul modelării! Căci altfel nu pot fi calificate actele de împungere și străpungere a figurinelor încă din momentul modelării sau lipsa unor părți ale corpului la piese descoperite în contexte protejate (de ex. în vase), care nu pot fi puse pe seama manipulării lor.

Contextele arheologice, compoziția truselor, ca și restul inventarului din descoperiri, ne sugerează faptul că populația de rând (agricultorii și crescătorii de vite) era principala beneficiară a acestor practici magice și vrăjitoarești (V. Sirbu 1987, p. 318). Inventarul mai bogat al unor morminte (de ex., la Kabyle — M.4, Musovița, Sliven, Staroselka) ne arată, însă, că la ajutorul puterilor magicești vrăjitoarești apelau și membrii înstăriți ai societății traco-getice.

Mențiunile scrise despre practicile magice și vrăjitoarești la traco-geto-daci sunt puține și lacunare, cea mai explicită datorându-se lui Platon (*Charmides*, 156 a-157 c), se reproduce spusele unui medic trac: „Prietene, zicea el, sufletul se vindecă cu descânțece... Să nu te înduplece nimeni să-i tămăduiești capul cu acest leac, dacă nu-ți încredințează mai întâi sufletul, ca să i-l tămăduiești cu ajutorul descântecului... Și dacă vrei — potrivit poveștelor străinului — să-mi încredințezi mai întâi sufletul, pentru a-l vrăji cu descânțecele tracului, îți voi da și leacul pentru cap“.

După părerea noastră, tot în sfera magiei trebuie incluse atât informația lui Herodot, IV, 94. „Aceeși traci, când tună și fulgeră, trag cu săgețile în sus spre cer și amenință divinitatea (care provoacă aceste fenomene), deoarece ei cred că nu există alt zeu în afară de al lor“, cât și cea de la Vergilius (*Georgicele*, II, 497) ... „dacii au obiceiul ca, atunci când pornesc la război, să nu se apuce de treabă, înainte de a bea cu gura din Istru o anumită cantitate de apă, ca pe un vin sacru...“

Amenințarea unei divinități, printr-un gest ritual (a trage cu arcul spre ea), pentru a o obliga să acționeze într-un anume fel este evident că intră în sfera magicului și nu a religiozității. De asemenea, gestul „de a bea apă cu gura din Istru“, denotă o credință profundă în puterile ei magice înainte de o „încercare“ decisivă care poate duce la moarte, cum este plecarea la război.

Analiza acestor truse, ca și a tuturor figurinelor antro- și zoomorfe, evidențiază delimitarea clară a celor două sfere ale sacrului în epoca Burebista—Decebal: pe de o parte, sanctuarele, clădirile cu absidă, altarele decorate ca edificii publice de cult ce reprezintă religia „oficială”, recunoscută și controlată, ca atare, de cler și regalitate, în care nu s-au descoperit asemenea piese, și, pe de altă parte, o mulțime de practici magice și vrăjitoarești cu îndelungate rădăcini în mentalitățile oamenilor.

Faptul că în zona extracarpatică numărul truselor, ca și al reprezentărilor antro- și zoomorfe, este mult mai mare decât al celor din Dacia intracarpatică, ar putea reprezenta un control mai relaxat al autorității religioase centrale și, poate, o contrareacție la tendințele de impunere a unor noi „norme” religioase. Poate că distrugerea sanctuarelor de la Cîrlomănești, jud. Buzău, este rezultatul unei acțiuni punitive a cuceritorului asupra „panteonului mitologic” a formațiunii prestate de aici (V. Sirbu 1987¹, p. 118).

Putem, deci, concluziona că cele două categorii de descoperiri, trusele și figurinele antro- și zoomorfe, exprimă, pentru sec. I î.e.n. — I e.n., separația netă și, eventual, ostilitatea de esență și structură dintre religia „oficială”, reprezentată printr-un „panteon dacic” (I. H. Crișan 1986, p. 345—434), ca expresie a politicii de centralizare și practicile magice și vrăjitoarești ce se desfășoară, cu precădere, în mediul familial (V. Sirbu 1987², p. 319).

II. Catalogul descoperirilor

1. **ARABADJI** — Duvanli (BULGARIA). Într-un mormânt tumular de înhumatie (femeie?), cu inventar bogat, s-au găsit 52 de piese de forme, mărimi și din materiale diverse: 2 cochilii de Cardium și 4 de Myrex, o amuletă și alte 6 piese din bronz, 2 piese din fier, 2 dălți și o bilă din piatră, 16 pietricele de formă neregulată, 2 bulgări de ambră, o placă pătrată și 15 piese din argilă în formă de amforetă, de cupă cu picior sau de bile și de prisme. Sec. V î.e.n. — V. Mikov 1958, p. 663, fig. 9.

2. **BABADAG**, jud. Constanța (ROMÂNIA). Într-o groapă din așezare s-au găsit, împreună, următoarele piese: 5 figurine antropomorfe, 2 „stelute” perforate, 4 „fusaiole” plate, circa 20 de covrigi întregi sau spartii, 4 „ceșcuțe” fără toarte, un instrument pentru ornamentat vasele de tip Babadag II și un fragment de vas negru de tip Babadag II; toate aceste piese sunt modelate din aceeași argilă semifinită, arsă oxidant, fiind evident executate în aceeași tranșă. Sec. IX î.e.n. — Informații S. Morintz.

3. **BUNEȘTI—AVEREȘTI**, Jud. Vaslui (ROMÂNIA). În Locuința nr. 32 (56 m²), s-au găsit trei „depozite” interesante:

a) într-un borcan (I=97 mm), modelat cu mâna, decorat cu brâu alveolat și patru proeminențe „în cruce”, s-au găsit: 6 figurine antropomorfe, din aceeași argilă și unitare tipologic (I=circa 20 mm), o „zor-năitoare”, o piesă conică la un capăt și la celălalt aplatizată, un canin și un vâscior în miniatură, toate din lut (Fig. 6);

b) într-o cană, acoperite cu un topor: 2 brățări din sîrmă de argint, 2 perle din foiță de aur, o piesă circulară din bronz, un colier din 71 de

mărgele de chihlimbar și 4 din pastă sticloasă și alt colier din 70 de ramuri de coral, plus 2 cochilii de Kauri;

c) un „depozit“ din 9 topoare și 2 dulii de lance din fier legate, de o parte și de alta, cu nituri. Sec. IV—III î.e.n. — V. V. Bazarciuc 1987, p. 33—39, fig. 1—6.

4. *CUCORANI*, com. Mihai Eminescu, Jud. Botoșani (ROMÂNIA). În bordeiul nr. 15 s-au găsit: o figurină zoomorfă reprezentând un mistreț, o lingură în miniatură, două „fusaiole“ bitronconice, o rondea cu cinci incizii echidistante, toate din lut, mai multe piese din os lustruite, o verigă din bronz și o carapace de broască țestoasă. Sec. III—II î.e.n. (Fig. 18) — S. Teodor 1975, p. 128—129, fig. 24/6; 31/7—8; 32/4—5; 7—8.

5. *DRUMEVO*, reg. Kalorovgrad (BULGARIA). În mormântul tumular de incinerare nr. 11, din a doua jumătate a sec. IV, începutul sec. III î.e.n., s-au găsit și 3 reprezentări antropomorfe, din care două reproduc doar capul uman, grosolan modelate și cu puține detalii anatomice. — T. Dremsizova-Nelcinova 1965, p. 58—59, fig. 11.

6. *DUMBRAVA*, com. Ciurea, Jud. Iași (ROMÂNIA). Într-o locuință, lângă vatră, s-au descoperit: 2 figurine de mistreț (L=50; 70 mm), numai parțial păstrate, ambele cu incizii pe corp și o adâncitură pe direcția abdomenului, flancate de 2 cești, un rhyton și o roată, toate din argilă și în miniatură. Sec. I—II e.n. S. Sanie, Ș. Sanie 1973, p. 86—89.

7. *DUNAVATUL DE SUS*, com. Murighiol, Jud. Tulcea (ROMÂNIA). Într-un mormânt tumular (T. 1), în care mormântul principal, de incinerare, a fost distrus din epoca romană, în urna altui mormânt de incinerare, s-au descoperit: 3 figurine antropomorfe, o piesă conică perforată, o piesă biconică neperforată, o „fusaiolă“ bitronconică, o piesă lenticulară perforată (pandantiv?), un vâscior în miniatură cu nouă proeminente, toate din lut și o mărgică ornamentată pe toată suprafața cu șiruri de bobite. Ca inventar, acest mormânt mai avea o oglindă de bronz și un vas elenistic. 195—185 î.e.n. (Fig. 14). — Informații G. Simion; V. Lungu 1990, p. 213.

8. *GRĂNICEȘTI*, Jud. Suceava (ROMÂNIA). Din cele 35 de figurine zoomorfe descoperite în așezare, 19 (54,29%) provin din bordeiele nr. 1 și 2, chiar din apropierea vetrei. Doar la 22 de piese s-a putut determina specia: 15 cornute mari (dar poate și mici), 5 cai și 2 porci, numai animale domestice după opinia autorului. Sec. XI î.e.n. — A. László 1983—1984, p. 79, fig. 9.

9. *HANSKA* — „Toloacă“, rn. Ialoveni (REPUBLICA MOLDOVA).

a) În Construcția nr. 1, necercetată total, s-au descoperit: 2 figurine antropomorfe, 2 calapoade pentru modelat vasele, 2 „fusaiole“, 12 rondele, toate din lut, o râșniță fragmentară și un tipar pentru vârfuri de săgeți cu trei muchii.

b) Într-un borcan (I=160 mm) modelat cu mâna, decorat cu un brâu alveolat și patru proeminente în cruce, descoperit la nord-vest de Construcția nr. 1, s-au găsit: o figurină antropomorfă (I=36 mm), în poziție șezândă, pusă într-o valvă de scoică, 2 cercuri plate, unul cu zece și altul cu douăsprezece împunsături, un disc cu șase incizii pe o parte, 4 „zornăitori“, 2 calapoade pentru modelat vasele, o pietricică ovală, o „fusaiolă“ bitronconică, un vâscior, o ceașcă și o cupă în miniatură, un frag-

ment de vas attic (Kylix?) cu firnis negru, și 3 colți de mistreț. Sec. IV—III î.e.n. (Fig. 3—5) — I. T. Niculiță 1985, p. 113—116.

10. *KABYLE* — Iambol (BULGARIA). În două din cele cinci morminte ale Tumulului nr. 5, din nouă tumuli săpați, s-au descoperit următoarele:

a) *M.4*: central, incinerație pe loc, oasele în urmă, inventar și ofrande formate din 16 recipiente ceramice tracice (majoritatea) și grecești, o oglindă din bronz, o brățară din argint cu terminațiile în formă de cap de șarpe, un colier cu șapte perle cu decor floral și 9 monede de la Alexandru al III-lea Macedoneanul. În urnă se aflau următoarele 51 de piese din argilă cu dimensiunile între 1—80 mm: 10 „fusaiole“, conice, bitronconice și cilindrice, 2 sămburi cu linii longitudinale, 2 piese cilindrice ascuțite la un capăt (phalusuri?), 6 discuri, din care patru aveau incizii rotunde pe o singură parte, iar două cu incizii rotunde pe o parte și o „cruce“ pe cealaltă, 9 piese în formă de toporaș perforat, 7 prisme rectangulare, din care șase cu orificii, un cilindru, 2 piese triunghiulare cu orificii (coarne?), un „toporaș“ cu tăiș dublu, o piesă de tip stea cu orificiu, 9 piese sferice sau biconice și o cană în miniatură (Fig. 20).

b) *M.5*: incinerație în groapă; inventarul format dintr-o oglindă din bronz, o monedă din bronz de la Seuthes al III-lea și 11 piese din argilă, cu dimensiuni între 1—32 mm: 5 „fusaiole“ bitronconice sau cilindrice, 5 discuri, din care două cu o „cruce“ incizată pe o parte și cu incizii rotunde pe cealaltă, iar trei cu incizii rotunde pe ambele fețe, plus o piesă în formă de prismă romboidală. Ambele morminte se datează în prima jumătate a sec. III î.e.n. (Fig. 21) — L. Getov 1991, p. 172, 174, fig. 45—48, 52.

11. *KUTURUB I*, rn Oceakov (UKRAINA) *Complexul nr. 1*: dintr-un bordei, considerat de autori sanctuar, s-a păstrat doar groapa de formă ovală (18 m²), adâncă de 0,5 m, în centrul ei găsindu-se o vatră inelară cu gardină (altar) și un „cenușar“ ca urmare a unor depuneri (succesive?) din care s-au adunat: 1020 fragmente ceramice — 75,8% de amfore, 14,8% din vase locale modelate cu roata și 9,4% vase locale modelate cu mâna, 178 oase de animale — predominând bovideele, apoi de cabaline și ovicaprine, foarte puține porcine și canine, plus 3 oase de pești. În rest, o cută fragmentară, o „fusaiolă“ biconică cu împunsături și vârfuri de săgeți.

În centrul „cenușarului“ s-au găsit: o figurină antropomorfă (I=50 mm), cu o împunsătură în piept, lângă brațul drept, 6 „pânișoare“, toate din lut, o rășniță din piatră în miniatură, 17 piericele de prundiș, rotunde și plate, 2 fragmente de vas attic cu firnis negru, cu marginile tocite. Prima jumătate a sec. V î.e.n. (Fig. 10) — K. K. Marcenko, Ia. V. Domanski 1983, p. 37—40, fig. 1.

12. *LECHINȚA DE MUREȘ* com. Iernuț, jud. Mureș (România). În așezare, spre fundul unei gropi (A=1,70 m), a cărei umplutură conținea multă lipitură arsă și cenușă, pe lângă o ceașcă și o cupă s-au mai descoperit 11 figurine zoomorfe (I=30—55 mm), modelate din aceeași argilă și în același stil. După părerea noastră, cele 11 figurine reprezintă: 3 mistreți — 2 vieri și o scroafă, 4 ovine — un berbec, o oaie și 2 miale, 2 țapi un cal și un bour. Sunt, deci, atât masculi (piesele nr. 3—5, 7, 9, 10), și femele (piesele nr. 1, 2, 6), cât și tineret (piesele nr. 8, 11); Sveltețea ani-

malelor și accentuarea trăsăturilor specifice ar sugera că este vorba de animale sălbatice. Sec. IX—VIII î.e.n. (Fig. 17). K. Horedt 1963, p. 527—534.

13. MOREȘTI, jud. Mureș (România). În bordeiul nr. 6 s-au găsit: o figurină zoomorfă reprezentând un taur, cu picioarele și capul rupte, o plăcuță convexă, semiovală, cu incizii, 3 „fusaiole“ bitronconice, una cu alveole, și o rondea plată perforată. Sec. III—II î.e.n. (Fig. 19) — K. Horedt 1979, p. 48, fig. 22/1,4, 16.

14. MUSOVICA — Duvani (Bulgaria). Într-un mormânt de înhumăție (femeie?), cu un bogat inventar și ofrande între care piese de podoabă din aur și vase de bronz, s-au mai descoperit alte 42 mici obiecte: cochilii de Myrex, Cardium și Cyprae, piese triunghiulare din agat, o bară și un inel din bronz, mărgelile din sticlă albastră, plus 11 mici piese din argilă de diverse forme. Sec. V. î.e.n. — V. Mikov 1958, p. 663, fig. 6—7.

15. OCNÎȚA, jud. Vilcea (România). În Cetatea nr. 1, într-o groapă (Gr. 2/1973) de mare capacitate ($A=2,40$ m) săpată în stâncă și cu pereții acoperiți cu un strat de lut fin, în a cărei umplutură erau bucăți mari din pereții unui edificiu, unele cu straturi succesive de zgrăveli de culori diferite, s-a găsit un inventar foarte bogat:

a) zeci de vase ceramice dacice, întregi sau întregibile, modelate cu mâna sau la roată, decorate cu ornamente în relief, înolizat, lustruit sau pictat, provenind de la o gamă variată de tipuri — cești — opaițe (10 exemplare!), borcane, căni, oale, kantharoi, străchini, capace etc.

b) unelte, arme și podoabe din fier și bronz;

c) ustensile și diverse piese — calapod pentru modelat vasele, „fusaiole“, vase în miniatură, obiect cilindric din lut, bilă de piatră etc;

d) importuri romane — spadă, oglindă, fragmente de vase ceramice și de sticlă;

e) la adâncimea de 2,20 m spre peretele de est, pe o suprafață de circa 1 m², într-o zonă de cenușă, cărbuni și oase de animale, unele arse, se aflau 7 figurine antropomorfe, 6 de argilă și una din tuf dacitic, tipologic diferite; la patru piese sexul masculin este indicat, iar la trei el nu este precizat, toate au urme de ardere secundare, iar unele au orificii sau incizii în zona ombilicului, a urechilor, pe partea stângă a corpului sau la spate, iar una chiar o cavitate în zona pieptului și abdomenului. Se datează în epoca lui Augustus. (Fig. 9). D. Berciu 1981, p. 80—96, fig. 21/1—7, pl. 48—62.

16. POIANA, com. Nicorești jud. Galați (România). Din dava de aici provin, între altele numeroase figurine antropo- și zoomorfe, două truse extrem de interesante.

a) În 1928, în două amfore cu partea superioară spartă, aflate în gropi la 4 metri distanță una de alta, acoperite cu câte o ulică modelată cu mâna, plus o piatră pe una din ele, s-au găsit 28 de figurine antropomorfe, câte 14 în fiecare, din care 3 erau masculine și 25 feminine. Într-o amforă erau 14 figurine feminine, toate cu mâinile legate la spate și cu incizii sau împunsături în diferite părți ale corpului, iar în cealaltă amforă 11 figurine feminine, de același tip, plus 3 figurine masculine cu sprâncenele, gura și barba indicate prin incizii, nasul în relief, iar sexul în mod realist. (Fig. 2).

b) Într-o altă groapă, în cercetările nesistematice efectuate de C-tin. Solomon, s-au găsit partea inferioară a unei căni în care se depuseseră 4 figurine antropomorfe, două masculine și 2 cu sexul neprecizat, din care 3 au canale longitudinale și împunsături, 2 „zornăitori“ și 3 vase în miniatură, din care unul are trei piciorușe iar 2 sunt de formă tronconică. (Fig. 1).

Ambele descoperiri se datează în sec. II—I î.e.n. R. Vulpe 1931, p. 257—262; C. M. Tătulea D. Vicoveanu 1973, p. 143—150 fig. 1—3.

17. POLOVRAGI, jud. Gorj (România). În 1982, într-o locuință de suprafață s-au descoperit 3 figurine antropomorfe — una de sex masculin iar celălalte două cu sexul neprecizat, una cu redarea sugestivă a detaliilor feței, plus un vas în miniatură, sec. I e.n. (Fig. 7) C. Beldiman 1992.

18. RĂCĂTAU, com. Horgești jud. Bacău (România). În așezare, în groapa nr. 13, s-au descoperit: 6 figurine antropomorfe, unitare tipologic, fără a avea sexul indicat, unele cu orificii și incizii, toate așezate în cerc și cu fața în jos, împreună cu numeroase pietricele plate și rotunde; iar în umplutura gropii, printre alte piese, s-au mai găsit un suport de vatră cu protomă de berbec și o ceașcă — opaiț cu trei toarte și baghete în relief în formă de șarpe. Sec. I î.e.n. (Fig. 8) V. Căpitanu 1983, p. 145, fig. 1/1—6.

19. SBORYANOVO — Isperih (Bulgaria). În tumulul nr. II, în 5 morminte s-au găsit oseminte de la 9 indivizi, înhumați și incinerați, de copii, adolescenți și maturi, bărbați și femei; unele oase umane sunt incomplet arse sau par a fi rezultatul dezmembrării unor cadavre. Ca ofrande animale s-au depus caprine și păsări. În partea estică s-a găsit scheletul unei femei adulte (M.5) de circa 50 de ani (mormântul principal?), cu palmele așezate pe umeri, unde se aflau și două fibule de bronz. Într-un vas mare bitronconic, acoperit cu altul mic de aceeași formă, depus la picioarele defunctei se aflau: o figurină antropomorfă feminină, câteva mici vâscioare în miniatură, mici piese din argilă de diverse forme și o mica piatră. Sec. X—IX î.e.n. — T. Stoianov 1991, p. 93—94 fig. 3—7.

20. SLIVEN (Bulgaria). Într-un mormânt tumular de înhumatie (femeie?) din necropola din punctul „Cerkovnoto“, pe lângă un bogat inventar și ofrande între care menționăm o cană și 10 străchini, s-au găsit și 10 mici piese: 3 cuburi, o bilă, un cilindru, un phallus (?), o piesă tronconică, 2 „fusaiole“ din argilă, plus o cochilie de Cardium. Sec. IV î.e.n. V. Mirov 1958, p. 658—662, fig. 3.

21. SOZOPOL, antica Apollonia (Bulgaria). În două din mormintele necropolei de aici s-au găsit adevărate truse cu piese numeroase și variate:

a) M.3: în singurul mormânt de incineratie din necropolă, de matur, în urnă, peste și printre oasele umane, s-au descoperit următoarele piese: o figurină antropomorfă (I=40 mm), un disc circular cu o șanțuire și șapte pastile pe o parte și cu o adâncitură pe cealaltă, un disc cu treizeci de împunsături, o piesă inelară cu o adâncitură circulară în care se află nouă incizii, un zar, un toporaș, o „fusaiolă“ și un vâscior în miniatură, toate din lut, plus o mărgică din pastă sticloasă cu decor în ochi.

b) *M.34*: de înhumatie, cu inventar și ofrande bogate, între care 3 lekythoi grecești, s-au găsit și următoarele piese din argilă: 3 figurine ($I=39, 43$ și 49 mm), din care una are un orificiu, iar celelalte două împunsături în zona pieptului, o greutate piramidală cu patru incizii (imită fața umană?), 4 „mărgelă”, un mic disc circular, 2 piese romboidale, din care unul este perforat, o piesă triunghiulară perforată, plus alte piese aproape circulare neperforate. Ambele morminte se datează în sec. IV î.e.n. — I. Venedikov 1946, p. 11—12, 16—17, fig. 5—7; 17—18.

22. *STAROSELKA*, reg. Șumen (Bulgaria). În 1968, într-un mormânt tumular de înhumatie (femeie?), anterior prădat, pe lângă un bogat inventar și ofrande între care 14 vase ceramice grecești și tracice, s-au găsit și 11 mici piese din argilă: 3 piese paralelipipedice, din care una are șiruri cu incizii, 3 piese conice, din care două au șiruri cu incizii, un cub, o turtă rotundă și alte 3 piese de formă neregulată. 325—275 î.e.n. — M. Tačeva — Hitova 1971, p. 42—51.

23. *ZIMNICEA*, jud. Teleorman (România). În 3 morminte din necropolă, ce conține 162 morminte de incineratie și 4 de înhumatie, s-au descoperit:

a) *C2M4*: incineratie în urnă, ca ofrande 3 vase getice, plus următoarele piese: o figurină antropomorfă ($I=58$ mm), 4 piese de formă conică, biconică sau sferică, 4 „fusaiole”, 2 piese sferice cu proeminențe conice, din care una are orificiu, o piesă triunghiulară cu orificiu, un vâscior în miniatură, fragmentar, toate din argilă, și un zar. (Fig. 16).

b) *C20M1*: incineratie în urnă, adult, distrus de lucrări agricole; mormânt din care s-au mai recuperat, pe lângă o strachină modelată cu mâna, un fragment de oglindă și un fir de bronz, următoarele piese: o figurină zoomorfă, reprezentând o mistreată ($L=48$ mm), 4 piese tronconice cu orificii (pandantive?), 3 piese bitronconice neperforate și o piesă cubică, toate din lut, plus un canin perforat (Fig. 15).

c) *C10M34*: mormânt dublu de incineratie în urnă, adult și copil, cu un bogat inventar, între care 9 fibule tracice de bronz, și 2 câni fragmentare, s-au mai găsit 18 mici piese din argilă și piatră de formă cilindrică, prismatică, conică, biconică și triunghiulară plus, o „fusaiolă” (Fig. 13). Mormintele se datează în sec. IV—III î.e.n. — A. D. Alexandrescu 1980, p. 21, 27, 41, fig. 55/5—18; 56/1—18; 57/1—9.

CROYANCES ET PRATIQUES MAGICO — SORCIÈRES CHEZ LES THRACO-GÊTO-DACES

(Résumé)

L'étude ci-présenté fait l'analyse de 30 découvertes, se trouvant dans 23 localités, découvertes qui, par leurs éléments fondamentaux-contextes archéologiques, composition et structure, morphologie etc. reflètent des croyances et des pratiques magiques chez les Thraco-Gêto-Daces. Du point de vue chronologique nous nous rapportons aux époques Hallstatt et La Tène et, du point de vue géographique, à l'espace où les documents écrits et archéologiques attestent les Thraco-Gêto-Daces.

Les découvertes analysées proviennent, d'une façon équilibrée, de différents types de tombes et de contextes archéologiques, ainsi que de différentes séquences chronologiques du Ier millénaire av. J.C., dans le but de mettre en évidence un échantillon représentatif.

Nous apprécions qu'une analyse sur la verticale de ce phénomène présente certains avantages, à savoir de saisir et de mettre en évidence les éléments de continuité et de discontinuité, de tradition et d'innovation, bien que, le long du Ier millénaire av. J.C. aient eu lieu, sur le territoire habité par les Thraco-Géto-Daces, de profonds changements socio-économiques, politiques et culturels à la suite de certaines évolutions intérieures ou bien de certaines infiltrations ethniques étrangères.

CONTEXTES ARCHEOLOGIQUES. Les 30 contextes archéologiques sont représentés par: a) *habitations* — 7 découvertes avec 9 figurines anthropomorphes et 23 zoomorphes; b) *fosses dans les établissements* — 3 découvertes avec 18 figurines anthropomorphes; c) *vases dans les fosses* — 4 découvertes avec 33 figurines anthropomorphes et 11 zoomorphes; d) *tombes* — 7 découvertes avec 8 figurines anthropomorphes et une zoomorphe; e) (?) — 2 découvertes avec 3 figurines anthropomorphes. Il est à remarquer que de telles découvertes — des „trousses“ — n'ont été découvertes dans aucun des plus de 50 édifices religieux publics des Géo-Daces (sanctuaires, constructions à abside, âtres décorés) à l'époque Burebista—Decebal. De plus, on n'a trouvé de telles trousses dans aucune des découvertes de Montagnes de Orastie, le centre religieux de Géo-Daces, non plus, bien qu'on y eût découvert environ 20 sanctuaires.

STRUCTURE DES TROUSSES

a) *Figurines.* Sur les 30 découvertes, dans 13 localités et 16 complexes, on a découvert 76 figurines anthropomorphes (17) et dans 6 localités et 7 complexes, seulement des figurines zoomorphes (—%) et dans 6 localités et 7 complexes, il n'y a ni figurines anthropomorphes, ni zoomorphes (toutes proviennent des tombes). Dans l'ensemble, donc, le nombre des pièces anthropomorphes représentent environ 68% du total; à remarquer qu'elles ne se trouvent jamais ensemble dans la même trousse.

b) *Espèces des animaux.* Quant aux espèces des animaux modélés, en ordre décroissant, elles sont représentées par: porcins, bovins, ovicaprins, en majorité, peut-être des mammifères domestiques.

c) *Pièces miniaturales* de diverses formes, en glaises. Dans 18 localités et 20 complexes on a découvert plus de 176 pièces (40) de diverses formes en glaise: „petits pains“, „craquelins ronds“, noyaux, sémences, billes, cylindres, cubes, disques, pyramides, étoiles, prismes etc...

d) *Vases en miniature.* On les a découverts dans 12 localités et 13 contextes, plus de 20 pièces (4,5%), au total: petites tasses, bocaux, coupe à pied, vases à petits pieds, cueiller, couvercle et rhyton.

e) *Instruments* („embauchoir“) pour modeler les vases, trouvés dans 2 complexes, à Hanska-„Toloaca“ (5 pièces), et un instrument pour orner les vases du type Babadag II, provenant de Babadag.

f) Coquillages de Murex, Cypraea, Cardium, carapaces de tortue, canines perforées, trouvés dans 6 complexes; plus de 13 pièces (3%).

g) *Instruments* (pièces vides à l'intérieur qui contiennent des cailloux ou des billes en argile) dans le but de faire sonner, dans 3 complexes 68 pièces).

h) *Cailloux*, prats ou sphériques, dans 5 trousses, plus de 40 pièces (8,3%).

i) *Fussaioles et rondelles*: 13 découvertes dans 10 localités avec 51 pièces (11,5%).

j) *Colliers ou perles* en pâte vitrée, ambre, coraux, agates, dans 5 complexes (plus de 100 pièces).

k) *Autres catégories de pièces*: petites bédanes et haches miniaturales, amulettes, petites plaques, support d'âtre; on a trouvé plus de 24 pièces dans 11 complexes.

AIRE DE RÉPANDISSEMENT (Fig. 1). Les 30 découvertes proviennent: 10 de la Moldavie historique (les Carpathes), 3 de Valachie et 2 de l'Olténie, 2 de Dobroudja, 2 de Transylvanie, 10 de Bulgarie et une de l'Ukraine; nous observons donc, une concentration particulière des découvertes (10) et des pièces (128) dans l'espace d'entre les Carpathes et le Nistru.

CHRONOLOGIE: 5 découvertes dans 4 localités proviennent de l'époque de Hallstatt, dont 3 avec 30 figurines zoomorphes et 2 avec 6 pièces anthropomorphes; 9 découvertes avec 18 figurines anthropomorphes et une avec une figurine zoomorphe, et complexes sans figurines, proviennent des Ve—IIIe siècle av. J.C.; 7 découvertes, dont 5 avec 51 figurines anthropomorphes et 2 figurines zoomorphes proviennent de IIe—Ier siècle av. et une découverte avec 2 figurines zoomorphes proviennent des Ier—IIe après J.C.

Plus le nombre des découvertes et des pièces anthropomorphes accroît, plus celui des figurines zoomorphes diminue; les découvertes pour le groupe culturel Basarabi y sont absentes.

Nous n'y avons pas présenté la découverte de Cârloănești (dép. Buzău), unique dans le monde „barbare“ européen, car, par le contexte archéologique, le nombre des pièces, la variété des espèces d'animaux, dimensions et réalisation artistique, elles sont essentiellement différentes de toutes les autres. Nous considérons qu'il s'agit d'un sanctuaire mythologique de la communauté gète et les statuettes, probablement *ex-voto*, étaient employées dans certaines „histoires“ mythiques (peut-être, à une connotation religieuse).

Dans l'aire thrace, on a trouvé, dans plus de 10 localités, presque 50 figurines anthropomorphes et plus de 150 zoomorphes provenant du Hallstatt et, dans 50 localités environ, plus de 250 figurines anthropomorphes et dans 30 localités, presque 200 figurines zoomorphes, provenant toutes de la Tène. On peut donc affirmer que les figurines anthropomorphes et zoomorphes en glaise, bien qu'on les rencontre à d'autres populations „barbares“ aussi, sont pourtant, spécifiques, en tout premier lieu, à tous les Thraco-Géto-Daces.

En ce qui concerne les figurines zoomorphes, on n'a modelé que des espèces d'animaux, domestiques ou sauvages, spécifiques à l'aire habitée par les Thraco-Géto-Daces; les animaux exotiques ou fantastiques y manquent totalement.

Un tiers des figurines anthropomorphes ont des canaux en longueur, cavités, orifices et piqûres, ce qui témoigne des interventions préméditées, à intervention susceptible de suggérer les actes de „magie noire“ sur les figurines zoomorphes.

Quant à la composition de ces découvertes, nous allons faire les remarques suivantes: a) la plupart contiennent, soit des figurines anthropomorphes, soit des figurines zoomorphes, mais jamais les deux catégories ensemble;

b) presque toutes ont de petits objets en glaise, de différentes formes;

c) la présence des pièces insolites: clochettes, pièces vides avec des billes en glaise à l'intérieur, des bédanes, haches miniaturale etc...

d) pièces à qualités magiques supposées: carapaces de tortue, canines perforées, coquillages de Murex, Kauri, Cardium etc...

L'analyse de la structure, composition et morphologie des découvertes présentées nous montre qu'elles sont à peu près identiques aux trousse magico-sorcières rencontrées aux nombreuses populations archaïques étudiées par les ethnologues et les anthropologues, ou bien mentionnées par les voyageurs.

Si les découvertes dans les habitations (Bunești—Averești, Cucorâni, Morești, Polovragi, Grănicești, Dumbrava etc.) indiquent leur caractère encore fonctionnel, et celles des tombes (Sozopol, Independența, Kabile, Zimnicea etc.), la profession exercée de son vivant (magicien) ou bien la protection spéciale qu'il fallait accorder aux défunts, d'autres sont l'expression évidente de certains actes magiques — les figurines déposées dans des vases (Hanska—„Toloacă“, Lechnița de Mureș, Poiana), ou bien elles sont des dépôts (Babadag, Ocnița, Răcătau) qui expriment le souci de ne pas être profanées après les rites sacrés.

Etant donné que dans les communautés archaïques, les magiciens et les sorciers étaient, d'habitude, leurs médecins aussi, nous considérons que les vases en miniature s'utilisaient, soit pour préparer les onguents et „médicaments“ nécessaires à la guérison des malades, soit pour obtenir des substances à qualités magiques, soit les deux.

En ce qui concerne la présence des figurines zoomorphes, les trousse pouvaient être employées dans les rites magiques à l'intention de la reproduction et l'élevage des animaux, ou bien dans la but de leur assurer le succès à la chasse. L'existence des orifices, canaux, piqûres aux figurines anthropomorphes seulement, met en évidence leur emploi dans des actes sorciers destinés à produire l'aveuglement, la maladie et même la mort de la personne visée.

Extrêmement suggestives, pour leur connotation magique, sont aussi les coquillages de *Cardium*, *Cypraea*, *Murex*, les carapaces de tortue, les canines perforées ou les clochettes, présentés dans 8 découvertes. La présence des petites pièces en glaise sous la forme de petits pains, craquelins ronds, sémences, noyaux ou petites plaques (moulin en miniature) pourrait suggérer certains rites liés aux croyances agraires.

Les pièces pour orner les vases se trouvant dans ces troussees pourraient suggérer également certaines pratiques magiques liées à la poterie.

Un nombre des troussees on a trouvé auprès des âtres, ce qui pourrait suggérer certains rites et pratiques liés à l'âtre et le feu. Les nombreux disques en glaise ayant des incisions en „croix“ ou des orifices, ainsi que les rondelles, suggéreraient des croyances connexes aux bienfaissances du soleil.

L'utilisation des figurines anthropomorphes et zoomorphes sinon exclusivement, au moins à prédominance, dans la sphère de la magie et de la sorcellerie, est soutenue aussi par deux autres observations essentielles: a) on a découvert des figurines anthropomorphes et zoomorphes dans aucun des 50 sanctuaires daces, ni même à Sarmisegetusa Regia, le centre religieux des Daces; b) si les figurines anthropomorphes et zoomorphes représenteraient des divinités ou des „instruments“ pour les adorer, leurs paroissiens ne massacreraient pas leurs propres divinités dès le moment du modelage. Comment pourrait — on appeler autrement les actes de piquer ou de percer les figurines, l'absence des parties du corps pour les pièces découvertes dans des contextes protégés?

A d'autres populations antiques la situation en est similaire ou bien contraire à celle des Thraco-Géto-Daces. Par exemple, les Grecques avaient l'habitude de déposer des figurines représentant les divinités, même dans les sanctuaires des autres dieux, et, dans des sanctuaires ou d'autres endroits cultuels des Celtes, on a trouvé des figurines anthropomorphes ou zoomorphes. En échange, dans les sanctuaires des scythes, on ne rencantre pas de telles figurines, fait mentionné aussi par les écrivains antiques; c'est toujours dans les sources écrites que nous apprenons que les Germains n'avaient pas l'habitude d'anthropomorphiser ses divinités.

Les contextes archéologiques, la composition des troussees ainsi que le reste de l'inventaire des découvertes, nous suggèrent le fait que le menu peuple (agriculteurs et éleveurs de bétail) était le „bénéficiaire“ principal de ces pratiques magiques et sorcières. D'ailleurs, les pratiques magiques et sorcières chez les Thraco-Géto-Daces sont mentionnées aussi par les auteurs antiques, la plus explicite étant due à Platon (*Charmides*, 156 a—157 c) qui reproduit les paroles d'un médecin thrace: „Mon ami, disait-il, l'âme guérit avec des incantations... que personne ne te persuade de guérir sa tête par ce remède à moins qu'il ne te confie d'abord son âme pour la guérir à l'aide de l'incantation“.

Ces constatations mettent en évidence la délimitation claire des deux sphères du sacré à l'époque Burebista—Decebal: d'une part, les sanctuaires qui représentent la religion „officielle“, reconnue comme telle par le clergé et la royauté et, d'autre part, un tas de pratiques magiques et sorcières ayant des racines profondes dans les mentalités des gens.

De la sorte, les deux catégories de découvertes expériment, pour la période des 1er siècle av. J. C. — 1er siècle A. D., la séparation nette et, éventuellement, l'hostilité, d'essence et de structure, entre la religion officielle, représentée par un panthéon dace, en tant qu'expression de la politique de centralisation, et les pratiques et sorcières qui se déploient seulement dans le milieu familial.

ILLUSTRATION

ANEXES:

- 1 Tableau synoptique des découvertes des troussees magico-sorcières.
2. Graphique qui comprend les contextes archéologiques où on les a découvertes: I) habitations; II) tombes; III) vases céramiques; IV) sanctuaires (?); V) fosses.

- 3 Graphique qui comprend les catégories de pièces dans les trousse: I) figurines zoomorphes; II) instruments pour modeler et décorer les vases; III) figurines anthropomorphes; IV) pièces à faire sonner; V) fusaïoles, rondelles; VI) cailloux; VII) coquillages, carapaces, canines; VIII) vases en miniature; IX) pièces en argile de diverses formes; X) pièces diverses.
- 4 Graphique avec la répartition géographique des figurines anthropomorphes et zoomorphes: I) figurines zoomorphes; II) figurines anthropomorphes.
- 5 Graphique qui exprime la chronologie des figurines anthropomorphes et zoomorphes: I) Xe—VIIIe siècle av. J.C.; II) Ier—IIe siècles A.D.; III) IIe—Ier siècles av. J.C.; IV) Ve—IIIe siècles av. J.C.
- 6 Carte avec le répandissement géographique des trousse magico — sorcières: 1 Arabadji, 2 Babadag, 3 Bunești — Averești, 4 Cucorâni, 5 Drumevo, 6 Dumbrava, 7 Dunavățul de Sus, 8 Grănicești, 9 Hanska — „Toloacă”, 10 Kabyle, 11 Kuțurub I, 12 Lechința de Mureș, 13 Morești, 14 Musovica, 15 Ocnîța, 16 Poiana, 17 Polovragi, 18 Răcătău, 19 Sboryanovo, 20 Sliven, 21 Sozopol, 22 Staroseika, 23 Zimnicea. *Légende: trousse à figurines anthropomorphes — a) dans les habitations, b) dans les fosses, c) dans les vases, d) dans les tombes, e) dans les sanctuaires (?); trousse à figurines zoomorphes — f) dans les habitations, g) dans les vases, h) dans les tombes; trousse sans figurines anthropomorphes ou zoomorphes — l) dans les tombes.*

FIGURES

- 1 Poiana (1938).
- 2 Poiana — 1928 (d'après R. Vulpe).
- 3—5 Hanska — „Toloacă” d'après I. T. Niculiță).
- 6 Bunești — Averești (d'après V. V. Bazarciuc).
- 7 Polovragi (d'après C. Beldiman).
- 8 Răcătău (d'après V. Căpitanu).
- 9 Ocnîța (d'après D. Berciuc).
- 10 Kuțurub I (d'après K. K. Marcenko et I. V. Domanski).
- 11 Caravan (d'après B. A. Sramko).
- 12 Belskoe (d'après B. A. Sramko).
- 13 Zimnicea — C₁₆ M₃₄ (d'après A. D. Alexandrescu).
- 14 Dunavățul de Sus — (d'après S. Gavrilă).
- 15 Zimnicea — C₂₀ T₁ (d'après A. D. Alexandrescu).
- 16 Zimnicea — C₂ T₄ (d'après A. D. Alexandrescu).
- 17 Lechința de Mureș (d'après K. Horedt).
- 18 Cucorâni (d'après S. Teodor).
- 19 Morești (d'après K. Horedt).
- 20 Kabyle — T₁ (d'après L. Getov).
- 21 Kabyle — T₅ (d'après L. Getov).
- 22 Sevtopolis (d'après L. Ognenova — Marinova).

BIBLIOGRAFIE

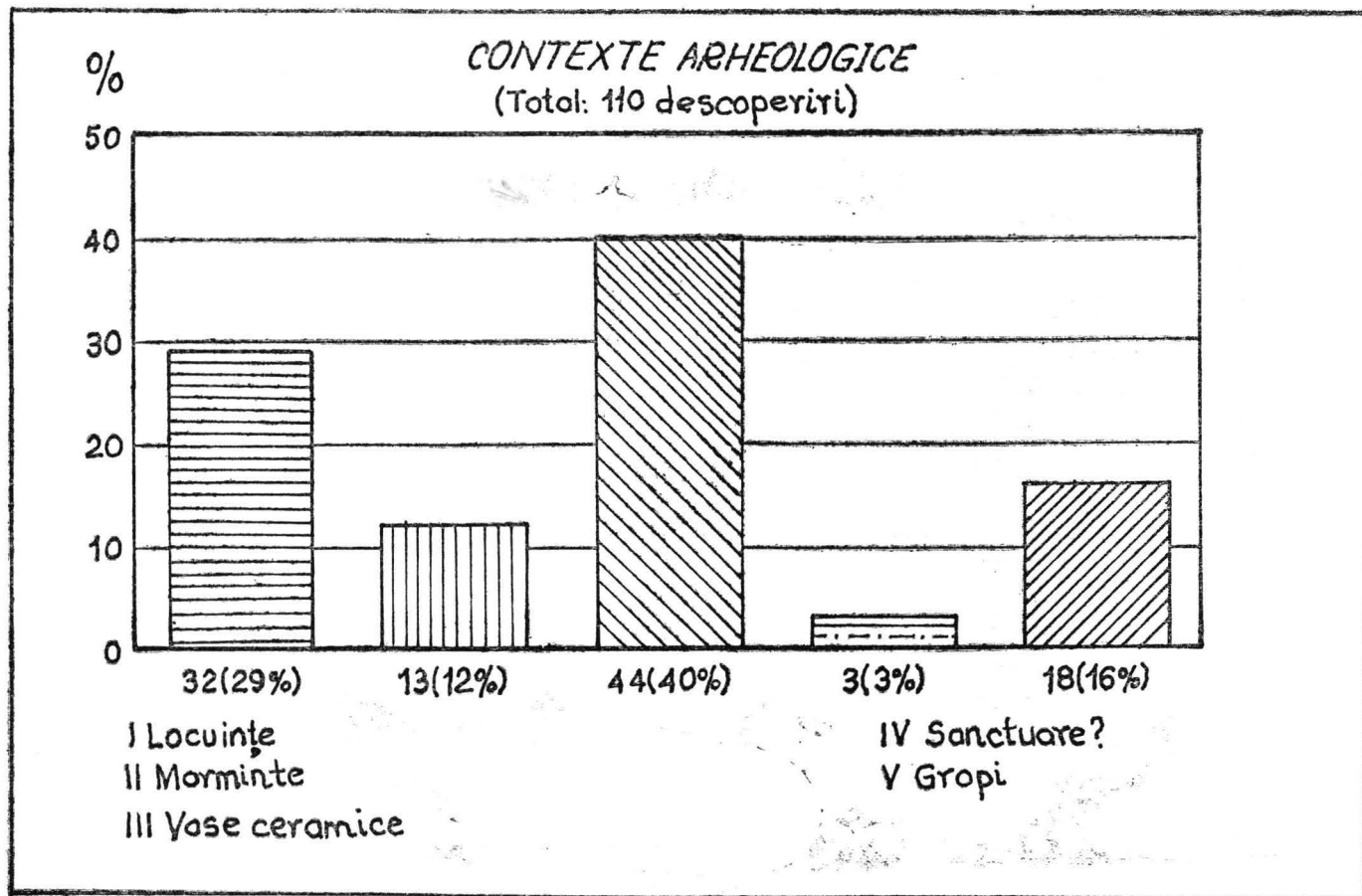
- ALEXANDRESCU, A.D. 1980, *La nécropole gète de Zimnicea, Dacia, N.S.*, 24, p. 19—126.
- ALROTH, E. 1987, *Visiting Gods — Who and Why?* în *Gifts to the Gods*, Uppsala, p. 9—19.
- BABEȘ, M. 1977, *Statuetele geto-dace de la Cărlomănești (jud. Buzău)*, SCIV, 28, 3, p. 319—352.
- BALABANOV, P. 1980, *Les petits objets de culte thrace*, în *Actes du IIe Congrès de thracologie* (Bucarest, 4—10 septembre 1976), 2, București, p. 137—139.
- BAZARCIUC, V.V. 1987, *Noi descoperiri în cetatea dacă de la Bunești Averești (jud. Vaslui)*, SCIVA, 38, 1, p. 33—39.

- BELDIMAN, C. 1992, *Noi piese ceramice de plastică din Dacia preromană, Cumidava*, 15 (sub tipar).
- BERCIU, D. 1981, *Buridava dacică*, 1, București.
- CAESAR, *Războiul gallic; Războiul civil*, București, 1964.
- CAPITANU, V. 1983, *Figurine antropomorfe geto-dacice descoperite la Răcătău (com. Horgești — jud. Bacău)*, *Carpica*, 15, p. 141—152.
- CRÎȘAN, I.H. 1986, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București.
- DIMITROV, D., CÍČIKOVA, M., BALANSKA, A., OGNENOVA-MARINOVA, I., 1984, *Sevtopolis*, 1, Sofia.
- DREMSIZOVA-NELCINOVA, T.v. 1965, *Moghilen necropol pri selo Drumevo, Kolarougradsko, Arheologija, Sofia*, 7, 4, p. 54—65.
- ELIADE, M. 1992₁, *Sacru și profanul*, București.
- 1992₂, *Tratat de istorie a religiilor*, București.
- FRAZER, J. G., 1935, *Le roi magicien dans la société primitive*, Paris.
- 1980, *Creanga de aur*, 1—5, București.
- GETOV, L. 1991, *Moghilen necropol et elenisticeskata epoha pri Kabyle, în Kabyle*, 2, Sofia, p. 168—197.
- HERODOT, *Istoriei*, vol. I—II, București, 1961.
- HOREDȚ, K. 1963, *Hallstattische Tierfiguren aus Lechința de Mureș, Dacia, N.S.*, 7, p. 527—534.
- HOREDȚ, K. 1979, *Morești. Grabungen in einer vor-und Frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenburgen*, București.
- • • *Die Kelten in Gallien*, 1979.
- KRUGLIKOVA, I.T. 1970, *Terracoty iz selskih poselenii evropeiskoi ciasti Bosporskogo gosudarstvo, în Arheologija SSSR, G 1—4 (Terrakoty Severnogo Prichernomora)*.
- LASZLO, A. 1983—1984, *Un grup hallstattian timpuriu în Podișul Moldovei, Cercetst*, 14—15, p. 65—84.
- I.EVI-STRAUSS, C. 1978, *Antropologia structurală*, București.
- LIRS, I.E. 1958, *Obârșia lucrurilor*, București.
- LUKÁCS, G. 1972, *Estetica*, 1—2, București.
- LUQUET, G.-H. 1926, *L'art et la religion des hommes fossiles*, Paris.
- LUNGU, V. 1990, *Nouvelles données concernant la chronologie des amphores rhodiennes de la fin du IIIe siècle au début du IIe siècle av. J.C., Dacia, N.S.*, 34, p. 209—217.
- MALINOVSKI, B. 1948, *Magic, Science and Religion*, New York.
- MARCEENKO, K.K., DOMANSKI, Ia.V. 1983, *Kul'tovyi zol'nik na poselenii Kuzurub I, KS*, 174, p. 37—40.
- MIKOV, V. 1958, *Narodna medicina u starite traki, în Studia in honorem acad. D. Dečev*, Sofia, p. 657—671.
- NICULIȚĂ, I.T. 1985, *Izučenje severnofrakijskih poselenii v Hanskom microraiine, AIM*, 1985, p. 95—117.
- PALOU, J. 1992, *Vrăjitoria*, Timișoara.
- PARVAN, V. 1926, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București.
- PETRESCU, N. 1944, *Primitivii*, București.
- PLATON, *Charmides*, în *Opere*, I, București, 1975, p. 155—232.
- ROMEUF, A.M. 1986, *Ex-voto en bois de Chomalières (Puy-de-Dôme) et des Sources de la Seine. Essai de comparaison, Gallia*, 44, 1, p. 65—89.
- SANIE, S., SANIE, Ș. 1973, *Cercetările arheologice de la Dumbrova (com. Ciurea, jud. Iași)*, *Cercetst*, 4, Iași, p. 61—92.
- SIMION, V. 1983, *Imagine și legendă. Motive animaliere în arta evului mediu românesc*, București.
- SIRBU, V. 1987₁, *Figurinele antropomorfe și zoomorfe traco-geto-dacice din prima și a doua epocă a fierului, Istros*, 5, p. 91—157.
- 1987₂, *Credințe magico-religioase ale geto-dacilor reflectate în descoperirile arheologice, SCIVA*, 38, 4, p. 91—108.
- 1992, *Manifestări ale vieții spirituale la geto-daci și daci liberi reflectate în descoperirile arheologice (sec. IV î.e.n.—III e.n.)*, Teză de doctorat, Iași.
- STOIANOV, T. 1992, *Early Iron Age Tumular Necropolis in the Sboryanovo Reservation, Helis*, 2, Sofia, p. 93—114.

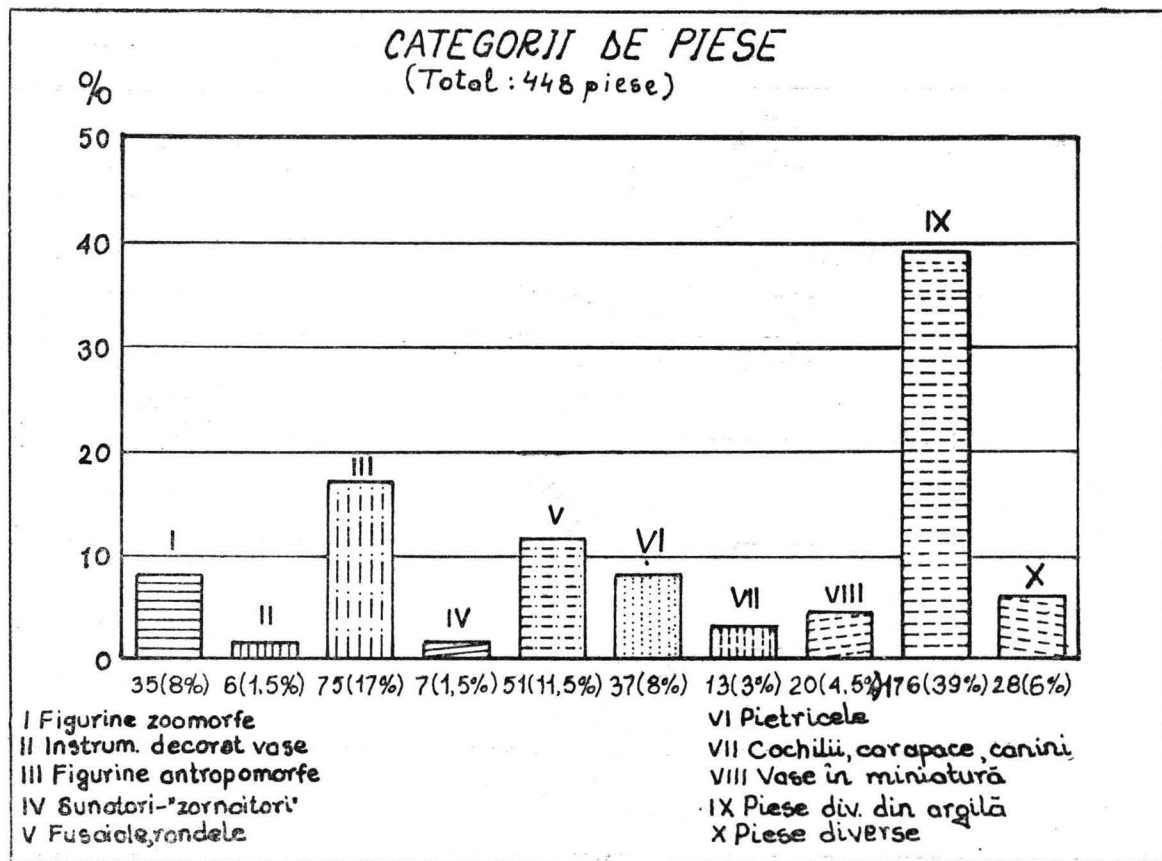
- SRAMKO, B.A. 1957, *Sledy zemledel'ceskogo kul'ta u lesostepnyh plemen severnogo Pricernomor'a v rannema jeleznom veke*, SA, 1, p. 178.
 — 1976, *Novyie nahodki na Bel'skom gorodiče i nekotoryie voprosy formirovania i semantiki obrazov zverinogo stilia*, în *Skifo-Sibirskii zverinyi stil v iskusstve narodov Evrazii*, Moskva, p. 194—209.
- TACITUS, *Despre originea și țara germanilor*, în *Opere*, II, București, 1963.
- TACEVA-HITOVA, M. 1965, *Trakijsko pogrebenne kraia Staroselka, Șumenski okr'g., II, Inventar, ritual i datiravska na pogrebenieto ot moghlnata grobnica ot s. Staroselka*, *Arheologija Sofia*, 13, 3, p. 48—49.
- TATULEA, C. M., VICOVEANU, D. 1973, *Depozitul de piese de cult de la Poiana*, *CercetIst*, 4, p. 143—150.
- TEODOR, S. 1975, *Săpăturile de la Cucoreni (jud. Botoșani)*, *AhrMold*, 8, p. 121—201.
- * * * *Terracoty Severnogo Pričernomora*, în *Arheologija SSSR*, G 1—11, Moskva, 1970.
- VENEDIKOV, I. 1948, *Razkopkite v necropola na Apollonia na Cerno More, Razkopki i rodučivania*, 2, Sofia, p. 7—29.
- VERGILIUS, *Georgicele*.
- VULPE, R. 1931, *Figurinele magice de la Poiana și captivii de pe reliefele de la Adamclisi*, AD, 12, 1—12, p. 257—262.
- ZEDGENIDZE, A.A. 1976, *Ussledovanie severo-zapadnogo uciastka antičnogo teatra v Kersones*, KS, 145, p. 28—34.

[illegible]

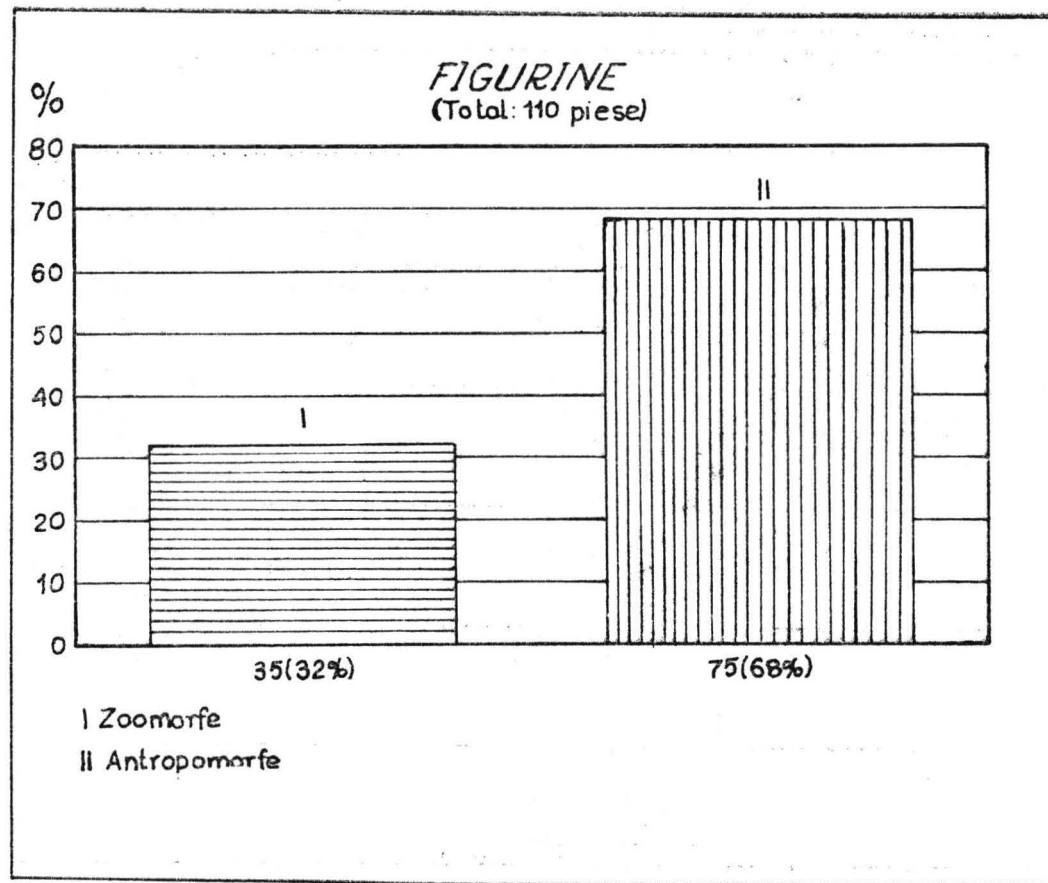
1. Tabel sinoptic cu descoperirile de truse magico-vrăjitoarești.

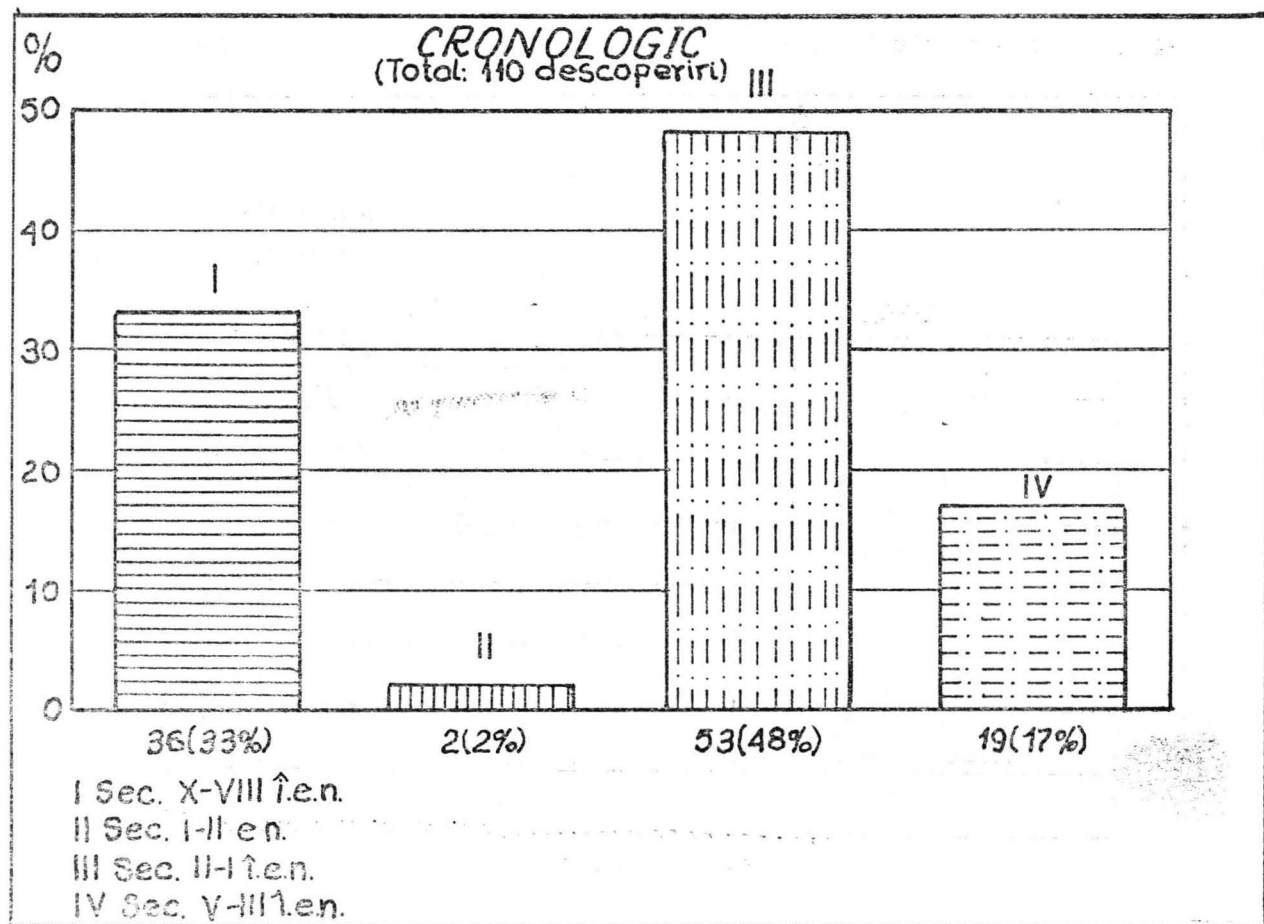
2. Grafic ce cuprinde contextele arheologice în care s-au descoperit trusele: I) locuințe; II) morminte; III) vase ceramice; IV) sanctuare (?); V) gropi.

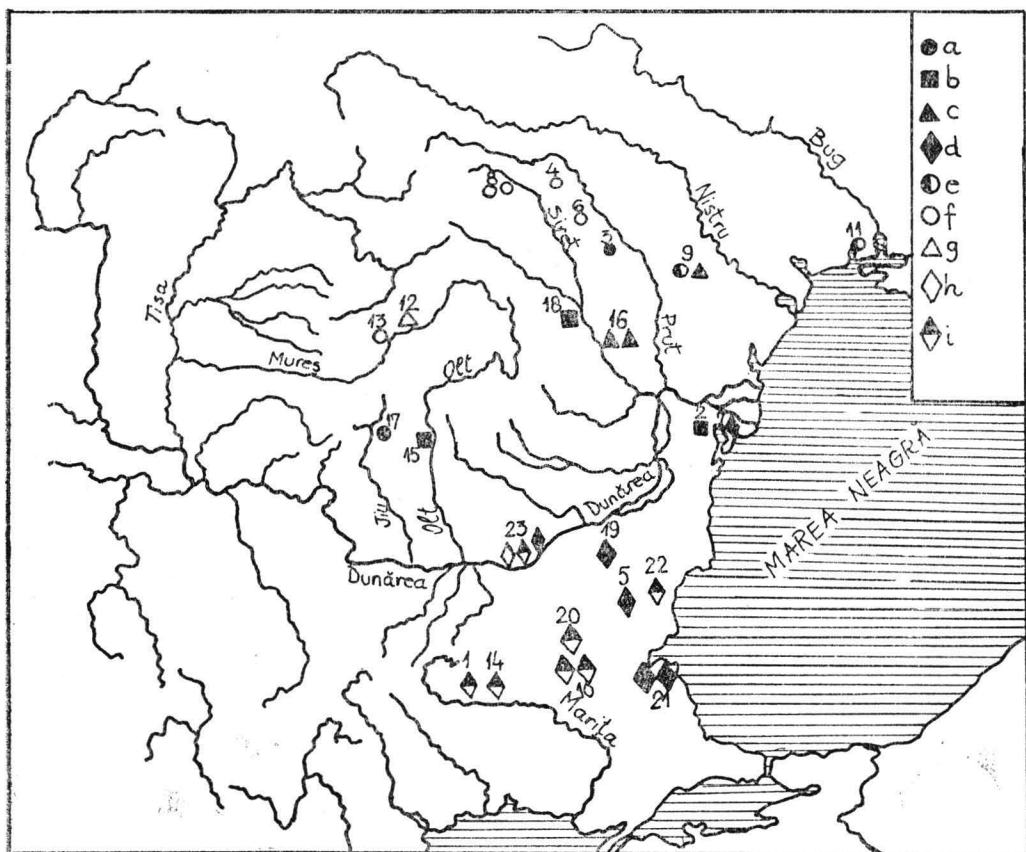
3. Grafic ce cuprinde categoriile de piese din truse: I) figurine zoomorfe; II) instrumente pentru modelat și decorat vase; III) figurine antropomorfe; IV) sunători („zornăitori”); V) fusaiole, rondoale; VI) pietricele; VII) cochilii; carapace; canini; VIII) vase — în miniatură; IX) piese din argilă de diverse forme; X) piese diverse.

4. Grafic cu repartitia figurinelor antropomorfe și zoomorfe: I) figurine zoomorfe; II figurine antropomorfe.

5. Grafic ce exprimă cronologia figurinelor antro-pomorfe și zoomorfe: I) sec. X—VIII î.e.n.; II) sec. I—II e.n.; III) sec. II—I î.e.n.; IV) sec. V—III î.e.n.

6. Hartă cu răspândirea geografică a truselor magico-vrăjitoarești: 1 Arabadji, 2 Babadag, 3 Bunești — Averești, 4 Cucorâni, 5 Drumevo, 6 Dumbrava, 7 Dunavățul de Sus, 8 Grănicești, 9 Hanska — „Toloacă”, 10 Kabyle, 11 Kuțurub I, 12 Lechința de Mureș, 13 Morești, 14 Musoviča, 15 Ocnița, 16 Poiana, 17 Polovragi, 18 Răcătău, 19 Sboryanovo, 20 Sliven, 21 Sozopol, 22 Staroselka, 23 Zimnicea.

Legenda: truse cu figurine antropomorfe — a) în locuințe, b) în gropi, c) în vase, d) în morminte, e) în sanctuare (?); truse cu figurine zoomorfe — f) în locuințe, g) în vase, h) în morminte; truse fără figurine, antropomorfe sau zoomorfe — i) în morminte.

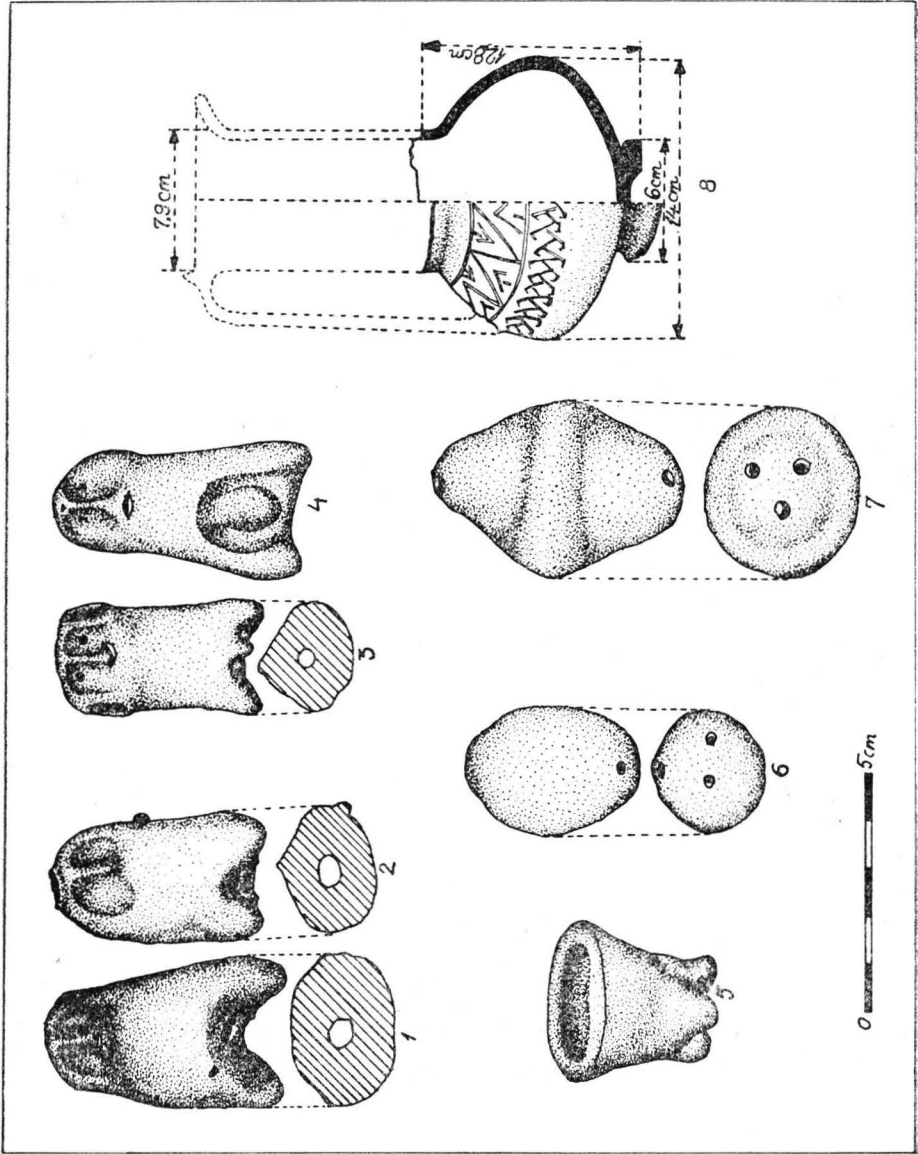

Fig. 1, Poiana (1938).

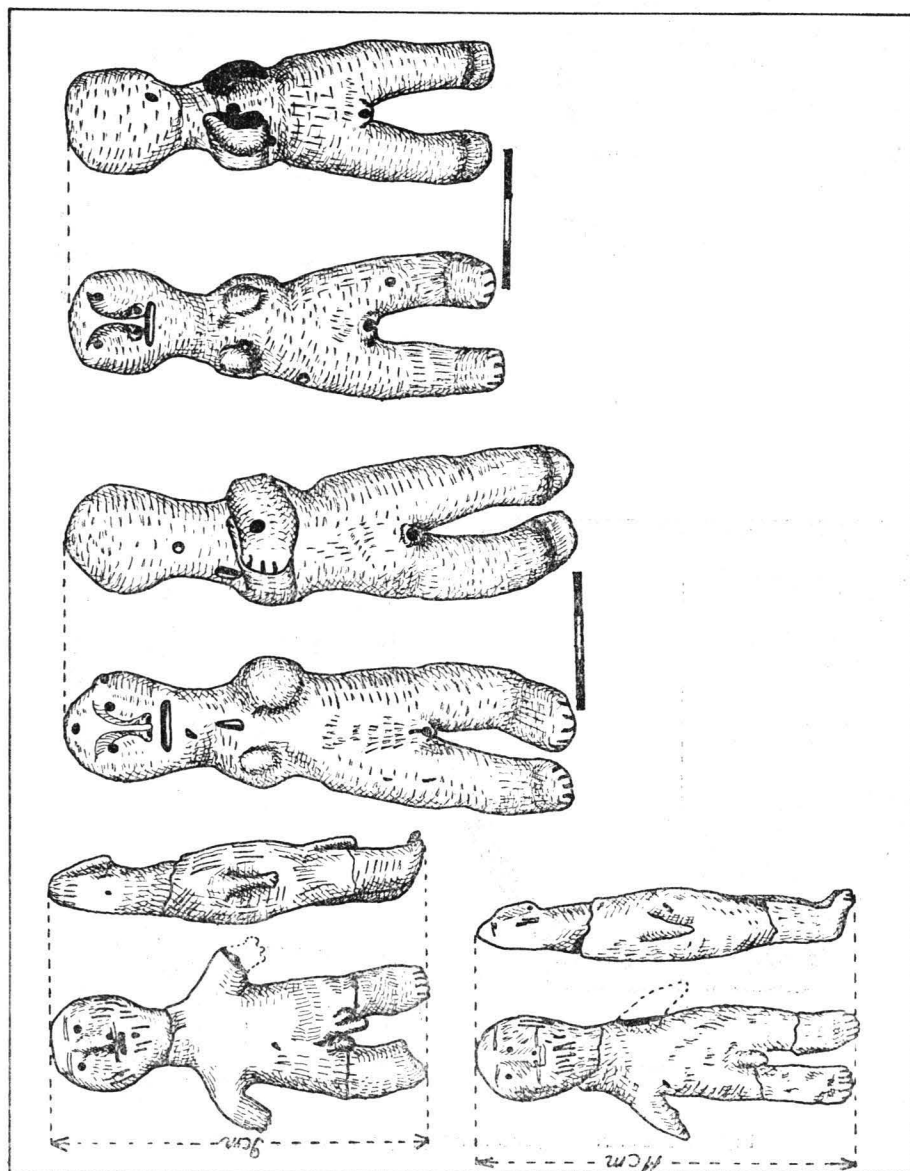

Fig. 2. Poiana — 1928 (după R. Vulpe).

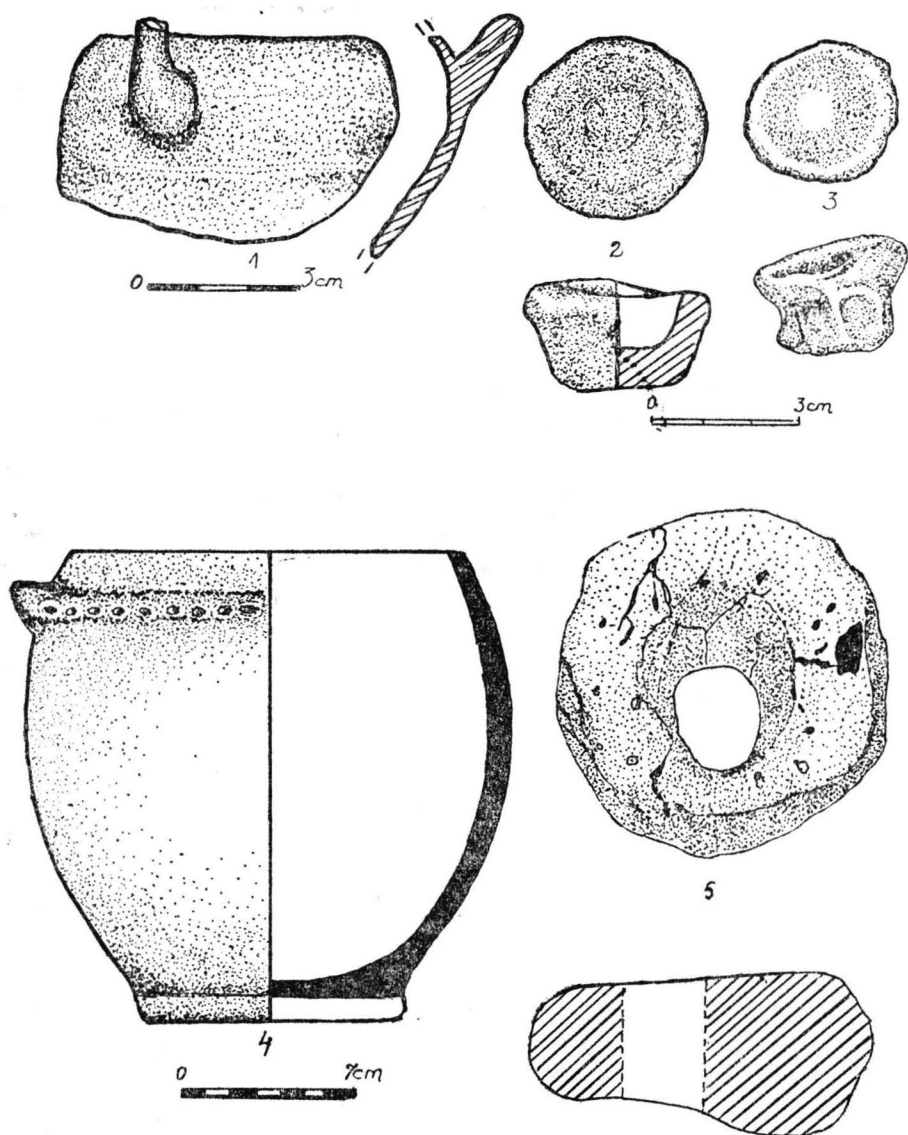

Fig. 3. Hanska — „Toloacă“ (după I. T. Niculiță).

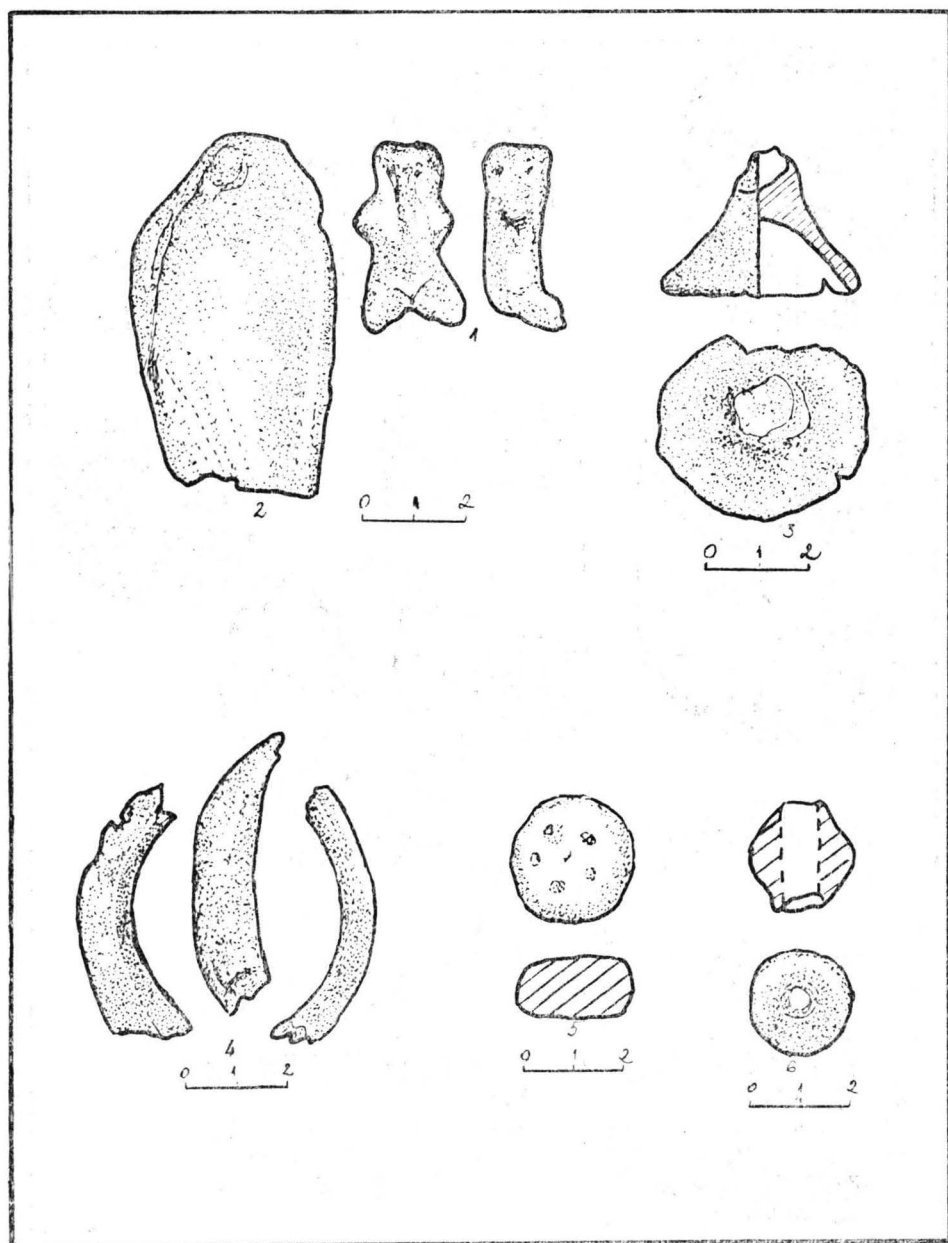

Fig. 4. Hanska — „Toloacă“ (după I. T. Niculiță).

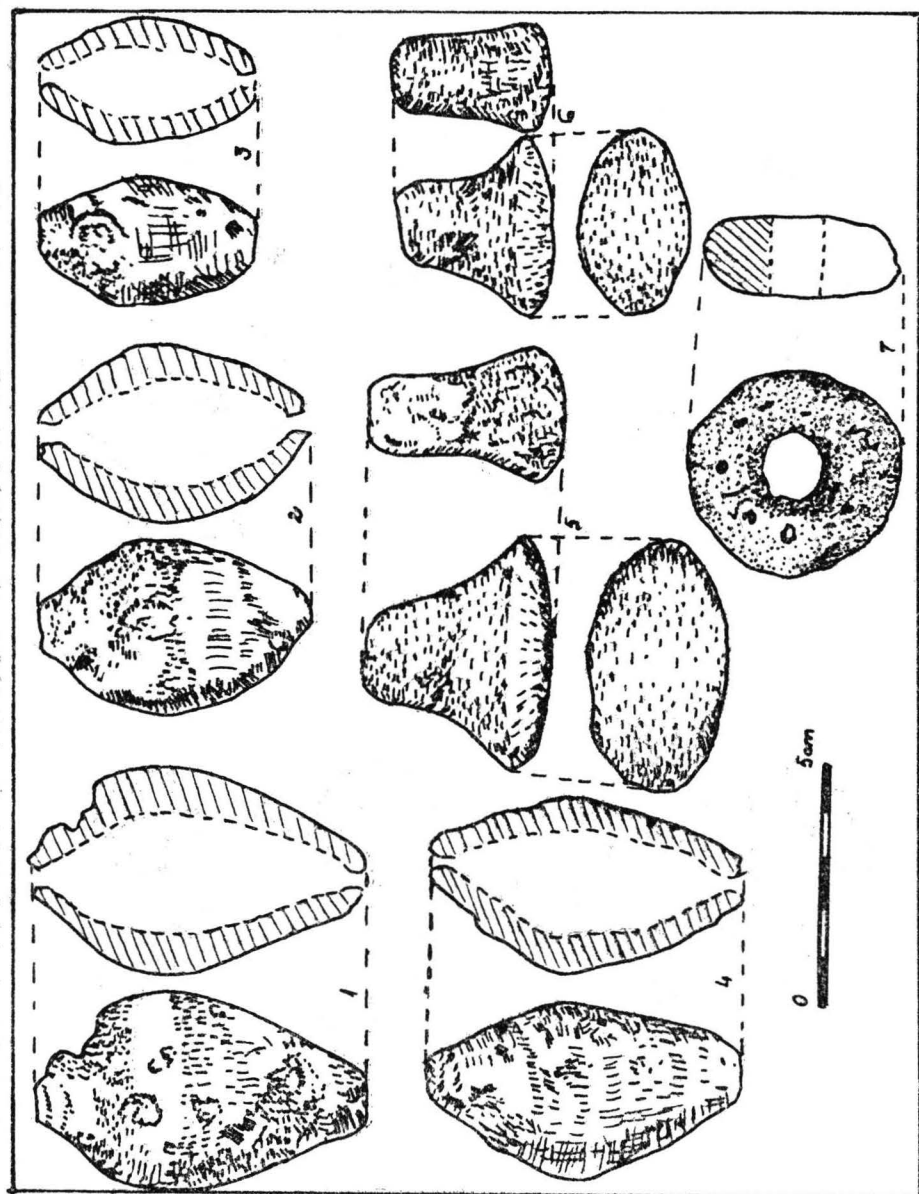

Fig. 5. Hanska — „Toloacă“ (după I. T. Niculiță).

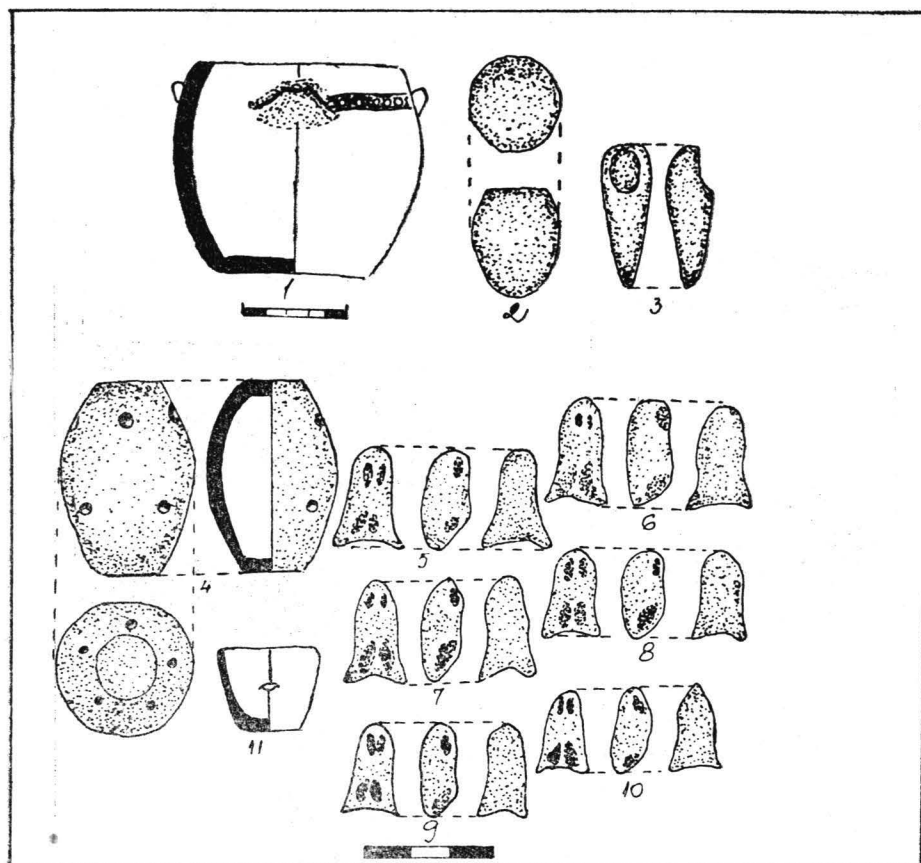

Fig. 6. Bunești — Averești (după V. V. Bazarciuc).

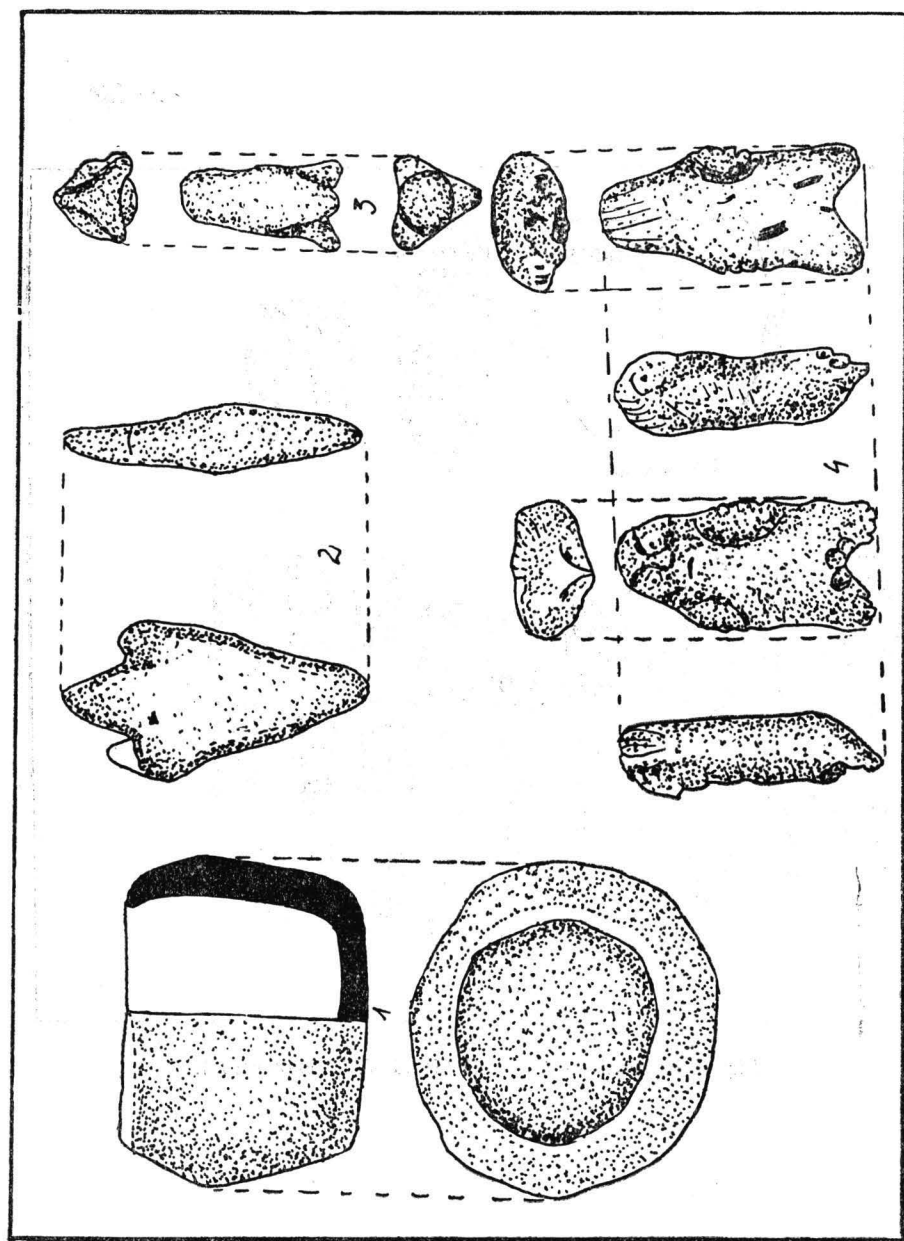

Fig. 7. Polovragi (după C. Beldiman).

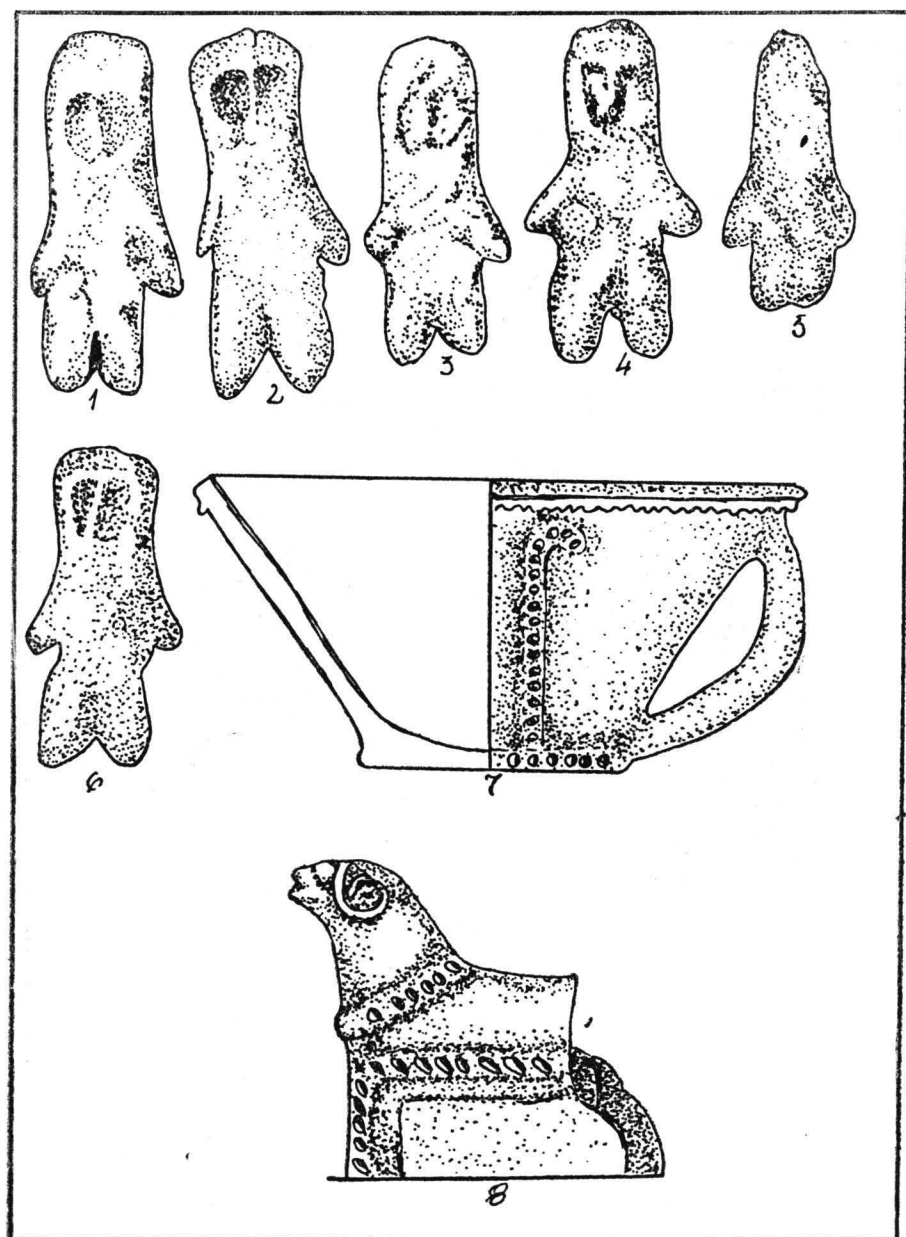

Fig. 8. Răcătău (după V. Căpitanu).

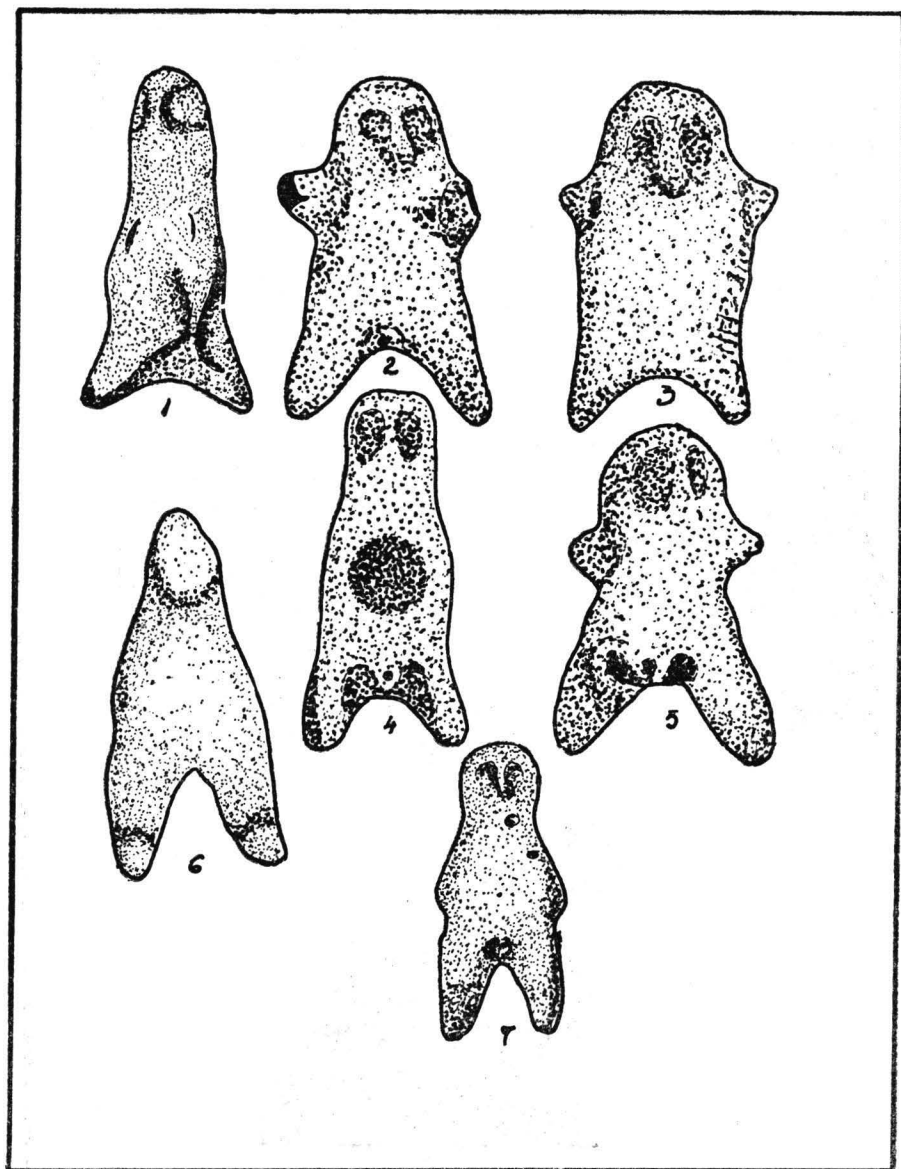

Fig. 9. Ocnita (după D. Berciu).

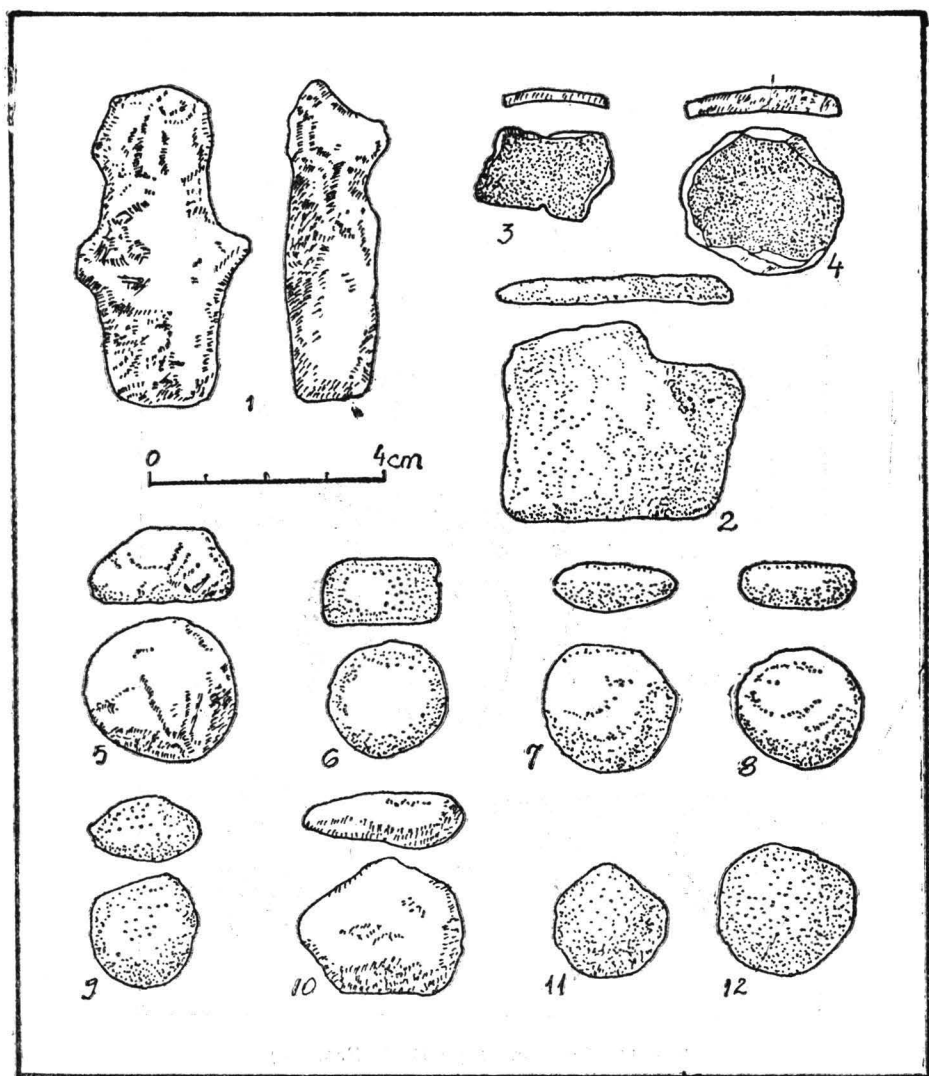

Fig. 10. Kuțurub I (după K. K. Marcenko și I. V. Domanski).

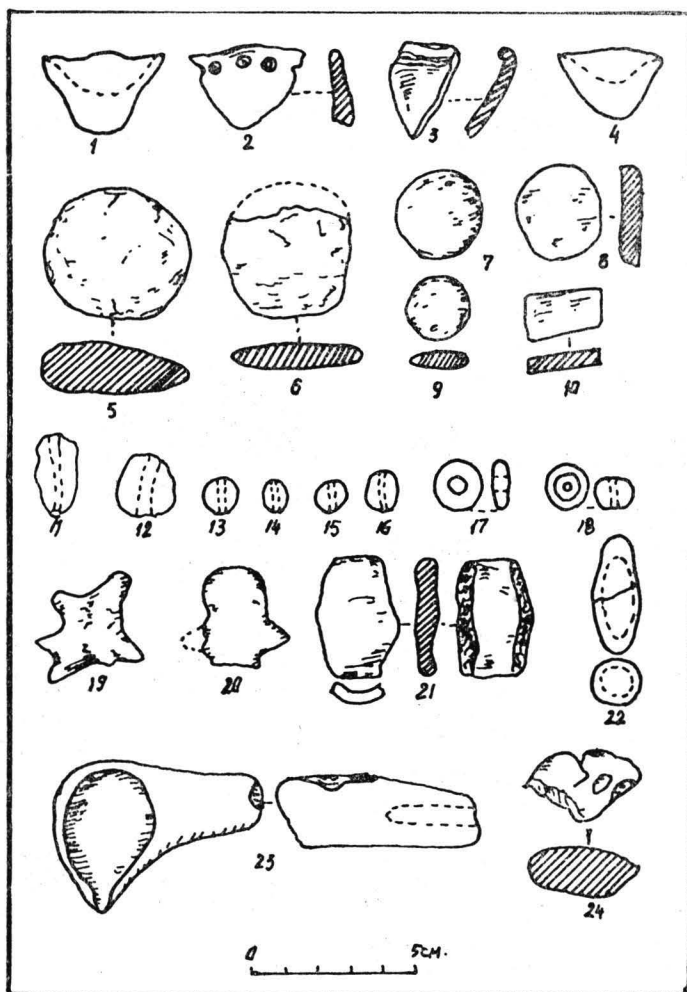

Fig. 11. Caravan .după B. A. Şramko).

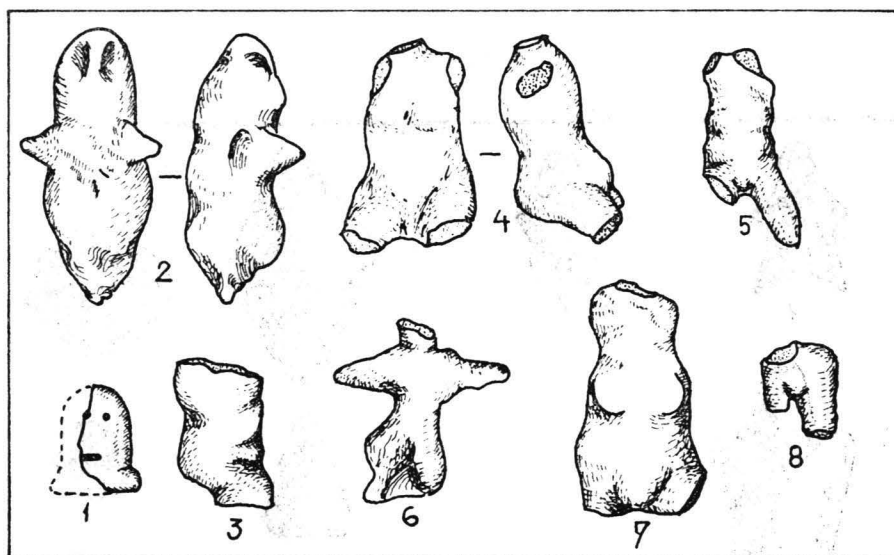

Fig. 12. Belskoe (după B. A. Șramko).

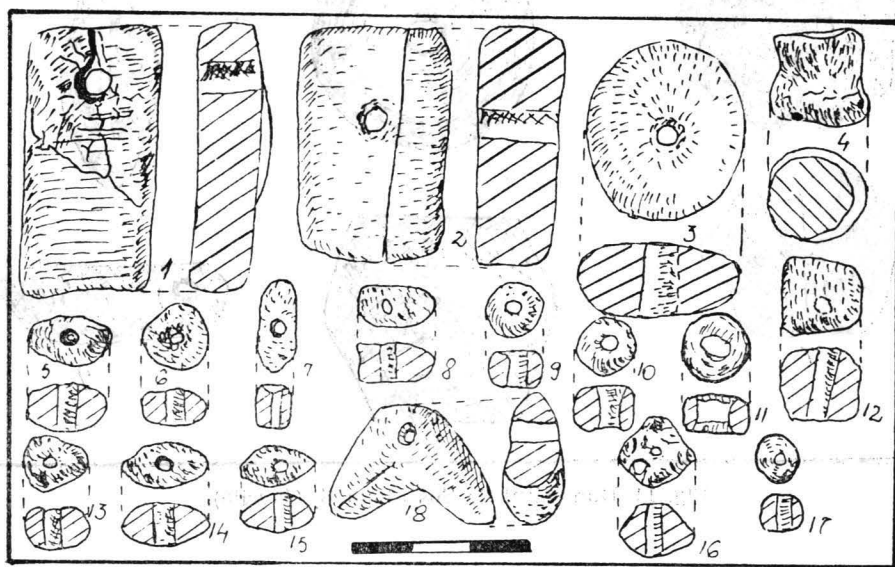

Fig. 13. Zimnicea — C₁₀ M₃₄ (după A. D. Alexandrescu).

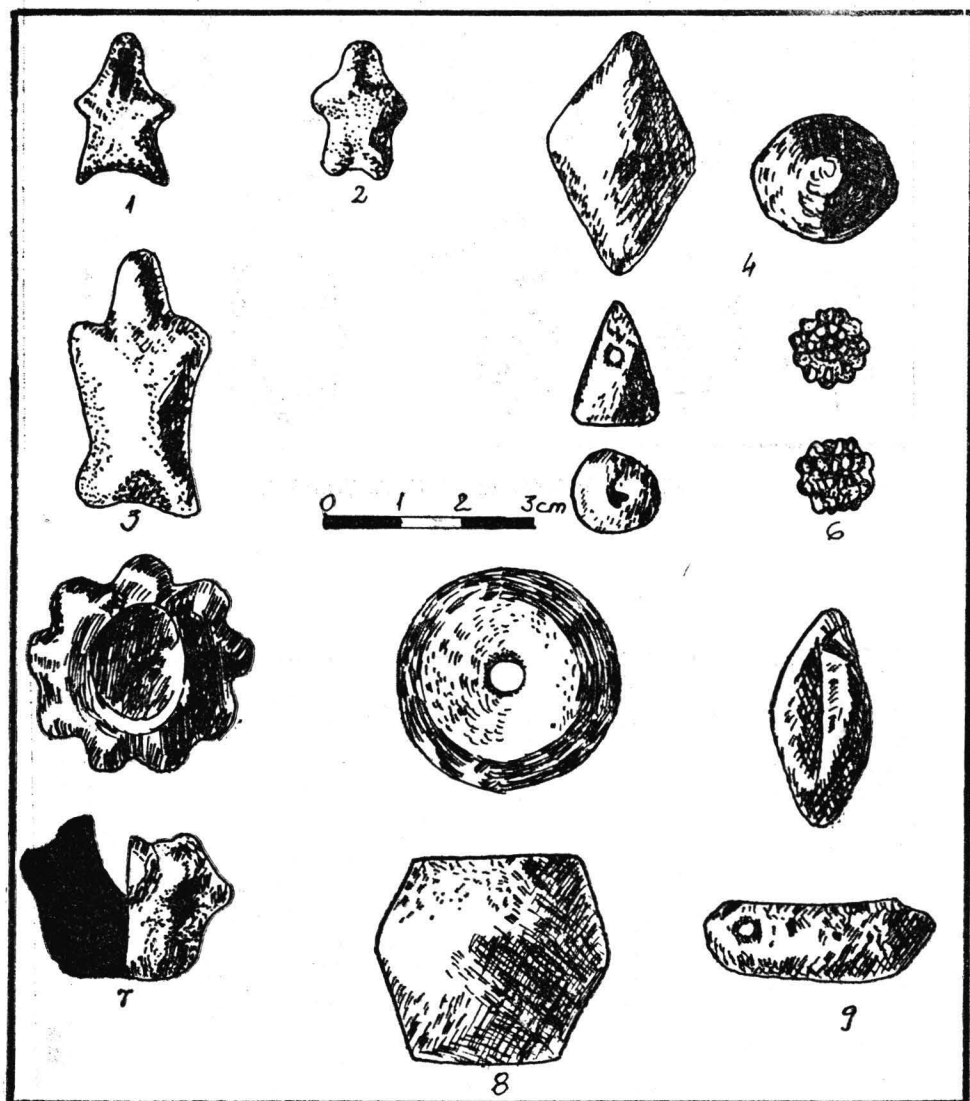

Fig. 14. Dunavățul de Sus (după S. Gavrilă).

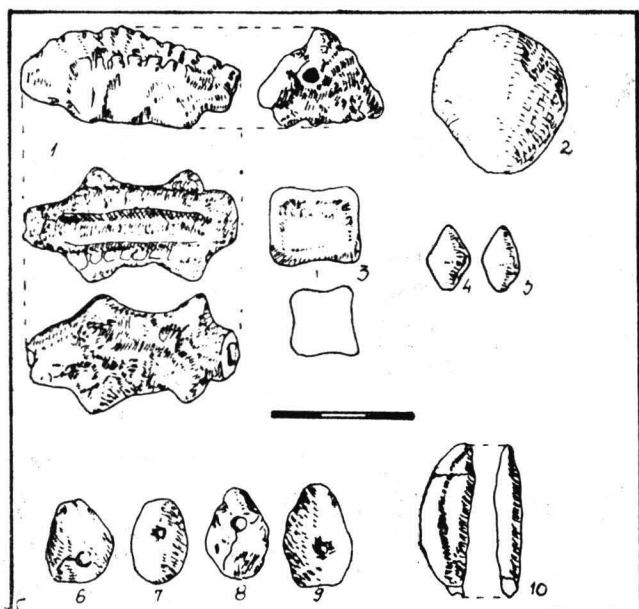

Fig. 15. Zimnicea — C₂₀ M₁ (după A. D. Alexandrescu).

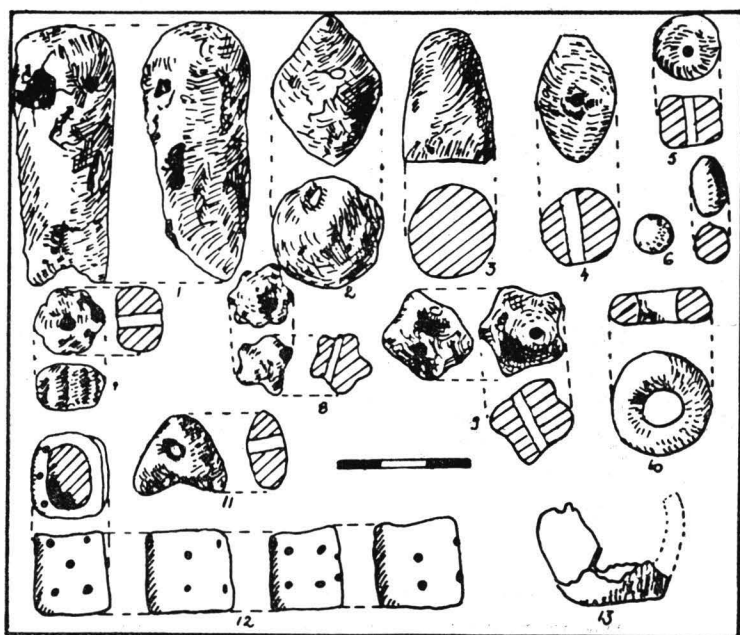

Fig. 16. Zimnicea — C₂ M₄ (după A. D. Alexandrescu).

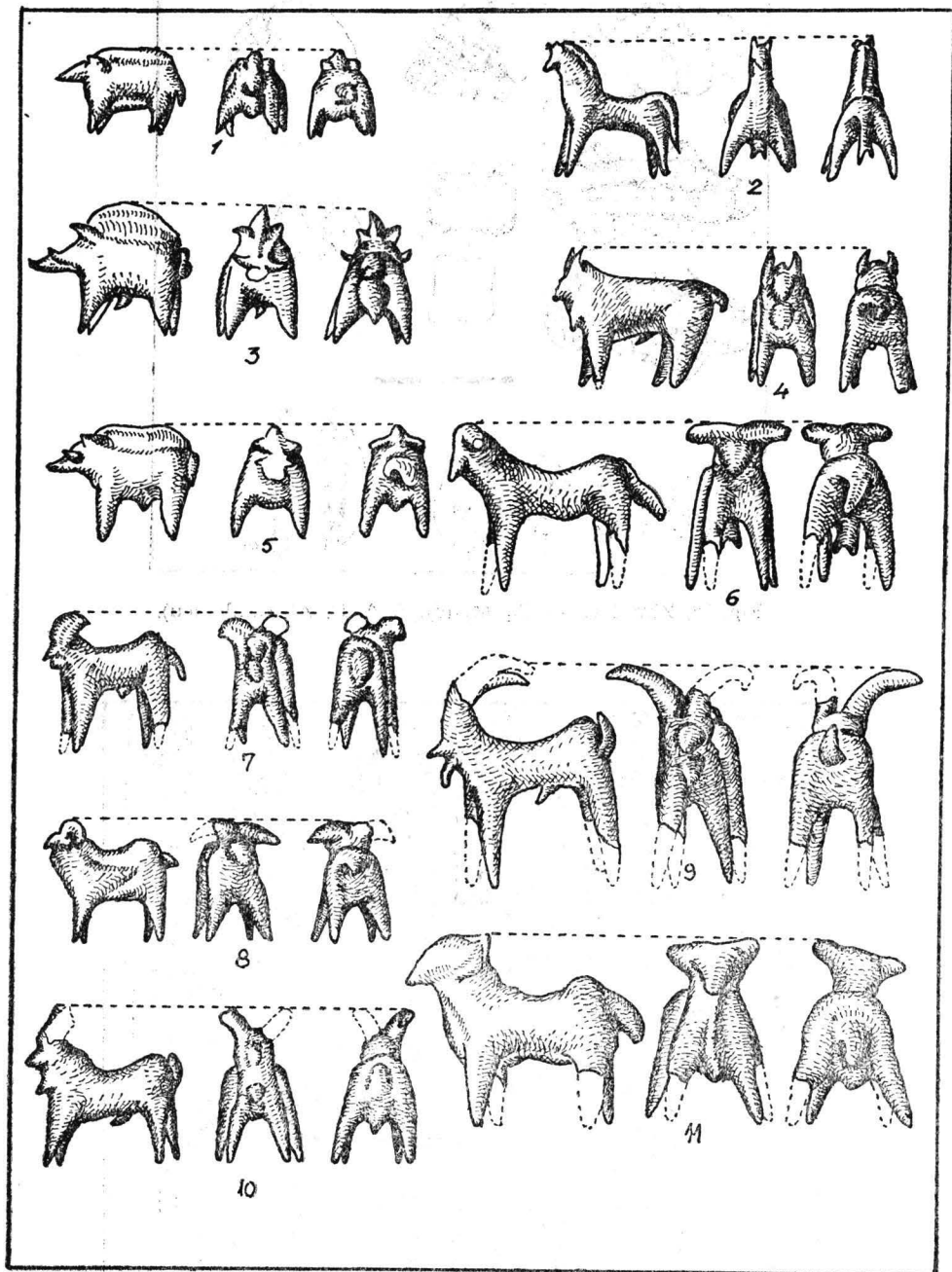

Fig. 17. Lechința de Mureș (după K. Horedt).

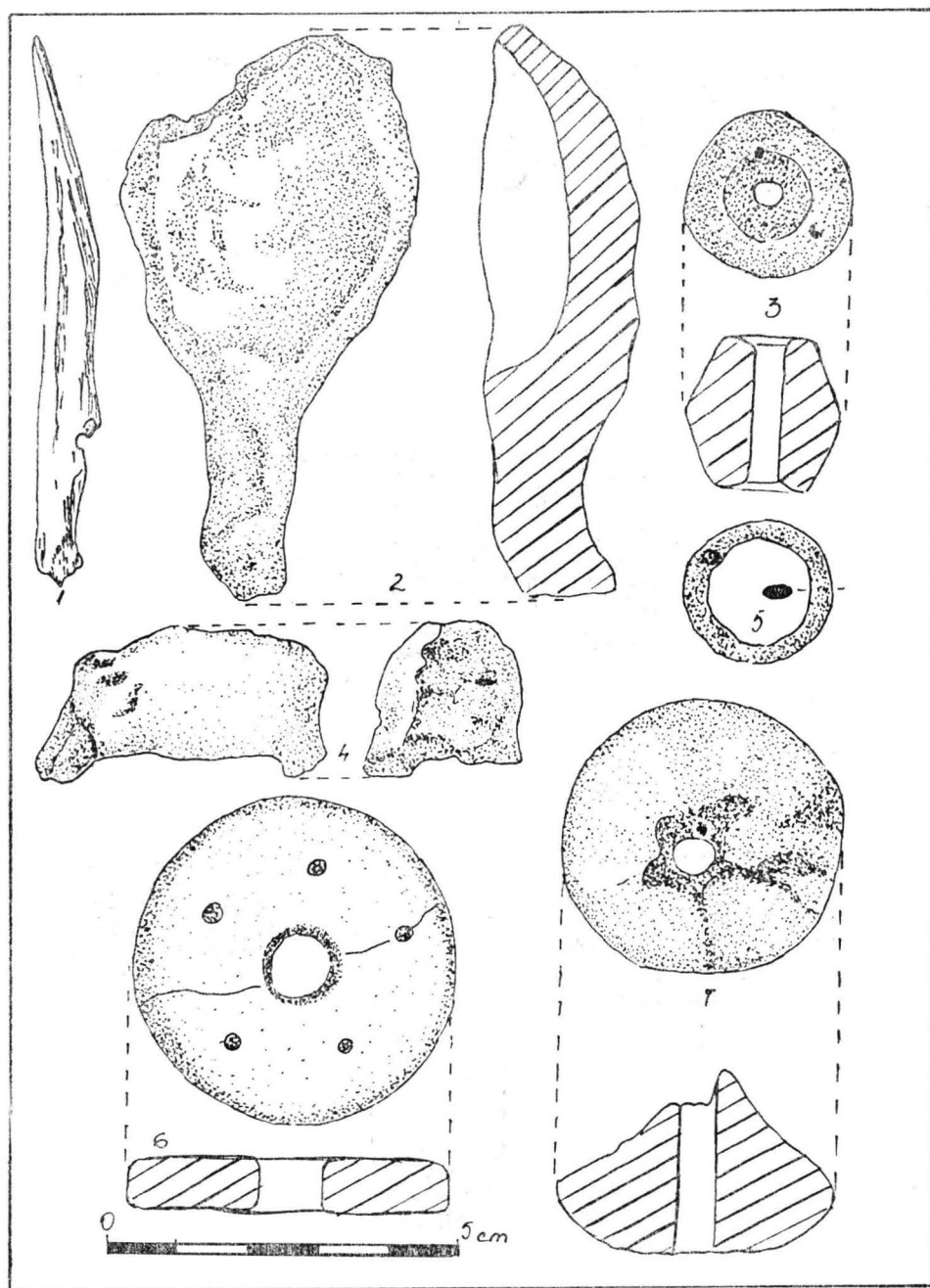

Fig. 18. Cucorâni (după S. Teodor).

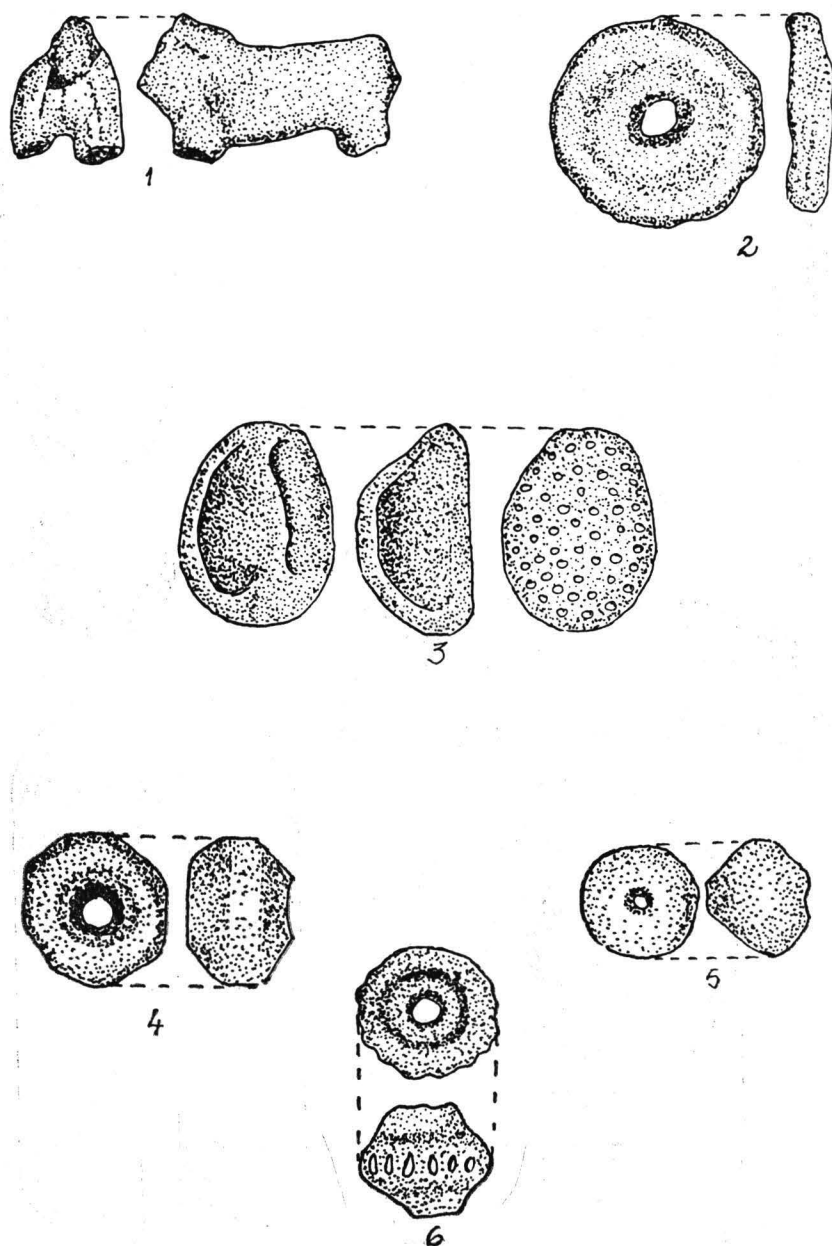

Fig. 19. Morești (după K. Horedt).

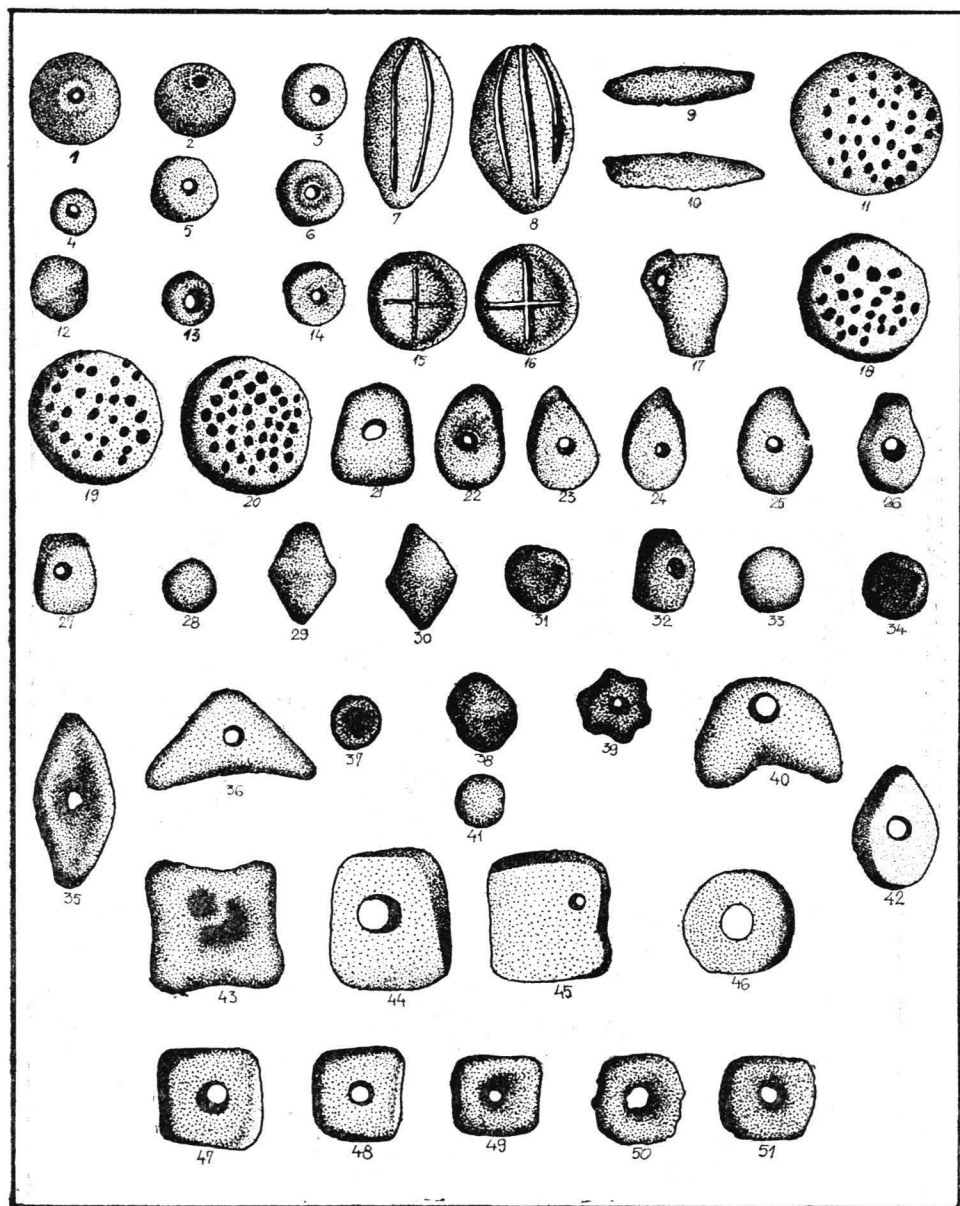

Fig. 20. Kabyle — M₁ (după L. Getov).

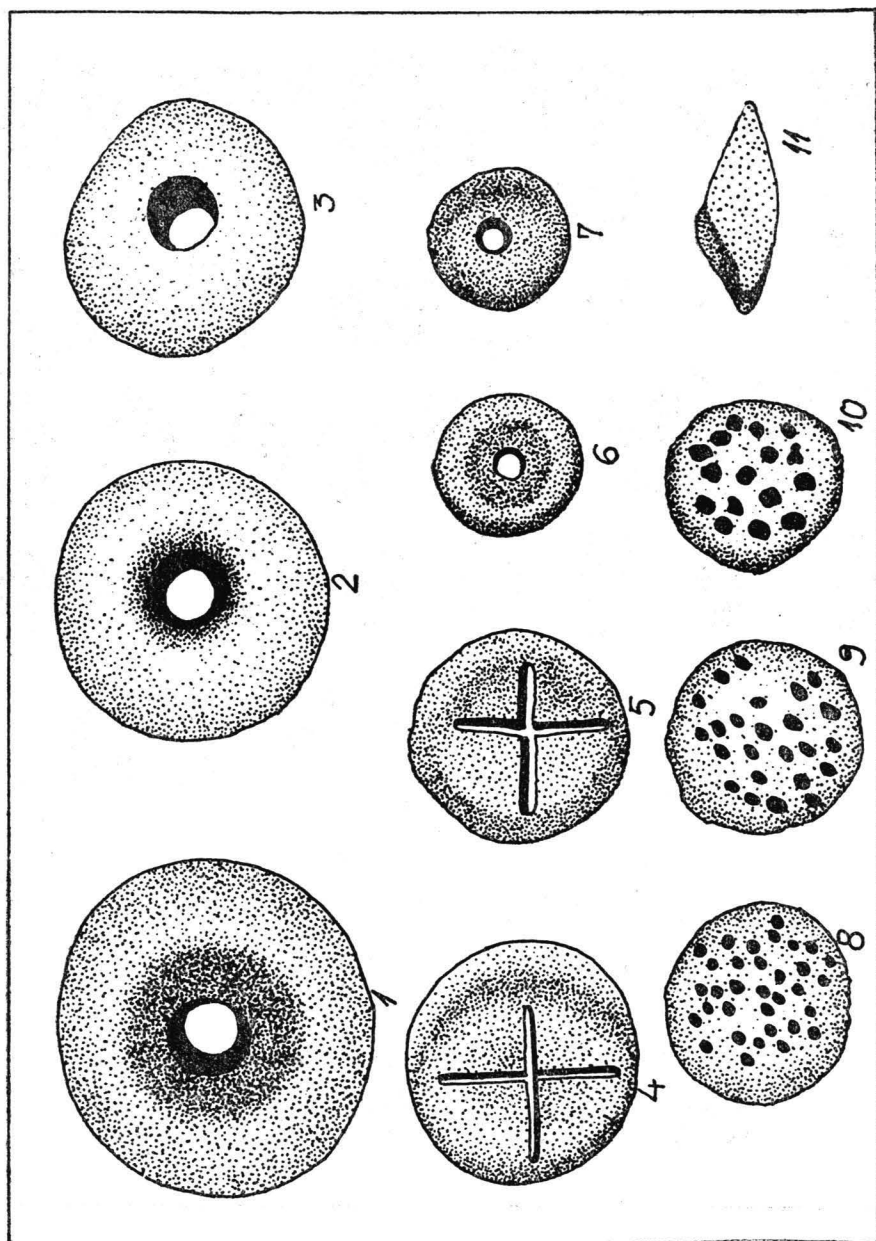

Fig. 21. Kabyle — M_3 (după L. Getov).

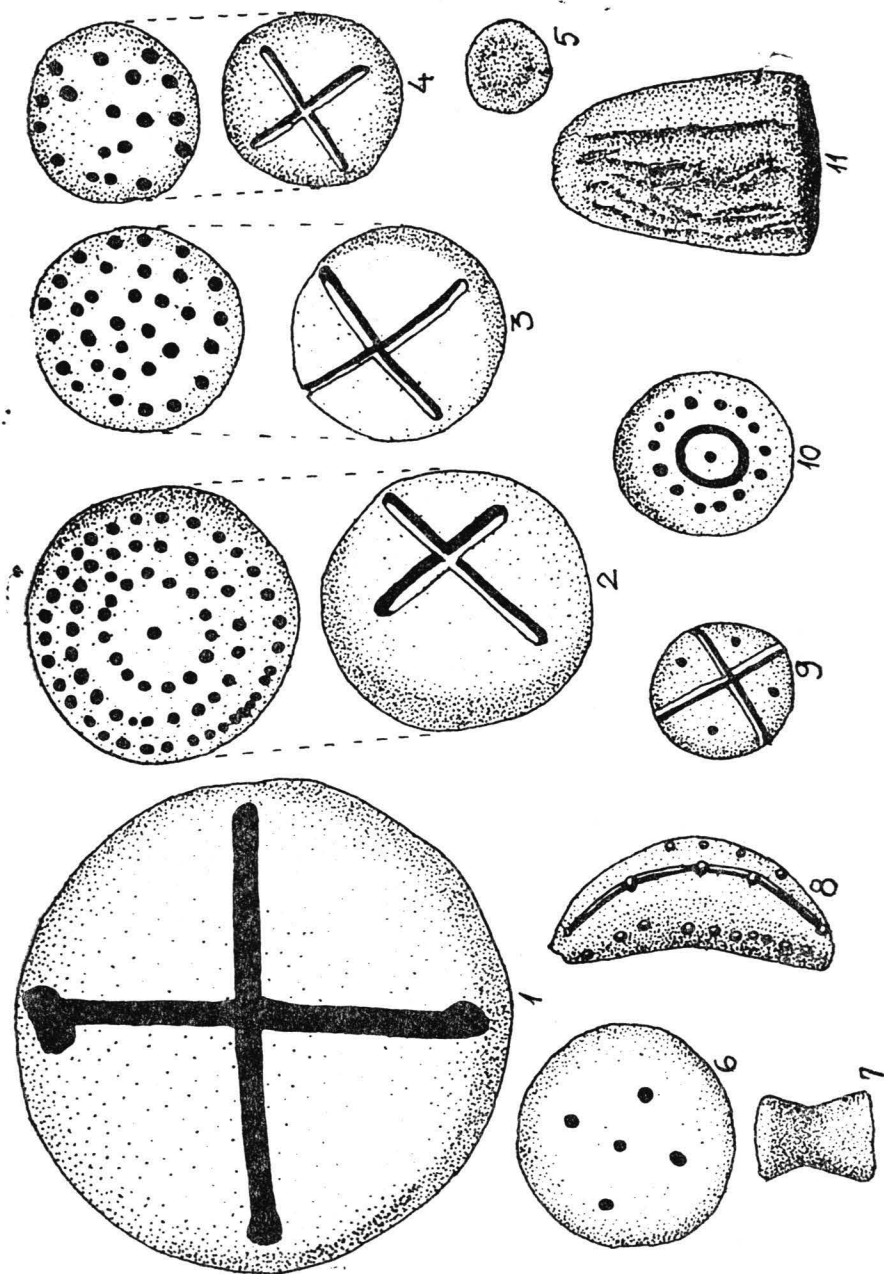

Fig. 22. Sevtopolis (după L. Ognenova-Marinova).

AU SUJET D'UNE GRANDE SPIRALE DACIQUE EN ARGENT DU MUSÉE NATIONAL DE BELGRADE*

FLORIN MEDELET

Grâce à l'amabilité de M-me Draga Garašin, pendant l'été de 1972, j'ai eu l'occasion d'étudier, dans le Musée National de Belgrade, trois grandes spirales daciques en argent avec des protômes zoomorphes et des palmettes poinçonnées. Ces trois pièces, découvertes avant la première guerre mondiale, ont été publiées, (D. GARAŠANIN, 1954, Pl. LIX/5—7), avec la mention qu'elles sont trouvées en Roumanie. Elles ne sont pas trouvées ni ensemble (K. HOREDT, 1973/c, 153), ni dans le territoire du Banat (L. MARGHITAN, 1979, 163—164; *idem*, 1978, 58). Dans le répertoire des antiquités du Banat, publié par Felix Milleker, il y a un succinct commentaire au sujet des anneaux spiraliqes en argent qui ont été trouvés dans le trésor de Remetea Mare. Ce commentaire permet d'établir le lieu de découverte d'une de ces grandes spirales en argent. Voici le texte en traduction synthétique: „*Les extrémités des anneaux spiraliqes ont des ornements en forme de palmettes. À mon avis, une analogie est trouvée à Oradea, mais de plus grandes dimensions. Un grand exemplaire de ce genre se trouve aussi à Belgrade, acquisitiionné de Roumanie. À Belgrade il y a aussi une doublure de la pièce de grandes dimensions mentionnée, à l'autre sorte de palmettes, qui a été découverte à Velika Vrbica, dans le district Kraina de l'ancienne Serbie*“ (B. MILLEKER, 1906, 124). Donc, au moins une des grandes spirales daciques en argent du Musée National de Belgrade a été trouvée sur l'actuelle rive sudique du Danube. Comme une curiosité, je rappelle que les cartes de Ptolémée découvertes à Vatopedi (V. LANGLOIS, 1867, LXXVIII—LXXIX) et à Rome (J. CVIJIC, 1911, 4) et d'autre réconstitutions de la géographie historique (Ch. MÜLLER, 1883), tracent, dans cette région, un faux cours au Danube, en rapport duquel, Velika Vrbica se trouvait, dans l'antiquité, sur la rive gauche du fleuve! (cf. R. VULPE, 1974, 35—45; *idem*, 1976, 80—90).

Ce bijou, au sud du Danube, dans un territoire où les antiquités daciques ne manquent pas, (M. GRBIĆ, 1928/1930; D. GARAŠANIN, 1954, 69; *idem*, 1964/b; M. V. GARAŠANIN, 1957; *idem*, 1958; *idem*, 1963/a; *idem*, 1971; *idem*, 1973/a; D. MANO-ZISSI, 1957; *idem*, 1958/1959; J. TODOROVIC, 1962; R. VASIĆ, 1986; I. H. CRIȘAN, 1979/a, 108), este le pendant d'une autre découverte, au nord de la Bulgarie, à Malāk Porovec (V. MIKOV, 1957, 300, fig. 7), dans une région où sont

* Studiul de față urma să apară în volumul omagial dedicat distinsei doamne Draga Garasanin de către Muzeul Național din Belgrad. Dimensiunile sale nu au permis această includere. Mulțumesc redacției revistei *Banatica* pentru prilejul ce mi l-a oferit de a-l publica. F.M.

présentes des antiquités de cette espèce, (R. POPOV, 1928/1929, fig. 152, e; V. MIKOV, 1930/1931/a, 104, fig. 145; *idem*, 1950, *idem*, 1966, 107, fig. 13; N. ANGHELOV, 1952, 376, fig. 381; P. DETEV, 1963; ST. STEFANOV, 1955 etc.). Il s'agit de l'unité ethnique et de civilisation geto-dacique, bordée, au sud, par les monts Haemus, suggérée par des sources historiques, (Strabon, VII, 3, 12—13; Trog. Pomp., XXXII, 3, 16; Dion Cassius, XXVII, 6, 2), en dépit de quelques particularités régionales, (M. BABES, 1980, 8—9, n. 4).

La grande spirale en argent de Velika Vrbica me donne l'occasion d'un excurs dans la problématique des trésors de bijoux en argent daces de l'époque du La Tène tardif.

Bien que la première mention d'un trésor dace en argent date du commencement du XIXe s. (J. WINKLER, 1960; I. GLODARIU, 1974), les bijoux daces en argent sont entrés dans les préoccupations des chercheurs — selon une remarque qu'on a fait déjà — (K. HOREDT, 1973/c, 127, n. 2; *idem*, 1974/a, 66), après 1875, (C. GOOSS, 1876; *idem*, 1877; F. ROMER, 1886 etc.), mais surtout après 1920, (V. PARVAN, 1926; I. NESTOR, 1933; D. POPESCU, 1937/1940; *idem*, 1945/1947; *idem*, 1954; *idem*, 1958/a; *idem*, 1958/b; *idem*, 1960/b; *idem*, 1967; *idem*, 1968; *idem*, 1971; *idem*, 1972; N. FETTICH, 1953; K. HOREDT, 1973/c; *idem*, 1974'a; *idem*, 1974/c; L. MARGHITAN, 1976; F. MEDELET, 1974, *idem*, 1976; *idem*, 1977). La dernière synthèse à ce sujet est restée, malheureusement, en manuscrit (V. DUPOI, 1981).

Le nombre de 111 découvertes de bijoux daces en argent connu en 1973 (K. HOREDT, 1973/c), est dépassé par de nouvelles trouvailles. Les trésors récemment découverts n'ont pas contenu de grandes spirales daces en argent; une seule exception: le trésor de Izvoru Frumos (I STĂNGĂ, 1992, 155). Les statistiques plus récentes (L. MARGHITAN, 1976; V. DUPOI, 1981) sont imprécises et discutables. Ce sont les motifs pour lesquels, avec quelques rectifications, j'utilise la statistique de mon professeur de Cluj.

Malheureusement, la grande majorité des trésors de bijoux daces en argent sont des découvertes fortuites, dont le contenu est arrivé, jusqu'à nos jours, incomplet. Les bijoux de Tășad (atelier, N. CHIDIOȘAN, 1977/a), Tilișca (tombe?, N. LUPU, 1981; *idem*, 1989, 33—35) Cetățeni (B. MITREA, D. V. ROSETTI, 1972; tombe?, M. BABEȘ, 1988) et Cugir (tombe, recherches inédites, I. H. Crișan et F. Medeleț), ont été découverts, exceptionnellement dans des fouilles archéologiques spécialisées. Dans quelques cas: Bălănești (E. POPESCU, 1970/1971), Cehețel (Z. SZEKELY, 1965), Poiana-Gorj (C. S. NICOLAESCU-PLOPȘOR, 1937/1940) Sărăcsău et Seica Mică (O. FLOCA, 1956), la découverte fortuite des trésors a été succédée par des contrôles archéologiques. Ceux-ci n'ont pas été déterminants pour établir la composition des trésors et l'ensemble des conditions de découverte en dépit de quelques résultats obtenus. Plusieurs trésors ont été déposés dans des pots daciques en terre cuite ou en vases de bronze (v. Annexe No. 1). La situation archéologique de Săcălășău (O. FLOCA, 1956), reste toutefois incertaine et seulement le trésor de Tășad a été trouvé abandonné dans une maison — atelier.

On considère en trois cas, Petreni (M. ROSKA, 1942, 223, no. 39), Tilișca (N. LUPU, 1989) et Văleni (M. ROSKA, 1942, 28, no. 113) que l'appartenance des trésors aux tombes est assurée (K. HOREDȚ, 1973/c). Je remarque que les observations dans le terrain sont totalement insuffisantes à Petreni et Văleni. D'ailleurs, dans ces deux cas et aussi à Tilișca, l'analyse anthropologique des restes incinérés manque.

À l'exception des tombes princières du sud et de l'est (D. BERCIU, 1969; *idem*, 1974/b; M. PETRESCU — DÎMBOVIȚA, D. MARIN, 1975; P. ALEXANDRESCU, 1971; *idem*, 1974/b; *idem*, 1983) les objets en argent des autres tombes de la Dacie des IV—II-ème s. av. J.-C., restent très peu nombreux: Bistrița (ST. DANILA, 1971), Remetea Mare et Timișoara (inédit), Turburea-Spahii (P. GHERGHE, 1983, 56, 59, Pl. 4/7—8) et Zimnicea (A. D. ALEXANDRESCU, 1980) sont les seules que je connaisse. On a supposé que les trésors de Bălănești et de București — Herăstrău ont été trouvés dans des tombes (R. FLORESCU, 1968, 44, 47), mais c'est une supposition erronée. L'argent qui provient des complexes funéraires datés entre la deuxième moitié du II-e s. av. J.-C. jusqu'au I-e s. apr. J.-C., a été découvert surtout dans des tombes tumultueuses: Poiana — Tecuci (R. VULPE, 1952, 209—210; *idem*, 1960/c, 246; D. PROTASE, 1971, 38, n. 50), Popești — Novaci, (R. VULPE, 1962, 459—460; D. PROTASE, 1971, 40—41, n. 53), Cugir (T. II et III). À Poiana — Tecuci et à Popești — Novaci sont signalés des fibules, pendant que dans des autres tumulus les objets en argent ont été transformés par le feu en petits gouttes d'argent. Les tombes de Șimleu Silvaniei (D. PROTASE, 1971, 48—49, n. 68—69; K. HOREDȚ, 1973/c) et Snagov (D. V. ROSETTI, 1935, 5—9, 15—18), restent incertaines. Je rappelle la tombe d'incinération avec urne de Vrsac — At, (B. JOVANOVIĆ, 1974). Par son rituel et par la facture de l'urne, elle appartient au monde dace. Le bracelet trompéti-forme en argent a la meilleure analogie dans la forteresse dace de Bănița, (O. FLOCA, 1966, 31, fig. 12; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 366). En fin, les fragments de fil en bronze de cette tombe sont, peut-être, les débris de l'unique grande spirale en bronze — réplique de celles en argent. Il s'agit d'une interférence culturelle et technique entre la civilisation dace et scordisque.

Dans les habitations daces ont été trouvés, isolés, des bijoux en argent. K. HoredȚ a mentionné onze découvertes, (K. HOREDȚ, 1973/c, 128), mais elles sont plus nombreuses (v. l'annexe no. 2). Leur présence dans les habitations est importante à l'égard des ateliers d'orfèvres. Malheureusement, les indications sur la majorité des bijoux des habitations souffrent de manque de précision à propos des conditions de découverte, parce que les simples mentions stratigraphiques ne sont pas suffisantes.

Dans quelques périmètres géographiquement restreints, ont été trouvés plusieurs trésors en argent. C'est la situation de Surcea, Peteni et Ghelînța, des trois trésors d'Oradea, ou des quatre (?) trésors de Săcălășău. On a expliqué ces concentrations par la présence des ateliers d'orfèvres (Z. SZEKELY, 1965; S. DUMITRAȘCU, I. MOLNAR, 1975; N. GHIDIOȘAN, A. SASIANU, BELADAN, 1978, 44). Je remarque encore le groupage des trésors de Sărăcsău, Săliște (Cioara), Vaidei et Cerbăl. En même temps je souligne que quelques trésors ont été trouvés dans

la proximité de certains cours d'eaux: Săcălășău (N. FETTICH, 1953), 160), Sărăcsău, Seica Mică, Bălănești etc. L'observation est importante si on la corrobore avec la découverte d'un anneau en argent dans la fontaine dace rituelle de Ciolănești din Deal (M. PETRESCU DIMBOVIȚA, S. SANIE, 1972).

Du point de vue quantitatif, l'argent des bijoux daces des trésors découverts, jusqu'à présent, pèse approximatif 50 Kg. C'est une discussion non concluante dans la littérature de spécialité, celle au sujet des sources des métaux précieux qui ont été utilisés en dehors du monde classique, respectivement en Dacie, entre le III-e s. av. J.-C. — c'est à dire entre le moment de l'apparition de la monnaie locale et la conquête romaine.

Au plus tard dans le VI-e s. av. J.—C. — à l'exception de l'horizon des tombes princières que j'ai déjà mentionnées, les bijoux en or de la Dacie sont disparus presque en totalité jusqu'à l'époque romaine (annexe no. 5). En même temps dans l'époque du bronze et celle du fer ancienne, riches en bijoux d'or — plus de 73 découvertes avec 3 100 pièces (B. ROMAN, A. SÎNTIMBREANU, V. WOLLMANN, 1982, 9, 11) — les bijoux en argent sont introuvables. Les analyses métallographiques ont fourni des données importantes au sujet de l'exploitation des filons d'or à l'intérieur de la chaîne Carpathique (A. HARTMANN, 1968). Par exemple, l'or du grand trésor de Hinova (M. DAVIDESCU, 1981) a un pourcentage jusqu'à 30% Ag, semblable aux gisements de la Transylvanie (BESLIU, 1982; M. SFÎRLEA, 1982). C'est un indice sur les limites technologiques à la fin du II-ème millenaire av. J.-C. en ce qui concerne la possibilité de séparer l'argent des minéraux polymétallifères. Plus tard, au commencement du III-e s. av. J.-C., on a utilisé dans la Dacie une grande quantité d'argent de bonne qualité pour l'émission des monnaies daces ou daco-celtiques de type macédonien. Le titre d'argent des monnaies locales, après la moitié du II-e s. av. J.-C., baisse, spécialement dans la Transylvanie, où se trouvent, de riches gisements (C. PREDA, 1973). Ce phénomène est contemporain avec la pénétration des monnaies de Macedonia Prima, de Thasos, Apollonia et Dyrrachium mais aussi avec l'apparition de leur imitation locale et d'émissions monétaires à un nominal réduit (B. MITREA, 1945). 78, 139—140; O. FLOCA, 1958, 103—104; M. MACREA, M. RUSU, 1960, 222, n. 23; E. CHIRILĂ, V. MIHĂILEANU, 1969; E. CHIRILĂ, V. LUCĂCEL, 1970, 8—10; E. CHIRILĂ, M. BARBU, 1980/a; I. GLODARIU, 1974, 89—96, 153—157; M. BABEȘ, 1975; etc.).

Je n'insiste pas sur la chronologie monétaire qui a suscité beaucoup de divergences. Avec une seule exception, la monnaie dace manque dans les trésors daces en argent (K. HOREDT, 1973/c; M. BABEȘ, 1975). La majorité des monnaies de ces trésors sont les derniers républicains romains. Les matrices pour leur contrefaçon sont assez nombreuses en Dacie (annexe no. 4). On a découvert en Dacie plus de 230 trésors monétaires avec plus de 30 000 deniers républicains romains (I. GLODARIU, 1974, B. MITREA, 1968). Le nombre des trésors similaires trouvés en Espagne (46), en France (37), en Allemagne (10), en Hongrie (4), en Tchécoslovaquie (2), en Bulgarie (4), et en Yougoslavie (22), (M. H. CRAWFORD, 1969) est nettement inférieur. Bien que les deniers républicains romains soient

été en circulation en Dacie jusqu'à la fin du I-e s. apr. J.-C., quand ils sont en combinaison avec des bijoux daces, ils ne dépassent pas, en général les premiers trois décennies du I-e s. apr. J.-C., car, néanmoins, typologiquement, il existe des limites chronologiques pour ces bijoux.

On peut estimer à environ 400 Kg la quantité de métal incorporé dans les monnaies en argent qui ont été découvertes en Dacie datant des III-e s. av. J.-C. — I-e s. apr. J.-C. (C. PREDA, 1973; I. GLODARIU, 1974). En ce qui concerne les monnaies en or de type KΩεON, elles ont été seulement thésaurisées (J. WINKLER, 1972; C. PREDA, 1973, 353—361), situation qui rappelle le grand trésor pris par Trajan à la conquête de la Dacie (J. CARCOPINO, 1924; C. DAICOVICIU, 1960, 312—313; 336; F. HEICHELHEIM, 1932, 124 sq.; M. PETRESCU DÎMBOVIȚA, 1978, 167; I. I. RUSSU, 1966; M. GRAMATOPOL, 1982/a, 119; N. GOSTAR, V. LICA, 1984, 149—150; C. PREDA, 1987, 8; R. VULPE, 1988, 222—223; E. MOSCALU, 1989).

Au sujet de la provenance de l'argent utilisé en Dacie, il y a deux hypothèses principales: celle de „l'importation du sud“ et celle de l'exploitation des filons métallifères locales. En conformité avec la première, à des nuances plus ou moins importantes, on considère soit que la métallurgie primaire de l'argent est inconnue en Dacie (M. GRAMATOPOL, 1982/a, 134; *idem*, 1982/c, 66), soit que, dans la deuxième partie du II-e s. av. J.-C., les filons argentifères de surface ont été épuisés (E. CHIRILĂ, N. CHIDIOȘAN, 1965, 117; I. GLODARIU, 1968; E. CHIRILĂ, C. MIHĂILESCU, 1969; E. CHIRILĂ, V. LUCĂCEL, 1970, 14, n. 39; C. PREDA, 1973, 367—368; A. BEJAN, 1974, 96—97; E. CHIRILĂ, V. LUCĂCEL, 1977, 64—65; E. CHIRILĂ, V. BARBU, 1978, 64 sq.; *idem*, 1980/a; *idem*, 1980/b; I. GLODARIU, V. MOGA, 1989; V. MIHĂILESCU-BÎRLIBA, 1990, 51, n. 82). Autrement dit, ça signifierait l'absence des galeries minières plus ou moins profondes dans la Dacie préromaine. Par conséquence, les ressources d'argent de la Dacie préromaine ont été représentées par la monnaie ou l'argent brut, obtenu par l'échange de l'or, du sel ou d'autres produits (T. ORTVAY, 1896, 291; V. PÂRVAN, 1926; *idem*, 1967, 122; C. DAICOVICIU, 1936—1940, 213, n. 1; I. GLODARIU, 1974; M. GRAMATOPOL, 1982/a, 118—120) et des esclaves, qui ont une importance exagérée pour quelques-uns (M. H. GRAWFORD, 1977; *idem*, 1985, 224—226, 230—238; P. POPOVIĆ, 1987, 107; V. MIHĂILESCU-BÎRLIBA, 1990, 120 sq.; v. aussi, I. GLODARIU, 1974, 106) en rapport aux témoignages antiques (Strabon, VII, 3, 12; Athenée, *Deipn.*, VI, 272/c; v. aussi, E. CONDURACHI, 1960, 172; M. J. FINLEY, 1962; V. VELKOV, 1964; N. LASCU, 1970; H. DAICOVICIU, 1972/a, 76 sq.). On mentionne aussi, comme sources d'argent, les dons, les tributs et les proies de guerre (P. POPOVIĆ, 1987, 68, 128—130; G. T. GRIFFITH, 1935, 309—310; V. PÂRVAN, 1926, 481; V. MIHĂILESCU-BÎRLIBA, 1990, 64).

La découverte du trésor monétaire de Stăncuța (dép. Brăila), dans lequel ont été trouvés deux lingots d'argent fabriqués par la fonte des monnaies (C. PREDA, 1957; *idem*, 1958; *idem*, 1973), c'est un argument de cette hypothèse. On a supposé même que les bijoux daces ont été confectionnés par la fonte ou le martelage des monnaies hellénistiques et romaines qui ont pénétré en Dacie (V. PÂRVAN, 1926, 560—561; C. DAICOVICIU, 1960, 325; H. DAICOVICIU, 1965/a, 151; *idem*, 1972/a, 177—

178; *idem*, 1980/c, 431; I. GLODARIU, 1968, 417; *idem*, 1974, 100, n. 264; K. HOREDT, 1973/c, 128, n. 18; I. H. CRIȘAN, 1977/a, 434; N. CHIDIOȘAN, A. SASIANU, N. BELADAN, 1978; A. SASIANU, 1980, 13; P. POPOVIĆ, 1987, 62; V. MIHAILESCU-BIRLIBA, 1990; d'une autre opinion: N. FETTICH, 1953, 173; O. FLOCA, 1956, 35; J. WINKLER, 1970, 102; E. CHIRILA, V. LUCACEL, 1977) et c'est ainsi qu'on a expliqué la présence des monnaies à côté des bijoux dans les mêmes trésors (N. CHIDIOȘAN, 1977). À mon avis, ces considérations sont dignes d'attention pour les régions du sud ou de l'est des Carpathes (V. V. BAZARCIUC, 1981, 563—570; V. MIHAILESCU-BIRLIBA, 1990, 86) où le ravitaillement avec l'argent de la Transylvanie et du Banat était intermittent (K. CASTELIN, 1968; J. WINKLER, 1970; P. POPOVIĆ, 1987, 68). Quelques-uns ont l'opinion que l'association des monnaies et des bijoux dans les mêmes trésors signifie l'absence d'une réelle économie d'échange en Dacie (M. H. CRAWFORD, 1985; v. aussi, M. AUSTIN, P. VIDAL-NAQUET, 1972, 72—73; M. GODELIER, 1977, II, 163; P. POPOVIĆ, 1987), ce qui est difficilement à accepter. La confection des bijoux en utilisant des monnaies en Transylvanie (A. SASIANU, 1980, 13) est tout à fait étrange pour les trésors qui contiennent des imitations locales des monnaies d'Apollonia, de Dyrrachium ou des déniers romains.

Plusieurs chercheurs ont considéré que les minéraux argenteux existents dans la Dacie (M. PÁLFI, 1929; D. RADULESCU, R. DIMITRESCU, 1966, 36—38, 46) avaient été exploités par les daces (V. PARVAN, 1926; *idem*, 1967, 120; K. PINK, 1939, 127, n. 107—108; D. POPESCU, 1951, 33, 39; O. FLOCA, 1956; C. PREDA, 1957, 113; *idem*, 1973, 53, 415; C. DAICOVICIU, 1960, 270, 277; H. DAICOVICIU, 1965/a, 151; *idem*, 1972/a, 177—178; *idem*, 1980/c, 431; J. WINKLER, 1970, 97—102, n. 70—73; N. MAGHIAR, ST. OLTEANU, 1970, 45; H. NEUNNINGER, E. PREUSCHEN, R. PITTIONI, 1971, 33, n. 17; M. RUSU, 1972; K. HOREDT, 1973/c, 128; N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, 1973, 104; A. BEJAN, 1974, 96; L. MARGHITAN, 1976, 16; *idem*, 1977, 73; *idem*, 1979, 128—129; N. CHIDIOȘAN, 1977, 69; I. H. CRIȘAN, 1977/a; *idem*, 1986, 273—274, 337; M. TURCU, 1979, 143—144; A. KISS, 1980, 85; N. GOSTAR, V. LICA, 1984, 109; I. T. LIPOVAN, 1990).

L'analyse chimique de l'argent des bijoux et des monnaies indique aussi l'utilisation de l'argent local (E. STOICOVICI, F. STOICOVICI, 1973; *idem*, 1974).

L'identification des exploitations minières préromaines en Dacie est difficile ou bien impossible: elles sont détruites par des exploitations romaines ou plus récentes. Dans un seul cas il s'agit, peut-être, d'une galerie préhistorique (V. STANCIU, 1942).

Une caractéristique des gisements polymétallifères de Transylvanie et du Banat est la fréquente association de l'or et de l'argent avec d'autres éléments (S. Cu, Bi, Pb, etc.; C. DESLIU, 1982; D. RADULESCU, R. DIMITRESCU, 1966; E. STOICOVICI, F. STOICOVICI, 1973; *idem*, 1974; V. v. ZEPHAROVICH 1859—1873—1893; B. v. COTTA, 1864; A. HARTMANN, 1968; H. NEUNNINGER, E. PREUSCHEN, R. PITTONI, 1971). C'est une situation pareille en ce qui concerne les installations thermiques utilisées pour séparer le métal des minéraux. À l'exception des analyses chimiques et métallographiques, malheureusement peu nombreuses, qui

ont fourni des indications insuffisantes, nous n'avons pas des preuves archéologiques directes sur les procédés utilisés dans la métallurgie primaire antique, sauf, peut-être, celle de la découverte de Săvîrşin qui est restée impubliée. Les sources historiques sont, d'ailleurs, assez vagues dans la description des procédés utilisés dans le monde antiques (Plinius Vet., *Nat. Hist.*, XXII, 6, 31, 35, 44; XXXIV, 16, 47; Strabon, IV, 399—400; v. aussi, A. NEUBURGER, 1977). La coupellation est attestée dans l'antiquité (TH. de GALIANA, 1968; M. DAUMAS, 1962, 174—175, 245), bien que sa première description appartienne au XVIe s. (BIRINGUCCIO, 1540; AGRICOLA, 1556, 219 sqq; M. DAUMAS, 1965, 58—59; R. SONNEMANN, 1978, 198—200), quand nous avons, pour la Transylvanie, une confirmation archéologique (R. POPA, E. KOVÁCS, 1965). La céramique plombifère découverte à *Ampelum* c'est une démonstration qu'au moins dans la *Provincia Dacia*, le procédé de séparer l'argent du plomb est bien connu (I. T. LIPOVAN, 1990).

Les points de fonte de l'argent (960, 5° C.), de l'or (1063° C.), et du cuivre (1084° C.) sont relativement proches et pour liquéfier ces métaux sont nécessaires des fours avec des soufflets (Homère, *III*, 18; Virgile, *Georg.*, IV, 171; Virgile, *Enéide*, VIII, 416; Plinius Vet., *Nat. Hist.*, XXXIV, 9; Horaces, *Sat.*, I, 4, 19; v. aussi, G. A. BRAVO J — TRAPKE, 1970; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979) pour élever la température dégagée par le charbon (R. SONNEMANN, 1978, 60). Dans la Dacie des Ier s. av. J.—C. — Ier s. apr. J.—C., sont déjà connus les fours pour le fer (I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 20—35; H. DAICOVICIU, 1980/c, 425). Le type de four a été, peut-être, le même aussi pour la fonte des métaux précieux. La découverte d'une quantité de charbon dans l'atelier d'orfèvre de Tăşad (N. CHIDIOSAN, 1977, 71; *idem*, 1977/a, 177) n'est pas un cas d'exception (I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 23, 27—28). Dans la même idée il faut mentionner l'existence des gisements de mercure dans la Dacie (D. RADULESCU, R. DIMITRESCU, 1966). L'utilisation du mercure, dans la période Lt. D, est démontrée par le dorage de quelques bijoux en argent (v. l'annexe no. 7) et par quelques découvertes archéologiques (B. ROMAN, A. SINTIMBREANU, V. WOLLMANN, 1982, 26, n. 25; M. DAUMAS, 1962, 277).

L'extraction du minéral d'argent et d'or autant que sa métallurgie primaire sont des opérations dont la technologie rend impossible le travail individuel ou accidentel. L'existence des tribus spécialisées qui possèdent dans leur territoire des gisements, est une hypothèse plausible, confirmée par des situations pareilles dans l'Arménie antique (R. SONNEMANN, 1978, 61), dans la Pannonie où vivait la tribu des Cotins (Tacite, *Germ.*, XLIII, 1) ou dans la *Provincia Dacia* où ont été colonisées des tribus de mineurs illyriens (M. GARASANIN, 1968). L'idée de la présence d'un grand nombre d'esclaves dans les mines de la Dacie préromaine, comme en Thracie (Xenophon chez Athenées, *Deipn.*, VI, 272/c) ou en Espagne, est inacceptable.

L'absence presque générale de l'or dans la Dacie entre le IIIe s. av. J.—C. et le Ier s. apr. J.—C. (D. POPESCU, 1956/a; *idem*, 1971) a été expliquée partiellement — et, à mon avis, d'une manière insatisfaisante — comme une conséquence de sa vente au sud pour l'acquisition d'argent et d'autres produits (T. ORTVAY, 1896, 291; C. DAICOVICIU,

1936—1940, 213, n. 1; *idem*, 1960, 277; B. MITREA, 1945; I. GLODARIU, 1974, 108; M. GRAMATOPOLE, 1982/a; *idem*, 1982/b; *idem*, 1982/c). L'hypothèse du monopôle sur l'or pratiqué par quelques tribus et, ensuite, par la royauté chez les Daces, est plus vraisemblable (C. DAICOVICIU, 1960, 277; R. VULPE, 1960/c, 247; J. WINKLER, 1970, 101; C. PREDA, 1973; I. H. CRIȘAN, 1977/a, 433; H. DAICOVICIU, 1980/c, 431; N. GOSTAR, V. LICA, 1984, 149—150; A. BEJAN, 1974). Ce monopôle avait été, probablement, plus restrictif qu'on a présumé et plus ancien que la naissance de l'Etat daco-gète, tel qu'on le suggère indirectement quelques sources historiques (Diodore de Sicile, XXI, 12, 5, 6; v. aussi, E. MOSCALU, 1989). En tout cas, après un siècle de recherches et de découvertes archéologiques, l'absence des bijoux en or dans la Dacie, est une réalité indubitable (v. l'annexe no. 5). Je pense qu'au moins dès le début du III-e s. av. J.—C. ce monopôle (D. POPESCU, 1951, 39) a connu une extension naturelle et technologique aussi sur les ressources d'argent et d'autres minéraux, comme l'on a supposé, pour une étape plus reculée dans la vallée du Rhin (S. FRANKENSTEIN, M. J. ROWLANDS, 1978, 75—76) et il m'est difficile à croire qu'on peut accepter, pour une zone vraiment riche en ressources naturelles, les opinions de quelques chercheurs (M. MAUSS, 1973, 239). Malgré les réserves exprimées par quelques uns (C. PREDA, 1987i, 9), les émissions monétaires mêmes, demandant un tel monopôle (J. WINKLER, 1970, 102; C. PREDA, 1973; E. CHIRILA, N. CHIDIOSAN, 1965, 117). Le fait que dans les zones privées de gisements argentifères le ravitaillement des ateliers monétaires est intermittent (K. Castelin, 1968; J. WINKLER, 1970; POPOVIĆ, 1987, 68), peut être, aussi un argument de l'existence du monopôle dans l'exploitation de ces minéraux. En effet, l'absence quasi-totale des bijoux en argent dans la Dacie des III—II — e s. av. J.—C., s'explique, partiellement, par ce monopôle et, peut-être, aussi par une interdiction religieuse — un sorte de tabou — (Posidonios chez Athenée, *Deipn.*, VI, 25, 243/a—b, à propos de l'or et des Scordisques; Hérodote, IV, 71, à propos des tombes scythes et l'interdiction de l'argent et du bronze).

Les chercheurs ont été préoccupés aussi par le lieu où on a confectionné les bijoux en argent. L'hypothèse de leur exécution dans un centre nord-ponthique comme, par exemple, Olbia (N. FETTICH, 1953) a été rejetée par beaucoup d'arguments (D. POPESCU, 1958/a; D. GARAȘANIN, 1960/c; K. HOREDT, 1973/c) et est devenue désuète par rapport aux nombreux ateliers d'orfèvres découverts en Dacie (v. l'annexe no. 3).

La présence des artisans itinérants — dans l'acception classique de ce terme (G. CHILDE, 1929) — a constitué, elle aussi, un sujet de réflexion pour les chercheurs (C. DAICOVICIU, 1960, 270, 277; D. POPESCU, 1958/a, 144 sq.; K. HOREDT, 1973/c, 155; I. GLODARIU, 1974, 68—69; I. H. CRIȘAN, 1976/a, 436—437).

Je dois remarquer que la disposition chorographique des bols hémisphériques ou coniques en argent, présentée par le professeur K. Horedt (K. HOREDT, 1973/c), indique plutôt leur polarisation dans les régions riches en gisements d'argent (la Dacie et l'Hispanie), qu'une influence hellénistique circumméditerranéenne. C'est plus plausible d'admettre l'existence des ateliers locaux, dépendants des sources de métaux précieux, dans lesquels se passe une mixture de multiples influences et traditions,

parmi lesquelles, la componence Lt. C de facture celtique et celle hellénistique sont prépondérantes (V. PARVAN, 1926; D. POPESCU, 1945—1947, 62, n. 2—3; *idem*, 1951, 39; *idem*, 1958/a, 204; Z. SZEKELY, 1954, 30; C. DAICOVICIU, 1960, 270, 277, 325; D. BERCIU, 1969, 183; *idem*, 1974/b, 204—205; R. FLORESCU, 1968; *idem*, 1982, 537, n. 124; I. H. CRISAN, 1969/a; *idem*, 1977/a, 433; *idem*, 1978/c; *idem* 1986, 328; H. DAICOVICIU, 1972, 177, 180; K. HOREDT, 1973/c; *idem*, 1974/c; V. PARVAN, 1967, 120; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 36—41, 102—103; N. CHIDIOSAN, I. ORDENTLICH, 1973, 104; N. CHIDIOSAN, 1977, 70—72; N. GOSTAR, V. LICA, 1984, 109).

Je n'insiste pas sur les nombreux procédés techniques utilisés dans la confection des bijoux daces en argent. Je ne rappelle que ceux qui peuvent servir à l'exécution des grandes spirales: la fonte, le martelage, le tréfilage, le poinçonnage, l'incision, le dorage, la soudure et le placage qui couvre en argent plus pur, un noyau avec un titre inférieur.

Le procédé de la fonte en lingots et en barres (v. l'annexe no. 3), celui du martelage et de la réalisation des ornements incisés sur les protômes sont évidents et simples. La longueur déroulée d'une spirale a environ 2 m. Dans la Dacie on a découvert des outils pour le tréfilage (M. RUSU, O. BANDULA, 1970, 11—12, n. 15, fig. 3; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 101—102, fig. 94). La densité et la grande ductilité de l'argent n'obligent pas à l'utilisation de ces outils, qui peuvent être remplacés par le simple martelage.

La typologie des poinçons utilisés pour réaliser les palmettes qui ornaient les protômes des grandes spirales est celle déjà établie (F. MEDELET, 1974; *idem*, 1976; *idem*, 1977). J'ai corrigé la liste des découvertes et j'ai ajouté quelques spirales qui, par leur diamètre, appartiennent à ce type (K. HOREDT, 1973/c : D 5 c), malgré l'absence des terminaisons „classiques“ pour ces bijoux (v. l'annexe no. 6, addenda, no. 2). L'utilisation des poinçons pour réaliser des palmettes, rappelle le procédé technique pour le frappage des monnaies. De ce point de vue, le réchauffage de l'argent rend facile le poinçonnage même. Sans être impossible, le poinçonnage „au froid“ (N. FETTICH, 1953, L. MARGHITAN, 1977, 75), est peu probable comme il est, d'ailleurs dans la technique du frappage des monnaies (D. G. SELLWOOD, 1963, 218 sqq; M. DAUMAS, 1965, 625; E. STOICOVICI, 1976, 65—70). Je remarque aussi les empreintes de quelques matrices du groupe B — *Ghelnița* (F. MEDELET, 1976; *idem*, 1977) sur quelques fragments céramiques de Cozia (L. VALEA, L. MARGHITAN, 1969, 48; L. MARGHITAN, 1970; I. GLODARIU, 1974, 207, Pl. XX), de Schitu (AL. VULPE, M. GHEORGHITA, 1986, Pl. IV. 1), de Popești (*Iliri și Daci*, D-81, Pl. XXXVI), etc.. Signes d'artisans (F. MEDELET, 1976; *idem*, H. DAICOVICIU, 1980/c, 432—433) ou seulement des ornements (à Popești, I. GLODARIU, 1974, 134—136, 148—149), leur signification symbolique et leur caractère apothropaïque est évident. En tout cas, c'est un indice que les ateliers de potiers et d'orfèvres sont, parfois, voisins. Ces empreintes n'ont pas un rythme ou une distribution ordonnée sur la surface de la céramique sauf l'imitation de canthare de Popești. En conséquence leur fonction ornementale reste discutable.

Les dimensions des palmettes sont variables et, en dehors des grandes spirales, elles sont utilisées seulement sur les terminaisons des bagues

spiraliques de 2—3 cm. de diamètre (v. l'annexe no. 8). L'absence de cet ornement sur les bracelets de dimensions intermédiaires, jusqu'à 8—10 cm. de diamètre et sur d'autres types de bijoux dacique, souligne, encore une fois, leur caractère rituel. Les bagues spiraliques, avec ou sans palmettes, avaient été portées sur les doigts (K. HOREDȚ, 1973/c) et aussi dans les cheveux (L. MARGHITAN, 1976). La spirale multiple placées sur la chaîne de Cojocna (R. FLORESCU, 1968, fig. 35) est un indice de leur utilisation aussi dans d'autres buts, associées, peut-être à des objets textiles ou en cuir. Plusieurs bijoux daces en argent, entre lesquels quelques grandes spirales, ont été dorés (v. l'annexe no. 7). Les techniques de dorage, soit par placage avec des minces feuilles d'or, soit par l'utilisation de l'amalgame (Dioscoride, V, 91; Plinius Vet., *Nat. Hist.*, XXXIII, 61, 64; Vitruve, VII, 8, 4; Isidore, *Orig.*, 19, 2) sont bien connues, non seulement dans le monde méditerranéen (M. ROSENBERG, 1908; M. DAUMAS, 1965, 628; A. NEUBURGER, 1977, 33—37, 64—66; R. SONNEMANN, 1978, 61; I. H. CRISAN, 1986, 326—327). La technique probable du dorage des bijoux daces en argent est celle de l'application sur la surface des pièces d'un amalgame de mercure et d'or (E. STOICOVICI, F. STOICOVICI, 1973, 542; E. BREHPOL, 1987). On ne peut pas exclure la possibilité du dorage par minces feuilles d'or (E. STOICOVICI, F. STOICOVICI, 1974, 20) mais, malheureusement, y manquent les analyses métallographiques. Dans l'actuel stade des recherches, le dorage des bijoux daces en argent à Olbia (N. FETTICH, 1953), est difficilement à accepter (D. POPESCU, 1958/b; D. GARAȘANIN, 1960/c; 200; K. HOREDȚ, 1973/c).

J'ai suggéré (F. MEDELET, 1974), la possibilité de la soudure ultérieure des protômes zoomorphes au fil des grandes spirales et, en conséquence, leur confection séparée, peut-être dans d'autres ateliers. De même qu'à ce temps là, l'observation à coup d'oeil, reste encore insuffisante.

À quelques bijoux de Sărmășag (I. GLODARIU, 1968, 409—411, 414), Drăgești (N. CHIDIOȘAN, A. SASIANU, N. BELADAN, 1978, 30), Oradea I (N. CHIDIOȘAN, 1977, 69), Oradea III (N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, 1973), Căpîlna (I. GLODARIU, V. MOGA, 1989, 111, fig. 96, 4), et Ocnița (D. BERCIU, 1981, 127, Pl. 107, 10) auxquels je crois pouvoir ajouter les spirales de Slimnic (D. POPESCU, 1968, R. 10/b, 3), București — Herăstrău (D. POPESCU, 1968, R. 22/d, 9, 11) et de „Transylvanie“ (N. FETTICH, 1953, Pl. XXXII, 1—7), est visible, dans la rupture, le noyau d'argent à titre inférieur qui est plaqué, à l'extérieur, avec de l'argent plus pur. Cette technique spéciale a été expliquée par la nécessité d'économiser le métal dans une période de crise (I. GLODARIU, 1968; I. GLODARIU, V. MOGA, 1989). Autres chercheurs (N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, 1973, 98) considèrent que par cette technique, les bijoux reçoivent un plus d'élasticité, ce qui semble plus plausible. La „soudure à chaud“ du fil des spirales avec les protômes est, peut-être, une expression de la même technique.

Du point de vue chronologique, les bijoux daces en argent sont incadrés dans l'étape finale de l'époque Latène, Lt. D.. Pour la civilisation gëto-dace, en chronologie absolue, il s'agit, en général, du dernier siècle av. J.—C. et du premier siècle apr. J.—C. (P. REINECKE, 1902; J. FILIP,

1958/a; V. ZIRRA, 1971/a; M. GARASANIN, 1973/a, II; K. HOREDȚ, 1973/c; *idem*, 1976; M. BABES, 1975; v. aussi, pour le commencement de Lt. D, W. Krämer, 1985, 38—44; H. T. Waterbolk, 1988; B. Jovanović, M. Jovanović, 1988, 88). Les différentes opinions exprimées à ce sujet sont assez nombreuses et dépassent l'espace de ces pages. On a proposé l'encadrement des trésors daciques en trois phases, départagées typologiquement, qui sont évidentiées par la combinaison des types de pièces et par l'association avec des monnaies (K. HOREDȚ, 1973/c). Ces plusieurs phases, peut-être quatre, sont incontestables, mais l'appartenance de quelques trésors à l'une ou l'autre d'elles peut comporter des discussions. Sans commenter maintenant les observations générales sur les combinaisons des types de pièces qu'on a proposés, je mentionne que l'unique association d'une grande spirale en argent avec des fibules à des astragales sur le pied recourbé sur l'arc, enregistrée par K. HoredȚ pour Oradea, est erronée. Pendant que la paire de fibules de ce type appartient au trésor Oradea II (N. FETTICH, 1953, 160, Pl. XXIV, 11—12; N. CHIDIOSAN, I. ORDENTLICH, 1973; S. DUMITRASCU, E. MOLNAR, 1975, 48), la grande spirale fait partie du trésor Oradea I (Fl. RÖMER, 1886; *idem*, 1888; V. PARVAN, 1926, fig. 371; N. CHIDIOSAN, 1973). En conséquence, toutes les grandes spirales daces en argent de type D 5 c (K. HOREDȚ, 1973/c, 140—141), peuvent être encadrées dans les phases II et III de cette chronologie interne (v. K. HOREDȚ, 1973/c, 132, Tab. I). Dans les mêmes phases il faut probablement remplacer les bois en argent, les chaînes de type „Fuchsschwangkette“ (W. KRÄMER, 1971, 114—115, 127, 129) et, aussi, les fibules anthropomorphes.

Ces changements d'encadrement sont importants strictement pour la possibilité de délimiter franchement la phase ancienne, dans laquelle sont placées les fibules du type mentionné, qu'on ne peut pas dater, dans la chronologie absolue, après la fin du premier quart du I-er s. av. J.—C.. En même temps, les plus récents bijoux trouvés dans les trésors daciques ne dépassent pas, typologiquement, le premier quart du premier siècle apr. J.—C.. L'exception à souligner consiste dans un probable groupe de trésors tardifs, de la deuxième moitié du premier siècle apr. J.—C. et le commencement du deuxième siècle (Tekija, Bare, Poiana-Gorj, „Roumanie“, peut-être Poiana-Tecuci ?, Recaș etc.) et qui peuvent appartenir à une phase distincte.

L'enterrement des trésors daces de bijoux pendant les guerres daco-romaines (101—102; 105—106), proposé par N. Fettich (N. FETTICH, 1953, 162, 165. 173) et considéré partiellement possible par K. HoredȚ (K. HOREDȚ, 1973/c, 152), est difficile à accepter pour la majorité de ces trouvailles. L'ancienne hypothèse des enterrements de ces trésors à l'époque de Jules César est, maintenant, inacceptable (V. PARVAN, 1926, 320; *idem*, 1967, 115). L'absence dans tous ces trésors — à l'exception de „Roumanie“ — Poiana-Tecuci (?) de quelques fibules typiques pour le premier siècle apr. J.—C., telles qu'on rencontre au confis de l'Empire romain, ne peu pas être accidentelle.

Les grandes spirales daces en argent, avec des protômes zoomorphes et des palmettes poinçonnées sont répandues exclusivement dans le monde dacique. L'essai de leur trouver le prototype dans le monde sud-thracique (I. NESTOR, 1933, 168, n. 165; D. POPESCU, 1958/a, 196;

R. FLORESCU, 1968; *idem*, 1980/b, 41; *idem*, 1982, 537—538, n. 124; K. HOREDT, 1973/c; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979), hellénistique (V. PARVAN, 1926, 302 sq., 546; D. POPESCU, 1945—1947, 53, 62; *idem*, 1958/a, 196; N. FETTICH, 1953; O. FLOCA, 1956, 30—31; C. DAICOVICIU, 1960, 277; R. VULPE, 1966, 58; I. GLODARIU, 1968, 414—415; R. FLORESCU, 1968; W. KRÄMER, 1971; D. POPESCU, 1972; K. HOREDT, 1973/c, 139—141, 161—162; *idem*, 1976; I. H. CRISAN, 1977/a, 437—438; M. GRAMATOPOL, 1982/a, 43), illyrienne (P. REINECKE, 1902, 70; V. PARVAN, 1926, 560—561; E. PATEK, 1948; *idem*, 1949; D. GARAŞANIN, 1960/c, 200—202; D. POPESCU, 1971, 20; *idem*, 1972, 11; K. HOREDT, 1973/c, 162), scytho-perse (D. POPESCU, 1945—1947, 40, 58—60; V. PARVAN, 1926; O. FLOCA, 1956, 8—19; D. BERCIU, 1969, 161 sq., 178; K. HOREDT, 1973/c, 141; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 20), ou sarmathique (N. FETTICH, 1953; E. D. PHILLIPS, 1965; v. sur la culture des sarmates qui est différente, M. Párducz, 1941; *idem*, 1944; *idem*, 1950; GH. BICHIR, 1976/a; *idem*, 1976/b, *idem*, 1977, *idem*, 1984; E. DÖRNER, 1971; F. MEDELET, 1970/a; V. I. GROSU, 1990; D. M. PIPPIDI, 1972/a; R. FLORESCU, 1980/b, 68) peut être de la même crédibilité que celui de les trouver dans les civilisations locales de l'époque du fer ancienne ou moyenne. Les bracelets spiraliqes en argent et en bronze, qui ont été trouvés dans la citadelle gète de Buneşti — Aveleşti, en Moldavie (E. CIULEI, 1987; V. V. BAZARCIUC, 1981, 563—570; *idem*, 1983/a; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 14) datent du III — e s. av. J.—C. sont le maillon de liaison que K. Horedt ne l'avait pas encore (K. HOREDT, 1973/c).

Quelques chercheurs ont des doutes à l'égard de la genèse locale de ce type, invoquant la présence des bracelets spiraliqes en argent dans les trésors ibériques (K. RADATZ, 1969) et, implicitement, leur origine hellénistique tardive (K. HOREDT, 1973/c).

Jusqu'à présent sont connus 27 grandes spirales daces en argent, desquelles 14 sont découvertes dans des trésors, 13 sont des trouvailles isolés, 7 n'ont pas un lieu précis de découverte (v. l'annexe no. 6). À celles-ci s'ajoutent deux pièces incertaines et, en même temps, quelques grandes spirales ont circulé dans la littérature à plusieurs lieux de découverte. C'est le cas de Hetiur—Feldioara et de Orăştie—Vaidei—Vint ou de Vălenii de Munte—Coadă Malului (K. HOREDT, 1945—1947; F. MEDELET, 1974; *idem*, 1976; *idem*, 1977).

Le diamètre de ces grandes spirales qui mesure toujours entre 11,5—15 cm, a conduit quelques chercheurs à l'hypothèse qu'elles avaient été portées sur le bras, au dessus du vêtement (H. DAICOVICIU, 1980/c; R. FLORESCU, 1968, 22; I. GLODARIU, 1968, 414—415; K. HOREDT, 1973/c, 153—154, 139—141; *idem*, 1974/a, 68; L. MARGHITAN, 1976, 21; *idem*, 1977, 75; I. H. CRISAN, 1986, 89—90).

La possibilité de porter ces pièces sur la jambe au dessous des genoux, a été formulée déjà par V. Pârvan (V. PARVAN, 1926). C'est le motif pour lequel j'ai évité dans toutes ces notes de dénommer ces grandes spirales comme des bracelets. La coutume de porter des bracelets aux jambes a été très répandue dans l'antiquité gréco-romaine, au moins dès la fin du VI—e s. av. J.—C.. Leur présence aux jambes des driades dans

beaucoup de représentations dionysiaques n'est, peut-être, sans signification (Pétrone, *Sat.*, 67; P. DEVAMBEZ, 1970, 105—106; O. NEVEROV, 1981, 27—29, fig. 12; FR. CHAMOUX, 1985, fig. 138). L'hypothèse de V. Pârvan est plus plausible que d'autres, lorsqu'un grand nombre de trésors daces de bijoux en argent ont, chacun, toutes les caractéristiques d'une garniture pour un vêtement (O. FLOCA, 1956; V. PARVAN, 1926, 530, sq; C. DAICOVICIU, 1960, 268; I. GLODARIU, 1968; K. HOREDT, 1973/c; 152—153; *idem*, 1974/a, 67; R. FLORESCU, 1968; *idem*, 1980/b, 67; R. FLORESCU, 1968; *idem*, 1980/b, 67; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 21—23; I. H. CRISAN, 1986) de cérémonie et représentatif (K. HOREDT, 1973/c, 152—153; V. DUPOI, 1981, 8; I. H. CRISAN, 1986, 88—90) ou rituel (F. MEDELET, 1974; *idem*, 1976; *idem*, 1977; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 21—23, 67).

La présence des paires de fibules identiques auxquelles s'ajoute, quelquefois, une troisième d'une autre type ou dimension, des paires de bracelets à de très proches diamètres, d'un jusqu'à trois colliers et des chaînes, sont des éléments qui ont été, plus ou moins, remarqués par les chercheurs (V. PARVAN, 1926, 534—535, 555; O. FLOCA, 1956, 15; D. POPESCU, 1951; H. DAICOVICIU, 1965/a; R. FLORESCU, 1968; D. POPESCU, 1971; K. HOREDT, 1973/c; N. CHIDIOSAN, I. ORDENTLICH, 1973; N. CHIDIOSAN, A. SASIANU, N. BELADAN, 1978; R. FLORESCU, 1980/b, 67; H. DAICOVICIU, 1980/c; I. H. CRISAN, 1986). Sans insister sur le problème, je mentionne qu'il y a plus de 30 trésors, à une composition approximativement assurée, qui présentent les caractéristiques des garnitures de vêtements. Les conséquences de cette observation sont multiples. Premièrement, les trésors daces ne peuvent plus être considérés comme simples accumulations aléatoires, réalisées par plusieurs générations successives (Fl. ROMER, 1886; V. PARVAN, 1926, 330 sq; D. POPESCU, 1951, 39; *idem*, 1971, 19, 25; *idem*, 1972, 17, 22; N. FETTICH, 1953, 166—167; O. FLOCA, 1956, 25, 34; C. PREDA, 1957, 115—117; H. DAICOVICIU, 1965/a, 151; H. DAICOVICIU, 1981, 33; I. GLODARIU, 1968, 415; *idem*, 1974, 167; K. HOREDT, 1973/c, 147, 152; L. MARGHITAN, 1977, 76; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 103; E. IAROSLAVSCHI, 1982, 273; M. H. CRAWFORD, 1982; *idem*, 1985, 228—229). Deuxièmement, l'absence presque totale du bronze ou de l'or dans ces trésors indique, qu'au début, tous ces bijoux avaient été déjà confectionnés en argent et, probablement, en même temps. Dans ces garnitures il y a des bracelets de différents types, y compris des formes spiraliqes à de diamètres mesurant entre 4—6 cm. et 7—10 cm. qu'on pouvait porter au poignet et aussi sur le bras au dessus ou au dessous du coude, dans la même manière qu'on les avait portés les Assyriens, les Grecs ou les Romains. Ces bracelets sont parfois associés à une grande spirale d'un diamètre qui dépasse 11 cm. C'est le professeur K. Horedt qui a remarqué que, dans la composition d'un trésor, elles se trouvent dans un seul exemplaire (K. HOREDT, 1973/c). Les exceptions de Peteni (Z. SZÉKELY, 1965) et de Rociu (V. TEODORESCU, I. RIZEA, V. DUPOI, 1969), où, à côté d'un exemplaire entier, se trouve aussi une autre pièce fragmentaire, indique, peut-être, dans chaque des deux situations, des dépôts-ateliers.

La colonne Trajane (C. CICHORIUS, 1896—1900) et le monument de *Tropaeum Traiani* (F. BOBU-FLORESCU, 1959), qui rendent conventionnellement où dans une manière réaliste le costume dacique, ne reproduisent aucun bijou dace caractéristiques. On a même remarqué, au sujet de la façon des vêtements représentés sur la colonne, l'inutilité des paires de fibules (R. FLORESCU, 1968, 44). Cette observation est importante, parce qu'en Dacie ont été découverts des monuments funéraires romains sur lesquels, les femmes portent des paires de fibules daciques (I. PAULOVICS, 1944; K. HOREDT, 1973/c, 152). C'est une situation pareille en Pannonie, où sont représentés des bijoux celtiques sur des monuments funéraires romaines (E. BONNIS, 1971/a, 38, n. 33; M. SZABÓ, 1971, 28). Ces monuments, comme, d'ailleurs, la chaîne en argent de Recaş (L. MARGHITAN, 1967; K. HOREDT, 1973/c) sont des indices de la survivance de quelques bijoux daciques au long des siècles et, peut-être, V. Pârvan a eu raison lorsqu'il avait proposé une liaison génétique entre les bracelets en spirale germaniques des III—IVe s. et les anciennes spirales daces (V. PARVAN, 1926, E. LEHMANN, 1924, 158, fig. 3; D. POPESCU, 1945—1947, 66; N. FETTICH, 1953, 175; I. H. CRISAN, 1959).

On a essayé la reconstitution des vêtements géto-daces et la modalité d'utiliser les bijoux, par l'intermède des représentations anthropomorphes de la toreutique dacique (R. FLORESCU, 1968, 44; *idem*, 1980/b; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979; I. H. CRISAN, 1986), qui sont peu nombreuses: Surcea, Săliștea (Cioara), Bălănești, București Herăstrău, Coada Malului, Lupu, une fibule anthropomorphe de Transylvanie, quelques statuettes ou objets de parrure en bronze (C. DAICOVICIU, 1954; D. BERCIU, 1981; M. TURCU, 1979, 100, fig. 13/4) ou en terre cuite (D. V. ROSETTI, 1935, 69, figg. 1—4; Al. VULPE, 1965; E. POPESCU, 1970—1971, 303, fig. 7; D. POPESCU, 1972, 20—21; I. GLODARIU, 1974, *passim*; Al. VULPE, M. GHEORGHIȚA, 1981, Pl. I, 1—2; C. PREDA, 1986, 54—60, Pl. XXVIII, 1), et aussi, peut-être, quelques pièces de la Bulgarie du nord.

On a observé des colliers, des torques et des ceintures sur quelques pièces. Sur une phalère du trésor de Lupu il y a un personnage féminin qui porte sur les bras des bracelets spiraliques (I. H. CRISAN, 1986). Mais toutes ces observations sont assez incertaines. Je souligne que tous les représentations anthropomorphes sont des divinités et leur vêtement a, sûrement, une signification rituelle.

On a considéré que les Gêto-Daces avaient trois sort d'habits: celui de guerre, celui quotidien et celui de cérémonie (I. H. CRISAN, 1986, 88—90; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 21—23; V. DUPOI, 1981, 8) sans avoir une argumentation suffisante. C'est l'habit de cérémonie qui avait, probablement, des accessoires en argent. À mon avis, c'est plus indiqué le remplacement du terme „costume de cérémonie“ par „costume rituel“. Cet habit n'était pas porté par les prêtres et, peut-être, par les prêtresses daco-gètes (Strabon, VII, 3, 3—5, (L. 296—297); Flavius Josèphe, *Ant. Jud.*, XVIII, 1, 5, 20—21; Jordanis, *Getica*, 40, 65, 67, 71, 73), que dans les cérémonies religieuses.

À d'autres occasions (F. MEDELET, 1974; *idem*, 1976; *idem*, 1977), j'ai affirmé que les grandes spirales en argent ont un caractère rituel. Les présentes observations sont, à mon avis, des arguments en faveur de

l'hypothèse du caractère sacré des trésors de bijoux daces en argent, à l'exception des trésors — ateliers. Bien qu'un grand nombre de chercheurs affirment que ces trésors sont des accumulations „laïques“, des valeurs qui appartenaient à l'aristocratie dace (V. PARVAN, 1926, 330 sqq.; D. POPESCU, 1951, 39; *idem*, 1971, 19, 25; *idem*, 1972, 17, 22; N. FETTICH, 1953, 166—167; C. FLOCA, 1956, 18, 25; H. DAICOVICIU, 1965/a, 151; *idem*, 1972, 19, 181; *idem*, 1980/c, 430; *idem*, 1981, 33; I. GLODARIU, 1968, 415; K. HOREDT, 1973/c, 147, 152; L. MARGHITAN, 1976, 19, 26; *idem*, 1979, 161—162; N. CHIDIOSAN, 1977, 70; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 103; E. CHIRILA, M. BARBU, 1980/a, 98; E. IAROSLAVSCHI, 1982, 273; N. GOSTAR, V. LICA, 1984, 67—68; M. H. CRAWFORD, 1982, 5—98; *idem*, 1985, 228—229; P. POPOVIĆ, 1987, 66), cette interprétation est insatisfaisante.

Même les analogies formelles entre les bijoux en argent d'Hispanie et de la Dacie peuvent indiquer un substrat commun indo-européen révisé par la filière celtique commune.

À la fin du Lt. C et au commencement du Lt. D, dans le monde spirituel daco-gète s'était probablement passé une réforme religieuse suggérée par des sources historiques (Strabon, VII, 3, 5 (L. 297), VII, 3, 11 (L. 303); Jordanis, *Getica*, 40, 41, 65, 67, 71, 73) et aussi par celles archéologiques (N. GOSTAR, V. LICA, 72 sqq.; V. SARBU, 1985, 105; M. BABEȘ, 1988, 4, 18—22). Je rappelle, dans la série des arguments archéologiques, au sujet de ce possible phénomène: le changement du rite d'enterrement par la disparition quasi-totale des tombes — comme d'ailleurs dans d'autres zones européennes (J. WERNER, 1955, 176; K. HOREDT, C. SERAPHIM, 1971, 19; W. KRÄMER, 1972; *idem*, 1985, 1 sqq; M. BABEȘ, 1988), l'apparition des espaces sacrés, à une multitude de fosses rituelles, les sacrifices humains dans les habitations, l'apparition des sanctuaires: Pecica (I. H. CRIȘAN, 1966/a; *idem*, 1978/c), Barboși (N. GOSTAR, 1969), Dolinean (G. SMIRNOVA, 1976), BUTUCENI (I. T. NICULIȚA, 1987), Brad (inf. V. URSACHI), Racoș (inf. I. GLODARIU et F. COSTEA), Căpilna (I. GLODARIU, V. MOGA, 1989), Piatra Neamț — Bitca Doamnei (N. GOSTAR, 1969), *Sarmizegethusa Regia* etc. et d'autres espaces de culte: Conțești (AL. VULPE, E. POPESCU, 1976), Ciolănești din Deal (M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, S. SANIE, 1972) (cf. K. HOREDT, 1973/c; I. H. CRIȘAN, 1986; M. BABEȘ, 1988).

Ce processus réformateur a commencé, peut-être, avant la reigne de Burebista, en contribuant à la consolidation de sa formation politique. La même réforme religieuse explique, probablement, la disparition de très nombreuses imitations locales de bols déliens dans le premier quart du dernier siècle av. J.-C. (D. POPESCU, 1958/a, 191—192; I. GLODARIU, 1974, 140, 144—146; *idem*, 1981/a, fig. 36; F. COSTEA, 1981/a, 133; K. HOREDT, 1976) dont le caractère rituel (I. CASSAN-FRANGA, 1967, 33) a été, probable, hâtivement nié (I. GLODARIU, 1974, 145). Cette observation est, peut-être, „la clef“ de la soi-disante légende relatée par Strabon, VII, 3, 11 (L. 303), à l'égard des vignobles daces qu'on avait détruit à l'époque de Burebista et de Décénée.

On a suggéré que dans cette réforme, l'ancien dieu suprême, Zalmoxes, avait été remplacé par *Mars Gradivus* mentionné par Virgile

(Virgile, *En.* III, 34—35; Jordanis, *Getica*, 40—41; M. BABEȘ, 1988). S'il s'agit d'une juste hypothèse, les prérogatives de ce nouveau dieu sont, en principal, celles de la régénération de la nature chaque printemps (voir les fêtes de *fratres arvaes* dédiées à Mars — *Marmurius Veturius* — *Mars Silvanus* dans la Rome antique, cf. J. G. FRAZER, 1980, III, 227—228).

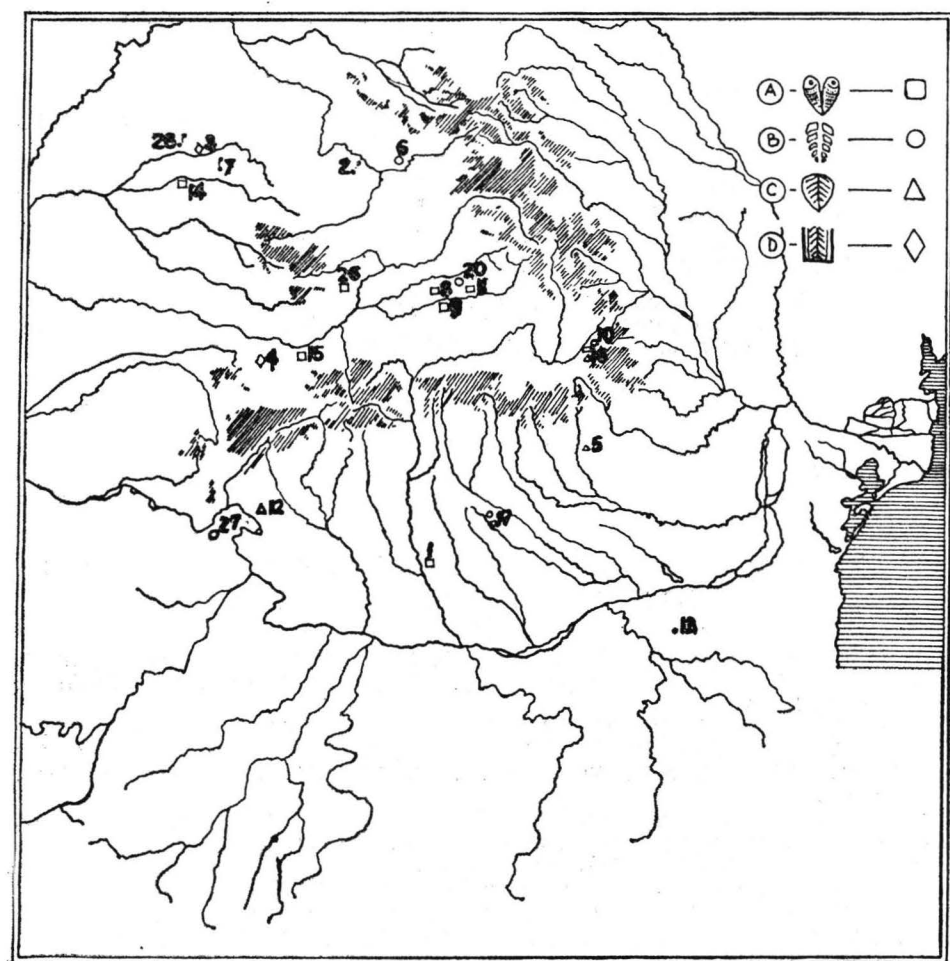
Ce tableau hypothétique des changements religieux renferme aussi les trésors des bijoux daces en argent, qui apparaissent brusquement, pour disparaître presque de la même façon, dans le siècle qui suit à la chute de Burebista lors d'autres changements dans la vie religieuse chez le gèto-daces.

L'association des monnaies aux trésors de bijoux daces en argent peut être expliquée par leur dédication aux sanctuaires ou lieux sacrés. On connaît bien les coutumes des Celtes qui avaient payé à la déesse Artémis pour chaque animal chassé dans les forêts (Fl. Arrien, *Kinig*, cf. J. G. Frazer, 1980, I, 231; v. aussi, *idem*, IV, 156; Tacite, *Germ.*, VII, 2; IX, 2; XXXIX, 1—2; XLIII, 3; Justin, XXXII, 3, 9—10; Strabon, IV, 188; M. RUSU, O. BANDULA, 1970, 22, n. 14). L'enterrement même des trésors daces de bijoux peut être interprété comme une offrande pour des divinités, dans des forêts, des clairières ou des eaux sacrées, ainsi que dans d'autres régions d'Europe, (E. Bónnis, 1971/a, 39).

Il y a aussi d'autres arguments pour le caractère rituel des bijoux daces en argent. Dans une société stratifiée, comme celle dacique, il aurait été logique de trouver un nombre considérable d'imitations en métal commun (bronze ou fer) des bijoux en argent. Or, les recherches archéologiques — relativement étendues — dans des habitations et des fortifications daco-gètes, ont fourni un nombre extrêmement réduit d'objets de parure en bronze ou en fer, qui sont des imitations de certains types de bijoux en argent (des grandes spirales, des fibules à des astragales, des colliers, des torques, des phalères etc.). Ce n'est sûrement pas une inadvertance accidentelle, car on a trouvé, parallèlement, un nombre appréciable d'autres type d'objets de parure. L'explication est, peut-être, une interdiction d'ordre religieux qui avait, probablement, un rôle important pour garder le monopôle des métaux précieux.

On peut ajouter la mise en pièces ou le brisement intentionnels de quelques bijoux de Tilișca (N. LUPU, 1989), de Tirpești (S. MARINESCU-BÎLCU, 1962, fig. 1), de Poiana — Gorj (D. POPESCU, 1968, R. 23/a, 2), de Seica Mică (O. FLOCA, 1956, Pl. XXX, 2, Pl. XXXI, 5), de Transylvanie (I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 481) etc. et la possibilité qu'au moins quelques bijoux en argent trouvés dans des habitations, ont été des offrandes enterrées à l'occasion de diverses cérémonies spécifiques aux Daco-Gètes.

Évidemment, les remarques précédentes ont essayé à ébaucher une hypothèse sur le caractère sacré ou rituel de l'orfèvrerie dace en argent. En tout cas, si on aborde les problèmes des trésors daces en argent sous l'angle du rapport sacré — profane, la discussion ne peut pas que bénéfique pour une vision plus large en ce qui concerne la civilisation gèto-dace.

Annexe No. 1

LISTE PRÉLIMINAIRE DES TRÉSORS DACES EN ARGENT
DÉCOUVERTS DANS DES POTS EN TERRE CUITE (+)
OU EN BRONZE (X)

1. **BALANEȘTI**, (com. Mărunței, dép. Olt), (+).
2. **BUCUREȘTI**, „Herăstrău“, (+, X).
3. **CEHETEL**, (com. Simonești, dép. Harghita), (+).
4. **CERBAL**, (dép. Hunedoara), (+, X).
5. **DRĂGEȘTI**, (dép. Bihor), N. CHIDIOȘAN, SAȘIANU, BELADAN, 1978, (+).
6. **GHELINTA**, (dép. Covasna), (+), N. FETTICH, 1953, 150.
7. **LUPU**, (com. Cergău, dép. Alba), (X), I. BELDIMAN, 1938.
8. **MEDIAȘ**, (dép. Sibiu), (+), L. MARGHITAN, 1976; R. FLORESCU, 1980/b, 72.
9. **PETENI**, (com. Zăbala, dép. Covasna), (+).
10. **SARĂCSĂU**, (com. Șibot, dép. Alba), (+), O. FLOCA, 1956.
11. **SENEREȘUȘ**, (dép. Mureș), (+).
12. **SÎNCRAIENI**, (dép. Harghita), (+), D. POPESCU, 1958/a.
13. **STÂNCUȚA**, (dép. Brăila), (X ?), C. PREDA, 1957.
14. **SURCEA**, (com. Brateș, dép. Covasna), (+ ?), N. FETTICH, 1953.
15. **VEȘEA**, (dép. Teleorman), (+). D. POPESCU, 1968.

Annexe No. 2

LISTE PRÉLIMINAIRE DES HABITATIONS DACES OÙ ONT ÉTÉ
TROUVÉS DES BIJOUX DACES EN ARGENT

1. **ARDEU**, (com. Balșa, dép. Hunedoara), L. MARGHITAN, 1976, 69—70, nr. 5.
2. **ARPAȘU DE SUS**, (com. Cîrțișoara, dép. Sibiu), M. MACREA, I. GLODARIU, 1976, 77, fig. 48.
3. **BANITA**, (Petroșani, dép. Hunedoara), O. FLOCA, 1966, 31, fig. 12; K. HORREDT, 1973/c, 166—167; L. MARGHITAN, I. ANDRIȚOIU, 1971, fig. 20; L. MARGHITAN, 1976, 69—70, nr. 7; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 366.
4. **BIZDINA**, (com. Calopăr, dép. Dolj), C. M. TATULEA, 1983, 221, 225, fig. 7/2.
5. **BRAD**, (com. Negri, dép. Bacău), M. URSACHI, 1987, 117.
6. **BUCUREȘTI**, M. TURCU, 1967, 168, Pl. I/4, 5.
7. **BUCUREȘTI**, „Dealul Piscului“, M. TURCU, 1979, Pl. XXXIII/1.
8. **CĂPILNA**, (com. Săsciori, dép. Alba), M. MACREA, I. BERCIU, 1965, 226; M. MACREA, 1966, 20, fig. 5; I. GLODARIU, V. MOGA, 1989, fig. 96/1—4, fig. 94/9, 11, 15.
9. **CHIRNOGI**, (dép. Ilfov), G. TROHANI, D. ȘERBĂNESCU, 1975, 275, fig. 3/2, (incertain).
10. **CÎNDEȘTI**, (com. Vernești, dép. Buzău), A. RUSTOIU, 1989, 307.
11. **CÎRLOMĂNEȘTI**, (com. Vernești, dép. Buzău), M. BABEȘ, 1975, 135, fig. 2/8—9; N. CONOVICI, 1985, 80, n. 79.
12. **COSTEȘTI**, (com. Orăștioara de Sus, dép. Hunedoara), D. POPESCU, 1937—1940, 191, n. 6; O. FLOCA, 1956, 131, 198.
13. **CUGIR**, (dép. Alba), inédit.
14. **DIVICI**, (com. Pojejena, dép. Caraș Severin), M. GUMA, A. S. LUCA, C. SĂCĂRIN, 1987, Pl. XIX/2.

15. **GRADIȘTEA**, (dép. Brăila), V. SÎRBU, F. ANASTASIU, 1987, fig. 10/1.
16. **MOREȘTI**, (com. Ungheni, dép. Mureș), V. LAZĂR, 1981, 98, n. 103, av. bibl.
17. **OCNIȚA**, (v. Ocnele Mari, dép. Vilcea), D. BERCIOU, 1981.
18. **PECICA**, (dép. Arad), I. H. CRIȘAN, 1978/e, 88—89, 93, Pl. 124/1, 24.
19. **PIATRA CRAIVII**, (dép. Alba), I. BERCIOU, AL. POPA, H. DAICOVICIU, 1964 (1965); V. MOGA, 1979, 513—518.
20. **PIATRA NEAMȚ**, „*Bitca Doamnei*”, (dép. Neamț), C. MATASA, I. ZAMOS-TEANU, M. ZAMOȘTEANU, 1961, fig. 3/3, 5; N. GOSTAR, 1969, fig. 4.
21. **PIATRA NEAMȚ**, „*Dărmănești*”, (dép. Neamț), C. MATASA, I. ZAMOS-TEANU, M. ZAMOȘTEANU, 1961, fig. 6/4.
22. **POIANA**, (com. Nicorești, dép. Galați), R. VULPE, E. VULPE, 1927—1932, 326, 344, fig. 106/21, fig. 127; D. POPESCU, 1937—1940; 201; R. VULPE, 1951, 206, 208, fig. 24/5, fig. 25/2, 4; R. VULPE, 1952, 204, 205, fig. 19/5, fig. 23/5; L. MARGHITAN, 1976; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 268 445; A. RUS-TOIU, 1989, 307.
23. **POPEȘTI**, „*Novaci*”, (dép. Ilfov), R. VULPE, 1957/b, 239, fig. 20, fig. 21/1—3; R. VULPE, 1966, fig. 28; M. TURCU, 1979, fig. 25/2—3, fig. 26/7.
24. **RACĂTAU**, (com. Horgești, dép. Bacău), V. CĂPITANU, 1976; idem, 1986—1987.
25. **SIGHIȘOARA**, (dép. Mureș), K. HOREDȚ, C. SERAPHIM, 1971.
26. **SPRÎNCENET**, (dép. Olt), C. PREDA, 1936, Pl. LII/1, 10.
27. **TILIȘCA**, (dép. Sibiu), N. LUPU, 1989, 76—77, Pl. 26/14, Pl. 27/38.
28. **TINOSU**, (dép. Prahova), R. VULPE, E. VULPE, 1924, 166—233; R. VULPE, 1966, 48.
29. **TIRPEȘTI**, (com. Petricani, dép. Neamț), S. MARINESCU-BÎLCU, 1962.

Annexe No. 3

LISTE PRÉLIMINAIRE DE VESTIGES DES ATELIERS D'ORFEVRE ET DES LINGOTS (BARRES) D'ARGENT BRUT (X)

1. **ANGHELUS**, (com. Ghidfalău, dép. Covasna), Z. SZÉKELY, 1982, 70, 73.
2. **ARDEU**, (com. Balșa, dép. Hunedoara), L. MARGHITAN, 1976, 17.
3. **BAND**, (com. Band, dép. Mureș), M. RUSU, O. BANDULA, 1970, 11—12, n. 4, fig. 3.
4. **BANIȚA**, (dép. Hunedoara), I. H. CRIȘAN, 1986, 328.
5. **BERNADEA**, (com. Bahnea, dép. Mureș), V. LAZĂR, 1981, 99, n. 120.
6. **BRAD**, (com. Negri, dép. Bacău), V. URSACHI, 1989, 109, 114.
7. **CĂPILNA**, (com. Sânciori, dép. Alba), I. GLODARIU, V. MOGA, 1989, 62—69, 76—77, 80.
8. **CĂȚELU NOU**, (București), I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 37.
9. **CETĂȚENI**, (dép. Argeș), R. VULPE, 1966, 39; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 213—214; R. FLORESCU, 1980/b, 47.
10. **CHIȚID**, (com. Boșorod, dép. Hunedoara), (X), I. GLODARIU, 1974, 280 no. 75.
11. **COSTEȘTI**, (com. Orăștioara de Sus, dép. Hunedoara), V. PĂRVAN, 1926, 479—480; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979.
12. **COZIA**, (com. Cîrjiți, dép. Hunedoara), L. MARGHITAN, 1976, 16—17.
13. **DIVICI**, (com. Pojejena, dép. Caraș Severin), M. GUMA, A. S. LUCA, C. SĂCĂRIN, 1987, Pl. XIX/2; inf. M. GUMA.
14. **GRADIȘTEA MUNCULULUI — SARMIZEGETHUSA**, (dép. Hunedoara), V. PĂRVAN, 1926, 477—480; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 56—103.
15. **MELEIA — RUDELE**, (dép. Hunedoara), Ibidem.
16. **MOIGRAD**, (com. Mirsid, dép. Sălaj), M. MACREA, M. RUSU, 1960, 215, fig. 13/27; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 37.

17. **OCNIȚA**, (v. Ocnele Mari, dép. Vilcea), D. BERCIU, 1981; D. BERCIU, M. PURICE, M. IOSIFARU, 1983, 110—111.
18. **ORADEA**, (dép. Bihor), N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, 1973, 104.
19. **PECICA**, (dép. Arad), (X), I. H. CRIȘAN, 1969/a; idem, 1978/c, 90—92, Pl. 127/1—4.
20. **PETENI**, (com. Zăbala, dép. Covasna), Z. SZÉKELY, 1965.
21. **PIATRA CRAIVII**, (dép. Alba), I. BERCIU, AL. POPA, H. DAICOVICIU, 1964 (1965), Pl. 75/27, Pl. 76/28, Pl. 82/31 1; V. MOGA, 1979, 516—517.
22. **PIATRA NEAMȚ**, „*Bitca Doamnei*”, (dép. Neamț), I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 56—103.
23. **PIATRA ROȘIE**, (dép. Hunedoara), L. MARGHITAN, 1976; I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979, 56—103.
24. **POIANA**, (com. Nicorești, dép. Galați), R. VULPE, 1951, 203; H. DAICOVICIU, 1972, 177.
25. **POLOVRAGI**, (dép. Gorj), FL. MARINESCU, 1977, 30—31.
26. **POPEȘTI**, „*Novaci*”, (dép. Ilfov), AL. VULPE, M. GHEORGHITĂ, 1986, 45, Pl. I/4.
27. **RADOVANU**, (dép. Ilfov), Ibidem.
28. **RĂCOASA**, (dép. Vrancea), (X), C. PREDA, I. DRAGOMIR, 1975, 27—29.
28. **RĂCOASA**, (dép. Brancea), (X), C. PREDA, I. DRAGOMIR, 1975, 26—29.
30. **SĂVÎRȘIN**, (dép. Arad), inf. M. BARBU.
31. **SINCRAIENI**, (dép. Harghita), (X), D. POPESCU, 1958/a.
32. **SOCU**, (com. Bărbătești, dép. Gorj), P. GHERGHE, 1979, 98, fig. 11.
33. **SPRÎNCENATA**, (dép. Olt), C. PREDA, 1986, 61, Pl. XXVII/1—2.
34. **STÂNCUȚA**, (dép. Brăila), C. PREDA, 1957, 118, (X).
35. **SURCEA**, (com. Brateș, dép. Covasna), (X), N. FETTICH, 1953; Z. SZÉKELY, 1965, 64; H. DAICOVICIU, 1972, 177.
36. **TAȘAD**, (com. Drăgești, dép. Bihor), N. CHIDIOȘAN, 1977; idem, 1977/a.
37. **TILIȘCA**, (dép. Sibiu), N. LUPU, 1989.

L'annexe No. 4

LISTE PRÉLIMINAIRE DES MATRICES MONNETAIRES UTILISÉES POUR FRAPPER DES MONNAIES DACES (X) OU DE DENNIERS RÉPUBLICAINS (+) DÉCOUVERTES EN DACIE

1. „**BANAT**” (+), (inf. O. DOGARIU, E. FUNDUREANU).
2. **BARBOȘI**, (dép. Galați) (X), S. SANIE, 1987; V. MIHAILESCU-BIRLIBA, 1990, 80, n. 127.
3. **BRAȘOV**, (dép. Brașov) (+), C. DAICOVICIU, 1960, 276; C. PREDA, 1973, 373—374; I. GLODARIU, 1974, 298.
4. **GRADIȘTEA MUNCELULUI — SARMIZEGETHUSA**, (dép. Hunedoara) (+), inf. I. GLODARIU; V. MIHAILESCU-BIRLIBA, 1990, 98, n. 16.
5. **LUDEȘTI**, (com. Orăștioara de Sus, dép. Hunedoara) (+), M. MACREA, 1933—1935, 157; E. STOICOVICI, I. WINKLER, 1971, 477—479, av. bibl.
6. **PECICA**, (dép. Arad) (X), I. H. CRIȘAN, 1969, Pl. 2/1—2; idem, 1978/c, 94—95, Pl. 120/1—2; E. STOICOVICI, I. WINKLER, 1971.
7. **POIANA**, (com. Nicorești, dép. Galați) (+), R. VULPE, 1950, 50.
8. **SLIFNIC**, (dép. Sibiu) (?), I. GLODARIU, 1981, 35, fig. 14/15.
9. **TILIȘCA**, (dép. Sibiu) (+), N. LUPU, 1964, 5, 22; idem, 1989, 89—92, Pl. 19—21; C. PREDA, 1973, 348—350.

L'annexe No. 5

LISTE PRÉLIMINAIRES DES DÉCOUVERTES DE BIJOUX EN OR
DANS DE TRÉSORS EN ARGENT DACES (+) ET ISOLÉES (X) (Lt. D)

1. **CETĂTENI**, (dép. Argeș), (X), R. VULPE, 1969, 39.
2. **CHITID**, (com. Boșorod, dép. Hunedoara), (+), I. GLODARIU, 1974.
3. **CIMPENI**, (com. Prăjești, dép. Iași), (+), V. MIHĂILESCU-BIRLIBA, 1990, 150, n. 14.
4. **CUGIR**, (dép. Alba), tombe inedit.
5. **DIACONI** — **POIANA**, (dép. Vrancea), (X), *Treasures*, 59, nr. 258, (?).
6. **MEDIAS**, (dép. Sibiu), (+), C. DAICOVICIU, 1960; K. HOREDȚ, 1973/c.
7. **PECICA**, (dép. Arad), (X), I. H. CRIȘAN, 1966'a, 95—97, fig. 3; *idem*, 1978/c, 102.
8. **POIANA**, (com. Nicorești, dép. Galați) (X), R. VULPE, 1957/a, 151.
9. **POPEȘTI**, „Novaci”, (dép. Ilfov), (X), R. VULPE, 1966, fig. 13; I. GLODARIU, 1974, 249, n. 4.
10. **REMETEA MARE**, (dép. Timiș), (+), K. HOREDȚ, 1973/c.
11. **TOTEȘTI**, (dép. Hunedoara), V. PÂRVAN, 1926, (?).
12. **TEKIJA**, (R.S.F. Yougoslavie), (+), MANO-ZISSI, 1957.
13. **VRSAC**, (R.S.F. Yougoslavie), K. HOREDȚ, 1973/c, 128, n. 13—14, (?).

Annexe No. 6

LISTE PRÉLIMINAIRE DES GRANDES SPIRALES DACES EN
ARGENT DÉCOUVERTS ISOLÉES (+) OU EN TRÉSORS (X)

1. **BĂLĂNEȘTI**, (com. Mărunței, dép. Olt, (X), le musée de Pitești; R. FLORESCU, 1968, 44—45, — dans la fig. 26 est illustrée la spirale de Senereuș —; E. POPESCU, 1969, 109—117; D. BERCIOU, 1969, 184, 191; E. POPESCU, 1970—1971, 294—295; 301, fig. 3; D. POPESCU, 1972, 5, 14—15, fig. 56; K. HOREDȚ, 1973/c, 162, no. 5; F. MEDELET, 1974, 233—234, n. 39; *idem*, 1976, 668, no. 1, n. 15, fig. 1/7—8; *idem* 1977, 280—281, no. 1, n. 15, Pl. I/7—8 — groupe A, Orăștie —; E. STOICOVICI, F. STOICOVICI, 1974: 94,3% Ag, 0,74% Au, 3,84% Cu.
2. **BOBILNA**, (?), (dép. Cluj), (X); SEIDL, 1854, 133. sqq.; C. GOOS, 1876, 210; F. RÖMER, 1866, 385, 388; I. MĂRTIAN, 1920, 479; V. PÂRVAN, 1926, 536—540, 559; D. POPESCU, 1937—1940, 200; M. ROSKA, 1942, 16, no. 33, — la pièce n'existe pas a K.H.M.W. —; K. HOREDȚ, 1973/c, 154, 163, no. 8; S. DUMITRAȘCU, E. MOLNAR, 1975, 45; F. MEDELET, 1976, 674; *idem*, 1977, 290, n. 46; G. FLOREA, 1985/1986, 760, no. 3; pièce incertaine.
- BROOȘ**, v. ORĂȘTIE.
3. **CADEA**, (com. Săcuieni, dép. Bihor), (X), M.N.M.B., no. inv. 2. 1944—5; S. KERÉNYI, 1945—1947; N. FETICH, 1953, 161—162, Pl. XXXVIII:4; K. HOREDȚ, 1973/c, 163, no. 11; F. MEDELET, 1974, 235, n. 50, fig. 5; *idem*, 1976, 688, no. 2, fig. 2/5; *idem*, 1977, 282, no. 2, Pl. II/5 — groupe D, Cărbăl —; N. CHIDIOȘAN, 1977.
- CADEA MARE**, v. CADEA.
- CĂRPINIȘ**, v. VĂLIȘOARA.
4. **CERBAL**, (dép. Hunedoara), (X), M.N.M.B., no. inv. 77.1875.1.; T. ORTVAY, 1875, 215—220; C. GOOS, 1876, 216 sq; F. RÖMER, 1866, 385 sq; V. PÂRVAN, 1926, 535—536, fig. 381; RATNÔTI, 1938, 147; D. POPESCU, 1937—1940, 198; M. ROSKA, 1942, 57, no. 23; B. MITREA, 1945, 106, no. 41; D. PO-

- PESCU, 1945—1947, 54, 58; N. FETTICH, 1953, 155—156, Pl. XXV/3, Pl. XXVII/3; D. POPESCU, 1972, 6, 11, 13, fig. 61; K. HOREDT, 1973/c, 163, no. 14; I. GLODARIU, 1974, 55, 235, 280; F. MEDELET, 1974, 235—236; S. DUMITRAȘCU, E. MOLNAR, 1975, 45; F. MEDELET, 1976, 668, no. 3; idem, 1977, 282, no. 3, 294 — groupe D, Cerbâl —; I. BELDIMAN, 1988, 75, no. 2, fig. 1/6 a—b, fig. 1/2; D. POPESCU, 1958/b; D. POPESCU, 1968, R. 20—b/3;
5. **COADA MALULUI**, (com. Măgurele, dép. Prahova), (X), M.I.N.B., no. inv. 14628; D. POPESCU, 1937—1940, 198; C. MOISIL, 1943, 159; B. MITREA, 1945, no. 2; K. HOREDT, 1945—1947, 265 sq; D. POPESCU, 1954, 91 sqq, fig. 1/6 a—b, fig. 2/2; D. POPESCU, 1958/b; D. POPESCU, 1968, R. 20—b/3; *Treasures*, 56, no. 197, fig. 196; E. POPESCU, 1970—1971, 294, n. 9; D. POPESCU, 1972, 13—14, fig. 76 bis; K. HOREDT, 1973/c, 163, no. 15; I. GLODARIU, 1974, 263; F. MEDELET, 1974, 233—234, n. 46; L. MARGHITAN, 1976, 31—32, Pl. IV/1; F. MEDELET, 1976, 668, no. 4, n. 18, fig. 2/4, 677; idem, 1977, 282, no. 4, Pl. II/4 — groupe C, Coada Malului —; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 414—416; R. FLORESCU, 1980/b, 70.
6. **COLDAU**, (v. Beclean, dép. Bistrița Năsăud), (X), M.I.T.C., no. inv. 1809, 1810; M. ROSKA, 1942, 300, no. 45; N. FETTICH, 1953, 157—160; fig. 23/2, 5; D. POPESCU, 1972, 5; K. HOREDT, 1973/c, 163, no. 17; F. MEDELET, 1974, 234; idem, 1976, 670, no. 5, n. 19, fig. 3/5; idem, 1977, 282, no. 5, Pl. III/5 — groupe B, Ghelinta —.
- CSERBEL**, v. CERBAL.
- DERLAC**, v. DIRLOS.
7. **DERNA** (?), (dép. Bihor), (X), C. DAICOVICIU, 1937—1940, 322—323; D. POPESCU, 1945—1947, 57; K. HOREDT, 1945—1947, 266; idem, 1973/c, 130, 163, no. 22; I. GLODARIU, 1974, 274, no. 122; S. DUMITRAȘCU, E. MOLNAR, 1975; F. MEDELET, 1976, 674; idem, 1977, 190, no. 26, n. 42; N. CHIDIOȘAN, 1977, 69—70; N. CHIDIOȘAN, AL. SAȘIANU, N. BELADAN, 1978; piece incertaine.
8. **DIRLOS**, (dép. Sibiu), (+), M.N.M.B., no. inv. 102. 1893, 1—2; V. PÂRVAN, 1926, 540, 548, fig. 384; D. POPESCU, 1937—1940, 198; M. ROSKA, 1942, 65, no. 7; D. POPESCU 1945—1947, 55, n. 1; N. FETTICH, 1953, 157, Pl. XXXII/8—10; K. HOREDT, 1973/c, 163, no. 24; F. MEDELET, 1974, 233—234, n. 33, fig. 2; idem, 1976, 670, no. 6, fig. 1/3; idem, 1977, 282—285; no. 6, Pl. 1/3 — groupe A, Orăștie —.
- DRAUȘENI**, v. DIRLOS.
9. **DUPUS**, (com. Ațel, dép. Sibiu), (+), M.N.M.B., no. inv. 110, 1911; M. ROSKA, 1942, 282, no. 46; N. FETTICH, 1953, 157, Pl. XXX/4, XXXI/2; D. POPESCU, 1972, fig. 76; K. HOREDT, 1973/c, 163, no. 25; F. MEDELET, 1974, 234—235, fig. 3; idem, 1976, 677, no. 7, fig. 1/4; idem, 1977, 285, 291, no. 7, Pl. 1/4 — groupe A, Orăștie.
- FELDIOARA**, v. HETIUR, (K. HOREDT, 1945—1947, 265).
- GELENCE**, v. GHELINTA.
- GERTIAMOS**, v. VALIȘOARA.
10. **GHELINTA**, (dép. Covasna), (X), M.N.M.B., no. inv. 103.1894.1.; V. PÂRVAN, 1926, 559, n. 4; D. POPESCU, 1937—1940, 199; M. ROSKA, 1942, 96, no. 21; D. POPESCU, 1945—1947, 69; N. FETTICH, 1953, 156—167, Pl. XXIX/2, XXX/1; D. POPESCU, 1972, 13, fig. 73; K. HOREDT, 1973/c, 163, no. 27; F. MEDELET, 1974, 233—234, n. 4; S. DUMITRAȘCU, E. MOLNAR, 1975, 45; F. MEDELET, 1976, 670, 677, no. 8, n. 22, fig. 3/6, 4/1; idem, 1977, 285, 291, no. 8, n. 22, Pl. III/6, IV/1 — groupe B, Ghelinta —; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 13, fig. 6.
11. **HETIUR**, (Sighișoara, dép. Mureș), (X), K.H.M.W., no. inv. VI.A.41; G. TOCILESCU, 1880, 810, 812, 822, F. ROMER, 1886, 390; V. PÂRVAN, 1926, 545, 547, fig. 383; L. MARTON, 1933, Pl. XXX/6; D. POPESCU, 1937—1940, 196—199; M. ROSKA, 1942, 105, no. 31; I. HUNYADY, 1942, Pl. XXIII/11—12; D. POPESCU, 1945—1947, 55, n. 1; K. HOREDT, 1945—1947, 265, n. 3; D. POPESCU, 1956/b, 235; K. HOREDT, 1973/c, 166—167; F. MEDELET, 1974, 234—235, n. 30, 34; S. DUMITRAȘCU, E. MOLNAR, 1975, 45; F. MEDELET, 1976, 670, no. 9, n. 23, fig. 2/7; idem, 1977, 285, no. 9, n. 23, Pl. II/7 — groupe A, Orăștie; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 21—22, no. 28, fig. 11; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 489—490; R. FLORESCU, 1980/b, 72; V. LAZAR, 1981, 91, n. 2, 93 n. 34.

12. **IZVORU FRUMOS**, (com. Burila, dép. Mehedinți), (X), Muzeul Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin, I, STÎNGĂ, 1992, 151—154, fig. 2.
KAGYA, v. CADEA.
KUDU, v. COLDĂU.
13. **MALAK POROVEC**, (Bulgarie), (+), le musée de Razgrad; V. MIKOV, 1957, 300, fig. 7; K. HOREDT, 1973/c, 165, no. 108; F. MEDELET, 1976, 674, no. 25; idem, 1977, 290, no. 25 — groupe B, Ghelnița (?).
MARIENBURG, v. HETIUR.
MERII GOALĂ, v. VEDEA.
NAGY KAGYA, v. CADEA.
OLPERT, v. BOBILNA.
14. **ORADEA I**, (dép. Bihor), (X), le musée de Oradea; F. RÖMER, 1886, 205; idem, 1888; V. PÂRVAN, 1926, 536—556, 785—787, fig. 371; D. POPESCU, 1937—1940, 200; M. ROSKA, 1942, 138, no. 88; K. HOREDT, 1973/c, 164, no. 39; N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, 1973; F. MEDELET, 1974, 234—235, n. 52; S. DUMITRAȘCU, E. MOLNAR, 1975, 45; 48; F. MEDELET, 1976, 670—671; 677, no. 10, fig. 1/9; idem, 1977, 285—286, 291, no. 10, Pl. I/9 — groupe A, Orăștie —; N. CHIDIOȘAN, 1977, 78.
15. **ORĂȘTIE**, (dép. HUNEDOARA), (+), K.H.M.W., no. inv. VII.A.38; F. RÖMER, 1886, fig. 390; V. PÂRVAN, 1926, 545, 548, 559, fig. 383; D. POPESCU, 1937—1940, 200, 202; M. ROSKA, 1942, 296, no. 9; K. HOREDT, 1973/c, 164, no. 40, 165, no. 75; F. MEDELET, 1974, 233—235; n. 30; idem, 1976, 671, 677, no. 11, n. 25, fig. 1/2; idem, 1977, 286, 291, no. 11, n. 25, Pl. I/2 — groupe A, Orăștie —; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 24—25; fig. 20; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 483; R. FLORESCU, 1980/b, 72.
16. **PETENI**, (com. Zăbala, dép. Covasna), (X), le musée de Sf. Gheorghe, (2 ex.); Z. SZÉKELY, 1965, 58—64, fig. 6/1—1a, 2—2a, 3; D. POPESCU, 1971, 22; K. HOREDT, 1973/c, 164, no. 43; D. POPESCU, 1972, 17; F. MEDELET, 1974, 234—235, n. 31; I. GLODARIU, 1974, 288, no. 219; F. MEDELET, 1976, 671, no. 12, 13, fig. 1/1, 2/2; idem, 1977, 286, no. 12, 13, Pl. I/1, II/2 — groupe A, Orăștie et groupe C, Coada Malului; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 331.
17. **ROCIU**, (dép. Argeș), (X), le musée de Pitești, (2 ex.); V. TEODORESCU, I. RIZEA, V. DUPOI, 1969, fig. 1/a—b; E. POPESCU, 1970—1971, 294—295; D. POPESCU, 1972, 14—17; K. HOREDT, 1973/c, 164, no. 53; I. GLODARIU, 1974, 291, no. 251; F. MEDELET, 1976, 671, no. 14—15, fig. 2/10; 1/6; idem, 1977, 286—287, no. 14—15, Pl. II/10, 1/6 — groupe B, Ghelintă et groupe A, Orăștie —; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 411; R. FLORESCU, 1980/b, 70.
18. **ROMANIA I**, (+), N.M.B., no. inv. 4882; D. GARAȘANIN, 1954, Pl. LIX/5; K. HOREDT, 1973/c, 165, no. 194; F. MEDELET, 1974, 234, n. 45; idem, 1976, fig. 3/4; idem, 1977, 289—290, no. 22, Pl. III/4 — groupe B, Ghelintă —; L. MARGHITAN, 1978, 58.
19. **ROMANIA II**, (+), N.M.B., no. inv. 4881/a—b; D. GARAȘANIN, 1954, Pl. LIX/7; K. HOREDT, 1973/c, 165, no. 94; F. MEDELET, 1974, 234; idem, 1976, 674, no. 23; idem, 1977, 290, no. 23, Pl. II/8—9 — groupe B, Ghelintă — avec deux poinçons différents.
20. **SENEREUȘ**, (com. Bălăușeri), (dép. Mureș), (X), M.I.N.B., no. inv. 14069; R. RÖMER, 1886, 389; I. MARȚIAN, 1920, 617; V. PÂRVAN, 1926, 536, 559; D. POPESCU, 1937—1940, 201; M. ROSKA, 1942, 271, no. 196; D. POPESCU, 1945—1947, 60, n. 7, 68; C. DAICOVICIU, 1960, 271, fig. 196; *Treasures*, 56, no. 202; R. FLORESCU, 1968, fig. 26; D. POPESCU, 1972, 17; K. HOREDT, 1973/c, 164, no. 59; I. GLODARIU, 1974, 292, no. 275; F. MEDELET, 1974, 234, 236; S. DUMITRAȘCU, E. MOLNAR, 1975, 45; L. MARGHITAN, 1976, 46, Pl. XX; F. MEDELET, 1976, 673, no. 16, fig. 2/6, idem, 1977, 287, no. 16, Pl. II/6 — groupe B, Ghelintă —; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 446; R. FLORESCU, 1980/b, 71; V. LAZAR, 1981, 92, n. 18.
- TABLAS**, v. DUPUS.
21. **TRANSILVANIA I**, (+), M.I.T.C., no. inv. II (1223'a—b); D. POPESCU, 1937—1940, 192, 194, fig. 12; V. PÂRVAN, 1967, fig. 90; R. FLORESCU, 1968, fig. 36; HOREDT, 1973/c, 165, no. 100; F. MEDELET, 1974, 234, n. 42; idem, 1976, 673, no. 18, n. 32, fig. 3/3; idem, 1977, 287, 289, no. 18, Pl. III/3 — groupe B, Ghelintă —; *Iliri și daci*, 180, D. 191; *Römer in Rumänien*, 102, A. 108—109.

22. **TRANSILVANIA II**, (W), M.N.M.B., no. inv. 1.1874.93 B.; col. (G. Ráth); F. RÖMER, 1886, 331; V. PÂRVAN, 1926, fig. 373/1; N. FETTICH, 1953, 157, Pl. XXX/2, XXXI/1; D. POPESCU, 1972, fig. 75; K. HOREDT, 1973/c, 165, no. 86; F. MEDELET, 1974, 234, n. 48, fig. 4; idem, 1976, 637, no. 19, n. 33, fig. 2/3; idem, 1977, 289, no. 19, Pl. II/3 — groupe C, Coada Malului —; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 13, fig. 7.
23. **TRANSILVANIA III** (+), M.N.M.B., no. inv. 46.21.25.I a—c; N. FETTICH, 1953, 157, Pl. XXXII/1—2, 7; K. HOREDT, 1973/c, 165, no. 87; F. MEDELET, 1974, 234, n. 38; idem, 1976, 673, no. 20, n. 34, fig. 1/5; idem, 1977, 289, no. 20, Pl. I/5 — groupe A, Orăștie.
24. **TRANSILVANIA IV**, (+), M.N.M.B.; N. FETTICH, 1953, Pl. XXXII/3—6; K. HOREDT, 1973/c, 165, no. 87 (sic!); F. MEDELET, 1974, 234, n. 43; idem, 1976, 673—674, no. 21, fig. 3/1—2; idem, 1977, 289, no. 21, Pl. III/1—2 — groupe B, Ghelinta —.
25. **TRANSILVANIA V**, (+), F. RÖMER, 1886, 385; V. PÂRVAN, 1926, 539, fig. 3/3/2; groupe A, Orăștie (?).
- VAIDEI, v. ORĂȘTIE.**
- VĂLENII DE MUNTE, v. COADA MALULUI.**
26. **VĂLIȘOARA**, (com. Singer, dép. Mureș), (+), M.N.M.B., no. inv. 8.1888; V. PÂRVAN, 1926, 549, fig. 385; M. ROSKA, 1942, 102, no. 15; N. FETTICH, 1953, 152, Pl. XXIX/1, XXX/3; V. PÂRVAN, 1967, 114, fig. 30; D. POPESCU, 1972, fig. 74; K. HOREDT, 1973/c, 130, 165, no. 77; F. MEDELET, 1974, 234, n. 30, fig. 1; idem, 1976, 673, no. 17, n. 31, fig. 1/10; 4/2; idem, 1977, 287, no. 17, Pl. I/10, IV/2 — groupe A, Orăștie —; R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979, 12—13, fig. 5.
27. **VELIKA VRBICA**, (Yougoslavie), (+), N.M.B., no. inv. 4883 (probable) D. GARASANIN, 1954, Pl. LIX/6; K. HOREDT, 1973/c, 153, 165, no. 94; F. MEDELET, 1974, 234, n. 48; idem, 1976, 674, no. 24, fig. 2/1; idem, 1977, 290—291, VINTU, v. ORĂȘTIE.
- VINTU DE JOȘ, v. ORĂȘTIE.**

ADDENDA No. I

- MIRSID**, (dép. Sălaj) — La grande spirale d'ici (L. MARGHITAN, 1977, 75) est en réalité un anneau (M. ROSKA, 1942, 206, no. 18; S. DUMITRAȘCU, L. MARGHITAN, 1971, 51, no. 32; K. HOREDT, 1973/c, 163, no. 34).
- VERTEȘ**, (Hongrie) — La bracelette d'ici (S. DUMITRAȘCU, L. MARGHITAN, 1971, 52; K. HOREDT, 1973/c, 165, no. 79) est une bracelette torsadée d'un autre type (V. PÂRVAN, 1926, 549, n. 4).

ADDENDA No. II

Grandes spirales sans protômes poinçonnées

- BUCUREȘTI**, „Herăstrău“, (X), M.I.N.B., no. inv. 14600; (Diam. 13,5 cm); D. POPESCU, 1937—1940, 199; C. MOISIL, 1943, 159, no. 14; D. POPESCU, 1945—1947, 35 sqq; *Treasures*, 58, no. 244; D. POPESCU, 1968, R., 22 b4; idem, 1971, 27; idem, 1972, 13, 17; K. HOREDT, 1973/c, 163, no. 10; I. GLODARIU, 1974, 234, 242—243, 262, 267; L. MARGHITAN, 1976, 34, Pl. VIII; F. MEDELET, 1976, 674; idem, 1977, 290; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 418; R. FLORESCU, 1980/b, 70.
- COJOCNA**, (dép. Cluj), (X), M.I.T.C., no. inv. 7008; (Diam. ?); D. POPESCU, 1937—1940, 189, 192, 193, fig. 9/3; M. ROSKA, 1942, 131, no. 225; D. POPESCU, 1945—1947, 56, n. 3; N. FETTICH, 1953, 160, Pl. XXXVI/4; R. FLORESCU, 1968, 47—48; D. POPESCU, 1972, fig. 71; K. HOREDT, 1973/c, 163, no. 16; G. FLOREA, 1985—1986, 760, no. 8.

- SLIMNIC**, (com. Slimnic, dép. Sibiu), (X), M.I.N.B., no. inv. 14468; (Diam. 11,6 cm); D. POPESCU, 1937—1940, 201; D. POPESCU, 1945—1947, 51—54; K. HOREDT, 1945—1947, 266—267, fig. 2; D. POPESCU, 1954, 91; idem, 1958/b., 357; idem, 1968, R. 19/b 3—4; K. HOREDT, 1973/c, 164, no. 62; L. MARGHITAN, 1976, 52—63; I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, fig. 467—469; R. FLORESCU, 1980/b, 72.
- TILIȘCA**, (dép. Sibiu), (+), Musée Bruckenthal, Sibiu; N. LUPU, 1989, 77, Pl. 27/38; incertain.
- TRANSILVANIA**, (X), M.I.T.C., no. inv. I/472; (Diam. ?); (B. Visky); D. POPESCU, 1937—1940, 191; N. FETTICH, 1953, 158, fig. 22/6; K. HOREDT, 1973/c, 165, no. 98.

L'annexe No. 7

LISTÉ PRÉLIMINAIRE DES BIJOUX DACES DORÉS (Lt. D)

1. **BALĂNEȘTI**, (com. Mărunței, dép. Olt), E. POPESCU, 1970—1971, 294.
2. **BOBILNA**, (dép. Cluj), V. PARVAN, 1926, 536, n. 4—5, 559.
3. **BUCUREȘTI**, „Herăstrău“, D. POPESCU, 1968, R. 20.
4. **COADA MALULUI**, (com. Măgurele, dép. Prahova), D. POPESCU, 1968, R. 20/a—b.
5. **COJOCNA**, (dép. Cluj), R. FLORESCU, 1968, 47.
6. **COLDAU**, (v. Beclean, dép. Bistarița Năsăud), N. FETTICH, 1953, 160.
7. **GHELINȚA**, (dép. Covasna), N. FETTICH, 1953, 157.
8. **HETIUR**, (Sighișoara, dép. Mureș), K. HOREDT, 1973/c.
9. **PETENI**, (com. Zăbala, dép. Covasna), Z. SZÉKELY, 1965.
10. **POIANA**, (com. Nicorești, dép. Galați), R. VULPE, 1951, 208, fig. 25/6. (Lt. C?).
11. **POPEȘTI**, „Novaci“, (dép. Ilfov), R. VULPE, 1966, fig. 28.
12. **ROCIU**, (dép. Argeș), V. TEODORESCU, I. RIZEA, V. DUPOI, 1969.
13. **SÎNCRAIENI**, (dép. Harghita), D. POPESCU, 1958/a.
14. **SURCEA**, (com. Brateș, dép. Covasna), N. FETTICH, 1953.
15. **SAEȘ**, (com. Apold, dép. Mureș), D. POPESCU, 1937—1940, 190—191.
16. **TRANSILVANIA**, (Transilvania), N. FETTICH, 1953, 157, fig. 22/1—3.
17. **TURBUREA**, „Spahii“, P. GHERGHE, 1983, 56, Pl. 47—8. (Lt. C?).
18. **VEDEA**, (dép. Teleorman), D. POPESCU, 1968, R. 21/b, 10.
19. **ZIMNICEA**, (dép. Teleorman), A. D. ALEXANDRESCU, 1980, 101, fig. 50. (Lt. C?).

Annexe No. 8

LISTE PRÉLIMINAIRE DES BAGUES SPIRALIQUES EN ARGENT DÉCOUVERTS EN DACIE DANS DES TRÉSORS (+) OU DANS DES HABITATIONS (X)

1. **BARE**, (Yougoslavie), (+), K. HOREDT, 1973/c, 166—167.
2. **BALĂNEȘTI**, (com. Mărunței, dép. Olt), (+), E. POPESCU, 1970—1971, 302, fig. 5/4—5.
3. **CĂPILNA**, (com. Săsciori, dép. Alba), (X), I. GLODARIU, V. MOGA, 1989, fig. 94/9, 11, 15.

4. **CERBAL**, (dép. Hunedoara), (+), N. FETTICH, 1953, Pl. XXIV/7—10, Pl. XXVI/3—4.
- CIOARA**, v. **SĂLIȘTEA**.
5. **COJOCNA**, (dép. Cluj), (+), Ibidem, Pl. XXV.
6. „**YUGOSLAVIE**”, (+ ?), D. GARĂȘANIN, 1954, Pl. XL/1, 3; K. HOREDȚ, 1973/c, 165, no. 90.
7. **POPEȘTI**.
8. **REMETEA MARE**, (dép. Timiș), (+), F. MILLEKER, 1906, 124; I. BLEYER, 1906.
9. **SĂLIȘTEA**, (dép. Alba), (+), R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979.
10. **SĂRĂCSAU**, (com. Șibot, dép. Alba), (+), O. FLOCA, 1956.
11. **SPRINCENATA**, (dép. Olt), (X), C. PREDA, 1986, Pl. LII/11.
12. **TILIȘCA**, (dép. Sibiu), (+ ?), N. LUPU, 1989.

BIBLIOGRAFIE

AGRICOLA, 1556 — *De Re Metallica*, Bâle, 1556.

- A. D. ALEXANDRESCU, 1980 — *La nécropole gète de Zimnicea*, Dacia N.S., XXIV, 1980, 19—126.
- P. ALEXANDRESCU, 1971 — *Însemnări arheologice. Cu privire la datarea mormintului de la Aghighiol*, SCIV, 22, 1971, 4, 660—662.
- P. ALEXANDRESCU, 1974/b — *Un art thraco-gète?*, Dacia N.S., XVIII, 1974, 273—281.
- P. ALEXANDRESCU, 1983 — *Le groupe de trésors thraces du Nord des Balkans*, Dacia N.S., XXVII, 1983, 45—66.
- N. ANGHELOV, 1952 — *Novootkriti zelisča po brega na Dunava mejdu Ruse i Tutrakan*, IAI, XVIII, 1952, 370—378.
- M. AUSTIN, P. VIDAL — NAQUET, 1972 — *Économies et sociétés en Grèce ancienne*, Paris, 1972.
- M. BABEȘ, 1975 — *Problèmes de la chronologie de la culture gète-dace à la lumière des fouilles de Cirlomănești*, Dacia N.S., XIX, 1975, 125—139.
- M. BABEȘ, 1980 — *L'unité et la diffusion des tribus gète-daces à la lumière des données archéologiques (IIe siècle av.n.è. — Ire siècle de n.è.)*, II ACIT, II, 7—23.
- M. BABEȘ, 1988 — *Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii gète-dacice clasice*, SCIVA, 39, 1, 1988, 3—32.
- M. BAHRFELD, 1912 — *Über die KOEON Münzen*, Berliner Münzblätter, N.F., XXXIII, 1912, no. 121, 251—255; no. 124, 323—326 et no. 126, 360—369.
- V. V. BAZARCIUC, 1981 — *Tezaurul gète-dacic de la Bunești* (jud. Vaslui), SCIVA, 32, 1981, 4, 563—570.
- V. V. BAZARCIUC, 1983 — *Cetatea gète-dacă de la Bunești, jud. Vaslui, Materiale*, XV, 1983, București, 211—217.
- A. BEJAN, 1974 — *Bogățiile Daciei preromane*, Tibiscus, III, 1974, 93—100.
- C. BELDIMAN, 1988 — *Cu privire la difuziunea produselor de bronz italice în Dacia preromană (descoperirea de la Țigănești, jud. Teleorman)*, TD, IX, 1—2, București, 1988, 75—82.
- D. BERCIU, 1969 — *Arta traco-getică*, București, 1969.
- D. BERCIU, 1974/b — *Contribution à l'étude de l'art Thraco-Gète*, București, 1974.
- D. BERCIU, 1981 — *Buridava dacică*, I, București, 1981.
- D. BERCIU, M. IOSIFARU, S. PURICE, GH. ANDRESCU, 1983 — *Descoperiri și însemnări de la Buridava Dacică*, I, TD, 4, 1—2, 1983, 109—113.
- I. BERCIU, AL. POPA, H. DAICOVICIU, 1964 (1965) — *La forteresse de Piatra Craivii*, Celticum, 12, 1964 (Actes du IVe Congrès International d'études gauloises, celtiques et protoceltiques, Sarrbruck, 1964) Rennes, 1965.
- C. BEȘLIU, 1982 (et colab.) — *Analiza componenței unor piese de aur din tezaurul național prin metode nucleare, dans Cercetări de conservare și restaurare*, Muzeul Național de Istorie, 2, București, 1982, 33—40.
- GH. BICHIR, 1976/a — *Relațiile dintre sarmați și gète-daci până la sfârșitul sec. I. e.n.*, SCIVA, 27, 1976, 2, 203—214.

- GH. BICIR, 1976/b — *Pătrunderea sarmaților la Dunărea de mijloc și de jos și relațiile lor cu geto-dacii*, MuzNat, III, 1976.
- GH. BICIR, 1977 — *Les Sarmates au Bas-Danube, Dacia, N.S., XXI, 1977, 167—197.*
- GH. BICIR, 1984 — *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.
- V. BIRINGUCCIO, 1540 — *De la pirotechnia*, libri X, Venetia, 1540.
- I. BLEYER, 1906 — *Temesvár-környéki leletokról*, AE, 26, 1906, 363—368.
- F. BOBU-FLORESCU, 1959 — *Monumentul de la Adam Klisi*, București, 1959.
- É. B. BONNIS, 1971 — *Beiträge zur Rolle der Lt. D — Siedlungen in Pannonien*, ArchRozhl, XXXIII, 5, 1971, 521—528.
- É. B. BONNIS, 1971/a — *Die Siedlungsverhältnisse der Pannonische ubervölkerung und einige Fragen ihres Weiterlebens*, ActaArch, 23, 1971, 33—39.
- G. A. BRAVO, J. TRAPKE, 1970 — *100 000 Jahre Leder*, Basel — Stuttgart, 1970.
- E. BREHPOL, 1987 — *Theorie und Praxis des Goldschmieds*, Leipzig, 1987.
- J. CARCOPINO, 1924 — *Les richesses des Daces et le redressement de l'empire romain sous Trajan, Dacia, I, 1924, 28—34.*
- I. CASAN-FRANGA, 1967 — *Contribuții cu privire la cunoașterea ceramicii geto-dacice. Cupele „deliene” getice de pe teritoriul României*, ArhMold, V, 1967, 7—35.
- K. CASTELIN, 1968 — *K Počeatkim keltskeho minkovani v Podunaji*, NListy, 23, 5—6, 1968, 129—134.
- V. CĂPITANU, 1975 — *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în sec. II—III e.n. în județul Bacău*, MuzNat, 2, 1975, 293—334.
- F. CHAMOUX, 1985 — *Civilizația elenistică, I—II*, București, 1985.
- N. CHIDIOȘAN, 1977/a — *Contribuții la problema originii podoabelor dacice de argint din spațiul carpato-danubian*, Crisia, VII, 1977.
- N. CHIDIOȘAN, 1977/c — *Arta argintarilor daci din nord-vestul României în epoca lui Burebista*, ActaMP, I, Zalău, 1977, 67—72.
- N. CHIDIOȘAN, I. ORDENTLICH, 1973 — *Un nou tezaur dacic de argint descoperit la Oradea*, Crisia, 3, 1973, 97—107.
- N. CHIDIOȘAN, AL. SAȘIANU, N. BELADAN, 1978 — *Tezaurul dacic de la Drăgești*, Crisia, VIII, 1978, 27—50.
- G. CHILDE, 1929 — *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929.
- E. CHIRILĂ, M. BARBU, 1978 — *Sistemul monetar dacic în Transilvania*, Ziridava, 10, 1978, 61—66.
- E. CHIRILĂ, M. BARBU, 1980/a — *Tezaurul monetar de la Somoșcheș—Cernei (cronologie și semnificație istorică)*, Ziridava, 12, 1980, 97—99.
- E. CHIRILĂ, M. BARBU, 1980/b — *O imitație de drahmă dyrrachiană din județul Arad*, Ziridava, 12, 1980, 127—130.
- E. CHIRILĂ, N. CHIDIOȘAN, 1965 — *Tezaurul de monede dace de la Alunaș*, ActaMN, II, 1965, 111—118.
- E. CHIRILĂ, V. LUCACEL, 1970 — *Un tezaur dac din nord-vestul Transilvaniei. Contribuții la tipologia și circulația așa-ziselor imitații ale tetradrahmelor Macedoniei Prima*, Dacia, Zalău, 1970.
- E. CHIRILĂ, V. LUCACEL, 1977 — *Tezaurul de monede thasiene de la Petrindu (jud. Sălaj)*, ActaMP, I, 1977, 63—66.
- E. CHIRILĂ, G. MIHAESCU, 1969 — *Tezaurul monetar de la Căprioru. Contribuții la studiul cronologiei și circulației tetradrahmelor Macedoniei Prima și ale insulei Thasos*, Tirgoviște, 1969.
- C. CICHORIUS, 1896—1900 — *Die Relief der Traianssäule, I—II—III*, Berlin.
- E. CIULEI, 1987 — *Valori arheologice provenite din cetatea geto-dacică de la Butești—Averești, jud. Vaslui*, RevMuz, 24, 4, 1987, 31—37.
- N. CONOVICI, 1985 — *Așezări fortificate și centre tribale geto-dacice din Muntenia (sec. IV î.e.n.—I. e.n.)*, Istros, IV, 1985, 71—87.
- F. COSTEA, 1981 — *Cu privire la imitarea vaselor grecești și romane în sud-estul Transilvaniei*, StDac, 127—145.
- B. v. COTTA 1864 — *Erzlagerstätten in Banat und Serbien*, Viena, 1864.
- M. H. CRAWFORD, 1969 — *Roman Republican Coin Hoards*, London, 1969.
- M. H. CRAWFORD, 1977 — *Republican Denarii in Romania: the Suppression of Piracy and Slave Trade*, dans JRS, 67, 1977, 117—124.
- M. H. CRAWFORD, 1982 — *La moneta in Grecia e a Roma*, Roma—Bari, 1982.
- M. H. CRAWFORD, 1985 — *Coinage and Money under the Roman Republic. Italy and the Mediterranean Economy*, London, 1985.

- I. H. CRIȘAN, 1959 — *Le trésor d'Ațel et ses relations balcono-danubiennes*, Dacia, N.S., III, 1959, 353—367.
- I. H. CRIȘAN, 1965 — *Ziridava*, Apulum, V, 1965.
- I. H. CRIȘAN, 1966/a — *Sanctuarul dacic de la Pecici*, ActaMN, III, 1966, 91—101.
- I. H. CRIȘAN, 1969/a — *Contribuții la problema lucrării podoabelor dacice*, ActaMN, VI, 1969, 93—114.
- I. H. CRIȘAN, 1977/a — *Burebista și epoca sa*, București, 1977.
- I. H. CRIȘAN, 1978/c — *Ziridava*, Arad, 1978.
- I. H. CRIȘAN, 1979/a — *Statul dac centralizat și independent condus de Burebista*, ActaMP, III, 1979, 103—119.
- I. H. CRIȘAN, 1986 — *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.
- J. CVIJIĆ, 1911 — *La Péninsule Balcanique*, Paris, 1911.
- C. DAICOVICIU, 1936—1940 — *Problema continuității în Dacia. Câteva observații și precizări de ordin istorico-arheologic*, AISC, III, 1936—1940, 200—233.
- C. DAICOVICIU, 1954 — *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954.
- C. DAICOVICIU, 1960 — *IstRom*, 255—338.
- C. DAICOVICIU, H. DAICOVICIU, 1966 — *Columna lui Traian*, București, 1966.
- H. DAICOVICIU, 1965/a — *Dacii*, București, 1965.
- H. DAICOVICIU, 1972/a — *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.
- H. DAICOVICIU, 1980/c — *Epoca clasică a civilizației daco-getice*, RI, 33, 3, 1980, 421—441.
- H. DAICOVICIU, 1981 — *Societatea dacică în epoca statului*, StDac, 23—47.
- M. DAUMAS, 1962 — *Histoire générale des techniques*, I, Paris, 1962 (et colab.).
- M. DAUMAS, 1965 — *Histoire générale des techniques*, II, Paris, 1965 (et colab.).
- M. DAVIDESCU, 1981 — *Un tezaur de podoabe tracice descoperit la Hinova*, TD, 1981, 7—23.
- ȘT. DĂNILĂ, 1971 — *Noi descoperiri arheologice privind problema celților din zona Bistriței*, Fillst, I, 1971, 59—70.
- P. DETEV, 1963 — *Praistoričeski nakiti u Plovdivkita*, Narodni Arheologičeski Muzej, GNAMP, V, 1963, 41—60.
- P. DEVAMBEZ, 1970 (et colab.) — *Enciclopedia civilizației grecești*, București, 1970.
- E. DÖRNER, 1971 — *Dacii și sarmații din sec. II—III e.n. în vestul României*, Apulum, 9, Alba Iulia, 1971, 681—692.
- S. DUMITRAȘCU, L. MARGHIȚAN, 1971 — *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României în sec. II—III e.n.*, Sargeția, VIII, 1971, 45—55.
- S. DUMITRAȘCU, E. MOLNAR, 1975 — *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Sacălășău Nou*, Crisia, 5, 1975, 45—67.
- V. DUPOI, 1981 — *Podoabele și vasele de argint geto-dace (sec. II î.e.n.—I. e.n.)*, București, 1981.
- N. FETTICH, 1953 — *Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen*, ActaArch, Budapesta, III, 1953, 127—176.
- J. FILIP, 1958/a — *Chronologische Probleme der Latènezeit in Europa*, dans *Bericht der V Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958, Berlin, 1961, 276—280.
- N. J. FINLEY, 1962 — *The Black Sea and Danubian Regions and the Slave Trade in Antiquity*, Klio, 40, 1962.
- O. FLOCA, 1956 — *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice*, București, 1956.
- O. FLOCA, 1966 — *Cetatea dacică de la Bănița*, dans *Cetăți dacice*.
- G. FLOREA, 1985—1986 — *Descoperirile de epocă dacică din jud. Cluj*, ActaMN, XXII—XXIII, Cluj-Napoca, 1985—1986, 755—766.
- R. FLORESCU, 1968 — *Arta dacilor*, București, 1968.
- R. FLORESCU, 1980/b — *Comentarii*, dans I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980, 23—78.
- R. FLORESCU, 1982 — *Note, comentarii și Postfață*, dans V. Pârvan, *Getica*, București, 1982, 505—604.
- R. FLORESCU, I. MICLEA, 1979 — *Tezaure transilvane*, București, 1979.
- S. FRANKENSTEIN, M. J. ROWLANDS, 1978 — *The internal structure and regional context of Early Iron Age Society in south-western Germany*, BIAL, 15, 1978, 73—112.

- J. G. FRAZER, 1980 — *Creanga de aur*, I—V, București, 1980.
- T. de GALIANA, 1968 — *Dictionnaire des découvertes scientifiques*, Larousse, Paris, 1968.
- D. GARASANIN, 1954 — *Katalog metala*, Belgrad, 1954.
- D. GARASANIN, 1960/c — *Ka problemu falera sa figuralnim predstavama*, RVM, 9, 1960, 200—202.
- D. GARASANIN, 1964/b — *Osvrt na problem kontinuiteta na dako-getskei nekropoli „Gloždar“ u Paraćinu*, Belgrad, 1964, 79—87.
- M. V. GARASANIN, 1957 — *Ka problematici kasnog Latena u donjenu Podunavlju*, ZMS, 18, 1957, 78—102.
- M. V. GARASANIN, 1958 — *Contribution à la connaissance de la civilisation des Dardaniens à l'époque de La Tène*, ŽAnt, VIII, 1958, 121—128.
- M. V. GARASANIN, 1963/a — *Contributions à l'archéologie et l'histoire des Scordisques*, PBG, 173—180.
- M. V. GARASANIN, 1968 — *Razmatranja o nekropolama tipa Mala Kopašnica—Sase*, GCBI, VI, 4, 1968, 5—34.
- M. V. GARASANIN, 1971 — *Preistorijske kulture Pomoravlja i Istočne Srbije (Les civilisations préhistoriques de la Morava et de la Serbie Orientale)*, Katalog, Niš, 1971.
- M. V. GARASANIN, 1973/a — *Praistorija na tlu S. R. Srbije*, Belgrad, 1973, I—II.
- P. GHERGHE, 1979 — *Săpăturile din aşezarea geto-dacă de la Socu—Bărbătești, jud. Gorj*, MCA, XIII, 91—99.
- P. GHERGHE, 1983 — *Cercetări și descoperiri arheologice cu privire la civilizația geto-dacă pe teritoriul județului Gorj*, AO, s.n., 2, Craiova/București, 1983, 49—73.
- I. GLODARIU, 1968 — *Tezaurul dacic de la Sărmășag*, ActaMN, V, 1968, 408—417.
- I. GLODARIU, 1974 — *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.
- I. GLODARIU, 1981 — *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981.
- I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, 1979 — *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979.
- I. GLODARIU, V. MOGA, 1989 — *Cetatea dacică de la Căpîlna*, București, 1989.
- M. GODELIER, 1977, I—II — *Horizons et trajets marxistes en anthropologie*, I—II, 1977.
- C. GOOS, 1876 — *Chronik der archäologische Funde Siebenbürgens*, AVSL, XIII, 1876, 203—338, 508—509.
- N. GOSTAR, 1969 — *Cetăți dacice în Moldova*, București, 1969.
- N. GOSTAR, V. LICA, 1984 — *Societatea geto-dacă de la Burebișta la Decebal*, Iași, 1984.
- M. GRAMATOPOL, 1982/a — *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 1982.
- M. GRAMATOPOL, 1982/b — *Dacia Antiqua*, București, 1982.
- M. GRAMATOPOL, 1982/c — *Politica balcanică a lui Burebista*, Trepte, (1982), 59—69.
- M. GRBIĆ, 1928—1930 — *Neke rimske srebrne fibule Narodnog Muzeja u Beogradu*, Starinar, (III ser.), V, 1928/1930, 175—180.
- G. T. GRIFFIN, 1935 — *The Mercenaries of the Hellenistic World*, Cambridge, 1935.
- V. I. GROSU, 1990 — *Hronologija pamiatnikov sarmatskoi kulturi dnestrovsko-prutskovo mejdurečija*, Chișinău, 1990.
- J. GUEY, 1966 — *De „L'or des Daces“ (1924) au livre de Sture Bolin (1958). Guerre et Or. Or. et Monnaie, Melange d'arch., d'épigraphie et d'hist. offerth a Jérôme Carcopino*, Paris, 1966, 295—311.
- M. GUMA, A. S. LUCA, C. SACARIN, 1987 — *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1985—1987*, Banatica, 9, Reșița, 1987, 199—218.
- J. HARMATTA, 1950 — *Studies on the history of the Sarmatians*, Magyar-Görög tanulmányok, XXX, 1950, Budapesta.
- A. HARTMANN, 1968 — *Spektralanalytische Untersuchungen bronzezeitlicher Goldfunde des Donauraumes*, Germania, 46, 1968, 1, 1—27.
- K. HOREDIT, 1945—1947 — *Kleine dakische Silberfunde*, Dacia, XI—XII, 1945—1947, 264—267.

- K. HOREDT, 1973/c — *Die dakischen Silberfunde*, Dacia N.S., XVII, 1973, 122—167.
- K. HOREDT, 1974/a — *Die Dakien in Rumänien und ihre Silberarbeiten*, Apulum, 12, 1974, 60—70.
- K. HOREDT, 1974/b — *Beziehungen zwischen Dakern und Germanen*, Festgabe Tackenberg, 161—173.
- K. HOREDT, 1974/c — *Der dakische Silberschmuck und seine circummediterranen Beziehungen*, Thracia, III, 1974, 287—290.
- K. HOREDT, 1976 — *Fragen zur dakischen Latène chronologie*, TD, I, 1976, 127—130.
- K. HOREDT, C. SERAPHIM, 1971 — *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wientenberg bei Sighișoara—Schässburg*, Bonn, 1971.
- I. HUNYADY, 1942, 1944 — *Die Kelten in Karpaten-becken*, DissPann, ser. II, 18, Budapesta, I (1942), II (1944).
- E. IAROSLAVSCHI, 1982 — *Despre câteva podoabe dacice dintr-un muzeu britanic*, ActaMN, XIX, 271—274.
- B. JOVANOVIĆ, 1974 — *A Silver Bracelet from Yugoslavia*, Archaeology, 27, 1, 1974, 38—41.
- B. JOVANOVIĆ, M. JOVANOVIĆ, 1988 (et colab.) — *GOMOLAVA. Naselje mlađeg gvozđanog doba*, Novi Sad — Beograd, 1988.
- A. KERÉNYI, 1945—1947 — *Nagykgyai római köztársasági dénárlelet*, NK, 1945—1947, 6—12.
- N. KISS, 1980 — *Tezaure și obiecte de podoabă traco-dacice descoperite în județul Arad*, Ziridava, 12, 1980, 85—95.
- W. KRÄMER, 1952 — *Das Ende der Mittellatènefriedhöfe und die Grabfunde der Spätlatènezeit in Südbayern*, Germania, 30, 1952, 3—4, 330—337.
- W. KRÄMER, 1971 — *Silberne Fibelpaare aus dem letzten vorchristlichen Jahrhundert*, Germania, 49, 1971, 111—132.
- W. KRÄMER, 1985 — *Die Grabfunde von Manching und die Latenezeitliche Flachgräber in Südbayern*, 1985.
- V. LANGLOIS, 1867 — *Géographie de Ptolémée, reproduction photolithographique du manuscrit grec du monastère de Vatopédi au Mont Athos*, Paris, 1867.
- N. LASCU, 1970 — *Daos, Davos (Davus) — sclavi daci?*, ActaMN, VII, 1970, 79—91.
- V. LAZAR, 1981 — *Cercetarea civilizației daco-getice în jud. Mureș*, MuzNat, 5, 1981, 91—101.
- E. LEHMANN, 1924 — *Die Neuordnung der Erfurter vorgeschichtlichen Sammlung*, Mannus, 16, 1—2, Leipzig, 1924.
- I. LIPOVAN, 1990 — *Cu privire la ceramica cu glazură plumbiferă din Ampelum*, SCIVA, 41, 3—4, 1990, 273—291.
- N. LUPU, 1964 — *Die Münze in der dakischen Burg von Tilișca*, FVL, VII, 1, 1964, 1 sqq.
- N. LUPU, 1981 — *Două morminte dacice descoperite la Tilișca*, TD, II, 1981, 197—207.
- N. LUPU, 1989 — *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cătănaș*, București, 1989.
- M. MACREA, 1933—1935 — *Monedele din cetatea dacă de la Costești*, AISC, II, 1933—1935, 147—163.
- M. MACREA, 1966 — *Cetatea dacică de la Căpîlna, Cetăți dacice*.
- M. MACREA, I. BERCIU, 1965 — *La citadelle dacique de Căpîlna*, Dacia N.S., IX, 1965, 201—231.
- M. MACREA, I. GLODARIU, 1976 — *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976.
- M. MACREA, M. RUSSU, 1960 — *Der dakische Friedhof von Porolissum und das Problem der dakischen Bestattungsbräuche in der Spätlatènezeit*, Dacia N.S., IV, 1960, 201—229.
- N. MAGHIAR, S. OLTEANU, 1960 — *Din istoria mineritului în România*, București, 1970.
- D. MANO-ZISSI, 1957 — *Nalaz iz Tekije*, Belgrad, 1957.
- D. MANO-ZISSI, 1958—1959 — *K problematici nalaza iz Tekije*, ZNMB, II, 1958/1959, 347—353.
- F. MARINESCU, 1977 — *Cetatea dacică de la Polovragi, județul Gorj (Oltenia)*, SMMIM, 10, 1977, 25—36.
- S. MARINESCU-BÎLCU, 1962 — *Un torques geto-dacic de argint descoperit în Moldova*, SCIV, 1, XIII, 1962, 111—113.

- L. MÁRTON, 1933 — *A korai La Tène-kultúra Magyarországon — Die Frühlatènezeit in Ungarn*, ArchHung, XI, Budapest, 1933.
- I. MARTIAN, 1920 — *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920.
- M. MAUSS, 1973 — *Sociologie et Anthropologie*, Paris, 1973.
- L. MARGHITAN, 1967 — *Observații cu privire la un lanț de argint din epoca romană*, RevMuz, IV, 1, 1967, 48—50.
- L. MARGHITAN, 1969 — *Tezaurul de podoabe dacice de argint de la Săliștea (fost Cioara, jud. Alba)*, SCIV, 20, 1969, 2, 315—327.
- L. MARGHITAN, 1970 — *Vestigii dacice pe cursul mijlociu al Mureșului*, Sargeția, VII, 1970, 11—19.
- L. MARGHITAN, 1970—1971 — *Tezaurele de argint dacice*, SCMI, I, 304—309.
- L. MARGHITAN, 1976 — *Tezaure de argint dacice*, București, 1976.
- L. MARGHITAN, 1977 — *Tezaure de argint dacice de pe cuprinsul județului Sălaj*, ActaMP, 1977, 73—77.
- L. MARGHITAN, 1978 — *Contribuția obiectelor dacice de argint din vestul Daciei la cunoașterea artei toreutice a băștinașilor nord-dunăreni*, Ziridava, 10, 1978, 55—60.
- L. MARGHITAN, 1979 — *Banatul în lumina arheologiei*, I, Timișoara, 1979.
- L. MARGHITAN, I. ANDRÎTOIU, 1971 — *Muzeul arheologic Deva*, Deva, 1971.
- C. MATASA, I. ZAMOSTEANU, M. ZAMOSTEANU, 1961 — *Săpăturile de la Piatra Neamț*, Materiale, VII, 1961, 339—348.
- F. MEDELEȚ, 1970/a — *Asupra unor probleme ale prezenței sarmatice în Banat*, Tibiscus, I, 1970 (1971), 59—63.
- F. MEDELEȚ, 1974 — *Brățările spiralice dacice din argint (o schiță tipologică)*, InMemCD, 229—244.
- F. MEDELEȚ, 1976 — *Die Typologie der dakischen Spiralarmringe aus Silber*, Festschrift Pittioni, 666—685.
- F. MEDELEȚ, 1977 — *Tipologia brățărilor spiralice dacice din argint*, StCC, II, 1977, 277—297.
- I. MICLEA, R. FLORESCU, 1980 — *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Geto-dacii*, București, 1980.
- V. MIHĂILESCU-BIRLIBA, 1990 — *Dacia răsăriteană în secolele VI—I î.e.n., Economie și monedă*, Iași, 1990.
- V. MIKOV, 1930—1931/a — *Moghilni nekropoli ot Lovčansko i Tetevensko*, IAI, VI, 1930/1931, 153—170.
- V. MIKOV, 1950 — *Trakiskji nakiti predmeti ot V—IV v.pr.n.e.*, IAI, XVIII, 1950, 146—156.
- V. MIKOV, 1957 — *Materiali ot jelezната епоха*, IAI, XXI, 1957, 294—302.
- V. MIKOV, 1966 — *Tehnika na keramičnato proizvodstvo prez preistoriceskata епоха v Bălgarija*, IAI, XXIX, 1966, 165—210.
- F. MILLEKER, 1906 — *Délmagyarország régiségleletei a hongfoglalás előtti időkből*, III, Timișoara, 1906.
- B. MITREA, 1945 — *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, EDR, X, 1945, 3—154.
- B. MITREA, 1968 — *Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dacice*, UC, 53—64.
- B. MITREA, D. V. ROSETTI, 1972 — *Un tezaur de denari romani republicani și imperiali de început descoperit la Cetățeni—Muscel*, StComP, 1972, 221—228.
- V. MOGA, 1979 — *Piese de argint din cetatea dacică de la Piatra Craivii*, ActaMN, XVI, 1979, 513—518.
- C. MOISIL, 1943 — *Tetradrahmele orașului Thasos și ale regiunii Macedonia Prima*, CNA, 17, 127—128, 1943, 149—165.
- I. NESTOR, 1933 — *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, BerRGK, 22, 1933, 11—182.
- E. MOSCALU, 1989 — *Vechimea tezaurului geto-dacilor luat de romani la 106 e.n. în timpul regelui Decebal*, Hierasus, VII—VIII, Botoșani, 1989, 201—216.
- C. MULLER, 1883 — *Claudii Ptolemaei, Geographia*, I, J, Paris, 1883.
- A. NEUBURGER, 1977 — *Die Technik des Altertums*, 4e, Leipzig, 1977.
- H. NEUNINGER, E. PREUSCHEN, R. PITTIONI, 1971 — *Goldlagersstätten in Europa. Möglichkeiten ihrer Beachtung in der Urzeit*, AAU, 49, 1971, 23—35.
- O. NEVEROV, 1981 — *Kultura i iskustvo antičnogo mira*, Leningrad, Iskustvo, 1981.

- C. S. NICOLAESCU-PLOPȘOR, 1937—1940 — *Le trésor dace de Poiana-Gorj, Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, 203—215.
- I. T. NICULIȚA, 1987 — *Severnii Frakijti*, v. VI—I v.v.d.o.n.e., Chișinău, 1987.
- T. ORTVAY, 1875 — *Hunyadmegyei cserbelelelet*, AE, 5, 1875, 215—220.
- T. ORTVAY, 1896 — *Temesvármegye és Temesvárváros története a legrégibb idők-től a jelenkorig*, I, 1, Öskov. A vidék földtani alakulásától a kelta-vaskor végéig. Pozsony, 1896.
- M. PALFY, 1929 — *Magyarország arany-ezüst bányáinak geológiai viszonyai és termelési adatai*, Budapest, 1929.
- E. PATEK, 1948 — *Az úgynevezett „dák” ezüstkincsek balkáni kapcsolatai (Les rapports balcaniques des trésors d'argent dites „daces”), dans Anthung*, 2, 1948, 84—91.
- E. PATEK, 1949 — *Néhány megjegyzés a „géta-dák” ezüstkincsek kérdéséhez. Anthung*, 3, 1949, 133 sqq.
- I. PAULOVICS, 1944 — *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944.
- V. PÁRVAN, 1926 — *Getica. O protoistorie a Daciei*. Academia Română. Memoriile secției istorice, ser. III, tom III, mem. 2, București, 1926.
- V. PÁRVAN, 1967 — *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, Ed IV, București, 1967.
- M. PETRESCU DIMBOVIȚA, D. MARIN, 1975 — *Le trésor de Băiceni, (Dép. de Jassy), Dacia*, N.S., XIX, 1975, 105—124.
- M. PETRESCU DIMBOVIȚA, S. SANIE, 1972 — *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman)*, ArhMold, 7, 1972, 241—258.
- E. D. PHILLIPS, 1965 — *The Royal Hordes. Nomad Peoples of the Steppes*, London, 1965.
- K. PINK, 1939 — *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, DissPann, II, 15, Budapest, 1939.
- D. M. PIPPIDI, 1966 — *Sclavi „histrieni” la Rheneia?*, StudClas, 8, 1966, 232—235.
- D. M. PIPPIDI, 1972/a (1988) — *Sarmații și regiunile pontice într-o lucrare recentă*, StudClas, XIV, 1972, 213—220 et dans D. M. PIPPIDI, 1988, 235—241.
- R. POPA, E. KOVACS, 1965 — *În legătură cu extragerea metalelor prețioase în sec. XVI*, SCIV, 16, 1, 1965, 113—127.
- D. POPESCU, 1937—1940 — *Objets de géto-daces en argent, Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, 183—202.
- D. POPESCU, 1945—1947 — *Nouveaux trésors géto-daces en argent, Dacia*, XI—XII, 1945—1947, 35—70.
- D. POPESCU, 1941 — *Exploatarea și prelucrarea metalelor în Transilvania până la cucerirea romană*, SCIV, II, 2, 1951, 22—44.
- D. POPESCU, 1954 — *Noi considerații asupra prelucrării argintului în Dacia*, SRIR, I, 1954, 89—104.
- D. POPESCU, 1956/a — *Cercetări arheologice în Transilvania, (III), Materiale*, II, 1956, 186—189.
- D. POPESCU, 1956/b — *Cercetări arheologice în Transilvania, (IV). Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, Materiale, II, 1956, 196—250.
- D. POPESCU, 1958/a — *Le trésor dace de Sâncrăieni, Dacia N.S.*, II, 1958, 157—206.
- D. POPESCU, 1958/b — *Kurze Bemerkungen zur dakischer Toreutik*, ActaArch, IX, 1958, 357—363.
- D. POPESCU, 1960/b — *Câteva observații asupra tezaurului de la Sâncrăieni*, OmCD, 447—452.
- D. POPESCU, 1967 — *Le trésor Dace en argent de Sâncrăieni*, InvArchR, Fasc. 3, R. 17, 1967.
- D. POPESCU, 1968 — *Trésors Daces en argent des collections de l'Académie de la R. S. Roumanie*, InvArchR, Fasc. 5, R. 19—23, 1968.
- D. POPESCU, 1971 — *Tezaure de argint dacice (I)*, BMI, XL, 4, 1971, 19—32.
- D. POPESCU, 1972 — *Tezaure de argint dacice (II)*, BMI, XLI, 1972, 5—22.
- E. POPESCU, 1969 — *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Bălănești*, StComP, II, 1969, 109—117.
- E. POPESCU, 1964 (1970—1971) — *În legătură cu un tezaur dacic de argint din județul Olt*, SCMI, I, 290—303.

- R. POPOV, 1928—1929 — *Novootkriti pamjatniki od železnata epoha Bălgaria, IAI, V, 1928/1929, 273—290.*
- P. POPOVIĆ, 1987 — *Novat Scordiska. Novat i novčani promet na Centralnom Balcanu od IV do I veka pre n.e. Le monnayage de Scordisques. Les monnaies et la circulation monétaire dans le centre des Balkans, IV-e—I-er s. av. n.é. Belgrad — Novi Sad, 1987.*
- C. PREDĂ, 1957 — *Contribuții la problema provenienței argintului din tezaurile geto-dace în lumina descoperirii monetare de la Stăncuța, SCIV, VIII, 1—4, 1957, 115 sqq.*
- C. PREDĂ, 1973 — *Monedele geto-dacilor, București, 1973.*
- C. PREDĂ, 1986 — *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprâncenata. București, 1986.*
- C. PREDĂ, 1987 — *Einige Betrachtungen zu Dakien in der Zeit Decebals, Dacia, N.S., 31, 1—2, 1987, 5—10.*
- C. PREDĂ, I. DRAGOMIR, 1975 — *Tezaurul de la Răcoasa (jud. Vrancea) și unele considerații asupra monedelor de tip Inotești, SCN, 6, 1975.*
- D. PROTASE, 1971 — *Riturile funerare la daci și daco-romani, București, 1971.*
- K. RADATZ, 1969 — *Die Schatzfunde der Iberischen Halbinsel von Ende des dritten bis zum Mitte der ersten Jahrhunderts vor Chr. Geb., I—II, Berlin, 1969.*
- A. RADNÓTI, 1938 — *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien, DissPann, II, 6, Budapest, 1938.*
- A. RĂDULESCU, R. DIMITRESCU, 1966 — *Mineralogia topografică a României, București, 1966.*
- P. REINECKE, 1902 — *Zur Kenntniss der La Tène — Denkmäler der Zone nördwärts der Alpen, Festschrift des Röm. — germ., Centralmuseum zu Mainz, 1902, 53—109.*
- E. ROMAN, A. SĂNTIMBREANU, V. WOLLMANN, 1982 — *Aurarii din Munții Apuseni, București, 1982.*
- F. RÔMER, 1886 — *A nagyváradi ezüstlelet, AE, sn. VI, 1886, 1, 204—207; Idem. A nagyváradi ezüstlelet (második közlemények), AE, sn. VI, 1886, 1, 388—389.*
- F. RÔMER, 1888 — *A nagyváradi ezüstlelet, BRTEO, 1—4.*
- M. ROSENBERG, 1908 — *Geschichte der Goldschmiedekunst auf technischer Grundlage, Frankfurt am Main, 1908.*
- D. V. ROSETTI, 1935 — *Săpăturile arheologice de la Snagov etc., (PMMB, 2, 1935), București, 1935.*
- M. ROSKA, 1942 — *Erdély Régészeti Repertoriuma, Cluj, 1942.*
- I. I. RUSSU, 1966 — *Comorile regelui Decebal, Sargeția, IV, 1966, 97—107.*
- A. RIȘTOIU, 1989/a — *Fibule dacice cu ornamente zoomorfe, Apulum, 26, 1989, 135—145.*
- M. RUSU, 1972 — *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D și Hallstatt A, ActaMN, IX, 1972, 29—63.*
- M. RUSU, O. BANDULA, 1970 — *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciurmești, Baia Mare, 1970.*
- S. SANIE, 1987 — *Un atelier monetar în cetățuia geto-dacică de la Barboși — Galați, SympThr, 5, Miercurea Ciuc, 1987, 127.*
- AL. SASIANU, 1980 — *Moneda antică în vestul și nord-vestul României, Oradea, 1980.*
- J. G. SEIDL, 1854 — *Fundchronik, dans AfÖG, XIII, 1854, 71—144.*
- D. G. SELLWOOD, 1963 — *Some Experiments in Greek Minting Technique, NC, ser. 7, 3, Londra, 1963, 217—231.*
- M. SFĂRLEA, 1982 — *Considerații asupra tezaurului de la Hinova, dans Cercetări de conservare și restaurare, Muzeul Național de Istorie, 2, 1982, 41—43.*
- V. SĂRBU, 1985 — *Ritualuri și practici funerare la geto-daci în sec. II î.e.n.—I e.n., Istros, Brăila, IV, 1985, 89—126.*
- V. SĂRCU, F. ANASTASIU, 1987 — *Cercetările arheologice din „Dava” de la Grădiștea (jud. Brăila), Istros, Brăila, V, 1987, 154—173.*
- G. SMIRNOVA, 1976 — *Sanctuarul de lângă satul Dolinean din regiunea Nistrului mijlociu, SCIVA, 27, 3, 1976, 309—317.*
- R. SONNEMANN, 1978 — *Geschichte der Technik, Leipzig, 1978.*
- V. STANCIU, 1942 — *Aurul Daciei și imperiul roman, Timișoara, 1942, 94 p.*

- E. STOICOVICI, 1976 — *Efecte structural-texturale la monedele antice obținute prin batere*, *ActaMN*, XIII, 1976, 65—70.
- E. STOICOVICI, F. STOICOVICI, 1973 — *Compoziția argintului din obiectele de podoabă dacice*, *ActaMN*, X, 1973, 541—543.
- E. STOICOVICI, F. STOICOVICI, 1974 — *Aurul din argintul dacic*, *ActaMN*, XI, 1974, 19—21.
- E. STOICOVICI, I. WINKLER, 1971 — *Über die Stanzen von Pecica und von Ludești*, *ActaMN*, VIII, 1971, 477—481.
- M. SZABO, 1971 — *Sur les traces des Celtes en Hongrie*, Budapest, 1971.
- Z. SZÉKELY, 1954 — *A csikszentkirályi kincs. Adatok a dákok késő, vaskori műveltségéhez*, Miercurea Ciuc, 1954, 5—40.
- Z. SZÉKELY, 1965 — *Noi tezaure dacice descoperite în sud-estul Transilvaniei*, *SCIV*, 16, 1, 1965, 51—66.
- Z. SZÉKELY, 1982 — *Dacii în sud-estul Transilvaniei*, *MuzNat*, 6, 1982, 67—73.
- C. M. TATULEA, 1983 — *Sondaj arheologic în cetatea geto-dacă de la Băzdăna jud. Dolj*, *Materiale*, XV, 1983, București, 218—225.
- V. TEODORESCU, V. DUPOI, I. RIZEA, 1969 — *Un tezaur de podoabe dacice de argint și de monede romane republicane descoperit în Muntenia (Tezaurul de la Rociu, jud. Argeș)*, *StComp*, 1969, 101—109.
- G. TOCILESCU, 1880 — *Dacia înainte de romani*, București, 1880.
- J. TODOROVIC, 1962 — *Jedan tip dačkih šolja*, *RVM*, 11, 1962, 145—148.
- G. TROHANI, D. ȘERBANESCU, 1975 — *Noi cercetări arheologice privind cultura materială a geto-dacilor din zona est-centrală a Munteniei*, *MuzNat*, 2, 1975, 273—286.
- M. TURCU, 1967 — *Fibule Latène din colecțiile Muzeului de Istorie a municipiului București*, *MIMBuc*, V, 1967, 167—176.
- M. TURCU, 1979 — *Geto-dacii în câmpia Munteniei*, București, 1979.
- V. URSACHI, 1987 — *Cetatea dacică de la Brad*, *TD*, 8, 1987, 1—2, 100—126.
- M. VALEA, L. MARGHITAN, 1969 — *Așezarea dacică de la Cozia — Deva, Sargeția*, 6, 1969, 47—53.
- R. VASIC, 1986 — *Compte-rendu des fouilles du site préhistorique à Valesnica, 1981—1982*, *Cahiers des Portes de Fer*, III, Belgrad, 1986, 264—285.
- V. VELKOV, 1964 — *Zur Frage der Sklaverei auf der Balkanhalbinsel während der Antike*, *EtBalk*, I, 1964.
- AL. VULPE, M. GHEORGHIȚĂ, 1986 — *Săpăturile arheologice din stațiunea getică de la Popești, com. Mihăilești, jud. Giurgiu, 1980—1981 și 1983*, *CercArh*, 8, 1986, 46—51.
- AL. VULPE, E. POPESCU, 1976 — *Une contribution archéologique à l'étude de la religion des Géo-Daces*, *TD*, I, 1976, 217—226.
- R. VULPE, 1950 — *Evoluția așezărilor omenești în Moldova de Jos. — Raport sumar despre activitatea șantierului arheologic Poiana — Tecuci, 1949*, *SCIV*, 1, I, 1950, 47—50—51.
- R. VULPE, 1951 — (și colab.). *Activitatea șantierului arheologic Poiana — Tecuci, 1950*, *SCIV*, II, 1, 1951, 177—216.
- R. VULPE, 1952 — *Șantierul Poiana*, *SCIV*, III, 1952, 191—230.
- R. VULPE, 1947/a — *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en basse Moldavie*, *Dacia*, N.S., I, 1957, 143—163.
- R. VULPE, 1960/c — *Șantierul arheologic Popești*, *Materiale*, VII, 1960.
- R. VULPE, 1962 — *Șantierul arheologic Popești*, *Materiale*, VIII, 1962, 457—461.
- R. VULPE, 1966 — *Așezări getice în Muntenia*, București, 1966.
- R. VULPE, 1969 — *Les populations sud-orientales de l'Europe et l'Empire Romaine*, *I ACIEBSEE*, II, Sofia, 1969, 31—48.
- R. VULPE, 1976 — *Studia thracologica*, București, 1976.
- R. VULPE, E. VULPE, 1924 — *Les fouilles de Tinosul, Dacia*, I, 1924, 166—223.
- R. VULPE, E. VULPE, 1927—1932 — *Les fouilles de Poiana, III—IV*, *Dacia*, 1927—1932, 253—351.
- H. T. WATERBOLK, 1988 — *C 14 — Datierung von Gomolava, dans Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas. Internationales Symposium Ruma 1986*, Novi Sad 1988, 117—121.
- J. WERNER, 1945 — *Die Nauheimer Fibel*, *JbGRZM*, 2, 1955, 181—195.
- I. WINKLER, 1970 — *Perioada emiterii monedelor și dreptul monetar la geto-daci*, *ActaMN*, VII, 1970, 93—106.

- I. WINKLER, 1972 — *Considerații despre moneda „KOSON”*. SCIV, 23, 1972, 2, 173—199.
- I. WINKLER, 1974 — *Aspecte ale problematicii monedelor emise între ±250 — ±150 î.e.n. în arcul intracarpatic*, Fillst, III, 1974, 165—180.
- I. WINKLER, 1975/a — *Observații și rectificări la „Monedele geto-dacilor”*, ActaMN, XII, 1975, 95—106.
- V. v. ZEPHAROVICH, 1859, 1873, 1893 — *Mineralogisches Lexikon des Kaiserthumes Osterreichs*, Viena, 1859, 1973, 1893.
- V. ZIRRA, 1971/a — *Stand der Forschung der Keltischen Spätlatènezeit in Rumänien*, ArchRozhl, XXIII, 5, 1971, 529—547.
- I. STANGĂ, 1992 — *Découvertes archéologiques inédites appartenant à l'époque Latène dans le département de Mehedinți*, SympThr, 9, 1992, 151—154.

CASTRUL DE PĂMÂNT (I) DE LA TIBISCUM

DOINA BENEĂ

Descoperirile arheologice, ca de altfel și cercetările sistematice întreprinse de mai mulți ani pe malul stâng al râului Timiș în locul numit „Cetate” sau „Peste ziduri” au condus la identificarea unei fortificații romane¹. Primele cercetări în castru au fost întreprinse în anul 1924 de Universitatea din Cluj, de către prof. G. G. Mateescu, cercetări rămase în mare parte inedite în urma dispariției premature a autorului săpăturilor, iar raportul său este considerat actualmente pierdut. Rând pe rând au apărut date despre existența unui singur castru cu mai multe nivele de locuire².

În anul 1964, M. Moga de la Muzeul Banatului din Timișoara a inițiat seria cercetărilor arheologice de la Tibiscum în condiții extrem de dificile. Terenul care în perioada interbelică fusese scos din circuitul agricol de către Comisiunea Monumentelor Istorice, Secția Banat, făcea parte din perimetrul C.A.P. Jupa. Întreaga zonă era afectată de construcțiile sectorului zootehnic: grajduri și alte anexa care au distrus în bună măsură latura de nord a castrului mare. În primul său raport, M. Moga atrăgea atenția că potrivit observațiilor personale se păstrează integral laturile de est, nord și vest ale unui castru cu suprafața de 3,75 ha. Secțiunile trasate de către M. Moga au permis identificarea a 4 nivele de locuire³. Până în anul 1974 fuseseră dezvelite ductul zidului de incintă al castrului mare de pe laturile de est, nord, și parțial vest, apoi turnul de sud al porții pretoriene, poarta de nord a castrului mare, turnul de sud și deschiderea porții de pe latura de est a castrului mic, principia castrului mare, și trei clădiri dispuse în partea de nord-est a castrului.

Cercetările arheologice întreprinse anual de colectivele a două muzee din Timișoara și Caransebeș au evidențiat noi elemente de fortificație care au complicat mult stratigrafia cunoscută, chiar și bagajul informațional privitor la trupele ce au staționat în castrul tibiscens. Din această cauză, în decursul anilor în diferite publicații au apărut lucrări care au tratat stadiul cercetărilor din acel moment cu ipoteze care s-au confirmat ulterior sau au fost infirmate prin noile descoperiri apărute⁴. Între aceste date figurează și aceea a existenței unui castru mic din pământ și piatră presupus a fi existat încă de prof. M. Moga, care dezvelise colțul de sud-vest al acestei fortificații. Cercetările arheologice întreprinse în anul 1980 au condus la identificarea colțului de nord-vest al castrului mic și parțial a fost observat sistemul defensiv exterior cu cele două șanțuri, bermă și agger⁵. În anul 1983 a fost secționată latura de vest a fortificației observându-se toate elementele sistemului defensiv exterior, apoi a fost dezvelit turnul de nord al porții de est a castrului⁶. În anul 1984 două secțiuni magistrale întreprinse pe latura de vest a castrului mare au sesizat sistemul defensiv exterior al acestei fortificații.

Cu această ocazie a fost identificată o fortificație de pământ anterioară castrului mare în jumătatea de sud a acestuia⁷.

În anul 1984 a fost identificată poarta de sud a castrului mic aflată la adâncimea de 1,10—1,30 (1,40) m, fiind identificat turnul dinspre est cu deschiderea porții (turnul de vest al porții fusese cercetat anterior de prof. M. Moga, cercetări rămase inedite).

În anul 1985 au fost întreprinse primele sondaje pe latura de sud a castrului mic, fiind identificat colțul de sud-est al fortificației și cele două șanțuri de apărare⁸. Au fost întreprinse primele sondaje în *principia* castrului mare de la Tibiscum (în *atrium*, *armamentaria*, și în corpul de clădiri de pe latura de vest, respectiv în *schola*)⁹. Cu această ocazie au fost executate lucrări de conservare în *principia* castrului mare și la toate porțile dezvelite.

În anul 1986 au fost efectuate lucrări de conservare și restaurare la cele trei clădiri aflate în zona de nord-est a castrului mare. În intenția de a identifica sistemul de organizare interioară a castrului mic (bărci, *principia* etc.), în anul 1987 au fost trasate două secțiuni în zona relativ centrală a castrului. Cu această ocazie au fost identificate și urmele unei fortificații mai vechi, de fapt prima amplasată pe solul antic aluvionar de la Tibiscum¹⁰.

În anii 1989—1990 cercetările arheologice din castru au vizat ca printr-o secțiune magistrală să surprindă întregul sistem de organizare interioară a primelor nivele de locuire aparținând primei fortificații, castrului mic din pământ și din piatră și implicit al castrului mare.¹¹

În linii generale acestea au fost lucrările întreprinse în castru în răstimpul anilor 1981—1990 care fiecare în parte au încercat abordarea și elucidarea în limita posibilităților financiare avute la dispoziție, a problemelor pe care le ridică o astfel de fortificație complicată sub toate aspectele atât al stratigrafiei, a structurii castrurilor respective, a trupelor, etc. ce au ființat pe acest loc. Am considerat necesară enumerarea lucrărilor întreprinse pe ani tocmai pentru a avea o imagine cât mai complexă asupra zonei cercetate și studiată din păcate, în bună măsură doar cu ajutorul unor sondaje-secțiuni efectuate în diferite puncte.

Lucrarea de față își propune a analiza rezultatele arheologice privind prima fortificație romană construită la Tibiscum. Totodată urmează a schimba și notarea castrurilor în funcție de datarea lor cronologică, respectiv: castru de pământ (I) — fortificația primă, apoi castrul mic cu fazele de pământ și piatră (II), castrul de pământ (III) aflat la sud-vest de castrul mic, castrul mare din piatră (IV).

•

În secțiunea I/1987, trasată la 53 m de colțul de sud-vest al turnului de vest a porții de nord al castrului mare din piatră, a fost observat clar un nivel de locuire așezat direct pe solul viu aluvionar. La extremitatea de sud a secțiunii au fost identificate un șanț de formă ușor trapezoidală, lat de 2,10—2,20 m și parțial un al doilea șanț aflat în imediata apropiere, la 2,00 m distanță de primul. Întrucât unele construcții ridicate în etapele ulterioare au împiedicat extinderea cercetărilor a fost trasată o altă secțiune la 17 m est de prima (20×1,75 m),

la 4,00 m de drumul ce traversa castrul de la nord spre sud și la 65,25 m sud de poarta de nord a castrului mare (fig. 2).

Stratigrafia secțiunii este următoarea: 0,00—0,35 m nivel de locuire din castrul mare, faza a doua (IV/2) deranjat de lucrările agricole 0,35—0,90 nivel de locuire din castru mare (în care nu au apărut urmele vreunei construcții, dar ca element de datare o fibulă cu capete în formă de bulbi de ceapă (din tipul cel mai timpuriu datat în secolul III); 0,90—1,10 m pământ de culoare galbenă cu slabe infiltrații de lemn ars provenind de la castrul mare; 1,10—1,40 m nivel de arsură densă de chirpic și lemn ars, sărac din punct de vedere arheologic aparținând castrului mic (II/2) (material arheologic: un opaiț de tip firmalampen cu ștampila FOR-TIS, întăritor de arc de os, oase de animal și cereale arse.); 1,50—1,60 m nivel de locuire antică aparținând castrului mic (II/1); 1,75—2,10 m apare un strat de lut pigmentat cu lemn ars, cu două șanțuri de formă trapezoidală adânci de 1,20 m la nivelul antic și late de 2—2,10 m; ele sunt dispuse la distanța de 2,25 m unul de celălalt. Șanțul al doilea era umplut cu fragmente de blocuri din calcar.

Aggerul este mult aplatizat, la 1,10 m de șanțul 1 apar trei gropi de stâlpi dispuși la 0,75 m unul de celălalt de 0,25, 0,35 și respectiv 0,40 m, care sugerează șiruri paralele de bârne. Ele fac parte din Holz-Erde-Mauer al castrului.

În anul 1989 a fost trasată o secțiune magistrală la 20 m est de colțul de nord-vest al castrului mic pe direcția NV—SV (54×1 m) cu intenția de a surprinde elementele organizării interioare a fortificațiilor în acest loc. Cercetările au trebuit continuate și în anul 1990 întrucât nu fusese atins solul viu, pentru obținerea profilului a fost taluzat malul vestic al secțiunii¹². La extremitatea nordică a secțiunii a fost identificat primul șanț al fortificației mult îngustat în momentul curburii, astfel încât pe peretele de vest al secțiunii avea a lățime de 1,20 m iar pe cel de est de 0,80 m. Adâncimea șanțului era de 0,50 m.

Datorită devierii secțiunii, au putut fi observați o suită de gropi de stâlpi din lemn între M 13,70 (diametru 30 cm), M 16,25 (două gropi de 30 și respectiv 0,20 m), M 17,60 m (diametru 15 cm), M 17,85 (diametru 0,40 m). Această suită de gropi făcea parte din sistemul de fortificare al laturii de vest. La M 25, s-a ajuns deasupra primului șanț de apărare al castrului de pământ (I). La cca 30 m de latura de nord a secțiunii (respectiv a zidului de incintă al castrului mare) au fost descoperite 4 orificii de pari din lemn dispuse în buza șanțului de apărare, marcând stâlpii ce susțineau podețul porții de pe latura de vest¹³. Distanța la care sunt amplasate orificiile sugerează o lățime a podețului și eventual al porții de 4,50 m.

Reconstituind cu aproximație, dimensiunile laturii pe direcția nord-sud, în jur de 60 m și coroborând aceasta cu cele oferite de secțiunile din anul 1987, rezultă că, probabil și latura de sud ar fi putut avea aceleași dimensiuni. Ca atare fortificația de pământ a putut avea o formă pătrată.

În anul 1977, cu ocazia pregătirii lucrărilor de restaurare ale porții de nord a fost sesizat primul șanț de apărare al castrului de pământ aflat sub aggerul construcțiilor ulterioare (Fig. I.).

Forma șanțurilor castrului ușor trapezoidală se încadrează în așa numitul tip punic de șanț de apărare datat destul de timpuriu și mai rar întâlnit în sistemul de fortificație roman¹⁴.

Organizarea interioară

Nivelul de locuire în castru este subțire și marcat de un nivel de lemn ars care în unele porțiuni nu depășește 2—3 cm. Nu a putut fi reconstituită forma nici unei construcții din lemn a castrului. Deocamdată, clară ne apare doar zona în care se află drumul probabil de la poarta de vest spre cea de est. În anul 1992 a fost identificat, sub traseul lui *via principalis sinistra* din castrul mare, un drum de pietriș lat de 4,30 și o grosime de 0,20 m, care corespunde nivelului al acestei fortificații. Drumul apare la adâncimea de m.

La 1,60 m vest de drum a apărut o groapă de stâlp din lemn provenind de la o baracă. Prin aceasta au fost identificate căile de acces principale ale castrului. Deocamdată nu a putut fi stabilită orientarea castrului și implicit a altor construcții din lemn.

Materialul arheologic descoperit este sărac constând mai ales din fragmente ceramice atipice ce nu permit reconstituirea unui tip de vase anume.

În SI/1987 la adâncimea de 2,35 m între M 1—2 a fost descoperit un fragment de opaiț cu cioc triunghiular din care se păstrează parțial fundul și discul (Inv. 25/87). Totodată între M 4—6 la 1,80 m adâncime a apărut o monedă de bronz tocită de la împăratul Traian. Tot la nivelul castrului de pământ (I) au fost descoperite un *vas dacic* lucrat cu mâna dintr-o pastă cu pietricele de culoare neagră, friabilă, corpul vasului este abia bombat spre umăr și buza răsfrântă (I: 11 cm) (Inv. 44/87), o *fusaiolă* bitronconică de tipul celor cunoscute în așezările daco-romane de mai târziu (D: 4,5 cm) (Inv. 35/87).

Materialul feros constă dintr-o buterolă de spadă din bronz, mici plăcuțe de bronz cu nit provenind poate de la echipamentul militar, fragmente de spadă romană din fier cu lamă dublă; apoi cuie, piroane, scoabe etc.

Concluzii. Cele două secțiuni de pe latura de sud și una de pe latura de vest au condus la formularea primelor observații cu caracter general asupra castrului I de la Tibiscum. Fortificația ridicată în sistemul *Holzerdemauer* cu două șanțuri de apărare este prima fortificație construită în punctul „Cetate”. Castrul de pământ a avut toate elementele interioare construite din lemn. Stratul subțire de arsură neagră fără alte materiale în compoziție constituie un indiciu al acestui mod de construcție, deci erau construcții sub formă de barăci. Castrul a fost redus ca dimensiuni adăpostind probabil un detașament dintr-o trupă auxiliară sau poate un detașament dintr-o legiune. Lipsa materialului tegular ștampilat face deocamdată imposibilă identificarea unității. Descoperirea unuia din drumurile principale ale castrului cel de la nord-sud construit după toate regulile romane cu mijlocul bombat și marginile subțiate constituie o dovadă a faptului că interiorul fortificației a fost organizat pentru a adăposti o unitate o bună bucată de vreme, poate chiar câțiva ani.

Materialul arheologic descoperit în bună măsură distrus prin ardere oferă totuși câteva elemente cronologice. Între acestea s-ar număra fragmentul de opaiț cu cioc triunghiular caracteristic începutului secolului II și moneda din păcate tocită cu efigia împăratului Traian.

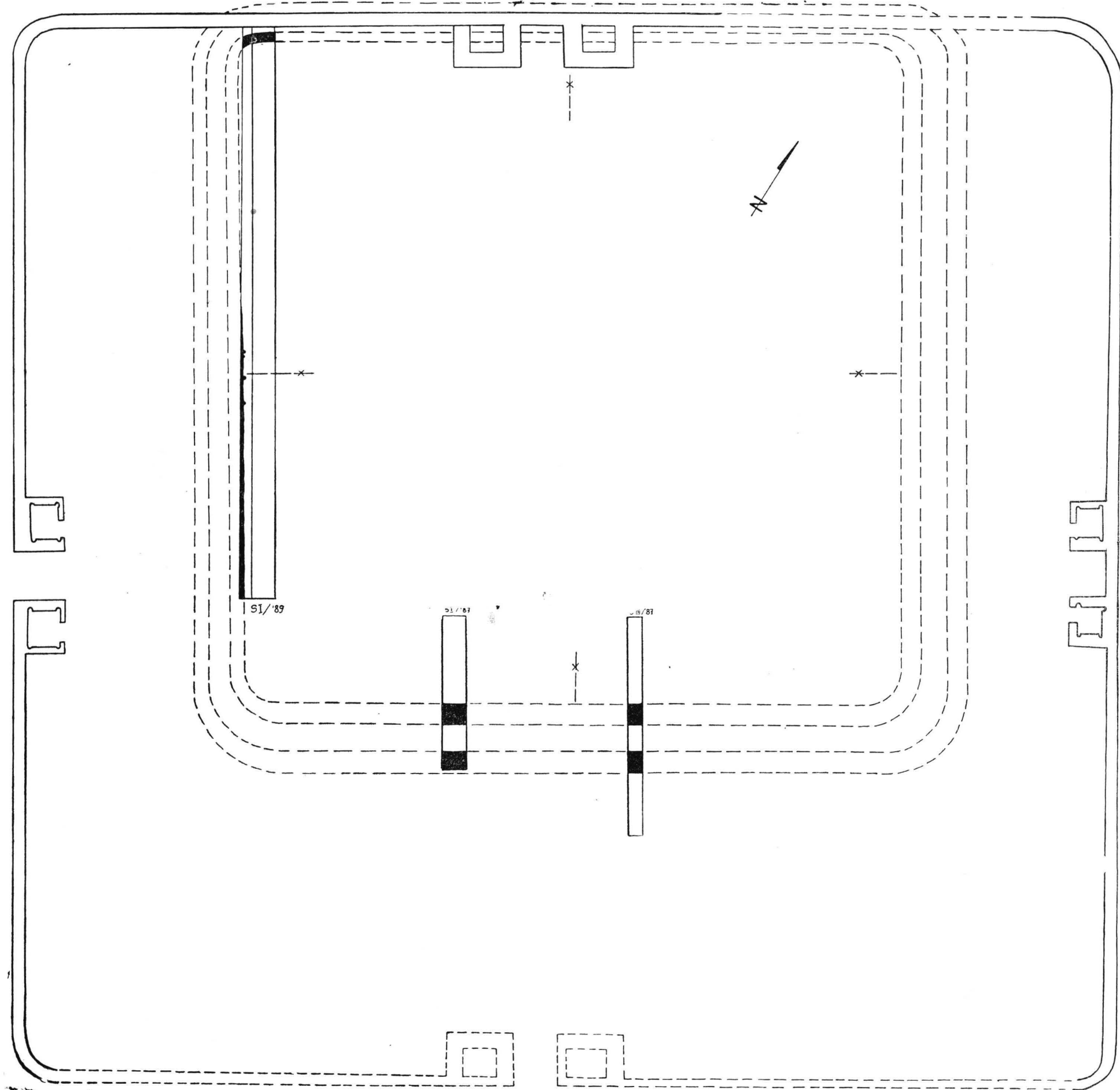

Fig. 2. Tibiscum. Castru de pământ (I) și castrul mic din piatră (II).

Nu putem preciza încă dacă fortificația a fost construită în răstimpul dintre cele două războaie daco-romane, din anii 102—105, sau după anul 106 când se prefigura începutul organizării sistemului defensiv roman al zonei. Incendierea și distrugerea castrului, deși nu poate fi prea clar precizată în timp s-ar putea datora tocmai momentului izbucnirii celui de al doilea război cu dacii. Nivelarea fortificației umplerea șanșurilor a fost urmată de extinderea spre sud, est și vest a unei noi fortificații de pământ (II). Latura de nord a rămas fixă, în sensul că peste șanțul I al castrului a fost ridicat *aggerul* noii fortificații. Drumul de pietriș sesizat în etapa precedentă va fi suprapus de o lentilă de lut nivelatoare și va constitui baza unui drum similar lat de 4,50 m ușor deplasat spre vest. Deocamdată, nu avem nici un fel de indicii privind planul vreunei construcții interioare din castru.

Castrul (I) de pământ de la Tibiscum este primul castru de pământ care s-ar putea data de la începutul stăpânirii romane în Dacia. Construirea castrului în această zonă presupune existența în imediata apropiere a așezării dacice, a cărei populații va fi participat poate la ridicarea acestuia. Deocamdată, așezarea autohtonă nu a fost descoperită. Ridicarea castrului în apropierea râului Timiș, ca de altfel și desele refaceri suferite de castelele construite în acest loc constituie un indiciu al poziției strategice deosebite în primul rând pentru zona de est, în spre anticul Tapae locul de confruntări militare și apoi locul, este adevărat mai îndepărtat al Coloniei Dacica, iar apoi spre vest de unde la nici 150 km în linie aeriană era cursul Tisa, la vest de care locuiau sarmații iazigi.

Importanța centrului militar de la Tibiscum este departe de a putea fi elucidată în curând, multe surprize pot fi oferite de noile cercetări arheologice ce vor urma.

NOTE

1. Bibliografia este numeroasă, de la scurte informații la lucrări de mai mare întindere: D. Popescu, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 481, nr. 76; Idem, în *SCIV*, XVI, 1965, 3, p. 598; Idem, în *Dacia*, N.S., IX, 1967, p. 62; Idem, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 521, nr. 87; Idem, în *SCIV*, XX, 1969, 3, p. 486; Idem, în *Dacia*, N.S., XIV, 1970, p. 447, nr. 94; S. Morintz, în *Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 341, nr. 86; Idem, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 379, nr. 83; A. Stoica, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 364, nr. 67; M. Moga, în *RevMuzeelor*, II, 1964, p. 433; D. Benea, în *Tibiscus*, V, 1, 1978, p. 141—149; N. Gostar, în *ArhMold*, II—III, 1964, p. 299—304; Idem, în *ActaMN*, V, 1968, p. 471 sqq; P. Bona, R. Petrovsky, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 311—322; Idem, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 405—432; D. Benea, în *Studien zu Militärgrenzen Roms*, III, Stuttgart, 1986, p. 451—460; Idem, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 131—140; Idem, în *Banatica*, VIII, 1986, p. 139—153.
2. Informații asupra cercetărilor din castru au apărut în mai multe rânduri: F. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, Timișoara, II, 1899, p. 93—99; C. Daicoviciu, I. Miloia, în *AnB*, III, 1930, 4, p. 12; D. Tudor, *OTS*, București, 1968, p. 37; I. Glodariu, sv. *Jupa*, în *Dicționarul de istorie veche a României*, București, 1976, p. 572.
3. M. Moga, în *Rev. Muzeelor*, II, 1964 (nr. special).
4. P. Bona, R. Petrovsky, M. Petrovsky, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 313—315.

- 5 *Ibidem*.
- 6 Inedit, cercetări efectuate de D. Benea.
- 7 Inedite, cercetări efectuate de D. Benea.
- 8 Sondaj efectuat de P. Rogozea, inedit.
- 9 S. Petrescu, P. Rogozea, în *Banatica*, X, 1990, 107—126.
- 10 D. Benea, *Cercetări arheologice în castrul de la Tibiscum* (1987), (comunicare prezentată la Sesiunea anuală de Rapoarte de la Sibiu, 1989).
- 11 D. Benea, *Cercetările arheologice din castrul de la Tibiscum* (1989), comunicare susținută la Sesiunea de Rapoarte de la Arad, 1990.
- 12 Din lipsă de fonduri nu a fost posibilă decât taluzarea malului de vest al secțiunii, care de la M₂₅ a primit un duct ușor oblic pe zidul de incintă al castrului mare (IV).
- 13 Mulțumim arh. Liliana Roșiu, căreia îi datorăm o serie de identificări privind fortificațiile de la Tibiscum.
- 14 A. Johnson, *Römische Kastelle des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. in Britannien und in den germanischen Provinzen des Römerreiches*, Mainz a/Rhein, 1987, p.p. 59—68.
- 15 D. Benea, în *Dacia*, XXIV, 1990, p. 139—169.

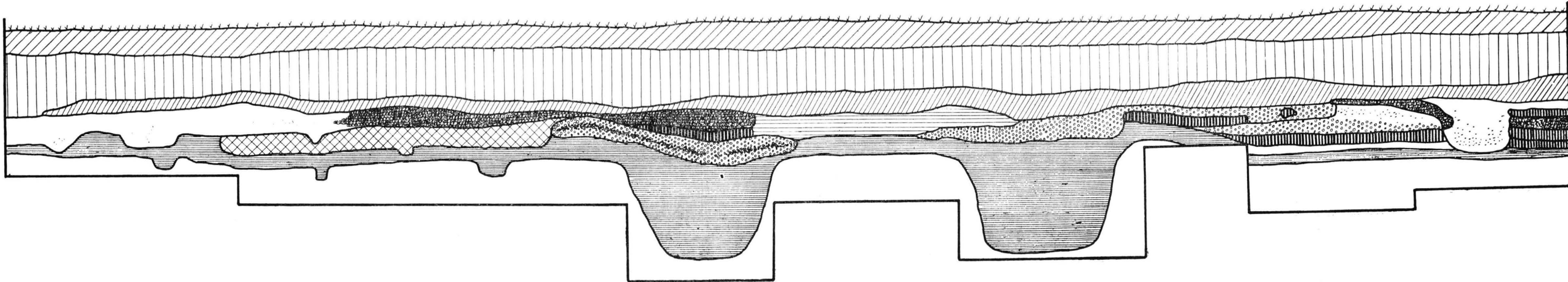
DER RÖMISCHE LAGER (I) VON TIBISCUM

(Zusammenfassung)

In Tibiscum wurde eine kleine Holzerdefestigung gebaut. Ihre Spuren zeichneten sich mit mehr Klarheit erst während der jüngsten Forschungen ab. Die Befestigung hatte die Überwachung der auf den umgebenden Hügel liegenden dakischen Siedlungen als Auftrags.

Dieses kleine Lager (I) wurde in der nord-östlichen Ecke der künftigen Befestigungen in Tibiscum errichtet. An der südlichen Seite konnte man die zwei Verteidigungsgräben freilegen, mit einer Breite von 2,10 m und einer Tiefe von 1,25—1,30 m. Die Maße der kleinen Befestigung kann man noch nicht präzisieren. Die inneren Gebäude waren aus Holz gebaut.

Eine neue Befestigung wurde etwas später auf diesen Platz errichtet und ersetzte das Lager (I). Die zweite Festung wurde Ende Trajans Zeit erbaut.

SCARA 1/25

Fig. 1. Profilul secțiunii din 1987 în care a apărut sistemul defensiv de pe latura de sud a castrului de pământ (I): 1. nivel de locuire castru mare (IV/2) deranjat de lucrările agricole; 2. pământ de culoare castanie nu au apărut urmele vreunei construcții (IV/1); 3. nivel de egalizare din lut cu slabe urme de lemn ars; 4. pietriș mărunț — lentila de nivelare a castrului mic (II/2); 5. nivel de locuire castru de pământ (II/1); 6. nivel de arsură de lemn și chirpic aparținând de castru mic (II/1); 7. nivel de chirpic ars la roșu aparținând castrului mic (II/1); 8. lentila de lut nivelatoare; 9. lentila de lut de nivelare cu urme de lemn ars; 10. strat de pietriș.

BEMERKUNGEN ÜBER WENIGER BEKANNTEN
ALTCHRISTLICHEN BRONZEGEGENSTÄNDE
IM 4.-5. JAHRHUNDERT DATIERT:
DIE FINGERKUNKELN

OVIDIU BOZU

In Patrimonium mancher Museen von Rumänien befinden sich Bronzegegenstände deren Funktion bis heute noch nicht bestimmt ist und die unter verschiedenen Namen inventarisiert wurden:

Nadel (Abb. 1/1, inv. Nr. 2809, Banatsmuseum, Temeswar). Das Stück ist durch Giessen gefertigt und besteht aus einer Stange deren Spitze mit einer Taube endet und an der Basis befindet sich ein Ring. Der Gegenstand hat eine Länge von 17,8 cm und einen Durchmesser von 0,4 cm. Die Taube ist 2 cm lang und 1,8 cm hoch. 6,5 cm unter der Taube, ziemlich in der Mittelzone des Stückes, existiert ein Ornament mit rhombischen Facetten. Der Ring hat einen Innendurchmesser von 1,5 cm und einen äusseren Durchmesser von 2 cm; er schliesst sich nicht perfekt und an der Basis besitzt er eine trapezförmige Verlängerungen die mit drei eingeschnitten Linien verziert ist.

Verzierungs-nadel (Abb. 1/2, inv. Nr. 2465, Banatsmuseum, Temeswar). Sie unterscheidet sich von der oben beschriebenen Nadel durch das 3,5 cm unter der Taube vorhandene und ziemlich gleicharmige Kreuz, (2,5×2 cm), das eine „crux quadrata“ vorstellt. Die zwei Armoberflächen sind mit eingeschnittenen, schrägen, feine Linien verziert und suggerieren eine „crux decusata“. Die Taube, 2 cm lang und 1,7 cm hoch, ist kunstvoll dargestellt, mit erhobenen Kopf und Hals und den Schwanz fächerförmig entfaltet. Der Ring ist abgebrochen. Die Stange hat eine Länge von 19 cm und einen Durchmesser von 0,4 cm.

Nadel (Abb. 1/3, inv. Nr. 2857, Banatsmuseum, Temeswar). Das Stück blieb nur fragmentarisch erhalten, und zwar das Teil mit der Taube. Diese hat das Gefieder suggestiv realisiert, und misst 0,9 cm in der Höhe und 2 cm in der Breite. Die erhaltenen Dimensionen sind: Länge=4,4 cm; Dicke=0,4 cm.

Stab (Abb. 1/4, inv. Nr. 2517, Banatsmuseum, Temeswar). Auch von diesem Stück blieb nur der Stangenoberteil mit der Taube erhalten und hat 4 cm in der Länge und 0,3 cm in der Dicke. Die Taube hat den Kopf leicht noch vorn gebeugt; sie ist 2 cm lang und 0,7 cm hoch¹.

Gegenstandsgriff (Abb. 1/5, inv. Nr. 9367/RT 461, Geschichtsmuseum des Kreises Caraș-Severin, Reschitza), wurde in der spätromische Festung, am Donauufer befindlich, im Punkt „Căunița de Jos-Cetate“ (Burg), den Dorf Gornea, Gemeinschaft Sichevița, Kreis Caraș-Severin angehörend, entdeckt. Ähnlich mit den oben beschriebenen Geräte, ist auch dieses Stück aus Bronze gegossen, hat eine Länge von 17,5 cm

und einen Stangendurchmesser von 0,5 cm. Es fehlt die Taube, die schon in frühen Alter abgebrochen wurde. Die Stange besitzt ein mit abgerundeten Knötigkeiten profiliertes Ornament das beiderseits von je einer Rippe eingegrenzt ist. Die Verzierung befindet sich auf der Mitte des Stückes und ist 6,1 cm vom Ring entfernt. Ein zweites identisches Ornament hat als Unterlage für die Taube gedient. Die zwei Verzierungen sind nicht länger als 1,5 cm und haben einen Durchmesser von 0,7 cm. Der Ring blieb ganz erhalten und besitzt eine rechteckige Verlängerung von 0,4 cm. Der innere Ringsdurchmesser hat 1,5 cm und der äussere 2,2 cm (Gudea, 1977).

Stange (Abb. 1/6, Nr. 121.722, *Rumänisches Nationalmuseum für Geschichte*). Das Stück ähnelt sehr gut dem von Gornea. Es hat eine Länge von 17,7 cm und einen Durchmesser von 0,5 cm. Auch hier fehlt die Taube und die beiden zwei profilierten Ornamenten sind doppelt auf der Mitte des Stückes hergestellt. Zusammen betragen sie 2,2 cm Länge und haben einen Durchmesser von 0,6 cm. Gegen das Ende der Stange ist der Ring abgebrochen.

Bronzegerät (Abb. 1/7, inv. Nr. 119.302, *Rumänisches Nationalmuseum für Geschichte*). Die Länge des Stückes beträgt 17,8 cm. Die Taube — kunstvoll hergestellt, mit dem Kopf gegen die Brust gebeugt — hat folgende Dimensionen: Länge=2,1 cm und Höhe=1,2 cm. Auf der Stangenmitte, 7 cm unter der Taube befindet sich dieselbe profilierte Verzierung 1,3 cm lang und 0,6 cm dick. An der Stangenbasis ist der Ring abgebrochen².

Von Knochen, seltener aus Glas hergestellt, kann man diese Gegenständen oft in der römischen Welt des 2.—3. Jahrhunderts begegnen, sowohl in Europa als auch im Osten. Gerd G. König analysierte die Merkmale dieser Stücke und beobachtete, dass der Ring der Ringfingerdicke entspricht. Er bestimmte die Funktion der Gegenstände und nannte sie „Fingerkunkeln“ (König, 1987). Der Verfasser argumentierte seine Meinung durch die detaillierten chemischen Analysen, die auf einem Gegenstand, das vom Grab eines römischen Mädchens von Zurzach (Deutschland) stammt, ausgeführt wurden. Diesem Fund kommen noch andere fünf ähnliche Stücke hinzu, die aus Knochen hergestellt sind, und auf der Spitze eine „Venus pudica“ — Darstellung besitzen. Sie wurden in Ungarn (Tordos), Ägypten, Österreich (Lauriacum), Rumänien (Dinogetia) gefunden und im 2.—3. Jahrhundert datiert (Abb. 2).

Die detaillierten chemischen Analysen die auf dem Zurzacherstück angebracht wurden, heben die Tatsache hervor dass so das Ringinnere als auch die Stange vom langen Benutzen mit fetten, von der Handhaut stammenden Substanzen imprägniert sind. Der deutsche Forscher zieht die Schlussfolgerung, dass „der Gegenstand in der linken Hand gehalten wurde, mit dem Ring auf dem kleinen Finger gezogen. Die Fettspuren, die man bis zur Hälfte des Stabes gefunden hat, beweisen dass die Besitzerin die Kunkel in derselben Position benutzte, nämlich mit der Venusdarstellung gegen sich gedreht, die Statuette von den Spinnrocken herausragend“ (König, 1987).

Das Paar Kunkel-Spindel wurde auch von L. Barkóczi als Webegerät evidenziert. Er betonte, dass sie auf mehrere Grabsäulen in Pannonien gefunden wurden (Barkóczi, 1983). Auf diesen Denkmäler sind

Frauen repräsentiert, die in der linken Hand je eine Kunkel und eine Spindel halten. Man kennt auch den Namen der Besitzerinnen zu deren Erinnerung das Grabmal errichtet wurde: *Flavia Usaiu* (Gorsium), *Vindo* (Sárbogárd-Alsótöbörzsök), *Bozi* (Ercsi), *Basia* und *Veriuga* (Intercisa). Grabmäler mit weibliche Darstellungen, in deren Hand der Stein schneider die zwei Geräte illustrierte, wurden auch in Griechenland, in der Türkei, in Bytinien und Palmyra gefunden (König, 1987).

Im rumänischen Gebiet trifft man Fingerkunkeln — diesmal aus Knochen gefertigt — in den Entdeckungen von Dinogetia (Barnea, 1961, Abb. 22), Sucidava (Tudor, 1963) und Alba Iulia³. Sichere Repräsentationen solcher Gegenstände auf den Grabsäulen von Dazien kennen wir von einer seitigen Ädikulawand die sich im Museum von Turda und von einer anderen Wand die sich im Transsylvaniensmuseum von Cluj-Napoca befinden. Auf der Ädikulawand von Turda ist eine Frau (Moirä) dargestellt die neben einem nackten Kind spinnt. Der Steinschneider evidenzierte mehr die Spindel mit dem gesponnenen Gars, als die Kunkel. Auf der Ädikulawand von Cluj-Napoca sind ein Mann und eine Frau, die in der linken Hand eine Taube hält und zwischen den Fingern derselben Hand befindet sich eine Fingerkunkel mit einem gut betonten Spinnrocken, dargestellt (Țeposu-Marinescu, 1982, XXXV/3 AE 22, XXXVII AE 32).

Auf manche Grabmäler sind die Fingerkunkeln und die Spindeln mit dem Korb für Wolle oder mit Geräte, die die Frauen für ihre Schönheitspflege benutzten: Kamm, Spiegel, Schube, Ringe, Salbenbehälter usw. zusammengebracht (Barkóczy, 1985, XXIV : 3; König, 1987). Die beide Geräten, allein oder zusammen vorkommend, können auch als Attributsymbole der häuslichen Beschäftigungen bezeichnet werden, die Fleiss, Geschicklichkeit, Kunst, spezifischen Tugendhaftigkeiten der Ehe- und Hausfrau suggerieren.

Die Anwesenheit der Göttin „Venus pudica“ im Falle der Fingerkunkeln, die aus Knochen gefertigt und im 2.—3. Jahrhundert datiert wurden ist nicht zufällig. Diese Stücke wurden serienweise hergestellt und sind für häusliche Beschäftigungen bestimmt gewesen, die eine gut festgestellte Funktion hatten. Das Bild der Schutzgöttin des Glücks, der Ehe, der Familie, der Schönheit und der Fruchtbarkeit suggeriert im alltäglichen Leben die Gegenwart der heiliggöttlichen Elementen.

Wir betrachten als besonders wichtig für die Weiterführung der gegossenen Bronzegegenstände die Anwesenheit dieser göttlich-symbolistischen Elemente. In der Fachliteratur sind sie unter verschiedenen Namen bekannt: Stangen mit Tauben, Motivstäbe, Gegenstandsgriff (Ljubenova, 1981, Jankovič, 1981; Gudea, 1977). Die meisten stammen von den spätrömischen Siedlungen und Festungen, die sich beiderseits des Donaufufers befanden und im 4.—5. Jahrhundert datiert sind. Sie wurden in Intercisa (heute Dunaújváros, Ungarn), Prahovo, Mokranjska Stena, Bonje Butorka, Kladovo (Serbien), Gornea, Orșova, Drobeta Turnu-Severin, Dobrogea (Rumänien), Isarlik und Pernik (Bulgarien) gefunden. In ihrer Gesamtheit präsentieren diese Stücke dieselben grundlegenden Komponenten wie die aus Knochen gefertigte, und zwar Ring-Stange-Taube. In diesem Kontext schreiben wir ihnen dieselbe Funktion und Bestimmung zu, die G. G. König ihnen gegeben hat, als er sie

„Fingerkunkeln“ nannte. Wir sind aber mit der Behauptung des deutschen Forschers, dass „die Kunkeln nur ein Symbol der häuslichen Beschäftigung repräsentieren und jede christlichen Interpretierungen sind wahre Speculationen“ (König, 1987) nicht einverstanden.

Vasile Pârvan — auf der Geschichte des dazisch-römischen Christentums sich berufend — betont „den erstklassigen ursprünglichen Wert der kleinen kultischen oder häuslichen Gegenstände“ (Pârvan, 1911). Dieses verpflichtet den Forscher zu einer aufmerksamen Analyse aller alt christlichen Stücke die neue Erläuterungen und Bestimmungen zu dem komplexen Penetrations-, Verbreitungs- und Adoptierungsprozess des Christentums auf dem rumänischen Gebiet beitragen könnten (Bozu, 1985), eine Lage die sich auch in den anderen römischen Provinzen generalisieren kann.

Es ist schon lange festgestellt, dass die Taube, der Pfau, der Hahn, der Gute Hirt, der Fisch usw., die auf verschiedenen Objekten repräsentiert sind, der christlichen Symbolik anbelangen. Bei den sieben hier vorgeführten Stücken (Abb. 1/1—4; 7) ohne dass eine von Gornea stammend und die zwei im Nationalmuseumssammlung vorhandenen Geräte, deren wir noch die in Prahovo (Abb. 3/1; 3—4; 6, 7) und Pernik (Abb. 4/1—7) gefundene 12 Stücke hinzufügen, dazuzurechnen — wurde die Taube noch im Laufe des Giessprozesses hergestellt. Dass nicht alle Gegenstände diesen christlichen Symbol aufbewahren beruht auf der defizitären Herstellung der Stanze in der Anbringungszone der Taube auf der Stange; durch Giessen wurde der Kern des Materials in diesem Punkt dünner und das Ornament hat durch die langzeitliche Benutzung nachgelassen.

Ebenfalls findet man als christliche Symbole sowohl die Taube als auch das Kreuz auf der Kunkel vereinigt (Abb. 1/2 und Abb. 3/1). Auf einen in Pernik gefundenen Stück (Abb. 4/9) erscheint das Kreuz als ein Ringzusatz, an den es angebracht ist, aber dafür fehlt der Ober- teil mit der Taubengestalt.

Die Darstellungen der Göttin „Venus pudica“ — im Falle der Fingerkunkeln — die aus Knochen gefertigt und im 2.—3. Jahrhundert datiert wurden, sowie auch die Anwesenheit der Taube und des Kreuzes auf den similären, aus dem 4.—5. Jahrhundert stammende Gegenstände, die in Bronze gegossen wurden, sind nicht zufällig und können auch nicht nur als einfache Verzierungselementen betrachet werden. Sie zeigen einen evolutiven Prozess und markieren die religiösen Änderungen, die in dieser Zeit stattfinden. Was noch mehr ist, in beiden Fälle wirken sie als heilige Darstellungen oder Attributsymbole die „eine gewisse Abstractisierungs- und Imprägnierungsniveau mit heiligen Ideen“ suggerieren (Bărbulescu, 1984), die das religiösen Denken der Besitzerinnen dieser häuslichen Geräte erreichen. Die relativ grosse Zahl der Fingerkunkeln, die im Gebiet des Donaulimes gefunden wurden, beweisen die Existenz mancher Werkstätte, die in der Serienproduktion solcher mit christlichen Abzeichen versehene Gegenstände spezialisiert waren. Sie waren für den Frauen bestimmt, die den neuen Glauben annahmen. Vorläufig sind sie die einzigen hauswirtschaftlichen Objekten vom 4—5. Jahrhundert stammend, die nur für die christlichen Frauen vorbestimmt wurden. Serienweise hergestellt, die Fingerkunkeln mit christlichen

Abzeichen „placieren sich im Bereich des Volksglauben, der Hoffnung des einfachen Menschen, ebenfalls den Amuletten ähnlich, aber auch mancher ideologisch-religiösen Zwecke des Proselytismus dienend“ (Bărbulescu, 1984).

In einem gut historisch-archäologisch definierten Kontext, im 4.—5. Jahrhundert datiert, „kann der christliche Charakter der Gegenstände dieser Periode anbelangend nicht mehr widersprochen werden“ (Gudea-Chiurco, 1988, 121). Die in der spätrömische Festung von Gornea — „Căunița de Jos“ gefundene Fingerkunkel schliesst sich anderen christlichen Funden an, die die Existenz einer christlichen Gemeinschaft in diesem Gebiet schon in 2.—3. Jahrhundert beweisen (Bozu, 1985).

Die altchristlichen Funde von Banat — deren auch die obenbeschriebenen Stücke zugefügt werden — beweisen einmal mehr, dass sich in diesem Raum die christliche Geschichte des 4.—6. Jahrhunderts in „seiner typischen Organisierung und Manifestierung“ (Gudea-Ghiurco, 1988, Rusu, 1991), in der nahe Umgebung der Eparchien von Singidunum und Sirmium und des Erzbischofssitz Justiniana Prima, heute Caricin Grad in Serbien, abrollt.

ANMERKUNGEN UND BIBLIOGRAPHISCHES VERZEICHNIS

- 1 Die Entdeckungsstelle der vier Stücke, die der ehemaligen Sammlung Pongratsz angehörten, ist nicht bekannt. Wahrscheinlich stammen sie aus dem Orșova—Drobeta Turnu Severin—Gebiet oder von den spät-römischen Siedlungen und Festungen, die sich auf dem jugoslawischen Donauufer befanden. Wir bedanken uns auch auf dieser Weise bei Kollegin Dr. Doina Benea, die uns die Veröffentlichung des Materials ermöglicht hatte.
- 2 Auch in diesem Fall ist die Entdeckungsstelle unbestimmt aber mit Sicherheit stammen sie von den römischen Siedlungen und Festungen, die auf dem dobrudschaer Donauufer befindlich sind.
- 3 In der Sammlung des Transsylvaniensmuseum von Cluj-Napoca befinden sich zwei Fingerkunkeln von denen nur der Unterteil erhalten blieb (inv. Nr. 4096 und 4905). Freundliche Information: Sorin Cociș.

BARKÓCZI, LADISLAU, 1983 — *Angaben der Steinmetzarbeit der Trajanszeit in Gorsium und Intercisa*, in *Alba Regia*, XX, Székesfehérvár, S. 57.

BĂRBULESCU, MIHAI, 1984 — *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, S. 128.

BOZU, OVIDIU, 1985 — *Considerații cu privire la un opaiț paleocreștin descoperit la Gornea*, in *Banatica*, VII, Reșița, S. 226.

GUDEA, NICOLAE, 1977 — *Așezări din epoca romană și romană târzie*, in *Banatica. Studii și cercetări arheologice*, Reșița, S. 87, Abb. 50/16.

GUDEA, NICOLAE, GHIUCO, IOAN, 1988 — *Din istoria creștinismului la români*, Oradea, S. 77—81.

JANKOVIĆ, DJORDJE, 1981 — *La partie danubienne de la région d'aquis au VI-e et au début du VII-e siècle*, in *Matériaux*, 5, Beograd, S. 221; 252; Taf. XVIII/1—7.

KÖNIG, GERD G., 1987 — *Die Fingerkunkel aus Grab 156*, in *Verenamüster Zürzach*, in *Ausgrabungen und Bauuntersuchung*, I, Zürich, S. 129—133.

LJUBENOVA, VENECIJA, 1981 — *Le sit de l'époque romain et paléobyzantine*, Pernik, I, Sofia, S. 191; Abb. 132/1—7; S. 192, Abb. 133'1—6.

MACREA, MIHAIL, 1969 — *Viața în Dacia romană*, București, S. 476.

- MOGA, MARIUS, 1974 — *Vestigii paleocreștine în Banat. In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, S. 25—27.
- PĂRVAN, VASILE, 1911 — *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București.
- RUSU, MIRCEA, 1983—1984 — *Paleocreștinismul nord-dunărean și etnogeneza românilor*, in *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, XXVI, Cluj-Napoca, S. 41—42; 17.
- 1991 — *Paleocreștinismul din Dacia romană*, in *Ephemeris Napocensis*, 1, Cluj-Napoca, S. 1; 87.
- SUCIU, IOAN DUMITRU, 1979 — *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, S. 34.
- ȚEPOSU-MARINESCU, LUCIA, 1982 — *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, in *BAR, International Series* 128, S. 243, Taf. XXXV/3 AE 22; Taf. XXXVII AE 32.

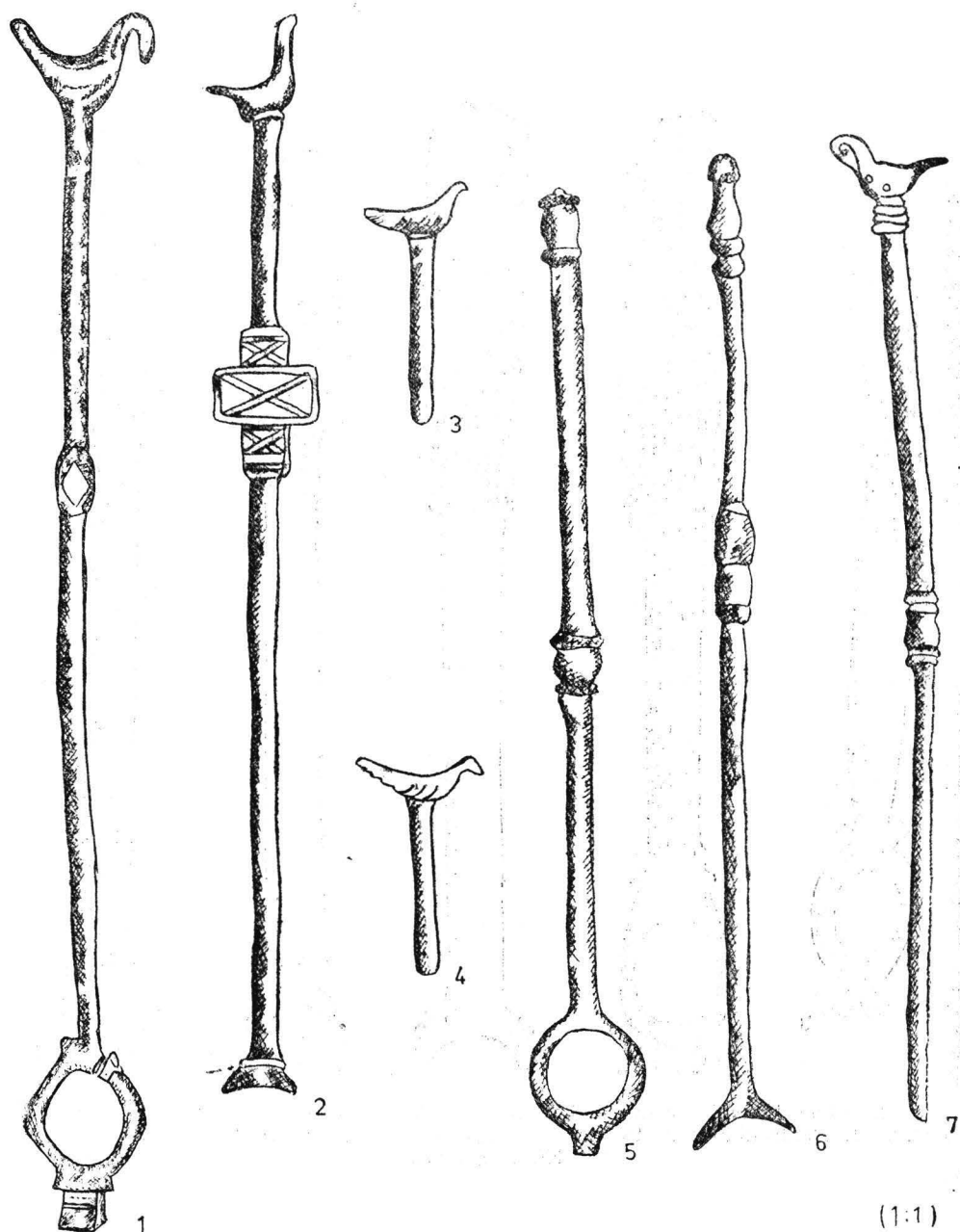

Abb. 1. In Rumänien gefundene Fingerkunkeln: 1—4 Timișoara, 5 Gornea, 6—7 București.

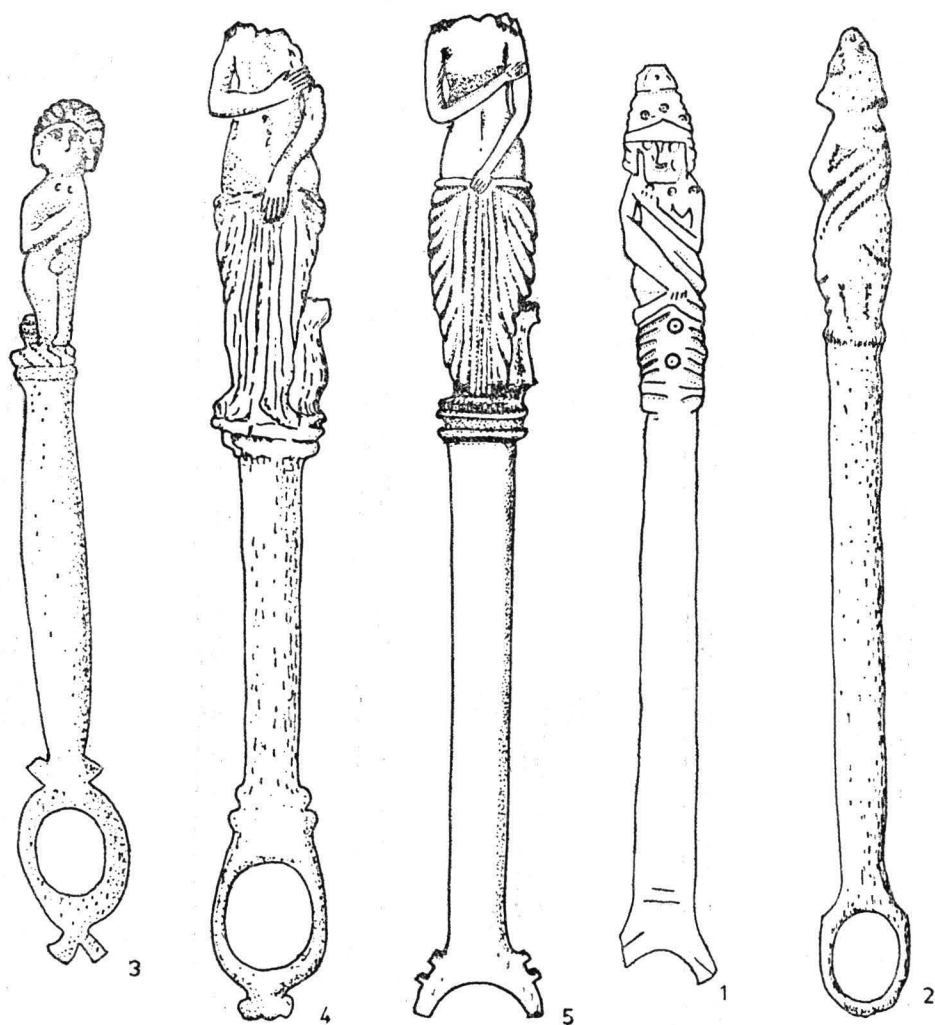

Abb. 2. Fingerkunkeln vom 2.—3. Jahrhundert stammend und aus Knochen gefertigt: 1. Deutschland; 2. Ungarn; 3. Egypten; 4. Österreich; 5. Rumänien (nach KÖNIG, 1987).

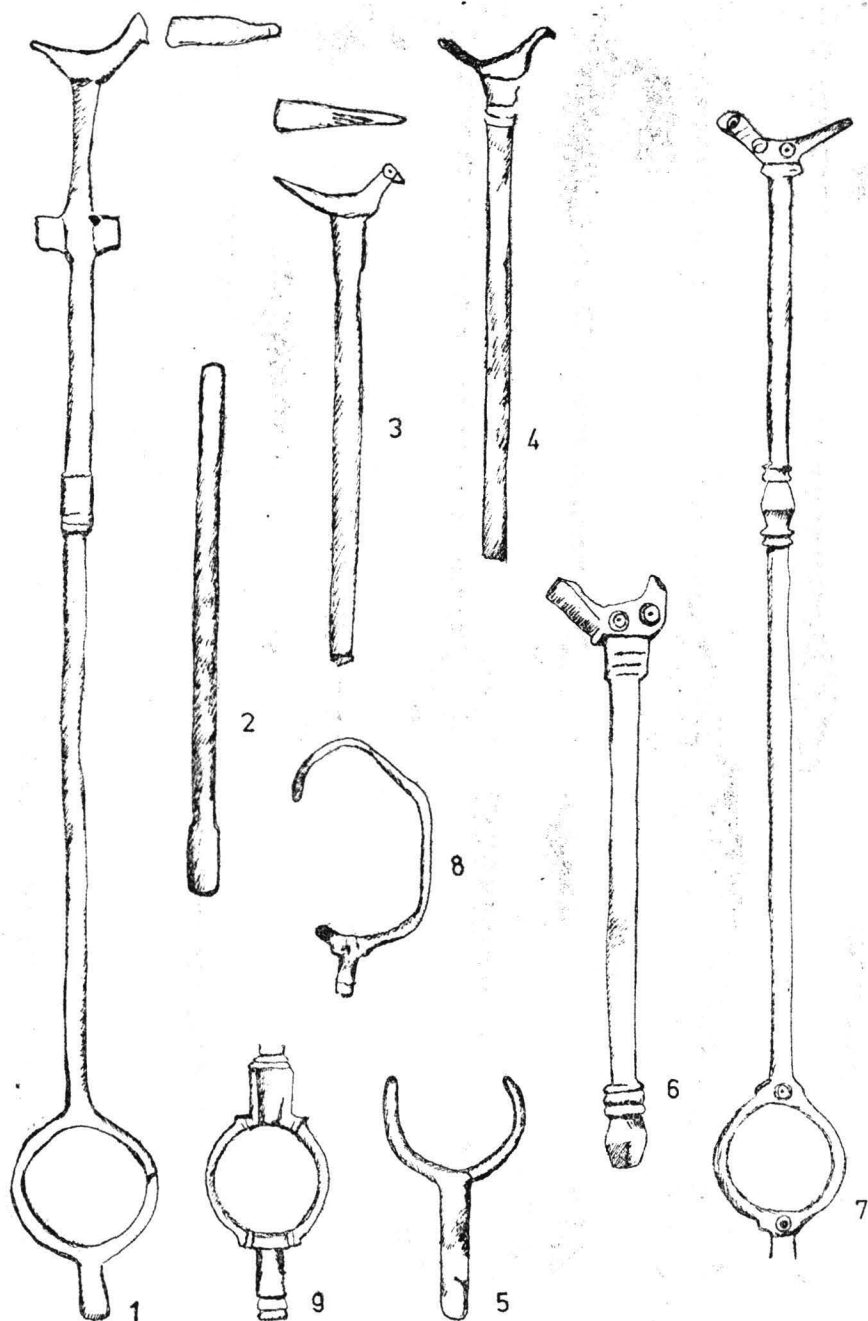

Abb. 3. Fingerkunkeln die auf dem serbischen Donauufer gefunden wurden und von spät-römischen Siedlungen und Festungen stammen: 1—5, 8—9 Prahovo; 6 Makronjska Stena; 7 Donje Butorke (nach JANKOVIĆ, 1981).

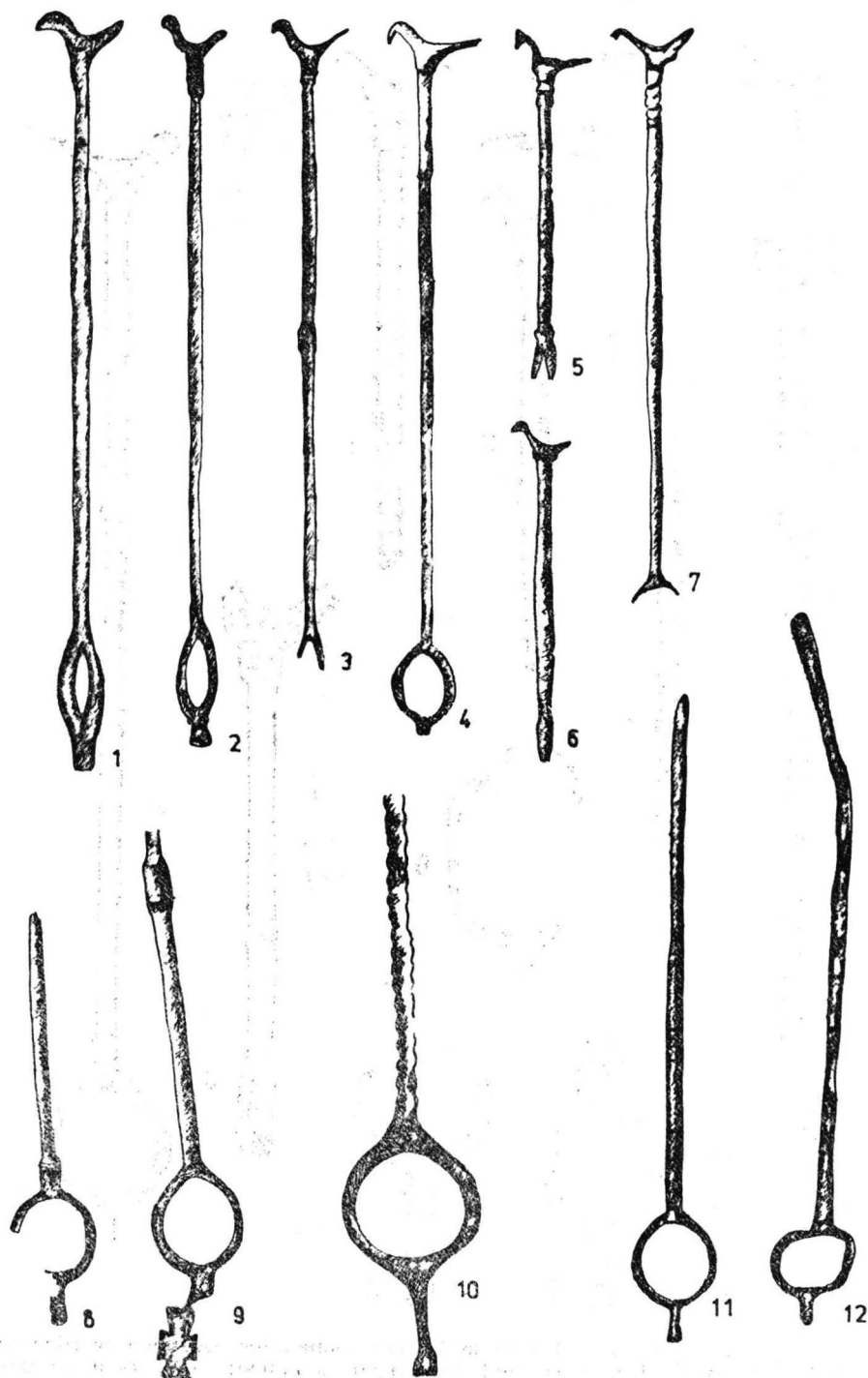

Abb. 4. In Pernik (Bulgarien) gefundene Fingerkunkeln (nach LJUBENOVA, 1981).

NECROPOLE MEDIEVALE (SEC. X—XIV) DIN SUDUL BANATULUI

DUMITRU ȚICU

Istoriografia română contemporană, în consonanță cu cercetarea istorică europeană referitoare la evul mediu a definit obiectivele ce trebuiau avute în vedere la studiul habitatului medieval. O cercetare modernă a satului medieval cuprinde investigarea vetrei propriu-zise a satului, a necropolei colectivității, a fortificației senioriale sau colective și a bisericii¹. S-a subliniat în mod deosebit că în lipsa cercetării necropolei valoarea concluziei istorice ce se desprinde din investigația arheologică este practic înjumătățită².

Demersul nostru istoriografic, inițiat cu mai bine de un deceniu în urmă, consemna pe o hartă a Banatului 20 de necropole din secolele XI—XIV³. La stadiul actual al cercetării, cunoaștem 22 de necropole doar în zona muntoasă din sudul Banatului (Fig. 1). Raportat la spațiul geografic, o suprafață de cca. 9 000 km² și la segmentul cronologic cuprins, sec. X—XIV, și aceste necropole oferă doar o imagine parțială cu încă multe umbre ale perioadei istorice amintite. Necropolele descoperite și investigate arheologic se înșiruie de-a lungul întregului spațiu muntos al Banatului de sud. Reprezentative în acest sens sunt cercetările în necropolele din Valea Dunării de la Gornea⁴, alături de care au fost sondate morminte la Pescari⁵, Moldova Veche — Rât⁶, Socol și Pojejena⁷. Depresiunea Oravița, cele mai intense cercetări arheologice au avut loc la Ilidia. În punctele Oblița și Cetate au fost dezvelite și conservate biserici din zid din sec. XIII—XIV cu necropole în jurul lor⁸. În lunca joasă a Vicinicului, din hotarul aceluiași sat, la Funiu a fost sondată o necropolă datând din veacurile XI—XII⁹. În imediata vecinătate, la Ciclova Română pe Dealul Morminți a fost sondată necropola unui sat din veacul al XIV-lea¹⁰. Cercetări recente au scos la lumină o biserică sală cu o necropolă în jurul ei datând din veacurile XIV—XV, pe rama nord-vestică a depresiunii Oravița, la Cârnecea. În culoarul Timiș—Cerna, săpăturile arheologice au identificat necropole medievale la Caransebeș-Măhala¹¹, la Sat Bătrân¹², Cuptoare-Sfogea¹³ și Mehadia¹⁴. Inegale din punct de vedere al cercetării, aceste necropole au o importanță cu totul aparte pentru cercetarea începuturilor evului mediu în această zonă a Banatului.

Din cele 22 de necropole cunoscute actualmente, doar șapte dintre acestea, deci aproape o treime au beneficiat de cercetări sistematice și de amploare. Necropolele de la Cuptoare-Sfogea, Reșița-Ogășele, Gornea-Căuniță și Țărcheviște, Șopotul Vechi-Mărvilă, Ilidia-Oblița și Cetate au fost săpate arheologic sistematic. Celelalte au fost investigate prin sondaje de mai mică sau mai mare amploare ceea ce le conferă doar o valoare de repertoriu și sigur diminuează mult din valoarea concluziilor istorice.

Necropolele săpate sistematic sunt într-o măsură și mai mică valorificate științific corespunzător. Doar cercetările la Reșița-Ogășele și Gornea au fost publicate științific. O bună parte din documentația de săpătură de la Cuptoare și Ilidia este actualmente practic inaccesibilă. Ca atare, investigația noastră istorico-arheologică asupra necropolelor medievale din sudul Banatului se bazează pe propriile cercetări de la Șopotu Vechi-Mârvilă, Reșița-Ogășele și într-o oarecare măsură pe cele de la Ilidia-Oblița și Funii, completându-se într-o mică măsură pe informațiile editate referitoare la Gornea și Cuptoare-Sfogea.

I. REPERTORIUL NECROPOLELOR

1. Berzovia-Pătruieni

Pe malul nordic la cca. 2 km depărtare de castrul roman a fost cercetată o biserică medievală cu o necropolă în jurul ei¹⁵. Biserica-sală cu dimensiuni apreciabile, nava măsoară la interior 11/6,55 m și corul 6,50/4,50 m, a fost identificată ca biserică parohială a satului Remetea. În jurul bisericii a fost săpată o necropolă din care au fost dezvelite doar 12 morminte. Mormintele erau orientate, fără excepție, pe direcția vest-est. Brațele au fost așezate pe abdomen sau erau aduse cu palmele la claviculă. Niciunul dintre morminte nu a avut inventar funerar. Necropola a avut o fază de înmormântări anterioară construirii monumentului din zid de piatră. Unul dintre morminte, M₅ a fost tăiat de șanțul de fundație al zidului de est al sanctuarului¹⁶.

În lipsa inventarului funerar și a unei cercetări exhaustive a necropolei nu se pot face precizări cu privire la momentul de început și durata înmormântărilor în jurul bisericii. Biserica de zid de la Berzovia a fost datată începând din a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Necropola din jurul bisericii se poate identifica, pe baza informațiilor documentare, cu necropola satului medieval Remetea¹⁷. Așezarea este amintită în documentele scrise încă din deceniul al IV-lea al veacului al XIV-lea¹⁸.

2. Caransebeș-Mahăla

Cercetările arheologice din anii 1973—1974, la o villa rustica din lunca joasă a Sebeșului au pus în evidență și o necropolă medievală din sec. XII—XIII¹⁹. Mormintele în număr de șase, câte au fost săpate au suprapus ruinele fermei romane. Inventarul funerar este modest, doar mormântul 3 a avut o brățară din sticlă de culoare albastru închis²⁰. În lipsa unor cercetări ulterioare nu se pot face precizări mai ample cu privire la cronologia și întinderea acestei necropole. Ea constituie în momentul de față cea mai timpurie descoperire de acest gen din hotarul Caransebeșului, Așezarea contemporană cu necropola nu a fost identificată în imediata vecinătate.

În centrul istoric al orașului Caransebeș, săpături întâmplătoare au pus în evidență o bisericăală cu cor rectangular alungit de mari dimensiuni²¹. Biserica ce făcea parte cu certitudine dintr-un complex monastic, a avut o necropolă în jur, iar în interior au fost cercetate șapte cripte cu morminte. Săpătura arheologică nu a fost în măsură să documenteze foarte multe din aspectele legate de biserică și de necropola din jur. Cu

siguranță că aceasta din urmă a avut o fază de înmormântări anterioară construirii monumentului din zid așa cum reiese cel puțin din imaginea prezentată din zona de la est de corul bisericii²².

3. Ciclova Română — Morminiți

Localitatea Ciclova Română este situată în depresiunea Oravița pe rama sudică a Munților Aninei. Pârâul Vraniul Mare constituie hotarul dintre Ciclova și Ilidia. Pe malul sudic al pârâului, în vârful dealului Morminiți, săpăturile arheologice din anul 1980 au scos la lumină o necropolă din veacul al XIV-lea. S-au cercetat 25 de morminte din această necropolă rurală fără a se fi precizat întinderea și durata ei în timp²³. Inventarul funerar a cuprins o monedă emisă de Carol Robert și un inel din argint lucrat în tehnica granulației și a filigranului²⁴. Necropola se poate atribui satului medieval Vrani amintit în izvoarele scrise din veacurile XIV—XV din districtul Ilidia²⁵.

4. Cârnecea

Chestionarul istoric inițiat de Ioachim Miloia în deceniul al IV-lea al secolului nostru semnală la Cârnecea un cimitir vechi în centrul satului, pe Dealul bisericii. Cercetări arheologice recente au pus în evidență o biserică sală cu altar rectangular și o necropolă înconjurătoare. Monumentul de arhitectură are următoarele dimensiuni: nava măsoară la exterior 9,00/7,75 m și altarul 3,85/6,00 m. Necropola a fost parțial sondată semnalându-se 12 morminte la est și sud de biserică. Având în vedere monedele descoperite în necropolă, aceasta se poate data în secolele XIV—XV. În stadiul actual al cercetării nu se pot face mai multe precizări cu privire la caracteristicile necropolei.

5. Cuptoare

Localitatea Cuptoare este așezată pe o vale colaterală a microdepresiunii Mehadica. Prin culoarul Timiș—Cerna, de-a lungul căreia se situează, o desparte o distanță de cca 50 km de Valea Dunării și cca 100 km de extremitatea nordică a culoarului, orașul Caransebeș.

Între anii 1976—1986, la Cuptoare, pe dealul Sfogea, au fost organizate săpături într-una din cele mai mari și mai importante necropole medievale din Banat. Valorificarea științifică a rezultatelor cercetărilor este însă departe de rigurozitatea și acribia care se impuneau la o astfel de descoperire. Din acest punct de vedere cercetările și valorificarea cercetărilor de la Cuptoare reflectă o parte din aspectele negative și cele mai întunecate din istoriografia românească anterioară anului 1989. Modul de valorificare este un model de felul cum nu trebuie scrisă istoria medievală, ele marcând accesul diletantismului la coordonarea și valorificarea istoriei naționale. Ceea ce este însă mai grav, este faptul că documentația științifică minimă lipsește din arhiva instituției fiind considerată un bun personal al fostului conducător de șantier I. Uzun.

La aproape două decenii de la începerea șantierului arheologic Cuptoare, beneficiem doar de un raport sumar în special al cercetărilor din anii 1983—1985²⁶. Socotim necesar că se impun câteva precizări legate chiar de istoricul cercetărilor de la Cuptoare-Sfogea. Cercetările de pe dealul Sfogea între anii 1976—1981, atât în ceea ce privește așezarea eneolitică cât și necropola medievală au fost coordonate de către Gh. Lazarovici²⁷. În perioada menționată au fost săpate aproape 200 de morminte²⁸. Săpăturile arheologice de la necropolă în perioada 1982—1985 au fost conduse efectiv de către O. Bozu²⁹. Publicarea rezultatelor cercetărilor fără a fi măcar amintit într-o notă, conducătorul săpăturii și colectivul de cercetare reprezintă o încălcare gravă a deontologiei profesionale.

Analiza istorică a necropolei de la Cuptoare, care cuprinde după spusele raportului de săpătură 347 de morminte, se dovedește a fi o întreprindere extrem de anevoioasă în lipsa unei documentații minimale. Nu dispunem și nu există publicat un plan al necropolei și nici măcar un plan al săpăturilor de pe dealul Sfogea. Studiul celei mai importante necropole medievale din Banat se poate face doar pe baza inventarului funerar păstrat în depozitele muzeului din Reșița. Pentru mormintele săpate în anii 1977—1981 dispunem de propriile însemnări când am participat la săpăturile arheologice de la Cuptoare-Sfogea³⁰. Prezentăm succint în măsura posibilității reconstituirile mormintelor cu inventar sau mai semnificative.

M₄ — cercetat în anul 1976. Brațul stâng era așezat cu palma la claviculă, iar celălalt a fost așezat pe piept. În apropierea palmei stângi s-a găsit un inel.

M₈ — cercetat în același an, avea brațele încrucișate pe piept. S-au găsit pe brațe trei brățări torsadate din cupru și o brățară din sticlă, la craniu a avut doi cercei din argint ornamentați în tehnica filigranului.

M₁₅ — a avut ca inventar funerar două inele, dintre care unul cu piatră semiprețioasă. Ambele au fost găsite pe mâna dreaptă. Mâna stângă era adusă cu palma la claviculă și cea dreaptă era așezată pe piept.

M₂₉ — săpat în anul 1977 a avut ca inventar funerar un inel din bronz. Brațele erau așezate cu palmele pe bazin.

M₃₀ — cercetat în aceeași campanie, inventarul funerar cuprinde trei brățări torsadate.

M₈₇ — cercetat în cursul săpăturilor din anul 1980. Brațul stâng era așezat pe bazin, iar dreptul pe abdomen. A avut ca inventar funerar un inel și o monedă de la Sigismund de Luxemburg.

M₉₂ — săpat la adâncimea de 0,70 m a fost suprapus de M₈₅ și M₈₆ fără a fi deranjat de acestea. Brațul drept a fost așezat pe abdomen, iar stângul pe bazin. A avut un inventar funerar bogat format din doi cercei de tâmplă, granulați și pe brațe patru brățări torsadate.

M₉₄ — cercetat în același an, a avut depus în gură o monedă emisă de regele Sigismund de Luxemburg. Brațul drept a fost așezat pe abdomen, iar celălalt adus la claviculă.

- M₁₀₁ — deranjat în parte de M₁₀₀, avut ca inventar funerar două brățări din sticlă albastră și un cercel de argint de tip Tokay.
- M₁₀₆ — brațul drept era așezat pe abdomen și cel stâng pe bazin. S-a găsit o brățară torsadată și un inel cu decor zoomorf.
- M₁₀₇ — mormânt de femeie, ce a avut ca inventar funerar doi cercei, unul sub formă de verigă simplă, iar celălalt decorat sub formă de granulații.
- M₁₀₈ — mormântul cercetat în imediata vecinătate a lui M₁₀₇, a avut ambele brațe aduse cu palmele pe claviculă.
- M₁₁₀ — a avut ca inventar funerar un cercel de argint decorat cu granule.
- M₁₂₇ — cercetat în anul 1981, brațul drept era așezat pe lângă corp și cel stâng așezat pe abdomen. În zona bazinului s-a găsit un denar de la Ștefan IV Dragutin (1276—1316).
- M₁₂₈ — mormânt de copil, cercetat la 0,30 m adâncime, a avut ambele brațe aduse cu palmele la claviculă.
- M_{130—131} — a fost o înmormântare dublă, unul este un mormânt de adult iar celălalt de copil. Ambele aveau brațele puse pe abdomen.
- M₁₃₂ — a fost suprapus de M₁₁₀, fără a fi deranjat. A avut ca inventar funerar o monedă bizantină de la Isac II Angelos (1185—1195).
- M₁₅₀ — cercetat în 1981, avea brațele așezate pe piept. În zona sternului s-a găsit o monedă fragmentară și la craniu un cercel ornamentat cu granule.
- M₁₆₂ — a fost suprapus de M₁₃₇ și M₁₄₀. Pe brațul stâng a avut o brățară din platbandă decorată cu impresiuni.
- M₁₇₃ — a avut ambele brațe așezate pe abdomen. Inventarul funerar cuprindea două brățări. În groapa mormântului s-a găsit o monedă de la Sigismund de Luxemburg.
- M₂₀₉ — avea ambele brațe cu palmele aduse la claviculă, la craniu s-a găsit un cercel de tâmplă simplu.
- M₂₁₃ — deranjat în parte, de M₂₁₁, a avut ca inventar funerar un inel.
- M₂₁₄ — brațele erau așezate pe abdomen, în regiunea frontală a craniului s-au găsit fragmente de diademă.
- M₂₁₆ — deranjat, în jurul craniului au fost găsite trei monede de la Béla al IV-lea. (1235—1270).
- M₂₁₇ — deranjat în parte, pe brațul drept a avut un inel sigilar.
- M₂₂₁ — adus cu palmele la claviculă, în zona craniului s-a găsit o monedă.
- M₂₂₅ — brațul drept a fost așezat pe abdomen, iar stângul adus cu palma la claviculă. A avut ca inventar funerar un inel cu montură.
- M₂₂₉ — a avut ca inventar funerar două monede emise de regele Carol Robert.

M₂₃₀ — în zona craniului s-a găsit o monedă de aur emisă de Ioan III Vatatzes (1222—1254).

M₂₃₂ — mormânt de femeie, în zona craniului avea depusă o diademă.

M₂₃₂ — a avut depusă o monedă de la Béla al IV-lea.

M₂₅₂ — ambele brațe erau așezate pe abdomen, la craniu a avut doi cercei de tâmplă în tehnica granulației și a filigranului.

M₂₇₀ — a avut depusă lângă craniu o monedă de la regele Béla al IV-lea.

M₂₆₆ — s-a găsit în groapa mormântului o monedă emisă de Ștefan al V-lea (1270—1272).

M₂₇₆ — brațul drept era așezat pe abdomen, iar celălalt a fost adus cu palma la claviculă. În stânga craniului s-a găsit o monedă emisă de regele Béla al IV-lea.

M₂₉₃ — ambele brațe erau așezate pe piept, pe mandibulă s-a găsit o monedă de la regina Maria (1382—1387).

M₃₀₀ — a avut ca inventar funerar șase brățări din sticlă.

M₃₀₃ — s-a găsit pe antebrațul stâng o brățară torsadă.

M₃₀₆ — în groapa mormântului, în zona abdomenului s-a găsit o monedă apuseană emisă de Bernard al II-lea (1202—1256).

M₃₁₆ — a avut ca inventar funerar o brățară din pastă sticloasă.

M₃₁₈ — în regiunea abdomenului s-a găsit o monedă de la Ștefan al V-lea (1270—1272).

M₃₂₇ — mormânt de femeie, în zona craniului s-au găsit fragmente dintr-o diademă de argint.

M₃₂₉ — ambele brațe erau așezate pe piept, în zona abdomenului s-au găsit două monede, una emisă de Isac II Angelos (1185—1195) și cealaltă de la Alexios III Angelos (1195—1203).

M₃₄₂ — ambele brațe erau așezate pe abdomen, în groapa mormântului s-au găsit fragmente de la o brățară de sticlă și o monedă de la Béla al IV-lea.

M₃₄₄ — deranjat în parte, a avut ca inventar funerar trei brățări din sticlă.

Necropola de la Cuptoare a fost cercetată arheologic, așa cum reiese din raportul de săpătură, în proporție de 80%, din suprafața săpată fiind scoase la lumină 347 de morminte. Cifra aproximată pentru ansamblul necropolei, de către autorul raportului se ridică la 1 900—2 000 morminte³¹. Criteriile de calcul stabilite de către autor sunt fără nici un temelie logic, dacă judecăm după datele oferite de același autor, socotind 347 de morminte că reprezintă 80%, restul celor 20% din suprafața neinvestigată pot oferi cel mult încă 100 de morminte.

Monedele și podoabele găsite oferă jaloane semnificative pentru cronologia necropolei. Cele mai timpurii descoperiri monetare se situează în ultimul deceniu al veacului al XII-lea (monedele de la Isac II Angelos

și cea de la Alexios al III-lea Angelos). Marea majoritate a descoperirilor aparțin veacului al XIII-lea și al XIV-lea. Veacului al XIII-lea îi sunt caracteristice monedele de la Béla al IV-lea și Ștefan al V-lea. Pentru sfârșitul veacului al XIII-lea și începutul celui următor consemnăm prezența monedei sârbești în necropola de la Cuptoare. Alături de monede, podoabele constituie repere cronologice importante pentru necropolă. Podoabele au fost uneori găsite în asociație cu monede ceea ce permite nuanțări în datarea unora dintre acestea. Astfel, la M_{342} s-a găsit o brățară din sticlă fragmentară și o monedă de la Béla al IV-lea, la M_{87} a avut un inel și o monedă de la Sigismund de Luxemburg. Arareori s-au găsit brățări din sticlă ori din cupru torsadate împreună cu cercei de tâmplă globulari (M_{92}).

Inventarul funerar al necropolei de la Cuptoare este bogat și divers, el cuprinde podoabe pentru cap, pentru brațe, monede puse ca obol. Nu au fost descoperite la morminte arme, piese de harnașament ori cuțite. Din cele 347 de morminte săpate, cca 70, după câte am putut noi reconstitui, au avut inventar funerar. Această cifră reprezintă circa 16% din numărul mormintelor descoperite. 22 de morminte au avut în inventarul lor funerar una sau mai multe monede. Mormintele aparținând sfârșitului de veac XII și îndeosebi veacului al XIII-lea au un inventar funerar bogat ce cuprinde brățări, cercei de tâmplă din argint, diademe și monede. În lipsa unui plan al necropolei nu se poate face o cartografiere a situației mormintelor în cadrul necropolei. Analiza pe categorii a inventarului funerar, pe care o vom întreprinde într-un cadru general mai jos, aduce în primul rând clarificări de ordin cronologic privind necropola. Ea oferă mai apoi elemente privind civilizația medievală din zona de sud a Banatului și într-un cadru mai larg din sud-estul Europei. Necropola de la Cuptoare documentează existența unei așezări ale cărei începuturi pot fi stabilite la finele veacului al XII-lea și a cărei existență poate fi urmărită până la atestarea ei în izvoarele scrise din veacul al XV-lea. Așezarea și necropola deși situate într-un important culoar geografic se află în același timp într-o zonă omogen românească, cum a fost districtul medieval Mehadia³².

6. Drencova

Cercetările arheologice cu ocazia construcției hidrocentralei Porțile de Fier I au identificat la Drencova o necropolă din sec. XII—XIII³³.

7. Gornea

Localitatea Gornea este situată în depresiunea Liubcova din Valea Dunării la cca 40 km aval de Moldova Veche. Începând din anul 1969 în această zonă a Dunării s-au desfășurat importante cercetări de arheologie medievală. Pe o suprafață de aproximativ 6 ha, de-a lungul terasei Dunării la confluența cu pârâul Camenița s-au făcut cercetări în vatra unui sat medieval și în necropolele contemporane acestuia. Vatra satului medieval începând din veacurile XI—XII și până la finele veacului al XIV-lea a gravitat în jurul pârâului Camenița, în punctele Zomo-

nițe și Țărmuri³⁴. La vest de vatra satului medieval, în punctele Țărcheviște și Căunița, ce reprezintă o terasă mai ridicată a Dunării au fost săpate necropole medievale ale satului (Fig. 4). Vârful platoului de la Țărcheviște a fost investigat în anul 1969 și 1973, săpându-se o suprafață de peste 100 mp. Au fost dezvelite 55 de morminte cu inventar modest³⁵. Se remarcă M_{49} lângă tâmpla căreia s-a găsit un ulcior glazurat de factură bizantină și M_{22} cu o monedă de la Sigismund de Luxemburg³⁶. În lipsa unei delimitări a necropolei aprecierea lui I. Uzum că ar fi fost săpat 25—30% din suprafața sa totală este nefondată și fără un suport temeinic³⁷. Nu se poate aprecia nici durata funcționării cimitirului dincolo de limitele unor supoziții. Moneda și ulciorul oferă un jalon cronologic pentru o datare în veacul al XIV-lea. Nu a fost pusă în evidență, în pofida faptului că toponimul o sugera, existența unui monument de cult pe terasa de la Țărcheviște.

La o distanță de cca 250 m sud-vest de promontoriu de la Țărcheviște, la Căunița de Jos a fost identificat în anul 1977 un cimitir din sec. XI—XII. Între anii 1977—1980 și din nou în 1989 la Căunița s-au făcut cercetări sistematice în necropola medievală timpurie³⁸. Doar zece din cele 42 de morminte săpate până în anul 1989 au avut inventar funerar. Se remarcă datorită inventarului următoarele morminte:

M_5 — a avut un cercel de argint granulat în zona craniului.

M_{10} — a avut ca inventar o monedă depusă în gură.

M_{12} — pe brațul drept a avut o brățară din platbandă cu capetele lățite.

M_{15} — avea brațele întinse pe lângă corp, la craniu s-a găsit o monedă.

M_{29} — a avut la craniu un cercel de tâmplă cu capetele în „S”.

M_{40} — pe falangele mâinii stângi s-au găsit trei inele de bronz.

Cercetările din 1989 au scos la lumină încă 20 de morminte care au avut ca inventar funerar o brățară torsadată, un colier de mărgel și două monede. Astfel, M_{49} — a avut depusă o monedă emisă de Gheza II (1141—1162) și M_{160} — o monedă de la Isac al II-lea Angelos (1185—1195).

Necropola de la Căunița³⁹ a fost datată în sec. XI—XII. Cercelul de tâmplă cu capetele în „S” a fost datat pe baza analogiilor în veacul al XI-lea⁴⁰. Cerceii de argint granulați au fost atribuiți tot pe bază de analogii perioadei veacurilor X—XII. Toate aceste datări l-au făcut pe I. Uzum să aprecieze că necropola de la Gornea-Căunița se datează începând din prima jumătate a veacului al XI-lea și până la mijlocul sec. al XII-lea⁴¹. Se impun amendamente serioase la analogiile citate și la cronologia stabilită pentru necropola de la Gornea-Căunița. Purtând discuția pe segmentul din necropolă cunoscut considerăm că s-a forțat o datare prea timpurie a acesteia fără nici un argument temeinic. Cerceii din argint granulați sunt cunoscuți din descoperirile de la Cuptoare ($M_{19, 41, 92, 209}$) de la Sopotul Vechi și din necropola de la Trnjane ($M_{103, 182, 319}$), Mirijevo, Brestovik, Vinča și Kostol. Ei sunt caracteristici îndeosebi secolelor XII—XIII decât perioadei imediat anterioare. Brățările și monedele aparțin celei de-a doua jumătăți a veacului al XII-lea,

convergând spre o datare a necropolei la hotarul dintre veacurile XII—XIII. În lipsa unei cercetări sistematice nu putem ști în ce măsură s-a extins această necropolă și dacă ea se află în tangență cu mormintele cercetate la Țărcheviște. Sigur, ele au aparținut aceleiași comunități rurale ce-și avea vatra de-a lungul albiei pârâului Camenița.

8. *Ilidia*

Localitatea se află amplasată la confluența Munților Aninei cu Câmpia Carașului, pe rama sud-estică a depresiunii Oravița. De mai bine de două decenii la Ilidia se organizează cercetări de arheologie medievală. Acestea au vizat vatra satului medieval, o reședință și o biserică fortificată⁴². Cu excepția câtorva rapoarte de săpături, apărute în decursul anilor, rezultatele cercetărilor continuă să rămână și acum inedite. Un raport de sinteză publicat nu demult de către I. Uzun se constituie într-un veritabil model de felul cum nu trebuie scrisă istoria medievală⁴³.

Ilidia-Cetate. Toponimul Cetate desemnează un promontoriu situat la vest de sat unde a fost săpată o biserică sală din zid cu o necropolă înconjurătoare și fortificația de pământ din sec. XIII—XIV⁴⁴. Din necropola de la Cetate au fost săpate un număr de 92 de morminte în bună parte deranjate. Inventarul funerar este modest, el cuprinde doar o monedă de la Carol Robert (M_{65}), un inel din buclă din bronz (M_{71}) și două inele. Observațiile stratigrafice au dovedit faptul că necropola a avut două faze de funcționare. Prima fază de înmormântări a fost anterioară ridicării fortificației, datându-se cândva, în veacul al XII-lea⁴⁵. Biserica de zid și implicit necropola și-au încetat funcționarea la o dată ce se situează spre mijlocul veacului al XIV-lea. S-a estimat numărul înmormântărilor de la Ilidia-Cetate la 650, plecând de la sondajul efectuat și luându-se în calcul densitatea înmormântărilor (un mormânt la 2 mp.). Suntem de părere că doar cercetarea exhaustivă poate oferi un răspuns cert, un astfel de calcul include o doză mare de probabilitate. Aceasta generează la rândul său cifre neverificabile care apoi sunt luate în calcul de demografie istorică⁴⁶.

Dealul Oblița este situat la sud-vest de sat, dominând lunca pârâului Vicinic. Cercetările arheologice începute cu mai bine de două decenii în urmă au pus în evidență o reședință feudală de la începutul evului mediu⁴⁷. În jurul bisericii rotonde din cadrul reședinței a fost cercetat un cimitir. Acesta a fost săpat între anii 1969—1978, în mai multe etape rămânând inedit până în momentul de față⁴⁸. S-a afirmat că necropola „cnezială” din jurul rotondei ar cuprinde peste 200 de morminte⁴⁹. După cunoștințele noastre, ca unul ce am participat la cercetări și după spusele unui raport de săpături, cifra este cu mult exagerată. Cercetările din anul 1969, când a fost identificată rotonda au scos la lumină opt morminte la interiorul și în jurul acesteia, fără inventar funerar⁵⁰. Săpăturile din anul 1973 au dezvelit încă 13 morminte, iar cele din 1978 un număr de 16 morminte. De altminteri și în raportul de săpătură din anul 1978 s-a publicat un număr total de 37 de morminte cercetate până la acea dată⁵¹.

Inventarul funerar cuprinde monede de la Ludovic I, de la Sigismund de Luxemburg și încă două monede greu determinabile⁵². M_{34} , cer-

cetat în anul 1978 a avut un inel masiv din argint. Chatonul acestuia avea gravat imaginea unui scut în care a fost imprimat conturul unui animal fantastic. Din cadrul necropolei se cunosc încă un grup de trei inele sigilare provenind de la un mormânt cercetat în anul 1973. Analo-giile pentru aceste inele provenind de la necropolele din Banat și Tran-silvania pledează pentru o datare a lor în sec. XIV—XV⁵³. Necropola din jurul rotondei pe baza inventarului cunoscut își are începuturile, după opinia noastră, în veacul al XIV-lea, și a funcționat în cursul veacului următor, poate chiar până la mijlocul veacului al XVI-lea. Datarea ei începând din veacul al XII-lea nu se bazează pe nici un argument viabil și este doar o supoziție neverosimilă⁵⁴.

În ceea ce privește atribuirea etnică a acesteia ca o necropolă „a cnezilor autohtoni care stăpâneau castelul din apropiere și conduceau districtul privilegiat al Ilidiei” se dovedește a fi mai mult o dorință a autorului decât un fapt demonstrat cu argumente istorice. Informațiile izvoarelor scrise din sec. XIV—XV nu oferă nici un amănunt în legătură cu familiile cneziale din zona Ilidia. În listele papale din anul 1334, Ili-dia este amintită cu un preot catolic și o parohie catolică⁵⁵. Reședința de la Ilidia-Oblița și implicit necropola reprezintă o implantare a regalității maghiare în mediul feudal românesc din sudul Banatului.

9. Mehadia

Cercetările arheologice din anul 1985, în punctul Ulici, situat la 2 km est de Mehadia au pus în evidență o biserică sală din veacul al XIV-lea⁵⁶. Biserica are nava cu dimensiunile de: 10,10/9,70 m, un altar rectangular ce măsoară 5,60/7,30. Pe latura de nord a acesteia a fost ridicată într-o etapă ulterioară o sacristie cu dimensiunile de 5/6 m. În jurul bisericii au fost cercetate 16 morminte dintr-o necropolă mai mare ce se afla în jurul ei. Mormintele sunt modeste ca inventar funerar, doar M₁₂ a avut un inel sigilar din argint ce avea imprimat pe chaton imaginea unui vultur bicefal⁵⁷. Nu se poate preciza în stadiul actual al cercetării întinderea și cronologia mai nuanțată a necropolei.

10. Valea Bolvașnița — Zidină

Pe malul râului Belareca, la cca 3 km vest de Mehadia cu ocazia săpăturilor arheologice de la castrul roman a fost identificat un cimitir medieval⁵⁸. Nu se cunosc detalii în legătură cu mormintele săpate, ele au fost atribuite acestei perioade pe baza monedei arpadiene găsite la unul dintre acestea.

11. Moldova Veche — Rât

Așezarea medievală din sec. XII—XIII de la Moldova Veche se în-tinde de-a lungul terasei joase a Dunării din zona Rât. În acest spațiu cuprins între malul fluviului și drumul național Moldova—Oravița au fost săpate zace locuințe din secolele XII—XIII⁵⁹. Amenajarea unor con-

strucții moderne în vecinătate a pus în evidență morminte care erau contemporane cu așezarea. Necropola a fost în cea mai mare parte distrusă de amenajările moderne.

12. *Pescari*

Așezare situată la extremitatea estică a microdepresiunii Moldova Veche. Pe malul fluviului, în imediata vecinătate a fortificației de pe Culă, a fost găsit un mormânt ce avea ca inventar o brățară din sticlă⁶⁰. Mormântul aparține unei necropole din secolele XII—XIII.

13. *Petnic — Morminți*

Localitatea Petnic este situată în depresiunea Craina, prin care se face legătura între depresiunea Almăjului și culoarul Timiș—Cerna. Un sondaj de verificare, efectuat în anul 1976 de către Marian Gumă, a scos la iveală pe dealul Morminți o necropolă din sec. XV—XVI⁶¹. În lipsa unei cercetări de amploare nu se pot preciza momentele de început și de sfârșit ale necropolei.

14. *Pojejena*

Pe malul Dunării în punctul Nucet, care se află în imediata vecinătate a fortificației medievale, s-a sondat în anul 1970 o necropolă medievală. Au fost săpate zece morminte fără inventar funerar⁶². Necropola a fost datată pe baza analogiilor privind poziția brațelor la unele morminte⁶³.

Tot pe malul Dunării, la hotarul cu localitatea Sușca a fost identificat un alt cimitir medieval. Un inel din sârmă de argint răsucită, care poate fi atribuit veacului al XI-lea, constituie un indiciu cronologic pentru datarea acestuia⁶⁴.

15. *Reșița — Moroasa*

Pe malul stâng al râului Bârzava, în hotarul actualului oraș Reșița, la Moroasa se ridică un promontoriu înconjurat de albiile unor pâraie. Cercetările arheologice din anii 1983—1985 au pus în evidență pe acest deal o reședință feudală românească din veacurile XIV—XV⁶⁵. Reședința a fost ctitorie a cnezilor de Țerova care stăpâneau această zonă a văii superioare a Bârzavei. Biserica feudală era de dimensiuni modeste, nava măsura 5/6, iar altarul 3/3. În jurul bisericii de la Moroasa au fost săpate 33 de morminte. Marea majoritate se plasează la sud de navă și câteva la est și nord de altar. Se impune precizarea că o parte din terenul din jurul bisericii a fost răscolit de amenajările moderne și repetatele săpături la biserică. Mormintele săpate au avut un inventar funerar ce cuprinde: nouă monede, un cercel de tâmplă și patru inele sigilare. Monedele erau depuse pe pieptul mormântului la M₂₄, în zona bazinului la M₂₆ sau pe mandibulă la M₃₄.

Cronologic, monedele găsite la morminte, se eșalonează pe o perioadă cuprinsă de la mijlocul secolului al XIV-lea și până la finele veacului al XV-lea⁶⁶. Inele sigilare găsite în necropolă cnezială de la Reșița, constituie un ansamblu unitar, de inele sigilare medievale.

Observațiile stratigrafice au dovedit că necropola a avut o fază de înmormântări anterioară construcției bisericii din zid. Începutul primei faze de înmormântări nu a putut fi precizat arheologic. Judecând după o parte din inventarul funerar, sigur se făceau înmormântări încă din prima jumătate a veacului al XIV-lea. Durata de funcționare a necropolei o putem stabili pe baza indiciilor inventarului funerar. Moneda de la Matei Corvin dovedește că la sfârșitul secolului al XV-lea încă se mai făceau înmormântări.

16. *Sat Bătrân — Dealul Bisericii*

Așezarea este situată la cca 3 km est de Slatina Timiș, deci în imediata vecinătate a culoarului Cerna—Timiș. Pe un promontoriu ce străjuie intrarea în sat, numit Dealul Bisericii au fost semnalate urme de construcții atribuite epocii romane⁶⁷. Cercetări de suprafață au dovedit existența pe acest loc a unei biserici și a unei necropole din sec. XIV—XV⁶⁸.

17. *Socol — Kruglița*

Cercetări de suprafață întreprinse acum două decenii au semnalat pe dealul Kruglița ruinele unei biserici medievale și ale unei necropole înconjurătoare⁶⁹. În lipsa unui sondaj de verificare nu se pot face precizări mai nuanțate cu privire la necropolă și biserică.

18. *Sopotu Vechi — Mârvilă*

Satul se află situat pe malul stâng al râului Nera din depresiunea intramontană Bozovici. Cercetările de la Sopotu Vechi din anii 1988, 1989 și 1991 au dezvelit exhaustiv o necropolă ce cuprinde 47 de morminte. Necropola este amplasată pe un mamelor ce măsoară pe axe 70/80 m. Din suprafața acestuia necropola a ocupat doar zona centrală, adică o suprafață de peste 600 mp.

Din cele 47 de morminte, 24 au avut inventar funerar, ceea ce reprezintă peste jumătate din totalul celor săpate. Prezintă succint pe cele mai semnificative dintre acestea:

M₂ — a avut ca inventar funerar fragmente dintr-o diademă de argint.

M₃ — păstrat parțial a avut ca inventar funerar o monedă bizantină de la Manuel Comnenul (1145—1180).

M₇ — s-a găsit pe piept o monedă schifată emisă de Isac II Anghelos (1185—1195).

M₈ — mormânt de femeie, în dreptul craniului a avut doi cercei biconici din argint.

M₁₂ — mormânt de femeie, avea ambele brațe așezate de-a lungul corpului, în zona craniului s-au găsit doi cercei globulari din argint și pe brațe patru brățări.

M₁₇ — a avut ca inventar funerar o brățară din sticlă păstrată fragmentar.

M₂₀ — a avut ca inventar funerar un inel din argint.

M₂₁ — mormânt de femeie, ambele brațe așezate pe lângă corp, la craniu s-au găsit cinci cercei de tâmplă cu capetele în formă de „S”.

M₂₃ — pe mandibulă a avut o monedă emisă de regele Coloman (1095—1116). La tâmplă a avut doi cercei globulari din argint, ornamentați cu filigran și granulație.

M₂₅ — mormânt de femeie, la craniu a avut un cercel de tâmplă globular și tot acolo s-a găsit o monedă de la Béla al III-lea (1172—1196).

M₂₇ — a avut ca inventar funerar doi cercei globulari ornamentați cu fir filigranat, pe brațul stâng o brățară torsadată.

M₂₉ — a avut ca inventar funerar o monedă de Friesach în palma mâinii stângi.

M₃₇ — ambele brațe erau așezate pe abdomen, a avut ca inventar funerar două inele de cupru și un cercel biconic decorat cu granulații.

M₄₀ — pe piept a avut depusă o monedă maghiară emisă de regele Béla al III-lea.

Cele șase monede găsite la morminte se grupează pe inventarul cronologic cuprins între începutul veacului al XII-lea, moneda de la Coloman și începutul veacului al XIII-lea, denarul de Friesach. Mare parte dintre ele se grupează spre a doua jumătate a veacului al XII-lea⁷⁰.

Cerceii de tâmplă de argint de la M₂₃ și M₂₅ au fost găsiți în asociație cu monede, ceea ce permite o nuanțare în datarea acestora. Brățările torsadate au fost găsite, ca la M₁₂ bunăoară, în asociație cu cercei de tâmplă globulari. Pe baza inventarului funerar socotim că necropola de la Mărvilă se încadrează unei perioade cuprinse între mijlocul veacului al XII-lea și începutul veacului al XIII-lea.

19. Vărădia

Așezarea medievală Vărădia este semnalată în izvoarele scrise ale vremii încă din veacul al XIV-lea⁷¹. Cercetările de pe dealul Chilizău au surprins urmele unei construcții de cult încă din veacul al XII-lea. Din hotarul satului, provenind de la o necropolă sunt semnalate podoabe din sec. XIV—XV⁷².

20. Vrăniuț

Pe malul pârâului Ciclova s-au găsit morminte și monede medievale. Necropola se afla în imediata vecinătate a unei așezări din secolele XII—XIV⁷³.

21. Vârșeț

Localitate situată în nord-vestul depresiunii Oravița, la contactul dintre Câmpia Carașului și munții Banatului. Pe dealul Culă se află ruinele cetății medievale Erdsumlov⁷⁴. Descoperiri mai vechi semnalează aici existența unei necropole maghiare timpurii⁷⁵.

II. ANALIZA INVENTARULUI FUNERAR

1. Diademele

Cercetările din necropola de la Cuptoare-Sfogea precum și în cea de la Șopotu Vechi — Mărvilă au pus în evidență la inventarul funerar al mormintelor fragmente provenind de la diademe. Astfel, la M_2 din necropola de la Șopotu Vechi s-a găsit un fragment dintr-o plăcuță de argint de formă rectangulară ornamentată prin presare. Mai numeroase în necropola de la Cuptoare-Sfogea, astfel de podoabe s-au găsit la M_{214} , M_{225} , M_{232} și M_{327} . Doar la M_{214} s-au găsit în jurul craniului 16 plăcuțe provenind de la o diademă (Fig. 11). Ele au fost lucrate dintr-o folie subțire de argint, au o formă rectangulară și măsoară cca 2,15/1,50 cm. Plăcuțele au fost ornamentate prin presare cu două calote semisferice în zona centrală, iar pe tot perimetrul dreptunghiului sunt decorate cu mici impresiuni. La colțuri au patru orificii prin care au fost cusute pe o bucată de pânză sau piele.

Descoperirea de la Șopotu Vechi se poate data, pe baza inventarului funerar al necropolei, în a doua jumătate a veacului al XII-lea. Podoabele similare de la Cuptoare nu au fost atribuite unui moment anume din cronologia de trei secole (sec. XII—XIV) a necropolei⁷⁶. De altfel, autorul studiului menționat nu cunoștea nici o analogie pe teritoriul românesc sau în zonele învecinate de la sudul Dunării pentru astfel de podoabe.

Podoabele de la Șopotu Vechi și Cuptoare au similitudini ce merg până la identitate în descoperirile de la Hajducka Vodenica⁷⁷, Brestovik⁷⁸, Glamija-Ljubičevac⁷⁹. În zona de nord a Serbiei sunt semnalate descoperiri similare la Vinča⁸⁰, în depozitul de la Kustunić și la Bărza Palanka. Faptul cel mai remarcabil asupra căruia trebuie să zăbovim este însă următorul. În apropiere de Vrșac, la Kapelin Breg⁸¹ a fost găsită o matriță pe care se puteau face plăcuțe de diademă de formă și decor identice cu cele semnalate la Cuptoare și Șopotu Vechi dar și în descoperirile de la sudul Dunării.

Urmărind difuziunea diademei de acest tip constatăm că ele se circumscriu în zona dunăreană de o parte și de alta a cursului mijlociu al Dunării. Centrul de producție a lor a fost unul local, poate chiar în apropiere de Vrșac, deci undeva la zona de contact între zona de câmpie și zona montană a Banatului. Ele au circulat atât în mediul românesc de la nordul și sudul Dunării dar au fost purtate și de populația slavă de la sudul Dunării. Podoabele din necropola de la Hajducka Vodenica sunt datate larg între sec. XII—XIV⁸², iar pentru celelalte descoperiri lipsesc

precizările, doar la Brestovik ele se încadrează într-un grup de morminte din sec. XII—XIII⁸³. Podoabele de la Cuptoare aparțin fără îndoială intervalului de funcționare a necropolei din veacul al XIII-lea.

2. Cerceii

a) Cerceii de tâmplă cu capetele în „S”

Aceștia sunt cunoscuți din descoperirile de la Ilidia — Cetate și Funii, Gornea-Căuniță, Șopotu Vechi-Mârvilă și Cuptoare-Sfoge. Cercul de la Cuptoare-Sfoge este lucrat din argint și are diametrul de 2 cm. A fost găsit stratigrafic într-o poziție secundară și nu ca inventar de mormânt. Pe bază de analogii a fost atribuit veacului al XI-lea⁴⁸. Cercul găsit în M₂₆ de la Gornea-Căuniță a fost lucrat din bronz și pe baza analogiilor din Transilvania și sudul Dunării a fost datat în veacul al XI-lea⁴⁵. Descoperirea din necropola de la Ilidia-Cetate, abia recent publicată, a fost atribuită sec. XI—XII⁸⁶. Piesa în sine a atras și datarea mai timpurie a întregii necropole, încă din veacul al XI-lea. Cerceii de tâmplă de la Șopotu Vechi — Mârvilă aparțin veacului al XII-lea. În necropola de la Trnjane, situată într-un spațiu geografic apropiat, acest gen de cercel a fost găsit împreună cu o monedă de la Manuel Comnenul⁸⁷.

Cerceii de tâmplă cu capetele în formă de „S” au fost socotiți multă vreme printre elementele tipice ce caracterizează cultura Bjelo Brdo. Asupra cronologiei, tipologiei și atribuirii etnice pe baza lor s-au exprimat opinii diverse și divergente în istoriografie⁸⁸. Ei au servit foarte mult timp ca argument principal în atribuirea etnică a necropolelor cu astfel de descoperiri. Așa cum au dovedit-o cercetările arheologice aceste podoabe s-au găsit în medii etnice diverse, în cimitire maghiare, slave și românești⁸⁹. Revenind la descoperirile din necropolele din Banat suntem de părere că cerceii de la Cuptoare și Gornea au fost cu prea puțin temei atribuiți veacului al XI-lea.

b) Cerceii cu astragali

Podoabele de acest tip au fost lucrate dintr-o tijă rotundă care a fost îndoită sub forma unui cerc cu diametrele cuprinse 1,5—3 cm. Spre unul din capetele tijei au fost dispuse granule, mici bobite, sub forma unui brâu de aici și denumirea întâlnită în literatura de specialitate de cercei cu astragali (Fig. 12).

Cerceii de acest tip sunt cunoscuți din necropola de la Cuptoare—Sfoge din M₁₉, M₄₁, M₉₂, M₂₀₉, M₃₀₀, de la Gornea-Căuniță din M₆ și M₄₄ și de la Șopotu Vechi — Mârvilă. Cerceii de la Cuptoare au fost datați pe baza analogiilor între sec. XI—XIII-lea⁹⁰. Pe baza aceluiași analogii podoabele de la Gornea au fost circumscrise sec. X—XII⁹¹.

Podoabele de acest gen se cunosc din necropole și descoperiri ce acoperă un spațiu cuprins din Dalmația, Bosnia, Herțegovina și Serbia⁹². Din tipul comun ce se întâlnește în aceste zone ale Balcanilor și Dalmației se detașează exemplare specifice zonei dunărene. Podoabele de la Gornea, Șopotu Vechi și Cuptoare își au cele mai apropiate asemănări în descoperirile de la Trnjane, Vinča, Kostol și Brestovik⁹³. Prezența cerceilor cu astragali, din care se detașează exemplare chiar luxoase din

argint, de o parte și de alta a văii Dunării ne dovedește existența unor ateliere comune care au produs și alimentat ținutul cu astfel de podoabe.

O variantă a aceluiași tip de cercei este cea cu două rânduri de granule dispuse sub forma a două bâruri (Fig. 9). Cercei de acest fel cunoaștem de la Cuptoare-Sfogeia M_{150} . Analogiile cele mai apropiate sunt cele de la Trjane, Prahovo și Korbovo, toate situate în Valea Dunării⁹⁴. Cerceii cu astragali de la Gornea și Șopotul Vechi aparțin cronologic veacului al XII-lea, poate chiar celei de-a doua jumătăți ale acestuia. Descoperirile similare de la sudul Dunării sunt socotite specifice veacului al XII-lea⁹⁵. Ca atare, și cerceii de la Cuptoare nu pot fi atribuiți perioadei X—XI, ei trebuie atribuiți veacului al XII-lea, poate chiar începutului veacului al XIII-lea.

c) Cerceii globulari

Cerceii sunt lucrați dintr-o tijă rotundă ce are fixată pe ea un glob de formă sferică (Fig. 9/4—6). Sfera este ornamentată cu mici proeminente dispuse în șiruri, în jurul ei pe tijă cercelul este ornamentat cu fir filigranat. Acel gen de cercei, pe teritoriul Banatului, îl cunoaștem doar din necropola de la Cuptoare. Descoperirile de aici au fost datate vag în sec. X—XIII⁹⁶. Cerceii globulari de la Cuptoare își află analogii în descoperirile similare de la Vinča⁹⁷, Prahovo și Trjane⁹⁸. Sunt socotiți podoabe specifice veacului al XII-lea⁹⁹.

d) Cerceii biconici

O tijă rotundă lucrată de obicei din argint este trecută prin corpul cercelului care are forma a două trunchiuri de con puse cap la cap. Cele două trunchiuri de con au fost lucrate din mici cerculețe de fir filigranat (Fig. 10). Din necropola de la Șopotu Vechi cunoaștem un astfel de exemplar de la M_{27} . El își află asemănări ce merg până la identitate în necropole de la Trjane¹⁰⁰, Vinča și Brestovik¹⁰¹. Astfel de podoabe sunt specifice veacului al XII-lea și începutului de veac următor.

O altă categorie o reprezintă cerceii biconici lucrați dintr-o foiță subțire de argint. Corpul acestora este ornamentat la vârfurile conurilor și pe zona mediană prin brâuri de granule. Cunoaștem astfel de podoabe din necropola de la Șopotu Vechi — Mărvila la M_8 . Alteori brăurile de granule sunt legate între ele printr-un ornament din fir filigranat. Tijă cercelului este ornamentată în același mod. Cerceii de la Șopotu Vechi cât și cei de la Cuptoare, descoperiți la M_{17} sunt realizați în acest fel (Fig. 10).

Cerceii de acest tip sunt foarte asemănători cu descoperirile din necropolele de la Vinča¹⁰², Brestovik¹⁰³, Korbovo¹⁰⁴ și Trjane¹⁰⁵. Aceeași variantă de cercei o întâlnim în necropola de la Cuptoare, cu astragali însă pe tijă. M. Ćorović-Ljubincović a publicat exemplare asemănătoare provenind din zona Skoplije¹⁰⁶.

e) Cercei de tip Tokay

Podoabele de acest gen își au denumirea după o cunoscută descoperire din localitatea eponimă din nordul Ungariei. J. Hampel a publicat

la sfârșitul veacului trecut un depozit de podoabe complex provenind din localitatea Tokay¹⁰⁷. Cerceii de timplă de tip Tokay au fost descoperiți în necropolele din sudul Banatului la Cuptoare, Reșița-Ogășele și în tezaurul de la Macoviște. Ei sunt lucrați dintr-o tijă de argint pe care au fost montate trei corpuri inegale. Două dintre acestea sunt sub forma unor globuri sferice, decorate cu cerceulețe în fir filigranat. Două trunchiuri de con, reunite, decorate cu granule și fir filigranat formează al treilea corp (Fig. 11).

Cercelul de la Reșița — Moroasa, din cadrul necropolei cneziale, a fost datat în veacul al XIV-lea, posibil chiar în perioada de început a acestuia¹⁰⁸. Cercelul de la Cuptoare își are asemănări în descoperirile de la Kladovo, Vršac¹⁰⁹ și într-o oarecare măsură cu cea din depozitul de la Prhovo¹¹⁰. Opinăm pentru datarea cercelului de la Cuptoare, având în vedere analogiile de mai sus, în veacul al XIII-lea.

Asupra cronologiei și evoluției tipologice a cerceilor de tip Tokay s-au acumulat opinii diverse din momentul publicării tezaurului și până în epoca noastră. M. Corović, cu aproape patru decenii în urmă, a urmărit difuziunea acestei podoabe în teritoriile dunărene¹¹¹, catalogând toate descoperirile cunoscute la acea vreme. Chiar exemplarul din tezaurul de la Tokay constituie o excepție în cadrul descoperirii. El a fost atribuit sfârșitului veacului al XI-lea¹¹². Analizând difuziunea lor în spațiul est și central european o parte a descoperirilor se concentrează de-a lungul bazinului Dunării. Pentru regiunea Pannonică descoperirile sunt rare, fără a lipsi însă cu desăvârșire. Perioada de înflorire și maximă difuziune a cerceilor de acest tip se circumscrie veacului al XIII-lea. Ei se întâlnesc în descoperiri și din veacul următor, iar pentru veacul al XII-lea descoperirile sunt extrem de puține¹¹³. Cei care au zăbovit asupra acestei podoabe au căutat să ofere o explicație originii ei, să delimiteze teritoriul de unde a pornit moda acestor podoabe. S-a sugerat originea acestora dinspre Rusia kieveană sau Bulgaria¹¹⁴. Difuziunea lor a fost pusă pe seama comerțului și a legăturilor cu Bizanțul. Prezența acestor podoabe și în mediul feudal românesc din Banat dar și din alte regiuni¹¹⁵ denotă că aceasta nu a fost specifică lumii slave așa cum au căutat să convingă M. Corović-Ljubincović¹¹⁶.

O variantă a acestui tip de cercei este formată tot din trei mărgеле inegale înșirate pe o tijă rotundă și răsucită. Corpul central al cercelului are același aspect biconic, el fiind însă decorat cu proeminente ascuțite. Celelalte două au o formă sferică fiind lucrate din cerceulețe din fir filigranat. Tija este ornamentată tot cu fir filigranat, acest model de cercei a apărut în M₁₈₉ la Cuptoare. Descoperiri similare s-au făcut la Voinesti¹¹⁷, unde sunt numiți cercei de tip cuman, la Păcuiul lui Soare¹¹⁸, la Braničevo¹¹⁹. Cerceii de acest tip se întâlnesc cu precădere în cursul veacului al XIII-lea.

3. Mărgелеle

Aceste podoabe s-au găsit în necropola de la Cuptoare și Gornea — Căunița. Din necropola de la Cuptoare provin de la M₂₁₈ și M₂₀₉. Ele au fost confecționate din lut și sticlă. Colierul de mărgеле de la M₂₁₈ a fost

format din mărgele de formă sferică și cilindrică de culoare roșie, neagră, verde și galbenă¹²⁰. Cele ce provin de la M_{228} , cca. 30 de bucăți, au fost în cea mai mare parte lucrate din lut ars, pictat, doar câteva au fost din sticlă verzuie¹²¹. Moda acestor podoabe o întâlnim în cimitirele slave de la Maticane¹²², Batjianta¹²³, Vinča¹²⁴, Brestovik¹²⁵ și Trjane¹²⁶. Foarte probabil, că o parte din aceste descoperiri, îndeosebi cele lucrate din sticlă colorată provin din zona unor ateliere sud-dunărene.

4. Brățări torsadate

Podoabele de acest tip sunt frecvente atât în necropola de la Cuptoare, cât și în cele de la Șopotu Vechi și Gornea—Căunița. Ele au fost lucrate din patru sârme de cupru care au fost răsucite și terminate la ambele capete sub formă de buclă. Dimensiunile mici ale unor exemplare dovedesc faptul că ele erau purtate frecvent și de către copii. Brățările de la Șopotu Vechi, pe baza contextului arheologic în care au fost găsite, se datează în cursul veacului al XII-lea. Exemplarul găsit la Gornea a fost datat în secolele XI—XII¹²⁷. Acesta fiind unul dintre cele mai timpurii descoperiri din zona bănățeană (Fig. 12).

Podoabele de la Cuptoare — Sfogea au fost inițial atribuite sec. XI—XII¹²⁸, ca mai apoi, într-un raport arheologic detaliat, să fie circumscrise perioadei cronologice din a doua jumătate a veacului al XII-lea și până în secolul al XIII-lea¹²⁹.

Brățări torsadate se cunosc din descoperiri întâmplătoare de la Izvoarele, jud. Mehedinți, precum și cele de la Ferigile și Orlea¹³⁰. Ele au fost atribuite, pe baza analogiilor cu descoperirile din Balcani în sec. X—XIII. În Transilvania, acest gen de podoabă este cunoscut, deocamdată, doar la Vârșand¹³¹. Săpăturile arheologice din Dobrogea au evidențiat brățări de acest tip la Isaccea, Dinogetia¹³². Acest gen de podoabă simplă a circulat în sud-estul european, în Câmpia Pannonică. Descoperirile din Câmpia Pannonică, sunt puțin numeroase, le cunoaștem, deocamdată din două localități¹³³.

Brățările împletite au cunoscut o adevărată modă în zona de nord a Serbiei. Se cunosc numeroase descoperiri din Valea Dunării de la Brza Palanka, Ribnica, din zona Timocului, Valea Mlavei¹³⁴. Numai în necropola de la Trjane au fost recuperate din inventarul funerar un număr de 62 de brățări torsadate. Perioada de maximă înflorire și răspândire a acestor podoabe se înscrie în cursul veacului al XII-lea, dar ele se întâlnesc și în veacul următor¹³⁵. Este demn de semnalat că în necropolele din Macedonia, îndeosebi în cea de la Demir Kapija, astfel de brățări sunt datate chiar din sec. IX—X, iar descoperirile de la Marcovi Kuli de lângă Prilep sunt datate în sec. X—XII¹³⁶. În zona vecină Banatului de la sudul Dunării, cele mai frecvente descoperiri sunt atribuite sec. X—XII. Socotim că în această perioadă Valea Timocului, a Dunării și a Moravei a fost spațiul unde astfel de podoabe au fost foarte la modă în sec. XII—XIII, de unde s-au răspândit la nordul Dunării. O parte din aceste podoabe, datorită simplității lor au fost confecționate chiar în zona de sud a Banatului.

5. Brățări din sticlă

Brățările de sticlă sunt cunoscute prin descoperirile de la Cuptoare-Sfocea, Caransebeș—Măhala și Sopotu Vechi—Mărvilă. Criteriile care au fost folosite la prezentarea tipologiei brățărilor au luat în considerare forma barei în secțiune și aspectul acesteia¹³⁷. Mare parte din podoabele de la Cuptoare, Caransebeș și Șopotu Vechi au fost lucrate dintr-o bară de sticlă de formă circulară în secțiune. Distingem de asemenea, brățări care au o formă elipsoidală, ori semicirculară. Având în vedere aspectul corpului brățării distingem următoarele două tipuri: a) brățări cu corpul neted, b) brățări cu ornamente aplicate în relief. Brățările de la Șopotu Vechi, Caransebeș și în bună parte cele de la Cuptoare au fost lucrate dintr-o sticlă de culoare albastru închis sau o nuanță foarte închisă de culoare verde. Lotul de podoabe de la Cuptoare a fost atribuit pe baza analogiilor perioadei sec. XI—XIII¹³⁸ (Fig. 13).

Brățările monocrome din sudul Banatului își au corespondențe în descoperirile din Valea Dunării, Mlavei și până în Macedonia¹³⁹. Cronologic, cele mai numeroase descoperiri se așează în intervalul secolului al XII-lea. Podoabele de la Leșie, Ribnica, Mačvanska—Mitrovica au fost găsite în morminte, alături de monede din veacul al XII-lea¹⁴⁰. Sigur sunt întâlnite în necropole brățări de sticlă încă din veacul al XI-lea.

Problema atelierelor de sticlărie medievale în Balcani și în lumea bizantină a constituit o preocupare a cercetării arheologice. Au fost săpate arheologic ateliere de sticlărie din sec. VII—VIII—X din Serbia și Bulgaria¹⁴¹. Cercetările de la Corint au dovedit că acolo a funcționat până la mijlocul secolului al XII-lea un atelier de sticlărie¹⁴². Cercetarea arheologică de până acum n-a făcut dovada unor ateliere în zonele învecinate de la sudul Dunării, unde prezența bizantină a fost efectivă. O cercetare cu metode științifice moderne pe un lot de podoabe ce-ar cuprinde întreaga zonă, așa cum s-a făcut în alte spații europene, ar putea aduce precizări cronologice mai nuanțate și în același timp ar putea stabili originea acestora¹⁴³.

6. Inelele

Cercetările din necropolele din sudul Banatului au dus la constituirea unei colecții de cca. 40 de inele din sec. XI—XIV. Necropolele din jurul bisericilor de la Reșița și Jiłidia—Oblia au oferit două ansambluri unitare de inele sigilare din sec. XIV—XV. Inelele sunt lucrate din argint, atât veriga cât și chatonul. Decorul acestora cuprinde elemente florale, geometrice, crucea simplă ori dublă. Sensul inițial al simbolului ce-l reprezenta imaginea gravată s-a pierdut, încât este acum greu explicabil. Remarcăm exemplarul de la Jiłidia—Oblia ce are gravat într-un scut imaginea unui animal fantastic. La Viena se află un exemplar asemănător descoperit cu multă vreme în urmă la Vărădia¹⁴⁴. Modele asemănătoare din sec. XIV—XV se cunosc în spațiile vecine din această zonă a Europei.

Inelele din sec. XII—XIII de la Cuptoare, Șopotu Vechi și Gornea le putem clasifica în trei grupe tipologice.

a) Inele lucrate dintr-o singură bară, atât veriga cât și corpul inelului. Pe chaton sunt gravate motive geometrice, monograme, ori reprezentări umane ca la Șopotu Vechi.

b) Inele din argint ce au chatonul decorat cu granule de argint. Veriga inelului este sudată de corpul acestuia, fiind lucrată dintr-o bară subțire. Tipul acesta de cercei îl întâlnim la Ilidia—Cetate și Cuptoare (Fig. 8).

c) Inele ornamentate cu pietre semiprețioase. Cunoaștem acest tip doar de la Cuptoare—Sfogea. Unul din exemplare este ornamentat și cu astragali în jurul monturii de pe chaton. Cele mai apropiate analogii se găsesc în necropola de la Niș datată în sec. XII—XIII¹⁴⁵ și de la Trnjane¹⁴⁶.

III. OBSERVAȚII PRIVIND RITUL FUNERAR

Îngroparea morților a fost socotită o datorie sfântă, o datorie de iubire pentru toți creștinii. Ritul înhumării nu a constituit în decursul vremii obiectul unei dogme a bisericii¹⁴⁷. Obiceiurile, rânduielile cristalizate în timp, legate de înmormântare, s-au transmis ca atare. Reconstituirea acestora, făcută regresiv se dovedește a fi o întreprindere extrem de anevoioasă, având în vedere caracterul lacunar al izvoarelor. Descrierea obiceiurilor legate de înmormântare în scrieri din veacul al XVIII-lea, cum este cea a lui Ehrler, oferă date despre perpetuarea unor obiceiuri străvechi¹⁴⁸. Izvoarele scrise din perioada medievală nu aduc mărturii în această privință legate de înmormântare.

Cercetarea arheologică într-o problemă legată mai degrabă de mentalități are de surmontat dificultăți ce provin din însăși metodologia ei de lucru.

S-a remarcat prezența monedei la mormintele cercetate în necropolele din sudul Banatului. În necropola de la Șopotu Vechi șase morminte au avut depuse monede în diverse poziții, la fel în opt cazuri s-a întâlnit situația de la Reșița—Moroasa. Observații temeinice în legătură cu felul depunerii monedei în cadrul mormântului s-au făcut la Șopotu Vechi și Reșița—Moroasa. Moneda era așezată în gura mortului, situație întâlnită la M_{22} de la Șopotu Vechi ce avea o monedă de la regele Coloman, dar și la Reșița, la M_{34} care avea pusă în gură o monedă de la Ludovic I. Moneda se pune pe piept, așa cum s-a întâlnit la Șopotu Vechi la M_7 și M_{40} , ori la M_{24} și M_{42} de la Reșița, alteori era așezată pe abdomen precum la M_{26} de la Reșița și M_{27} de la Șopotu Vechi a avut depusă în palmă moneda. Alteori, monedele erau așezate în zona craniului, așa cum s-au întâlnit situații la Cuptoare la $M_{216, 220}$ și 200 .

Cercetătorii care au zăbovit asupra acestei probleme, cu rare excepții au socotit punerea monedei în mormânt drept un obol funerar (Totenobolus)¹⁴⁹. În perioada medievală timpurie (sec. X—XII) acest obicei legat de înmormântare se întâlnește pe spații mari din Peninsula Balcanică, regiunea carpato-dunăreană și până în Europa Centrală. Astfel, în Ungaria, obiceiurile sunt documentate prin morminte cu monede de la Ștefan I, încă din prima jumătate a secolului al XI-lea. O situație similară a fost dovedită pentru Moravia, unde în a doua jumătate a sec. al XII-

lea, obiceiul era deja curent¹⁵⁰. În lumea slavă obiceiul a pătruns odată cu creștinarea acestora. Rădăcinile acestuia sunt însă mai puternice și sunt legate de rituri păgâne mai vechi în legătură cu înmormântarea. Creștinismul a absolvit și a dizolvat aceste practici funerare înlocuindu-le cu depunerea monedei. Cimitire din Moravia, Boemia, Polonia, Ungaria dovedesc că în a doua jumătate a secolului al XI-lea obiceiul devine foarte frecvent. Urmărind regresiv obiceiul depunerii monedei în morminte, el se poate ilustra prin cimitirele merovingiene din sec. V—VII, preluat apoi de populațiile germanice, avari etc.¹⁵¹.

G. Marianović-Vujović într-un studiu consacrat ritului de înmormântare în necropolele medievale din Serbia, vede în depunerile de monede mai degrabă un fapt ce ilustrează poziția economică decât un fapt legat de ritmul înmormântării¹⁵². Este greu de împărtășit această opinie știut fiind faptul că o rânduială legată de unul din actele fundamentale ale existenței nu se poate schimba ușor în timp și are o lungă persistență.

În ceea ce privește situația necropolelor din Banat, obiceiul depunerii monedei în morminte ca obol funerar, este documentat deocamdată, doar din veacul al XII-lea. Sunt folosite fără excepție monedele care au circulat în această zonă a Banatului. Ne lipsesc dovezi privind transmiterea acestui obicei în timp din perioada romană târzie.

Semnalăm prezența unor vase de lut în necropolele din sudul Banatului. Cunoaștem două oale găsite într-o zonă excentrică a necropolei de la Sopotu Vechi și unul în necropola de la Gornea—Țârcheviște. Vasele sunt contemporane cu mormintele și au fost îngropate în timpul funcționării acestora. În timpul cercetărilor de la biserica medievală din Mehadia, în nava bisericii a fost găsit un vas care avea în el oase ce proveneau de la un animal mic. Apariția acestor vase nu este un fapt singular pentru necropolele din Banat. Ele se regăsesc în necropolele din Dobrogea, Moldova și Muntenia¹⁵³. D. Minić a consacrat un studiu anume prezenței ceramicii de uz comun și glazurate în necropole. În lipsa unor mărturii scrise, explicația în sine a acestor vase conține o anumită doză de subiectivism și îndoială. Foarte probabil, că obiceiul este legat de practici rituale străvechi privind ofrandele pentru morți și pe care creștinismul nu le-a asimilat cu totul. Ele au putut fi puse și cu alt scop și din alte motive¹⁵⁴. J. Ehrler vorbind de obiceiurile de înmormântare ale românilor din Banat la 1784 nu încetează să se mire de o serie de practici, inclusiv de ofrande specifice acestei zone depuse la morți. Explicația primită de la români era una singură, o veche tradiție perpetuată din generație în generație¹⁵⁵.

Morții erau așezați cu brațele în diverse poziții, asupra acestui subiect am zăbovit cu alt prilej¹⁵⁶. Legat de acest obicei s-a acreditat ideea în mai multe studii că ar putea constitui un element cronologic pentru datarea necropolei¹⁵⁷. Având în vedere faptul că însăși problema în sine a ritului nu a făcut obiectul unei dogme a bisericii cu atât mai puțin vom găsi referiri în izvoarele istorice legate de problema mai sus amintită. Ea a constituit o problemă de practică și s-a transmis ca atare în timp. Constatările arheologice din necropole au oferit argumente ce se opun faptului că poziția brațelor la morminte ar putea fi utilizate ca element cronologic¹⁵⁸.

IV. OBSERVAȚII ISTORICE PRIVIND NECROPOLELE MEDIEVALE DIN BANAT

Analiza inventarului funerar din necropole a oferit o bază de date importante pentru cunoașterea civilizației medievale din Banatul de Sud. Aportul este cu atât mai important cu cât se referă și cuprinde o perioadă istorică (sec. X—XIII) când informațiile istorice din izvoarele scrise lipsesc cu desăvârșire pentru această zonă. În același timp ea completează în mod fericit informațiile din izvoarele scrise referitoare la secolele XIII—XIV. Necropola de la Cuptoare deține în acest context o poziție privilegiată, durata ei acoperind intervalul din secolele XII—XIV. Modul de publicare a ei însă, a diminuat mult din valoarea concluziilor istorice, ce le-ar fi putut permite cercetarea. Ea constituie deocamdată singura necropolă cercetată într-o zonă românească ce-și are începuturile în perioada dinaintea știrilor scrise și funcționează până la atestarea așezărilor românești din zonă.

Cercetările au adus informații privind cronologia inventarului funerar specific acestei zone a Banatului. Se disting podoabe specifice veacului al XII-lea cum ar fi brățărilor de sticlă, cele torsadate și cerceii biconici. S-a conturat de asemenea, grupul de podoabe, specifice veacului al XIII-lea. Se cunosc, prin cercetările de la Reșița și Ilidia—Obliza podoabe caracteristice, provenind dintr-o necropolă cnezială, respectiv seniorială din sec. XIV—XV. Informațiile documentare au dat posibilitatea stabilirii ctitorilor reședinței feudale de la Reșița.

Începând din veacul al XIV-lea se documentează pregnant o serie de necropole sătești în jurul unor biserici din zid: la Ilidia-Cetate, Mehadia, Cavaran, Sat Bătrân și Berzovia. O parte din ele au avut o fază de înmormântări mai vechi. Cercetarea de la Ilidia-Cetate a dovedit chiar o fază a necropolei încă din veacul al XII-lea în jurul unei biserici din lemn.

Niciuna din necropolele din Banat nu a beneficiat de analize antropologice, ceea ce diminuează din importanța cercetării și a concluziilor istorice.

Analiza istorică asupra necropolelor cu o metodă folosită adesea pentru începuturile evului mediu, metoda regresivă¹⁵⁹, oferă date importante privind aspectul etnodemografic al zonei. Reconstituirea stărilor etnodemografice în intervalul sec. X—XII se poate face operând doar cu datele oferite de cercetarea arheologică. Acest lucru presupune un anumit grad de incertitudine având în vedere caracterul incomplet al multora din săpăturile inițiate. Doar necropola de la Șopotu Vechi — Mărvila rămâne singura cercetată exhaustiv. Ea este cu atât mai importantă fiind situată într-o depresiune închisă al cărei caracter etnic românesc în perioada medievală n-a fost nicicând contestată¹⁶⁰. Inventarul funerar al acesteia documentează un aspect din cultura materială specifică unei comunități românești din veacul al XII-lea.

Obiectivul principal ce trebuie lămurit — și acest lucru nu-l poate face decât cercetarea arheologică — este în ce măsură se poate documenta prezența maghiarilor începând din veacul al X-lea în această zonă. Descoperiri și necropole de tip „hofoglalàs“ se cartează pe rama vestică

a zonei muntoase, ele pot fi urmărite începând de la Deta, Denta, Voiteni, Vrșac¹⁶¹. La stadiul actual al cercetării necropolele maghiare lipsesc în spațiul dintre Dunăre și Bârzava, ceea ce denotă că Banatul a fost ocolit pe la vest, atât în expedițiile din secolul al X-lea, cât și mai târziu. Cucerirea cetății Horom, Orșova aparținând lui Glad și luarea în stăpânire a acestor teritorii sunt cunoscute doar din cronica notarului anonim. Abia din veacul al XII-lea statul maghiar se implementează în zona de sud a Banatului, aceasta intrând în sfera sa de interese.

NOTE

- 1 R. Popa, în *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 556; A. Habovstiak, *Srednovekovno dedina na slovensku*, Bratislava, 1982, p. 380; N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Câmpia Română în vremea lui Mircea cel Bătrân*, București, 1972; J. Giesler, *Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo Brdo Kultur*, în *P.Z.*, 56, 1, 1981.
- 2 R. Popa, *op. cit.*, p. 557.
- 3 D. Țicu, în *Mitropolia Banatului*, 32, 4—6, 1982, p. 284 și urm.
- 4 I. Uzum, în *Banatica*, 3, 1975, p. 131—143; Idem, în *Banatica*, 6, 1981, p. 481 și urm.
- 5 Descoperiri de suprafață efectuate în anul 1989.
- 6 Necropolă sondată de O. Bozu cu ocazia cercetărilor de la castrul roman.
- 8 I. Uzum, Gh. Lazarovici, în *Banatica* 1, 1971, p. 157 și urm.; Șt. Matei, I. Uzum în *ActaMN*, 9, 1972, p. 555.
- 9 Cercetări conduse de Șt. Matei și D. Țicu, necropola este încă inedită.
- 10 I. Uzum, D. Țicu în *Banatica* 6, 1981, p. 212 și urm.
- 11 E. Iaroslavski, în *Banatica* 3, 1975, p. 345 și urm.
- 12 M. Moga, N. Gudea, în *Tibiscus* 4, 1975, p. 132, publică și comentează cercetările de suprafață întreprinse aici de M. Macrea și M. Moga. La Sat Bătrân pe dealul bisericii cercetările noastre de suprafață au identificat o biserică medievală și o necropolă în jurul acesteia. (sec. XIV—XV).
- 13 I. Uzum, în *Banatica* 9, 1987, p. 281.
- 14 M. Macrea, în *Studii. Revistă de știință și filozofie*, II, 1, 1949, p. 139—140.
- 15 D. Țicu, în *Banatica* 10, 1990, p. 267—268.
- 16 *Ibidem*, p. 272 și fig. 4.
- 17 Ortway T (red.) Pesty Fr., *Oklevelek Temesvármegyé és Temesvárváros Történetéhez*, Bratislava, 1896, p. 488—489, „Ecclesia sua parochiali in dicta Remete constructa”.
- 18 D. Țicu, *op. cit.*, p. 210.
- 19 E. Iaroslavski, *op. cit.*, p. 355 și urm.
- 20 *Ibidem*, p. 361, fig. 7.
- 21 P. Bona, *Valorificarea noilor cercetări în domeniul istoriei naționale*, Caransebeș, 1989, p. 15—18.
- 22 *Ibidem*, p. 18, fig. 17; a se vedea și observațiile lui R. Popa în *SCIVA*, 40, 4, 1989, p. 364 și nota 54, 56.
- 23 I. Uzum, D. Țicu, *Banatica* 6, 1981, p. 213.
- 24 *Ibidem*, p. 215 și fig. 5.
- 25 D. Țicu, în *Banatica* 9, 1987, p. 341.
- 26 I. Uzum, în *Banatica* 9, 1987, p. 281—315.
- 27 Colectivul de lucru a fost format din: M. Gumă, O. Bozu, D. Țicu.
- 28 I. Uzum, D. Țicu, Raport prezentat la cea de-a XV-a sesiune anuală de rapoarte arheologice, Brașov, martie 1981; Idem, raport prezentat la cea de-a XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, martie 1982.
- 29 I. Uzum, O. Bozu, Raport privind necropola medievală de la Cuptoare, prezentat la cea de-a XVIII-a sesiune anuală de rapoarte arheologice, Alba Iulia, martie 1984.
- 30 *Supra nota 28* cu rapoartele arheologice citate.
- 31 I. Uzum, *op. cit.*, p. 314.

- 32 Pesty Fr., *A Szőreny vármegye hajdani olah kerületek*, Budapest, p. 11; C. Feneșan, în *Banatica* 5, 1979, p. 270.
- 33 Cercetări arheologice conduse de V. Boroneanț.
- 34 I. Uzum, în *Banatica* 4, 1977, p. 222 și urm.
- 35 Idem, în *Banatica* 7, 1983, p. 250 și urm.
- 35 Idem, în *Banatica* 3, 1975, p. 131 și urm.
- 36 *Ibidem*, p. 134.
- 37 *Ibidem*, p. 140.
- 38 Idem, în *Banatica* 6, 1981, p. 182—187.
- 39 Cercetări arheologice din necropola de la Gornea-Căuniță au fost conduse de către Gh. Lazarovici.
- 40 I. Uzum, *Banatica* 6, p. 187.
- 41 *Ibidem*, p. 194.
- 42 D. Țeicu, *Banatica* 9, 1987, p. 327.
- 43 I. Uzum, în *RMM.MIA*, 2, 1988, p. 39 și urm.; biserica sală de la „Cetate” și necropola înconjurătoare sunt atribuite comunității satești în timp ce rotonda de la „Oblița” și necropola înconjurătoare sunt atribuite familiei cnezilor de Ilidia. O locuință turn din veacul al XII-lea este scotită, după opinia aceluiași autor, drept o construcție anexă a bisericii rotonde.
- 44 Șt. Matei, I. Uzum, *op. cit.*, p. 558.
- 45 *Ibidem*, p. 557.
- 46 *Ibidem*, p. 559.
- 47 D. Țeicu, *op. cit.*, p. 327.
- 48 I. Uzum, în *Materiale și cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 387—389, publică de unul singur raportul cercetărilor arheologice de la necropolă din anul 1978. Colectivul de cercetare a fost format din Șt. Matei, D. Țeicu, I. Uzum.
- 49 I. Uzum, *op. cit.*, p. 42.
- 50 I. Uzum, Gh. Lazarovici, în *Banatica* 1, 1971, p. 161.
- 51 I. Uzum, în *Materiale și cercetări*, p. 387.
- 52 D. Bălănescu, *SCN*, 8, 1984, p. 192.
- 53 D. Țeicu, *SCIVA*, 40, 4, 1989, p. 67; R. Popa, *Cnezatul Marei*, Baia Mare, 1969, p. 37.
- 54 Opinia cu datarea ei în veacul al XII-lea fără argumente la I. Uzum, în *Materiale și cercetări*, p. 389.
- 55 D.I.R., veac XIV, C, III, (1331—1340), p. 234.
- 56 Cercetări Șt. Matei, D. Țeicu în anul 1989.
- 57 Biserica și necropola sunt încă nepublicate.
- 58 M. Macrea, *op. cit.*, p. 139—140.
- 59 I. Uzum, *op. cit.*, p. 234—236.
- 60 Descoperirile sunt datorate dr. M. Munteanu, care ne-a semnalat-o cu multă amabilitate.
- 61 D. Țeicu, în *MB*, 32, 4—6, 1982, p. 265 și nota 13.
- 62 I. Uzum, în *Tibiscus* 3, 1974, p. 161—162.
- 63 *Ibidem*, p. 163.
- 64 O. Bozu a făcut sondajul în necropolă cu ocazia săpăturilor de la castrul roman de la Pojejena.
- 65 D. Țeicu, *op. cit.*, p. 65.
- 66 *Ibidem*.
- 67 M. Moga, N. Gudea, *op. cit.*, p. 132.
- 68 Cercetări de suprafață O. Bozu, D. Țeicu.
- 69 I. Uzum, Gh. Lazarovici, în *Crisia*, 4, 1972, p. 47.
- 70 Cercetările de la Sopotu Vechi sunt încă inedite.
- 71 Pesty Fr., *Krásó vármegye története*, II, 2, Budapest, 1884, p. 252.
- 72 O. Țeicu, *op. cit.*, p. 264—265.
- 73 Idem, în *Banatica* 9, 1987, p. 343.
- 74 Gy. Györfy, *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza*, III, Budapest, 1987, p. 470.
- 75 N. Stanojev, *Necropole X—XV veka y Voivodini*, Novi Sad, 1989, p. 43.
- 76 I. Uzum, *op. cit.*, p. 312.
- 77 Sl. Ercegovac-Pavlović, în *Zbor NM*, 9—10, 1979, p. 280—283, Fig. 4; Idem, *Les Sites d'habitations et les necropoles de Bojetin et de Hajducka Vodenica*, Belgrad, 1986, p. 72, Fig. 14/2—3.

- 78 M. Corović-Ljubinković, în *Zbor NM*, 1, 1958, p. 332—333, Fig. 2.
- 79 M. Parović-Peskan, în *Djerdapske Sveske*, II, Beograd, 1984, p. 143, Fig. 131/5.
- 80 *Jewelry on the territory of Serbia*, Beograd, 1982, p. 99, cat. 297.
- 81 D. Minić, în *Starinar*, 21, 1972, p. 166.
- 82 St. Ercegović-Pavlović, *op. cit.*, p. 283.
- 83 Supra nota 78.
- 84 I. Uzum, *op. cit.*, p. 294 și Fig. 3/a.
- 85 Idem, în *Banatica* 6, 1981, p. 186—187.
- 86 Idem, p. 42, și Fig. 9 b.
- 87 G. Marianović-Vujović, *Trnjane*, Beograd, 1984, p. 80.
- 88 Z. Vana, în *Slov. Arch.*, II, 1954, p. 69, 99; A. Kralovansky, în *Studia Slavica*, V, 1—2, 1959, p. 330—346; J. Giesler, *op. cit.*, p. 104—108, cu referiri speciale la tipologia și cronologia acestora; K. Horedt, *Morești*, II, Bonn, 1984, p. 62—63 cu răspândirea acestui tip de podoabe în Transilvania.
- 89 R. Popa, în *RMM-MIA*, 47, 1978, 1, p. 9—32, cu descoperirile din necropola din jurul bisericii românești de la Streisângeorgiu; G. Marianović-Vujović, *op. cit.*, p. 80.
- 90 I. Uzum, *op. cit.*, p. 296.
- 91 Idem, în *Banatica*, 6, 1981, p. 188.
- 92 Pentru teritoriul Dalmației a se vedea D. Jelovina, în *Starohrvatska prosujeta*, III, 8—9, 1963, p. 101—102; Pentru Bosnia și Herțegovina N. Miletić, în *Glasnik Z.M.S.*, 18, 1963, p. 169; G. Marianović-Vujović, *op. cit.*, p. 84.
- 93 *Ibidem*, p. 84—86, Fig. 176 și Pl. 24—25—28; M. Corović-Ljubincović, *op. cit.*, p. 333, Fig. 3, Piese caracteristice secolului XII ce se regăsesc în zona Timoc—Niș și Dunăre—Sava.
- 94 G. Marianović-Vujović, *op. cit.*, p. 84, Fig. 177, Pl. 15, 22.
- 95 *Ibidem*, p. 177.
- 96 I. Uzum, *op. cit.*, p. 299.
- 97 *Jewelry ...*, p. 58—59, catg. 287, datați în sec. XI—XII.
- 98 G. Marianović-Vujović, *op. cit.*, p. 80—81, Fig. 168, Pl. 16, 19, 21, unde au fost găsiți alături de brățări torsadate.
- 99 *Ibidem*, p. 162.
- 100 *Ibidem*, p. 83 la M₃₄₉ unde a fost găsit un exemplar cu o monedă de la Alexios III Angelos (1195—1203).
- 101 M. Corović-Ljubinković, *op. cit.*, p. 329, Fig. 5.
- 102 *Jewelry*, p. 59, catg. 283.
- 103 M. Corović-Ljubinković, *op. cit.*, p. 322—323, Fig. 4.
- 104 M. Janković, *Starinar*, 24—25, 1973, 1974, p. 241.
- 105 G. Marianović-Vujović, *op. cit.*, p. 83, Fig. 173; *Jewelry*, p. 59, catg. 283.
- 106 M. Corović-Ljubincović, în *Rad. Voj. Muz.*, 3, 1954, p. 83, Fig. 3.
- 107 J. Hampel, *Althertumer der frühen Mittelalter in Ungarn*, 2, p. 489.
- 108 D. Teicu, *op. cit.*, p. 65.
- 109 M. Corović-Ljubincović, *op. cit.*, p. 82, Fig. 2.
- 110 M. Janković, în *Zbor NM*, 9—10, 1979, p. 271—276.
- 111 M. Corović-Ljubincović, *op. cit.*, p. 81—93.
- 112 Z. Kadar, în *Slavica*, 1, 1961, p. 200—201; și mai recenta discuție la J. Giesler, *op. cit.*, p. 20—21 și nota 57.
- 113 M. Janković, *op. cit.*, p. 277.
- 114 *Ibidem*, p. 277; Z. Kadar, *op. cit.*, p. 200.
- 115 P. Diaconu, în *Păciul lui Soare*, II, p. 125.
- 116 M. Corović-Ljubincović, *op. cit.*,
- 117 D. Gheorghe Teodor, *op. cit.*, p. 255, Fig. 7/6.
- 118 P. Diaconu, *op. cit.*, p. 125.
- 119 M. Popovici, V. Ivanisević, *Starinar*, 39, 1988, p. 154, Fig. 24.
- 120 I. Uzum, *op. cit.*, p. 301.
- 121 *Ibidem*, p. 302.
- 122 *Jewelry*, p. 44.
- 123 *Ibidem*, p. 49.
- 124 *Ibidem*, p. 59, catg. 282, sec. XI—XII.
- 125 *Ibidem*, p. 61, catg. 305.
- 126 G. Marianović-Vujović, *op. cit.*, p. 122, fig. 117.
- 127 I. Uzum, *op. cit.*, p. 190.

- 128 *Ibidem*, p. 190.
- 129 Idem, *Banatica* 9, p. 309.
- 130 O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia-traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 178, Pl. 17/7.
- 131 I. Barnea, în *Dinogetia*, 1967, p. 292 și Fig. 172/8.
- 132 M. Szell, în *FolArch.*, 3—4, 1941, p. 241, Fig. 4/a.
- 133 Gy. Fülöp, B. Jumbert, în *Alba Regia*, 20, 1983, p.
- 134 M. Popović, V. Ivanisević, *op. cit.*, p. 163, Pl. 34. Descoperiri de la Branicevo. Pentru descoperirile mai vechi a se vedea o trecere în revistă la D. Țeicu, în *Acta MN*, 18, 1981, p. 496—497.
- 135 G. Marianović-Vujović, *op. cit.*, p. 98—99.
- 136 B. Babić, *Srednovekovno kulturno bogatstvo na SR Makedonija, Prilep*, 1974, p. 42 și fig. 78 și 79, pentru descoperirile de la Marcovi Kuli la p. 44, fig. 93.
- 137 P. Diaconu, D. Vâlceanu, *Păcuil lui Soare*, 1, București, 1972, p. 150; E. Comșa, în *Dinogetia*, p. 302.
- 138 I. Uzum, *op. cit.*, p. 311.
- 139 D. Minić, în *Srednoveko staklo na Balkanu (V—XV veku)*, Beograd, 1975, p. 71—78, pentru apariția și răspândirea brățărilor în Iugoslavia; Idem, în *Sirmium*, 11, 1980, p. 56; B. Babić, *op. cit.*, p. 50, cu brățărele din Macedonia.
- 140 D. Minić, *op. cit.*, p. 72.
- 141 M. Corović-Ljubincović, în *Staklo na Balkanu ...*, p. 64.
- 142 Gl. R. Davidson, în *American Journal of Archeology*, 44, 1940, p. 297.
- 143 M. Parmentier, în *Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain*, 10, 1977, p. 299—300.
- 144 R. Florescu, I. Miclea, *Tezaure transilvane la Kunsthistorisches Museums din Viena*, București, 1979, cat. 234.
- 145 *Jewelery ...*, p. 55, cat. 234.
- 146 G. Marianović-Vujović, *op. cit.*, p. 88, Fig. 187.
- 147 V. Prelipcean, în *St.Teol.*, 7—8, 1962, p. 425.
- 148 J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum — 1774*, Timișoara, 1982, p. 41.
- 149 E. Kolnikova, în *Slov.Arch.*, 15, 1, 1967, p. 189—254.
- 150 *Ibidem*, p. 253.
- 151 *Ibidem*, p. 247—248.
- 152 G. Marianović-Vujović, în *Balkanoslavica*, 9, 1980, p. 68.
- 153 G. Mănușu-Adameșteanu, în *Peuce*, 9, 1984, p. 358.
- 154 D. Minić, în *Godišnjak Grada Beograd*, 25, 1978, p. 85—94.
- 155 J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 41.
- 156 D. Țeicu, *op. cit.*, p. 267.
- 157 I. Uzum, *op. cit.*, p. 163; E. Comșa, *op. cit.*, p. 371.
- 158 D. Țeicu, *op. cit.*, p. 269.
- 159 R. Popa, în *Constituirea statelor feudale românești*, p. 28—29.
- 160 Gy. Györffy, *op. cit.*, pe harta comitatului Caraș desemnată ca zonă nelocuită.
- 161 M. Rusu, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 201—215.

MITTELALTERLICHE NEKROPOLEN (10.—14. JH.) IM SÜDEN DES BANATS

(Zusammenfassung)

Es wird im Besonderen unterstrichen, daß ohne eine Erforschung der Nekropolen, der Wert geschichtlicher Schlußfolgerungen aus der archäologischen Untersuchung des mittelalterlichen Dorfes praktisch zur Hälfte vermindert ist. Beim heutigen Stand der Forschung kennen wir 22 Nekropolen im Banater Bergland. Von diesen, wurden bloß sieben systematisch und ausführlich erforscht. Die Nekropolen von Cuptoare—Sfogea, Reșița—Moroasa, Gornea—Căunița und Târcheviște, Șopotul Vechi—Mărvilă, Ilidia—Oblița und Cetate wurden systematisch ausgegraben.

Die anderen wurden durch Sondierungen untersucht, ein Umstand der ihnen bloß einen Repertoriumwert verleiht und die Bedeutung geschichtlicher Schlußfolgerungen vermindert. Nur die Ergebnisse für Reşiţa—Moroasa und Gornea wurden wissenschaftlich veröffentlicht. Die Nekropole von Cuptoare ist eine der größten und bedeutendsten im Banat. Nach zwei Jahrzehnten seit der Eröffnung der Grabungen, verfügen wir bloß über einen Ausgrabungsbericht aus den Jahren 1983—1985. Die wissenschaftliche Auswertung der Ergebnisse ist weit entfernt von der Gründlichkeit und Akribie, die eine solche Entdeckung erfordert hätte. Die geschichtliche Analyse der Nekropole von Cuptoare, mit 247 Gräbern, zeigt sich als ein äußerst schwieriges Unterfangen.

Die Analyse des Gräberinventars

1. DIADEME

Die Ausgrabungen von den Nekropolen von Cuptoare—Sfogea und Şopotul Vechi—Mărvilă haben Fragmenten erbracht, die von Diademen herrühren. Die Entdeckung aus Şopotul Vechi wird auf Grund des Grabinhalts auf die zweite Hälfte des 12. Jh. datiert. Die Verbreitung dieser Schmuckart im Raum des Banats und entlang des Donaustrahms lässt auf ein lokales Erzeugungszentrum, wahrscheinlich Werschetz/Vršač, schließen.

2. OHRGEHÄNGE

a) *Schlafenhänge mit S-förmigen Enden*

Diese sind aus Entdeckungen von Ilidia—Cetate und Funii, Gornea—Căuniţa, Şopotul Vechi—Mărvilă und Cuptoare—Sfogea bekannt. Die Funde von Şopotul Vechi gehören den 12. Jh. an, jene von Ilidia—Cetate wurden dem 11.—12. Jh. zugeordnet.

b) *Ohrgehänge mit Astragal*

Diese Art Ohrgehänge sind aus der Nekropolen von Cuptoare—Sfogea, Gornea—Căuniţa und Şopotul Vechi—Mărvilă bekannt. Die Funde von Gornea und Şopotul Vechi gehören zeitlich dem 12. Jh., vielleicht seiner zweiten Hälfte, an.

c) *Kugelförmige Ohrgehänge*

Diese Schmuckart ist auf dem Banatergebiet bloß von den Funden in Cuptoare bekannt. Für die Ohrgehänge von Cuptoare findet man Analogien in Entdeckungen südlich der Donau, wo sie den 12. Jh. zugeordnet werden.

d) *Doppelkonische Ohrgehänge*

Solcher Schmuck ist in den Funden von Şopotul Vechi und Cuptoare—Sfogea bekannt. Diese Art ist dem 12. Jh. und der ersten Hälfte des nächsten Jahrhunderts eigen.

e) *Ohrgehänge vom Tokay Typ*

Ohrgehänge vom Tokayer Typ wurden in den Nekropolen von Cuptoare, Reşiţa—Ogăşele und im Hortfund von Macovişte gefunden. Die Ohrgehänge von Reşiţa, aus der Herrschernekropole, wurden in das 14. Jh. datiert, als wahrscheinlich ist die Anfangsperiode anzunehmen. Der Schmuck von Cuptoare — mit guten Analogien aus dem Gebiet südlich der Donau — ist im 13. Jh. einzurahmen. Zur Chronologie und der typologischen Entwicklung der Ohrgehänge vom Tokayer Typ haben sich seit der Veröffentlichung des Hortfundes bis heute verschiedene Meinungen kristallisiert. Die Blütezeit — auch die größte Verbreitung dieser Ohrgehänge, fällt ins 13. Jh. Sie kommen auch in Funden aus dem darauffolgenden Jahrhundert zutage; die Anzahl der Funde für das 13. Jh. ist äußerst gering.

3. PERLEN

Dieser Schmuck wurde in den Nekropolen von Cuptoare und Gornea gefunden. Sie waren aus gebranntem Lehm oder Glas hergestellt. Sehr wahrscheinlich ist, daß ein Teil der Funde aus Werkstätten südlich der Donau stammen.

4. ARMBÄNDER

a) *Gedrehte Armbänder*

Diese Art kommt häufig in den Nekropolen von Cuptoare, Șopotu Vechi und Gornea—Căunița vor. Sie gehören allgemein dem 12. Jh. an. Wir nehmen an, daß in jener Zeit der Raum wo in 12. und 13. Jh. dieser Schmuck sehr in Mode war, das Timoctal, die Donau und die Morava umfasste. Ein Teil dieses Schmucks, seiner Einfachheit wegen, wurde im Gebiet deh Südbanats selbst erzeugt.

b) *Armbänder aus Glas*

Armbänder aus Glas sind durch die Funde von Cuptoare, Șopotu Vechi und Caransebeș bekannt. Für die einfarbigen Armbänder von Südbanat finden sich Ähnlichkeiten in den Funden vom Donautal, der Mlaven und bis Mazedonien. Zeitlich fallen die meisten Funde ins 12. Jh.

5. RINGE

Die Erforschung der Nekropolen von Südbanat führte zu einer Sammlung von ungefähr 40 Ringen die von 11.—14. Jh. stammen. Die Nekropolen um die Kirchen von Reșița und Ilidia brachten zwei Ganzstücke von Siegelringen aus dem 14.—15. Jh. zutage.

Bemerkungen zum Bestattungsritus

Die Überlieferungen in Verbindung mit der Bestattung wurden mit der Zeit weitergegeben, ohne einem kirchlichen Dogma zu unterliegen. Die archäologische Erforschung eines Problems, das mehr zu den Mentalitäten gehörte, stößt auf große Hindernissen, die direkt aus der Methodologie und Arbeitsweise herrühren. Festgestellt wurde die Anwesenheit der Münzen in Gräbern der südbanater Nekropolen. Gründliche Beobachtungen in Zusammenhang mit der Art der Beilegung von Münzen wurden in Șopotu Vechi und Reșița—Moroasa durchgeführt. Mit seltenen Ausnahmen sind die Forscher, die sich diesem Problem zugewandt haben, der Meinung, die Beilegung der Münzen erfolgte als Bestattungsoffer. In frühmittelalterlicher Zeit wird dieser Gebrauch in großen Räumen des Balkans, des Donau-Karpatenbeckens und bis nach Mitteleuropa vorgefunden. In den Nekropolen des südlichen Banats ist dieser Gebrauch voläufig erst mit Beginn des 12. Jh. anzutreffen.

Geschichtliche Bemerkungen zu den mittelalterlichen Nekropolen

Die Untersuchung der Gräberbeigaben der Nekropolen hat eine wichtige Datenunterlage zur Kenntnis der mittelalterlichen Zivilisation im Südbanat geboten. Der Beitrag ist umso bedeutender, da er sich auf eine geschichtliche Periode (10.—12. Jh.) bezieht, für welche die geschichtliche Informationen aus schriftlichen Quellen für diesen Raum fehlen. Sie ergänzt aber in günstiger Weise die Informationen aus schriftlichen Quellen zum 12.—14. Jh. Von diesem Standpunkt aus, nimmt die Nekropole von Cuptoare eine Sonderstellung ein — sie deckt die Zeitspanne zwischen den 12. und 14. Jh.

Die geschichtlichen Untersuchungen der Nekropolen mit einer oft für den Beginn des Mittelalters angewandten Methode, der regressiven, bietet wichtige Daten zum ethnodemographischen Stand des Gebiets. Die Rekonstruktion des ethodemographischen Zustands für die Zeitspanne des 10.—12. Jh. kann nur auf Grund der von archäologischen Forschungen gebotenen Daten geschehen.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Karte der mittelalterlichen Nekropolen des Banats.

Abb. 2. Șopotu Vechi—Mărvilă. Ansicht während der archäologischen Forschung.

Abb. 3. Cuptoare—Șfogeia. Gräber aus der in 1981 untersuchten Nekropole.

- Abb. 4. Gräber aus der in 1981 untersuchten Nekropole von Cuptoare—Sfogea.
Abb. 5. Ilidia—Oblița. Gräber um die Rundkirche.
Abb. 6. Șopotu Vechi—Mârvilă. Gräberinhalt des M₂—M₂₀.
Abb. 7. Diademe. A — In Werschetz entdeckte Diademstanze. B — Schmuckstücke von Cuptoare. C — Fragment von Șopotu Vechi.
Abb. 8. Ohrgehänge mit S-förmigen Enden.
Abb. 9. Ohrgehänge mit Astragal. 1. Gornea; 2—6, 8. Cuptoare; Kugelige Ohrgehänge von Cuptoare.
Abb. 10. Șopotu Vechi—Mârvilă. Ohrgehänge.
Abb. 11. Ohrgehänge des Tokayer Typs. 1—2, 5—6. Cuptoare; 3. Macoviște; 4. Reșița.
Abb. 12. Gedrehte Armbänder. 1—4. Cuptoare; 5. Gornea—Căunița; 6. Șopotu Vechi.
Abb. 13. Glasarmbänder von Cuptoare.
Abb. 14. Ringe.
Abb. 15. Ringe. 1—2. Ilidia—Cetate; 5—8. Oblița.

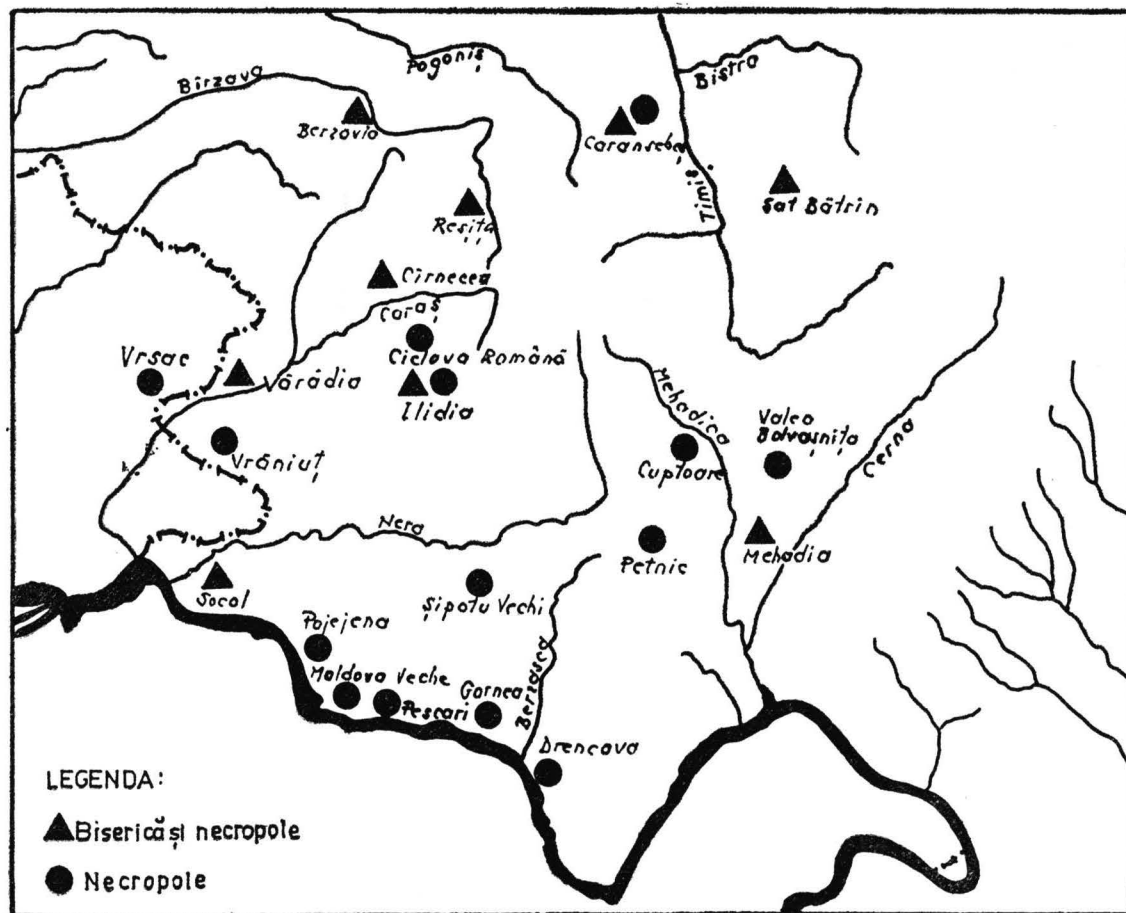

Fig. 1. Harta necropolelor medievale din Banat.

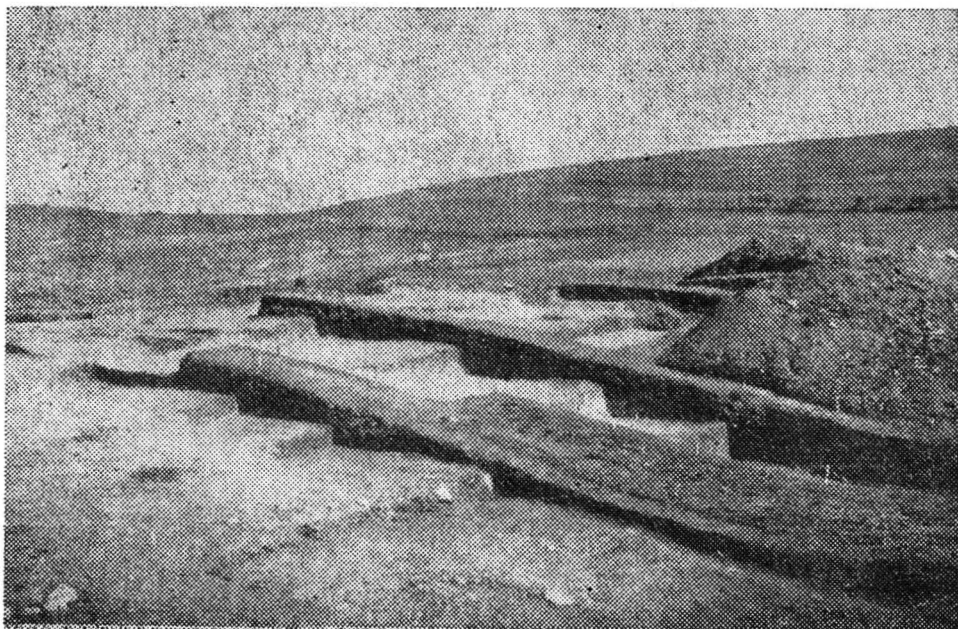

Fig. 2. Șopotu Vechi—Mârvilă. Aspecte din timpul cercetării arheologice.

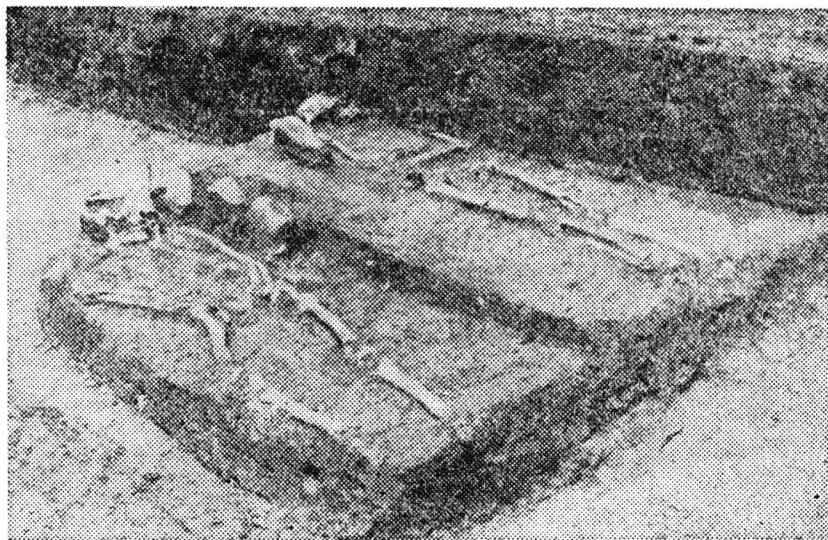

Fig. 3. Cuptoare—Sfogea. Morminte din cadrul necropolei cercetate în anul 1981.

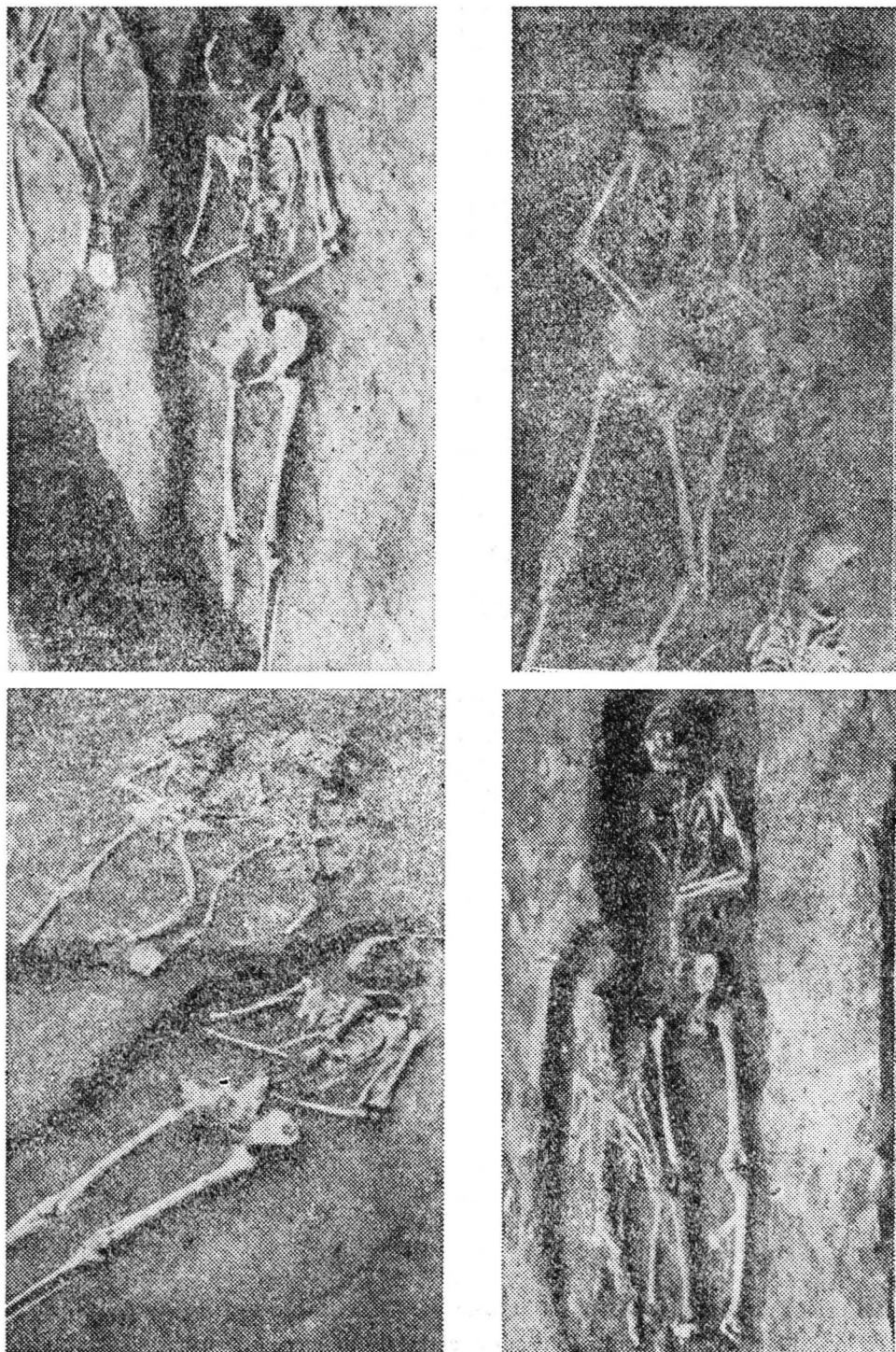

Fig. 4. Morminte din cadrul necropolei de la Cuptoare—Sfocea, cercetate în anul 1981.

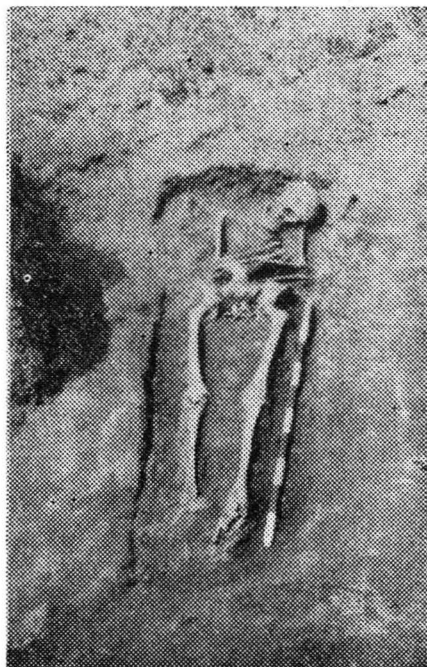
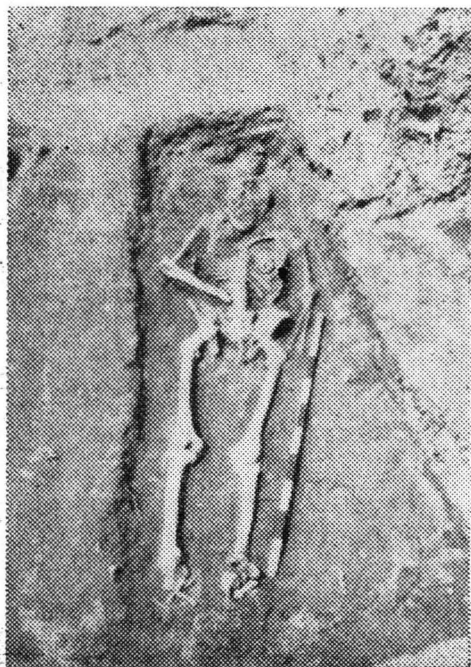
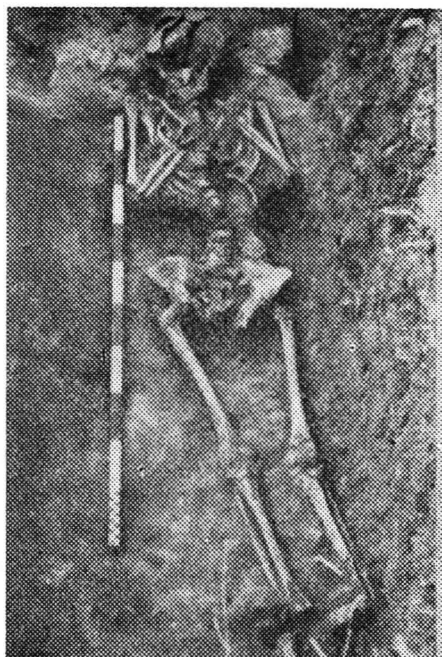
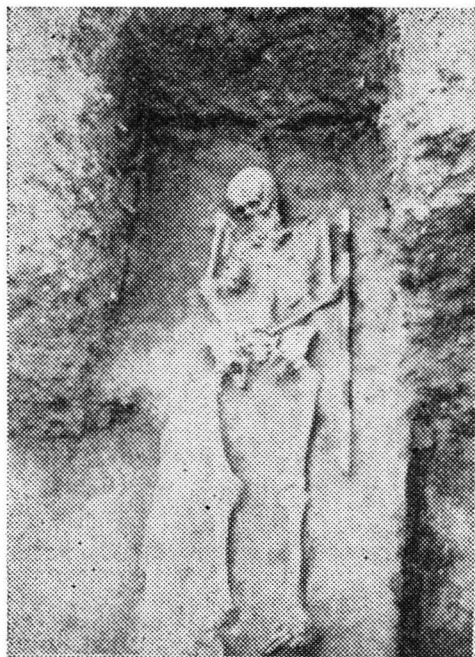

Fig. 5. Ilidia—Oblița. Morminte cercetate în jurul bisericii rotonde.

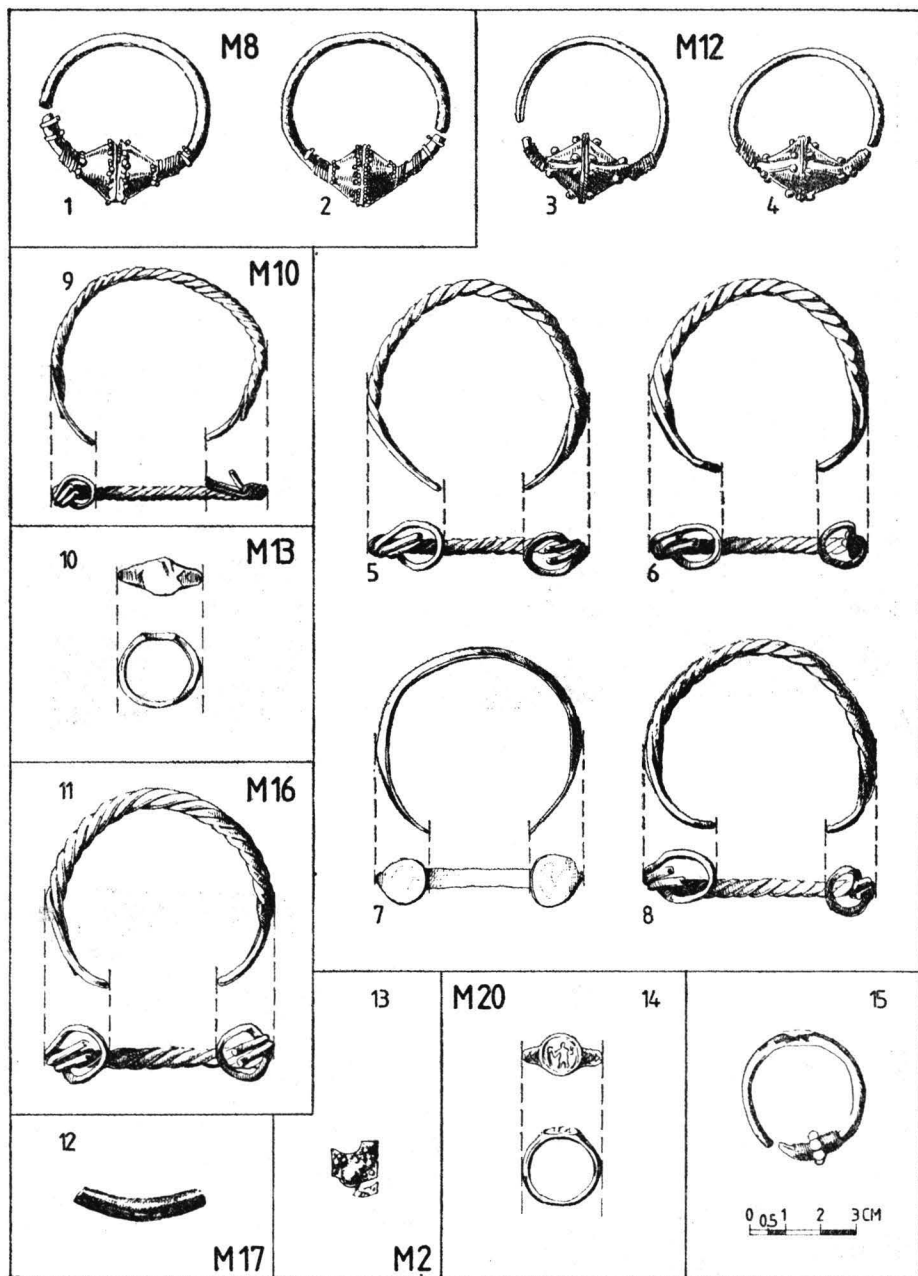
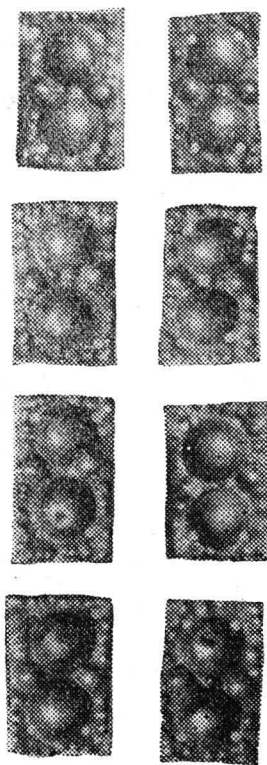

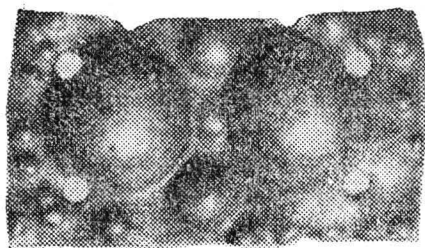
Fig. 6. Șopotu Vechi—Mârvilă. Inventarul funerar M₂—M₂₀.

A

B

C

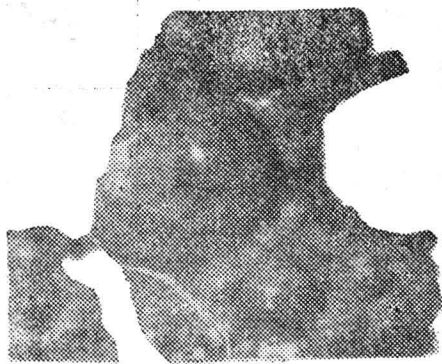

Fig. 7. Diademe. A — Matriță descoperită lângă Vârsec. B — Podoabe de la Cuptoare. C — Fragment descoperit la Șopotu Vechi.

Fig. 8. Cercei cu capetele în formă de „S”.

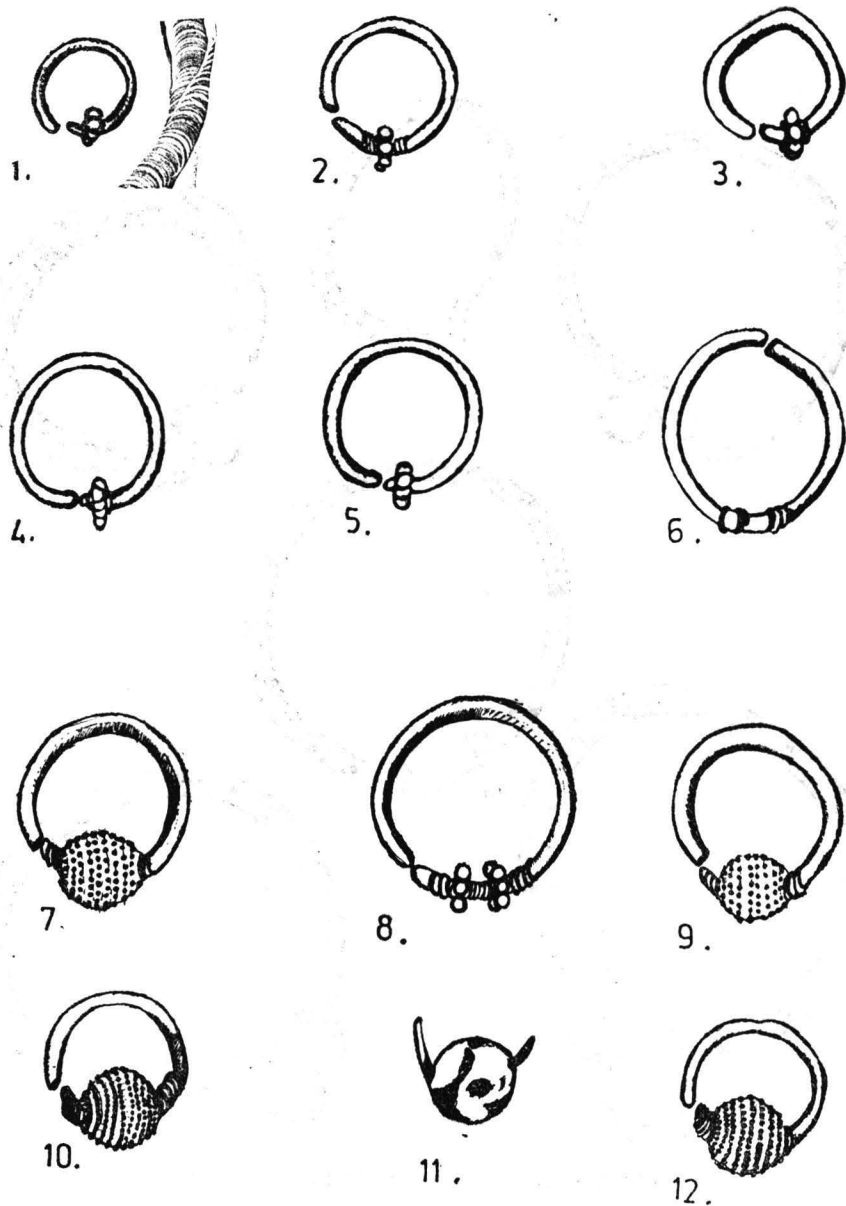

Fig. 9. Cercei cu astragali. 1 — Gornea; 2—6, 8 — Cuptoare; Cercei globulari de la Cuptoare.

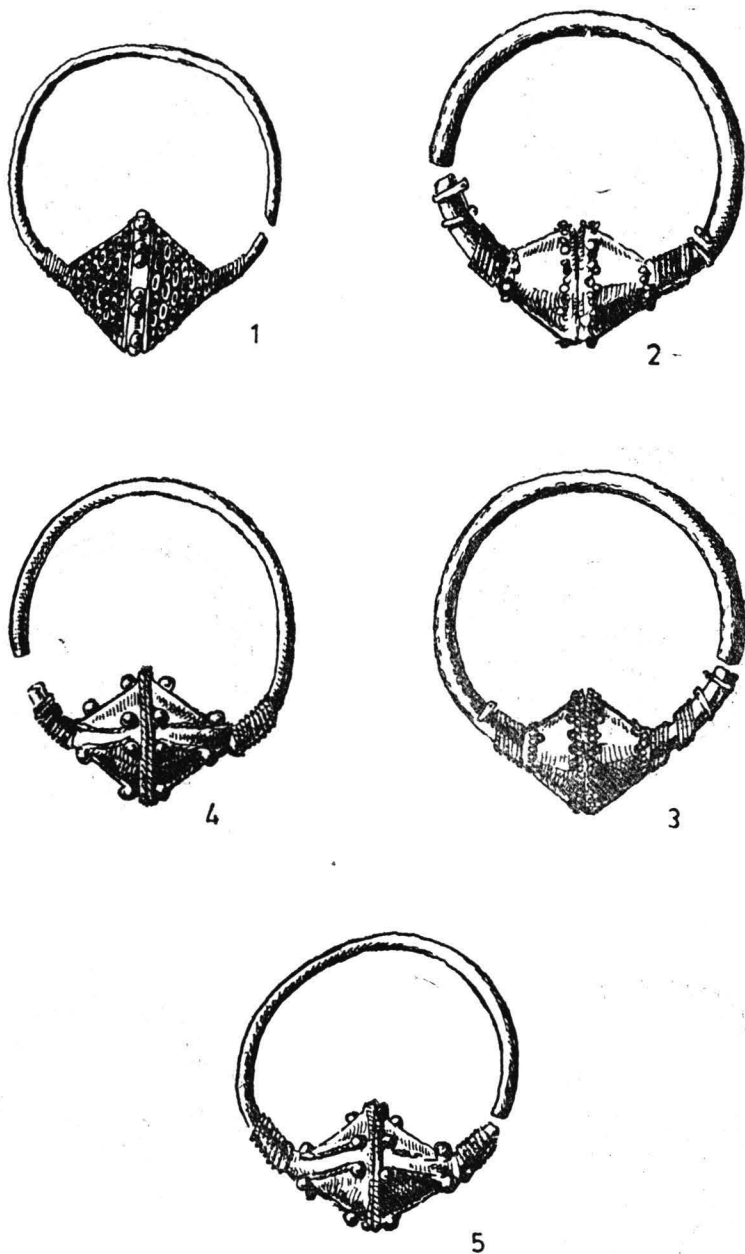

Fig. 10. Șopotu Vechi—Mărvilă. Cercei.

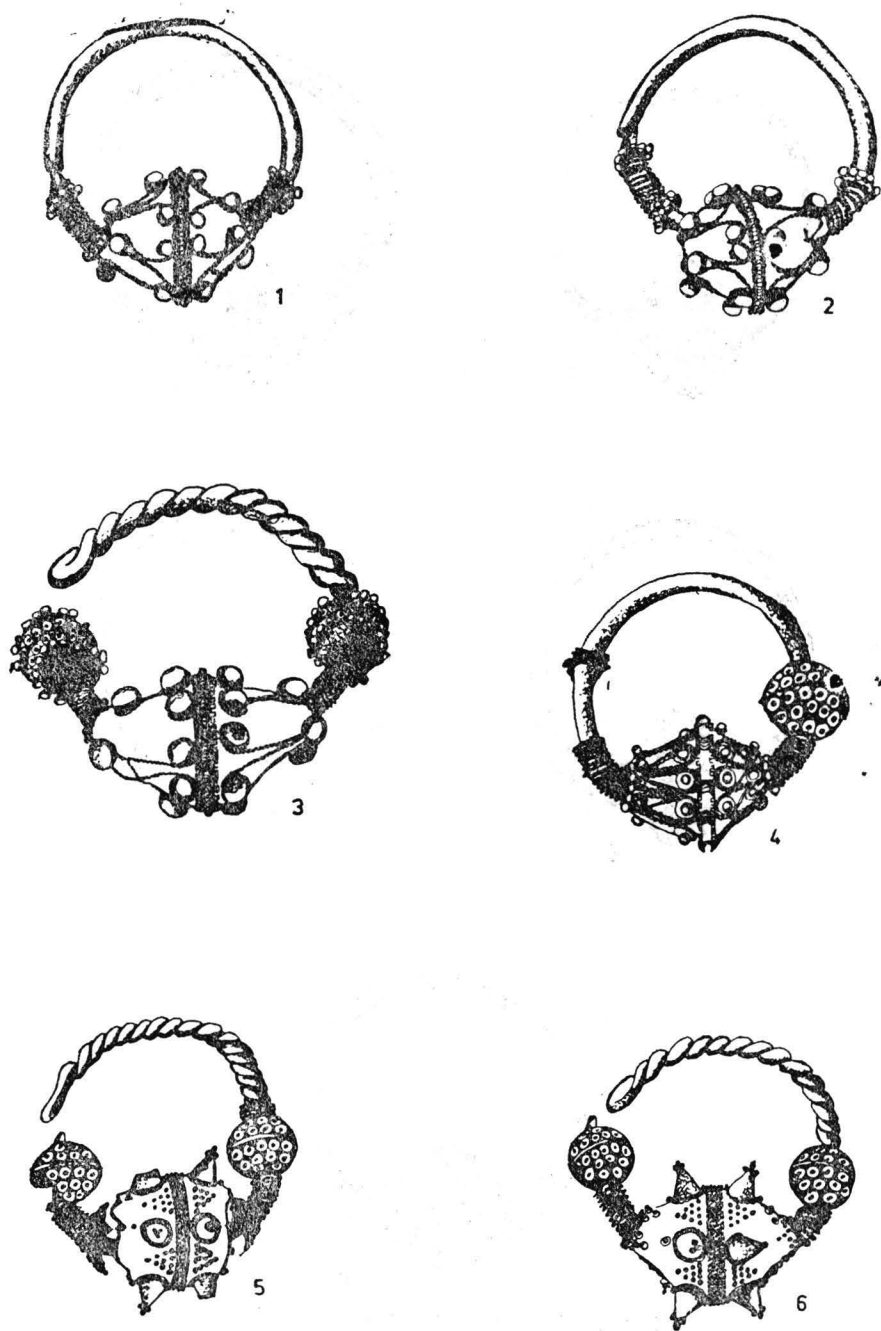

Fig. 11. Cercei de tip Tokay. 1—2, 5—6 — Cuptoare; 3 — Macoviște; 4 — Reșița.

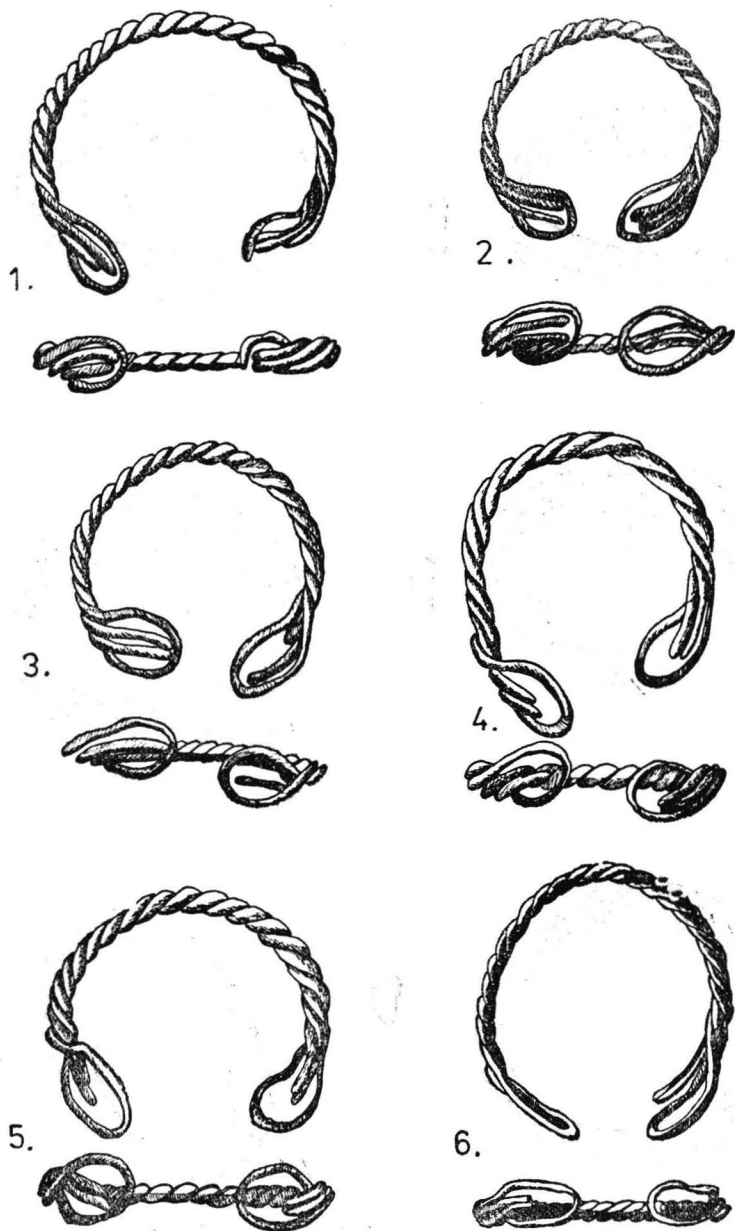

Fig. 12. Brățări torsadate. 1—4 — Cuptoare; 5 — Gornea—Căuniță;
6 — Șopotu Vechi.

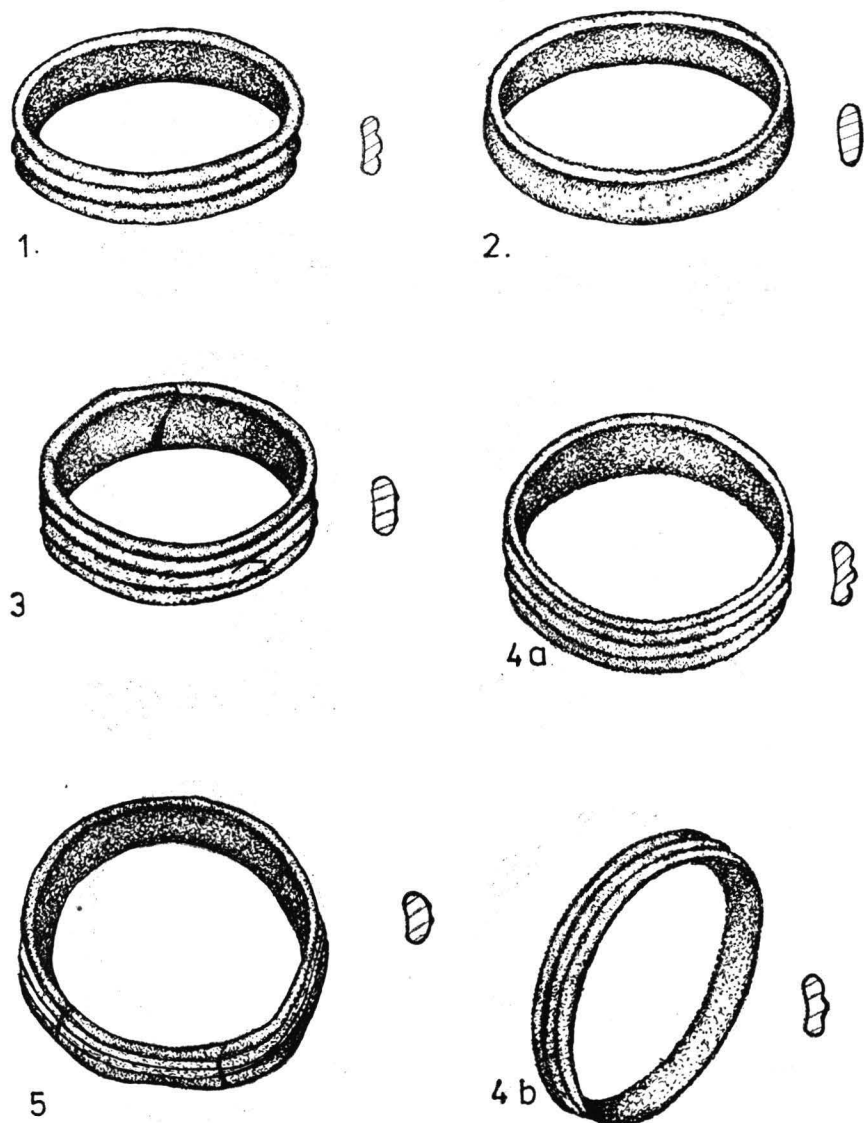

Fig. 13. Brățări din sticlă de la Cuptoare.

Fig. 14. Inele.

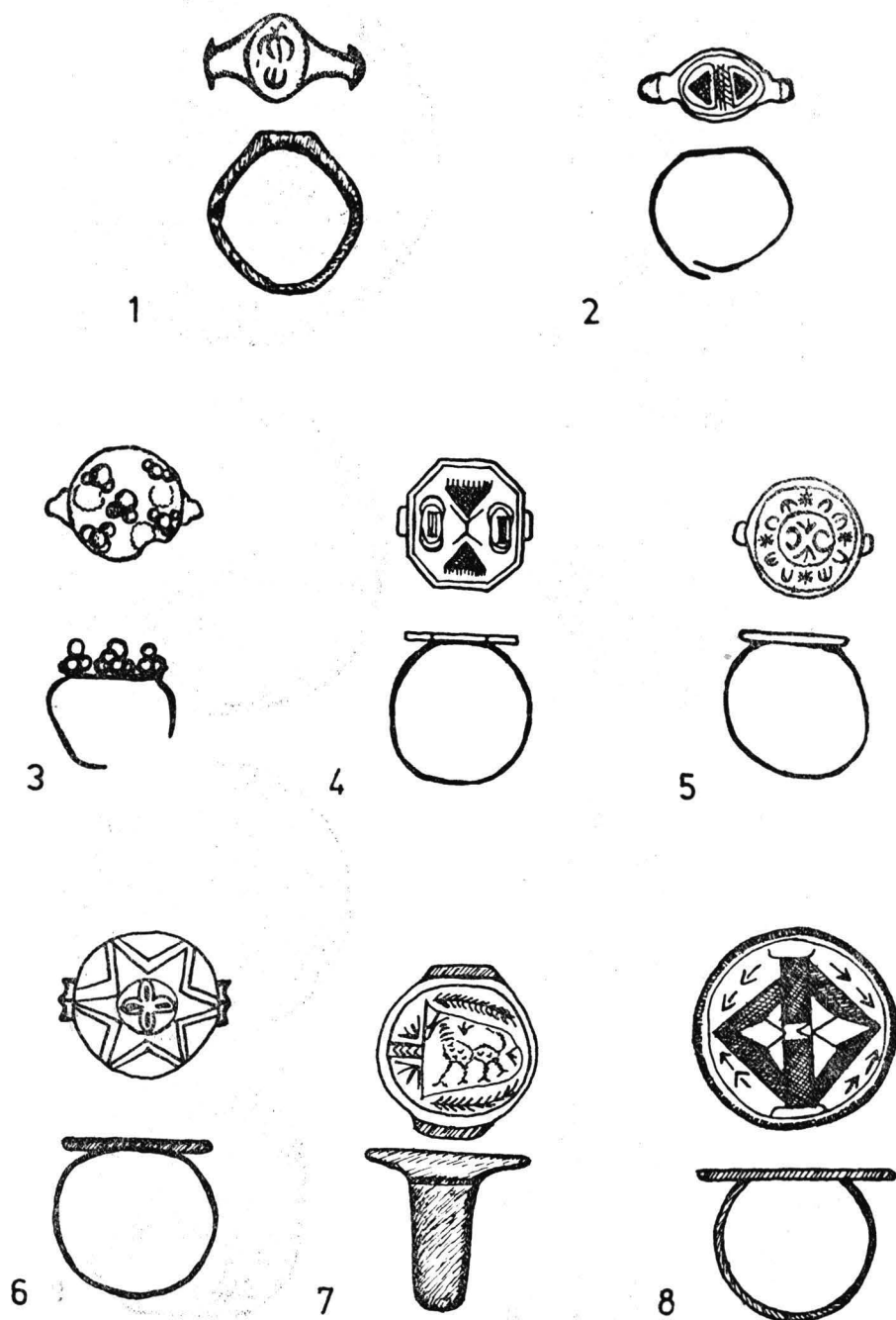

Fig. 15. Inele. 1—2 — Ilidia—Cetate; 5—8 — Oblița.

CONTRIBUȚII ISTORIOGRAFICE PRIVIND CONTINUITATEA DACO-ROMANĂ, ETNOGENEZA ROMÂNEASCĂ ȘI ÎNCEPUTURILE FEUDALISMULUI ROMÂNESC ÎN SUD-VESTUL ROMÂNIEI (BANAT)

ADRIAN BEJAN

1. Sud-vestul României, respectiv teritoriul delimitat între Dunăre, Mureș, Tisa și Carpați, reprezintă un spațiu unitar din punct de vedere al reliefului, fiind cunoscut din secolul XVIII sub numele de Banat. Datorită caracteristicilor sale naturale, din cea mai îndepărtată preistorie Banatul a avut un rol deosebit, datorită situației sale între nord-vestul Peninsulei Balcanice, Câmpia Pannonică și restul teritoriului românesc.

2. Studiile de sinteză istorică, naționale și străine, referitoare la spațiul european (sau doar la cel românesc) în secolele III/IV—XII, cuprind și referiri și concluzii privind spațiul bănățean al perioadei. Existând, în ultimii ani, colecții bibliografice naționale care conțin aceste lucrări, nu vom insista asupra lor, rezumându-ne doar la acele lucrări (sineteze, studii, articole) și la rezultate ale cercetării istorice, a căror tematică sau conținut contribuie efectiv la cunoașterea istoriei Banatului în primul mileniu d.Hr. și primele secole ale mileniului II, sau care, în contextul istoric dat, au contribuit la stimularea cercetărilor istorice, la popularizarea lor în rândul maselor, la formarea și dezvoltarea conștiinței naționale românești.

Perioada sec. XVIII — începutul sec. XIX (1918)

a. După eliberarea Banatului de sub turci și intrarea sa sub administrație austriacă, nevoia de organizare administrativă, economică și social-politică a noii provincii, a impus întocmirea unor documentații de sinteză, cu caracter monografic privitoare la Banat. În realizarea acestor monografii, s-a apelat la serviciile unor funcționari superiori germani ai administrației bănățene, cunosători ai realităților generale și particulare (cazul J. J. Ehrler)¹, sau ele sunt elaborate de reprezentanți imperiali cu diferite însărcinări în Banat (contele Marsigli)², ori erudiți oameni de cultură veniți în contact cu populația și realitățile bănățene (Fr. Grisellini)³. Fiind prezentări monografice ale Banatului în sec. XVIII (cadru geografic, istoric și, îndeosebi, economic) extrem de utile cunoașterii epocii moderne, caracterul lor aparte este dat mai puțin de modalitatea de prezentare istorică — realizată după tiparele maghiaro-germane ale epocii —, cât de modul de prezentare al românilor bănățeni, a demonstrării,

prin contact direct, a originii lor latine și a continuității lor de viață pe teritoriul bănățean.

Cea mai cunoscută, mai receptată și mai utilizată a fost monografia lui Francesco Grisellini *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, elaborată de eruditul italian în vremea șederii sale în Banat, între anii 1774—1776 și apărută în limba italiană la Milano și germană la Viena în anul 1779.

Adept al luminismului iosefin, predominant în cercurile conducătoare de la Viena, Grisellini, pornind de la Banat, demonstrează, fără echivoc, originea romană a poporului român, continuitatea sa de viațuire pe vatra strămoșească, latinitatea limbii române și apartenența românilor bănățeni la o comunitate de neam românească peste fruntariile politice artificiale.⁴

Monografia fiind elaborată sub formă epistolară, scrisoarea I prezintă istoria Banatului, din epoca dacică și până la anul 1456. De remarcat continuitatea de existență a dacilor în provincia romană, conviețuirea lor cu romanii și persistența daco-romanilor în perioada migrațiilor. Motivând deosebita insistență în cadrul monografiei asupra tradițiilor și modului de viață al românilor — populația majoritară —, Grisellini precizează: „Chiar și Europa savantă știe încă puțin că pe cuprinsul Banatului și în ținuturile învecinate se găsesc nu puține vestigii ale măreției romane, că în pământul de aici se dezgroapă adesea medalii și monede din vremea de început, de mijloc și cea din urmă a imperiului, că, în fine, o parte a locuitorilor lui, românii, sunt urmașii unei colonii latine transplantată acolo pe când împăratul Nerva Traian cucerea această țară împreună cu celelalte părți ale vechii Dacii“.⁵

Deosebită importanță prezintă, pentru istoriografie, scrisoarea a VIII-a⁶, „Despre limba română, înrudirea ei cu italiana și cu altele, care s-au format din latina vulgară“. Prin comparație cu limba italiană, Grisellini prezintă un popor — poporul român —, „a cărei limbă dovedește, cu limpezime, că este urmașul coloniștilor români din antichitate“.

Scrisoarea a IX-a⁷ descrie antichitățile romane și barbare din Banatul Timișoarei. De apreciat corecturile aduse planurilor lui Marsigli, recitirea corectă a unor inscripții puse greșit în circulație științifică, precum și considerațiile referitoare la valurile de pământ din Banat, atribuite sistemului defensiv avar.

Monografiile privind Banatul în sec. XVIII (și în primul rând lucrarea lui Grisellini) au constituit, prin înțelegerea cu care autorii lor s-au apropiat de românii bănățeni, dezvăluind Europei modul lor de viață, dar, îndeosebi, originea română și latinitatea limbii lor, un prețios sprijin în afirmarea și lupta națională a românilor bănățeni în sec. XIX.

b. Luminismul românesc și lupta națională a românilor în sec. XIX sînt aspecte care nu se integrează problematicii noastre. Constituind, însă, prin amploarea manifestării și valoarea de simbol a temelor abordate, un important izvor al dezvoltării ulterioare a cercetării istorice și a conștiinței naționale românești, nu putem ignora momentul de descoperire a naționalității și de conștientizare, la românii bănățeni, a noului lor stadiu de existență, ca națiune.

Într-o primă accepțiune, conceptul de naționalitate se exprimă, la românii bănățeni, în afirmarea continuității de neam, a unității etnice

într-un teritoriu considerat național, generic denumit prin mențiunea de Dacia, Dacia Veche, Daco-Romania ca patrie originară primitivă a românilor. Mai târziu, se asociază acestui concept originea română a națiunii române, pe care se fundamentează ideea continuității de neam, respectiv, unitatea comunității naționale, sugerând continuitatea roman-românesc, menită să ridice calitativ națiunea română.⁹

În mentalitatea intelectualității românești bănățene din sec. XVIII — prima jumătate a sec. XIX, în curs de formare ca și conștiința națională, istoria ocupă un loc important. Trecerea de la maniera cronicărescă a sec. XVIII la istoriografia luministă este realizată de opera istorică a lui Stoica de Hațeg.¹⁰ Interesează pentru tematica noastră îndeosebi acea parte a „Cronicii Banatului”, unde, prezentându-se evenimentele din Imperiul Roman de la începutul erei noastre și până la venirea turcilor în Europa, autorul a descris, în maniera școlii ardelen, cucerirea și romanizarea Daciei, contribuind cu argumente proprii, bazate pe realitățile bănățene ale sec. XVIII (fuga în păduri și munți din calea dușmanului) și pe vestigiile arheologice descoperite aici, la interpretarea evenimentelor. Văzând istoria în contextul unui program luminist de ridicare a maselor, autorul pledează pentru unitatea civilizației și istoriei românești din cele mai vechi timpuri, întemeiată pe motivul Daciei, până în contemporaneitate. Perspectiva istorică este realizată prin evoluția de la antica Dacia, prin glorioasele momente ale evului mediu, la epoca contemporană lui, care mai păstrează, cel puțin în parte, tradiția și viziunile comunității etnice existente și pe care aceasta trebuie să le redobândească.¹¹

Integrarea istoriei bănățene în ansamblul civilizației românești și perspectiva istorică se regăsesc, la nivel superior, în opera istorică a lui Damaschin Bojincă. Activitatea de istorie, pusă în slujba idealului național, se manifestă, la Bojincă, în două direcții:

1. Istoria poporului român și cea universală în slujba afirmării națiunii române;

2. Polemica (alături de Eftimie Murgu) împotriva celor care, în cărțile lor, denigrau istoria și trecutul poporului român.

1. În direcță legătură cu tema originilor, istoriografia luministă din Banat a abordat istoria românilor ca un argument în legitimitatea originii lui, semnificând o continuitate istorică.¹² Cele două mari lucrări ale lui Damaschin Bojincă „Istoria Românilor” și „Anticele românilor”¹³ pledează (îndeosebi *Anticele*, prin exemplele din datinile, folclorului și tradiția românilor bănățeni din sec. XVIII—XIX) pentru originea romană a românilor.

2. Contribuția originală a Damaschin Bojincă la îmbogățirea teoriei romanității o constituie lucrarea polemică „Răspunderea dezgustătoare la cârtirea cea din Hale...”¹⁴, răspuns care a fost urmat de „Combaterea disertației...”¹⁵ a lui Eftimie Murgu în anul 1830, ambele, luări de poziție împotriva tendențioasei cărți a lui Sava Tököli, privind originea și evoluția românilor.

În același context luminist se integrează istoria lui Tincu Velia, *Temisiana sau scurtă istorie a Banatului Temisian*¹⁶, care tratează istoria Banatului în strânsă corelație cu istoria țărilor românești, prezentând evenimentele cu celeași accente pentru primul mileniu de după nașterea lui Cristos: originea română a românilor, supraviețuirea autohtonilor în

perioada migrațiilor, relațiilor lor permanente cu Imperiul Roman și cel Bizantin.

Esența concepției istorice luministe bănățene este redată de remarcabila și edificatoare constatare a lui Eftimie Murgu: „Încă de timpuriu savanții cinstiți și competenți au fost de acord asupra obârșiei romane a românilor sau a așa-numiților valahi. Asupra acestui fapt nu a existat și nu există îndoială, datorită limbii, obiceiurilor și datinilor române. Chiar și cel mai umil român, atunci când știința și mijloacele de cultivare nu existau încă nimic nu i-a fost mai trează decât originea sa”¹⁷.

c. Temele istorice ale Școlii Ardelene au fost preluate și amplificate în contextul politic al revoluțiilor burghezo-democratice, de generația pașoptistă din cele trei părți române. Lupta pentru constituirea statului național unitar român a oferit cercetării istorice românești din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea un cadru de dezvoltare extrem de favorabil. În contextul tratării unitare a istoriei românilor și a spațiului locuit de aceștia ca spațiu de geneză, ca răspuns argumentat științific dat teoriilor tendențioase, istoria Banatului și a românilor bănățeni, începând din cele mai vechi timpuri, este tratată ca parte a istoriei naționale. G. Barițiu, A. T. Laurian, B. P. Hașdeu, N. Densușianu, G. Tocilescu și, îndeosebi, A.D. Xenopol¹⁸ și D. Onciul¹⁹ acordă spațiului bănățean și românilor bănățeni locul cuvenit în cadrul procesului de continuitate, etnogeneză și organizare statală. Existând ediții critice, publicate în ultimii ani, ale acestor sinteze de istorie națională, vom evita repetarea concluziilor pertinente ale istoriografiei românești ale epocii, semnalând însă prezența unor lucrări mai puțin cunoscute, a căror autori, fără a fi istorici de profesie, intelectuali români integrați în lupta națională a românilor din cadrul imperiului Austro-Ungar. prin aspirațiile și continuitatea tematică, pot fi considerați continuatori ai luminismului în istoriografia românească a Banatului.

Temele abordate preferențial de istoriografia bănățeană din a două jumătăți a sec. XIX — începutul sec. XX se înscriu în dialogul cu temele istoriografiei maghiare (Széntklaray, Borowszky, Turchány), care urmăreau crearea unei imagini de colorit maghiar istoriei Banatului. *Istoria Banatului Severin*²⁰ a lui Patriciu Dragalina, fără a fi originală („compilație conștiincioasă”), interesează problematica noastră prin concluzia majoră: „românii nu sunt venetici, nici o nație de păstori, care s-au strecurat pe furii în Ungaria, ci un popor băstinaș... mai vechi în această patrie... decât poporul maghiar”.

*Istoria românilor bănățeni*²¹ a lui George Popovici, cu toate limitele sale, este prima sinteză românească de monografie istorică a Banatului, realizată conform cerințelor moderne ale cercetării științifice. Având ca idee direcțională fraza lui G. Barițiu „este timpul ca istoria Banatului și a românilor bănățeni să și-o scrie chiar ei”, autorul utilizează, în elaborarea istoriei sale, o vastă cantitate de informație: istoriografia românească de la Școala Ardeleană până la Xenopol și Onciul; istoriografia bănățeană luministă; istoriografia germană și maghiară, îndeosebi cea referitoare la Banat; rezultatele cercetării și activității Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara, adăugând contribuția proprie în interpretarea izvoarelor și a evenimentelor istorice.

d. În anul 1872 la Timișoara s-au pus bazele Asociației de Istorie și Arheologie, începându-se, totodată, colecționarea și scoaterea la lumină a urmelor de cultură materială a comunităților care s-au succedat pe acest teritoriu de-a lungul veacurilor, constituindu-se, cu timpul, colecția arheologico-istorică din care s-a dezvoltat Muzeul Banatului. În aceste condiții, Timișoara, prin activitatea iubitorilor de istorie de aici, se integrează emulației intelectuale internaționale a celei de-a doua jumătăți a sec. XIX.

Având o activitate de lungă durată, până în timpul primului război mondial, dispunând de o revistă de specialitate cu apariția aproape neîntreruptă²², cu toate limitele sale naționaliste (s-a căutat integrarea acestui spațiu în contextul istoriei maghiare — a așa-numitei Ungarii de Sud), prin contribuția unor cercetători recunoscuți în epocă, activitatea asociației își păstrează valoarea prin câteva direcții fundamentale, care se integrează parțial și problematicii noastre:

- demararea activității muzeistice pe teritoriul bănățean;
- depistarea, inventarierea și depozitarea (colectarea) de obiecte arheologice;
- inițierea pe teritoriul Banatului a investigațiilor arheologice și organizarea primelor șantiere de profil;
- depistarea și descrierea monumentelor istorice de pe teritoriul Banatului;
- stabilirea de colaborare științifică cu foruri științifice din străinătate (și cu Academia Română);
- elaborarea de către specialiști, unii recunoscuți pe plan european (I. Berkeszi, B. Milleker, I. Böhm), a unor repertorii de descoperiri arheologice, îndeosebi pentru epocile comunei primitive, romană și post-romană (așa-numitele antichități barbare)²³ și desfășurarea de către aceștia a unei activități de certă valoare științifică.

Perioada interbelică

În cadrul nou creat al statului unitar național, istoriografia românească interbelică a acordat un spațiu deosebit de amplu atât istoriei primului mileniu, cât și evului mediu românesc, puternica personalitate a lui Nicolae Iorga deschizând, în istoriografia românească, o nouă epocă — cea a reconsiderării valorice a istoriei naționale, a remodelării, prin prisma evoluției instituțional-politice a perioadei dintre 271/275 și până în feudalismul dezvoltat, prin urmărirea organizării și dezvoltării structurilor politice denumite „romanii populare“, în procesul transformării lor în forme de organizare statală, a reintegrării, la un nivel calitativ superior, a spațiului românesc și a istoriei românilor astfel reevaluate în istoria universală. Este firesc interesul deosebit arătat de marele istoric Banatului și românilor bănățeni, locul și rolul pe care istoricul l-a acordat acestui spațiu în contextul continuității daco-romane, a etnogenezei românești și în cadrul de feudalizare și de apariție a statelor feudale românești.²⁴

Istoria Banatului din primul mileniu de după nașterea lui Cristos este integrată în valoroase sinteze de istorie națională. Tot acum sunt reevaluate izvoarele istoriei românești din secolele IX—XII prin cercetarea surselor armenesti²⁵ sau prin redimensionarea tradiției istorice despre întemeierea voievodatelor românești.²⁶

Un loc aparte, prin obiective și perspective, îl are, în perioada interbelică, activitatea intelectualilor bănățeni privind investigarea trecutului acestui teritoriu. După întregirea statului național unitar român, intelectualității din Banat i-au revenit, în domeniul culturii și, îndeosebi, a cercetării istorice, importante sarcini cu caracter politic și patriotic. Dintre acestea, pe prim plan se situează:

— preluarea critică a patrimoniului cultural al Banatului, activitate presupunând revizuirea întregii moșteniri culturale a fostei provincii austro-ungare, valorificarea și aprofundarea aspectelor pozitive ale acestei moșteniri, dar, în același timp, stabilirea unor poziții ferme de demascare și combatere a acelor aspecte tendențioase și profund dăunătoare existenței și intereselor poporului român.

— evidențierea caracterului predominant românesc al patrimoniului cultural bănățean, fapt ce presupune atât valorificarea și reinterpretarea justă a cercetărilor mai vechi asupra istoriei și modului de viață al românilor din Banat, cât și intensificarea cercetărilor de istorie, arheologie, etnografie, folclor în scopul unei cunoașteri cât mai amănunțite, de pe poziții riguros științifice, a trecutului acestui teritoriu, precum și a civilizației și culturii românilor bănățeni, incluse în civilizația și cultura poporului român.

— problema integrării viitoare a vieții culturale din Banat în cultura și spiritualitatea românească, crearea unor forme culturale superioare, a căror specific și particularități în ansamblul culturii moderne să derive tocmai din valorificarea particularităților Banatului.

Le realizarea acestor deziderate au contribuit intelectuali bănățeni din toate domeniile de activitate. Dar ponderea principală au avut-o acele instituții care, prin specificul lor, ființau direct în sferele de cercetare menționate. De aceea, în viața culturală bănățeană interbelică se remarcă îndeosebi două instituții cu profil înrudit: Societatea de Istorie și Arheologie din Banat și Muzeul Banatului din Timișoara, instituții care, după anul 1918, sunt total reorganizate pe baze naționale românești și cunosc o nouă dezvoltare²⁷, din deceniul al IV-lea ele integrându-se în activitatea complexă și multilaterală a Institutului Social Banat — Crișana.

În domeniul arheologiei și istoriei vechi, o deosebită importanță o va colaborarea de prestigiu a cercetătorului, bănățean de origine, Constantin Daicoviciu. Articolul său *Banatul și arheologia (câteva probleme)*²⁸ constituie un punct de referință, trasând un program viitoarelor cercetări arheologice din Banat, indicând scopul, metodologia și obiectivele lor²⁹. Muzeul Banatului și Societatea de Istorie și Arheologie, prin multiplele preocupări ale lui Ioachim Miloia (director al muzeului și conducătorul Societății), se va integra consecvent programului trasat³⁰.

Printre obiectivele cercetării istorice a acestor instituții s-au aflat: problema continuității și a vechimii elementului românesc în Banat, com-

baterea teoriilor migraționiste privind formarea poporului român, existența districtelor românești din Banat și a vieții politice, sociale, juridice a românilor în cadrul acestor districte, probleme de vitală importanță pentru umplerea golului datorat sumarei cercetări a istoriei românilor în investigarea istorică bănățeană dinaintea de anul 1918.³¹

Baza de plecare, de sorginte națională, a istoricilor bănățeni din perioada interbelică care au abordat problemele începutului feudalismului pe acest teritoriu s-a reflectat în următoarele aspecte:

— Glad și Ahtum, conducători politici ai populației autohtone românești (istoricitatea lui Glad și Ahtum);

— populația majoritară a Banatului a fost românească și creștină;

— infiltrarea maghiară a fost întârziată de prezența pecenegilor în câmpia munteană;

— continuitatea rolului cnejilor și jupanilor în conducerea populației bănățene și după cucerirea maghiară;

— dacă populația românească este prezentă după cucerire (documentar și toponimic), în schimb, nu este atestată o reală locuire maghiară până sub Casa de Anjou;

— caracteristicile nobilimii române de sorginte cnezială (cnezatul ca și instituție ereditară românească);

— evoluția istorică a instituției districtelor românești, ca relicvă a vechilor formațiuni statale independente românești, diferențe dintre districtele românești și vechile comitate maghiare.

Conținutul revistelor editate de aceste instituții: *Gemina*³², *Analele Banatului*³³, *Revista Institutului Social Banat-Crișana*³⁴, în care, alături de specialiști, publică și intelectuali de diferite profesii (fapt ce explică valoarea științifică redusă a unora din materialele apărute) constituie dovada înaltelor sentimente patriotice ale generației care a contribuit efectiv, prin lupta și activitatea sa, la realizarea unirii din anul 1918. În tmele de cercetare abordate se regăsește moștenirea cărturarilor bănățeni din secolele XVIII și XIX, a cărei aprofundare științifică va fi continuată de către istoricii contemporani.

Perioada postbelică

Alături de primele două volume ale tratatului de *Istoria României* (*Istoria României*, I—II, București, 1960—1962) un loc aparte în istoriografia națională postbelică le dețin acele lucrări, sinteze, studii, articole și comunicări, care, prin tematica abordată, se înscriu în efortul de cercetare a perioadei cuprinse, cronologic, între retragerea aureliană din Dacia și feudalismul dezvoltat românesc, tratând problematica în ansamblul său sau abordând, după criterii zonale, ori domenii de cercetare, doar aspecte particulare ale epocii.

Printre cei care timp de decenii s-au aplecat asupra istoriei feudale românești, integrând în cadrul ariei de preocupări și istoria Banatului în perioada menționată, este și Academicianul Stefan Pașcu³⁵, din a cărui aport științific la cercetarea istoriei românești vom remarca succint: *Din istoria Transilvaniei* (partea medievală a sintezei)³⁶ contribuția la

redactarea volumului II al tratatului de *Istorie a României*³⁷, *Voievodatul Transilvaniei*³⁸, volumul bilingv *Ce este Transilvania?*³⁹, reținând analiza științifică pertinentă referitoare la multiplele probleme ale formării și existenței voievodatului Transilvaniei integrat evoluției proceselor similare ale evului mediu timpuriu european, formarea voievodatului Transilvaniei și apoi existența sa înfățișează drumul parcurs de societatea din interiorul arcului carpatic spre viața de stat, procese din interferarea căroră a rezultat voievodatul, autonomia și raporturile cu celelalte voievoodate de peste Carpați; organizarea administrativă, instituțiile, structurile societății Transilvaniei. O atenție deosebită este acordată analizei structurilor social-economice și social-juridice românești pe parcursul feudalismului, evidențiindu-se, în acest context, puterea de rezistență a formelor instituționale ale populației autohtone față de politica oficială și puterea lor de influențare asupra instituțiilor transplantate de regalitatea maghiară.⁴⁰

O integrare a începuturilor culturii medievale românești în contextul european o realizează istoricul Răzvan Teodorescu⁴¹ prin investigarea culturii românești în ansamblul său, a surselor locale și a influențelor survenite din partea unor arii de civilizație străină. În concepția autorului, în direcția asimilării culturale în spațiul românesc, un loc deosebit revine zonelor „Dunării de Jos” (apusene și răsăritene), prin „Dunărea de Jos apuseană” înțelegând unitatea geografică a Banatului și Olteniei, cu o ușoară extindere spre vestul Munteniei, reprezentând o regiune de încrucișări a diferitelor influențe venite din arii culturale ce se învecinau aici din pre- și postistorie.⁴² De aici, teoria „coridoarelor culturale și a rolului lor în începuturile civilizației medievale românești”.⁴³

Pe linia afirmării unor puncte de vedere în problema strictă a apariției raporturilor de aservire feudală, precum și geneza acestora, cu referiri la istoria României, se înscriu studiile, bazate pe metoda de investigare sociologică, ale lui H.H. Stahl.⁴⁴

Cercetătorul Ștefan Olteanu realizează o investigație de ansamblu asupra societății românești la cumpăna mileniilor I și II⁴⁵. Problema evoluției fenomenelor care au condus la apariția relațiilor feudale pe teritoriul României, ponderea lor în cadrul general al societății românești a fost reluată și amplificată în sensul aprofundării investigației aspectelor socio-economice în studiul privind începuturile evului mediu românesc.⁴⁶

Importantă pentru cunoașterea evoluției politice și economice a Transilvaniei și Banatului în sec. III/IV—XIV o au contribuțiile cercetătorilor clujeni care s-au ocupat de diverse aspecte ale tematicii noastre.⁴⁷ Pornind de la argumentul arheologic, combinat cu informația documentară, se realizează o mai bună cunoaștere a relațiilor autohtoni-migratori, a evoluției interne și a contextului extern de evoluție a culturii materiale și spirituale postromane și românești, a celor privind constituirea și existența voievodatelor transilvănene și bănățene în sec. IX—XI.

În Banat (Timișoara, Arad, Reșița) au apărut, periodic, mai multe monografii istorice tratând (global sau pe probleme) istoria bănățeană cu referiri și la aspecte ale primului mileniu: în anul 1969 fiind editată monografia *Timișoara — Pagini din trecut și de azi*⁴⁸, o succintă prezentare a istoriei bănățene din cele mai vechi timpuri a fost editată la Re-

șița⁴⁹, precum și două succesive monografii privind istoria Aradului⁵⁰. Capitole de istorie locală conțin monografiile județelor Arad, Caraș-Severin și Timiș.⁵¹ De menționat, de asemenea, apariția celor trei volume „Banatul în lumina arheologiei”⁵² — sinteză a cercetărilor istorico-arheologice bănățene.

Studiile și monografiile prezentate au la bază efortul continuu de cercetare al istoricilor din întreaga țară (inclusiv a celor care activează în spațiul cultural-științific al Banatului)⁵³ orientați în activitatea lor spre problemele istorice menționate. Muzeele din Timișoara, Arad, Reșița, Caransebeș și Lugoj au impulsionat, cu predilecție, cercetarea în domeniul istoriei vechi și arheologiei, activitatea lor corelându-se cu cea a altor instituții de profil bănățene (Arhivele Statului, Mitropolia Banatului, Universitate etc.).

Din multitudinea obiectivelor arheologice (integrându-se în intervalul cronologic dat) ale muzeelor bănățene (șantieri organizate sau cercetări de suprafață) menționăm: la așezările de la *Timișoara* (punctele Cioreni⁵⁴, Freidorf⁵⁵, Fratelia⁵⁶) și necropolele din punctele Cioreni⁵⁷ și Podul Modoș⁵⁸, așezările din localitățile Hodoni⁵⁹, Remetea Mare⁶⁰, Criciova⁶¹; cercetările de la Satchinez⁶² și cetatea Jdioara⁶³, complexul arheologic de la Cenad⁶⁴, necropola de la Hodoni⁶⁵ la *Reșița* zona văii Clisurii⁶⁶ (indeosebi localitatea Gornea cu numeroasele sale obiective arheologice), zona Ilidia⁶⁷, localitățile Moldova Veche⁶⁸, Grădinari⁶⁹, aria municipiului Reșița⁷⁰, depresiunea Oravița⁷¹; la *Arad*: în partea bănățeană a județului Arad, îndeosebi așezările de pe Valea Mureșului și fortificația de la Tudor Vladimirescu⁷² la *Lugoj*: așezările din localitățile Jabăr și Sacoșul Mare⁷³; la *Caransebeș*: cercetările din aria municipiului⁷⁴. Se adaugă, pentru toate muzeele, numeroase cercetări de suprafață care au completat harta arheologică a Banatului perioadei cu o multitudine de semnalări de obiective arheologice (a se vedea anexa).

Toate aceste cercetări, corelate cu descoperirile numismatice⁷⁵, precum și cu activitatea din alte domenii ale științelor istorice (topografia istorică, istoria artei etc.) au avut drept scop o mai bună cunoaștere, pentru teritoriul bănățean, a problemelor continuității, etnogenezei, organizării social-politice și economice daco-romane și românești în sec. III/IV—XIV. Acest considerabil efort s-a materializat în studiile și articolele apărute în reviste cu caracter istoric din Banat: la Timișoara, *Tibiscus*, *Analele Banatului* serie nouă, *Studii de Istorie a Banatului*, *Mitropolia Banatului*; la Reșița, *Banatica*; la Arad, *Ziridava*; *Tibiscum* — *Studii și comunicări-Etnografice-Istorie* la Caransebeș, precum și în publicații de circulație națională și internațională *SCIVA*, *Dacia N.S.*, *Acta Musei Napocensis* AIIA Cluj-Napoca etc.

Etapa în plină desfășurare, a acestor cercetări, majoritatea încă inedite, rezultatele științifice care se conturează prin ele, impun în perspectivă o abordare diferențiată a lor, atât tematic, cât și cronologic în cadrul unor bibliografii și sinteze istorico-arheologice a Banatului care să constituie aportul cercetătorilor bănățeni din diferite domenii de investigare a științelor istorice la o mai temeinică cunoaștere și o mai adecvată interpretare, în lumina adevărului științific și a necesităților cercetării istorice românești actuale.

Concluzii

Încă din sec. XVIII, ilustrarea istoriei primului mileniu d.Hr. a spațiului bănățean (sud-vestul României de astăzi) a constituit o necesitate a istoriografiei românești și europene. Demonstrarea originii romane a românilor și a continuității lor de viață pe teritoriul de geneză s-a încadrat, prin luminiștii bănățeni, efortului de constituire a conștiinței naționale românești și luptei naționale a românilor. Începând cu a doua jumătate a sec. XIX, atât prin opera marilor istorici români dinaintea primului război mondial și din perioada interbelică, cât și prin activitatea intelectualilor bănățeni patrioți după Marea Unire din 1918, istoria acestui teritoriu și a românilor de aici își primește rolul cuvenit în cadrul istoriei naționale. Iar, prin multipla activitate a istoricilor ultimelor decenii, cercetarea primului mileniu și în cadrul său a părții de sud-vest a României, a cunoscut o etapă superioară de dezvoltare, cu o largă deschidere de perspectivă.

NOTE

- 1 J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, prefața, traducere și note de C. Feneșan, Timișoara, 1982.
- 2 F. Marsigli, *Description du Danube*, II, La Haye, 1774.
- 3 Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traducere și note de C. Feneșan, Timișoara, 1984.
- 4 C. Feneșan, în *Fr. Grisellini...*, p. 17 (introducere).
- 5 Fr. Grisellini, *op. cit.*, p. 23.
- 6 *Ibidem*, p. 190—203.
- 7 *Ibidem*, p. 190.
- 8 *Ibidem*, p. 204—228.
- 9 N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 310—313.
- 10 Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Timișoara, 1981, studiu introductiv, glose și indice D. Mioc.
- 11 N. Bocșan, *op. cit.*, p. 275—276.
- 12 *Ibidem*, p. 280.
- 13 Idem, *Damaschin Bojincă*, Scrieri, Timișoara, 1978, p. 24—68 și 115—130.
- 14 D. Bojincă, *Răspundere dezgustătoare la cîrtirea cea din Hale*, Buda, 1828.
- 15 E. Murgu, *Combaterea disertației...*, Buda, 1830.
- 16 Tincu Velea, *Temisiana sau scurta istorie a Banatului Temișian*, 1848.
- 17 E. Murgu, *Scrieri* (ed. îngrijită, introducere și note de I. D. Suciuc), București, 1969, p. 97.
- 18 A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, I, ed. I, București, 1888, ed. a IV-a, București, 1985.
- 19 D. Onciul, *Românii în Dacia Traiană pînă la întemeierea principalelor (Chestiunea română)*, București, 1902; Idem, *Teoria lui Rösler*, în D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, București, 1968 (Ed. A. Sacerdoteanu).
- 20 P. Dragalina, *Din istoria Banatului de Severin*, I, Caransebeș, 1899.
- 21 G. Popoviciu, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904.
- 22 *Történelmi és régészeti értesítő Temesvárot (TRÉT)*, 1877—1916.
- 23 I. Berkeszi, în *TRÉT*, 1907; B. Milleker, în *TRÉT*, 1889; 1892; 1900; 1902, 1903 etc.
- 24 N. Iorga, *Dezvoltarea așezămintelor politice ale Europei*, I—II, București, 1925; Idem, *La places des Roumains au l'histoire universelle*, I—II, București, 1935; Idem, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, I—X, București, 1937—1940; Idem, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, I—II, București, 1940 (ed. a II-a) etc.

- lor armenesti, în *Anuarul de Istorie Națională*, Cluj, VII, 1936—1938.
- 25 A. Decei, *Români din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoare*-*București*, 1980.
 - 26 Gh. I. Brătianu, *Tradiție istorică despre întemeierea statelor românești*, (1945), *București*, 1980.
 - 27 A. Bejan, în *Analele Universității din Timișoara*, serie științifică, sociale, I, 1, 1976, II, 1—2, 1977, Timișoara.
 - 28 C. Daicoviciu, *Banatul și arheologia. Citeva probleme*, în *Analele Banatului*, III, 2, Timișoara, 1930, p. 1—3.
 - 29 *Ibidem*, p. 3. A se vedea și A. Bejan, în *Analele Universității din Timișoara*, serie științe sociale, II, 1—2, Timișoara, 1977, p. 185 și notele 24—26, p. 189.
 - 30 A. Turcuș, C. Daicoviciu colaborind cu I. Miloia, în *Orizont*, 22 iunie 1976, Timișoara.
 - 31 R. Ardelean, în *Studii de istorie a Banatului*, XIV, Timișoara, 1988, p. 15—41 și A. Bejan, în *Analele Universității din Timișoara*, seria științe sociale, II, 1—2, p. 183—186.
 - 32 *Revista Gemina*, Timișoara, iunie—decembrie, 1923, (șapte numere grupate în patru fascicule), vezi A. Bejan, în *Analele Universității din Timișoara*, I, 1, 1976, p. 40—41.
 - 33 *Analele Banatului*, Timișoara, I, 1, (1928); II, 1—2 (1929); III, 1—4 (1930); IV, 1—2 (1931); a se vedea și A. Bejan, în *Analele Universității din Timișoara*, serie științe sociale, II, 1—2, 1977, p. 183—193.
 - 34 *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, Timișoara, 1935—1946.
 - 35 Bibliografia științifică generală (1936—1984) a Acad. Ștefan Pascu în *Civilizația medievală și modernă românească*, Cluj-Napoca, 1985, p. 23—62.
 - 36 *Din istoria Transilvaniei*, I, București, 1960.
 - 37 *Istoria României*, II, București, 1960.
 - 38 Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, II, Cluj-Napoca, 1979; III, Cluj-Napoca, 1986; IV, Cluj-Napoca, 1989.
 - 39 *Idem*, *Ce este Transilvania?*, Cluj-Napoca, 1983.
 - 40 A se vedea bibliografia științifică generală, cf. nota 35 și îndeosebi *Voievodatul Transilvaniei*, I—IV, cu referirile necesare la Banat.
 - 41 Răzvan Teodorescu, *Bizant, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X—XIV)*, București, 1974.
 - 42 *Idem*, loc. cit., p. 339.
 - 43 *Ibidem*, p. 342.
 - 44 H. H. Sthal, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, București, 1980.
 - 45 Șt. Olteanu, *Societatea românească la cupăna de milenii, sec. VIII—XI*, București, 1983.
 - 46 *Idem*, în *Revista de istorie*, 39, 1986, 9 (I), 10 (II), 12 (III).
 - 47 Selectiv: M. Rusu, *Avars, Slavs, Romanic Population in the 6th—8th Centuries, in Relation between the Autochthonous Population and Migratory Populations of the Territory of Romania*, București, 1975, *Idem*, *The Autochthonous Population and the Territory of Transilvania in the 9th—11th Centuries*, în Loc. cit.; *Idem*, în *Banatica*, IV, 1977, Reșița; *Idem*, în *Acta Musei Napocensis*, XXI, 1985, Cluj-Napoca; N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români*, Oradea, 1988; N. Gudea, Gornea, *Așezări din epoca romană și romană tîrzie*, Reșița, 1977; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din sec. IV*, Lugoj, 1974, P. Iambor, în *AMN*, XVII, 1980, *Idem*, în *AMN*, XX, 1983; Matei Șt., în *Banatica*, II, 1973; *Idem*, în *Studii de istorie a artei*, Cluj-Napoca, 1982; E. Jaroslavschi, Gh. Lazarovici, în *AMN*, 1978 etc.
 - 48 *Timișoara 700, Pagini din trecut și de azi* (sub coordonarea Acad. Șt. Pascu), Timișoara, 1969.
 - 49 O. Răuț, V. Ioniță, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976.
 - 50 *Aradul. Permanență în istoria patriei*, Arad, 1978; *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980.
 - 51 V. Ardeleanu, S. Zăvoianu, *Județul Timiș*, București, 1979; *Caraș-Severin. Monografie*, București, 1981; *Arad. Monografie*, București, 1979 (col. Județele Patriei).
 - 52 L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, Timișoara, I, (1979), II (1980), III (1985).
 - 53 C. Preda, în *Banatica*, IX, 1987, Reșița, p. 7—13; P. Călin, în *Banatica*, X, 1990, p. 439—460.

- 54 A. Bejan, D. Benea, în *Materiale și cercetări arheologice. A XV-a sesiune de rapoarte*. Brașov, 1981, București, 1983; D. Benea, A. Bejan. M. Mare, în *Studii de istoria Banatului*, XI, 1983.
- 55 Cercetări inedite, D. Benea, M. Mare.
- 56 A. Bejan, în *SCIVA*, 34, 1983, 4.
- 57 Cercetări, Al. Rădulescu, inedit.
- 58 A. Bejan, în *AMN*, XX, 1983.
- 59 Selectiv: A. Bejan, în *Analele Banatului*, s.n., 1981; Idem, în *Banatica*, VI, 1981; Idem, în *Studii de Istorie a Banatului*, IX, 1983; A. Bejan, D. Benea, în *Banatica*, VIII, 1985.
- 60 Remetea Mare — Punct „Gomila lui Pituț”, selectiv: A. Bejan, în *Studii de Istorie a Banatului*, 6—7, 1981; Idem, în *SCIVA*, 34, 4, 1983; Idem, în *Studii de Istorie a Banatului*, X, Timișoara, 1984; Idem, în *Tibiscum. Studii și comunicări de etnografie și istorie*, Caransebeș, VI, 1986; Idem, în *AMN*, XXIII, Cluj-Napoca, 1987.
- 61 D. Benea. Cercetări inedite.
- 62 Cercetări arheologice sistematice Al. Rădulescu, la fortificația și cimitirul feudal (în *Materiale și cercetări arheologice — Tulcea*, 1981). Cercetări de suprafață la așez. de sec. III—IV, A. Bejan, în *Analele Banatului*, s.n., 1981; Idem, în *Studii de Istorie a Banatului*, IX, 1983.
- 63 A. Bejan, în *Studii de Istorie a Banatului*, VIII, 1982.
- 64 I. Iambor, St. Matei, A. Bejan, în *Ziridava*, XIV, 1982, pentru cercetările recente, M. Rusu, P. Iambor, A. Bejan, Rapoarte anuale de cercetare prezentate la sesiunile de rapoarte.
- 65 A. Bejan, M. Moga, în *Tibiscus*, V, 1979, Timișoara.
- 66 I. Uzun, în *Drobeta*, IV, 1980 (cu o vastă bibliografie a descoperirilor arheologice din Clisura Dunării); Idem, în *Banatica*, IX, Reșița, 1987, p. 281—214. *Banatica*, X, Reșița, 1990, p. 205—237.
- 67 Șt. Matei, în *Banatica*, II, 1973; E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, în *Acta MN*, XV, 1968; I. Uzun, în *Drobeta*, IV, 1980; I. Uzun, D. Țicu, în *Banatica*, VI, 1981.
- 68 O. Bozu, Georgeta El. Susi, în *Banatica*, IX, 1987, p. 239—269; I. Uzun, în *Banatica*, V, 1979, p. 224—254.
- 69 O. Bozu, în *Banatica*, X, 1990, p. 147—159.
- 70 I. Uzun, D. Țicu, în *Banatica*, VII, 1983, p. 297—310.
- 71 D. Țicu, în *Banatica*, X, 1990, p. 317—344.
- 72 L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, III, (repertoriul descoperirilor); M. Barbu, E. Ivanof în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 18—82 (cu bibliografie).
- 73 M. Moroz, în *Tibiscus*, V, 1979; Idem, în *Banatica*, VII, 1983.
- 74 A. Bejan, P. Rogozea, în *Studii și comunicări de istorie și etnografie, Caransebeș*, IV, 1982.
- 75 E. Chirilă, N. Gudea. I. Stratan, *Trei tezaure din Banat din sec. IV*, Lugoj, 1974; D. Bălănescu, în *SCN*, VIII, 1984; Idem, în *Banatica*, VI, 1981; Idem, în *Banatica*, VII, 1983; Idem, în *AMN*, XI, 1982; Idem (colab. cu N. Gudea), în *AMN*, XX, 1983; Idem, în *Banatica*, VIII, 1985; Idem, în *Banatica*, IX, 1987; Idem, în *Banatica*, X, 1990.

ANEXĂ. REPERTORIUL BIBLIOGRAFIC 1945—1992 SUD-VESTUL ROMÂNIEI (BANAT) ÎN SECOLELE III/IV—XII

Obs.: S-a operat selecția lucrărilor cu caracter de sinteză (istorie națională sau pe probleme)

* * *, *Aradul — Permanența în istoria patriei*, Arad, 1978.

C. ALEXANDRESCU — *Procesul răspîndirii creștinismului pe teritoriul Daciei*, în *BOR*, 93, 9—10, 1975, p. 1090—1097.

E. ARĂDEANU (Glück) — *Contribuții la istoria străveche a episcopiei Aradului*, în *MB*, 28, 4—6, 1978, p. 215—226.

- Idem — *Contribuții la istoria bisericească locală în perioada feudalismului timpuriu*, în MB, 30, 7—9, 1980, p. 446.
- A. ARDEȚ — *Scurt istoric al cercetărilor arheologice de epocă romană pe raza orașului Caransebeș*, în Symposia Thracologica, 9, 1992, p. 57—60.
- GÉZA BAKÓ — *The relation between the Principality of the Banat with the Hungarians and the Petchenegs in the tenth Century*, în Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Population of the Territory of Romania, București, 1975, p. 241—248.
- MIRCEA BARBU — *Săpăturile arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania 1979*, în Ziridava, 12, 1980, p. 151—164.
- MIRCEA BARBU, EDUARD IVANOF — *Aspecte ale cercetărilor arheologice prefeudale pe teritoriul arădean*, în Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu, Arad, 1978, p. 1—15.
- Idem — *Evoluția istorică a zonei Aradului până în secolul al X-lea*, în Studii privind istoria Aradului, București, 1980, p. 7—46.
- Idem — *Cercetările arheologice în zona Aradului privind perioada secolelor VII—IX*, în Studii privind istoria Aradului, București, 1980, p. 68—81.
- M. BARBU, M. ZDROBA — *Noi contribuții privind cetatea de pământ de la Vladimirescu*, în Ziridava, 8, 1977, p. 17—29.
- Idem — *Șantierul arheologic Arad — Vladimirescu. Campania 1977*, în Ziridava, 10, 1978, p. 101—123.
- Idem — *Cercetările arheologice de la Arad — Vladimirescu. Campania 1978*, în Ziridava, 11, 1979, p. 181—193.
- Idem — *Cercetările arheologice de la Arad — Vladimirescu*, în Materiale și cercetări arheologice, 12, Oradea, 1979, p. 291—292.
- DANA BĂLĂNESCU — *Descoperiri monetare în sudul Banatului (II)*, în Banatica, 6, 1981, p. 147—151.
- Idem — *Un nou tezaur cu monede romane imperiale din secolul IV descoperit la Moldova Veche (jud. Caraș-Severin)*, în AMN, 19, 1982, p. 375—385.
- Idem — *Descoperiri monetare din sudul Banatului (III)*, în Banatica, 7, 1983, p. 235—238.
- Idem — *Descoperiri monetare din sudul Banatului (I)*, în SCN, 8, 1984, p. 129—136.
- Idem — *Descoperiri monetare din sudul Banatului (IV)*, în Banatica, 8, 1985, p. 173—182.
- Idem — *Monede romane din sec. IV descoperite în sudul Banatului (I)*, în Banatica, 9, Reșița, 1987, p. 271—280.
- Idem — *Descoperiri monetare din sudul Banatului (V)*, în Banatica, 10, Reșița, 1990, p. 187—198.
- DANA BĂLĂNESCU, NICOLAE GUDEA — *Tezaurul monetar de la Răcășdia (III)*, în AMN, 20, 1983, p. 485—488.
- A. BEJAN — *Complexul ceramic de la Lenauheim (jud. Timiș) din sec. IV e.n.*, în Banatica, V, 1973, p. 131—137.
- Idem — *Un atelier metalurgic din sec. VI e.n. de la Drobeta-Turnu Severin*, în AMN, 13, 1976, p. 257—278.
- Idem — *Așezarea din secolul III—IV e.n. de la Hodoni-Pustă (jud. Timiș)*, în Materiale și cercetări arheologice, 14, Tulcea, 1980, p. 366—372.
- Idem — *Așezări rurale din Banat din secolele III—IV e.n. în lumina unor recente cercetări arheologice*, în AB, Istorie S.N., I, 3, Timișoara, 1981, p. 21—26.
- Idem — *Aspecte ale organizării economice, sociale și politice de pe teritoriul Banatului în sec. VIII—IX e.n.*, în SIB, 6—7, 1981, p. 3—13.
- Idem — *Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor rurale daco-romane din Banat în lumina descoperirilor de la Hodoni (jud. Timiș)*, în Banatica, 6, 1981, p. 153—171.
- Idem — *Documente privind conținutul și componența descoperirilor monetare de la Deta (jud. Timiș) din anii 1880—1889*, în Cercetări numismatice, 5, București, 1983, p. 53—66.
- Idem — *Locuință din epoca feudalismului timpuriu descoperită la Jdioara (jud. Timiș)*, în SIB, 8, 1983, p. 34—41.
- Idem — *Contribuții arheologice la istoria Banatului în sec. VII—IX e.n.*, în SCIVA, 34, 4, 1983, p. 349—362.
- Idem — *Elemente de continuitate daco-romană în așezarea de la Hodoni (jud. Timiș) sec. III—IV. Tipologia gropilor de provizii*, în SIB, 9, 1983, p. 13—22.

- Idem — *Necropola de înhumăție din sec. VIII—IX e.n. de la Timișoara — Podul Madoș*, în AMN, 20, 1983, p. 489—498.
- Idem — *Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor rurale românești databile în secolele VIII—IX din sud-vestul României*, în AMN, 12—13, 1985—1986, p. 223—238.
- Idem — *Contribuții la cunoașterea culturii materiale din sud-vestul României în sec. VIII—X. Așezarea de la Remetea Mare — Gomila lui Pituț*, în Tibiscus SCC, 6, 1986, p. 259—268.
- Idem — *Sud-vestul României în contextul politic european al sec. VII—X/XI*, în SIB, 13, 1987, p. 3—46.
- Idem — *Organizarea politico-instituțională a românilor bănățeni în secolele XI—XII*, în SIB, 14, 1988, p. 63—90.
- Idem — *Descoperiri arheologice din sud-vestul României (sec. IX—X/XI)*, în Analele Universității din Timișoara. Seria Filosofie și științe sociale s.n., 3, 1991, p. 49—59.
- Idem — *Dovezi atestând practicarea meșteșugurilor în așezarea prefeudală de la Remetea-Mare — Gomila lui Pituț*, în SIB, 10, 1984, p.
- ADRIAN BEJAN, DOINA BENEĂ — *Așezarea din sec. III—IV e.n. de la Timișoara — Cioveni*, în Materiale și cercetări arheologice, 15, Brașov, 1981, București, 1983, p. 381—383.
- Idem — *Șantierul arheologic Hodoni-Pustă*, în Materiale și cercetări arheologice, 15, Brașov, 1981, București, 1983, p. 388—394.
- Idem — *Șantierul arheologic Hodoni-Pustă. Raport preliminar 1979—1984*, în Banatica, 8, 1985, p. 187—197.
- A. BEJAN, M. MARE — *Descoperiri arheologice de epoca bronzului și secolul III—IV e.n. la Hodoni-Pustă* (Raport privind cercetările arheologice din anii 1983—1984), în SIB, 13, 1987, p. 21.
- Idem — *Sud-vestul României în sec. IV—VII (Repere actuale ale cercetării)*, în AB, SN, Istorie, II, 1992.
- A. BEJAN, MARIUS MOGA — *Necropola feudal timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)*, în Tibiscus, 5, 1979, p. 159—169.
- A. BEJAN, P. ROGOZEA — *Descoperiri arheologice mai vechi și mai recente prefeudale și feudale timpurii din Banat*, în SC-Caransebeș, 4, 1982, p. 213—225.
- ALEXANDRU BELU — *Limba și cultura latină în Transilvania și Banat (sec. XI—sec. XIX)*, Universitatea Timișoara, 1979, p. 113.
- DOINA BENEĂ — *Noi cărămizi șampilate din sec. IV descoperite la Svinița*, în Tibiscus, 4, 1975, p. 125—128.
- Idem — *Officina militară de la Dierna (sec. III—IV e.n.)*, în AMN, 13, 1976, p. 205—214.
- Idem — *Vexilații ale legiunii a V-a Macedonica la Drobeta în sec. III—IV*, în AMP, 1, 1977, p. 173—179.
- Idem — *Die V Makedonische Legion auf den nördlichen Donaulimes im 3—4 Jahrhundert*, în AMN, 15, 1978, p. 235—244.
- Idem — *Opăște romano-bizantine în colecția Muzeului Banatului*, în Sargeția, 14, 1979, p. 219—224.
- Idem — *Contribuții la istoria Banatului în sec. III—IV e.n. în lumina unor recente descoperiri arheologice*, în SIB, 9, 1983, p. 1—13.
- Idem — *Mărturia arheologică de la Tibiscum din sec. III—IV*, în Tibiscum, SCC, 1986, 6, p. 241—257.
- Idem — *Noi piese paleocreștine din colecția Muzeului Banatului*, în MB, 1986, 36, 1, p. 42—48.
- Idem — *Die Glaswerkstätten von Tibiscum und der Perlenexport in Barbaricum im 2 bis 4 Jh.*, în Apulum, 21, 1983, p. 115—120.
- D. BENEĂ, A. BEJAN, M. MARE — *Așezarea daco-romană de la Timișoara — Cioveni*, în SIB, 12, 1986, p.
- D. BENEĂ, A. BEJAN — *Viața rurală în sud-vestul Daciei în secolele II—IV, (I)*, în AMN, 24—25, 1987—1988, p. 247—260.
- D. BENEĂ, O. BOZU — *Das Banat in der römischen Kaiserzeit*, în Symposia Thracologica, 9, 1992, p. 44—56.
- DOINA BENEĂ, ANA ȘHIOPU — *Un mormânt gnostic de la Dierna*, în AMN, 11, 1974, p. 115—125.

- P. BINDER — *Considerații istorice cu privire la primele așezări românești amintite în documentele medievale (localizarea lui „Kerch Olachorum”),* în AIIC, 7, 1964, p. 317—320.
- M. BLAJAN, E. DÖRNER — *Probleme de demografie istorică pe baza studiului câldărușelor de lut (sec. XI—XIII) descoperite pe teritoriul județului Arad,* în Ziridava, 10, 1978, p. 123—139.
- P. BONA, N. GUMĂ, L. GROZA — *Caransebeș. Contribuții monografice,* Caransebeș, 1990.
- VASILE BORONEANȚ — *Locuirea din sec. XII—XIII de la Ogașul Neamțului (jud. Caraș-Severin),* în Banatica, 3, 1975, p. 123—130.
- Idem — *Sondajul arheologic privind feudalismul timpuriu de la Zăbrani „Sătuț”,* în Ziridava, 6, 1976, p. 57—69.
- Idem — *Considerații preliminare asupra cercetărilor de la Cladova (jud. Arad),* în Ziridava, 10, 1978, p. 139—159.
- Idem — *Considerații asupra locuirii feudale de la Cladova (jud. Arad), în lumina descoperirilor arheologice și a unor noi investigații istorice,* în Ziridava, 14, 1982, p. 109—115.
- V. BORONEANȚ, PASCU G. HUREZAN — *Cimitirul din sec. XI—XII de la Cladova (jud. Arad),* în Ziridava, 14—16, 1987, p. 67—74.
- Idem — *Cetatea de la Cladova — reședința voievodului Transilvaniei Pousa,* în Ziridava, 15—16, 1987, p. 75—84.
- O. BOZU, — *Considerații cu privire la un opaiț paleocreștin descoperit la Gornea (jud. Caraș-Severin),* în Banatica, 7, 1983, p. 225.
- Idem — *Așezarea daco-romană de la Grădinari — „Săliște” (jud. Caraș-Severin),* în Banatica, 10, 1990, p. 147—187.
- O. BOZU, GEORGETA EL SŪSI — *Așezare romană târzie de la Moldova Veche în punctul „Vinograd-Vlaskicrai” (jud. Caraș-Severin),* în Banatica, 9, Reșița, 1987, p. 239—269.
- G. I. BRĂTIANU — *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești (1945),* București, 1980.
- S. BREZEANU — *„Romani” și „Blachi” la Anonymus, Istorie și ideologie politică,* în RI, 34, 7, 1981, p. 1313—1340, RPH, 7, 1, 1982, p. 21—54.
- A. CACTOVA, E. GLÜCK — *Cnezate și voievodate arădene,* în Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu, Arad, 1978, p. 104—137.
- Idem — *Cnezate și voievodate românești arădene,* în Studii privind istoria Aradului, București, 1980, p. 151—174.
- ANDREI CERVENCOVICI — *Aradul — centru de istorie românească milenară,* în Anale, 22, 5—6, 1976, p. 23—31.
- ȘT. CĂDARIU, RICHARD PETROVSZKY — *Cercetări arheologice în valea Carașovei,* în Tibiscus, 4, 1975, p. 147—154.
- GH. CEAUȘESCU — *Vitellius kaiserliche Titel,* în SC-Caransebeș, 22, 1984, p. 69—79.
- EUGEN CHIRILĂ — *Frământări sociale la sarmați în sec. IV,* în SCIV, 2, 2, 1951, p. 183—188.
- E. CHIRILĂ, N. GUDEA, I. STRATAN — *Trei tezaure monetare din Banat din sec. IV,* Lugoj, 1974.
- E. CHIRILĂ, I. STRATAN — *Descoperiri monetare antice și bizantine din Banat,* I, SCAI, 19, 1975, p. 81—87.
- A. CIOARĂ, E. GLÜCK — *Cnezate și voievodate românești arădene,* în Studii privind istoria Aradului, București, 1980, p. 151—174.
- S. COLUMBESCU — *Cnezate și voievodate românești,* București, 1973.
- M. COMȘA — *O cană cu semne magico-religioase din epoca hunică descoperită la Nădlac (raionul Arad, reg. Banat),* în Omagiu lui P. Constantinescu — Iași, cu prilejul împlinirii a 70 de ani, București, 1965, p. 123—125.
- Idem — *Unele date cu privire la Banatul de sud în sec. IV—VII,* în In Memoriam Constantin Daicoviciu, Cluj, 1974.
- R. CONSTANTINESCU, E. LAZEA — *O bibliotecă monastică din Transilvania pe la 1200,* în Studii, 22, 4, 1969, p. 1145—1153.
- GH. COTOȘMAN — *Contribuții la trecutul Mitropoliei Morisenei și Timișoara,* în MB, 7, 7—8—9, 1958, p. 137—156.
- Idem — *Aspecte bisericești din Banat și Țara Severinului în sec. XIII,* în MB, Timișoara, 1965, p. 338—350.

- Idem — *Bazilica romană cu baptisteriu din Urba Morisena (Contribuții la istoria creștinismului în Dacia Traiană)*, în BOR, 86, 5—7, 1968, p. 469—485.
- R. COTOȘMAN — *O nouă teorie privitoare la originea Mitropoliei Ardealului pe baza izvoarelor străine*, Mitropolia Ardealului, 10, 7—8, 1965, p. 547—564.
- P. D. CRAINIC — *Considerații istorico-arhitecturale privind Aradul secolelor XII—XIV*, în Ziridava, 14, 1982, p. 128—140.
- I. H. CRIȘAN — *Noi coordonate ale procesului de romanizare și de formare a poporului român*, în Ziridava, 7, 1977, p. 29—41.
- N. DĂNILĂ — *Elemente bizantine în viața populației autohtone din Banat și Transilvania în secolele VII—XIII*, în MB, 11—12, 1983.
- Idem — *Izvoare literare, arheologice și numismatice privind prezența bizantină în Banat în sec. IV—VI*, în MB, 33, 3—4, 1984, p. 150—161.
- A. DECEI — *Românii din veacul al IX-lea până în al XII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, în *Relații româno-orientale*, București, 1978.
- GH. DIACONU, E. DÖRNER — *Zwei ostgotische Fiblen in Arader Museum*, în *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 349—354.
- E. DÖRNER — *Mormânt din epoca avară la Sânpetru German*, în SCIV, 11, 2, 1960, p. 422—434.
- Idem — *Dacii liberi în câmpia Aradului și stadiul lor de romanizare în sec. II—IV e.n.*, în Ziridava, 3—4, 1974, p. 93—103.
- E. DÖRNER, V. BORONEANȚ, — *O contribuție cu privire la dotarea valurilor de pământ din vestul țării noastre*, în Ziridava, I, 1968, p. 7—16.
- ION DRAGOMIR — *Noi descoperiri arheologice în hotarul localităților Gornea și Șichevița (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 6, 1981, p. 463—466.
- FLORIAN DUDA — *Un mormânt autohton din sec. III—IV e.n., descoperit la Arad — Grădiște*, în Ziridava, 5, 1975, p. 13—18.
- COSTIN FENEȘAN — *Câteva considerații privind circulația monetară în Banat în timpul feudalismului timpuriu (sec. XI—XIII)*, în *Crisia*, 1974, p. 107—112.
- ȘT. FERENCZI, M. BARBU — *Cercetările arheologice de la Bulci și împrejurimi*, în Ziridava, 10, 1978, p. 67—81.
- VICTOR FIZEȘAN — *Tezaurul de la Sânnicolaul Mare. Primul document epigrafic în limba română (sec. IX)*, în *Mehedinți. Istorie și cultură. Drobeta-Turnu Severin*, I, 1978, p. 39—48.
- Idem — *Inscripțiile runice de pe vasele tezaurului de la Sânnicolaul Mare, document de cultură populară protoromână?*, în MB, 30, 7—9, 1980; în *Mehedinți. Istorie și cultură*, vol. II, Drobeta-Turnu Severin, 1980, p. 45—60.
- Idem — *Românii bănățeni și strămoșeasca lor credință văzuți prin interpretarea izvoarelor narative referitoare la istoria sec. al XI-lea*, în MB, 30, 10—12, 1980, p. 741—746.
- * * *, *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, IV, București, 1975.
- MARTIAN FUCIU — *Municipiul Arad pe trepte de istorie*, în Ziridava, XI, 1979, p. 39—45.
- GERARD din CENAD — *Armonia lumii (studiul introductiv R. Constantinescu)*, București, 1984.
- B. GHÎȚA — *Obiecte paleocreștine din Banat*, în MB, 4—6, 1974, p. 312—316.
- EUGEN GLÜCK — *Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului*, în Ziridava, 6, 1976, p. 73—87.
- Idem — *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în Ziridava, 7, 1977, p. 89—116.
- Idem — *Câteva considerații preliminare privind lucrarea „Deliberatio” (sec. al XI-lea)*, în Ziridava, 10, 1978, p. 189—197.
- Idem — *Un prețios izvor al istoriei românești: manuscrisul „Deliberatio” (sec. XI)*, în *Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu*, Arad, 1978, p. 76—103.
- Idem — *Considerații privind izvoarele istorice scrise, referitoare la ducatul lui Ahtum (prima jumătate a secolului al XI-lea)*, în Ziridava, 11, 1979, p. 243—279.
- Idem — *Vechi izvoare ale istoriei patriei*, în MI, 13, 4, 1979, p. 18—20.
- Idem — *Izvoarele narative din secolul al XI-lea referitoare la istoria Transilvaniei. Noi contribuții*, RA, 56, 4, 1979, p. 386—397.
- Idem — *„Avisi” — un important izvor al istoriei locale (arădene)*, în *Catedra, Arad*, 1980, p. 150—159.

- Idem — *Contribuții privind părțile arădene în sec. IX—X*, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 82—100.
- Idem — *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 101—150.
- Idem — *Realitățile societății românești din zona Aradului la mijlocul sec. al XIII-lea oglindite în „Carmen Miserabile” a lui Rogerius*, în *Ziridava*, 14, 1982, p. 119—127.
- Idem — *Noi cercetări privind izvoarele istoriei Banatului din secolul al XI-lea*, în *SIB*, 11, 1985, p. 19—32.
- Idem — *Vestigii bisericești medievale din aria Mitropoliei Banatului*, în *MB*, 35, 11—12, p. 763—769.
- N. GUDEA — *Descoperiri monetare antice și bizantine în Banat*, în *Banatica*, 1, 1971, p. 139—142.
- Idem — *Tezaurul monetar de la Dalboșeț, sec. IV*, în *Tibiscus*, 2, Timișoara, 1972, p. 53—60.
- Idem — *Befestigungen im Banater Donau-Limes aus der Zeit der Tetrarchie*, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines*, București, Ed. Acad., Köln, Wien, Bohlau, Verlag, 1974, p. 173—180.
- Idem — *Tezaurul monetar de la Răcășdia, sec. IV e.n., I*, în *AMN*, XII, 1975, p. 113—190; III, în *AMN*, XVIII, 1981, p. 483—489.
- Idem — *Elemente de la piese de „artilerie” romană târzie descoperite la Gornea și Orșova. Împrejurările, descoperiri și descrierea pieselor*, în *SMMIM*, 10, 1977, p. 47—60.
- Idem — *Gornea. Așezări din epoca romană și romană tirzie (sec. II—IV e.n.)*, Reșița, 1977, p. 160.
- Idem — *Despre granița de nord a provinciei Moesia I și sectorul vestic al frontierei de nord a provinciei Dacia R pensis de la 275 la 378 e.n.*, în *Drobeta*, 4, 1980, p. 87—108.
- NICOLAE GUDEA, ION DRAGOMIR — *Cărămida romană cu text cursiv din sec. al IV-lea descoperită la Gornea*, în *Banatica*, 3, 1975, p. 99—121.
- N. GUDEA, I. CHIURCO — *Din istoria creștinismului la români*, Oradea, 1988.
- R. HEITEL — *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în Insula Cetății (Ada-Kaleh)*, în *SMMIM*, 7—8, 1974—1975, p. 193—208.
- K. HOREDŢ — *Das Awaren problem im Rumänien*, în *Stud. Zvesti* 16, 1968, p. 103—120.
- Idem — *Cu privire la problema valurilor de pământ în Banat și din Crișana*, în *SCIV*, 16, 4, 1985, p. 725—730.
- P. IAMBOR — *Contribuții documentare privind unele așezări din vestul țării la începutul feudalismului*, în *AMN*, 17, 1980, p. 159—175.
- Idem — *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în *AMN*, 19, 1982, p. 175—186.
- Idem — *Câteva observații privind cercetarea arheologică a așezărilor rurale din Transilvania din perioada feudalismului timpuriu*, în *AMN*, 20, 1983, p. 499—507.
- P. IAMBOR, MATEI ȘTEFAN, ADRIAN BEJAN — *Cercetări arheologice în așezarea feudal-timpurie de la Cenad (1974—1975)*, în *Ziridava*, 14, 1982, p. 89—114.
- EUGEN IAROSLAVSCHI — *Cuptoarele pentru redus minereul de fier de la Șoșdea, jud. Caraș-Severin*, în *AMN*, 13, 1976, p. 231—237.
- EUGEN IAROSLAVSCHI, GH. LAZAROVICI — *Așezări de secol IV în sudul Banatului*, în *AMN*, 15, 1978, p. 255—261.
- Idem — *Vestigii arheologice din bazinul Carașului*, în *AMN*, 16, 1979, p. 447—464.
- E. IAROSLAVSCHI, R. PETROVSZKY — *Cuptoarele de redus minereul de fier de la Fizeș (jud. Caraș-Severin)*, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 147—155.
- O. ILIESCU — *Inelul de argint de la Cladova (Notă preliminară)*, în *Ziridava*, 15—16, 1987, p. 85—90.
- * * * *Istoria României*, I, Buc., 1960; II, Buc., 1962.
- Z. KALMAR, Cl. BAGOZKI, GH. LAZAROVICI — *Cercetările etno-arheologice și sondaje în Munții Banatului*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 65—81.
- G. KOVACH — *Documente referitoare la începuturile Aradului*, în *Ziridava*, 6, 1976, p. 117—131.
- Idem — *Date cu privire la transportul sării pe Mureș (sec. X—XIII)*, în *Ziridava*, 12, 1980, p. 193—200.

- GH. LAZAROVICI, I. UZUM, O. BOZU, M. GUMĂ, C. SĂCARIN — *Raport preliminar de cercetări arheologice la Gornea-Liubcova*, 1979, p. 391—392.
- SABIN A. LUCA — *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Șiria (jud. Arad)*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 457—462.
- ȘT. MATEI — *Considerații asupra arhitecturii romane din Banat*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 311—318.
- Idem — *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise*, în *Banatica*, 5, Reșița, 1979.
- Idem — *Aspecte ale evoluției arhitecturii de fortificații în Banat în perioada feudalismului timpuriu*, în *Studii de istorie a artei*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982, p. 103—127.
- Idem — *Unele observații privind rezultatele cercetărilor arheologice din Banat în fața desăvârșirii procesului de formare a poporului român*, în *MSI*, 8, 1985, p. 63—66.
- ȘT. MATEI, I. UZUM — *Cetatea de la Pescari*, în *Banatica*, 2, 1972.
- Idem — *Date noi în legătură cu biserica și fortificația de la Ilidia*, în *AMN*, 9, 1972.
- ȘT. MATEI, P. IAMBOR — *Observații privind așezările fortificate din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în *AMN*, 1980, p. 507—516.
- LIVIU MARGHITAN — *Banatul în lumina arheologiei. Epocile daco-romană și romano-bizantină*, vol. II, Timișoara, 1980, vol. III, 1985.
- Idem — *Continuitatea dacică, daco-romană și românească pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului*, în *MSI*, 6, 1981, p. 153—159.
- Idem — *Mărturii de continuitate dacică, daco-romană și timpurie românească pe valea Mureșului mijlociu și inferior*, în *SAA*, 1983, p. 103—119.
- FL. MEDELEȚ — *Asupra unor probleme ale prezenței sarmatice în Banat*, în *Tibiscus*, 1, 1970, p. 56—63.
- FLORIN MEDELEȚ, IOAN BUGILAN — *Câteva puncte arheologice din județul Timiș*, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 81—92.
- Idem — *Contribuții la problema și la repertoriul valurilor de pământ din Banat*, în *Banatica*, 9, Reșița, 1987, p. 87—99.
- O. MÎNDRUȚ, ELENA GRĂMESCU — *Evoluția istorio-geografică a orașului Arad*, în *SCG*, 25, 1978, p. 63—68.
- M. MOGA — *Vestigii paleocreștine în Banat*, în *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974.
- M. MOGA, N. GUDEA — *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului*, în *Tibiscus*, 4, 1975, p. 129—146.
- MARIA MOROZ-POP — *Așezarea feudală timpurie de la Sacoșu Mare (com. Darova, jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, 5, 1979, p. 149—158.
- Idem — *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților din județul Timiș din paleolitic și până în Evul Mediu*, în *Banatica*, 7, 1983, p. 469—490.
- LUMINIȚA MUNTEANU-TRUCA — *Date arheologice preliminare despre Mănăstirea Partos*, în *MB*, 28, 10—12, 1978, p. 718—726.
- Idem — *Cercetări arheologice în așezarea feudală timpurie de la mănăstirea Bodrog, județul Arad*, în *CA*, 4, 1981, p. 90—99.
- V. MUNTEANU — *Banatul și Bizanțul în sec. XI—XII*, în *MN*, 26, 1—4, 1976, p. 223—236.
- * * * — *Noi descoperiri arheologice în județul Caraș-Severin (I)*, în *SC-Caransebeș*, 3, 1979, p. 431—436; (II), în *Idem*, IV, 1982, p. 323—329; (III), în *Tibiscus*, SCC, VI, 1986, p. 351—353; (IV) în *Idem*, VII, 1988, p. 264—274.
- ȘT. OLTEANU — *Un document inedit privind istoria Banatului în sec. XIII—XIV*, în *Studii*, 17, 5, 1964, p. 141—146.
- Idem — *Structuri teritorial-politice românești în spațiul Carpato-Danubiano-Pontic în sec. VIII—XI*, în *RI*, 32, 2, 1979, p. 285—308.
- Idem — *Societatea românească la cumpănă de milenii (sec. VIII—XI)*, București, 1983.
- Idem — *Un voievodat în secolul al XIII-lea în zona Caransebeșului*, în *Symposia Thracologica*, 9, 1992, p. 201.
- MARTIN OLARIU, ȘTEFAN CĂDARIU — *Peșteri cu urme de locuire de pe Valea Nerei*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 9—18.
- P. PANAITESCU — *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969.
- ȘT. PASCU — *Voievodatul Transilvaniei I—IV*, Cluj-Napoca, 1971—1989.
- Idem — *Gelu, Glad, Menumorut*, în *Roumanie Aujourd'hui*, 9, 1978, p. 46—48.

- Idem — *Din trecutul județului Arad. Populația medievală până la mijlocul sec. al XVI-lea*, în *Ziridava*, 12, 1980, p. 17—22.
- M. PACURARIU — *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, Buc., 1980.
- EUGEN D. PĂDUREANU — *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Arad — Vladimirescu*, în *Ziridava*, 11, 1979, p. 145—180.
- Idem — *Noi fortificații pe teritoriul județului Arad*, în *Ziridava*, 15—16, 1987, p. 29—36.
- Idem — *Așezări de sec. III—IV pe cursul inferior al Mureșului*, în *Crisia*, 1988, p. 381—405.
- AURELIAN PETRE — *Contribuțiile atelierelor romano-bizantine la geneza unor tipuri de fibule „digitale” din veacurile VI—VII e.n.*, în *SCIV*, 17, 2, 1966, p. 255—276.
- Idem — *Contribuția culturii romano-bizantine din sec. VI—VII e.n. la geneza culturii feudal-timpurie din spațiul balcano-pont-danubian*, în 2050 de ani, București, 1980, p. 193—214.
- M. PETRESCU-DIMBOVIȚA — *Cetăți medievale de pământ pe teritoriul României*, în *MI*, 12, 9, 1978, p. 28—32.
- Idem — *Cités médiévales en terre sur le territoire de la Roumanie (IXe—Xe siècle)*, în *RPH*, 5, 2, 1980, p. 159—172.
- DORINA PÎRVULESCU — *Obiecte de podoabă feudale din colecția Muzeului Banatului*, în *Tibiscus*, 5, 1979, p. 223—232.
- R. POPA — *Sursele cristalizării vieții statale românești*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, Ed. Acad., 1980, p. 25—39.
- C. PREDA — *Contribuția cercetărilor din sud-vestul României la cunoașterea istoriei vechi și medievale a țării noastre*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 7—13.
- B. PROTASE, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966 (249 p., Institutul de Arheologie).
- Idem — *Observații asupra așezărilor rurale din Dacia romană și postromană (sec. II—VI) până la venirea slavilor*, în *Banatica*, 1, 1971, p. 93—104.
- Idem — *La population daco-romaine en Transylvanie et au Banat*, în *Dacoromania*, 3, 1976, p. 51—56.
- Idem — *Autohtonii în Dacia*, I, Dacia romană, București, 1980.
- O. RADU — *Mormântul sarmatic de la Pădurea Verde — Timișoara (jud. Timiș)*, 1969, în *MCA*, 10, 1973, p. 147—149.
- Idem — *Descoperiri întâmplătoare la Ciacova (jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, 2, Timișoara, 1972, p. 61—64.
- VENERA RĂDULESCU — *Tezaurul medieval de podoabe descoperit în comuna Gelu (jud. Timiș)*, în *RMMM*, 5, 1982, p. 56—65.
- C. RĂILEANU — *Tabula Peutingeriană și „Tivisco” — Timișoara*, în *RI* 30, 12, 1977, p. 2225—2251.
- Idem — *Un vestigiu paleocreștin la Caransebeș*, în *MB*, 28, 4—6, 1978, p. 261—267.
- Idem — *Inscripția de la Denta, o confirmare epigrafică a bimilerarului Tivisco — Timișoara*, în *MB*, 29, 4—6, 1979, p. 350—363.
- Idem — *Reevaluări inedite ale cercetărilor arheologice de la Tibiscum — Jupa*, în *MB*, 29, 1—3, 1979, p. 108—126.
- Idem — *Contribuții la problema continuității. Pe urmele unei localități antice dispărute: „Tema”, în AEAIL — Timișoara*, 1, 1981, p. 81—90.
- C. RĂILEANU, O. GOG — *Contribuții la problema continuității în vestul Banatului. Studiu preliminar topoarheologic și numismatic la Teremia Mare*, în *Banatica*, 7, 1983, p. 464—490.
- OCTAVIAN RĂUȚ, VASILE IONIȚĂ — *Studiu și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1974.
- OCTAVIAN RĂUȚ — *Toponimie și istorie bănățeană*, în *SLLF*, 4, 1978, p. 257—290.
- * * * — *Românii în cronică*, Notarului Anonim al regelui Bela. De V. Pârvan. București, 1902. Posfată de Sever Dumitracu, în *Crisia*, 7, 1977, p. 277—327.
- P. ROGOZEA — *Cercetări arheologice în endocarstul din SV României*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 347—362.
- I. I. RUSSU — *Mărturii arheologice paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*, în *Studii Teol.*, 10, 5—6, 1958, p. 311—340.
- M. RUSU — *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romană din Transilvania, sec. VI—X*, în *Apulum*, 9, 1971.
- Idem — *Castrum, urbs, civitas*, în *AMN*, 7, 1971.

- Idem — *Notes sur les relations culturelles entre les Slaves et la population roumaine de Transylvanie (VI—X s.)*, in *Slavianite i sredizemno morskiat sviat VI—XI vek*. Les Slaves et le monde méditerranéenne VI—XIe siècle, Sofia, 1973, p. 189—201.
- Idem — *Avars, Slavs, Romanic Population in the 6th—8th Centuries*, in *Relations between the Autochthonous Population and Migratory Population of the Territory of Romania*, București, 1975, p. 123—154.
- Idem — *The Autochthonous Population and the Hungarians of the Territory of Transylvania in the 9th—11th Centuries*, in *Relation between the Autochthonous Population and the Migratory Populations of the Territory Romania*, București, 1975, p. 201—218.
- Idem — *Transilvania și Banatul în sec. VI—IX*, in *Banatica*, 4, 1977, p. 169—213.
- Idem — *Cetățile transilvănene din sec. IX—XI și importanța lor istorică*, in *Ziridava*, 10, 1978, p. 159—175.
- Idem — *Autochtones et migrants (IIIe—IXe)*, in *RPH*, 19, 5, 1980, p. 186—209.
- Idem — *Aspects des relations entre les autochtones et les migrants (III-e s.—IX-e s.)*, in *RRH*, 19, 2—3, 1980, p. 247—266.
- Idem — *La population autochtone et les Hongrais sur le territoire de la Transylvanie aux IXe—XIe siècle in Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum*, II, Budapest, 1980, p. 207—218.
- Idem — *Cetățile Aradului*, in *Ziridava*, 12, 1980, p. 165—178.
- Idem — *Cetățile Aradului* (Coordonator Eugen Glück), București, 1980.
- Idem — *Les populations du groupe turc, les Slaves et les autochtones du bassin carpato-danubien aux VI-e—IX-e siècles*, in *RRH*, 20, 1, 1981, p. 19—30 și in *Slawen und Nomaden*, 6—12 Jahr, III, Sofia, 1981, p. 91—100.
- Idem — *Les formations politiques roumaines et leur lutte pour l'autonomie*, in *RRH*, 21, 3—4, 1982, p. 351—386.
- Idem — *Paleocreștinismul nord-dunărean și etnogeneza românilor*, in *AIIA*, Cluj-Napoca, 26, 1983—1984, p. 35—83.
- Idem — *Considerații cu privire la situația social-economică și politică a primelor formațiuni statale românești*, in *AMN*, 21, 1985.
- Idem — *Tezaurul de la Sănnicolaul Mare. Noi puncte de vedere*, in *AIIA(SN)*, 27, 1985—1986, p. 31—66.
- IOAN SABĂU — *Circulația monetară în Transilvania sec. XI—XIII în lumina izvoarelor numismatice*, *SCN*, 2, 1958, p. 269—301.
- N. SĂCARĂ — *Mănăstirea Kemenche (jud. Timiș)*, in *Tibiscus*, 3, 1974, p. 165—174.
- Idem — *Cu privire la trei fragmente de sculptură arhitectonică păstrate la Muzeul Banatului*, in *Tibiscus*, 5, 1979, p. 183—190.
- E. STOICOVICI — *Ateliere siderurgice din sec. IV și XI—XII în partea de sud a Banatului*, in *Banatica*, 6, 1981, p. 173—179.
- Idem — *Unele caracteristici ale zgurilor din atelierele metalurgice daco-romane și prefeudale*, in *Banatica*, 7, Reșița, 1983.
- Idem — *Cuptoare siderurgice din Dealul Cioara-Reșița*, in *Banatica*, 8, 1985, p. 169—171.
- I. CONST. STOIDE — *Cronica Anonimă și autorul ei*, in *AIIA* — Iași, 13, 1976, p. 267—280.
- * * * — *Studii privind istoria Aradului* (Coordonator E. Glück), București, 1980.
- IOAN STRATAN — *Pristornic paleocreștin descoperit la Jabăr*, in *MB*, 30, 10—12, 1980, p. 730—740.
- I. D. SUCIU — *Contribuții la problema continuității: Castrul Timiș*, in *RI*, 7, 1976, p. 1050—1058.
- Idem — *Monografia mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977.
- I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU — *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului I—II*, Ed. Mitropoliei, Timișoara, 1980.
- CONSTANȚA ȘTIRBU — *Un tezaur din sec. al XII-lea descoperit la Simbăteni, jud. Arad*, in *CN*, 2, 1979, p. 47—110.
- D. TUDOR și colectiv — *Cercetări arheologice la Cazane*, *SCIV*, 4, 3—4, 1965, p. 395—407.
- Idem — *Cercetări arheologice în zona viitorului lac de acumulare al hidrocentralei „Porțile de Fier”*, in *SCIV*, 16, 2, 1965.
- D. G. TUDOR — *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981.

- Idem — *Considerații privind fibulele romano-bizantine din secolele V—VII e.n. în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, în AM, 12, 1988, p. 197—224.
- R. TEODORESCU — *Bizant, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X—XIV)*, București, 1974.
- Idem — *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400—1400)*, București, 1976.
- Idem — *Confluente culturale în primul ev mediu românesc și spațiul arădean*, în Ziridava, 11, 1979, p. 89—95.
- * * * — *Timișoara. Pagini din trecut și de azi*. (Șt. Pascu, I. Zahiu, A. Țintă), Timișoara, 1969.
- D. TEICU — *Câteva considerații pe marginea unor podoabe medievale*, în AMN, 18, 1981, p. 491—500.
- Idem — *Necropole medievale românești din Banat în lumina cercetărilor arheologice*, în MB, 32, 4—6, 1982, p. 267—277.
- Idem — *Ceramica smălțuită de factură bizantină din sud-vestul României*, în SCIVA, 34, 3, 1983, p. 274—286.
- Idem — *Cercetări arheologice în depresiunea Oravița*, în Banatica, 9, 1987, Reșița, p. 281—314.
- Idem — *Documentația arheologică cu privire la Banatul de Sud în sec. V—X*, în Symposia Thracologia, 9, 1992, p. 61—65.
- DUMITRU TEICU, O. BOZU — *Crucea engolpion descoperită la Moldova Veche*, în AMN, 19, 1982, p. 393—395.
- VIORIEL ȚIGU — *Criptografie și istorie. Contribuții privind tezaurul de la Sănnicolaul Mare*, în AEAIL — Timișoara, 1, 1981, p. 63—80.
- TH. TRIPCEA — *Contribuții privind Banatul în timpul migrațiilor*, în SIB, 10, 1984, p. 11—19.
- I. UZUM — *Date noi asupra bisericii și fortificației de la Ilidia*, în AMN, 9, 1972, p. 155—159.
- Idem — *Cimitirul medieval de la Gornea — „Tircheviște” (jud. Caraș-Severin)*, în Banatica, 3, 1975, p. 131—143.
- Idem — *Bordeie prefeudale descoperite la Gornea (jud. Caraș-Severin) în Crisia*, 4, 1974, p. 39—42.
- Idem — *Două cimitire feudale timpurii la Gornea și Pojejena (jud. Caraș-Severin)*, în Tibiscus, 3, 1974, p. 159—164.
- Idem — *Locuire feudală timpurie de la Gornea — „Tărmuri (jud. Caraș-Severin)*, în Banatica, 4, 1977, p. 215—222.
- Idem — *Săpăturile arheologice de la Ilidia (com. Ciclova Română) (Campania 1978)*, în Materiale și cercetări arheologice, XIII, 1979, Oradea, p. 387—389.
- Idem — *Așezarea feudal-timpurie de la Moldova Veche — Rit, jud. Caraș-Severin*, în Banatica, 5, 1971, p. 225—254.
- Idem — *Die Rumänien der Clisura Dunării zwischen den 6 — unr 14 Jahrhundert — geschichtlich — archäologische Betrachtungen*, în Banatica, 5, 1979, p. 215—224.
- Idem — *Considerații istorico-arheologice cu privire la așezările autohtone din Clisura Dunării între secolele VI—XIV*, în Drobeta, 4, 1980, p. 125—139.
- Idem — *Necropola feudală timpurie de la Gornea — „Căunița de Sus” (jud. Caraș-Severin)*, în Banatica, 6, 1981, p. 181—210.
- ILIE UZUM, DUMITRU TEICU — *Cercetările arheologice de la Ciclova Română (jud. Caraș-Severin)*, în Banaica, 6, 1981, p. 211—216.
- I. UZUM — *Patrimoniul istoric și cultural în Caraș-Severin*, „Caraș-Severinul” (monografie), București, 1981, p. 52—74 și 305—309.
- Idem — *Așezările medievale de la Gornea Zomonițe, com. Sichevița, jud. Caraș-Severin*, în Banatica, 7, 1983, p. 249—295.
- Idem — *Un tezaur de podoabe medievale descoperit la Macoviște, com. Ciuchici, jud. Caraș-Severin*, în AMN, 20, 1983, 509—519.
- Idem — *Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1984—1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare-Sfogeia*, în Banatica, 9, 1987, p. 281—313.
- Idem — *Mărturii arheologice de civilizație veche românească descoperite în satul Gornea — Căunița de Sus*, în Banatica, 10, 1990, p. 205—267.
- I. UZUM și colectiv — *Raport preliminar de cercetare arheologică la Gornea — Liubcova*, în Materiale și cercetări arheologice la a XIII-a Sesiune anuală de Rapoarte, Oradea, 1979, p. 391—392.
- I. UZUM, GH. LAZAROVICI — *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice*, în Banatica, 1, 1971, p. 157—162.

- I. UZUM, GH. LAZAROVICI, I. DRAGOMIR — *Descoperiri arheologice în hotarele satelor Gornea și Sichevița*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 403—416.
- I. UZUM, GH. LAZAROVICI — *Descoperiri arheologice prefeudale și feudal-timpurii în zona superioară a Clisurii*, în *Crisia*, 4, 1974.
- I. UZUM, GH. LAZAROVICI, M. GUMĂ — *Gornea — Liubcova*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 433.
- I. UZUM, GH. LAZAROVICI — *Ilidia — Oblița*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 436.
- I. UZUM, D. ȚICU — *Cuptor de ars ceramică descoperit în așezarea feudală timpurie de la Gornea — Târmuri*, în *Acta MN*, 15, 1978, p. 295—305.
- I. UZUM, M. DAVIDESCU — *Zona Porțile de Fier în timpul feudalismului*, în *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier (catalog)*, București—Belgrad, 1978, p. 3—6.
- M. ZDROBA — *Săpături de salvare de la Arad (Bujac) — 1981*, în *Ziridava*, 14, 1982, p. 75—88.
- MIRCEA ZDROBA, MIRCEA BARBU — *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimiri (Raport preliminar)*, în *Ziridava*, 6, 1976, p. 47—56.
- GH. VASILESCU — *Un mileniu de atestare documentară a voievodatelor lui Gelu, Glad și Menumorut*, în *BOR*, 103, 7—8, 1985, p. 561—570.
- N. VLASSA — *Interpretarea plăcuței de aur de la Dierna*, în *AMN*, 11, 1974, p. 125—141, 14, 1977, p. 205—219.
- V. VLĂDUCEANU — *Valoroase monumente de artă bizantină în Banat*, în *BOR*, 96, 9—10, 1978, p. 1096—1104.

CONTRIBUTIONS HISTORIOGRAPHIQUES SUR LA CONTINUITÉ DACO-ROMAINE, L'ETHNOGENÈSE ET LES DÉBUTS DE LA FEODALITÉ ROUMAINE DANS LE SUD-OUEST DE LA ROUMANIE (LE BANAT)

(Résumé)

A partir du XVIIIe siècle déjà, l'illustration de l'histoire du premier millénaire de n.e. de l'espace du Banat a constitué une nécessité de l'historiographie roumaine et de celle étrangère (notamment européenne). La démonstration de l'origine romaine des Roumains, de la continuité de leur vie sur le territoire de genèse allait, grâce aux représentants du siècle des lumières du Banat, dans le sens de l'effort vers la constitution de la conscience nationale roumaine et de la lutte nationale des Roumains. À partir de la seconde moitié du XIXe siècle, par l'œuvre des grands historiens roumains ainsi que par l'activité des intellectuels patriotes du Banat, l'histoire de ce territoire, prend la place qu'elle mérite dans le cadre de l'histoire nationale, notamment après la création de l'état national unitaire en 1918. Et par l'activité multiple des historiens d'après la seconde guerre mondiale, la recherche sur la continuité daco-romaine, l'ethnogenèse et les débuts de la féodalité en Roumaine — y compris dans sa partie sud-ouestique a connu une étape supérieure dans développement, de grande ouverture et perspective.

ŞANTIERUL ARHEOLOGIC GORNEA, 1989

GHEORGHE LAZAROVICI, ZOIA MAXIM,
DUMITRU ŢICU, ADRIANA OPRINESCU

Cercetările de la Gornea, după o întrerupere de 8 ani, au fost reluate în punctele *Căunița de Sus* și *Păzăriște*, avînd menirea de a lămuri unele probleme care au rămas neelucidate sau care au fost puse de cercetările anterioare. La *Căunița de Sus* s-a urmărit: 1) traseul șanțului neolitic; 2) întinderea cimitirului feudal timpuriu și densitatea înmormântărilor. La *Păzăriște* s-a urmărit întinderea fortificației din epoca bronzului precum și stratigrafia dealului, în zonă fiind semnalate la suprafață și în sondaje depuneri din alte perioade istorice (paleolitic, eneolitic, epoca bronzului și ev. mediu).

Căunița de Sus. Cercetările s-au concentrat la extremitatea estică a terasei numită „Căunița de Sus”, acolo unde, în campaniile din 1978—1981 au fost semnalate mai multe morminte medievale timpurii (UZUM 1981), precum și un șanț neolitic (LAZAROVICI 1988). Secțiunile deschise au fost amplasate astfel; S₅₂ la vest de S₄₇, iar S₅₃ la nord de S₄₅ cu scopul de a verifica întinderea complexelor arheologice semnalate anterior.

Secțiunea S₅₂ (30 m × 2 m) a fost amplasată la 8,2 m (respectiv 10,2 m) vest de borna km DN 43, deci la 0,2 m față de S₄₇. Capătul de nord al secțiunii (orientată N—S) avea ca reper unul din cireșii din Dealul Căuniții, astfel încât la deschiderea casetei pentru mormântul M₄₈, marginea secțiunii S₄₇ era la 1,3 m est, iar spre capătul secțiunii era o ușoară deviație, distanța la capăt fiind de 1,5—1,6 m. Caroiajul secțiunii era de la sud la nord, din 2 în 2 m.

Secțiunea S₅₃ (20 m × 2 m), orientată est-vest, a fost amplasată la 31 m nord de km DN 43. Capătul de nord al S₅₂ este în prelungirea laturii de nord a S₅₃. Caroiajul secțiunii era din 2 în 2 m, de la est la vest.

Stratigrafia — 0—0,25/30 m strat arabil, brun;

— 0,3 m—0,6 m strat brun gălbui, din care pornesc gropi de culoare brună, aparținând fie unor morminte, fie unor complexe. Din loc în loc se pot observa materiale arheologice, fără a fi un strat de cultură propriu-zis. În gropile de morminte mai apar materiale arheologice aparținând culturii Starčevo-Criș sau Vinča, provenind din partea superioară a stratului;

— 0,6 m — strat gălbui, steril arheologic, presărat cu concrețiuni calcaroase a căror mărime crește o dată cu adâncimea, ajungând la 6—8 cm lungime.

Șanțul neolitic. În carourile 3—6 din S₅₃ a fost decopertat în diagonală șanțul neolitic, cercetat și în campanii din anii 1978—1979. Preparat pe o lungime de aproape 4 m, șanțul în secțiune transversală are o

formă albiată, cu fundul rotunjit, caz similar în secțiunea S₄₅ din 1979 (LAZAROVICI 1990, 94—97, fig. 3, 4/1—3). Direcția sa este ENE—VSV (26,8 N), iar adâncimea actuală nu depășește —0,6 m de la nivelul de săpare. S-ar putea, ca inițial, adâncimea șanțului să fi fost mai mare, după cum ar sugera-o procesele de eroziune, care au avut loc la marginea terasei. Materialul arheologic constă din fragmente ceramice vinciene de fază A₁—A₃, fragmente Starčevo-Criș (IIIB—IVA) și ceramică de tip „Starčevo IV”.

O problemă deosebită este pusă de un complex cu cochilii de melci, chirpici și fragmente ceramice, complex ce era pe marginea de sud-est a șanțului, fără să fi fost tăiată de șanț. Posibil să fi fost o albiere umplută cu resturi menajere. Panta dinspre nord-vest a șanțului este ceva mai accentuată față de cea de sud-est. Spre vest, stratul de cultură nu s-a găsit, deși ar fi în interiorul zonei mărginită de șanț. După forma secțiunii transversale, nu se poate susține cu certitudine că ar fi un șanț de fortificație propriu-zis, ci mai degrabă un șanț pentru extragerea lutului, dar care a jucat, poate, și un rol de apărare. Apoi este folosit ca groapă pentru resturi menajere. Aceeași situație a fost constatată în numeroase situații la fortificația din neoliticul târziu de la Iclod (LAZAROVICI — KALMAR 1986, 32; 1987, 10—11; 1988, 20—21; 1990, 57—61; LAZAROVICI 1990, 99—105, fig. 5—10; KALMAR 1990—1991, 38—42).

În șanțul neolitic și în vecinătatea lui au fost descoperite mai multe fragmente ceramice, două jetoane de forme diferite (fig. 3/1, 4), aparținând: 1) culturii Starčevo-Criș, faza IIIB (fig. 3/1—2) și faza IVA, cele cu pasta caracteristică și pentru Vinca A (fig. 3/3—5, 10); 2) culturii Vinča, faza A2/A3 (fig. 3/7—9) și faza A3 (fig. 3/6). Aceste materiale marchează fie orizontul de folosire a șanțului, fie momentul în care aceasta a fost scos din uz. Deși materialele arheologice descoperite sunt destul de sărace, putem presupune construirea șanțului în vremea fazei Starčevo-Criș IIIB — Vinca A1, de către o comunitate vinciiană care, probabil, a asimilat o populație anterioară starcevidă. Fragmentele ceramice găsite în șanț (fig. 3/8) sau în exteriorul lui (fig. 3/5—7), datează din vremea fazelor Vinča A2/A3.

Bordeiul hallstattian. În campania precedentă din 1980 a fost semnalat un bordei care se extindea spre vest (S₄₆, caroul 1). În anul 1989, tot în zona sudică (S₅₂, caroul 1) a fost cercetat un complex hallstattian care avea în umplutura sa pietre arse, fragmente ceramice hallstattiene și cărbune. Din păcate, complexul a fost tăiat la nord de un mormânt medieval (M₅₉) și de un șanț pentru cablul telefonic. Pietrele arse, se concentrează mai ales spre profilul de vest al secțiunii. După cât se pare, aici ar fi două complexe, dar limitele lor nu s-au conturat suficient de clar din cauza săpării șanțului pentru cablul telefonic ce a deranjat situația stratigrafică.

Materialul ceramic descoperit este de cea mai bună factură hallstattiană, fiind caracteristic hallstattului mijlociu. Ornamentația constă din: caneluri oblice pe partea superioară a castroanelor de tip „turban” (fig. 4/2—4, 5/4); brâuri crestate (fig. 4/1—6, 5/2); brâuri alveolate (fig. 4/10, 14, 17); buze alveolate (fig. 4/16) sau crestate (fig. 5/5); proeminențe simple (fig. 4/13) sau duble (fig. 4/2); ornamente șampilate (fig. 6/8); șnur fals (roțița?) (fig. 4/7, 12); incizii lustruite (fig. 4/15, 18, 21) și incizii din

trei linii dispuse în zig-zag (fig. 4/20; 5/1). Ultimele motive decorative, ne permit atribuirea complexului cultural, grupului Gornea-Kalakača, datând din secolul VIII î. e. n. Unele ornamente executate cu piaptănul (fig. 4/6, 8, 9, 19), mai demult, ne-au lăsat impresia că ar proveni dintr-un complex datat în epoca bronzului, unele au fost descoperite în S₄₆. S-ar putea ca acestea să aparțină tot grupului Gornea-Kalakača (materiale inedite în Muzeul din Reșița, unele provin și din S₄₂, caroul 2).

Dintre formele de vase amintim: castroanele bitronconice, fațetate pe buză sau umăr (fig. 4/2, 5/1—4); castroane simple și vase tip „găleată” cu brăuri crestate pe umăr (fig. 4/10, 13, 5/5).

Din epoca romană au fost descoperite fragmente ceramice dintre care unele provin de la străchini (fig. 9B/1—3) având pasta cărămidie. Materialele aparțin locuirii romane, în zonă fiind cercetate până în prezent, o fermă cu anexe și cuptoare de ars cărămidă (fig. 1) (LAZAROVICI 1977; GUDEA 1977).

Cimitirul medieval. În cele două secțiuni au apărut un număr de 20 morminte (M₄₇—M₅₅) din care 15 au fost preparate, iar 5 au fost prinse în profile și care urmează să fie cercetate în viitor.

Mormintele erau aranjate în șiruri, cea mai bună dovadă fiind cele descoperite în profilul nordic al secțiunii S₅₃ (fig. 16/6). Mormintele au fost mai dense în S₅₂ decât în S₅₃, de unde s-ar putea trage concluzia că ne găsim aproape de limita estică sau nord estică a cimitirului, iar S₅₂ (fig. 16/1) ar fi undeva în zona centrală a lui, la cca 10—20 m de șosea, cum o sugerează și bogăția inventarului. Pentru elucidarea acestor probleme, cercetările vor trebui continuate.

Adâncimea la care au fost depuși morții de: —0,45—0,5 m pentru copii și —0,6—0,8 m pentru adulți. Mormintele dinspre Dunăre sunt la adâncime mai mare, cauzată de depunerile recente din rambleul nordic al șoselei.

Mormântul 47. (1. Localizarea: a secțiunea, b caroul, c adâncimea, d orientarea; 2. Descrierea, ap lungimea parțială, at lungimea totală, b sex, c vârsta, d poziția și caracteristicile scheletului, e starea de conservare, f inventarul funerar)*(materialul osteologic se află în cercetare la Z. Vincze, în Cluj-Napoca). 1. a) S₅₂, b) 7/8, c) —0,45 m, d) § 29.2*N; 2. ap) 0,3 m, c) copil între 5—7 ani, d) întins pe spate, deschiderea toracelui era de 12 cm (fig. 14/A, e) păstrat in situ doar craniul și o parte din torace.

Mormântul 48. 1.a) S₅₂, b) 9, c) —0,75 m, d) § 32.2*N; 2. at) 1,5 m, b) femeie (după inventar), c) adult, d) întinsă pe spate, cutia craniană nesudată, picioarele paralele, mâinile încrucișate pe stern, bazinul lat, coastele și oasele sint gracile, deschiderea cutiei toracice era de 26 cm, iar bazinul de 35 cm (fig. 14B, 16/1, 17/3), e) bună, f) pe antebrațul drept două brățări din sârmă de bronz răsucită, cu „ochiuri” pe capete, în jurul gâtului avea un colier din mărgelă din: scoică, pastă de sticlă și din lut, de tip „pepene”, unele colorate în diferite culori (albastru, galben...).

Mormântul 49. 1. a) S₅₂, b) 9, c) —0,75 m, d) § 38.8*N; 2. at) 1,44 m; c) adult, d) întins pe spate, capul stă pe ceafă cu fața în sus porțiunea de coloană verticală din zona cervicală dispersată, sternul deplasat spre abdomen, clavicula stângă se găsea sub coloana vertebrală, clavicula dreaptă deplasată spre braț, mandibula se găsea pe umărul drept, humerus-ul stâng deplasat în jos peste cotul stâng, radius-ul stâng pe bazin,

radius-ul drept sub coaste, picioarele paralele, (din aceste date rezultă că individul a fost deranjat la scurtă vreme după înmormântare sau că a fost introdus în groapă „căsăpit“, fenomen sesizat și la alte morminte descoperite anterior), bazinul lat de 30 cm, cutia toracică de 25 cm, oase gracile (fig. 14B, 16/3), f) în zona incisivului stâng avea o mică monedă de argint, probabil maghiară.

Mormântul 50. 1.a) S_{52} , b) 10, c) —0,45 m, d) § 30.4*N; 2. ap) 0,3 m (până la bazin), c) sugar, d) întins pe spate, cu un braț pe bazin, celălalt pe abdomen, e) picioarele, bazinului și maxilarul superior lipsă, craniul sfărâmat, păstrat doar 9 cm, f) la tâmplă avea cercei de argint cu capetele în „S“ (fig. 14/B).

Mormântul 51. 1.a) S_{52} , b) 11, c) —0,5 m, d) § 30.7*N; 2.at) 0,8 m, c) copil de 3—6 ani, d) întins pe spate, cu capul pe piept, privirea spre răsărit, gura deschisă, brațul drept adus spre gât, stângul pe stern, oasele antebrăului stâng lipsă (deranjat la descoperire), toracele bine păstrat cu coaste în stare bună, lungimea de 16 cm, iar bazinul de 15 cm, legăturile osoase sunt nesudate, picioarele paralele, e) bună, f) un cercel mic cu „S“ la cap (fig. 14B).

Mormântul 52. 1.a) S_{52} , b) 8, c) —0,7 m, d) § 32.2*N; 2.at) 1,54 m, b) bărbat?, c) adult I, d) întins pe spate, privirea spre răsărit, cu bărbia în piept, maxilarul inferior căzut ușor, brațele pe abdomen, picioarele paralele, cutia toracică puternic deschisă, largă de 36 cm, bazinul de 28 cm, oasele puternice (fig. 14/B).

Mormântul 53. 1.a) S_{52} , b) 7, c) —0,8 m, d) § 32.3*N; 2.at) 1,62 m, c) adult, d) întins pe spate, privirea spre răsărit, bărbia pe piept, maxilarul superior lipsă, fața distrusă, ambele brațe se găseau pe abdomen (stângul puțin mai sus), genunchii ușor apropiați, ambele picioare au o discretă arcuire exterioară, cutia toracică puternică de formă dreptunghiulară, lată de 25 cm, iar bazinul lat de 34 cm (fig. 14).

Mormântul 54. 1.a) S_{52} , b) 4, c) —0,8 m, 2.c) copil, d) întins pe spate, capul înclinat spre sud, cu privirea spre sud-est, f) în zona gurii un sfert de monedă din argint, iar la demontarea capului a apărut un cercel de bronz (cu capete petrecute) deus la tâmpla dreaptă (fig. 14/A).

Mormântul 55. 1.a) S_{52} , b) 5, c) —0,8 m, d) § E-V; 2. nepreparat (fig. 14/A).

Mormântul 56. 1.a) S_{52} , b) 5, c) —0,75 m, d) § 32.4*N; 2.at) 1,45 m, c) adult, d) întins pe spate, privire spre răsărit, cu bărbia pe piept, mâna dreaptă îndoită din cot cu palmele spre gât, stânga pe bazin, piciorul drept răsucit în afară, cutia toracică gracilă de 23 cm în lățime, iar bazinul de 22 cm (fig. 14/A).

Mormântul 57. 1.a) S_{52} , b) 5, c) —0,6 m, d) § 30.9*N; 2.at) 1,41 m, c) adult I, d) întins pe spate, cu capul înclinat spre dreapta, maxilarul inferior în poziție anatomică dar este ușor deplasat în jos, brațele sunt suprapuse și așezate pe abdomen, picioarele paralele ușor apropiate la genunchi, f) la demontarea capului a fost găsit un cercel de tip „S“ cu spirala ruptă (fig. 14/A).

Mormântul 58. 1.a) S_{52} , b) 3, c) —0,45 m, d) E-V; 2.c) copil de 6—7 ani, cu incisivi pe cale de erupere, d) cap cu privirea spre răsărit, e) corpul lipsă (fig. 14/A).

Mormântul 59. 1.a) S_{52} , b) 1, c) —1 m, d) § 29.2*N; 2.at) 1,56 m, c) adult II, cu sutura craniană închisă, d) întins pe spate cu brațul stâng

pe abdomen și dreptul pe bazin, capul cu gura închisă și bărbia pe piept, privirea înainte, picioarele întinse ușor depărtate, cutia toracică gracilă avea 24 cm lățime la bază, f) două brățări din sârmă răsucită pe brațul drept și doi cercei din argint lucrat în filigram, la tâmpla (fig. 14/A, 17/1—3).

Mormântul 60. 1.a) S_{53} , b) 8, c) —0,65 m, d) § 28.6*N; 2.at) 1,63 m, c) adult II cu suturile craniene închise, d) întins pe spate, capul înclinat spre stânga, mandibula deplasată spre umărul stâng, dantura sănătoasă și netocită, cutia toracică lată de 34 cm, iar bazinul de 33 cm, mâinile aduse la gât, picioarele paralele cu labele apropiate, f) sub partea stângă a bazinului au fost două monezi de bronz sau argint, slab schifate, probabil bizantine (fig. 15/A).

Mormântul 61. 1.a) S_{53} , b) 10, c) —0,45 m, d) E-V; 2.c) copil de circa 9—14 luni, e) slab păstrat (fig. 15/A).

Mormântul 62. 1.a) S_{53} , b) 6, c) —0,65 m, d) § 30*N; 2.at) 1,64 m, c) adult I cu măsea de minte, d) întins pe spate, brațul stâng pe bazin, dreptul deasupra lui, palmele încrucișate, bazinul lat de 30 cm, picioarele întinse cu genunchii și călcăile apropiate, stânăgul răsucit ușor spre exterior, robust, oasele și coastele puternice, deși craniul pare firav, cutia toracică are 28 cm, calcaneele sunt puternice (fig. 15/A, 16/2).

Mormântul 63. 1.a) S_{52} , b) 11, c) —0,9 m, d) § 31,6*N; 2.at) 1,68 m, c) adult II, d) întins pe spate, capul înclinat spre dreapta, privirea spre răsărit, gura deschisă, dentiție puternică, brațele pe abdomen cu stânăgul puțin mai sus, bazinul de 32 cm și cutia toracică de 25 cm sunt puternice, f) la tâmpla dreaptă un cercel cu capul în „S”.

Mormântul 64. 1 a) S_{52} , b) 12/13, c) —0,7 m, d) § 30.8*N; 2.at) 1,73 m, b) bărbat, c) adult II, d) întins pe spate, capul răsturnat spre dreapta, brațul drept pe abdomen, stânăgul pe bazin, picioarele paralele, osatură puternică, toracele tronconic cu baza lată de 30 cm, iar bazinul de 34 cm, sternul puternic (fig. 14/B).

Mormântul 65. 1.a) S_{52} , b) 13, c) —0,7 m, d) § 32*N; 2.at) 1,6 m, c) adult, d) întins pe spate, capul înclinat spre dreapta, brațul stâng sub bazin, iar dreptul pe abdomen, toracele bine dezvoltat cu coaste puternice, lățimea cutiei toracice este de 29 cm, iar a bazinului de 30 cm, piciorul stâng ușor îndoit este rotit spre interior, f) un cercel de tip „S” la tâmpla dreaptă, două inele, unul cu capetele petrecute, celălalt masiv, sigilar, aflat pe mâna stângă sub bazin (fig. 14/B).

Două morminte (S_{52} , carourile 11/12) au rămas necercetate deoarece ele tăiau un complex neolitic, care nu a putut fi preparat din cauza vremii. Probabil acest complex neolitic să reprezinte o porțiune din traseul șanului neolitic, sau să aparțină unui complex din spatele șanului. Cercetările viitoare vor putea lămurii problema.

Numerotarea mormintelor s-a făcut în continuarea celor cercetate în campaniile anterioare.

Păzăriște. Pe mijlocul dealului Păzăriște, acolo unde promontoriul este cel mai înalt a fost deschisă o secțiune S_{11} (75 m×2 m) (numerotarea secțiunii s-a făcut în continuarea celor practicate în campaniile precedente — UZUM-LAZAROVICI-Dragomir 1973, 408; UZUM 1974, 159—164; LAZAROVICI 1977, 90—93 —). Secțiunea S_{11} traversa platoul de la nord la sud (fig. 13) pentru a se verifica întinderea fortifica-

ției de pământ, formată dintr-un șanț simplu și unul dublu cu val în centru, ce închideau, circular, accesul spre șaua dealului (LAZAROVICI 1977, pl. IX, XVI), în epoca bronzului (lucrări supravegheate de Oprinescu).

Marginile și fundul șanțului nu au fost atinse, din care motiv nu se cunosc dimensiunile exacte, campaniei viitoare revenindu-i sarcina de a preciza adâncimea, lățimea și profilul șanțului, precum și diametrul real al fortificației cu porțile de acces. Spre nord șanțul este amplasat pe buza dealului (lățimea aproximativă este de 60 m).

În secțiune nu a fost descoperit un strat de cultură, nivelul Coțofeni și Vatina fiind erodate, iar complexele paleolitice fiind în unele locuri la suprafață, iar altele la adâncimea de $-0,2-0,4$ m. *In situ* au rămas doar unele materiale din albieri.

În centrul platoului, la adâncimea de $-30-40$ cm, într-un sol brun cu concrețiuni calcaroase mici, au apărut în două locuri resturile unui nivel de călcare paleolitic. Din motive de timp, secțiunea s-a îngustat la 1 m, ceea ce nu ne-a permis clasificarea naturii complexelor (loc de cioplire, vatră sau locuință).

Materialul paleolitic. Utilajul litic descoperit constă din piese mici cu urme de desprinderi lamelare cât și din piese mari; nuclee, așchii, gratoare înalte (fig. 6), ce indică o industrie lamelară cu trăsături macrolitice formată din: vârfuri (fig. 7/1, 7—8; 8/1, 17); unele cu retușe (fig. 7/6; 8/25); cuțite (fig. 7/6, 9, 15); lame (fig. 7/5, 10); fragmente de lame (fig. 7/14); răzuitoare (fig. 7/2, 11, 13, 16—17; 8/3, 10, 12, 14, 18, 20—22, 26—28); burghie (?) (fig. 7/19—22; 8/11, 13, 24) și altele (fig. 7/3, 12, 18; 8/2, 6—9, 15—16, 19, 23).

Cultura Tiszapolgár. În caroul 3, la adâncimea de $-0,4$ m au apărut mai multe fragmente ceramice, aparținând culturii Tiszapolgár, ce provin de la cupe cu picior înalt și perforat (fig. 10/1—3, 5). Descoperiri Tiszapolgár nu sunt prea numeroase în sudul Banatului, doar la Cupoare, Băile Herculane și Ostrovul Corbului (OPRINESCU 1992, 16—17), Gornea fiind astfel un nou punct cu o locuire ce pare să fie sezonieră.

Cultura Coțofeni. În această campanie, pentru prima oară, au fost descoperite materiale Coțofeni, atât la suprafață cât și în secțiune. Spre limita de nord a platoului a apărut și o mică sulă de cupru cu secțiunea transversală pătrată, fără a se putea preciza contextul arheologic (posibil să fie datată de la Tiszapolgár la bronz). Ceramica Coțofeni a fost destul de dispersată încât nu era într-un strat compact. La suprafață ele au fost adunate de pe o întindere de cca. 4 m², probabil un fost complex (locuință) și după fragmentele de chirpici. Materialul ceramic aparține fazei a III-a a culturii Coțofeni, unele dintre ele fiind mai târzii, marcând poate a cel Coțofeni IIIc (fig. 9; 10/6, 9, 14), insuficient definit când este prezent în complexe fără elemente Vučedol. Pentru încadrare în acest orizont ar pleda buza îngroșată (fig. 9/), incizia mai adâncă (fig. 9/8), un decor care apare în Secuime la orizonturi Coțofeni, foarte târzii, Coțofeni final (informații amabile Zoltán Székely). Mai reținem atenția cu o ceafă de topor perforat caracteristic, prin forma sa, bronzului timpuriu (fig. 9/3).

Cultura Vatina. Materialul ceramic descoperit aparține categoriilor grosieră și fină. Ceramica uzuală este decorată cu: brăuri alveolate și crestate (fig. 10/20—21; 12/10), crestături (fig. 10/18), proeminente alveo-

late (fig. 10/10—11), alveole pe umăr (fig. 12/18), toarte incizate (fig. 10/13), buze alveolate (fig. 12/1) sau crestate (fig. 12/14, 16) și incizii (fig. 10/13, 16, 19; 12/13, 15, 17, 19).

Ceramica fină are toate trăsăturile caracteristice pentru faza clasică a culturii Vatina, ornamentul constând din: arcade hașurate (fig. 11/1, 3—4, 8, 11, 17) pe străchini cu buza rășfrântă (fig. 11/1, 17, 12/3—4, 6) pe castroane globulare sau vase sferice cu partea inferioară decorată cu patru grupe de câte 3—4 incizii (fig. 11/2; 12/13) având pe pântec o creastă în relief, adesea cu perforații, forme care au de cele mai multe ori și capace. Reținem atenția cu câteva motive decorative geometrice rectilinii, socotite uneori, în mod eronat, ca fiind „Verbicioara”, de fapt, este, credem noi, o altă etapă a culturii Vatina (fig. 11/7, 14, 16) (LAZAROVICI 1977, 90—93, pl. LXVIII—LXXIV; 1977 a.; GUMA 1977; LAZAROVICI-SACARIN 1992, 20—21).

Grupul Gornea-Kalakača. Între materialele arheologice de pe dealul Păzăriște sunt de amintit două fragmente ceramice aparținând acestui grup cultural (un specialist interesat poate identifica și alte astfel de materiale provenite din săpăturile mai vechi) (fig. 10/8). Decorul este specific, fiind alcătuit din spirale imprimate în asociere cu incizii din trei linii. Urmele acestui grup au fost semnalate în mai multe puncte din localitate, cea mai apropiată așezare fiind între cca. 100 și 300 m distanță, la poalele dealului, la Pod-Păzăriște și la Țărmuri (LAZAROVICI 1977, pl. LXXVII—LXXIX — materialele de la Țărmuri au fost considerate eronat ca fiind Basarabi, faza târzie; îndreptări și precizări la GUMA 1979; 1981; 1983; 1992, 32—33 și bibl. nr. 6, 8, 10 ș.a.).

Inventarul funerar al necropolei

Din cele 15 mominte cercetate, 10 au avut inventar funerar. Monedele și podoabele găsite sunt utile în stabilirea cronologiei necropolei. Astfel, la M_{49} s-a găsit o monedă de la Geza II (1141—1162) iar la M_{60} cele două monede bizantine aparțin lui Isac II Angelos.

Brățările torsadate descoperite la M_{48} și M_{59} își află analogii ce merg până la identitate în necropola de la Cuptoare-Sfogeia și Sopotu Vechi — Mărvilă. Fără îndoială, că datorită simplității lor acest gen de podoabe au putut fi confecționate chiar în ateliere locale din Valea Dunării. Cronologic, ele aparțin veacului al XII-lea, înscriindu-se astfel într-o adevărată modă de epocă.

Cerceii biconici de la M_{59} sunt piese de podoabă de mare finețe artistică, au fost lucrați din argint atât corpul cercelului, cât și tija din sârmă. Cele două trunchiuri de con ale corpului sunt ornamentate cu fir din argint filigranat petrecute în jurul unor mici butoni (fig. 18). Podoabele de la Gornea își află analogii ce merg până la identitate în necropole din veacul al XII-lea de la Sopotu Vechi-Mărvilă. Într-un context mai larg sud-est european ei se înscriu într-un șir de descoperiri foarte asemănătoare în care trebuie amintite cele de la Trnjane, Vinča, Brestovik.

Descoperirile din campania arheologică a anului 1989 au adus serioase amendamente la cronologia necropolei. Se impune astfel cu evidență că necropola aparține în bună parte veacului al XII-lea, poate chiar și începutului de veac XIII.

NOTE BIBLIOGRAFICE

- GUDEA, 1977 — Nicolae Gudea, Gornea. *Așezări din epoca romană și romană târzie, Banatica*, Reșița.
- GUMA, 1977 — Marian Gumă, *Unele probleme și perspective ale cercetării primei epoci a fierului în județul Caraș-Severin, StComCaransebeș*, IV, 137—154.
- GUMA, 1979 — *Date noi privind descoperirile hallstattiene de la Gornea, Banatica*, V, 115—180.
- GUMA, 1981 — *Cîteva descoperiri din prima și a doua epocă a fierului în Clisura Dunării, Banatica*, VI, 107.
- GUMA, 1983 — *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat, Banatica*, VII, 65—138.
- GUMA, 1992 — *Prima epocă a fierului în zona de sud a Banatului, Symposia Thracologica*, 9, București, 26—37, și bibliografia problemei.
- KALMAR, 1990—1991 — Zoia Kalmar-Maxim, *Despre organizarea internă și fluctuațiile etno-culturale din grupul Iclod, ActaMP*, 14—15, 37—42.
- LAZAROVICI, 1977 — Gheorghe Lazarovici, Gornea. *Preistorie, Caiete Banatica*, Reșița.
- LAZAROVICI, 1988 — *Fortificațiile neolitice, comunicare Arad și Deva*.
- LAZAROVICI, 1990 — *Über neo-bis äneolithische Befestigungen aus Rumänien, Jahrsch. Mitteld. Vorgesch.*, 73, 93—117.
- LAZAROVICI, 1986 — *Șantierul arheologic Iclod, Apulum*, 23, 25—41.
- LAZAROVICI—KALMAR, 1987 — *Șantierul arheologic Iclod, Apulum*, 24, 9—39.
- LAZAROVICI—KALMAR, 1988 — *Săpăturile arheologice de la Iclod, Apulum*, 25, 9—47.
- LAZAROVICI—KALMAR, 1990 — *Șantierul arheologic Iclod, Apulum*, 26, 55—68.
- LAZAROVICI—SĂCĂRIN, 1979 — *Epoca bronzului în Clisura Dunării, Banatica*, V, 71—105.
- OPRINESCU, 1992 — *Aspecte ale eneoliticului din județul Caraș-Severin, Symposia Thracologica*, 9, București, 15—18.
- SĂCĂRIN, 1992 — *Cîteva considerații privind epoca bronzului în sud-vestul României, Symposia Thracologica*, 9, București, 20—21.
- ȚICU, 1992 — *Documentația arheologică cu privire la Banatul de sud în sec. V—IX, Symposia Thracologica*, 9, București, 61—65.
- UZUM, 1980 — *Drobeta*, 4, 126—127.
- UZUM, 1983 — *Locuirile medievale de la Gornea-Zomonite, Banatica*, VII, 249—295.
- UZUM, 1974 — *Două cimitire feudale timpurii la Gornea și Pojejena, Tibiscus*, III, 159—164.
- UZUM—LAZAROVICI—DRAGOMIR, 1973 — *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevița, Banatica*, II, 403—416.

ARCHÄOLOGISCHER FORSCHUNGSBERICHT GORNEA 1989

(Zusammenfassung)

Die Forschungen des Jahres 1989 wurden in „Căunița de Sus“ in der in 1980 untersuchten Zone fortgesetzt, wobei das Trasse des neolithischen Grabens und die Fläche des mittelalterlichen Friedhofs verfolgt wurde. Die Einzelergebnisse des Friedhofes und die anthropologischen Bestimmungen werden gesondert veröffentlicht (UZUM, 1989; VINCZE, 1990).

CĂUNIȚA DE SUS

Der neolithische Graben. Die geöffneten Sektionen (S52—S53) grenzten gegen Norden (in S53) den Verlauf des neolithischen Grabens ab, welcher zur Zeit der Phase Vinča Al — Starčevo-Criș IIIB ausgehoben wurde; wie einige Fund-

stoffe aus der Auffüllung des Grabens und aus seiner unmittelbaren Nähe beweisen. Der Graben wurde in einer Länge von fast 4 m prepariert. In der Sektion zeigt er eine abgerundete, muldenartige Form, wie in der Sektion 45 in 1979. Seine Richtung ist ONO — WSW (26,8-N). Die Tiefe ist nicht grösser als 0,60 m vom Grabungsniveau. Möglichenfalls war seine ursprüngliche Tiefe grösser, wenn man die Erosionen welche am Rande der Terasse auf der der Graben verläuft in Betracht zieht. Das gesammelte Material besteht aus Keramikfragmenten der Vinča-Kultur (aus Vinča A1 in A3) aber auch Starčevo-Criş-Fragmente (IIIB—IVA und der gewisse „Starčevo IV“). Ein besonderes Problem stellen ein Komplex aus Schnecken, Lehmbewurf und Keramikbruchstücke im südöstlichen Rand des Grabens im Karre 5 welches scheinbar am Rande des Grabens war aber vom Graben nicht durchschnitten wird. Es scheint eine mit Abfällen aufgefüllte Muldung zu sein. Der nord-westliche Hang des Grabens ist etwas betonter als der südöstliche. Eine Kulturschicht im Inneren, gegen Westen wurde jedoch nicht gefunden. Der Form nach kann man nicht behaupten dass es ein eigentlicher Wehrgraben ist, eher vielleicht eine Grube für Lehm welche aber gegebenenfalls auch eine Verteidigungsrolle spielen kann. Sicher ist dass der Graben später als Abfallgrube für häuslichen Müll benutzt wurde.

Die hallstätter Wohngrube. Gegen dem südlichen Ende der Sektion 52 wurde eine hallstätter Wohngrube gemeldet. Die Fundstoffe sind von bester hallstätter Faktur und sind für die mittlere Hallstattperiode charakteristisch. Die Ornamentation besteht aus schrägen Kanneluren auf dem äusseren Rand der Schüsseln welche eine turbanartige Biegung aufweist (Abb. 4/2—4, 5/4), aus gekerbten plastischen Leisten (Abb. 4/1—6, 5/2), aus plastischen Leisten mit Alveolen (Abb. 4/10, 14, 17), Ränder mit Kerben oder Alveolen (Abb. 5/5), einfachen (Abb. 4/13) oder doppelten (Abb. 4/2) Knubben, gestempelten Ornamenten aus Linien oder S-förmigen Motiven (Abb. 6/8), weiterhin aus falscher Schnur (Rädchen?, Abb. 4/7, 12), polierten Einschnitten (Abb. 4/15, 18, 21) sowie Einschnitten welche aus drei in Zick-Zack angeordneten Linien bestehen (Abb. 4/20, 5/1). Diese letzteren Motive erlauben die Eingliederung des Komplexes in die Gruppe Gornea-Kalakača aus dem VIII. Jh. v. Chr.

Von den Formen erwähnen wir bitronkonische Schüsseln mit facettiertem Rand oder Schulter (Abb. 4/2, 5/1—4) sowie Schüsseln oder Gefässe vom Typ „Eimer“ mit gekerbten Leisen auf der Schulter (Abb. 4/10, 13, 5/5).

Aus der Römerzeit erwähnen wir Schüsselfragmente, beide aus ziegelfarbener Paste (Abb. 9B/1—3).

PAZĂRIȘTE

Auf dem Hügel von Păzăriște, am höchsten Punkt wurde eine Sektion geöffnet welche das Plateau vom Norden nach Süden durchquerte. Die Erdbefestigung bestand aus einem kreisförmigen Graben. Die Ränder und der Boden des Grabens wurden nicht berührt. Gegen Norden ist der Graben an den Rand der Terasse angelegt.

In der Sektion wurde keine Kulturschicht entdeckt, die Coțofeni- und Vatinaschichten sind weggespült während die paläolithischen Komplexe nahe zur Oberfläche, in einer Tiefe von 0,20—0,40 m liegen.

Im Zentrum des Vorgebirges, in einer Tiefe von 30—40 cm, in einer braunen Erde mit kleinen Kalkgebilden erschienen in zwei Zonen Reste eines paläolithischen Trittniveaus.

DAS PALÄOLITHISCHE FUNDATERIAL.

Die lithische Ausrüstung welche hier entdeckt wurde besteht sowohl aus grossen Stücken mit Spuren von klingenartigen Abspaltungen wie auch aus grossen Gebrauchstücken: Kernstücke, Splitter, hohe Gratoars, Schaber (Abb. 6), eine Klingenindustrie mit makrolithischen Zügen bestehend aus Spitzen (Abb. 7/1, 7—8, 8/1, 17) unter denen manche retuschiert (Abb. 7/6, 8/25) und als Messer benützt (Abb. 7/6, 9/15), Klingen (Abb. 7/5, 10, 15), Klingenbruchstücke (Abb. 7/14), Schaber (Abb. 7/2, 11, 13, 16—17, 8/3, 10, 12, 14, 18, 20—22, 26—28), Bohrer (?) (Abb. 7/19—22, 8/11, 13, 24) Splitter und andere (Abb. 7/3, 12, 18, 8/2, 6—9, 15—16, 19, 23).

DIE COȚOFENI-KULTUR

Im Norden des Vorberges wurden Coțofeni-Fundstoffe sowohl an der Oberfläche wie auch in der Grabung entdeckt. In der Nähe des nördlichen Randes des Plateaus kam auch eine kleine Ahle aus Kupfer zum Vorschein, mit viereckiger Sektion, ohne dass man dabei den archäologischen Kontext genau bestimmen kann (möglich stammt das Stück aus der Bronzezeit). Das Material gehört der Phase Coțofeni III, an einige Fundstücke sind allerdings später und markieren vielleicht die gewisse Coțofeni IIIc (Abb. 9; 10/6, 9, 14), welche in Komplexen ohne Vucedol Elemente ungenügend definiert ist.

Für eine Einstufung in diesen Horizont spricht der verdickte Rand (Abb. 9/6), die eingeschnittene Kerbe (Abb. 9/8), eine Verziehrung welche im Seklergebiet, im Osten Siebenbürgens in sehr späten Coțofeni-Horizonten, in den Endstufen Coțofeni erscheint (freundliche Information v. Z. Székely).

DIE VATINA-KULTUR

Die feine Tonware hat alle charakteristischen Merkmale für die klassische Phase der Vatina-Kultur und zwar schraffierte Arkaden (Abb. 11/1, 3—4, 8, 11, 17) welche von Schüsseln mit umgestülpten Rand stammen (Abb. 11/1, 17, 12/3—4, 6), kugelförmige Schüsseln und Gefäße, der Unterteil mit 4 Gruppen aus je 3—4 Einschnitten dekoriert (Abb. 11/2, 12/13), welche am Körper einen Reliefkamm, oft durchlöchert aufweisen, eine Form die meist mit Deckel versehen ist. Wir erwähnen noch einige geometrische geradlinige Motive, welche manchmal irrtümlich als „Verbicioara“ bezeichnet werden, nach unserer Meinung eigentlich eine weitere Etappe der Vatina-Kultur (Abb. 11/7, 14, 16).

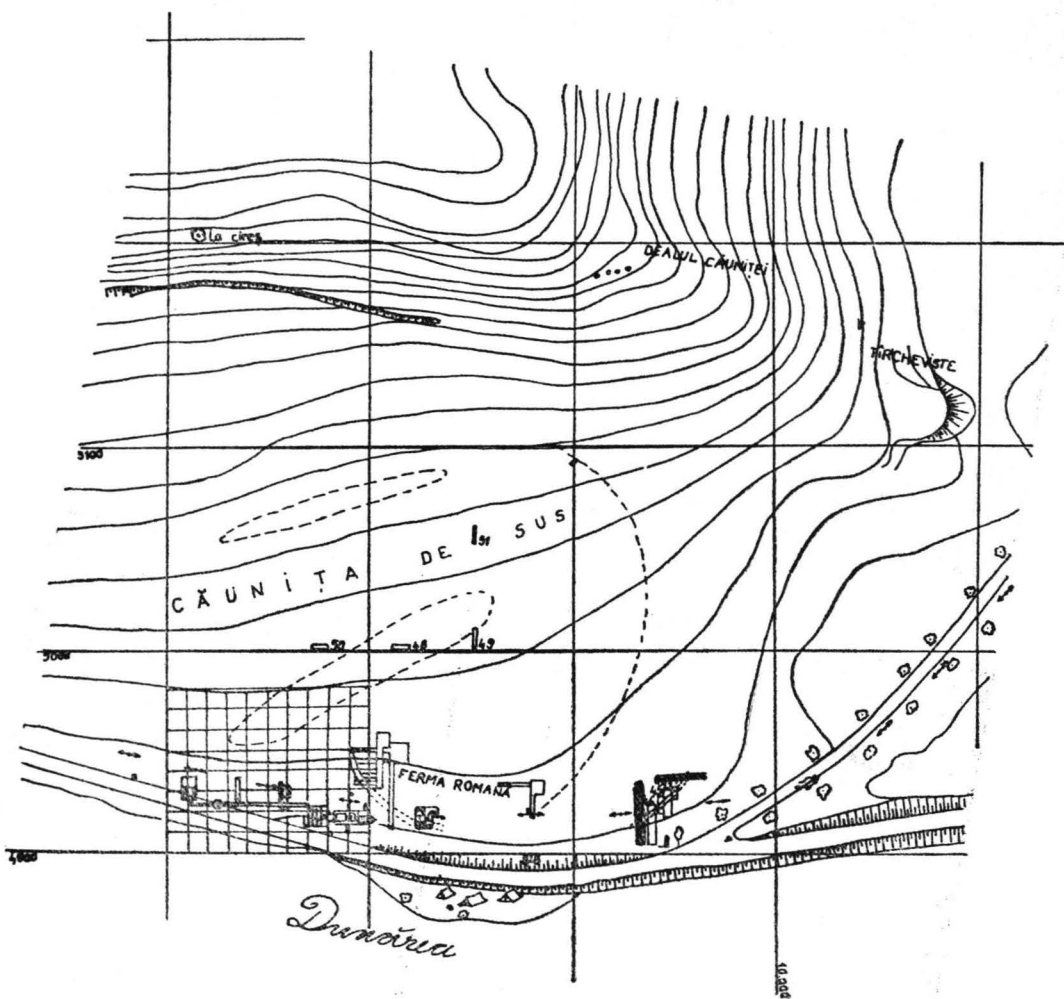

Fig. 1. Căunița de Sus, planul săpăturilor.

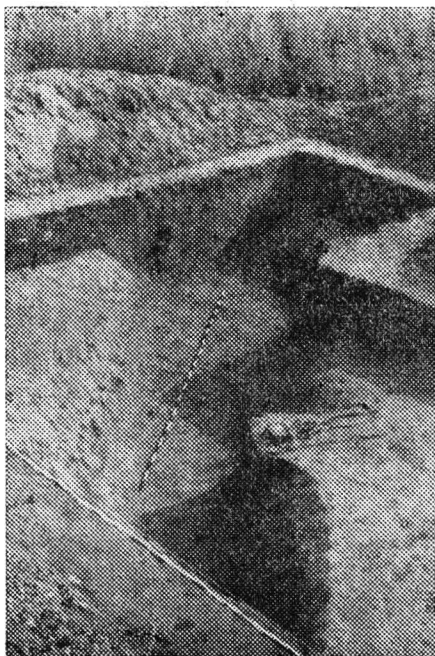
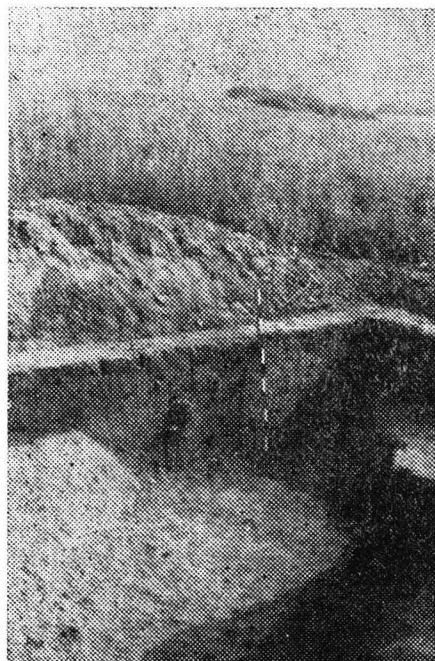

Fig. 2. Căunița de Sus, șanțul neolitic.

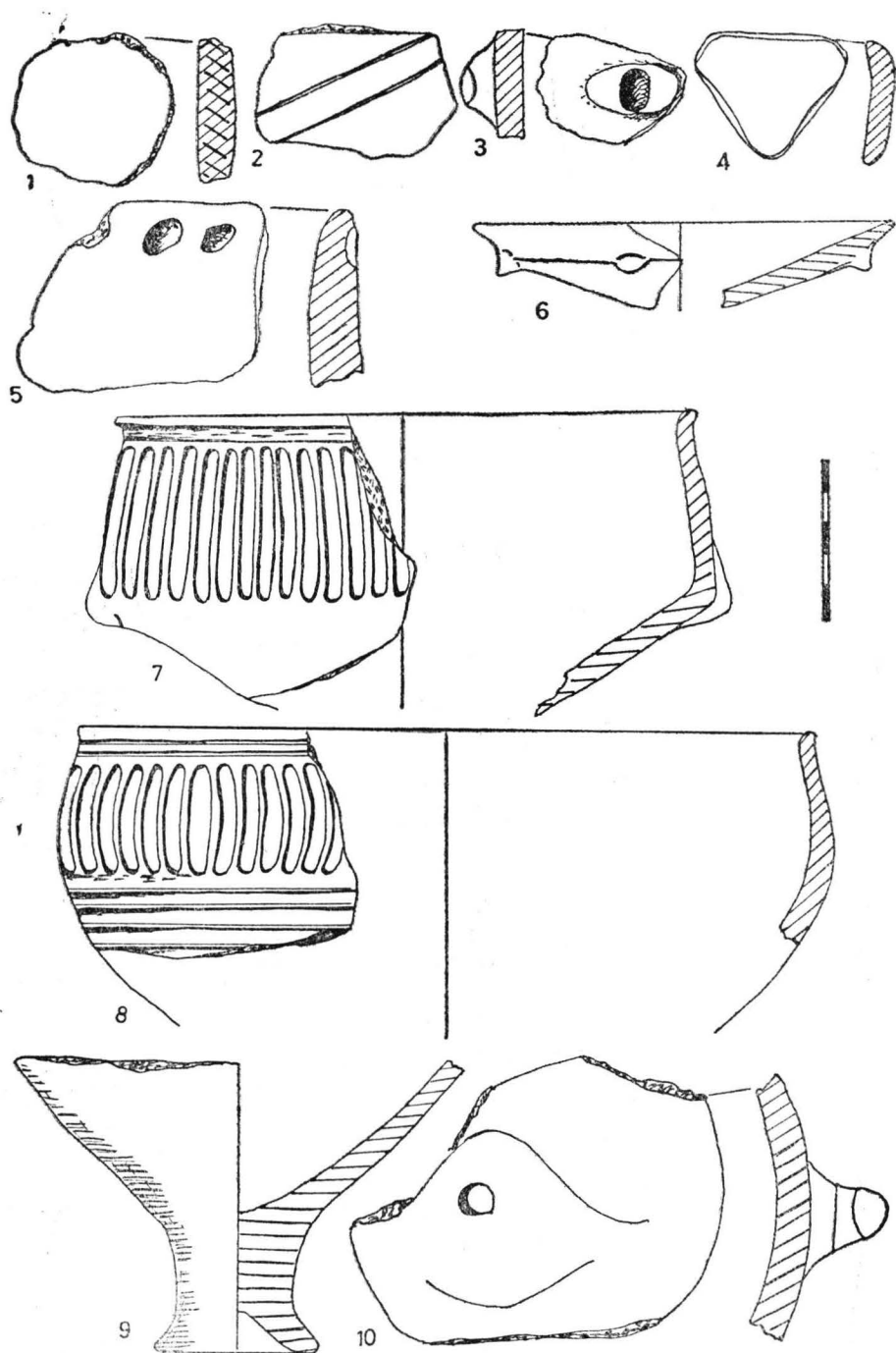

Fig. 3. Căunița de Sus, materiale neolitice; 1—5, 10 Starčevo-Criș (1—2 = faza IIIB; 3—5, 10 = faza IVA); 6—9 cultura Vinča (7—9 = faza A2—3; 6 = faza A3).

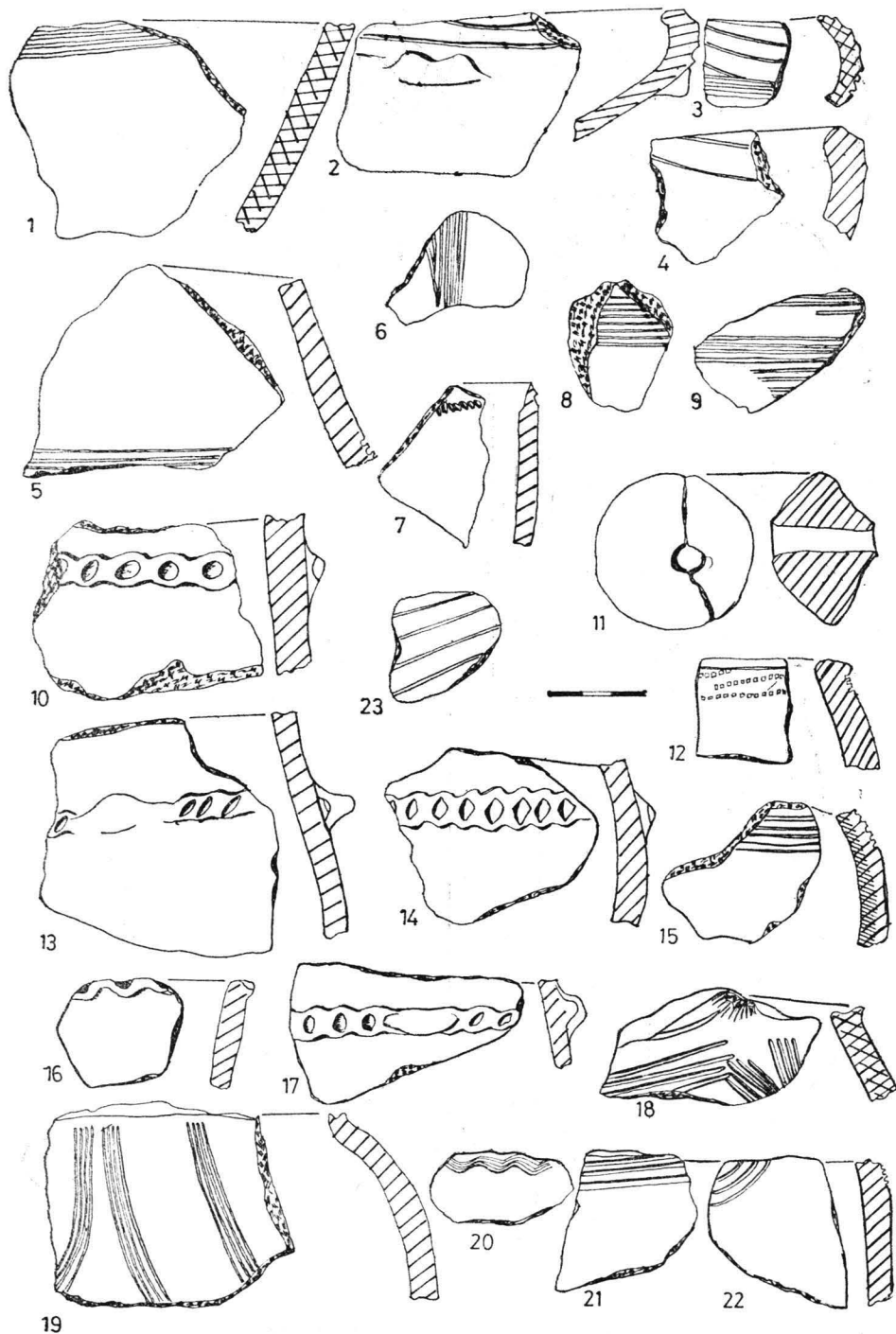

Fig. 4. Căunița de Sus, ceramică hallstattiană, grupul Gornea-Kalakača.

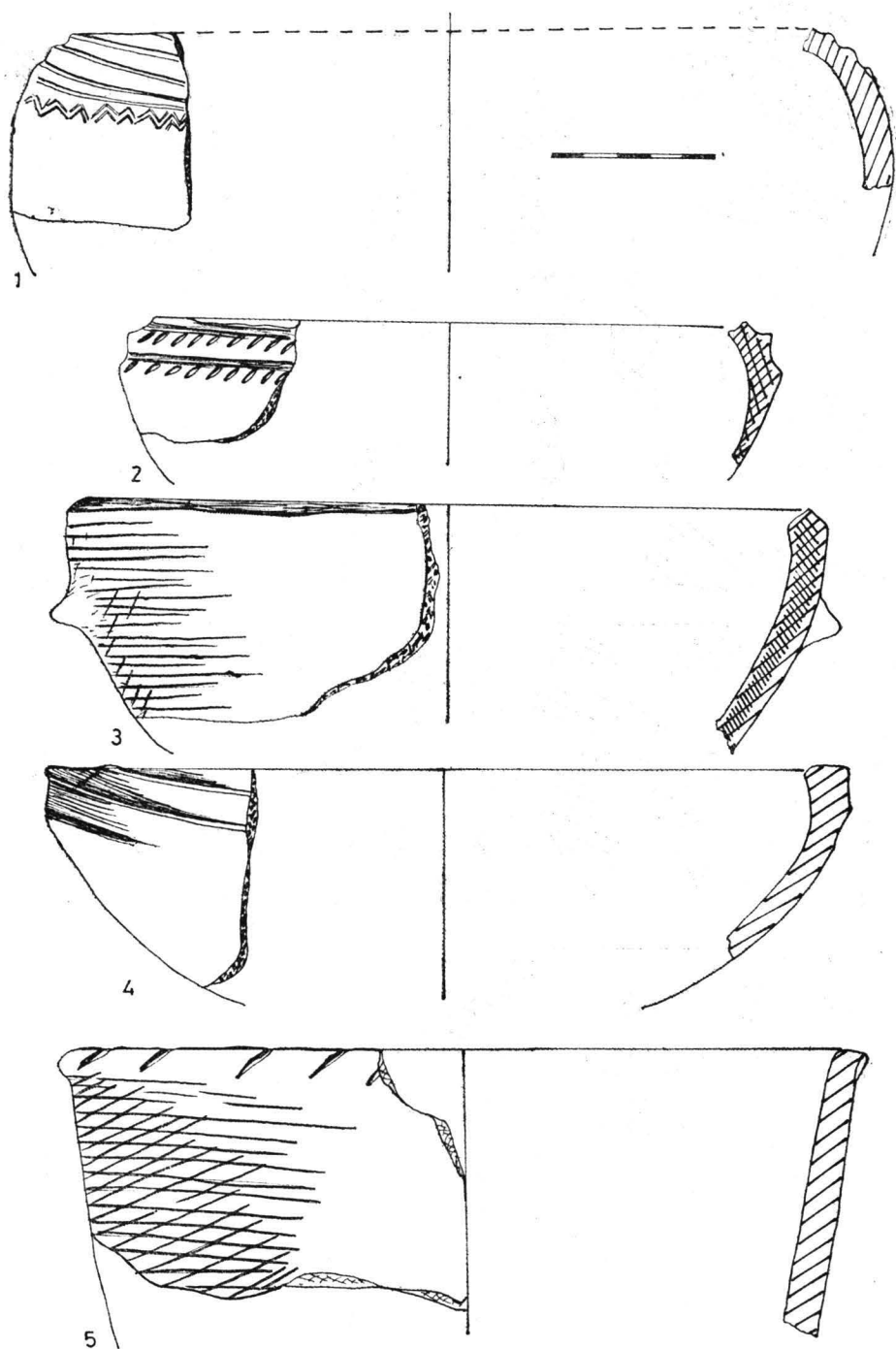

Fig. 5. Căunița de Sus, ceramică hallstattiană, grupul Gornea-Kalakača.

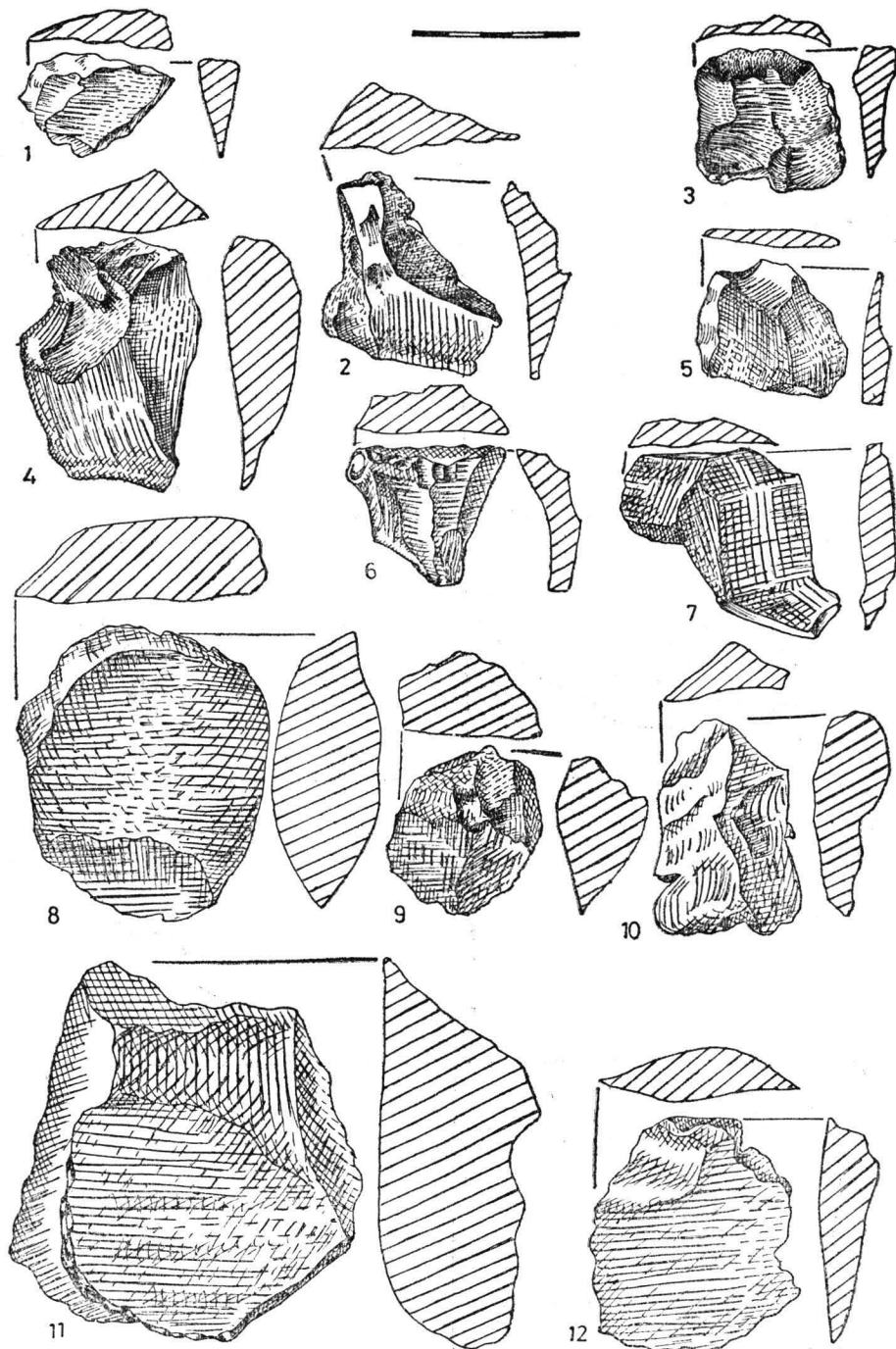

Fig. 6. Păzăriște, paleolitic superior.

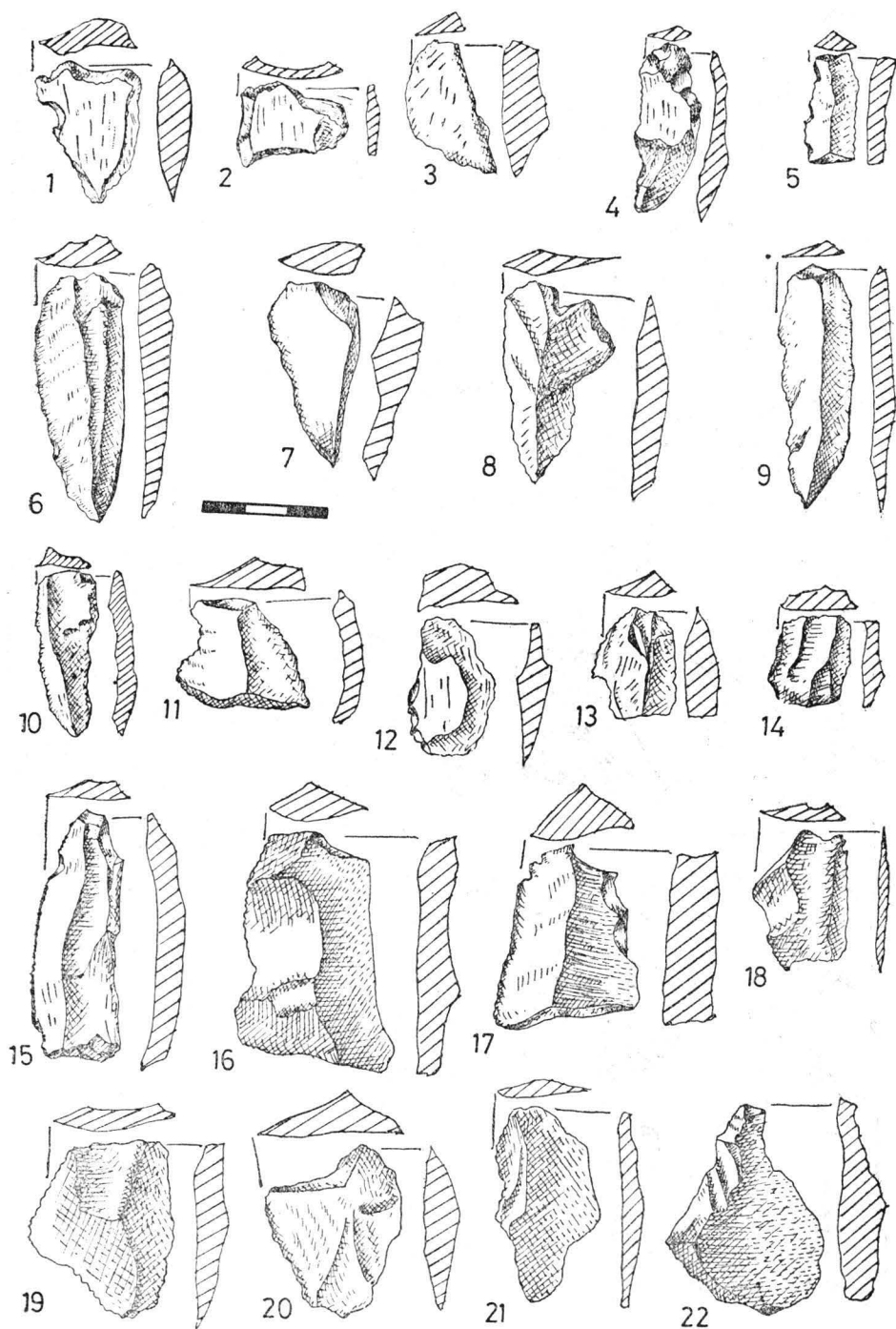

Fig. 7. Păzăriște, paleolitic superior.

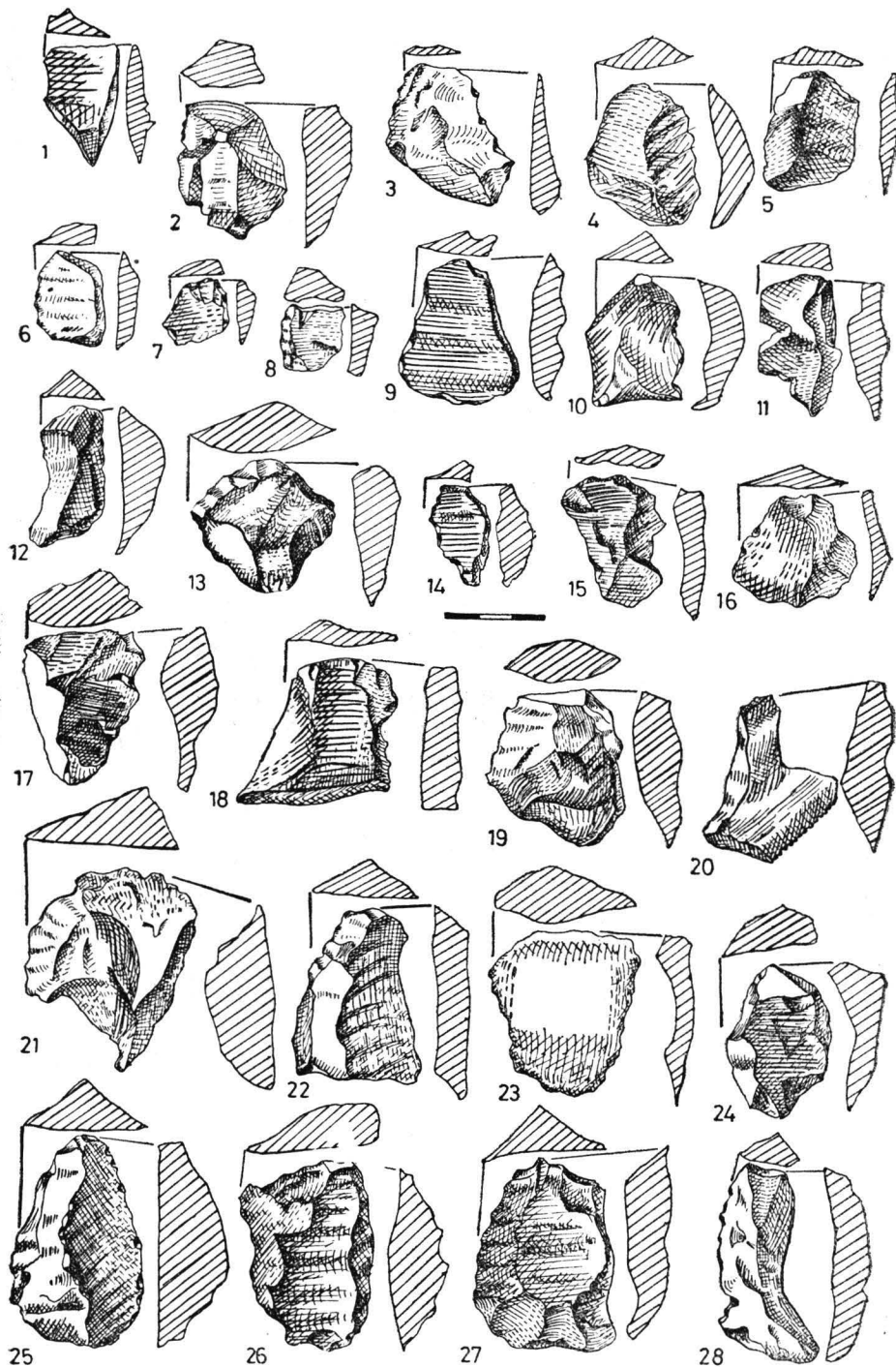

Fig. 8. Păzăriște, paleolitic superior.

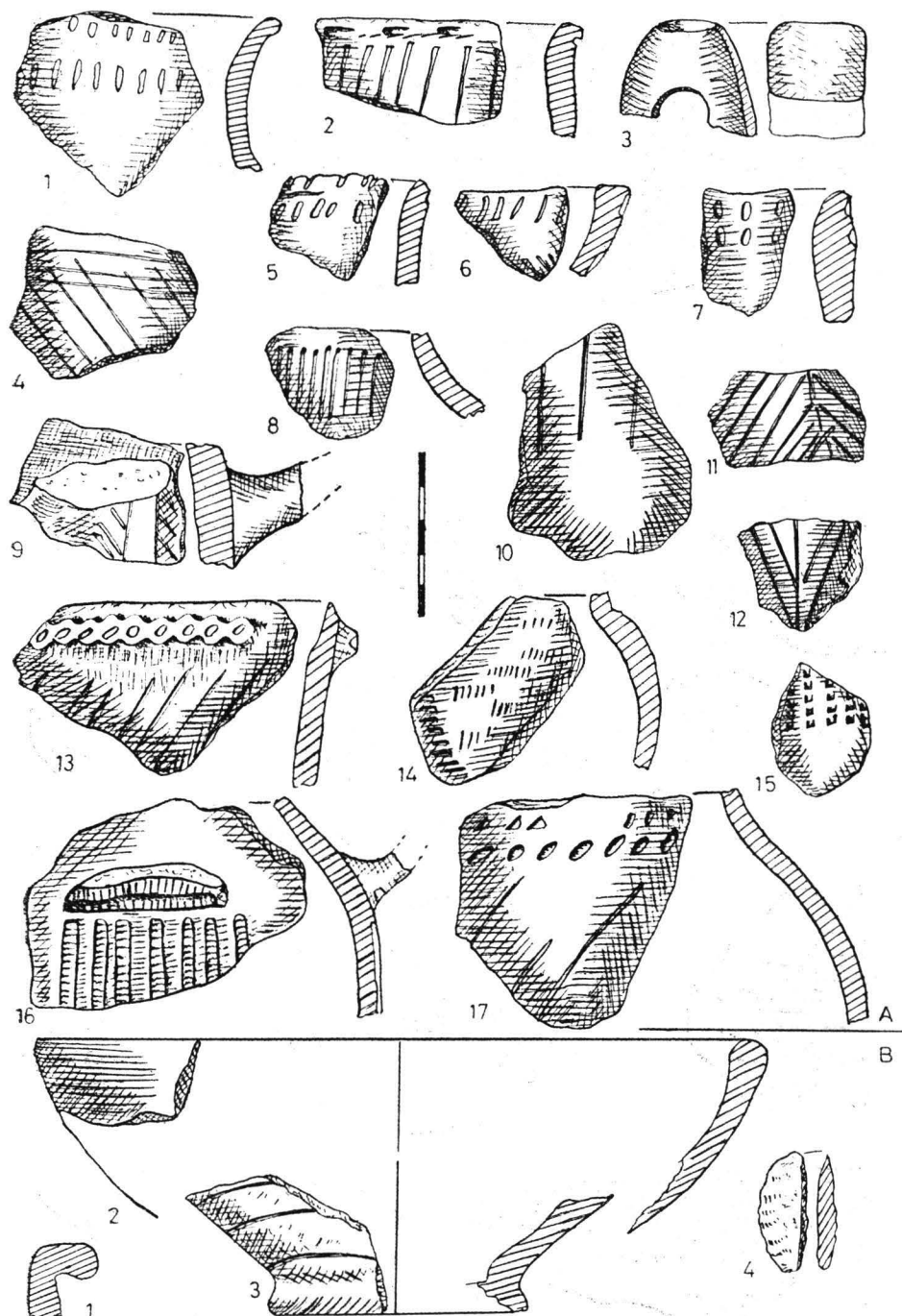

Fig. 9. Păzăriște, cultura Coțofeni; B 1—3 Căunița de Sus, 1 = medieval; 2—3. roman; 4 Păzăriște, lamă fier, medieval.

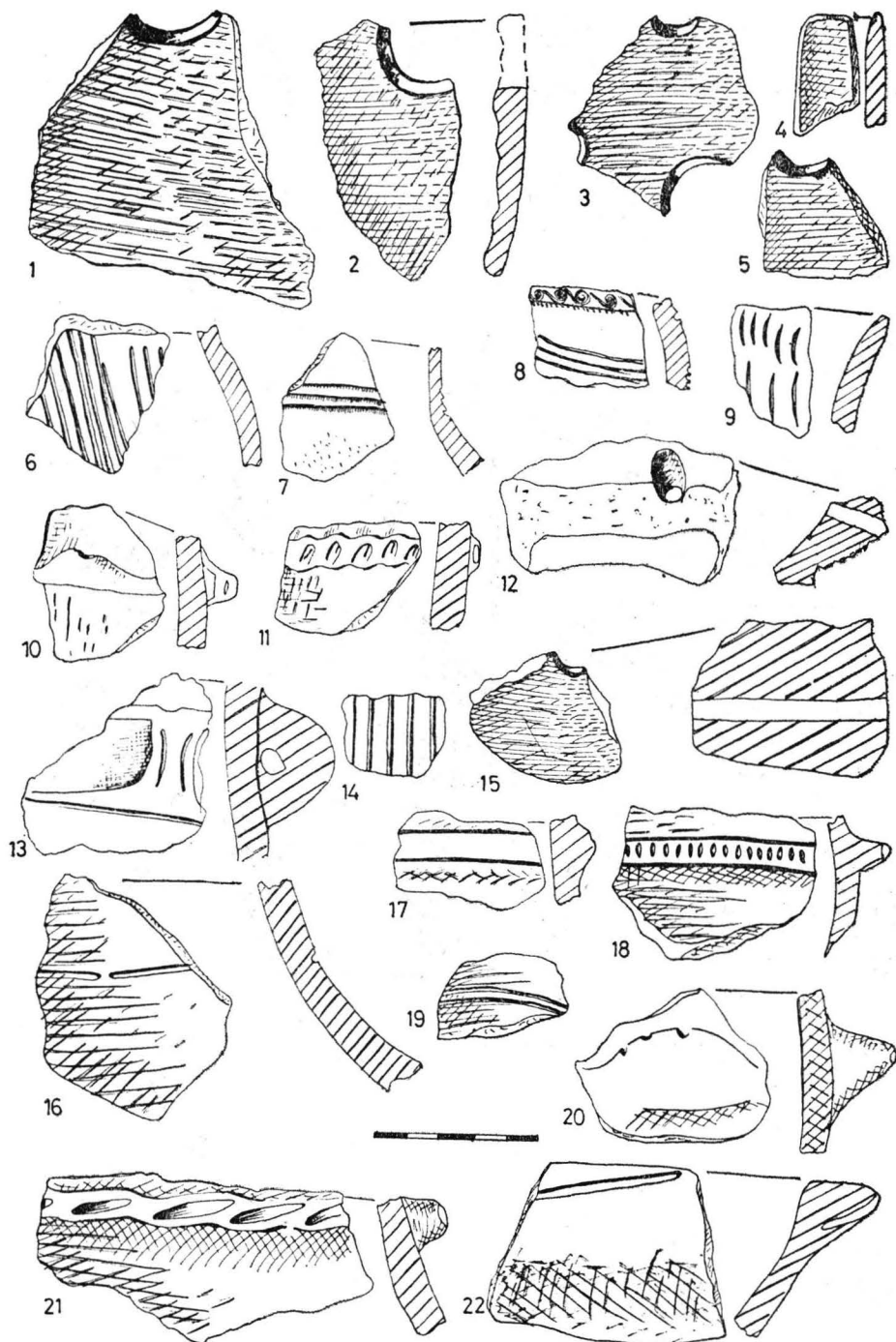

Fig. 10. Păzăriște, 1—3, 5 cultura Tiszapolgár; 6, 9, 14 cultura Coțofeni; 7—8 grupul Gornea-Kalakača; restul cultura Vatina.

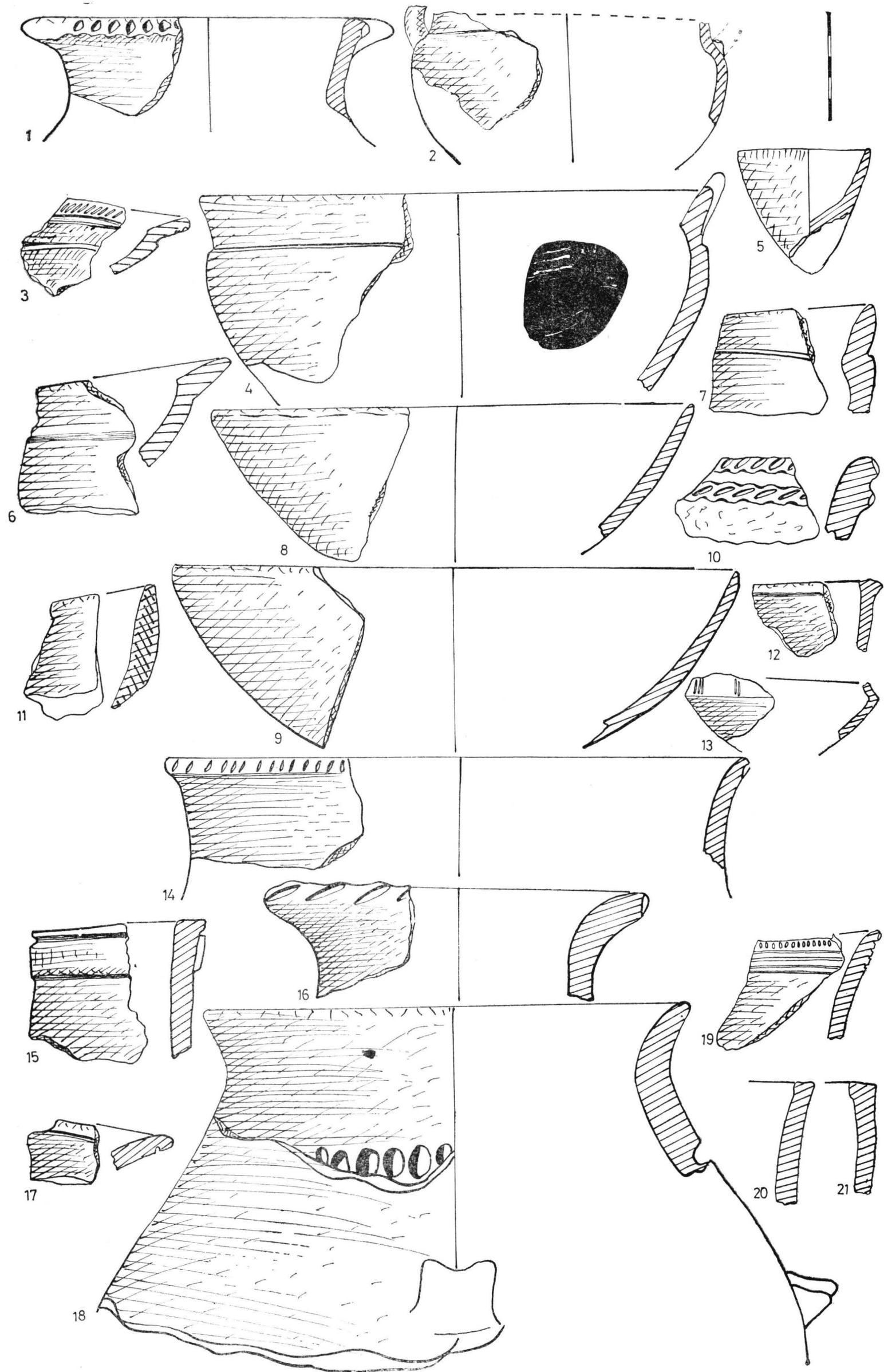

Fig. 12. Păzăriște, cultura Văta.

Fig. 11. Păzăriște, cultura Vatina.

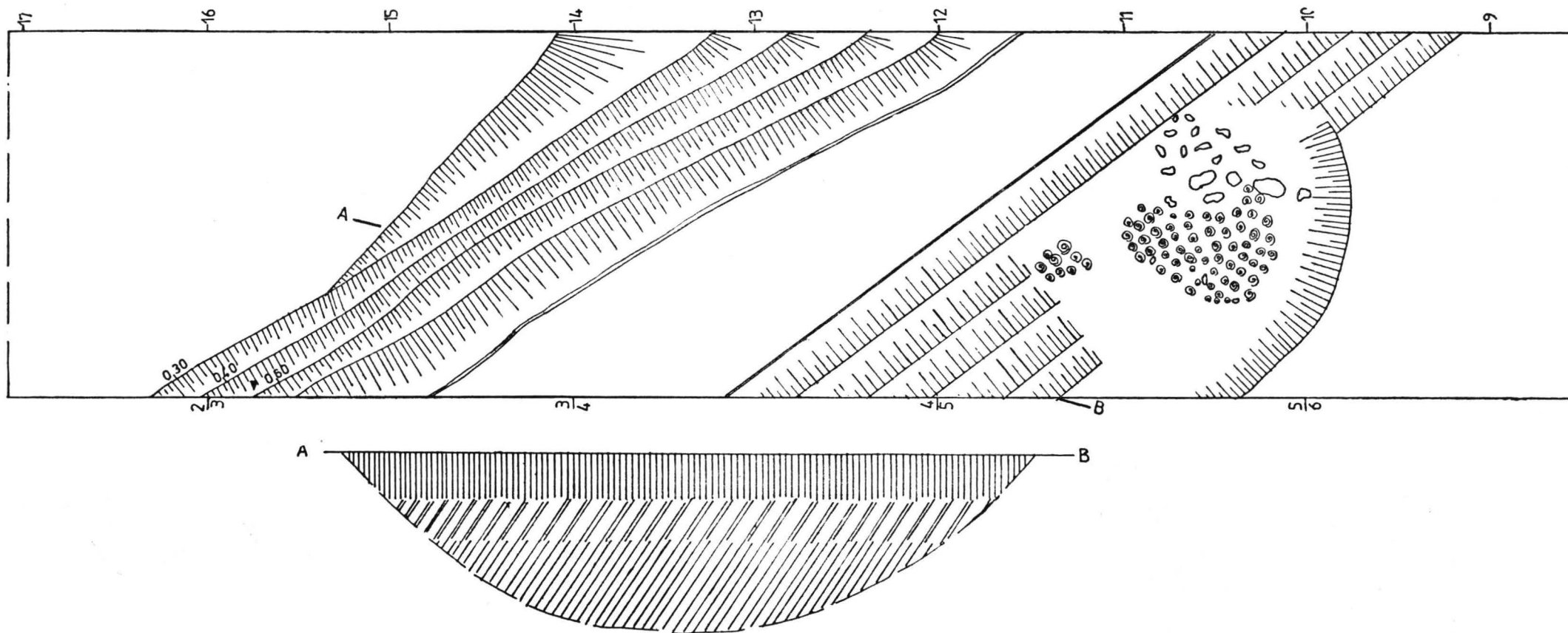
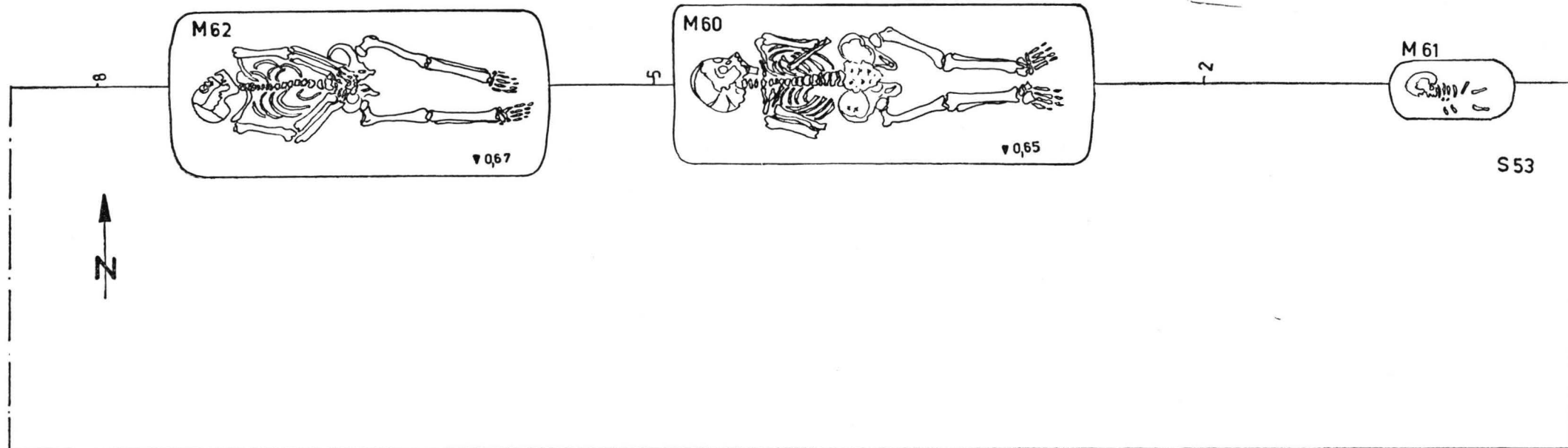

Fig. 15. Căunița de Sus, planul secțiunii S₅₃.

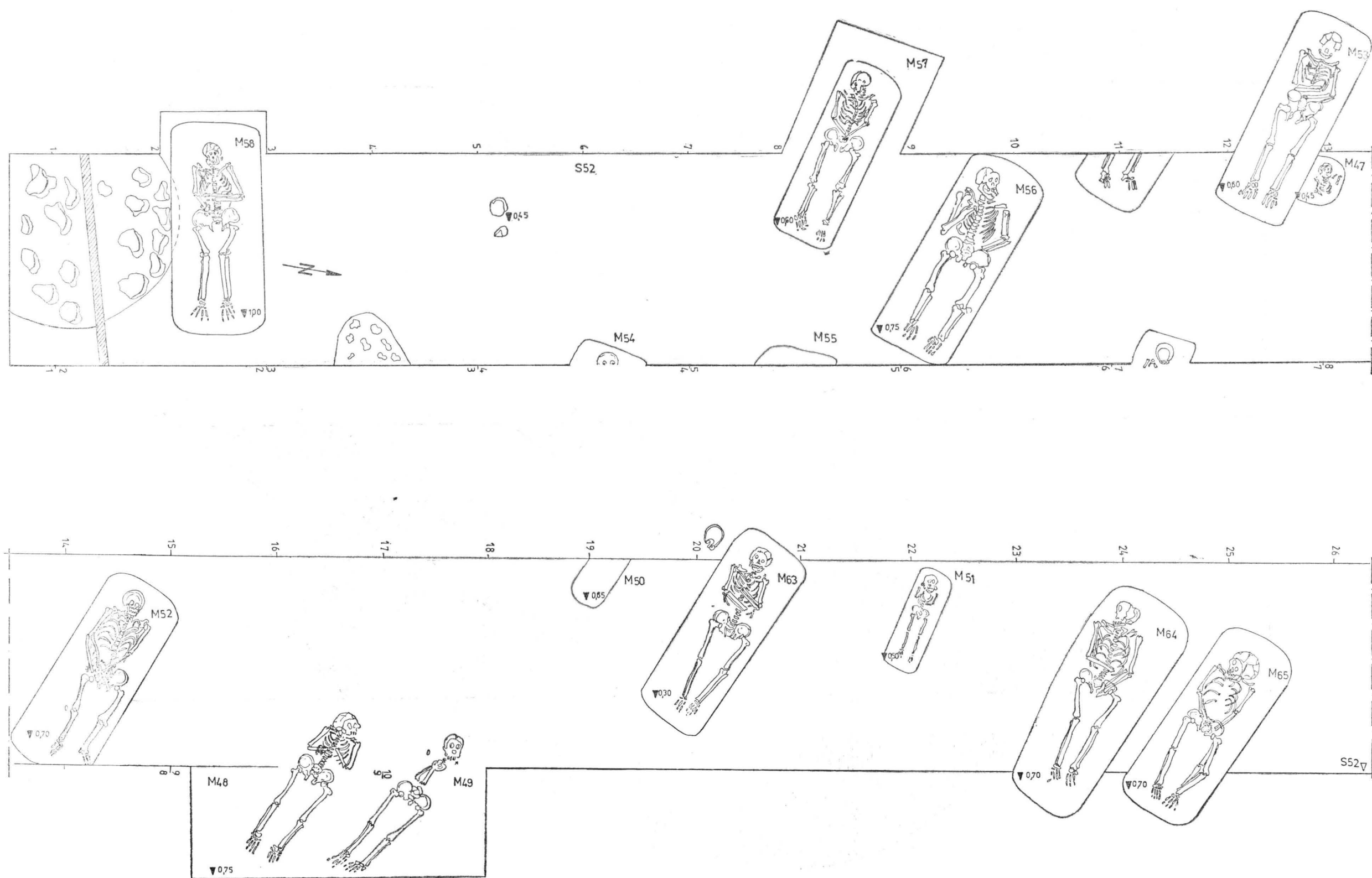

Fig. 14. Căunița de Sus, planul secțiunii S₅₂.
<https://biblioteca-digitala.ro>

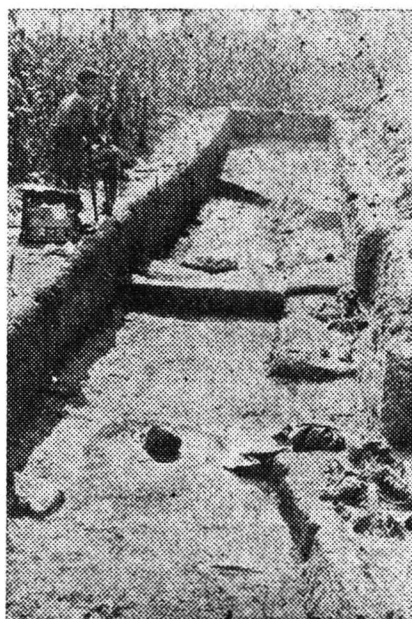
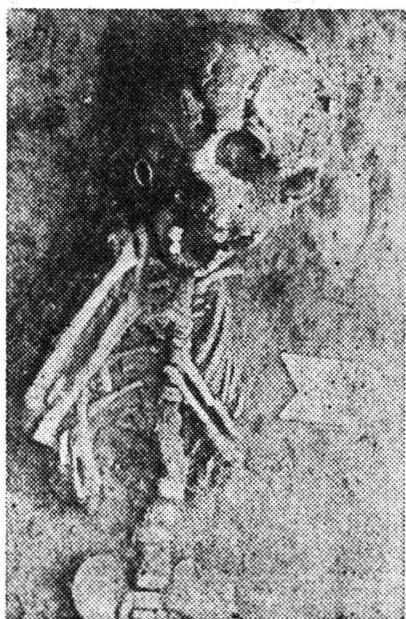
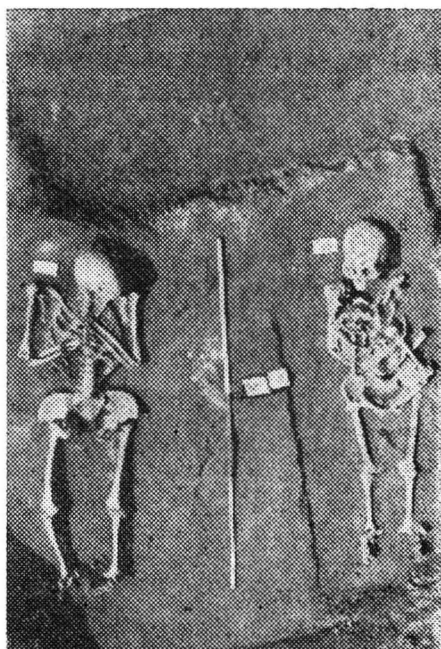
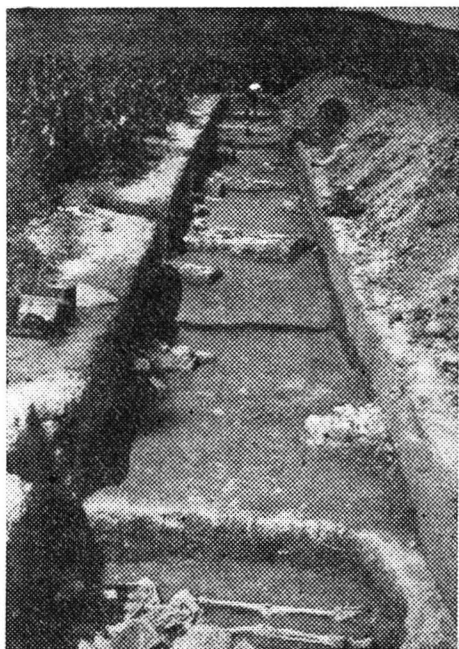

Fig. 16. Căunița de Sus, 1 secțiunea S₃₂; 2 secțiunea S₃₃; 3 M₅₀; 4 M₄₈, M₄₉

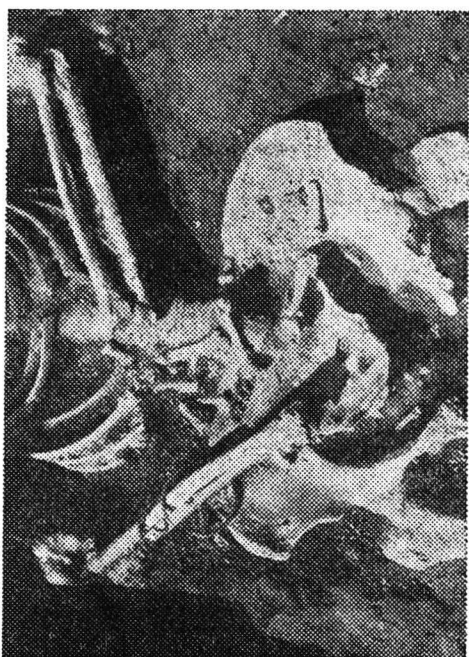
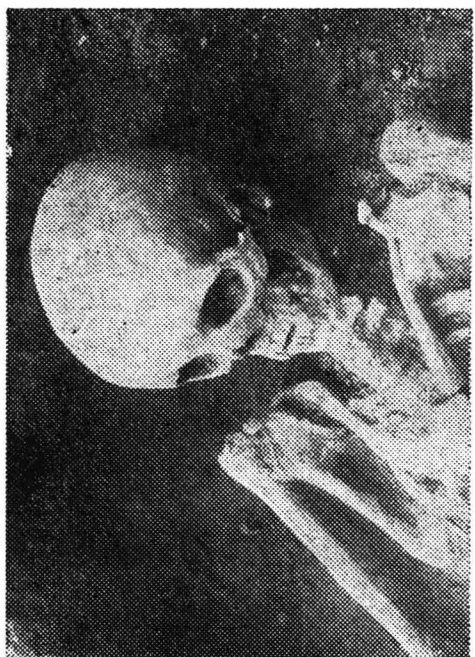
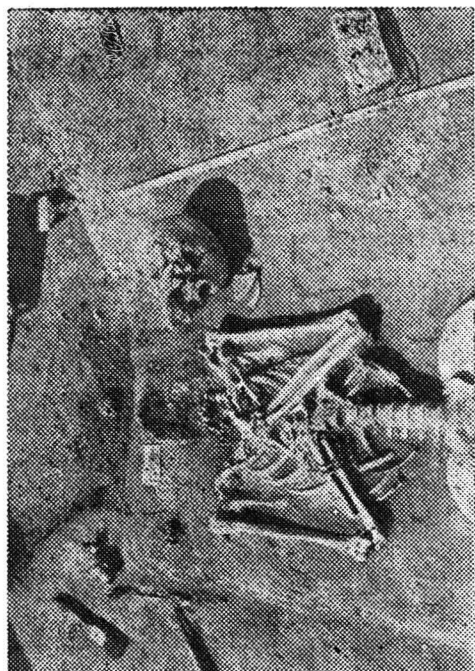

Fig. 17. Căușnița de Sus, 1—3 M₃₀; 4 M₁₈.

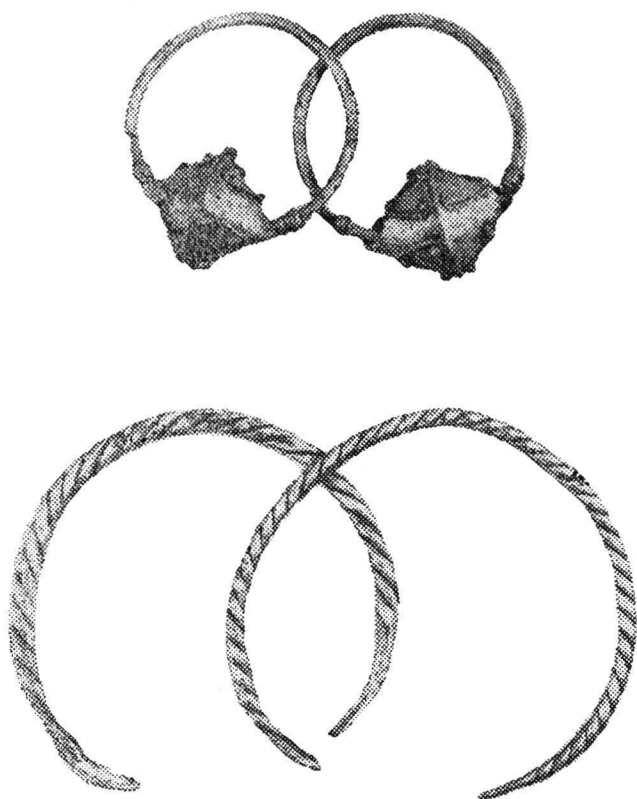

Fig. 18. Căunița de Sus, Podoabe din necropola medievală.

DESCOPERIRI MONETARE DIN SUDUL BANATULUI

— VI —

DANA BĂLĂNESCU

Provenite fie din cercetări arheologice cu caracter sistematic ori perieghetic, fie din achiziții, donații și transferuri, monedele care au îmbogățit Cabinetul Numismatic al Muzeului Județean din Reșița în perioada 1989—1992¹, oferă câteva date interesante pentru o mai bună cunoaștere a tipurilor monetare, a ponderii acestora în ansamblul circulației monetare din anumite perioade istorice. Chiar dacă locul de descoperire al unor piese este incert, se poate accepta apartenența lor la zona bănățeană. Păstrând clasificarea cronologică și urmărind ordinea alfabetică a localităților, vom prezenta lista pieselor², încercând în încheiere să evidențiem semnificația acestora:

A. MONEDE ANTICE

Monede grecești

1. *Loc necunoscut* (piesă obținută prin transfer, în urma confiscării, împreună cu alte bunuri culturale, la punctul vamal de la Naidăș, octombrie 1990)

THASSOS

AR (tetradrahmă); 33; 16,77; 12; 916‰; B

tipul Dionysos—Herakles (sigla **M**)

SNG, Copenhaga, Thrace II, 1041—1044; Le Rider, p. 189, pl. IV, 52, gr. VIII-a (anii 148—60 a.Ch.) inv. Nt. 2060 (Fig. 1)

Fig. 1. a — avers; b — revers (mărite de 2 ori).

Monede romane republicane și imperiale

I. Cercetări arheologice

a) *Divici* (com. Pojejana): „Grad“, cetate dacică, campania 1991

OCTAVIANUS-AGRIPPA

AE (as); 29; 10,93; 7; M

BMC, 202—205; RIC, 69; anii 42—44, Roma

inv. Nt 2464

b) *Gornea* (com. Sichevița): „Căunița de Sus“ — zona villa rustica și cuptoare romane, perigheză 1991

CLAUDIUS

AE (as); 25; 11,85; 8; M

RIC, I, p. 44, colonia Nemausus, după 40 a.Ch.

inv. Nt 2389

II. FOSTE COLECȚII

a) *Wolf Carol* (membru SNR, secția Reșița, de la care s-au achiziționat în anul 1989 monede antice și medievale)

1. TRAIANUS

AE (sestert), 30; 25,41; 6; D

cf. RIC, 459, anii 103—111

inv. Nt 1562

2. IDEM

AE (as); 26; 11,80; 7; D

inv. Nt 1563

3. FAUSTINA MINOR (II)

AR (denar), 19; 3,28; 12; 800‰; M

Cohen², 95, anii 147—175

inv. Nt 1564 (Fig. 2)

Fig. 2. a — avers; b — revers (mărit de 1,5 ori).

4. FOLLIS, sfârșitul sec. III p.Ch., Thesalonik
AE; 25 mm; 7,88; 12; D
inv. Nt 1565

5. MAXIMIANUS HERCULIS (286—305)
AE; 27; 8,76; 12; D (fragmentar)
inv. Nt 1566

6. FOLLIS (tipul FH, FTR) cca. 351—361
AE; 20 mm; 5,60; 6; D
inv. Nt 1567

III. *LOC NECUNOSCU* (transfer, aceeași proveniență cu cea a tetradrahmei din Thassos)

1. AUGUSTUS

AR (denar): 20×19; 3,27; 12; 800‰ (pastilă ovală)
BMC, I, p. 91/54, 2 a.Ch. — 11 p.Ch., Lugdunum
inv. Nt 2061 (Fig. 3)

Fig. 3. a — avers; b — revers (mărite de 2 ori).

2. ANTONINUS PIUS

AE (sestert); 30; 25,39; 6; M
RIC 880, BMC, 1875—1876, anul 143, Roma
inv. Nt 2062

B. MONEDE MEDIEVALE

I. Cercetări arheologice

a) *Cîrnecea* (com. Ticvanu Mare): biserică medievală, campania 1992

1. SIGISMUND I

AR (obol), 9; 0,21; 12; sub 750‰; D
U, I, 451, CNH, 125 A, anii 1387—1427
inv. Nt 2466

2. IANCU CORVIN

AR (dinar) 13; 0,38; 1; sub 750‰; M
 U, I, 485, CNH, 156, anii 1446—1453
 inv. Nt 2467 (Fig. 4)

Fig. 4. a — avers; b — revers (mărite de 2,5 ori).

3. IDEM

AR (dinar); 14; 0,35; 7; sub 750‰; M
 cf. U, I, 485, dar variantă legenda de pe revers: TEM[PO]RE [IO]ANIS ...
 în loc de TEMPORE IO GUBER ...
 inv. Nt 2468

4. IDEM

AR (dinar); 13; 0,29; 5; sub 750‰; M
 U, I, 485, anii:
 inv. Nt 2469

5. Monedă din argint, foarte degradată, nedeterminabilă, posibil o emisiune maghiară de secol XIV

b) *Gornea* (com. Sichevița): Căunița de Sus“ — necropolă, M 69, campania 1989

1. GÉZA II (1141—1162)

AR; 12; 0,15; 2; 800‰; B
 U, I, 69, CNH, 1261
 inv. Nt 1558 (Fig. 5)

2. ISAAC II ANGELOS (1185—1195)

Aspron trachea, 23; 1,94, F. D.
 inv. Nt 1559

3. IDEM

25 mm; 0,54, F.D., fragmentară
 inv. Nt (1560) (ambele monede bizantine descoperite în M60, sub bazin)

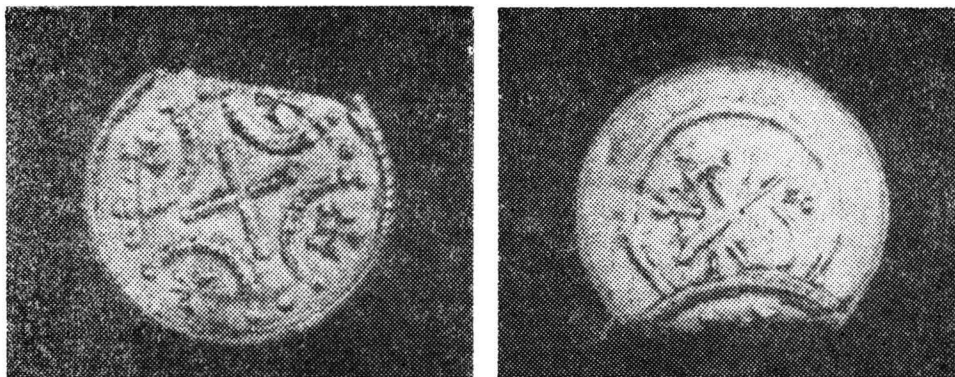

Fig. 5. a — avers; b — revers (mărite de 1,5 ori).

c) *Șopotu Vechi* (com. Dalboșeț): „Mîrvilă“ — necropolă, campania 1989

1. PFENIG (imitație?)

AE (argintat); 20 mm; 0,31; F. D., fragmentar
Friesach, sec. XII—XIII, sau imitație din perioadă
inv. Nt 1557 (M 29)

2. BÉLA III (1172—1196)

AE; 23 mm; 1,03; M
U, I, 115, CNH, 101, (tip oriental)
inv. Nt 1689 (M 40)

d) *Vrani*: „Dealul Morîșchii“ — necropolă, săpături de salvare, 1989

MARIA

AR (dinar); 15; 0,39; 11; 750‰ B
U, I, 442, CNH, 114
inv. Nt 1561 (Fig. 6)

Fig. 6. a — avers; b — revers (mărite de 1,5 ori).

II. FOSTE COLECȚII

a) *Păducel Grigore* (membru SNR — secția Reșița, achiziții 1989)

RIGA

1. SIGISMUND III (1587—1632)

AR (3 groși), 22; 2,05; 900‰; M

H—C, I, 1065, anul 1597

inv. Nt 1630

UNGARIA

2. MAXIMILIAN II (1564—1576)

AR (dinar), 17; 0,43; 1; 750‰; M (perf.)

U, 98, Kremnica, anul 1574

inv. Nt 1631

3. SALZBURG (arhiepiscopat)

AR (15 creițari?) 16,5; 0,68; 12; 750‰; M (perf.)

anul 1695 (cf. Probst, *Die Münzen Salzburgs*, Băle-Graz, 1959)

inv. Nt 1634 (Fig. 7)

Fig. 7. a — avers; b — revers (mărite de 2 ori).

MOLDOVA

4. Istratie Dabija (1661—1665)

AE (tablă fragmentară, imitație după shilingii suedezi, 1622—1654);
0,43 g; 20 × 15 mm

MBR, 94

inv. Nt 1633

b) *Ruzicska Francisc* (fost membru al SNR — Reșița, achiziții 1989)

DANZIG

SIGISMUND III, 1610 (?)

AR; 30; 6,50; 12; 900‰; B (perf.)

inv. Nt 1642 (Fig. 8)

c) *Wolf Carol*

Fig. 8. a — avers; b — revers (mărite de 1,5 ori).

TRANSILVANIA

1. GABRIEL BETHLEN (1613—1629)

AR (gros lat, mare); 25; 2,09; 7; sub 750‰, M

R 329; MBR, p. 180, nr. 1626, anul 1626, Košice (C—C)

inv. Nt 1568 (Fig. 9)

Fig. 9. a — avers; b — revers (mărite de 1,5 ori).

UNGARIA

2. FERDINAND II (1619—1637)

AR (dinar); 16; 0,40; 9; sub 750‰, M (perf.)

Unger II, 917 a, anul 1628

inv. Nt 1569

POLONIA

3—4. ALEXANDER I (1501—1506)

AR (1/2 gros); 19; 20; 0,91; 0,89; 12/2; sub 750‰, M

H—C, I, 201

inv. Nt 1585—1586

5. SIGISMUND I (1506—1548)

AR (groș); 19; 1,88; 9; sub 750‰, M, perf.

H—C, I, 326, anul 1532

inv. Nt 1587

6. ȘTEFAN BATHORI (1576—1586)

AR (3 groși); 21; 2,26; 2; 900‰; B

H—C, II, 4998, anul 1585

inv. Nt 1588 (Fig. 10)

Fig. 10. a — avers; b — revers (mărite de 2 ori).

7. SIGISMUND III

AR (3 groși); 20; 2,23; 5; 800‰; M

cf. H—C, I, 866, anul 1592

inv. Nt 1589

8. IDEM

AR (3 groși); 21; 2,33; 12; 750‰; M

H—C, I, 905, anul 1594

inv. Nt 1590 (Fig. 11)

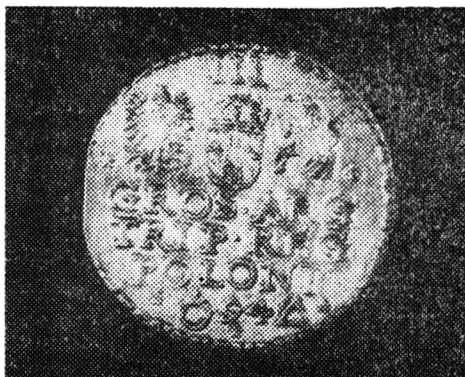

Fig. 11. a — avers; b — revers (mărite de 2 ori).

9. IDEM

AR (3 groși) 21; 2,27; 2; 800‰; M
H—C, I, 973, anul 1596
inv. Nt 1591

10—11. IDEM

AR (3 groși); 20; 20; 2,35; 2,15; 11; 5; 800‰
H—C, I, 1070, anul 1598
inv. Nt 1593—1594

12. IDEM

AR (3 groși); 21; 2,29; 5; 800‰; M
H—C, II, 5066, anul 1599
inv. Nt 1595 (Fig. 12)

Fig. 12. a — avers; b — revers (mărite de 2 ori).

13. IDEM

AR (3 groși); 21; 2,11; 12; 800‰; M
H—C, I, 1206, anul 1605
inv. Nt 1596

14. IDEM

AR (groș); 22; 1,50; 11; sub 750‰; M
H—C, I, 1274, anul 1611
inv. Nt 1597 (Fig. 13)

15. IDEM

AR (groș); 22; 1,51; 5; 750‰; B (perf.)
H—C, I, 1294, anul 1613
inv. Nt 1598

16—20. Sec. XV

AR (1/2 groș); 17; 20; 17; 18; 17; 0,98; 0,49; 0,58; 0,75; 0,85; 6; 11; 12,
12, 6; sub 750‰; F. D., ilizibile
inv. Nt 1580, 1581, 1582, 1583, 1584

Fig. 13. a — avers; b — revers (mărite de 1,5 ori).

21—22. SEC. XVI

AR (1/2); 19; 20; 7; 11; 0,93; 1,19; sub 750‰; 750‰; F.D. (ilizibile)
inv. Nt. 1592; 1599

23. SEC. XVII

AR (3 groși); 2; 0 2,14; 3; 800‰, D
inv. Nt 1600

LIVONIA

24—25. SIGISMUND III: 1622, 1624

AR; 30; 30; 4,80; 6,43; 8; 900‰; M (frag., perf.)
inv. Nt 1601—1602 (Fig. 14)

Fig. 14. a — avers; b — revers (mărite de 2 ori).

LITUANIA

26. SIGISMUND II AUGUST (1544—1572)

AR (groș); 21; 1,66; 2; sub 750‰

H—C, I, 566, anul 1568

inv. Nt 1603 (Fig. 15)

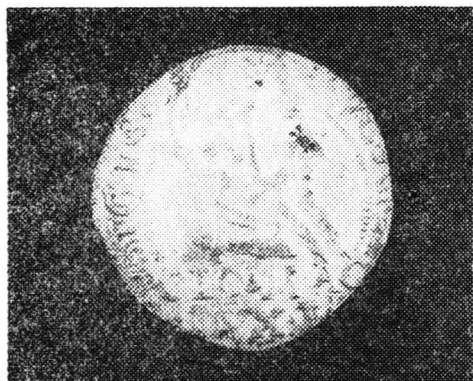

Fig. 15. a — avers; b — revers (mărite de 2 ori).

RIGA

27. SIGISMUND, III

AR (3 groși); 20; 2,05; 1; 800‰; M

H—C, I, 1107, anul 1598

inv. Nt 1604 (Fig. 16)

Fig. 16. a — avers; b — revers (mărite de 2 ori).

28. 1592 (fără numele emitentului)

AR (3 groși); 18; 1,29; sub 750‰; D

inv. Nt 1605

SWIDNICA

29—30 LUDOVIC II (1516—1526)

AR (1/2 groș); 18; 0,70; 0,90; 11; sub 750‰; M

H—C, I, 206, anul 1520

inv. Nt 1606—1607

TIROL

31. LEOPOLD I (1657—1705)

AR (15 creițari), 27; 5,29; 12; 800‰; M
anul 1664
inv. 1608

32. FERDINAND CAROL (1632—1659)

AR (3 creițari), 20; 1,55; 1, 750‰; M
anul 1659
inv. Nt 1615

STYRIA (STEIERMARK)

33. LEOPOLD I, 1667

AR (3 creițari) 21; 1,14; 11; 750‰; M

SILEZIA

34. LEOPOLD I, 1670

AR (3 creițari); 21; 1,10; 12; 750‰; M
inv. Nt 1610

UNGARIA

35. LEOPOLD I

AR; 24; 2,08; 6; 50‰; M
Kremnica, 1671
inv. Nt 1611

36. Monedă, sec. XVII, foarte degradată, inv. Nt 1612

PRUSIA

37—38. ALBERT (ALBRECHT DE BRANDEBURG-ANSBACH)

AR (gros); 21; 22; 1,86; 1,55; 6; 1; B; M (perf.)
H—C, II 5477, anul 1542; H—C, II, 5430, anul 1545
inv. Nt 1613—1614

*
* *
*

A. 1. Tetradrahma thassiană, deși are proveniența incertă, ilustrează o categorie caracteristică pentru circulația monetară din Dacia preromană³. În Banat, asemenea exemplare sunt mult mai rare⁴ decât în Transilvania ori Muntenia, exemplarul prezentat fiind astfel singura piesă de acest gen din colecțiile muzeului reșițean.

A. I. a. As-ul de la Divici este a doua monedă descoperită în această importantă cetate dacică (nivelul superior)⁵, reprezentând, după opinia noastră o emisiune mai rară, care contribuie, în același timp, la fixarea limitelor cronologice de funcționare a stațiunii arheologice.

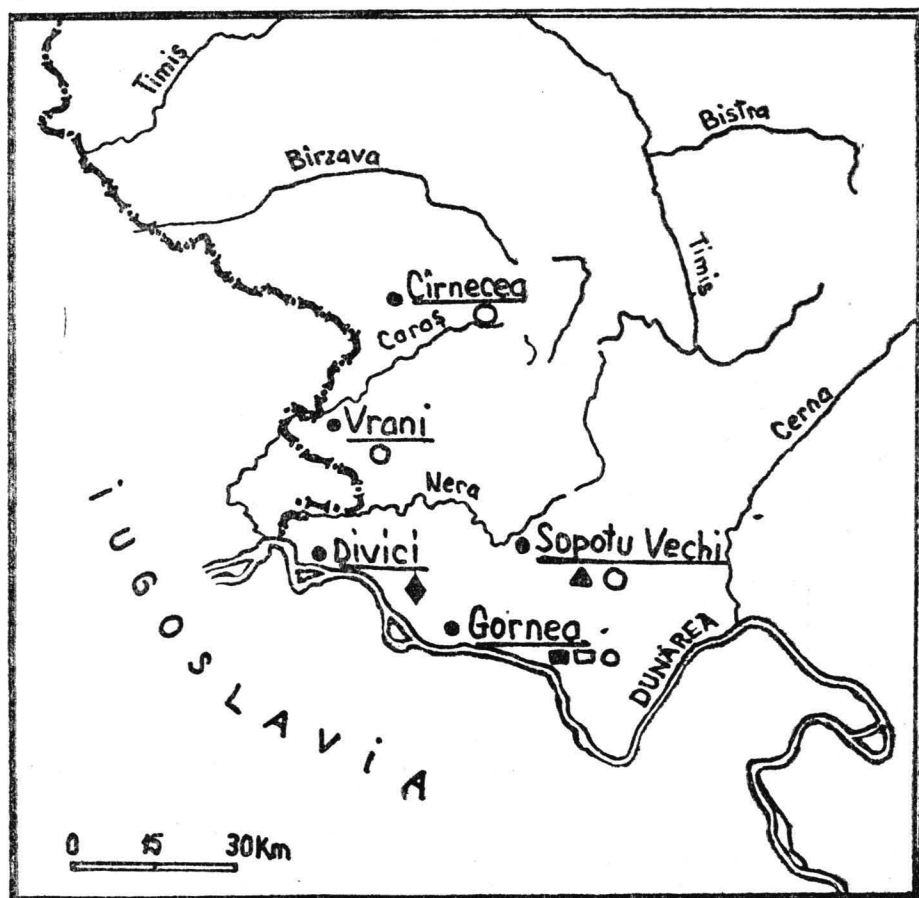

Fig. 17. Harta descoperirilor monetare (cercetări arheologice 1989—1992); monede: ■ romane republicane; ♦ romane imperiale; □ bizantine; ○ maghiare; ▲ apusene.

A. I. b. Deși a fost descoperită într-o perieghetză (efectuată de colegul Caius Săcărin), socotim că moneda Octavianus Agrippa aparține complexului arheologic de epocă romană de la Căunița de Sus⁶. Menționăm că o monedă romană republicană din bronz a mai fost semnalată în sudul Banatului⁷.

B. I. a. Dacă monedele lui Sigismund I de Luxemburg sunt frecvent întâlnite în circulația monetară medievală din Banat⁸, dinarii emiși de Ioan Corvin Hunyadi (guvernator) reprezintă primele exemplare de acest gen atât pentru Cabinetul Numismatic al muzeului reșițean, cât și pentru repertoriul descoperirilor monetare medievale al Banatului⁹.

B. I. b. Emisiunea lui Géza II (1141—1162) descoperită în această necropolă, reprezintă, alături de descoperirea de la Ilidia — „Cetatea Beiu-lui”¹⁰, una din rarele piese ale acestui rege arpadian, care au circulat în Banat și chiar în Transilvania¹¹. În ceea ce privește contextul descoperirii, moneda în discuție nu este singulară, deoarece a fost descoperită

împreună cu monede bizantine (vezi tabelul), iar în campaniile anterioare au mai apărut câteva exemplare foarte degradate¹².

B. I. c. Moneda fragmentară¹³, încadrată ipotetic în categoria pfeni-gilor de Friesach sau a imitațiilor după aceștia, ar reprezenta încă o descoperire izolată a acestui tip monetar, cunoscut sub genericul de monedă apuseană¹⁴.

Monede din sec. XI—XII descoperite în sudul Banatului
(Cercetări arheologice)

Localitatea	Tipul stațiunii punct	Nr. monede bizantine	Nr. monede maghiare	Total	Alte monede
GORNEA	Necropolă „Căunița de Sus“	2/sec. XII	1/sec. XII	4	—
ILIDIA	Așezare „Funii“	2/sec. XII	1/sec. XII	3	—
MOLDOVA VECHIE	Așezare „Rît“	1/sec. XI—XII	2/sec. XI—XII	2	—
ȘOPOTU VECHI	Necropolă „Mîrvilă“	2/sec. XII	3/sec. XI—XII	5	1 — apuseană

De asemenea, din necropola de la Șopotu Vechi provine o monedă emisă de Bela III, care împreună cu exemplarul de la Ilidia-„Funii“¹⁵ constituie a două piesă de tip oriental a regelui arpadian, descoperită în sudul Banatului¹⁶.

B. I. d. Dinarul descoperit la Vrani¹⁷, constituie, de asemenea, o emisiune cunoscută deja prin semnalări anterioare¹⁸.

B. II. În ceea ce privesc monedele medievale, achiziționate de la colecționarii Păducel, Ruzicska¹⁹ și Wolf, deși proveniența acestora nu este sigură, vom insista doar asupra unor exemplare mai deosebite. Astfel piesele poloneze, atât de frecvente în circulația monetară a secolelor XVI—XVII²⁰, au aparținut probabil unor tezaure împrăștiate după recuperarea lor²¹. În schimb, emisiunile din Livonia²² și Salzburg²³ sunt mult mai rare, chiar și pentru teritoriul Transilvaniei.

Se cuvine să mai remarcăm groșul mare emis de Gabriel Bethlen, prima piesă transilvăneană intrată în colecțiile muzeului reșițean și fragmentul de tablă ștanțată²⁴.

NOTE

1 Repertoriul continuă seria din: *Banatica*, VI, 1981, p. 147—150; VII, 1983, p. 235—237; VIII, 1985, p. 173—186; 10, 1990, p. 187—204; *SCN*, VIII, 1984, p. 129—136.

2 Detaliile tehnice din lista-catalog sunt prezentate în următoarea ordine: metal (nominal); diametru (în mm); greutate (în grame); poziția relativă avers-revers

- în cifre orare, titlul metalelor prețioase (mulțumim și pe această cale inginerii Codruța Pența de la B.N.R., sucursala Caraș-Severin); conservare: B — bună; M — mediocră; D și F.D. — degradată și foarte degradată. Alte abrevieri folosite: inv. — nr. inventar, perf. — perforată; frag. — fragmentară; M — mormânt; a.Ch — ante Christos; p.Ch — post Christos.
- 3 Tipul de siglă figurează la E. Chirilă, G. Mihăescu, *Tezaurul monetar de la Căprioru, Târgoviște*, 1969, fig. 6/2. Pentru aspecte ale datării și pătrunderii monedelor thasiene în Dacia, vezi E. Chirilă, G. Mihăescu, *op. cit.*, C. Preda, în *BSNR*, LXXVII—LXXIX, 1983—1985, 131—133, p. 54, cu toată bibliografia anterioară.
 - 4 În repertoriul Banatului se cunosc doar două puncte: *Bocșa* (o piesă din fosta colecție Vető, predată actualmente la bancă, cf. N. Gudea, în *Banatica*, I, 1971, p. 140/13) și *Remetea Mare* (7 tetradrahme în tezaur mixt, vezi I. Glodariu, *Relații*, p. 290/145; M. Chițescu, *RRCD*, p. 256/165).
 - 5 Săpăturile arheologice au fost conduse de cercetătorul Marian Gumă, căruia îi aducem și pe această cale mulțumiri. Pentru prima monedă de la Divici, vezi M. Gumă, A. S. Luca, C. Săcărîn, în *Banatica*, IX, p. 237 și D. Bălănescu, în *Banatica*, 10, 1990, p. 188/II, 1.
 - 6 Nu se cunosc deocamdată vestigii dacice în această zonă (cf. Gh. Lazarovici, *Gornea-preistorie*, Reșița, 1977, p. 103—107; M. Gumă, în *Symposia Thracologica*, 9, 1922, p. 42. Cea mai timpurie monedă romană descoperită în villa rustica din acest punct aparține secolului I p. Ch.: 1 as Caligula (N. Gudea, *Gornea — Așezări romane și romane tirzii*, Reșița, 1977, p. 33, pl. XII/1).
 - 7 O monedă din bronz descoperită în așezarea fortificată de la Stenca Liubcovei (D. Bălănescu, în *Banatica*, VII, 1983, p. 236/II.1). Prezența monedei emise în 40 a. Ch. într-un complex datat în sec. II—III p. Ch., poate fi explicată prin menținerea îndelungată în circulație. Un alt exemplu este oferit de moneda descoperită în construcția de tip „mansio” de la Brebu (D. Bălănescu, în *Banatica*, VII, 1983, p. 235/I.1).
 - 8 Reamintim doar exemplarele scoase la iveală prin cercetări arheologice: Carașova, Cuptoare, Ilidia, Pescari, Reșița (D. Bălănescu, în *Banatica*, VI, 1981, p. 148/5; Idem, în *SCN*, VIII, 1984, p. 132, 21—22, 23, 26; Idem, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 176/V/1—2, 177/VI, 2—5).
 - 9 Cercetările arheologice au fost conduse de colegul Dumitru Țeicu, căruia îi mulțumim pentru faptul că ne-a pus la dispoziție piesele și informațiile. În acest stadiu de publicare a materialului numismatic medieval din Banat, nu cunoaștem deocamdată o altă emisiune similară, ori chiar un alt tip monetar aparținând lui Iancu Corvin. Din punct de vedere geografic, cea mai apropiată analogie este reprezentată de cele două piese descoperite în Cetatea Severinului (cf. Al. Bărcăcilă, în *SCN*, I, 1957, p. 174, nr. 5 a—b, nota 4).
 - 10 Moneda este de tip Unger, I, 71, CNH, 153 (determinare datorată regretatului cercetător Eugen Chirilă). Inedită.
 - 11 Asemenea monede nu figurează în repertoriul realizat de I. Sabău (în *SCN*, II, 1958, p. 284—299). În schimb, pe linia Oltului din zona transilvăneană sunt semnalate emisiuni Géza II (A. M. Velter, în *SCIVA*, 39, 1988, 3, p. 260—261). În același studiu sunt prezentate cele mai timpurii monede maghiare din Banat (sec. X—XI—XII) și fenomenul de pătrundere a acestora în bazinul carpatic. (p. 258—262, 270—273).
 - 12 Săpăturile arheologice din anul 1989 au fost conduse de Gh. Lazarovici, Zoia Maxim, D. Țeicu, Adriana Oprinescu, cărora le mulțumim și pe această cale pentru piesele și informațiile cedate (vezi în prezentul volum, p. 295—318). Rezultatele cercetării anterioare au fost publicate de I. Uzum, în *Banatica*, VI, 1981, p. 181—210, autorul considerând că această necropolă (în care a mai apărut o monedă degradată, din sec. XI—XII) este cea mai timpurie din cele patru necropole din hotarul localității Gornea și chiar din sudul Banatului (prima jumătate a secolului XI până la jumătatea secolului al XII-lea). Dar monedele scoase la iveală în 1989 asigură o datare mai largă, acoperind și a doua jumătate a secolului al XII-lea.
 - 13 Mulțumim și pe această cale colegului Dumitru Țeicu, care a condus săpăturile arheologice în această stațiune și ne-a cedat piesele spre publicare. De la Șo-

- potu Vechi provin și alte monede (D. Bălănescu, în *Banatica*, 10, 1990, p. 193/IX, 1—4).
- 14 *Ilidia*: 1 denar de Salzburg (D. Bălănescu, în *SCN*, VIII, 1984, p. 132/33); *Cuptoare*: 1 pfenig de St. Veit (Idem, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 175/12, notele 37, 41). În ceea ce privesc imitațiile, un număr de trei piese de acest gen sunt prezente în structura tezaurului de la Simbăteni (C. Știrbu, în *CN*, II, 1979, p. 49, nr. 39—41) și foarte multe imitații sunt semnalate în cel de la Deta (Ibidem, p. 49). Aceeși autoare oferă explicații detaliate privind acest fenomen din perioada 1210—1240 (Ibidem, p. 64).
 - 15 D. Bălănescu, în *Banatica*, VII, 1983, p. 237/2 c.
 - 16 O altă monedă Béla III, dar de tip bizantin a fost descoperită la Moldova Veche (I. Uzum, în *Banatica*, V, 1979, p. 250). În general, se poate observa că monedele de bronz ale acestui rege predomină în cadrul descoperirilor izolate, în vreme ce nominalul de argint este reprezentat mai ales în structura unor tezaure (Simbăteni, cf. C. Știrbu, *op. cit.*, p. 88, nr. 154—168). O singură bracteată a fost depistată chiar în necropola de la *Șopotu Vechi* (D. Bălănescu, în *Banatica*, 10, 1990, p. 198, 193/IX.4). În sfârșit, necropola de la Șopotul Vechi, asemenea stațiunilor de la Gornea, *Ilidia*, Moldova Veche (vezi tabelul) oferă o situație specială, în care moneda bizantină apare în același context cu moneda maghiară. În analiza noastră, am eliminat necropola de la Cuptoare (sec. XII—XIV), ale căror descoperiri monetare reflectă, firește, evoluția circulației monetare din trei secole. Oricum, în urma ultimelor descoperiri din anii 1989—1992, s-ar impune refacerea statisticii monedelor din secolele XI—XII (vezi C. Feneșan, în *Crisia*, 4, 1974, p. 108—110 și A. M. Velter, *op. cit.*, p. 283—274).
 - 17 Cercetările au fost conduse de colegii Marian Gumă și Petru Rogozea, cărora le mulțumim și pe aceeași cale pentru informațiile și piesa pusă la dispoziție.
 - 18 În necropola de la Cuptoare două exemplare (D. Bălănescu, în *Banatica*, VII, 1983, p. 236/III.1; Idem, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 175, 13), și în cea de la Reșița—„Ogășele” — un exemplar (D. Bălănescu, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 178/9).
 - 19 Monedele romane târzii achiziționate de la acest colecționar au fost publicate în *Banatica*, IX, 1987, p. 278—279, iar monedele medievale emise în Ungaria și Elbing în *Banatica*, 10, 1990, p. 193—194.
 - 20 Pentru secolul al XVI-lea vezi următoarele studii de sinteză: E. Chirilă, V. Lucăcel, în *Acta MP*, I, 1977, p. 213—217; E. Chirilă, în *Acta MP*, V, 1981, p. 347—350; E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș*, Târgu-Mureș, 1980, p. 67—80; F. Pap, în *Acta MN*, XXIV—XXV, 1987—1988, (1992), p. 623—629; Pentru secolul al XVII-lea și întreaga epocă medievală în Transilvania vezi: F. Pap, I. Winkler, în *Acta MN*, III, 1966, p. 197—211; E. Chirilă, în *Apulum*, XI, 1973, p. 717—720; F. Pap, N. Stein, în *BSNR*, 70—74, 1976—1980, 124—128; E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *op. cit.*, p. 85—89; I. Winkler, în *CN*, V, 1983, p. 165—170.
 - 21 Se cunosc doar două tezaure prelucrate deocamdată: cel de la Caransebeș (E. Chirilă, N. Gudea, I. Uzum, în *Banatica*, I, 1971, p. 180—181) și tezaurul parțial recuperat de la Moldova Nouă (D. Bălănescu, în *SCN*, VIII, 1984, p. 133/24a. Destul de recent, Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Caransebeș a achiziționat un tezaur compus și din monede poloneze (informații primite de la colegul Octavian Popescu, căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale). Mai menționăm o descoperire izolată a monedei poloneze la Pătaș (D. Bălănescu, în *SCN*, VIII, 1984, p. 134/25).
 - 22 Monede emise în Livonia au fost descoperite în următoarele tezaure din Transilvania: *Mineu* (E. Chirilă, V. Lucăcel, în *Tezaure monetare din Nordul Transilvaniei*, sec. XVI—XVIII, Zalău, 1970, p. 57/607); *Vârsoț* (al doilea tezaur, vezi E. Chirilă, E. Lakó, în *Acta MP*, II, 1978, p. 121—128); *Târgu-Mureș și Oroiu* (E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *op. cit.*, p. 108/1076—1077; p. 117/191).
 - 23 Monede emise în arhiepiscopatul din Salzburg au fost descoperite în următoarele tezaure din Transilvania: *Baia Mare* — 5 ducati dubli (E. Chirilă, O. Bandula, *Tezaurul de la Baia Mare*, Baia Mare, 1966, p. 41; E. Chirilă, V. Lazăr, N. Gudea, A. Zrinyi, *op. cit.*, p. 77—78); *Diviciori* — 4 piese de 15 creițari, Max Gandolph de Khuenburg, 1684, 1685, 1686 (E. Chirilă, I. Chifor,

in *Tezaure monetare din Nordul Transilvaniei*, sec. XVI—XVIII, Zaláu, 1970, p. 103—105.

- 24 Despre această problemă a falsificării shillingului suedez în Moldova, vezi și L. Milencovici-Bătrina, în *Mem.Antiq*, IV—V (1972—1973), 1976, p. 291, nota 10. Asemenea grosului transilvănean, fragmentul de tablă ștanțată nu se încadrează, desigur, în fenomenul de circulație monetară a Banatului medieval, ambele piese fiind colectate de fostul deținător prin schimburi ori achiziții.

MÜNZENENTDECKUNGEN IM SÜDEN DES BANATS

(Zusammenfassung)

Die Münzen, die entweder aus archäologischen Ausgrabungen systematischen oder periegetischen Charakters herkommen oder durch Ankauf, Schenkungen und Transferierungen gesammelt werden konnten, bereicherten zwischen 1989—1992¹ das Münzkabinett des Reschitzaer Kreismuseums und bieten interessante Daten zu einer besseren Kenntnis der Münztypen und deren Wert im gesamten Münzumsatz bestimmter historischen Perioden. Wenn der Entdeckungsort einiger Münzen auch unsicher ist, kann allgemein akzeptiert werden, daß diese zum Banater Gebiet gehören. Nachstehend wird eine Münzenliste² dargestellt, indem die chronologische Klassifikation und die alphabetische Reihenfolge eingehalten wird, wodurch der Verfasser versucht, die Bedeutung dieser Münzen hervorzuheben.

A.1. Trotz ihrer unsicheren Herkunft veranschaulicht die thassiane Tetradrachme eine ganze Reihe von Eigenschaften des Münzumsatzes in vorrömischen Dazien³. Solche Exemplare sind im Banat seltener⁴ als in Siebenbürgen oder in der Walachei; das ausgestellte Exemplar ist die einzige Münze solcher Art in der Sammlung des Reschitzaer Museums.

A.1.a. Der As aus Divici ist die zweite Münze, die in dieser bedeutender dakischer Burg (im oberen Niveau)⁵ entdeckt wurde, und stellt unserer Meinung nach eine seltenere Ausgabe dar, welche gleichzeitig zur chronologischen Abgrenzung in der Funktion der archäologischen Fundstätte beiträgt.

A.1.b. Obwohl sie in einer Periegeese entdeckt wurde (was eigentlich vom Kollegen Caius Săcărin ausgeführt worden ist), meinen wir, daß die Münze „Octavianus-Agrippa“ zu der komplexen archäologischen Stätte der römischen Epoche von Căunița-de-Sus gehört. Wir weisen darauf hin, daß noch eine Bronzemünze aus der Zeit der römischen Republik im Süden des Banats⁷ vorgefunden worden ist.

B.1.a. Wenn die Münzen des Sigismund von Luxemburg im Münzumsatz des Mittelalters im Banat⁸ oft zu finden sind, so sind die von Johannes Hunyadi Corvinus (Statthalter) geprägten Denare die ersten Exemplare solcher Art sowohl für das Münzkabinett des Reschitzaer Museums als auch für das Repertoire der Entdeckungen von mittelalterlichen Münzen im Banat⁹.

B.1.b. Die Prägung von Géza II. (1141—1162), die in dieser Nekropole entdeckt wurde, stellt neben der Entdeckung von Ilidia — „Cetatea Beilului“¹⁰ eine der seltenen Münzen dieses Königs des ARPAD-Hauses, die im Banat und sogar in Siebenbürgen im Umlauf waren, dar¹¹. Was den Zusammenhang der Entdeckung anbelangt, ist die erwänte Münze nicht die einzelne, da sie ja mit anderen byzantinischen Münzen entdeckt wurde (siehe die Tabelle), denn bei den vorherigen Ausgrabungen kamen noch einige sehr degradierte Exemplare zum Vorschein.¹²

B.1.c. Die fragmentarische Münze¹³, die hypothetisch zu den Pfennigen von Friesach oder zu anderen Nachahmungen gezählt wurde, könnte noch eine Einzelentdeckung solchen Münztyps darstellen, welcher unter dem Namen „abendländischer Münzen“ gekannt ist.¹⁴

Aus der Nekropole von Șopotu-Vechi stammt eine Münze, die von König Béla III geprägt wurde, die mit dem Exemplar von Ilidia-„Funii“¹⁵ eine zweite Münze orientalischen Typs diesen Königs des Arpad-Hauses repräsentiert, und welche im Süden des Banats entdeckt worden ist.¹⁶

B.I.d. Der in Vrani entdeckte Denar¹⁷ ist ebenfalls eine aus vorherigen Ausgrabungen bekannte Prägung.¹⁸

B.II. Was die mittelalterlichen Münzen, die von den Sammlern Păducel, Ruzicska¹⁹ und Wolf gekauft wurden, anbelangt, wird da nur auf Sonderexemplare hingewiesen, obwohl ihre Herkunft unsicher ist. So z.B. die polnischen Münzen, die im Münzumschlag des 16—17 Jahrhunderts²⁰ häufig vorzufinden sind, gehören wahrscheinlich zu einigen Horten, die nach ihrer Rückgewinnung wieder zerstreut worden sind.²¹ Im Gegensatz dazu sind die Ausgaben aus Livonien²² und Salzburg²³ viel seltener, auch auf dem Gebiete Siebenbürgens.

Nennenswert ist in diesem Zusammenhang auch der von Gabriel Bethlen geprägte große Groschen, die erste Münze aus Siebenbürgen, die zusammen mit dem Fragment des Stanzblechs²⁴ zur Sammlung des Reschitzaer Museums hinzukam.

(Übersetzung von GHEORGHE COLȚA)

ON PALAEO-BALKAN ELEMENTS IN ROMANIAN ONOMASTICS

ADRIAN PORUCIUC

A field of research like the one indicated by the title above is much too vast to be consistently covered by a single person (or, so much the less, in a single paper). Therefore, what this article could do is mainly to urge as many researchers as possible towards some new views on Romanian onomastics as part of a Pan- and Palaeo-Balkan stock. The latter should, I think, be regarded as a *Namenbund* made not only of proper-names which languages of the Balkan *Sprachbund* have come to have in common by *historical vicinity & exchange*, but also of proper-names of *Palaeo-Balkan origin* inherited — in spite of a whole series of major ethnolinguistic disruptions — by Balkan languages of our times.

The directions and tasks proposed here seem to be even more difficult if we take into account the main traditional approaches. Today's researchers have to correct, or remove altogether, a whole range of older authoritative (especially „external“) visions, of which many are untenable for reasons going from insufficient information to ideologic bias and ill-will. In that respect, among the most harmful *negative screens* are the following:

— Pseudo-academic (politico-justificative) ideology, be it Pan-Hellenic, Pan-Slavic, Over-Latinizing, or (Neo-) Austro-Hungarian.

— First-attestation fallancy, based on the wrong idea that words attested earlier in certain languages should be regarded as *origins* of corresponding words attested later in other languages (nothing guarantees that Lat. *cincinnus* is „sans doute emprunt au gr. *κίτρινος*“, especially since the latter „lui-même doit être emprunté“ — cf. Ernout Meillet 1985; similarly, it would be wrong to assert that Rom. *brotac* is of Greek origin simply because Gk. *βρόταχος* was attested much earlier).

— Prestige-language obstruction, exerted (often unintentionally) by Greek, or Old Church Slavonic, through which many words of Palaeo-Balkan (i.e. pre-Greek, and pre-Slavic) origin have reached us (sometimes in folk-etymologically distorted forms).

— Misleading interpretations, wrong etymologies, and pseudohypocorism coming from ancient authors (Herodotus, Pausanias), or from more recent ones (Fick, Bechtel, Tomaschek, Miklosich, Kisch, Iordan).

— Forced or incompletely sustained reconstructions (many of them included in the Walde-Pokorny stock) imposed by Junggrammatiker.

— Insufficient attestation for certain SE European areas (including Dacia); palaeo-linguistics often has nothing but a limited number of proper-names to rely on.

— Unreliable transcriptions, due mainly to the fact that proper-names of languages like Thracian, or Illyrian were written down by Greek

and/or Latin hands, and (we may suspect) the two classical alphabets could not properly render certain „barbarian“ sounds.

— Insufficient exploitation (by today's researches) of valuable onomastic material, such as the Greek and not-Greek one of Hesychios, the Illyrian collections of Krahe and Russu, or the Thracian ones of Tomaschek and Dečev.

For a helpful background, we should turn to good account valid conclusions of recent Indo-European studies, from the Gimbutas-Martinet-Mallory line (focused on the steppic factor), to the Caucasian stress of Gamkrelidze-Ivanov, and the autochthonist-immobilist vision (however exaggerated) of the Renfrew school. Older views on Hamito-Mediterranean and Caucaso-Iberian substrates (Ivănescu 1957, Hubschmid 1960, Lahovary 1963) should also be re-evaluated.

Though without helpful early attestations (in comparison with the Near and Middle East), the extremely old age of the Aegeo-Balkan sedentary village & proto-urban life sustains the idea of a neolithic demographic dominant, and of an important degree of demographic-anthropologic continuity in the Balkans. A major sign of that fundament would be exactly *onomastic persistence* in the area under discussion. We may assume that a certain number of Balkan proper-names may be as old as, for instance, the Mesopotamian *Uruk*, which survives in today's *Warka*. Significant persistence may be shown by anthroponyms too; e. g. the massive presence of non-Roman names in Balkan-Latin inscriptions reveals mainly that not even the major changes caused by the Roman conquest destroy the indigenous name-system.

In Romania, hydronyms like *Argeș*, *Criș*, *Dunăre*, *Mureș*, *Olt*, *Someș*, *Timiș*, *Vedea*, as well as oiconyms like *Abrud*, *Drencova*, *Hârșova*, *Mehadia*, *Oltina* have been credibly referred to corresponding ancient attestations (cf. Poghirc 1969: 356—360). I consider that, besides the Romanian toponyms so far discussed as coming from a pre-Romanian substrate, there are many others which may be shown to be of substratic origin: e.g. *Alțâna*, *Brășeu*, *Ciuc*, *Guranda*, *Ilba*, *Ilva*, *Moșna*, *Nemșa*, *Parța*, *Putna*, *Turia* etc. Most of these can either be referred to Thracian, Dacian and Illyrian attestations, or they can be explained through common words of substrate origin attested in Albanian and/or Romanian (cf. *Moșna* interpretable through Rom. *moș* 'old man, forefather uncle' -cf. Alb. *moshë* 'age').

The Neogrammarian (basically Brugmann's) reconstruction of a proto-Indo-European phonologic system proves, in my opinion, to be hardly applicable to Palaeo-Balkan material. We should seriously reconsider the (now neglected) observations of Dečev 1952 on certain „Etruscoid“ features in Thracian. Those observations seem to go hand in hand with those of Furnée 1972 on the peculiar phonologic irregularities and alternations of „pre-Greek“. Furnée took account a system visible in the „vorgriechisch-kleinasiatisch-balkanisch Toponymik“ (1972: 48) and, most significantly for us, his „pre-Greek“ aspects are sustained by quite a lot of Microasian and Northern-Balkan illustrative material. Observe, for instance, the „Wechsel“ shown by: *Ἀσκληπιός/Ἀγλαοίδς, Γαῦδος/καῦδος, τυρῶνη/κνρῶση, Ἀκέλς/Ἀκέλης, Μνγδονία/Μνκθονία, Πάρος, Φάρος, Βα-*

τάκη / Φαίακες, Μέλανθος, / Μελάντιος, / Μελάνδιος, Δόβερος / Domerus, Τίβισκος / Tibisia. I may assert that the same (or very similar) alternations may be found in Romanian variants of certain appellatives, or in closely related words: e. g. *bistriț/mistreț* (the peculiar sour taste of certain wild fruit), *cocoașă* ('hump') / *gogoășă* ('cocoon, doughnut'), *dâmb* ('hillock') / *tâmpă* ('steep hill'), *țarcă/sarcă* ('magpie') etc. Macedo-Romanian (Vlahic) is especially rich in such examples: *căsăbă/hăsăbă/hăsăpă* 'town', *camă/gamă* 'house' (good) family', *barangă/parangă* 'hut', *breană/mreană* 'a fresh-water fish (barbel)', *acumpru/acumbăr* 'I buy', *carabeu/harabeu* 'woodpecker' etc. (some of these have credible etymologies, others are of unknown origin; but all are phonologically problematic). Finally, there are quite many pairs (or series) of obscure Romanian proper-names which raise similar problem: e. g. *Bandu/Mandu*, *Boanță/Moanță*, *Burdea/Furdea/Purdea/Vurdea*, *Oancea/Vancea*, *Oprea/Obrea*, *Tiutioresa/Țuțora*, *Tiolea/Țolea*, *Tinu/Dinu*, *Zărand/Sărand* etc. Such material, can tell us more about pre-Romanian (and Palaeo-Balkan) phonology than all reconstructions.

As regards Romanian hereditary names, traditional interpretations (along the Miklosich-Jordan line) have imposed the idea that besides names transparently derived from Romanian lexical material, there are incredibly many borrowings, especially from (South-) Slavic and Greek. In fact, I have many reasons to believe that most of the (undeniable) onomastic connections between Romanian and those languages should not be viewed as due to historical borrowing (which could be established by form-analysis), but especially to a Palaeo-Balkan substrate community. I must also assert (as I have already done in an article now in print at *Thraco-Dacica*) that typically Romanian are not only family-names which can be lexico-semantically analysed on Romanian ground -cf. transparent derivations like *Ailenei* < *Ileana* (fem. first-name), *Brașoveanu* < *Brașov* (city-name), *Lungu* < *lung* 'long, tall', *Lupu* < *lup* 'wolf' etc. Besides these ones, there are impressively many names of general Romanian use which cannot be interpreted through either Romanian or historically neighbouring languages. Those name are, however, formatively and systemically „native“; and many of them have correspondents (often as obscure) in both ancient and modern Aegeo-Balkan („indigenous“ Microasian, Mycenaean, „pre-Greek“, Thraco-Dacian, Illyrian, Albanian, Bulgarian).

Something special: the idea of a perpetuation of *hereditary names* from a Palaeo-Balkan substrate to Romanian may sound incredible especially if we take into account the rather recent date of family-name officialization in Romania. But, hereditary are also certain unofficial „collectives“, and village-nicknames“ (*nume de sat*, or *nume de rușine*), many of which are opaque in both forms and meaning, and are most vernacular in „spirit“. The solid presence of indigenous second-names in Balkan-Latin inscriptions, and the general presence of Romanian village-nicknames seem to indicate an institution of most ancient age. I also take account the following fact: many of the Romanian village-nicknames look more archaic than usual Romanian officialized family-names (though what functions as a nickname in one village may appear as a „serious“ official name in another). Unlike trivial-flat derivatives like the official family-names *Ailenei* and *Brașoveanu* given above, most of the etymolo-

gically obscure village-nicknames are characterized by very expressive phonic features, such as conciseness, sounds and sequences of archaic-vernacular colour, etc. By such features, the nicknames under discussion (e. g. *Bucor*, *Bulei*, *Cioua*, *Dârna*, *Durdu*, *Ghiga*, *Pițâl*, *Pricu*, *Singea*, *Zăchilă*, all from Banat) are very close to Romanian family-names which have obvious relationships with Romanian and/or Albanian, common words of substrate origin: e.g. Rom. *Abur*, *Bucur*, *Dașu*, *Șutiu*, *Zotea* (which can be easily referred to Rom. *abur* Alb. *abull/avull*, Rom. *bucura*, Alb. *bukur*, Rom. *das*, Alb. *dash*, Rom. *șut/ciut*, Alb. *shut*, Alb. *zot*, respectively). Moreover, both categories are represented by mono-member names (usually theme+suffix), a type specific to Micro-asian, Mycenaean, Illyrian, and Etrusco-Italic onomastics. There is a clear contrast between that type and the one considered as basically Indo-European, represented (as in Greek, Irano-Indian, Celtic, Slavic, Germanic and partially, Thracian) by bi-member names which are, usually, transparent both formatively and semantically.

To go back to village-nick-names, their great number and institutional status in Romanian lead to the conclusion that they must represent an ancient system. Their perpetuation (safely away from official-administrative interventions) is highly significant for the European SE an area of impressive demographic-anthropologic unity and continuity, and of a dominantly sedentary village-life of prehistoric roots. In such a perspective, we cannot interpret as mere coincidences, or as just inter-borrowings, the many correspondences observed by Iordan 1983 too between Romanian obscure anthroponymy (all mono-members), such as *Brașcu*, *Bubu*, *Ipu*, *Mangu*, *Minciu*, *Nelea*, *Ocu*, *Persu*, *Rașcu*, *Tânțu*, and similar names of Albanian, Bulgarian, or Neo-Greek. But significant comparison can also be tried between Romanian names like the ones above and ancient ones recorded as Microasian, Mycenaean, Homeric Greek, Thracian, or Illyrian. Along such a line, a „short“ hereditary name like the above-mentioned Rom *Ocu* (taken not in isolation, but together with its rich family: *Ocă*, *Ochea*, *Oculescu*, *Oculici*, *Ocoș*, etc.) should be considered from a Pan- and Palaeo-Balkan standpoint too. There has been an unavoidable tendency towards interpreting names of the *Ocu*-category through common words of one or another historical Balkan language: Iordan 1983 (s.v.) explains *Ocă* through „*ocă*, a variant of *ocă*“, *Ochea* as derived from „*ochi*, by the suffix *-(e)a*“ and *Ocoș* (more credibly) by dialectal *ocoș*, *ocăș*, *ocuș* 'clever, witty, conceited, sly'. But could we possibly explain Bulg. *Okō*, *Okjo* through Romanian appellatives too? My opinion is that much older roots are indicated by Homer. $\omega\kappa\upsilon\varsigma$ 'quick, swift' (cf. also compounds like $\omega\kappa\upsilon\text{-}\pi\omicron\varsigma$ 'swift footed'. $\omega\chi\upsilon\text{-}\rho\omicron\omicron\varsigma$ /swift-flowing“). An important argument in favour of such a connection is the existence of a Mycenaean onomastic series: *O-ka*, *O-ko*, *O-ku*, *O-ke-u*, *O-ke-te-u*, *O-ko-me-ne-u*, *O-ku-ka*, *O-ku-no* (all to be found in Landau 1958); and these, in their turn, may be referred to a Microasian family including $\text{O}\chi\alpha$, $\text{O}\chi\chi\alpha$, $\text{O}\nu\chi\chi\alpha$, $\text{O}\nu\omicron\chi\epsilon\varsigma$ (taken from Zgusta 1978). Last but not least, Thracian participates in that onomastic field by attestations like $\text{O } \chi\alpha\eta\nu\omicron$ (an ethnonym) and $\text{'O}\chi\alpha\eta\nu\omicron\iota$ (the attribute of a local Zeus) — cf. Dečev 1957.

In *toponymy*, explaining continuity through ages is not a difficult task: it is a well-attested fact that, even under circumstances of repeated historical turmoil and discontinuity, place-names of older indigenous populations are taken over by new-comers (whether conquerors, or mere intruders). But a perpetuation of *anthroponyms* (like the pre-Greek and pre-Roman ones) in the Balkans can be understood only against a background of provable continuity of a cultural-demographic vein. I can see no serious reason for a rejection of the idea that a significant number of Palaeo-Balkan person-names could be perpetuated mainly as family-names, and hereditary nicknames) within the SE European system of rural settlement, after Romanization, and after partial Slavicization. The phenomenon here discussed could occur even in conditions of ethnolinguistic alterations and of interrupted links between proper-names and appellatives that vanished through „language-deaths“. For concrete (and more recent) illustrations of that complex phenomenon, we could investigate the fossilization and re-interpretation of Albanian and Vlach names in certain communities once belonging to those minorities, but now totally Hellenized in Greece. Or, for a pregnant Romanian illustration, I may mention that, when members of the *Cândea* family (like other representatives of the indigenous Transylvanian low-nobility) became magyarized, they did not actually take another name, but merely deviated the original one into *Kende* (cf. *Izvoare* 1989).

As a final stress. I must point out two aspects which I consider to be of great significance for such a tentative approach to Pan- and Palaeo-Balkan onomastics:

1) The correspondence between Microasian and Romanian monomember names are far from sporadic, and they manifest themselves not only in form, but also in system. The two onomastic stocks have so many things in common that they almost appear as extremes (in space and time or conservative peripheral manifestations of one and the same *Namenbund* Microasian and Romanian families of proper-names (with important correspondences in Mycenaean and Illyrian) resemble one another in *themes* (which are sometimes interpretable, other times totally obscure), in *suffixation*, and, strikingly, in *phonology*: e. g. Microas. *Ovaxa* (cf. Microas. *Oṽa*, *Ovovaxas*, cf. also the numerous correspondents of the Rom. *Ocă/Ocu* family given above), as well as *Ovaxva* (cf. *Ovovis* of the same family) and *Ovavvθa* show exactly the same kind of *a-Umlaut* effects as Rom. *Oacă* (i.e. /wak/ -cf. *Ocă*), *Oană* (cf. *Onu*) and *Oanță* (cf. *Onțoiu*), respectively. Such examples may be used in a reconstruction of an *Aegeo-Balkan articulatory-phonologic system* visible not only in ancient languages attested in the area, but also in Balkan languages of our days.

2) An impressive amount of scholarly attention has been paid (since Meyer and Haşdeu) to Albano-Romanian correspondences in common words. But, as far as I know, no systematic research has been done on the *Albano-Romanian onomastic community* (Iordan 1983 practically overlooks Albanian, while it exaggerates a Bulgarian contribution to Romanian onomastics). As an illustration, I will use here only the following parallel between two obviously related families of Albanian and Romanian anthroponyms: Alb. *Balaj*, *Balak*, *Balan/Ballan*, *Balicë*, *Baliq*, *Balja*, *Ballmir*, *Ballosh*, *Balsha*, *Ballush/Balush* are perfectly comparable with

Rom. *Bălaiu*, *Balac*, *Balan/Bălan*, *Balinț*, *Balici*, *Balea*, *Balomir*, *Baloș*, *Balșa*, *Baluș/Băluș*, (cf. Thrac. *Balla*, *Balas*, *Bales*, *Baloia*, *Balascae*, *Balius*, and Illyr. *Bales*, *Ballaïos*, *Baloia*). To be observed here are the following facts:

— a) an obvious correspondence, on the one hand between Albanian and Romanian, on the other hand between the two modern languages and two ancient languages of the same area;

— b) a quite clear connection between the two Albano-Romanian families and well-attested appellatives (of most probable substrate origin) in the two languages: Rom. *băl*, *bălaș*, *baloș*, *bălai*, *bălan*, 'white, fair' (which should not be regarded as borrowing from Slavic, although they have relatives there), as cognates of: Alb. *balash*, *balosh* 'white; with a white spot on the forehead' — cf. Gk. *βάλιος* 'white, white-spotted' (a borrowing from some non-Greek Balkan idiom, since Greek has its phonologically „regular“ *φαλός/φαλίδς* 'white, light'), Lith. *bālaš* 'white', O.C. Slav. *belъ* 'white', etc. (see Poghirc 1969; 328);

— c) the Albanian and Romanian series (as well as the Thracian and Illyrian ones) have a whole lot of formants in common (and my arrangement points them out): *-ak/-ac*, *-ja/-ea*, *-iq/-ici*, *-osh/-oș*, *-ush/uș*, etc.

The schematic presentation above manages only to indicate some directions and principles that I consider worth observing in all attempts at a more accurate view on the Romanian onomastic vein of provable Palaeo-Balkan origin. My main conclusion is: if we try to go beyond the negative screens mentioned at the beginning of this paper, we can obtain credible results in the study of all possible connections between the ancient and the modern Balkan onomastic systems.

BIBLIOGRAPHY

- BECHTEL, F. 1917 — *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*. Halle: Niemeyer.
- BEŠEVLIJEV, V. 1964 — *Über manche ältere Theorien von der Romanisierung der Thraker. Etudes balcaniques*, I, 147–158.
- BUTURAS, A. 1912 — *Ta neoellenika kyria onomata*. Athene: Raftane.
- CHANTRAINE, P. 1990 — *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris: Klincksieck.
- CONSTANTINESCU, N.A. 1963 — *Dicționar onomastic românesc*. București: Editura Academiei.
- DEČEV (DETSCHEW), D. 1952 — *Charakteristik der thrakischen Sprache*. Sofia: Akademija.
- DEČEV, D. 1957 — *Die thrakischen Sprachreste*. Wien: Rohrer.
- DJAKONOFF, I.M., V.P. NEROZNAK. 1985 — *Phrygian*. New York: Caravan.
- DOÇI, R. 1983 — *Antroponimia e Llapushës*. Prishtinë: Instituti Albanologjik.
- DORNSEIFF, F., B. HANSEN. 1978 — *Reverse Lexicon of Greek Proper-Names*. Chicago: Ares.
- FICK, A. 1874 — *Die griechischen Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck.
- FRASER, P.M., E. MATTHEWS. 1987 — *A Lexicon of Greek Personal Names — The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica*. Oxford: Clarendon.
- FURNÉE, E. 1972 — *Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen*. The Hague: Mouton.

- GAMKRELIDZE, T.V., V.V. IVANOV. 1984 — *Indoeuropejskij jazyk i indoeuropejcy*. Tbilisi: Universitet.
- GANDEV, H. 1989 — *Bălgarskata narodnost prez XV vek*. Sofia: Nauka.
- GEORGIEV, V. 1981 — *Introduction to the History of the Indo-European Languages*. Sofia: Akademija.
- GIMBUTAS, M. 1985 — *Primary and Secondary Homeland of the Indo-Europeans: Comments on the Gamkrelidze-Ivanov Articles*. The Journal of Indo-European Studies, 13, 1 & 2, 185—202.
- HAMP, E. 1980 — *Thracian, Dacian, and Albano-Romanian Correspondences*. Actes du II-e Congrès de Thracologie — Bucarest, septembre 1976. 57—60, Bucarest: Académie.
- HUBSCHMID, J. 1960 — *Mediterrane Substrate*. Bern: Francke.
- HULD, M. 1983 — *Basic Albanian Etymologies*. Columbus: Slavica.
- IORDAN, I. 1963 — *Toponimia românească*. București: Editura Academiei.
- IORDAN, I. 1983 — *Dictionarul numelor de familie românești*. București: Editura Științifică.
- IVANESCU, G. 1957 — *Le rôle des Japhétites dans la formation des peuples et des cultures antiques*. Studia et Acta Orientalia, I, 199—231.
- IVANESCU, G. 1968 — *Albanais et Japhétites*. Studia et Acta Orientalia, VII, 5—10.
- IVANESCU, G. 1980 — *Istoria limbii române*. Iași: Junimea.
- Izvoare privind evul mediu românesc — Țara Hațegului în secolul al XV-lea*. 1989. Cluj-Napoca: Dacia.
- KRAHE, H. 1925 — *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*. Heidelberg: Winter.
- KRONASSER, H. 1965 — *Illyrier und Illyricum*. Die Sprache, XI, 1 & 2, 155—183.
- KULISIĆ, S. 1966 — *Traditions and Folklore of Yugoslavia*. Beograd: Jugoslavija.
- LAHOVARY, N. 1963 — *Dravidian Origins and the West*. Bombay: Longmans.
- LANDAU, O. 1958 — *Mykenisch-griechische Personennamen*. Göteborg: Almqvist.
- LÉVÊQUE, P. 1987 — *Aventura greacă*. București: Meridiane.
- MALLORY, J.P. 1989 — *In Search of the Indo-Europeans*. London: Thames & Hudson.
- MARTINET, A. 1986 — *Des steppes aux océans — L'indo-européen et les „Indo-Européens“*. Paris: Payot.
- MEYER, G. 1891 — *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Strassburg: Trübner.
- NILSSON, M. P. 1972 — *The Mycenaean Origin of Greek Mythology*. Berkeley: University of California Press.
- PAPAHAGI, T. 1974 — *Dictionarul dialectului aromân / Dictionnaire aroumain (macédo-roumain)*. București: Editura Academiei.
- POGHIRC, C. 1969 — *Influența autohtonă*. În *Istoria limbii române*, II, 313—365. București: Editura Academiei.
- POGHIRC, C. 1976 — *Thrace et daco-mésien: langues ou dialectes?* Thraco-Dacia. București.
- POKORNY, J. 1959 — *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.
- PORUCIUC, A. 1989 — *Sufixe toponimice românești interpretate de Iorgu Iordan*. În Iorgu Iordan — 100 de ani de la naștere. Universitatea „Al. I. Cuza” — Iași.
- PORUCIUC, A. 1990 — *Continuitatea onomasticii traco-dacice — principii și sugestii de abordare*. Symposia Thracologica, 8, 151—153.
- PORUCIUC, A. — *Onomastica românească în perspectivă paleo- și panbalcanică*. Symposia Thracologica, 9, 187—190.
- REICHENKRON, G. 1966 — *Das Dakische*. Heidelberg: Winter.
- RENFREW, C. 1987 — *Archaeology and Language*. Cambridge U.P.
- ROLLE, R. 1989 — *The World of the Scythians*. London: Batsford.
- RUSSU, I.I. 1969a — *Illirii*. București: Editura Academiei.
- RUSSU, I.I. 1969b — *Die Sprache der Thrako-Daker*. București: Editura Științifică.
- RUSSU, I.I. 1981 — *Etnogeneza românilor*. București: Editura Științifică.
- SHEVELOV, G. 1964 — *A Prehistory of Slavic*. Heidelberg: Winter.

- SIMENSCHY, T., G. IVĂNESCU. 1981 — *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*. București: Editura didactică.
- TOMASCHEK, W. 1893—1894 — *Die alten Thraker*. Wien: Akademie.
- TRUBACEV, O.N. 1985 — *Linguistics and Ethnogenesis of the Slavs: The Ancient Slavs as Evidenced by Etymology and Onomastics*. *The Journal of Indo-European Studies*, 13, 1 & 2.
- VLAHOV, K. 1976 — *Trakijski lični imena fonetiko-morfologični proučvanija*. Sofia: Akademija.
- VRACIU, A. 1980 — *Limba daco-geților*. Timișoara: Facla.
- WHITTLE, A. 1985 — *Neolithic Europe: A Survey*. Cambridge U.P.
- ZGUSTA, L. 1978 — *Reverse Lexicon of Indigenous Names from Asia Minor in Their Greek Transcriptions*. In Dornseiff/Hansen 1978, 321—340.

RITURI FUNERARE PENTRU VIAȚĂ

MARIA BOCȘE

Ireversibila scurgere a timpului, remarcată de expresia populară „vremea vremuiește” — îl definește ca „vămuitor” al existenței noastre prin care, evoluția, transformarea organismului uman și al destinului său în lume se consumă între limitele nașterii și ale morții¹. Ne-am obișnuit să spunem că omul este trecător, dar, în realitate nu noi, oamenii suntem cei care trecem prin existență, ci existența însăși, cu ciclurile sale infinite se „petrece” o dată cu noi². Toate obiceiurile, riturile și credințele noastre sunt concentrate în jurul acestei concepții, conform căreia, viața, existența umană nu este altceva decât o părticică a Creațiunii universale, perfectă prin armonia și în înlăntuirea perfecțiunii cosmice. Moartea însemna ruperea acestei armonii, surprinzătoare și înfricoșătoare în brutalitatea și ireversibilitatea ei. Neputința în fața acestui fenomen, nimicnicia aparentă a dus la plămădirea speranței și a credinței într-o altă existență, în repetabilitatea ființei noastre³, plămădă care a stat la baza atâtor religii, credințe, concepții universale. Grădinile elisee ale antichității mediteraneene, Nirvana Orientului, „sânul Profetului” islamic și Raiul din viziunea noastră creștină au constituit „lumi imagine” în care se trecea de la existența terestră la viața eternă⁴. Realitatea morții era considerată ca trecerea unui prag spre o, altă existență, mai fericită, pe măsura faptelor din viața terestră. Reîntoarcerea nu era posibilă, ireversibilitatea fenomenului era cunoscută, acceptată, întărită prin rituri și ritualuri săvârșite de către colectivitatea umană, completând, împlinind, întregind trecerea definitivă.

Ritualurile și ceremoniile (nașterea, nuntă, moartea) spunea Arnold van Gennep⁵ însoțesc orice schimbare de loc, de stare, de situație socială ori de vârstă, având în substanța lor simboluri, analogii, calchieri după marile treceri și cicluri din natură, de „răsărire-naștere, de înflorire-rodire și de dispariție prin contopire din nou cu cosmosul care i-a dat viață.

Folclorul românesc, tradițiile, obiceiurile constituie adevărate documente păstrate de memoria colectivă, peste spații și timp, cu rădăcini adânci în mentalitatea străvechilor autohtoni.

Prin succesiunea generațiilor, prin viziunea contopirii existenței, moartea devine prin rituri și ceremonialuri „unul din aspectele realității stăpânite prin puterea de înțelegere a gândului uman”⁶. Pe de altă parte, obiceiurile trebuie analizate, desprinse, înțelese în contextul social-istoric în care au apărut și s-au manifestat.

Obiceiurile și riturile funerare cercetate în zonele etnografice carpato-dunărene au fost surprinse de etnologi în desfășurarea celor trei etape principale care definesc oricare ceremonial de trecere: despărțirea de cei vii, pregătirea trecerii de la o formă de existență la alta și integrarea în lumea celor morți. Echilibrul social, zguduit, întrerupt prin

disparația biologică a unui membru se restabilea în timp și prin riturile colectivității.

Riturile de despărțire începeau încă în fața agoniei, cu finalitate socială („luarea iertăciunilor“, împăcarea și liniștirea celui „pregătit de plecare“, de către rudenii și de către membrii colectivității, precum și împlinirea ultimelor dorințe, cu semnificația desfacerii tuturor legăturilor biologice cu lumea terestră), facilitându-i-se expierea prin depunerea lui pe pământ, pe „vatra casei“, lângă „vatra“ cuptorului. Forța magică a celor două elemente majore, vatra de casă și vatra de foc îi facilita plecarea pe drumul neîntoarcerii.

Toate momentele importante ale vieții, de altfel erau întâmpinate cu o ritualitate complexă, în care elementele primordiale, pământul, apa, focul constituiau simboluri ale genezei, ale Creațiunii divine, ale vieții.

Moartea fiecărui om era anunțată, — conform credințelor populare — era prevestită, neputând trece nesemnălată, neobservată. Prevestirea ei o făceau elementele naturii („foșnetul din senin al frunzelor și zbuciumul fără vânt al pomilor“⁷), cântecul anumitor păsări (cucul, cucuveaua, găina cântând cocoșește). Simion Florea Marian⁸ cita în acest sens dintr-un bocet din Bucovina:

*„Măi femee, draga mea
Draga mea, iubita mea,
Cucu-n spate mi-a cântat
Și moartea m-a săgetat . . .“*

sau din altul provenind din sudul țării:

*„Cântă cucul sus pe moară
Marin trage ca să moară,
Cântă cucul sus pe cruce
Pe Marin la groapă-l duce . . .“*

Dar moartea era anunțată și de animalele din gospodărie, de „răgetul vitelor, noaptea, de urlatul câinilor și plânsul pisicilor“⁹ ori de „semnul“ florilor. La Lunca Cernii, în Hunedoara, un arhaic bocet reia mioriticul motiv al prevestirii în simbiotica existență a omului cu natura:

*„Voinice, vacile tale,
Și-au pus coarnele pe prag,
Și de jalea ta tot rag . . .“*

Moartea putea fi prevestită și de căderea cununii de Sânziene, aruncată pe casă și numită pentru fiecare membru din familiei, la sărbătoarea „Sânzienelor“, în preajma solstițiului de vară.¹⁰ Multiple erau semnalele din vis, — se credea că — visarea unor arături sterpe, a unor dispăruți dragi, a veșmintelor cernite, sau albe, de nuntă, a sângelui sau a apelor tulburi, ori a vetrei de foc cu tăciuni stinși — prevestea moartea.

Piatra vetrei de foc (simbol al statorniciei casei și a familiei) lespe-dea pe care se sprijineau vasele trebuiau „păzite“ de focul mereu viu,

ca semn al vieții și al durabilității ei. Stingerea focului era semn prevestitor de moarte. Dar cele mai numeroase „semne“ prevestitoare erau acelea provocate de obiecte, de mobilier, de unelte de muncă, de elementele arhitectonice etc., adică de tot acel complex de lucruri produse, create de mâna omului: „pocnirea neașteptată a unor obiecte din casă“¹¹, a meselor, a scaunelor, a lavițelor și a paturilor, a stălpilor de la horn, a icoanelor și oglinzilor, ca și pocnetul ușilor, a grinzilor, a pereților, sau spargerea instantanee a blidelor, a oalelor și a cântilor, ori a oglinzilor¹². „Spaima“ exprimată metaforică generală a elementelor naturii în fața morții sau a creațiilor mâinii omenesti genera semne, simboluri, semnale, dar nu putea împiedica fireasca dispariție. Cu toate acestea, conform mentalității arhaice, se credea că prin anumite gesturi sau măsuri de prevedere se poate preîntâmpina sau evita nenorocirea, boala, chiar moartea. „Casa nouă nu trebuie clădită pe temelia celei vechi, pentru a nu se transmite nenorocirea, boala, moartea“¹³, „casa nu trebuie ridicată pe locul unde a fost pom roditor, căci viața pomilor cere viață“¹⁴. Copiilor slabi, care sufereau de „suspîn“ ca și bătrânilor „nevolnici“ li se dădea să bea apă de pe spice „gemene“, ori erau trecuți prin „bortă“ sau prin încrângătura unui pom roditor cu tulpini gemene¹⁵, crezându-se în forța magică dublată, îngemănată a roadelor pământului, apte de a da tărie, regenerare, viață prin relație simpatetică.

Bolile acute sau psihice erau considerate ca prevestitoare de moarte iminentă. Numeroasele descânțece (complex de gesturi, recuzită cu valoare magică constituită din obiecte, plante, țesătură, element cromatic, însoțite de incantații lente sau alerte după cum trebuia să fie de rapidă intervenția, incantații cu valoare de psihoterapie) se credea că pot înlătura maleficul, „deochiul“, „ochiul rău“, „luarea urmei“ și atâtea boli „aduse de vânt, de furtună, de cel de nu-i a bună“¹⁶, (pseudonim pentru diavol, spirit malefic, strigoi), premergătoare morții. „Întorsul de luarea urmei“ și prevenirea morții se făcea punându-se sub brazda de glie decupată „de sub urma piciorului“ celui bolnav obiecte cu valoare magică, „un ou, un ban de argint, usturoi, cărbune, busuioc, bucată de pâine din grâu nou, potcoavă găsită“¹⁷. Oul era considerat simbol al vieții „luată de la început“, din germene, metalul prețios al banului avea valoare terapeutică în toate practicile și riturile de sănătate, cărbunele era de asemenea element de terapie populară, iar plantele aveau simbol apotropaic. Potcoava din fier era investită cu forță magică ca obiect metalic prezent în toate riturile de familie, sau în terapia magică.

În obiceiurile de familie și în cele calendaristice, în rituri și cutume de muncă și de comportament, în respectarea unui calendar al activităților agro-pastorale sau în cele casnice (cu respectarea anumitor sărbători sau a unor „zile oprite“ ca Marțea, Joia, Vinerea) existau o infinitate de prescripții și de interdicții pentru apărarea vieții. Și tot o infinitate de simboluri erau menite să înlăture moartea sau, după survenirea ei să apere viața, integritatea celor rămași, în fața necunoscutului, a misterului, a neîntoarcerii. „Simbolurile — spunea Lucia Apolzan — se schimbau și ele, după timpuri, după nevoi, cele vechi se pierdeau, altele le luau locul, ceva din începuturi tot se mai păstra, uneori numai izvodul desăvârșit prin artă. Oamenii nu pot trăi fără simboluri, fără însemnul care să le concretizeze puterea, năzuințele, sentimentele, ideile“¹⁸.

În categoria interdicțiilor care apărau viața intrau și riturile de construcție. „Când se construia o casă nouă nu era bine să treci pe lângă ea căci ți se zidește umbra și mori” — spuneau informatorii din toate satele zonelor carpatice.“ După terminarea casei, stăpânii nu se culcau în prima noapte acolo, căci asta însemna moartea lor apropiată. Casa cere jertfă, de aceea se culcau doar bătrânii, bolnavii alteori închiudeau pisici sau câini înăuntru. Focul „cel dintâi în casă nouă” cerea și el jertfă, cel care îl aprindea era sortit morții¹⁹. Fără îndoială, aceste credințe și practici nu sunt decât variante locale ale mitului universal al jertfel zidirii.¹⁰

Pământul, focul și apa sunt elementele primare care facilitează nașterea omului (există pretutindeni în zonele carpato-dunărene credința nașterii copilului pe pământ, în fața vetrei de foc și botezarea nou-născutului viu, cu apă neîncepută din izvoare, la primul strigăt de viață, sau a nou-născutului mort, cu țărână curată din arie, sau de la vatra de foc¹¹), dar și moartea. În cazul unei agonizări lungi și grele, muribundul era așezat jos, pe vatra casei, în fața vetrei cuptorului²¹. În Țara Năsăudului, muribundul era așezat în zori, pe vatră, lângă masă (ca primă etapă spre drumul de veci), la amiază era pus în mijlocul casei, iar după apusul soarelui era depus în apropierea ușii²³ ca sufletul să găsească drumul de veci, fără să se întoarcă la casă, la familie. Peste trupul său se stropea cu apă neîncepută din cofă nouă sau din ulcior de lut (care era spart la scoaterea mortului din casă, pentru a nu mai fi folosit), utilizându-se „struț” (mănunchi) de busuioic (planta vieții și a morții, a credinței, investită cu simboluri apotropaice) legat cu fir de bumbac sau lână roșie (culoarea sângelui și a vieții)²⁴. Uneori, după depunerea pe pământ a celui agonizat, în podul casei, deasupra lui se așterneau trei fețe de masă pe care băteau mătânii nouă bătrâne sau măcar soția celui care expia.²⁵ Acest rit de sorginte creștină este desigur mai nou, dar expierea pe pământ ca și nașterea au fost, neîndoios practici de străveche origine pe întregul mapamond.

Jugul de la car, roțile și piesele lor componente, înseși uneltele agricole sau însemnele unei funcții ceremoniale pot constitui recuzită folosită pentru ușurarea morții. Sub capul muribundului se pune jugul, roata sau obada ca simbol al muncii agro-pastorale, dar și ca semn al drumului ce începea și trebuia să aibă o singură direcție, spre lumea de veci „căci jugul are numai o față care privește spre drum nu spre casă”²⁶. Roata, de asemenea, conform credințelor arhaice simboliza de asemenea drumul de veci, dar și componenta unor obiecte și instrumente de muncă în timpul vieții. Dacă cel care expia fusese vornic în cetele de feciori, sub cap i se puneă „țovul”, steagul, însemnul funcției sale social-ceremoniale. S. Fl. Marian relevă un obicei interesant legat de ocupațiile străvechi agro-pastorale: sub capul muribundului se puneă un pieptar sau un cojoc de oaie²⁷ (animal „sfânt”) și nu perina cu pene de găină, considerată pasăre aducătoare de nenoroc. În sfârșit, „dezlegarea” preotului și „luminioarele de ceară” îi arătau ultimul drum, iluminându-l.

Spălarea trupului cu apă neîncepută în care s-au pus plante aromatice din flora spontană, având și virtuți terapeutice în practicile cotidiene de etnoiatrie, menta, calapărul, busuiocul, romanița, sulfina, peli-

nița, lemnul domnului²⁸ și înveșmântarea cu haine noi, ceremoniale constituiau acțiuni menite de asemenea a „mulțumi“ pe cel plecat, și a-i risipi regretele după viața, casa, obiectele, natura pe care le părăsea. Iar plantele erau chemate să acționeze prin forța lor magică, tranchilizantă asupra forțelor malefice pe care moartea le-ar fi putut degaja, prilejuind boli, nenorociri și moarte celor rămași în viață.

Anunțarea morții se făcea prin coduri diferite, sonore, sunându-se din buciume, fluiere sau clopote (instrumente neplăcute spiritelor malefice și considerate sacre în contextul spiritualității românești). Despărțirea de cei dragi era comunicată prin înveșmântarea cernită, prin despletirea părului la femei și prin nebârbierire și purtarea capului descoperit, la bărbați (deci prin renunțarea vremelnică la unele obiceiuri, ca semn al tulburării mersului normal al vieții). În locuință, toate obiectele strălucitoare, oglinda, icoanele, talgerele de pe pereți, ferestrele erau acoperite, cernite, ca măsură de profilaxie magică. Nimic nu trebuia să reflecte moartea, pentru a nu se răsfrânge nenorocirea asupra familiei sau a colectivității. Chiar îmbrăcarea pe dos a cojocului ca semn de doliu însemna disimularea identității purtătorului, ca măsură de profilaxie magică. Pe de altă parte, schimbarea locului și a funcționalității obiectelor semnifica străvechile „sacrificii“ aduse celui dispărut și înmormântarea obiectelor dragi, valoroase ale casei alături de acesta. În ritualitatea funerară, străvechile credințe n-au dispărut, ci au căpătat o formă nouă de exprimare. Față de riturile ancestrale care impuneau înmormântarea celui decedat cu toate obiectele care i-au aparținut în viață, obiceiurile tradiționale legate de ritul funerar au păstrat doar anumite gesturi cu valoare de simbol (depunerea în sicriu a unui blid cu grâu, a banilor de argint, a unor unelte și podoabe). Complexitatea de obiecte care se înhumau în antichitate este înlocuită prin gesturi semnificative. „Plecarea“ tuturor bunurilor defunctului odată cu el era simulată prin întoarcerea blidelor care împodobeau pereții, a icoanelor, a oglinzii. Nimic din ceea ce ar provoca regretul celui dispărut și „reîntoarcerea“ lui acasă ca spirit malefic — nu trebuia să rămână în urma sa. Prin câteva obiecte reprezentative, prin gesturi și simboluri, ritualul trebuia săvârșit în toată complexitatea lui, așa cum s-a păstrat de-a lungul generațiilor.

Înainte ritualului funerar, o serie de gesturi erau menite tot protecției magice a familiei. În lada de zestre se ascundea o șuviță tăiată din părul defunctului, alteori era ascunsă în „urma (orificiul) unui cui scos din perete sau din „ușciorul“ ușii, unde era lăsat pentru totdeauna căci „lesne poate cu acela ce a murit să se ducă tot norocul dacă nu se păstrează nimic de la el“²⁹. Unii chiar se afumau cu păr pentru a nu visa pe cel dispărut.

O mare grijă aveau cei care păstrau vechile credințe și practici față de obiectele care au avut tangență cu pregătirea mortului pentru ultimul drum. Apa lustrală se arunca în locuri tainice, „sterpe“, niciodată lângă casă, pe grădină sau pe pomii roditori, pentru a nu provoca prin contiguitate moartea, sterpul, secul. Vasele din care a fost spălat defunctul, albia, ciubărul, ulciorul pentru apă nu se mai foloseau, sau erau purificate prin spălarea în nouă ape, câte „vămi“ străbătea cel dispărut. Ulciorul de apă era spart când se scotea mortul din casă, pentru a nu atrage nenorocirea, moartea asupra casei și a familiei. Paiele pe care a fost

spălat mortul erau îngropate sau aruncate pe apă curgătoare pentru a nu atrage nenorocul, iar pieptenele de os și săpunul cu care era curățit mortul se puneau în sicriu, pentru a-l însoți în altă lume. Ștergarul cu care a fost șters mortul și chiar haine de ale acestuia se dăruiau celui care l-a pregătit pentru ultimul drum.

Fără îndoială, numeroasele rituri și credințe erau de substrat autohton, precreștin, dar și de origine romană. Poetii latini, Vergiliu și Ovidiu pomenesc ritul de spălarea mortului și tripla depunere pe pământ pentru ușurarea expierii³⁰.

Înveșmântarea cu haine de sărbătoare (de mireasă sau de mire, junii cu haine cusute cu ață neînnodată „ca nenorocirea să nu se răsfângă asupra perechii celui dispărut“, legarea picioarelor defunctului cu fir de lână roșie (ca simbol apotropaic al vieții), închiderea pleoapelor cu ajutorul banilor de argint, adăugarea podoabelor (mărgelile, inele, cingători de zăluțe metalice și dăruirea drept pomană a cojocului, pieptarului ori a sumanului, a încălțăminteii sau a căciulii³¹ (piese de port care nu se puneau niciodată în sicriu, fiind considerate ca „sălașe“ ale sufletului și nu ale trupului) constituiau tot atâtea gesturi obligatorii ca profilaxie magică a vieții, ca forme de protejare la hotarul dintre viață și moarte.

Nenumărate rituri constituiau adevărate „punți“ — conform concepției tradiționale — spre viața veșnică: obiectele dăruite de „pomană“, ofrandele alimentare (grâu, mei, colaci, covrigi), ofrande animaliere sau păsări. Substratul străvechi, precreștin al acestor obiceiuri era deseori surprins și relevat chiar în unele documente ale evului mediu. Un document de la 1662, publicat de istoricul Ioan Lupaș relevă încercările autorităților vremii de a interzice practicarea unor obiceiuri la înmormântare, de către românii din părțile Devei, în Transilvania, care „ar pune să li se facă cruci și îndemnând pe niște femei nobile să facă pomană la moartea copiilor, ar urma un fel de datini superstițioase și ar deprinde și alte lucruri potrivnice creștinătății“.

General răspândite, dar întărite de relatările culese pe teren, în Bihor, Banat, Maramureș, Țara Oașului, Țara Năsăudului, Munții Apuseni — erau gesturile de separare a celor două lumi, la scoaterea mortului din casă: în mâna mortului se punea o „turtiță de ceară“ în care se înfigea un ban de argint, ulterior se puneau însemnele creștine „cru-cița de ceară“³², sau din lemn, ori o icoană de lemn. Reminiscentă precreștină, punerea monedei de argint sau de aramă pentru plata celui care-l va conduce în lumea umbrelor, cu luntrea semnifica în credințele creștine plata pentru străbaterea vâmlor văzduhului. Moneda i se punea în gură, în mâna dreaptă, sau era legată de degetul mic al mâinii drepte.³³ În sicriu se puneau colaci rituali și vas de lut, cu grâu drept „merinde“ și țărână din „vatra gospodăriei“, să ducă cu sine parte din ceea ce a însemnat vatra sa de familie și vatra de neam. În urma sicriului, lavițele și scaunele pe care a fost așezată năvălia erau răsturnate, ca „necazul și moartea să nu se așeze în casă“³⁴. În urma sicriului se aruncau boabe de grâu, ca să nu ia mortul cu sine mana roadelor și puterea câmpului. Chiar jugul carului mortuar era pus întors, ca cel decedat să nu mai găsească drum de întoarcere.

Ceara lumânărilor care au ars în oala de lut, la cele patru colțuri ale sicriului, în cele trei zile ale priveghiului era retopită și folosită pentru confecționarea unor noi lumânări, cu feștilă din ață de cânepă cu care se va fi măsurat mortul de 8 ori și ușa de opt ori, înainte de pornirea cortegiului funerar. Cu aceste lumânări erau înfundate crăpăturile ușii și ale ferestrelor, ca stavile magice împotriva posibilelor pătrunderi și agresiuni ale forțelor malefice.³⁵

În afara practicilor și riturilor de separare, de împăcare și de disimulări cu semnificație magică, ceremonialul funerar tradițional cuprindea un ritual extrem de bogat, cu manifestări folclorice deosebite (purtatul bradului și bocetului, jocurile de priveghi etc.). Toate acestea, alături de inventarul funerar așezat în sicriu aveau menirea de a exprima nu numai regretul față de cel dispărut, dar și măsuri de profilaxie magică, pentru liniștirea definitivă a celui plecat și apărarea vieții terestre, acționând prin analogie, în baza principiului „similia similibus curantur“.

Un rit general răspândit altădată în spațiul carpatic și întâlnit încă în deceniul al VII-lea în zonele de nord ale Transilvaniei, sau în zona Vrancei l-a constituit „puntea“. Un val de 12 coți de țesătură din cânepă sau din lână (din pănură de glugi) era așternut de la ușa casei spre poartă, „albind“ calea mortului, pe deasupra ei trecându-se sicriul. O repetată trecere peste aceeași „punte“ de țesătură se săvârșea la cimitir, de la poarta acestuia, înspre groapă, apoi pânzătura era împăturată și așezată peste mort. Alteori, pânza era tăiată în bucăți și era dată pomană copiilor, pentru a li se face „cămașă de izbândă“, ca obstacol magic împotriva bolilor și a morții. Tăierea pânzei în 12 „pomeni“ însemna în fond disocierea dintre cele două lumi și diseminarea încărcăturii magice la care a fost supusă țesătura ca recuzită funebră. Fără îndoială, țesătura din cânepă, sămânța de cânepă și chiar fuiorul din care se făceau păpuși, uneori înveșmântate, care erau așezate în sicriu — nu era întâmplătoare, știindu-se că această plantă avea valențe magice și putere narcotică de a domoli posibilele tentative de revenire și de reîncarnare ca strigoi, a celui dispărut.³⁶

În vestul Transilvaniei, în urmă cu un deceniu încă se mai practica presărarea semănăturilor cu „puzderia“ lemnoasă rămasă după melițarea cânepii, pentru oprirea „moroiilor“, a strigoilor vii sau a celor „reîntorși“, care intenționau luarea manei holdelor.³⁷ Chiar uneltele pentru prelucrarea textilelor, fusele, furca de tors, sucala, rășchitorul erau puse în sicriu, nu doar pentru a împunge și exorciza mortul, (posibil strigoi) ci și datorită încărcăturii lor magice, ca unelte care provoacă transformarea, prelucrarea cânepii, „Chinul cânepii“, ca plantă magică.³⁸ Nu rareori, cu aceleași valențe magice de îndepărtarea spiritelor malefice care s-ar întoarce la viața „de dincoace“, regretând tot ce-au pierdut — se folosea meiul, ca plantă comestibilă de străveche cultivare în teritoriul carpatic.³⁹ În sicriu, alături de alte obiecte sau semințe de plante „cu rod“ se puneau „toiagul“ din lemn de alun (arbut cu semnificație magică în concepția tradițională) și crenguță de măcieș⁴⁰ (cu valențe majore apotropaice) „Legătura strigoilor“, mănunchiul de plante aromatice cu semnificație magică în cultura populară, (busuiocul, dumbravnicul, aiul, măgheranul, strigoaia, mătrăguna, pelinul) legate cu lână roșie — erau nelipsite din recuzita funebră, pentru încetinirea efectului de

biodegradare (ca efect chimic) dar și pentru „liniștirea“ celui dispărut, care în caz contrar s-ar fi putut „întoarce“ ca strigoi, ca spirit malefic.^{40a}

O altă categorie de piese din inventarul funerar o constituiau obiectele din metal. Peste pieptul mortului se așeza o seceră de fier, un piron sau o coasă, uneori un cuțit.⁴¹ Simpla lor prezență, ori străpungerea mortului cu acestea constituiau măsuri de profilaxie magică și de apărare a vieții celor rămași în viață, cel dispărut primind „liniștirea prin exorcizare drastică a spiritelor malefice. Pe de altă parte însă, conform unor informații de pe teren⁴² „se punea seceră peste piept ca mortul să nu se umfle, să nu duhulească“, crezându-se că fierul poate întârzia biodegradarea. Poate că analizele chimice vor releva efecte de magnetism pe care empirismul le va fi evidențiat. Explicațiile celor anchetați erau însă de altă natură, referindu-se mai mult la durabilitatea obiectelor din metal, la veșnicia lor, cu funcționalități magice. Credem că ne aflăm în sfera gândirii arhaice pe care o sublinia Mircea Eliade „fierul scos din pământ (și atunci este tot o emblemă a matricei universale) sau dobândit din Cer (n.n. din meteoriți, care au fost prima sursă de metale în istoria omenirii) păstrează sufletul mortului în contact cu zonele sacre, siderale. Și aceste zone sunt sacre tocmai prin realitatea lor, prin permanența lor, prin faptul că deși participă la devenirea universală, nu sunt pieritoare ca făpturile pământești, ci eterne“.⁴³

Exegetul român atestă în același timp universalitatea acestei concepții, identificând-o în spațiul mediteranean, ca și culturile asiatice și amerindiene.

În aceeași categorie a metalelor simbol, care fac parte din inventarul funerar cu funcționalitate magică în riturile de înmormântare menite a apăra viața celor rămași era și argintul. Mortului i se puneau monede de argint pe pleoape și un ban de argint înfipt în toiagul de alun, care se așeza sub umărul acestuia. Femeilor li se puneau salba de mărgelă, sau măcar un bănuț de argint și o cochilie de scoică (CYPREA MONETA) la urechea stângă sau pe frunte. Dincolo de semnificația estetică (de a împodobi mortul cu ce a avut mai de preț), ori dincolo de credința în „toiagul“ pentru drumul veșnic, cu vămile sale, credem că prezența argintului ca și a scoicii (care reprezintă geneza, viața) poate fi considerată prin analogie cu practicile etnoiatrice, un rit de profilaxie și de apărare a vieții.

O semnificație aparte o aveau pietricelele (9 pietre găurite) aflate în râuri, „de unde se adapă curcubeul“, localizează informația culeasă în Țara Oasului⁴⁵ și Banat. Acestea se puneau sub capul mortului sau în gură, urechi și nări, „pe unde ieșea sufletul, oprindu-l să devină strigoi“⁴⁶.

Aceste pietricele, uneori înlocuite cu bucăți mici de marmoră aveau semnificația efectului magic legat de locul de proveniență (de la piciorul curcubeului, simbol cosmic al vieții și al regenerării prin triumful soarelui) dar și de credința ancestrală în puterea elementelor primare, pământ, piatră, metal. „Apărarea“ vieții, prin riturile funerare este evidentă dacă corelăm aceste practici cu cele legate de naștere și copilărie. În zonele din nordul țării se mai păstrează credința în pietrele găurite, găsite în râuri care le puneau viitoarelor mame la brâu, ori nou-născuților la gât pentru a fi feriți de „ochi răi, de boli și de strigoi“⁴⁷.

Ritualul funerar devenea din ce în ce mai complex pentru liniștirea celui plecat și pentru iertarea greșelilor lui din viață printr-o serie de rituri de ofrandă „paosul“ (stropirea cu apă sau cu vin și împărțirea colacului de pomenire, deasupra sicriului), „datul găinii peste sicriu“, ca să-i „scurme“, să-l deschidă calea pe drumul de veci, dăruitul coliviei din grâu fiert, îndulcită cu miere și nuci ca astfel să-i vie viața de veci; „pusul pomului“ în biserică, împodobit cu poame uscate, cu fructe, cu covrigi, batiste și ulcele care se dăruiesc drept pomană la groapă; „înălțatul bradului“ împodobit, pe mormânt pentru feciorii nenunțiți,⁴⁸ ca simbol al „coloanei cerului“ cum era considerat în general. În Transilvania, în Țara Făgărașului, ca și în părțile Abrudului se mai păstrează străvechiul obicei și credința de a pune patru brazi împodobiți la cele patru colțuri ale mormântului. Numiți „stâlpi“, acești brazi simbolizau de fapt „rostul“ (stâlpii de susținere) ai „casei de veci a celui dispărut, în concepția populară fiind prezentă mereu relația casă—cosmos⁴⁹. Bocetele, de o varietate și bogăție extraordinară cuprind, explică în metafore însă complexitatea ideatică specifică spiritualității românești. Într-un bocet din Transilvania, numit „Cântecul cel mare“ care se rostește la moartea feciorilor, a fetelor sau a tinerilor căsătoriți se narează:

*„În mijlocul grădinii
La marginea fântânii
Este-un brad încetănat
De mulți oameni blăstemat;*

*Dar în brad cine-mi ședea?
Ședea cucul și moartea
Și-amândoi se tot certa:
Care-n lume ar intra?“⁵⁰*

Semnul de mormânt conținea și el simboluri legate de spațiul, de natura habitatului ori de mentalitatea locuitorilor. În Transilvania, în zonele montane, semnul de mormânt era până în celălalt veac o simplă lespede de piatră, conică sau piramidală. Ulterior, semnul de mormânt era un stâlp din lemn (pentru tinerii decedați), sculptat ornamental cu motivele solare sau ale „păsării suflet“. Crucea sau stâlpul cu semnul creștin, sculptate în lemn aveau deseori elemente anexe, decorative, sau simbolice în același timp. În vestul țării, în Banat, pe Mureș sau pe Crișul Negru și Crișul Alb crucile erau sculptate, incizate cu motive solare antropomorfizate sau vegetale, care primeau și un strat pictural policrom. De o remarcabilă măreție și solemnitate sunt „pădurile de cruci“ de pe Crișul Alb, de la Răpsig, Miersig etc. înalte de cca. 5—8 m., sculptate, pictate în genul troițelor de hotar. Pe crucile din Bihor, de pe Valea Crișului Negru, se puneau ștergare, năfrâmi sau batiste albe, „punte“ spre viața de veci, având similitudine simbolică cu „puntea“ sau „pânura de glugi“ din Maramureș. Pe crucea tinerilor decedați se puneau „zaslăul“ sau „steagul“ similar cu cel de nuntă, ca simbol al „mortului mire“ explicat metaforic de versul mioritic: „Că la nunta mea / A.căzut o stea...“.

Interesant mesaj comunică semnele de mormânt din Mocăniștea Munților Apuseni. De la Munții Gilăului spre Vlădeasa, de pe Arieș la Trascău se îndătina ca sub brațele crucii sculptate să se fixeze cu un cep (cui) de lemn un smoc de lână netoarsă de oaie. Să fie un simbol al ideii de „pars pro toto“, pentru ca cel dispărut să nu se „întoarcă“, regretându-și viața, munca, turmele sale? Pentru a nu se transforma în strigoi,

spirit malefic aducător de „sec“ și de moarte? Sau poate există și alte pierdute semnificații? Cert este că legătura omului cu natura, cu viața sa, cu munca sa — se credea — nu încetează după moarte, iar riturile funerare aveau menirea liniștirii și a asigurării neîntoarcerii împotriva celor rămași.⁵¹

Ritualul funerar continua încă multe zile după înhumare, pentru „integrarea“ celui dispărut în lumea „de dincolo“, cum o numește tradiția populară. Prin pomenirea mortului la festivalul comun, prin „tragerea izvorului“, „paosul“ sau „datul apei“, cum era numit obiceiul în diferite zone ale țării, întreaga colectivitate participa la împlinirea ritualului funerar. Apa — „receptacul al vieții“ — cum o numea Mircea Eliade devenea simbol al dihotomiei universale.

În Banat, spre exemplu, pe Valea Bistrei, „tragerea izvorului“ se făcea cu un adevărat ceremonial. Se puneau 44 câni de lapte într-un „cârceag“ (ulcior) și se tămâia cu tămâie rămasă de la înmormântare. Se putea folosi în locul laptelui, apă neîncepută, (de la izvoare sau din fântână), luată în zori și se distribuia zilnic la 44 case de rudenie și prieteni. Ceremonialul începea în a noua zi după înmormântare și se încheia în a 44-a zi de la ritualul funerar. În ultima zi a „traseului izvorului“, femeia care a împlinit ritul (de obicei cea mai apropiată rudenie, soție, fiică, mamă) mergea la râu cu un colac împodobit cu flori și legat cu un ștergar, purtând și ulciorul cu care s-a „purat apa“. Cu ultimii stropi din ulcior se uda colacul, apoi, pe o „prașchiere“, bucată de lemn, sau pe o bucată de pâine se puneau patru lumânări aprinse și un ban de argint, drept ultimă ofrandă adusă mortului. Prașchirea era lăsată să plutească pe unda apei, iar colacul și ștergarul erau dăruite la prima casă de unde s-a început „trasul izvorului“⁵². Credința în eficacitatea acestui ritual era atât de puternică încât mulți oameni îl săvârșeau încă până erau în viață, de teamă că cei rămași după decesul lor nu le va asigura „liniștea“ și neîntoarcerea prin acest obicei cu valoare de cutumă în viața spirituală a satului tradițional.

Un rit deosebit, post funerar, strâns legat de condiția de agricultori a locuitorilor îl constituia acela de „statul casei“. Pentru restabilirea armoniei întregului habitat și al familiei decedatului se împlenea o lumânare, pe fir de cânepă, având ca lungime înălțimea mesei din casă. Lumânarea era spiralată și se aprindea pe vatra cuptorului, iar între spirele ei se prefirau încet, 99 de semințe de plante cu rod, de cereale sau de pomi, rostindu-se lent descântecul cel mare al „statului“ casei, menit să liniștească, să exorcizeze maleficul care s-ar fi putut întoarce luând sănătatea, norocul, liniștea și rodul a tot ce înseamnă viață. Se împlinea astfel un ritual, poate nu ultimul în succesiunea ceremonialului funerar, dar impresionant prin „ruga“ pentru viață:

„Blestem rău pe casă
Năcaz, boală, rău,
Dacă ai venit,
De la răsărit,
De la miazăzi,
De la miazănoapte
Dacă ai venit, pe soare, pe stele
Pe lună și nu-î a bună⁵³

Să te spulberi ca jarul
Să sece amarul
Să te topești ca ceara
Să arzi ca lumânarea
Norocul să se-ntoarne strecurat
Ca grâul cel curat
Ca lumina luminat.⁵⁴

NOTE

- 1 Radu Ozun și Emil Poenaru — „Medicină și adevăr“, Editura Medicală, București, 1975, 1, 194.
- 2 Ibidem.
- 3 Ibidem, p. 195.
- 4 Ibidem.
- 5 apud Mihai Pop — „Obiceiuri tradiționale românești“, Buc., 1976, p. 125.
- 6 Ozun — Poenaru, *op. cit.*, p. 198.
- 7 Inf. Blaj Mina, sat Sudrigiu, com. Rieni, jud. Bihor, n. 1913.
- 8 Simion Florea Marian — „Înmormântarea la români“, București, 1892, p. 7.
- 9 Ibidem, p. 2—3.
- 10 Obiceiul este răspândit în zonele de vest ale țării, ca și în Maramureș. Odiñoară, aria de răspândire cuprindea aproape toate ținuturile carpatice. Vezi și Tudor Pamfile — „Sărbătorile de vară la români. Din viața poporului român“, București, Socec, 1910, p. 91; Ion Ghinoiu — „Vârstele timpului“, București, Editura Meridiane, 1988, p. 265; cf. inf. Abrudan Rafila, n. 1897, Cociuba Mare, jud. Bihor; Moiş Maria, Moişenii de Sus, n. 1923, jud. Satu Mare; inf. Anton Popârțac, n. 1910, sat Sanț, jud. Bistrița Năsăud; Costan Gheorghe, sat. Totoreni, jud. Bihor.
- 11 S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 1.
- 12 Ibidem, p. 2, vezi și informatorii mai sus citați.
- 13 Ind. Cadar Floare, n. 1905, sat. Urviș, com. Șoimi, jud. Bihor; inf. Mara Gheorghe, n. 1906, sat. Urviș, com. Șoimi, jud. Bihor.
- 14 Vezi Ion Mușlea, Ov. Bârlea — „Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hașdeu“, Editura Minerva, București, 1970.
- 15 Inf. Iova Saveta, n. 1895, sat. Rîpa, jud. Bihor.
- 16 Inf. Mateaș Catița, n. 1901, sat. Hinchiriș, jud. Bihor. Vezi și Gh. Pavelescu — „Cercetări asupra magiei la românii din Munții Apuseni“. Institutul Social Român, 1945; Idem — „Cercetări folklorice în sudul județului Bihor“, Sibiu, 1945; S. Fl. Marian — „Descânțece poporane române“, Suceava, 1886; Mușlea-Bârlea, *op. cit.*, etc. Cităm un descântec din Bihor, rămas inedit:
„Descântec de deochi, după înmormântarea cuiva care își bănuie (regretă viața) și poate aduce boală și moarte în familie. După înhumare, descântătoarea se întoarce cu familia acasă și rostește incantația cu accente de exorcizare a maleficului:

„Mă luai și mă dusăi,
Pe cale, pe cărare,
Mă-ntîlnii cu X în cale.
Cum am întîlnit
Degrab-am întrebat
Că ce i s-a-ntâmplat
De s-a betegit
De noi s-a despărțit?
De-a fost deocheat
Nu fie supărat
Plece-ndepărtat.
Nu facă deochitură,
Moarte și pocitură.
— Că dacă nu ți-i duce
Cu jaru' te-oi arde
Cu cuțitul te-oi tăia

Cu apa te-oi uda.
— Ieși și te du
În codrii pustii
Unde cocoșul nu cântă
Vacă neagră nu rage
Om nu locuiește
Nici fiara nu odihnește.
Acolo să-ți fie culcușul
Acolo așternutul
Nu-n casă, la masă.
Că de nu, oi lua
„Mătura raiului (plantă magică n.n.)
Pleasna aiului
Para focului
Mirozna busuiocului
Apa izvorului
Piatra curcubeului“

Se stingeau cărbuni din vatră în blidul în care a fost grâul și lumânarea în timpul priveghiului la mort, folosindu-se apă luată din trei fântâni, apoi cu un „mătăuz“ din plantele enumerate în descântec se stropea prin casă, în timpul rostirii descântecului de „liniștire a casei“.

- 17 Inf. Florincuța Floare, n. 1910, Valea de Jos, Bihor; vezi și Gh. Pavelescu, *op. cit.*
 - 18 Lucia Apolzan — „Piatra focului”, în „Atelier literar”, București, aug. 1977, Editura „Litera”.
 - 19 Inf. Fărčuța Maria, n. 1909, sat. Moșenii de Jos, com. Certeze, jud. Satu Mare. Vezi și Mușlea-Bârlea, *op. cit.*
 - 20 Ibidem.
 - 21 Ibidem. Vezi și Al. N. Mironescu — „Nașterea pe pământ — o străveche practică obstetricală”, în vol. „Despre medicina populară românească”, Brăila, 1970; S. Fl. Marian „Nașterea la români”, București, 1896, p. 53, 191, 195.
 - 22 Informatorii mai sus citați.
 - 23 Simion Florea Marian — „Înmormântarea...”, p. 35.
 - 24 Ibidem.
 - 25 Ibidem.
 - 26 Inf. Purcel Simion, n. 1933, com. Mărișel, jud. Cluj; Mara Gheorghe, Urviș, jud. Bihor, vezi și S. Fl. Marian, *op. cit.*
 - 27 S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 36.
 - 28 Ibidem, p. 47.
 - 28 a În Bihor, la priveghi, deseori bocetul era înlocuit cu doine sau cântece triste cântate la fluier (apud Gh. Pavelescu, *op. cit.*), iar Béla Bartók, pomenea cântatul cu cimpoiul, la priveghi, în aceeași zonă.
 - 29 S. F. Marian, *op. cit.*, p. 55.
 - 30 Vergiliu — „Eneida”, Ovidiu — „Triste”, apud. Marian, *op. cit.*, p. 59.
 - 31 Vezi și Marian, *op. cit.*, p. 71.
 - 32 Marian, *op. cit.*, p. 79.
 - 33 Ibidem, p. 81.
 - 34 Inf. Strava Aurel, Almașu Mare, nr. 79 (n. 1921), jud. Bihor.
 - 35 Inf. Mateaș Gheorghe, n. 1905, sat. Hinchiriș, jud. Bihor.
 - 36 Mușlea-Bârlea, *op. cit.*, p. 449—455, Gh. Ciușanu — „Superstițiile poporului român cu asemănare cu alte popoare vechi și nouă”, Buc., 1914, p. 133.
 - 37 Maria Bocșe — „Grâul — finalitate și simbol în obiceiurile agrare din Valea Bărcăului”, în Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei, vol. IX, anul 1977, Cluj-Napoca.
 - 38 Nicolae Bot — „Cânepa în credințele și practicile magice românești”, în Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei, Cluj, 1971, p. 279—323.
 - 39 Ciușanu, *op. cit.*, p. 133, p. 159.
 - 40 Marian, „Înmormântarea la români”, București, 1892, p. 84.
 - 40 a Prin analogie cu inepuizabila lor putere tămăduitoare din practicile etnoiatrice se credea că aceste plante pot apăra viața prin anihilarea tendințelor malefice ale strigoilor.
 - 41 Marian, *op. cit.*, p. 84.
 - 42 Inf. Moldovan Maria, sat. Feleac, jud. Cluj, n. 1934.
 - 43 Mircea Eliade — „Alchimia asiatică”, 1992, p. 119.
 - 44 Maria Bocșe — „Mutații contemporane privind funcțiile și semnificațiile portului popular transilvănean” — în Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei, vol. X, 1978, Cluj. Vezi și Maria Bocșe — capit. „Elemente de știință populară românească în vol. „Istoria gândirii, a creației științifice și tehnice românești”, sub redacția acad. Ștefan Pascu, Editura Academiei, București, 1982.
- În opoterapia bolilor oculare sau hepatice, vindecătorii populari recomandă să se bea apă de pe ban de argint. Scăldătorile pentru vindecarea reumatismului în apele izvoarelor intermitente, a izbucurilor din Bihor, spre exemplu (din localitatea Ponoarele) din Zărând sau din Țara Oașului (Bicsad) se făceau după ce se aruncau monede de argint în apă. Aceste practici, desigur puteau fi legate de efectul apelor termale sau minerale. Dar practicile străvechi medicale cu apa fântânilor și a izvoarelor în care se aruncau monede era semnalată și de alți etnologi. Pierre Jakez Helias descria credința în puterea unor astfel de remedii la populația bretonă, cf. Pierre Jakez Helias — „Le cheval d'orgueil”, Collection, Terre Humaine, PLON, 1975. În satele carpatine (cf. Mușlea-Bârlea, *op. cit.*) obiceiurile de lună nouă (de „Crai Nou”) cuprindeau aceeași credință în puterea magică a argintului: „Având o monedă de argint... se înseamnă la frunte cu ea, sub cuvânt că astfel în tot cursul lunii va fi sănătos ca aurul sau argintul”, vezi Mușlea Bârlea, *op. cit.*, p. 127). Argintul devenea ast-

fel simbol al reinnoirii astrului, stăpân al nopții și al morții. Vezi și Nicolae Păsculescu — „Literatura populară românească”, București, Academia Română, col. „Din viața poporului român”, Librăria Sacec, 1910; Tudor Pamfile — „Mitologia românească. Dușmani și prieteni ai omului”, Academia Română, col. „Din viața poporului român”, București, Librăria Socec, 1916; Tudor Pamfile — „Cerul și podoabele lui”, (în aceeași col.), București, 1915, Librăria Socec; Gh. F. Căiușanu, *op. cit.* (în aceeași col.), București, 1914, Librăria Socec; Gh. Pavelescu — „Cercetări asupra magiei la românii din Munții Apuseni”, Institutul Social Român, Institutul de cercetări sociale al României, 1945.

45 Inf. Moș Rafila, Certeze, jud. Satu Mare; Munteanu Ana, Lugoj, jud. Timiș.

46 cf. informatorii citați; apud. Mușlea-Bârlea, *op. cit.*, p. 450.

47 cf. Marian, *op. cit.* și informatorii chestionați și citați. Din informațiile de teren și din răspunsurile la chestionarele lui Hașdeu ca și din vasta bibliografie etnologică românească, reiese că în credințele și practicile funerare și de exorcizare, ca și în cele de magie profilactică se face deosebire netă între „strigoi vii” (moroi) care erau „hărăziți” astfel de la naștere, prin neîmplinirea în totalitate a riturilor legate de naștere (luarea căței, a placentei de pe capul noului născut și exorcizarea prin gest și cântec a forțelor malefice care stăteau „la pândă”, pentru a-l transforma în strigoi; nepunerea ofrandelor pentru ursitoare; neașezarea lui în fața focului, element de sacralizare a tot ce înseamnă viață etc.) și „strigoi morți” — deveniți astfel prin neîmplinirea atâtor rituri de înmormântare, pentru liniștirea celui dispărut și asigurarea neîntoarcerii lui, ca forță malefică împotriva a tot ce înseamnă viață: oameni, animale, plante. Lucrarea de față, prin toate exemplele invocate s-a referit doar la această categorie din urmă.

48 Marian, *op. cit.*

49 Mircea Eliade — „Sacru și profan” — 1965, Paris, Ed. Gallimard.

50 Marian, *op. cit.*, p. 179.

51 În substanța acestui articol intenționăm doar interpretarea unor simboluri obiectuale sau a unor semne-mesaje cuprinse în ritualul funerar, menite să apere, să protejeze viața și nu a ritualului complex de înmormântare, cu multiplele sale etape.

52 Inf. Iosum Ana, n. 1902, sat. Ciuta, com. Obreja, jud. Caraș-Severin.

53 Inf. Bocșe Florica, n. 1912, sat. Sudrigiu, com. Rieni, jud. Bihor.

RITES FUNÉRAIRES POUR LA VIE

(Résumé)

Les rituels et les cérémonies de passage (naissance, noces, mort) accompagnent tout changement de lieu, état, position sociale ou âge, ayant dans leur substance des symboles, analogies, calques d'après les grands passages et cycles de la nature. La spiritualité roumaine, les traditions, les coutumes, le folklore constituent des véritables documents gardés par la mémoire collective, à travers l'espace et le temps, ayant des racines profondes dans la mentalité des ancêtres.

Les coutumes et les rites funéraires, recherchés et mis en évidence dans ce récit-là comprennent l'espace carpatodanubien. On a surpris de la ritualité traditionnelle liée à la mort, les rites liés aux trois étapes de la cérémonie: la séparation des vivants, la préparation du passage d'une forme d'existence à une autre et l'intégration dans le monde des esprits. L'équilibre social, ébranlé, rompu par la mort biologique d'une personne était remis par le temps grâce aux rites de la collectivité humaine.

Le souffrance et la peur face de la mort physique étaient accompagnées de l'effroi pour le manque de repos de l'âme du mort, qui au cas que les rites imposés par la tradition ne soient pas accomplis, pourrait revenir transformé en forces maléfiques, dirigés contre ceux qui vivent. Le folklore, les croyances populaires sont présents dans les légendes avec des fantômes, ainsi que des pratiques, rites, gestes, symboles pour les combattre.

Les croyances populaires, présentent deux catégories de fantômes, les fantômes vivants, devenus ainsi dès la naissance d'un certain être, à cause du manque de respect pour les rites liés à la naissance prise de placenta trouvé sur la tête du nouveau-né, le manque des rites d'attente des fées, ou celui de ne pas mettre l'enfant près du feu etc.) et les fantômes morts — provenant des morts pour lesquels on n'a pas accompli les rites de l'enterrement. Les fantômes vivants manifestaient leur agression contre la fertilité, les maladies du bétail ou des céréales tandis que les fantômes morts tournaient le mal, la mort contre les hommes.

C'est la cause pour laquelle tous les rites funéraires conformément à la tradition — sont dirigés pour donner repos aux morts, pour rétablir l'équilibre de la vie. Dans tous les rites funéraires étaient clamés les éléments de base, terre, eau, feu — symboles de la genèse, de la Création divine. La mort était annoncée par les forces de la nature, vent, pluies, mouvement des feuilles des arbres) par les oiseaux et les animaux, par les éléments architectoniques de la maison, les créations humaines, outils, meubles etc., par les plantes. Pour défendre la vie, dans les rites populaires, il y avait des restrictions liées au choix de l'âtre, de l'endroit de la maison etc.

Souvent, par des incantations, associées aux gestes et objets-symbole, on essayait à éloigner le mal et la mort.

L'agonie était plus facile si celui qui mourait était mis directement à terre, près de la table ou de l'âtre, étant arrosé de l'eau pure, prise de sources ou de puits. Le feu, l'eau et la terre devaient l'aider à mourir. Sous sa tête, on mettait les outils, le joug et la roue du chariot, ou les outils nécessaires aux textiles: la fourche, de fuseau, la navette etc.

Le corps du mort était lavé avec de l'eau dans laquelle on mettait des plantes aromatiques à valeur magique: le basilic, la camomille, le mélilot — ayant des pouvoirs contre les forces maléfiques. L'annonce de la mort était faite par des gestes différents: on sonnait de flûtes, de buccins ou de cloches; on tournait ou on couvrait le miroir, les icônes ou des assiettes; on habillait les vêtements de deuil.

Il y avait une série de précautions envers le objets de celui qui était mort, destinées à défendre la vie des vivants: une messe de cheveux du mort était gardée dans un trou de la porte, l'adversement de l'eau dans des endroits secrets, loin de la maison, la purification de la vaisselle employée, ou même sa destruction, la mise de la peigne ou du savon, employés à laver le mort, dans la cercueil.

Les offrandes alimentaires ou animalières faites à l'occasion de l'enterrement, le blé mis dans le cercueil ou jeté après celui-ci, la monnaie en argent et le bâton de noisetier mis toujours dans le cercueil, le croix en cire mise sur la poitrine du mort, les tissus en chanvre ou en laine, mis au dessus de la porte vers le portail et du portail du cimetière vers le tombeau, formaient, dans la mentalité traditionnelle — „des ponts“ vers la vie et le repos éternels.

Les croyances populaires liées aux rites funéraires présentent de différents catégories d'objets qui, mis dans le tombeau, deviennent des symboles magiques contre les fantômes et les esprits maléfiques. Une première catégorie est faite par les plantes à valeur magique: le noisetier, la branche d'aubepine, la graine ou le fil de chanvre, le basilic, l'ail, la belladonna, l'absinthe.

La deuxième catégorie de l'inventaire funéraire est formé par les métaux, les objets en fer (la faucille, le clou en fer, le couteau) et en argent — éléments qui, dans la création populaire — ont une valeur importante et dans la médecine populaire aussi. Enfin, une dernière catégorie est formée par les „petites pierres“ cueillies des ruisseaux, considérées comme ayant une force magique.

La commémoration et les offrandes qui suivent l'enterrement, „le sapin“, et l'étoile mis pour les fils et les filles qui n'ont pas été mariés, „l'arbre“ avec des fruits et pains rituels, mis au tombeau, signes de tombeau si variés dans les zones carpathiques (de la pierre simple dans les Carpates Occidentales jusqu'au pilier sculpté dans la vallée de Mureş, ou les extraordinaires croix votives sculptées des vallées de Criş) „la tirée de la source“, offrande d'eau, semblable aux rites antiques, étaient autant d'aspects des „ponts“ du rite d'intégration de celui qui est mort. La paix de ceux qui étaient partis assurait la paix de ceux étaient restés, d'après la mentalité préchrétienne de nos ancêtres et les chrétiens sont venus pour renforcer la croyance dans une immortalité des âmes.

RECENZII

Tri numizmatička legata Univerziteta u Beogradu
(*Trois legs numismatiques à l'Université de Belgrade*),
Univerzitet u Beogradu, Filozoski Fakultet, Center za Arheološka
Istraživanja, Beograd, 1991, 92 p. + 410 imagini fotografice

Marcând 150 de ani de la întemeierea universității belgradene — una din cele mai vechi instituții universitare și științifice din Serbia — Departamentul de Arheologie din cadrul acesteia a prezentat la Muzeul Național valoroase exponate numismatice, aparținând cândva unor colecționari celebri: Weifert, Kovačević și Ferrary.

Catalogul acestei expoziții aniversative (redactor: Vladislav Popović) înfățișează, așadar, istoricul și structura colecțiilor, care au fost lăsate prin testament Universității mai sus menționate. Prima parte — redactată biliniv (în limbile sârbă și franceză) — descrie într-o manieră sobră și sintetică personalitatea celor trei generoși donatori. Deși nu au trăit în aceeași perioadă istorică, având uneori diferite poziții sociale, aceștia au fost însă animați de aceeași pasiune: numismatica.

Astfel, Miloje R. Vasić dedică primele pagini colecționarului Hugues Weifert, berar din Pančevo (1852—1885), care, continuând tradiția tatălui său și împreună cu urmașii săi (dintre care Georg Elmer, devenit custode la Kunsthistorische Museum din Viena) a adunat și păstrat numeroase monede antice, cu precădere romane. Unele exemplare au fost bătute la Viminacium. Deși nu se cunoaște cu siguranță proveniența lor (cu excepția celor descoperite la Borca), valoarea pieselor, colectate probabil de pe teritoriul iugoslav, nu este diminuată prea mult. Astfel, în această colecție se regăsesc monede rare, emise în Grecia, Sicilia, Italia de Sud, Asia Mică. În ceea ce privește moneda de tip Viminacium, ea a servit deseori ca material documentar pentru studierea acestei monedarii coloniale. De asemenea, rețin atenția piesele din Dalmația, Pannonia, Moesia Superior ori imitațiile din secolul IV e.n. În sfârșit, Evul Mediu este reprezentat prin monedele bizantine (sec. VI—XV), pfenigii de Friesach (sec. XI—XII) și taleri. Alături de valoarea materială considerabilă, colecția Weifert a dobândit, fără îndoială, importanță științifică, deoarece studierea acesteia a rezolvat anumite aspecte neelucidate ale cercetării numismatice.

Al doilea articol, semnat de Dobrila Gaj-Popović, descrie destinul colecționarului Ljubomir Kovačević, subliniindu-se individualitatea colecției sale. Cunoscut și pentru preocupările sale în domeniul botanicii și cel al folclorului, acest academician și profesor de istorie a fost, în egală măsură, pasionat de colecționarea monedelor antice și, mai cu seamă, medievale sârbești, care au circulat însă în întreaga Peninsulă Balcanică, dar și în zona mediteraneană. Donată în 1930, colecția sa a fost însoțită, spre deosebire de alte colecții — de material arhivistic, cuprin-

zând informații despre achiziționarea monedelor, locul de descoperire ori apartenența unor exemplare la anumite tezaure. Oferind monografiilor ulterioare o serioasă documentare, observațiile realiste ale lui Kovačević au servit deseori la clarificarea unor probleme controversate ale istoriei și numismaticii sârbești.

Personalitatea deosebită a lui Philippe La Renotière de Ferrary (de origine italiano-austriacă) este prezentată de asemenea de către Dobrila Gaj-Petrović. Filatelist pasionat, recunoscut pe plan internațional și posedând o avere considerabilă, Ferrary a trăit în Franța și Elveția, călătorind însă în toată lumea (asemenea lui Kovacević, a trăit la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului următor). Din aceste călătorii, colecționarul a adunat timbre și monede din numeroase țări, cu precădere din cele balcanice. Interesat de monetăria secolului al XIX-lea, el a avut o colecție de 2 000 de monede emise în: Grecia, România, Bulgaria, Polonia, Turcia și chiar China (renumitele monede din sifef). Celebrul colecționar, al cărui nume figurează în enciclopediile filatelice, a lăsat prin testament colecția sa de timbre Muzeului Poștal de Stat din Berlin, iar monedele moderne, printre care și emisiuni din Serbia și Muntenegru, le-a donat Universității din Belgrad. Începând cu anul 1954 colecția Ferrary se păstrează în custodie la Cabinetul de Numismatică și Epigrafie al Muzeului Național din același oraș, fiind depozitată în dulapul și pe planșele originale ale colecționarului.

A doua parte a catalogului — redactată doar în limba sârbă — cuprinde lista celor 205 de piese. Exemplarele sunt clasificate cronologic, pe categorii, tipuri și emisiuni, descrierea fiind însoțită de datele tehnice necesare și de o excelentă ilustrație fotografică, care permite sesizarea unor detalii ori chiar a variantelor. Așadar, pentru a oferi o unitate tematică, autorii¹ au preferat să reunească toate monedele, indiferent de apartenența lor la o colecție sau alta. De altminteri, majoritatea pieselor grecești și barbare, constituind prima categorie prezentată de Petar Popović, provine din colecția Weifert și doar câteva din cea a lui Kovačević. Lista este precedată de un succint și documentat comentariu numismatic și istoric. Remarcăm astfel, emisiunile rare din Damastion (365—345, 350—330 î.e.n.) precum și pe cele care interesează cercetarea numismatică românească: drahma din Histria², tetradrahmele de tip Crișeni³ sau Rădulești — Hunedoara⁴ și moneda de aur Koson.⁵

Catalogul și comentariul monedelor romane republicane și imperiale (până în sec. III) sunt întocmite de Bojana Borić-Brešković. În cadrul acestei categorii, provenită de asemenea din colecția Weifert, atrag atenția unele exemplare mai deosebite: didrahma din Italia sudică (piesa nr. 34, 222—187 î.e.n.) și asul Germanicus, emis în vremea lui Caligula (piesa nr. 55, 37—41 e.n.)⁶.

Monedele romane târzii din colecția Weifert, aparținând unor emitenți diverși și unor anumite nominale (follis, argenteus, 1/2, 5 solidi) sunt prezentate de Miloje Vasić. Se disting exemplarele emise de uzurpatorii Vetrano (350) și Johannes (423—425).

Vladislav Popović, editorul-șef și semnatarul prefaței, se ocupă de monedele bizantine (sec. VI—XI), provenite, de asemenea din colecția Weifert.

Un loc important în structura catalogului îl constituie moneda medievală, emisă de regii Serbiei între sec. XIII—XV, categorie descrisă de Dobrila Gaj-Popović. Desigur că autoarea sesizează anumite emisiuni mai deosebite (de pildă Ștefan Uroș II, 1288—1321, ori Ștefan Dragutin, 1276—1282), menționând activitatea atelierelor de la Rudnik, Smederevo și Novo Brdo (sec. XV). Întrucât monedele sârbești au circulat în Evul Mediu și pe teritoriul Banatului⁷, reamintim exemplarele din secolul al XIII-lea, scoase la iveală în localitățile Prilipăț⁸ și Cuptoare⁹ (ambele în județul Caraș-Severin).

În încheiere, dorim să remarcăm ținuta grafică deosebită a volumului și bogata bibliografie, incluzând documentarea referitoare la cei trei colecționari cât și determinatoarele moderne, uzitate la identificarea monedelor. Prin urmare, catalogul numismatic recenzat constituie un model de valorificare a acestei discipline științifice, care aparține, deopotrivă, arheologiei, istoriei și istoriei artelor.

DANA BĂLĂNESCU

NOTE

- 1 De altfel, autorii sunt reputați numismați, cunoscuți prin diverse monografii ori studii (vezi, mai ales, anuarul *Numizmaticar*, editat de Muzeul Național din Belgrad și Societatea Numismatică Sârbă).
- 2 Este vorba de moneda emisă de colonia greacă de pe teritoriul dobrogean al Mării Negre, care împreună cu didrahma (mijlocul sec. V î.e.n.) reprezintă primele monede emise pe teritoriul actual al României și care au cunoscut o largă difuziune (cf. B. Mitrea, în *SC*, VII, 1965, p. 143—167; Fl. Preda, în *Apulum*, XII, 1974, p. 568—571; C. Preda, în *Dacia, N.S.*, XIX, 1975, p. 77—85).
- 3 Originea tipului Crișeni-Berchieș se află în Transilvania (cf. C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, Ed. Academiei, 1973, p. 97). Faza A este reprezentată mai ales în această zonă, în vreme ce faza B, corespunzând cu tipul monetar Krčedin este răspândit la vest de Tisa, în jurul Savei și Dunării (pentru repartitia geografică a acestui tip monetar — inclusiv descoperirea de la Reșița —, vezi C. Preda, *op. cit.*, p. 100, 101, P. Popovici, *Le monnayage des Scordisques*, Beograd/Novi-Sad, 1987, p. 55, 108).
- 4 Acest tip monetar, aparține celei de-a doua faze principale și finale ale monetăriei dacice, fiind reprezentativ pentru valea Mureșului și afluenților săi, descoperirile concentrându-se în jurul Hunedoarei (cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 307). Un singur exemplar depășește acest areal (descoperit la Craiova), așadar moneda din colecția Weifert a fost sigur colectată din teritoriul actual al României.
- 5 Monedele de aur, emise probabil de regele geto-dac Coson-Cotiso se concentrează în Transilvania, dar unele exemplare depășesc zona respectivă, astfel, chiar la Virșet este semnalat acest tip monetar (cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 254, cu toată bibliografia anterioară).
- 6 Emisiuni Germanicus sunt destul de rare. În sudul Banatului ele sunt semnalate la Divici-Grad (același tip, cf. M. Gumă, A. S. Luca, C. Săcărîn, în *Banatica*, IX, 1987, p. 216; D. Bălănescu, în *Banatica*, X, 1990, p. 188, II/1) și Gornea-Căunița de Sus (1 as Caligula, BMC, 46/8; cf. N. Gudea, *Gornea, așezări romane și romane târzii*, Reșița, 1977, p. 33, XII/1, fig. 17/4).
- 7 Pentru tezaurele din nordul Banatului, vezi C. Feneșan, în *Crisia*, 1974, p. 109—111.
- 8 D. Bălănescu, în *SCN*, VIII, 1984, p. 134, nr. 27. Reluând examinarea acestui exemplar, socotim necesar să aducem rectificarea necesară: mai degrabă, mo-

meda a fost emisă de Ștefan Uroș I (1243—1276). Mai mult, se pare că ea aparține unui tezaur. Ultimele informații, furnizate recent (în data de 25 ianuarie 1993) de către cetățeanul Novăcescu Nicolae indică că tatăl acestuia a descoperit, între anii 1930—1931, în locul „Valea Rafii” o cantitate de aprox. 1,5 kg de monede împreună cu alte obiecte, din care doar o monedă a ajuns deja în 1977 la muzeul reșițean.

9 În necropola medievală de pe dealul Șfogeia: un denar emis de Ștefan Dragutin (1276—1282), D. Bălănescu, în *Banatica*, VI, 1981, p. 148/5.

Skordisci i starosedeoci u Podunavlju (Skordisci and the native population in the middle Danube Region), Balkanološki Institut, Beograd, 1992, 136 p., 95 fig. și 4 hărți în text, 48 pl. în afară de text

Culegerea de studii, editată de prestigiosul institut belgrădean al Academiei Sârbe de Științe și Arte (editor-șef: Nikola Tasić), prezintă într-un număr special (48) cele mai însemnate cercetări privind istoria economică și politică a scordiscilor, precum și relațiile acestora cu populația autohtonă din zona Dunării mijlocii. Rod al colaborării dintre institutul menționat, Institutul de Arheologie și Muzeul Orășenesc din Belgrad, Muzeul Voivodinei (Novi-Sad) și muzeele din Sombor și Požeravac, volumul este dedicat, așadar, civilizației celtice. De altminteri — așa cum se precizează în prefață — Consiliul Europei pentru Cooperare Culturală a marcat anul 1992 ca „an al vechilor celti”.

Redactată bilingv (în limbile engleză și sârbă), cartea debutează cu trei studii de sinteză, aparținând unor arheologi și numismați renumiți prin cercetările complexe privind perioadele Hallstatt și La Tène pe teritoriul Iugoslaviei; Nikola Tasić (titlul în traducere: *Populația pre-celtică în Valea Dunării sârbești și Nordul Balcanilor*); Borislav Jovanović (*Așezări celtice în Balcani*); Petar Popović (*Scordiscii de la căderea Macedoniei până la cucerirea romană*). Astfel, cei trei cercetători și-au îndreptat atenția cu precădere asupra relațiilor economice, culturale și militare dintre autohtoni și scordisci. Bazându-se pe un bogat material arheologic și numismatic, autorii abordează însă aspecte variate ale culturii materiale și spirituale dezvoltate de toate comunitățile umane din nordul Balcanilor. Nu sunt ocolite nici schemele cronologice din evoluția acestora, relevându-se, în același timp, interferențele cu lumea greacă și, mai apoi, cu cea romană.

De asemenea, Petar Popović¹, alături de implicările multiple ale scordiscilor în evenimentele politice și militare din perioada cuprinsă între anii 163 î.e.n. — 10 î.e.n., analizează și aspecte interesante privind relațiile dintre aceștia și statul dac. Nuanțând interpretarea izvoarelor literare antice (Strabo) și aducând ca argument componenta dacică din cultura materială a scordiscilor din Srem-ul de Est, autorul subliniază că aceștia din urmă au fost populația celtică, care, amestecată cu tracii și ilirii, este înfrântă de Burebista. Pe de altă parte, expansiunea scordiscilor (grupul scordisci mici — „mikroi”) din Djerdap a atins și sudul

Olteniei, între a doua jumătate a sec. II și mijlocul secolului următor î.e.n. Concluzia este, de fapt, verificată de descoperirile arheologice din această regiune². Sub presiunea dacilor, scordiscii s-au deplasat apoi pe malul stâng al Dunării (Kladovo), adică în apropierea teritoriului de baștină. Prin urmare, prezența obiectelor de factură dacică (în special ceramică și podoabe) în lumea scordiscă poate fi explicată, pe de o parte, printr-o continuă interinfluență dintre cele două comunități, pe de altă parte printr-o intervenție militară cu posibile consecințe politice la un moment dat.

A doua parte a volumului readuce în atenție cele mai cunoscute așezări și cimitire celtice din teritoriul iugoslav. Redactate sintetic și judicios, nouă studii dezvăluie componentele atât de caracteristice ale culturii scordisce, care a constituit, de altfel, limita sud-estică a lumii celtice. Astfel, Marija Jovanović descrie siturile de la Gomolava (*Hrtkovci*)³, Carnok (*Vrbas*), Židovar (*Orešac*), Gradina (Bosut), iar Svetlana Vranić pe cele de la Šljunkara (*Asfaltana*), Rospî Cuprija. Petar Popović prezintă cimitirele din zona Porțile de Fier, iar Dragan Jacanović și Cedomir Trajković stațiunile arheologice de la Pećine (*Stari Kostolac*) și Depfeld (lângă Doroslovo). Atât în cuprinsul acestor materiale de sinteză cât și în cadrul catalogului celor 177 de piese arheologice și numismatice⁴ sunt evidențiate elementele dacice: ceștile de tip „căuie” și podoabele de la Gomolava, ori alte obiecte din inventarul unor necropole sau tezaure descoperite mai ales în zona Porțile de Fier.

Volumul în întregime (dorim să mai menționăm ținuta grafică deosebită a suportului iconografic) este o remarcabilă contribuție la cunoașterea civilizației celtice din Sud-Estul Europei⁵, constituind, prin maniera sugestivă de prezentare, un facil și eficient instrument de lucru. Totodată, această realizare se înscrie pe linia eforturilor intense, depuse de cercetătorii din țara vecină, preocupați de investigația cvasi-exhaustivă a siturilor arheologice și, deopotrivă, de publicarea imediată a rezultatelor. Aprecierea noastră se împletește cu gratitudinea, întrucât lucrarea de față completează o serie întreagă de studii și monografii din Iugoslavia. Pe deasupra, volumul oferă concluzii pertinente despre anumite fenomene culturale, care s-au manifestat în forme apropiate ori chiar identice în Sud-Vestul României și de aceea interesează, în egală măsură, arheologia și numismatica din țara noastră.

DANA BĂLANESCU

NOTE

1 Cercetătorul iugoslav este, de altminteri, autorul unei importante monografii, titlul în varianta franceză: *Le monnayage des Scordisques*, Beograd/Novi-Sad, 1987 (vezi recenzia noastră în *Banatica*, IX, 1987, p. 505—513).

2 Pentru descoperirile de la Gruia, Orșova, Tr. Severin, Ostrovul Simian, vezi mai ales Vl. Zirra, în *Thraco-Dacica*, I, 1976, p. 177, 181; și C. Preda, M. Davidescu, în *Drobeta*, I, 1974, p. 77—102; pentru mormântul de înhumatie de la Corcova — vezi I. Stângă, în *Symposia*, 9, 1992, p. 154, iar pentru fragmentul ceramic celtic descoperit în așezarea getică de la Sucidava-Celei, vezi A. Rustoiu, în *Sym-*

- posia, 9, 1992, p. 144. În sudul Banatului nu se cunosc încă obiecte de certă factură scordiscă, cel puțin în această fază de prelucrare a materialului din epoca dacică. Menționăm doar cele două piese celtice: fragmentul de centură cu astragale de la Stenca Liubcovei (în colecțiile Muzeului județean Reșița, informații de la colegul Marian Gumă, căruia îi mulțumim) și fragmentul ceramic pictat de la Divici (M. Gumă, A. S. Luca, C. Șăcărin, în *Banatica*, IX, 1987, p. 213).
- 3 Pentru cercetările complexe de la Gomolava, vezi B. Jovanović, M. Jovanović, *Gomolava. Naselje mladed gvozdenog doba*, Novi-Sad/Beograd, 1988, cu toată bibliografia anterioară.
- 4 Îndrăznim să sugerăm că ar fi fost mai potrivită redactarea catalogului în finalul fiecărui material care prezintă stațiunea de unde provin aceste piese. Materialul fiind inegal însă din acest punct de vedere (cele mai bine reprezentate sunt două-trei stațiuni), autorii au preferat să întocmească lista pe categorii, indiferent de proveniența acestora.
- 5 Alături de numeroase studii și monografii dedicate civilizației celtice (vezi și bibliografia din volumul recenzat, p. 132—135), pentru zona centrală și sud-estică europeană, menționăm *The Celts in Central Europe, Alba Regia*, XIV, 1975.

ÎN MEMORIAM

RADU POPA

(1933—1993)

Profesorul Radu Popa s-a născut în orașul de pe malul Someșului, la Cluj, în ziua de 23 iulie 1933. Școala secundară a frecventat-o la Sighișoara și București. A fost student al Universității bucureștene la Facultatea de Istorie, între anii 1951—1956. În timpul studiilor universitare s-a specializat în istoria și arheologia medievală românească. Între anii 1957—1962 a urmat și cursurile Facultății de Drept din București. După absolvirea cursurilor universitare a lucrat la secția de artă medievală a Muzeului de Artă al României, iar din anul 1963 a fost cercetător al Institutului de Arheologie din București. Timp de 30 de ani cât și-a desfășurat activitatea în această

prestigioasă instituție academică românească a parcurs toate gradele științifice până la cel de cercetător științific I. Din anul 1977 și până în 1981 a fost director adjunct al Institutului de Arheologie din București. A fost membru al Comisiei Naționale de Arheologie și din anul 1990 a devenit vicepreședintele acesteia. A făcut parte începând din 1992 din Comisia Arheologică a Consiliului Europei. Începând din anul 1972 a fost membru al Comisiei Centrale de Stat a Patrimoniului Cultural Național, iar din anul 1990 s-a preocupat de reorganizarea Comisiei Monumentelor Istorice al cărei vicepreședinte a fost până la începutul anului 1993.

Consacrarea științifică a obținut-o o dată cu dobândirea titlului de doctor în istorie al Universității din București cu o strălucită teză despre „Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea”. Lucrarea, editată în anul 1970, a fost premiată de Academia Română ca o recunoaștere a valorii ei deosebite. Radu Popa a inițiat astfel o metodă de cercetare în arheologia medievală românească și a dat totodată o direcționare cercetării. Activitatea sa științifică s-a materializat în aproape 200 de studii, recenzii și note publicate de-a lungul anilor și a îmbrăcat în cvazi totalitatea ei aspectele fundamentale ale evului mediu românesc. S-a preocupat de la metoda de cercetare și până la sinteza consacrată unei provincii istorice. A îmbrățișat în activitatea sa întreg ținutul României, dar studii speciale a consacrat Transilvaniei. Sinteza apărută în anul 1988, „*La începuturile evului mediu românesc*”. „*Țara Hațegului*”, marchează momentul de vârf al activității sale de cercetare științifică. A făcut cunoscute rezultatele cercetării arheologice românești în reviste de prestigiu din Europa.

Disparația profesorului Radu Popa, după o scurtă dar grea suferință, lasă un gol imens în arheologia românească. Obștea firavă a arheologiei medievale a fost văduvită de unul din cei mai de seamă membrii ai săi. Soarta nedreaptă dar implacabilă i-a curmat firul vieții în plină vigoare creatoare, aproape de împlinirea vârstei de 60 de ani. Am fost astfel,

lipsiți de capacitatea, priceperea, știința și talentul unui mare savant la editarea unor sinteze ale istoriei naționale. Viața i-a fost curmată brutal atunci când avea dreptul să se bucure cel mai mult de roadele muncii, de agoniseala care i-ar fi permis să privească senin de pe piscurile la care s-a ridicat. A murit senin și demn așa cum a trăit o viață întreagă deși și-a întrevăzut din vreme capătul drumului.

În momentul despărțirii de cel care a fost omul și savantul Radu Popa nu putem decât să repetăm cuvintele străbune: *Dumnezeu să-l ierte. Fie-i țărâna ușoară!*

DUMITRU ȚEICU

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE
ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES
BIBLIOGRAPHISCHE ABKÜRZUNGEN

ActaArchHung	= Acta Archaeologica Hungarica, Budapest
ActaMoldMeridionalis	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
ActaMP	= Acta Musei Porolissensis, Zalău
AEAIL — Timișoara	= Anuar de etnologie, artă, istorie, lingvistică. Baza de cercetări științifice Timișoara.
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca
AIIA — Iași	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” — Iași.
Alba Regia	= Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
Anale	= Anale de Istorie, București
An B	= Analele Banatului, Timișoara
ArhMold	= Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași—București
ActaMN	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
Apulum	= Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchKorrbl	= Archaeologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArchJug	= Archaeologica Jugoslavica, Beograd
Balcanica	= Balcanica. București (I — (1938)—VIII (1945))
Banatica	= Banatica, Reșița
BAME	= A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve Szekszárd
BerRGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main
BMC	= Coins of the Roman Empire in the British Museum, Londra
BOR	= Biserica Ortodoxă Română, București
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române, București
CA	= Cercetări Arheologice, București
Catedra	= Catedra, Arad, 1980
Carpica	= Carpica, Bacău
CercIst	= Cercetări istorice, Iași
CN	= Cercetări numismatice, București
CNH	= Corpus Numorum Hungariae, Budapesta
Crisia	= Crisia, Oradea
Cohen ²	= H. Cohen, Description des monnaies frappées sous l'Empire romain communément appelées médailles impériales, ed. a-II-a, 8 vol., Paris, 1880—1892.
Dacia NS	= Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
Dacoromania	= Dacoromania. Jahrbuch für Östliche Latinität, München
Danubius	= Danubius, Galați

2050	=2050 de ani, București, 1980
Drobeta	=Drobeta, Drobeta-Turnu Severin
Fol Arch	=Folia Archaeologica, Budapest
Glasnik ZMS	=Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo
GAMPI	=Godišnik na arheoghisko muzeete, Plovdiv
H—C	=Catallogue de la collection des monnaies et médailles polonaises du comte Emeric Hutten-Czapski, 4 vol., Petersburg—Paris—Cracovia, 1871—1891
Historica	=Centrul de științe sociale din Craiova, Craiova—București
IPEK	=Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst
InMemCD	=In Memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974
Istros	=Istros, Brăila
MIA Jugo-Zopoda SSR	=Materialy i issledovanija po arheologii Jugo-Zopoda, Chișinev
MIA SSSR	=Materialy i issledovanija po arheologii SSR, Moscova
MB	=Mitropolia Banatului, Timișoara
MCA/Materiale	=Materiale și cercetări arheologice, București
MemAnt/Mem Antiq	=Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MFMEvk/MFME	=A. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MI	=Magazin Istoric, București
MO	=Mitropolia Olteniei
MSI	=Memoriile Secției de Științe Istorice a Academiei, București
Neolit.Ban/NeolBan	=Gh. Lazarovici, Neoliticul Banatului, Cluj-Napoca, 1979
OmCD	=Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București, 1960
OTS	=Orașe, târguri, sate din Dacia Romană, București, 1969
PZ	=Praehistorische Zeitschrift, Berlin
RA	=Revista arhivelor. Direcția generală a Arhivelor Statului Timișoara
Relații	=I. Glodariu, Relații comerciale ale dacilor cu lumea elenistică și romană, Cluj-Napoca, 1974
RevMuz	=Revista Muzeelor, București
RI	=Revista de Istorie, București
RIC	=Roman Imperial Coinage, Londra, 9 vol., 1924—1982
RMM	=Revista muzeelor și monumentelor. Seria muzeu, București
RRCD	=M. Chițescu, Some Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type, Bar Internațional, Series 112, Oxford, 1981
RPH	=Roumanie. Pages d'histoire, București
RRH	=Revue Roumanie d'histoire, București
SlovArch	=Slovenska Archaeologia, Bratislava
SA	=Sovietskakaja archeologija, Moskva
SCAI	=Studii și comunicări. Arheologie, Istorie, Muzeul Bruckental, Sibiu
SCG	=Studii și comunicări de geologie, geofizică, geografie. Geografie, București

SCIV(A)	=Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie (continuă publicația SCIV)
SCN	=Studii și Cercetări de Numismatică, București
SIB	=Studii de Istorie a Banatului, Timișoara
SLLF	=Studii de limbă, literatură și folclor, Reșița
SMMIM	=Studii și materiale de muzeografie și istorie milenară, București
Studii	=Studii, Revistă de Istorie, București
Studia Praehistorica	=Studia Praehistorica, Sofia
St Teol	=Studii teologice, București
Studii Zvesti	=Studijné Zvesti Arheologického Ustavu Slovenskej Akademie Vied (Zz AUSAV), Nitra
Symposia Thracologica	=Symposia Thracologica, București
Thraco-Dacica	=Thraco-Dacica, București
Tibiscum SC Caransebeș	=Tibiscum. Studii și comunicări de etnografie, Istorie, Caransebeș
Tibiscus	=Tibiscus. Continuat de Analele Banatului s.n. (1981), Timișoara
Unger	=E. Unger, Magyar éremhatározó, Budapest, 1958
Zborn NM	=Zbornik Narodnog Muzeja, Recueil du Musée National de Belgrad, Belgrad
Ziridava	=Ziridava, Arad

Imprimeria de Vest, Oradea, cda. 41/1993.

